

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLERDE İLETİŞİM AHLÂKI

Doktora Tezi

YUSUF GÜNEŞ

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI

HADİSLERDE İLETİŞİM AHLÂKI

Doktora Tezi

YUSUF GÜNEŞ

Danışman: PROF. DR. EMİN AŞIKKUTLU

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

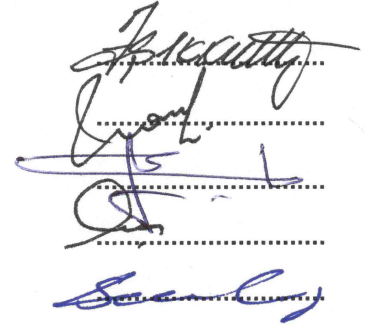
İLAHİYAT Anabilim Dalı HADİS Bilim Dalı Doktora öğrencisi YUSUF GÜNEŞ' nin HADİSLERDE İLETİŞİM AHLÂKİ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 23.08.2010 tarih ve 2010-15/39 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 14.09.2010

- 1) Tez Danışmanı : PROF. DR. EMİN AŞIKKUTLU
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. ALİ AKYÜZ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. İSMAIL YİĞİT
4) Jüri Üyesi : PROF.DR.ZEKERİYA GÜLER
5) Jüri Üyesi : DOÇ.DR.SALİH KARACABEY

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Yusuf GÜNEŞ
Anabilim Dalı	: İlahiyat
Bilim Dalı	: Hadis
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu
Tez Türü ve Tarihi	: Doktora – Eylül 2010
Anahtar Kelimeler	: Hadis, İletişim, Ahlâk, Etik, İletişim Ahlâkı, Râvî, Rivâyet, Haber, Habercilik, Medya Etiği, Basın Yayın Meslek İlkeleri

ÖZET

HADİSLERDE İLETİŞİM AHLÂKI

“*Hadislerde İletişim Ahlâkı*” adlı tezimizde, Hadis Bilimi’nde, gazete, televizyon, internet gibi kitle iletişim araçlarının insanlar üzerinde meydana getirdiği birtakım olumsuzluklar karşısında ne gibi çözümler üretilebileceği konusunu incelemeye çalıştık. Bu bağlamda Resûl-i Ekrem’in (s.a.s.) iletişim ahlâkına esas olan söz ve tavsiyelerini, O’nun fert, aile ve toplumla iletişim kurarken dikkat ettiği ölçü ve esasları tesbit ederek hadislerde öngörülen “iletişim ahlâkı ilkeleri”ni belirlemeye gayret ettik. İletişimde bilgi-haber nakli, habercinin özellikleri gibi teknik mevzuları ise bu konularda zengin bir muhtevaya sahip olan hadis usûlünden istifade ederek ele aldık.

Girişte tez konusunun amacı, kavramları ve kaynaklarını genişçe işledik. Birinci bölümde asıl konuya bir hazırlık ve mesnet olmak üzere teorik açıdan İslâm Ahlâkı’nı ele aldık ve ahlâkın kaynağı, ahlâkta yaptırım gücü, sorumluluk ve bağlayıcılık hususlarında İslâm Ahlâkı ile günümüzdeki iletişim ahlâkı (medya etiği/basın yayın meslek ilkeleri) arasında mukayese yaptık.

İkinci ve üçüncü bölümde hadislere göre, iletişimde doğruluk üzere bulunma, haberde doğruluğu araştırma; haberin naklinde tarafsız olma, çıkar ilişkisi gözetmeme, yanlış bilgiyi düzeltme, mahremiyetlere saygılı davranma; ürün ve hizmetlerin tanıtım/reklâmında aldatıcı unsurlardan uzak durma; mesajlarda yararlılık ilkesini esas alma; mesajları iletirken şahıs, zaman, mekân unsurlarına dikkat etme ve mesajları düzenlerken uygun üslûp kullanmanın ne kadar önemli olduğunu ve Hz. Peygamber ve sahâbenin bütün bu ilkeleri büyük bir titizlikle uyguladıklarını gördük. Diğer yandan yalancılık, insanların şeref ve haysiyetlerini rencide etme, insanlar arasında ayrımcılık yapma, müstehcen davranış ve müstehcenlik edebiyatı, meşru olmayan şiddet, ajitasyon gibi iletişim ihlalleri karşısında Hz. Peygamber’in almış olduğu tedbir ve koymuş olduğu yasaklamaların bu tür ihlalleri önlemede ne kadar etkili ve başarılı olduğunu müşahade ettik.

Netice itibariyle, hadislerde iletişim ahlâkına esas teşkil eden Resûlullah’ın söz ve uygulamalarının, insan fitratına uygun olduğu, evrensel bir niteliğe sahip bulunduğu ve günümüzdeki kitle iletişim organlarına etik ilkeler konusunda yol gösterici olduğu sonucuna ulaştık.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Yusuf GÜNEŞ
Field : Theology
Programme : Hadith (Tradition of The Prophet Muhammad)
Supervisor : Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu
Degree Awarded and Date : Doctorate - September 2010
Keywords : Hadith, Communication, Morality, Ethic, Communication Ethics, Narrator, Narration, News, News Casting, Media Ethics, Media and Press Work Ethics

ABSTRACT

COMMUNICATION ETHICS IN HADITH

In this thesis named “*Communication Ethics in Hadith*” we have tried to research what kinds of solutions can the discipline of Hadith offer for the problems that the mass communication vehicles such as newspaper, television, and internet cause. In this context we have tried to determine the principles and criteria that the Prophet Muhammad (PBUH) observed in his dealings with individuals, community and his family members, and through evaluating his sayings and advises we tried to determine the principles of communication ethics in hadith. We discussed the technical issues such as news, news report and the characteristics of the news reporter through benefiting from hadith methodology which is quite rich in this subject.

In the introduction we discussed the objective, concepts and sources of the subject. In the first chapter we discussed Islamic Ethics from theoretical aspect in order to establish a basis and ground for the subject and we compared Islamic ethics and contemporary communication ethics (media ethics/press and publishing work ethics) from the perspective of the source of ethics, the power of sanctions, responsibility and binding power.

In the second and third chapters we learned the importance of accuracy, truthfulness in communication, searching the accuracy in the news, neutrality in the report, not observing ones own benefit, correcting the wrong information, respecting privacies; staying away from deceptive elements in the advertisement of products and services; observing the principle of efficacy in the messages; observing the elements of person, time and location in the transmission of the messages and how important it is to use proper language in the organization of the messages and we found out that the Prophet and his companions applied all these principles meticulously in their lives.

On the other hand we observed how effective and successful has been the preventive measures and prohibitions that the Prophet imposed in the prevention of communication violations such as lying, offending the honor and dignity of individuals, discrimination, obscene and obscene literature, illegitimate violence, agitation.

As a result we reached the conclusion that the sayings and advises of the Messenger of Allah are appropriate for human nature and in universal character hence can provide guidance to today’s mass media vehicles regarding ethical principles.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	vii
KISALTMALAR	ix

GİRİŞ

KONU KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR

I. KONU	2
<i>A. Konu ve Kapsam</i>	<i>2</i>
<i>B. Amaç ve Metot</i>	<i>5</i>
II. KAVRAMLAR.....	7
<i>A. İletişim</i>	<i>7</i>
1. Tanımı	7
2. Unsurları.....	10
3. Türleri.....	11
a. Kullanılan Araçlar Bakımından	11
b. Zaman ve Mekan Bakımından.....	13
aa. Yüz Yüze İletişim	13
ab. Kitle İletişimi	13
aaa. Kitle İletişim Araçları.....	14
aab. Kitle İletişim Araçlarının Görevleri	16
<i>B. Ahlâk ve Etik</i>	<i>18</i>
<i>C. İletişim Ahlâkı.....</i>	<i>19</i>
III. KAYNAKLAR	20
<i>A. Genel Kaynaklar</i>	<i>20</i>
1. Kur'ân-ı Kerim	20
2. Temel Hadis Kaynakları.....	20
3. Hadis Usûlü Kitapları	21
<i>B. Özel Kaynaklar</i>	<i>21</i>
1. İletişimle İlgili Kaynaklar	21
2. İletişim Ahlâkıyla İlgili Kaynaklar.....	22

BİRİNCİ BÖLÜM

İLETİŞİM VE AHLÂK

I. İLETİŞİM AHLÂKININ TARİHÇESİ	25
<i>A. İlk ve Orta Çağ</i>	<i>25</i>
1. İlk Çağ	25
2. Orta Çağ	26
<i>B. Yeni Çağ.....</i>	<i>28</i>
1. Basın ve Yayın Kuramları	28
a. Otoriter-Totaliter Kuram	28
b. Liberal Kuram	29
c. Toplumsal Sorumluluk Kuramı	31
d. İslâm İletişim Kuramı	33
2. Basın ve Yayın Meslek Ahlâkı İlkeleri	34
II. İSLÂM ÖNCESİ DİN VE İNANÇLARDA İLETİŞİM AHLÂKI.....	36
<i>A. Yahudilik.....</i>	<i>36</i>
<i>B. Hristiyanlık</i>	<i>37</i>
<i>C. Budizm</i>	<i>39</i>
<i>D. Konfüçyüsçülük</i>	<i>39</i>
III. İSLÂM ÖNCESİ CAHİLİYE TOPLUMUNDA İLETİŞİM AHLÂKI.....	40
IV. İSLÂM VE İLETİŞİM AHLÂKI.....	42
<i>A. İslâm'da İletişim Ahlâkının Önemi</i>	<i>42</i>
1. İslâm'da Ahlâkın Önemi	42
2. İslâm'da İletişim Ahlâkının Önemi	44
<i>B. Teorik Açıdan İslâm Ahlâkı</i>	<i>47</i>
1. İslâm Ahlâkının Temel İlkeleri	47
2. İslâm'da Ahlâkın Kaynağı.....	49
3. İslâm'da Ahlâkî Sorumluluk	52
4. İslâm'da Ahlâkî İlkelerin Bağlayıcılığı	53
5. İslâm'da Ahlâkî Müeyyide/Yaptırım Gücü.....	54
<i>C. Teorik Açıdan İletişim Ahlâkı</i>	<i>58</i>
1. İletişim Ahlâkını Temellendirme Arayışları	58
2. İletişimde Ortak Ahlâkî İlkeler.....	59
3. İletişimde Ahlâkî İlkelerin Değeri.....	60
<i>D. İslâm ve İletişim Ahlâkının Teorik Açıdan Mukayesesi.....</i>	<i>64</i>

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE İLETİŞİMDE AHLÂKÎ İLKELER

I. DOĞRULUK VE DÜRÜSTLÜK.....	67
<i>A. İletişimde Doğruluk ve Önemi</i>	<i>67</i>
<i>B. İletişimde Doğruluğun Araştırılması</i>	<i>75</i>
1. Resûl-i Ekrem ve Doğruluğun Araştırılması	77
2. Sahâbe ve Doğruluğun Araştırılması.....	82
3. Muhaddisler ve Doğruluğun Araştırılması	84
II. HABER KAYNAĞINA SAYGI	87
<i>A. İletişim ve Haber Kaynağı</i>	<i>87</i>
<i>B. Hadis Rivâyetinde Haber Kaynağı</i>	<i>88</i>
III. HABERİN ASLINA SAYGI/TARAFSIZLIK.....	92
<i>A. Haberin Aslına Saygının Önemi</i>	<i>92</i>
<i>B. Hadis İlminde Lafız ve Mana ile Rivâyet.....</i>	<i>97</i>
IV. ÇIKAR GÖZETMEMEK	99
<i>A. İletişimde Şahsî ve Kurumsal Çıkar Gözetmemek</i>	<i>99</i>
<i>B. Hadis Rivâyetinde Çıkar Olgusu ve Tahdis Karşılığı Ücret Almak.....</i>	<i>103</i>
V. CEVAP VE DÜZELTME HAKKINA SAYGI.....	106
VI. MAHREMİYETE SAYGI.....	111
<i>A. Mahremiyetin Tanımı.....</i>	<i>111</i>
<i>B. İletişim ve Mahremiyet.....</i>	<i>112</i>
<i>C. Din ve Mahremiyet</i>	<i>114</i>
1. Mahremiyet Alanları	114
a. Ev ve Odalar	114
b. Gizli Konuşmalar.....	117
c. Özel Eşya ve Bilgiler	118
2. Mahremiyetin Araştırılmaması.....	118
3. Mahremiyetin İfşâ Edilmemesi	121
4. Mahremiyette Töhmeye Sebebiyet Vermemek.....	127
<i>D. Mahremiyet ve Devlet-Kamu Güvenliği</i>	<i>128</i>
<i>E. Mahremiyetin Kalkması</i>	<i>131</i>
VII. İLETİŞİM VE REKLÂM	133
<i>A. Reklâmın Tanımı ve Amacı</i>	<i>134</i>
<i>B. Günümüzde Reklâm</i>	<i>134</i>
<i>C. Hadislere Göre Reklâm</i>	<i>137</i>

VIII. İLETİŞİMDE YARARLILIK	144
<i>A. Medya ve İletişimde Yararlılık.....</i>	<i>146</i>
<i>B. Din ve İletişimde Yararlılık.....</i>	<i>150</i>
1. İnsanın Yaratılış Gâyesi	152
2. Korunması Gereken Beş Esas	153
3. Allah’a ve Topluma Karşı Sorumluluk	153
IX. İLETİŞİMDE ŞAHİS ZAMAN VE MEKÂN UNSURU	159
<i>A. İletişim ve Şahıs</i>	<i>162</i>
1. Anlayış Seviyesi	163
2. Eğitim ve Kültür Seviyesi	165
3. Cinsiyet ve Yaş Farkı	166
4. Sosyal Konum	167
5. Psikolojik Durum	169
6. İhtiyaç	171
<i>B. İletişim ve Zaman.....</i>	<i>172</i>
1. Belirli Zamanlarda Vaaz ve Nasihat.....	172
2. Ani Gelişmelerin Değerlendirilmesi.....	173
3. Uygun Fırsatların Değerlendirilmesi	174
4. Uygun Zamanların Gözetilmesi	174
5. Tedricilik	176
<i>C. İletişim ve Mekân.....</i>	<i>177</i>
1. Mekânın Özellikleri.....	177
2. Konuşmacının Mekandaki Konumu	177
3. İletişim Mekânı Olarak Mescid	178
X. İLETİŞİM VE ÜSLÛP	179
<i>A. Kitle İletişiminde Üslûp</i>	<i>180</i>
<i>B. Hadislerde İletişim Üslûbu</i>	<i>185</i>
1. Resûlullah’ın Sözlü İletişim Üslûbu.....	186
2. Resûlullah’ın Sözlü İletişiminde Üslûp Unsurları.....	190
a. Tekrar.....	190
b. Soru	192
c. Teşbih ve Temsil.....	194
d. Hikaye	196
e. Şiir	197

3. Resûlullah'ın Beden Diliyle İletişiminde Üslûb Unsurları.....	198
a. Resûlullah'ın Beden Diliyle İletişiminde Karakteristik Özellikler.....	198
b. Mimik	200
c. Jest	201
d. Ses tonu	202
4. Giyim-Kuşam ve Dış Görünüş	203
5. Müşahhas/Somut Örneklik	205

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE İLETİŞİMDE AHLÂKÎ İHLÂLLER

I. YALANCILIK	209
<i>A. Tanımı</i>	<i>210</i>
<i>B. Haram Kılınması.....</i>	<i>210</i>
<i>C. Cezası</i>	<i>215</i>
<i>D. Cevâz Verildiği Yerler</i>	<i>217</i>
<i>E. Tariz ve Tevriye</i>	<i>219</i>
II. İNSAN ŞEREF VE HAYSİYETİNE SAYGISIZLIK	221
<i>A. Şeref ve Haysiyete Saygının Önemi</i>	<i>223</i>
<i>B. Şeref ve Haysiyeti Zedeleyen Ahlâk İhlâlleri</i>	<i>225</i>
1. Ayıplamak ve Aşağılamak	225
2. Alay Etmek.....	229
3. Gıybet Etmek.....	231
4. Koğuculuk Yapmak.....	235
5. Sû-i zanda Bulunmak	236
6. İftira Atmak	237
7. Çirkin Lakap Takmak.....	240
8. Hicvetmek/Yermek	241
9. Sövmek.....	242
10. Lanet Etmek	244
III. AYRIMCILIK.....	247
<i>A. Dinî Ayrımcılık.....</i>	<i>251</i>
<i>B. Etnik Ayrımcılık</i>	<i>252</i>
<i>C. Sosyal Ayrımcılık.....</i>	<i>254</i>

IV. MÜSTEHCENLİK	257
<i>A. Kitle İletişim Araçları ve Müstehcenlik</i>	<i>257</i>
<i>B. Din ve Müstehcenlik.....</i>	<i>259</i>
1. Müstehceni Seyretmek	261
2. Müstehceni Tasvir Etmek.....	264
3. Mahrem Konuları Anlatma Üslûbu	266
V. ŞİDDET	268
<i>A. Şiddetin Tanımı</i>	<i>269</i>
<i>B. Kitle İletişim Araçları ve Şiddet.....</i>	<i>270</i>
<i>C. Din ve Şiddet.....</i>	<i>275</i>
1. Şiddete Karşı Koruyucu Önlemler	275
2. Şiddetin Etkilerine Karşı Koruyucu Önlemler	279
VI. ÜZÜCÜ OLAYLARIN SUNUMUNDA AHLÂKÎ PROBLEMLER	286
<i>A. Medyada Üzücü Olayların Sunumu.....</i>	<i>286</i>
<i>B. Dinin Üzücü Olaylara Yaklaşımı</i>	<i>290</i>
1. Savaşlar	291
2. Ölümler.....	293
3. Belâ ve Musibetler.....	296
4. Hastalıklar	299
SONUÇ.....	303
EKLER.....	309
EK 1 TÜRKİYE GAZETECİLER CEMİYETİ - TÜRKİYE GAZETECİLERİ HAK VE SORUMLULUK BİLDİRGESİ	310
EK 2 BASIN KONSEYİ - BASIN MESLEK İLKELERİ	315
EK 3 RADYO TELEVİZYON ÜST KURULU YAYIN İLKELERİ.....	317
EK 4 AVRUPA KONSEYİ PARLAMENTERLER MECLİSİ BASIN MESLEK İLKELERİ....	319
EK 5 ABD PROFESYONEL GAZETECİLER DERNEĞİ ETİK İLKELERİ	323
EK 6 MİSİR GAZETECİLER CEMİYETİ - BASIN VE YAYIN MESLEK İLKELERİ.....	326
EK 7 HİNDİSTAN BASIN ETİK YASASI	330
EK 8 JAPONYA NİHON SHİNBUN KYOKAİ GAZETECİLER ŞARTI	332
BİBLİYOGRAFYA	334

ÖNSÖZ

Getirdiği *Mesaj*'la insanlara hidayet kaynağı olan Hz. Peygamber (s.a.s.), örnek hayatıyla da onlara rehber olmuştur. O, Yirmi üç yıllık peygamberlik döneminde ebedî mesaj Kur'ân-ı Kerîm'i, zamanının elverdiği imkânlar ölçüsünde iletişimin bütün unsurlarını kullanarak tebliğ etmiş; bunu yaparken ortam şartlarını dikkate alarak ya sözlü iletişim ya beden dili veya yerine göre bunların her ikisi ya da bunlar dışında daha başka uygun yollar kullanmıştır. Resûlullah, nübüvvet vazifesini yapıp dünyadan ayrılırken geride kıyamete kadar insanlara örnek olacak seçkin bir topluluk bırakmıştı. O'nun asıl *Mesaj*'ı Kur'ân, Sünneti ile hayat bularak kendi asrında olduğu gibi sonraki asırlarda da etkili olmuş ve en güzel medeniyet örneklerini meydana getirmiştir. Sahâbe'den günümüze kadar Resûl-i Ekrem'in rehberliğinde kurulan bu medeniyetler, Kur'ân ve Sünnet'in muhtevasının, Resûlullah'ın bu muhtevayı sunuş yöntemlerinin ve getirdiği ahlâkî esasların neler olduğu merakını uyarmış ve bu konularda pek çok araştırmalar yapılmıştır.

Son birkaç asırda kitle iletişim araçlarının dünyanın dört bir yanında olup bitenleri insanların ayağına kadar getirmesi, onları eğitmesi, eğlendirmesi ve boş zamanlarını dolduran bir araç haline gelmesi hoş karşılanmışsa da geline süreçte bu araçların toplum üzerindeki menfî tesirleri, onları tartışılır hale getirmiş, bu sebeple psikoloji, sosyoloji, psikiyatri vb. alanlarda kitle iletişim araçlarının fert ve toplum üzerindeki tesirleri inceleme konusu olmuş ve çözüm yolları bulunmaya çalışılmıştır.

Bu aşamada, dinin kitle iletişimine/medyaya bakışı ve meydana gelen problemlere ne tür çözümler sunduğu merak konusu olmuştur. Bu bağlamda ülkemiz ilahiyat camiasında da, medyanın işleyişi, ahlâkî ve ürünleri hakkında araştırma eğilimleri oluşmaya başlamıştır. Temel İslâm Kaynakları'nda üzerinde ciddiyetle durulan ve yol gösterici çözümler sunulan bu alanda biz, *Hadislerde iletişim ahlâkı konusunda ortaya konulan ilkeleri* belirlemeye çalıştık.

Araştırmamızın giriş bölümünde, araştırmanın konusu, metodu ile iletişimin temel unsurları, kitle iletişim araçları, bu araçların görevleri ve araştırmada kullanılan kaynaklar üzerinde duruldu.

Birinci bölümde, iletişim ahlâkının tarihçesi, İslâm'dan önceki din ve inançlarda ve Cahiliye Toplumu'nda iletişim ahlâkı ele alındı. Ardından “İslâm ahlâkı” ile “iletişim ahlâkı” teorik açıdan ele alınarak aralarında mukayese yapıldı.

İkinci bölümde, hadislere göre iletişimde temel ahlâkî ilkeler ele alındı. Konular işlenirken günümüz iletişiminde ortaya konan ilkelerin ve günümüz iletişimcilerinin konuya yaklaşımına yer verildikten sonra hadislerde konuya bakış ortaya konmaya çalışıldı. Üçüncü bölümde de aynı yöntemle hadislere göre iletişimde ahlâkî ihlâller ele alındı.

Konunun belirlenmesinde ve çalışmanın her aşamasında fikirleriyle ve teşvikleriyle beni yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Emin Aşıkkutlu başta olmak üzere, fikrî katkılarıyla araştırmanın olması gereken eksene çekilmesinde emeği geçen tez izleme komitesi üyeleri Sayın Prof. Dr. Ali Akyüz ve Sayın Prof. Dr. İsmail Yiğit'e, doktora tez jürisi olarak tezi inceleyip önemli katkı ve önerilerde bulunan Sayın Prof. Dr. Zekeriya Güler ve Sayın Doç. Dr. Salih Karacabey'e en içten şükranlarımı sunarım. Çalışmam esnasında gerek fikirleriyle gerekse tezin bazı konularını okumak suretiyle yardımlarını esirgemeyen merhum Prof. Dr. İbrahim Canan'a, dijital ortamla ilgili ihtiyaç duyduğum konularda katkı sağlayan değerli hocalarıma ve arkadaşlarıma, İSAM Kütüphanesi yetkili ve çalışanlarına, çalışmam boyunca manevî desteklerini hep arkamda hissettiğim ve bu esnada ortaya çıkan sıkıntılara başından sonuna kadar katlanan aileme teşekkür ederim.

İSTANBUL, 2010

Yusuf GÜNEŞ

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
<i>a.g.e.</i>	: adı geçen eser
<i>a.g.m.</i>	: adı geçen madde
<i>a.mkl.</i>	: aynı makale
<i>a.mlf.</i>	: aynı müellif
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>a.s.</i>	: aleyhisselâm
<i>a.y.</i>	: aynı yer
<i>b.</i>	: bin, ibn
BBC	: British Broadcasting Corporation
<i>bkz.</i>	: bakınız
<i>c.</i>	: cilt
DEÜSBE	: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>drl.</i>	: derleyen
<i>dğr.</i>	: diğerleri
<i>DİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
<i>i.e.t.</i>	: internet erişim tarihi
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İÜSBE	: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>md.</i>	: madde, maddesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
<i>m.ö.</i>	: milattan önce
<i>m.s.</i>	: milattan sonra
<i>ö.</i>	: ölüm tarihi
<i>r.a.</i>	: radiyallahu anh
<i>r.anhâ</i>	: radiyallahu anhâ
<i>r.anhüm</i>	: radiyallahu anhüm
RTÜK	: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
RVD	: Reklâm Verenler Derneği
<i>s.</i>	: sayfa

s.a.s.	: sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
sd.	: sadeleştiren
sy.	: sayı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
t.y.	: yayın tarihi yok
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
Ü.	: Üniversite
UÜSBE	: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğer
vs.	: ve saire
y.hzl.	: yayına hazırlayan
y.y.	: yayın yeri yok

GİRİŞ

KONU KAVRAMLAR VE KAYNAKLAR

I. KONU

A. Konu ve Kapsam

Sosyal bir varlık olan insan, tarih boyunca devamlı iletişim halinde bulunmuştur. Bu nedenle iletişim, insanlık tarihi kadar eski bir konudur. İnsanlar iletişim kurarken birtakım araçlara ihtiyaç duyarlar. Bunların belli başlıları dil, yazı, kağıt gibi malzemelerle son asırlarda icat edilen elektronik araçlardır. Beden dilinin unsurları olan kaş-göz hareketleri gibi yüz ifadeleri (mimikler) ile el-kol işaretleri, hatta sessizlik birer iletişim vasıtası olarak kullanılmaktadır.

Son birkaç asra kadar insanlar arası iletişim, genel olarak yüz yüze, kişiden kişiye veya bir kişiden bir topluluğa doğru gerçekleşiyordu. Fakat son asırlarda teknolojinin gelişmesine paralel olarak hızlı bir ilerleme kaydeden gazete, radyo, televizyon ve internet gibi yazılı ve elektronik iletişim araçları sayesinde kısa sürede, hatta aynı anda daha çok insana kısa yoldan ulaşma imkânı doğmuş; bu araçlar vasıtasıyla uzaklar yakınlaşmış, insanlar dünyanın öbür ucunda meydana gelen olaylardan görerek ve duyarak haberdâr olma imkânına kavuşmuş ve böylece adına “kitle iletişimi” denilen yeni bir iletişim türü ortaya çıkmıştır.

İletişim esnasında bilgi ve duygular aktarılırken aynı zamanda iletişim kuranlar arasında karşılıklı olarak etkileşim de meydana gelir. Kaynak konumundaki vericiden giden söz (ileti, mesaj) hedef konumundaki alıcıda bir tesir icra eder. Alıcıda arzu edilen davranışların görülmesi, kaynak ve iletinin özelliklerine bağlıdır. Yüz yüze iletişimde sınırlı sayıda insanla iletişim kurulduğu için etkileme veya bilgilendirme de sınırlı olarak gerçekleşir. Kitle iletişiminde ise milyonlarca insana ulaşma imkânı bulunduğundan kitlesel bir etkileme, bilgilendirme ve yönlendirme söz konusudur. Bu özelliği sebebiyle günümüzde kitle iletişimi, dolayısıyla kitle iletişim araçları, cazip ve etkili bir güç haline gelmiştir.

Kitle iletişim araçları, geçtiğimiz asrın ilk yarısından itibaren hızlı bir şekilde yaygınlaşma sürecine girmiş, bu süreçle birlikte dünyanın dört bir tarafında neredeyse radyo ve televizyonun girmediği ev kalmamıştır. Son yıllarda yaygınlaşan internet de yeni bir çığır olarak iletişimde önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Kitlesel iletişimin bu

derece yaygınlaşması, hayatî önem taşıyan birtakım faydalar sağlasa da ferdî, ailevî ve içtimâî alanda büyük problemleri de beraberinde getirmiştir. Örneğin habercilikte en temel kural olan doğruluk ve haberin kaynağını araştırma ilkesi göz ardı edilerek olaylar insanlara farklı aksettirilebilmektedir. Kimi zaman kasıtlı, çarpıtma ve yalan haberlerle asıl gündem saptırılarak yapay gündem oluşturulmaya çalışılabilmekte, doğrular yanlış, yanlışlar doğruymuş gibi gösterilebilmektedir. Haber, film ve dizilerdeki olaylardan etkilenen çocuklar, seyrettikleri yaralama, öldürme, idam ve intihar sahnelerini gerçek hayatta uygulamaya kalkışıp istenmeyen neticelerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Cinsel içerikli yayınlar, çocukların erken yaşta cinselliği tanımalarına, dolayısıyla normal döneminden önce ergenliğe girmelerine yol açabilmektedir. Hatta cinselliğin özendirici bir biçimde açıkça sergilendiği sahneler, çocukları ve gençleri, cinsel sapkınlıklara sürükleyebilmektedir. Bazı film, dizi ve magazin programlarında çarpık hayat ilişkilerinin adeta özendirilerek ele alınması kişilik erozyonuna, sonuçta ailevî ve içtimâî bağların zayıflamasına yol açmaktadır.

Bu nedenle günümüzde ülkeler, sınırsız, sorumsuz ve yeterli yaptırımdan yoksun birtakım medya organlarının yukarıda belirtilen zararlarını önlemek için yasal düzenlemeler yapma ve resmî kurumlar oluşturma gereğini duymuşlardır. Ayrıca hemen her ülkede basın-yayın cemiyeti, basın konseyi gibi adlarla bazı özel kuruluşlar kurulmuş ve belirlenen birtakım etik ilkeler çerçevesinde kendi içlerinde otokontrol sistemi oluşturmaya çalışmışlardır. Bu gayretler faydadan uzak olmamakla birlikte medyanın sebep olduğu zararların önüne bir türlü geçilememiştir.

Sorumsuz kullanılan kitle iletişim araçlarının fertten topluma uzanan zararları, kimi medya kuruluşlarının ahlâkî ilkelere değer vermemelerinden, kimilerinin de ahlâkî ilke anlayışlarındaki izafilikten ileri gelmektedir. Ahlâk anlayışının zamana, topluma, inanca, hatta kişiden kişiye değişiklik arzemesi olgusu, iletişim ahlâkı alanında da kendini göstermektedir. Örneğin birinin ahlâkî kabul ettiği bir söz veya davranışı, bir başkası gayr-i ahlâkî bulabilmektedir. Ayrıca iletişim etik kurallarını temelde kabul etmiş gibi gözüken kimi medya kuruluşlarının da reyting kaygısı veya anti demokratik baskı vb. konjoktürel sebeplerle bu kuralları kısmen veya tamamen çiğnedikleri görülmektedir.

Bu bağlamda fert, aile ve toplum hayatını düzenleyerek insanoğlunun dünya ve ahiret saadetine temin etme amacıyla dünyaya geldiği tarihten kıyamete kadar insanların karşılaştıkları her türlü problemin çaresini bünyesinde bulunduran İslâm dininin, çağımızda kitle iletişim araçlarının sebep olduğu bunalım ve kaoslara ne tür çözümler sunduğu ve kitle iletişiminin dayandığı etik ilkelere nasıl baktığı merak konusu olmakla kalmamış, bu konuların akademik seviyede araştırılması zorunlu hale gelmiştir. Bu aşamada “İslâm’a göre *iletişim ahlâkı* nedir, İslâm dini bu konuda neler öngörüyor ve İslâm’ın konuya yaklaşımı nasıldır, İslâm dinine göre bir medya kuruluşu, hangi temel prensipler üzerine kurulmalı ve yayın yaparken nelere dikkat etmelidir?” gibi sorular gündeme gelmektedir. İslâmî ilimlerin hemen her dalında bu problemin çözümüne dair mutlaka söylenecek sözler ve ortaya konulacak temel ilkeler vardır. Ancak bu konuda “Yaşayan Kur’ân” Hz. Muhammed’in (s.a.s.) örnek hayatı ayrı bir öneme sahiptir. İşte bu nedenle konuyu, Hz. Peygamber’in Sünneti’nin yazılı belgeleri olan hadisler çerçevesinde araştırmaya karar verdik. Bu amaçla Resûl-i Ekrem’in iletişim ahlâkına esas olan sözleri ve bu konudaki tavsiyeleri; ferdî, ailevî ve içtimâî hayatta insanlarla iletişim kurarken dikkat ettiği hususları, takip ettiği ölçü ve esasları dikkate alarak O’nun öngördüğü ‘*iletişim ahlâkı*’na esas olacak temel kuralları belirlemeye çalıştık.

İletişimde bilhassa bilgi-haber nakli ve habercinin (kaynak, râvî) özellikleri gibi teknik mevzular, Asr-ı saadette nüveleri bulunsa da yaygınlık kazanmamıştı. Bu açıdan iletişimin önemli bir yanını teşkil eden habercilikle ilgili bu konuları, Sünnet’in en yakın takipçileri olan hadisçilerin, asırlar boyu büyük bir titizlikle geliştirip uyguladıkları hadis usûlü ilkelerinden istifade ederek ele aldık. Habercilik dışındaki diğer iletişim ahlâkı ilkeleriyle ilgili olarak, yine Resûlullah’ın iletişim ahlâkı konusundaki tavsiye, telkin ve emirlerini en titiz bir şekilde yerine getiren muhaddislerin görüş ve uygulamalarına yer yer değindik ve böylece araştırmamızı muhteva bakımından zenginleştirmeye çalıştık.

Burada bir hususu belirtmekte fayda mülâhaza ediyoruz. Öncelikle vurgulamak gerekir ki, *iletişim*, genel bir kavram olup pek çok alanda kullanılmaktadır. Gazete, radyo, televizyon, internet vb. vasıtalarla mesajın kitlelere ulaştırılması, “iletişim” kavramıyla ifade edildiği gibi, eğitim ve öğretimde öğretmen-öğrenci; iş hayatında işveren/patron-işçi; kamu veya özel kurumlarda âmir-memur; aile içinde anne-baba-

çocuklar, karı-koca; alışverişte alıcı-satıcı arasındaki ilişkiler de iletişim kavramıyla anlatılmaktadır. Biz araştırmamızda, *kitlesel iletişim* açısından *iletişim ahlâkına* (*medya etiği, basın ve yayın etiği*) esas olabilecek hadislerle ağırlık verdik. Bir başka ifadeyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) insanlarla yüz yüze yaptığı iletişim örneklerinden *iletişim ahlâkına* esas olabilecek prensipler çıkarmaya çalıştık.

Öte yandan günümüzün kitle iletişim araçlarının hiçbirisi Asr-ı Saadet'te mevcut değildi ve insanlar arası iletişim çoğunlukla yüz yüze oluyor, kısıtlı imkânlarla mektup ve ulaklarla haber gönderme yöntemi kullanılıyordu. Fakat Asr-ı Saadet, insana saygıyı esas alan medenî hayatın yaşandığı bir dönemdir ve Resûl-i Ekrem'in hem müslümanlarla hem de gayr-i müslimlerle iletişimi, bütün zamanlara örnek olacak niteliktedir. Ayrıca O'nu (s.a.s.) örnek alan en hayırlı ve kıvamında toplum olmaları itibarıyla Sahâbe-i Kirâm'ın kendi aralarında ve diğer toplumlarla kurdukları iletişim örnekleri de konumuza ışık tutmaktadır. Dolayısıyla günümüzdeki iletişim araçlarının Asr-ı Saadet'te bulunmaması, araştırmamız açısından bir eksiklik teşkil etmemektedir.

B. Amaç ve Metot

Araştırmamızın amacı, iletişim ahlâkına esas teşkil edecek nebevî prensiplere ulaşmaktır.

Araştırmamız esnasında iletişim ahlâkî ilkelerinin, müspet-menfî olmak üzere iki kısımda toplandığını gördük. Bu sebeple konuyu, *“iletişimde ahlâkî ilkeler”* ve *“iletişimde ahlâkî ihlâller”* biçiminde ikiye ayırarak işlemeyi uygun bulduk. Bu tasnif, İslâm Ahlâkî geleneğindeki “ahlâk-ı hasene-ahlâk-ı seyyie”, “ahlâk-ı mahmûde (hamîde veya fâdile)-ahlâk-ı mezmûme” veya “münciyât-mühlikât” biçimindeki ikili tasnife de uymaktadır.

Araştırmamızın temel bilgi malzemesini hadisler oluşturmaktadır. Fakat ele aldığımız konuların Kur'ânî temellerini de göstermeye çalıştık. Konuları işlerken âyet ve hadisleri, ayrı başlıklarda değil de âyet-hadis bütünlüğünün görülmesi için aynı konu başlığı altında ele aldık.

Referans gösterdiğimiz hadisleri, bilhassa güvenilir kaynaklardan seçmeye azamî gayret sarfettik. Bununla beraber bazı muhaddislerin, ahkâm ve akaid konuları

dışında kalan terğîb, terhîb ve faziletlerle ilgili konularda -uydurma olmamak şartıyla- zayıf hadislerle amel edilebileceği görüşüne¹ dayanarak ihtiyaç duyduğumuz yerlerde bu tür hadislerle atıflarda bulunduk. Yalnız bu hadislerin zayıf olduklarını belirtmeyi de ihmal etmedik. Buna bağlı olarak *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim* ve *Muvatta'* dışındaki hadis kaynaklarından aldığımız rivâyetlerin sıhhat derecelerini belirttik. Aynı veya benzer bir hadislerle ilgili, bu üç kaynağın herhangi birinden sonra verdiğimiz diğer hadis kaynaklarındaki rivâyetlerin sıhhat derecelerini ise belirtmedik. Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Sünen*'i için Tirmizî'nin kendi değerlendirmesini, Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Nesâî (ö. 303/915) ve İbn Mâce'nin (ö. 273/886) *Sünenler*'i için Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî'nin (ö. 1420/1999) değerlendirmesini esas aldık². Bu dört *Sünen*'den aldığımız rivâyetlerin -sahih ve hasen olanlarını değil-, sadece zayıf olanlarını belirttik. Bunların dışındaki hadis kaynaklarından aldığımız rivâyetlerin hem sahih hem de zayıf olanlarını ayrı ayrı belirttik. Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i için Şuayb el-Arnaud'un, Hâkim en-Nîsâbü'rî'nin (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i için Zehebî'nin (ö. 748/1348), Nureddin el-Heysemî'nin (ö. 807/1404) *Mecmau'z-zevâid*'i için müellifin kendi değerlendirmelerini, diğer hadis kaynakları için ise o kaynakları tahkik edenlerin değerlendirmelerini esas aldık.

Tezin yazımında Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzu ile beraber bilhassa Arapça kelime, isim ve eserlerin yazılışında *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin imlâsını esas aldık.

Tezde takip edilen yönteme gelince, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarından hareketle iletişim ahlâkı ilkelerine ulaşmada endüksiyon (tümevarım), hadislerde öngörülen iletişim ahlâkı prensipleriyle günümüz iletişim ahlâkı ilkeleri arasında karşılaştırma yaparken analogi; gazete, dergi ve internet kaynaklarından yararlanırken dökümantasyon metodunu kullandık.

¹ Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*, (Birlikte: *et-Ta'likâtü'l-hâfile ale'l-ecvibeti'l-fâzile*, Abdülfettah Ebû Gudde), Kahire 1417/1997, s. 50-59; Ahmed Naîm, Babanzâde, *Tecrid Mukaddimesi*, Ankara 1979, s. 341-344. Leknevî (ö. 1304/1886), zayıf hadislerle amel etme konusunda üç görüş olduğunu belirtmektedir. Bunlar: mutlak surette amel edilir, mutlak surette amel edilmez ve belli kayıtlar altında amel edilebilir. Leknevî'ye göre üçüncü görüş, orta ve doğru olan görüştür. Leknevî, *a.g.e.*, s. 53.

² Albânî'nin "zayıf" dediği rivayetleri, başka kaynaklardan da gözden geçirdik ve Albânî'nin kritiğinden farklı bir kritik varsa ilgili dipnotta belirttik.

II. KAVRAMLAR

A. İletişim

1. Tanımı

Kelime manası “bir bilginin çeşitli yollarla başkalarına aktarılması, haberleşme, iletişim”³ demek olan “iletişim”, Türkçe’de, bazı Batı dillerindeki “communication” kelimesinin karşılığı olarak kullanılmaktadır⁴. “Communication” ise Latince’deki “communicatio” kelimesinin karşılığıdır. Communicatio, “ortaklaşa yapılan” veya “birçok kişiye veya nesneye ait olan” anlamındaki “communicus” kelimesinden türemiştir. Bu bağlamda iletişim, en geniş anlamıyla canlılar arasında belirli ortak unsurlara dayanan bir süreci ifade etmekte, yalın bir ileti alışverişinden çok toplumsal nitelikli bir etkileşimi, değiş-tokuşu ve paylaşımı içermektedir⁵. Öyleyse iletişimin sadece insanları değil tüm canlıları kapsadığı söylenebilir. Ancak bilimsel çalışma ve araştırmalarda iletişim kavramı, daha çok insanlar arası ilişkiyi ve bu amaçla kullanılan araçları nitelemek ve açıklamak amacıyla kullanılır⁶.

İletişimin terim manası itibariyle pek çok tanımı yapılmıştır, hatta bunların iki yüze yakın olduğu ifade edilmektedir⁷. Bu tanımlardan bazıları şöyledir:

“Duygu, düşünce ya da bilgilerin usa gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması, bildirişim, haberleşme”, “Telefon, telgraf, televizyon, radyo gibi araçlardan yararlanarak yürütülen bilgi alışverişi, bildirişim, haberleşme, iletişim”⁸.

“Haberleri, düşünceleri, duyguları bildirme, paylaşma ya da değiş tokuş etme etkinliğine, diğer bir ifadeyle bilgi, haber, düşünce ya da görüş alışverişine iletişim denir.”⁹

³ Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul 2008, Kubbealtı Neşriyat, I-III, II, 1404.

⁴ “Kommunikasyon” (communication) kelimesini dilimizde ifade etmek için önceleri “haberleşme” kelimesi kullanılıyordu. Daha sonraları ise “haberleşme”yi de içine alan “iletişim” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Zıllıoğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, İstanbul 2003, s. 3.

⁵ Zıllıoğlu, a.g.e., a.y.; Gökçe, Orhan, *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara 2002, s. 7.

⁶ Gökçe, a.g.e., a.y.

⁷ Mutlu, Erol, *İletişim Sözlüğü*, Ankara 1994, s. 98.

⁸ *Türkçe Sözlük*, TDK yayımları, Ankara 1998, I-II, I, 1067-1068.

⁹ Usluata, Ayseli, *İletişim*, İstanbul 1990, s. 11.

“İletişim; bilgi, düşünce ve davranışların aktarılması sürecidir.”¹⁰

“İletişim; bilgi, fikir, duygu, beceri, vb.lerinin simgeler kullanılarak iletilmesidir”, “İletişim esas olarak simgeler aracılığıyla bir kişiden ya da gruptan diğerine (veya diğerlerine) bilginin, fikirlerin, tutumların veya duyguların iletimidir”, “İletişim, mesajlar aracılığıyla gerçekleştirilen toplumsal etkileşimdir.”¹¹

“İletişim: kişiler arası ilişkilerde gönderilen mesajların karşılıklı olarak aynı zamanda hem alınıp verildiği hem de yorumlanıp sonuç çıkarıldığı bir süreçtir”, “İletişim, insanlık tarihinin başlangıcından bugüne kadar, bugünden de sonsuza kadar insanları birbirine bağlayan ve onların sosyal bir grup halinde denge ve uyum içinde anlaşmalarını sağlayan bir etkileşimler bütünüdür.”¹²

“İletişim; ileten, ileti ve iletilen üçlüsünün aktif etkileşim durumudur”, “İletişim, kişinin kendisini dışa (diğerlerine, bir gruba, topluluğa, topluma) açmasıdır.”¹³

“Birtakım olaylar ve problemler karşısında insanların isabetli görüşlere sahip olmaları amacıyla kamuya gerçek haber ve doğru bilgi sağlamaya (تروید) iletişim (i‘lâm) denir.”¹⁴

“Bilgilerin, belli bir amaç güdülerek alıcıda arzu edilen tesiri gösterecek bir üslûpla iletilmesine iletişim denir.”¹⁵

“Birbirlerine, ortamlarındaki nesneler ve olaylarla ilgili değişimleri haber veren, bunlara ilişkin bilgileri birbirlerine aktaran, aynı olgular, nesneler ve sorunlar karşısında benzer hayat tecrübeleri ve benzer duygular taşıyıp bunları birbirine ifade eden insanların oluşturduğu topluluk içinde gerçekleştirilen tutum, yargı, düşünce ve duygu bildirişimlerine iletişim denir.”¹⁶

¹⁰ İlal, Ersan, *İletişim, Yıgımsal İletim Araçları ve Toplum*, İstanbul 2007, s. 9.

¹¹ Mutlu, a.g.e., s. 98.

¹² Mısırlı, İrfan, *Genel ve Teknik İletişim*, Ankara 2004, s. 1.

¹³ Açıköz, Hacı Mustafa, *Etkili İletişim*, Ankara 2005, s. 24.

¹⁴ Hamza, Abdüllatif, *el-I‘lâm fî sadri ‘l-İslâm*, Kahire t.y., s. 105.

¹⁵ Râzî, Semîr b. Cerîr, *el-I‘lâmü ‘l-İslâmî Risâle ve hedef*, Mekke 1417, s. 29.

¹⁶ Oskay, Ünsal, *İletişimin ABC’si*, İstanbul 2001, s. 9.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere “iletişim” kavramı hakkında bilimsel alanda henüz ortak bir tanım geliştirilememiştir. Çünkü “iletişim”, bilim dalı olarak henüz oluşumunu tamamlamış değildir¹⁷. Bununla beraber tanımlarda bazı ortak noktalar olduğu söylenebilir. “İletişim”in bilgi, düşünce veya duygunun aktarılması anlamına geldiği, aktarım esnasında bazı simge veya sembollerin kullanıldığı; iletişimin bir süreç olduğu; iletişimde kaynak ve hedef arasında karşılıklı bir etkileşim bulunduğu tanımlarda görülen ortak noktalardır.

Tanımlar genel olarak değerlendirildiğinde iletişim hakkındaki düşüncelerin iki noktada toplandığı görülecektir. Bunlardan birincisi, iletişimin bilgi aktarımı olarak görülmesidir. Buna göre iletişim, kaynak merkezlidir ve böyle bir iletişimde amaç, hedefi etkilemektir. Burada iletişim tek yönlü bir akış süreci olarak görülmektedir. İkincisi ise iletişimin karşılıklı bilgi, düşünce ve tecrübe alışverişi olarak görülmesidir. Burada çift yönlü bir akış söz konusu olup kaynak ve hedef, yerine göre yer değiştirmekte; bazı durumlarda kaynak, hedef olmakta, bazı durumlarda da hedef, kaynak konumuna geçmektedir.

İletişim hakkında ağırlık kazanan bu iki yaklaşım, iletişimin amacını ifade etmede etkili olmuş, kimileri “İletişimin kişi açısından özel amaçları ne olursa olsun, temeldeki amacı çevre üzerinde etkin olmak, başkalarında davranış, tutum geliştirmek ve değiştirmektir”¹⁸ derken kimileri de “İletişim, bireylerin mutlu olabilmeleri için çevrelerindeki doğa ve bireylerle uyum sağlamaları amacına yöneliktir. Bireyler çevredeki doğa, toplum ve bireyleri algılayacak, bunlara ilişkin değerlendirmelerini başka bireylere aktaracak ve karşılıklı iletişimin getirdiği uzlaşmalara uygunluk sağlamak için ya çevreyi kendilerine göre değiştirecek ya da kendi davranışlarını çevreye uyduracaklardır”¹⁹ demektedir. Aslında iletişimin sosyal hayattaki tezahürlerine bakılacak olursa her iki yaklaşımın doğru olduğu görülür. Zira insanlar arasında yerine göre tek yönlü, yerine göre de çift yönlü iletişim gerçekleşmektedir.

¹⁷ Gökçe, *a.g.e.*, s. 1-2.

¹⁸ Zillioğlu, *a.g.e.*, s. 13; Mısırlı, *a.g.e.*, s. 24.

¹⁹ İlal, *a.g.e.*, s. 15.

2. Unsurları

Bir iletişim sürecinde bulunması gereken beş temel unsur vardır. Bunlar olmaksızın iletişimin varlığından söz edemeyiz. “Kaynak”, “mesaj”, “araç”, “kanal” ve “hedef”ten oluşan bu unsurları kısaca açıklamakta fayda görüyoruz.

Kaynak (verici, gönderici); hedef aldığı kişi ya da kişilere bilgi, kanaat, tutum ve davranış kazandırmak amacıyla iletişimi başlatan kişidir²⁰. Bir başka tarife göre kaynak; algılama, seçme, düşünme, yorumlama süreçlerinde ürettiği anlamlı iletileri simgeler aracılığı ile gönderen kişi ya da kişilere denir²¹. Kaynak, bir kişi veya bir grup olabildiği gibi televizyon, radyo, internet, gazete, dergi, kitap da birer kaynak olabilir.

Mesaj (ileti); bir bilgi, haber, duygu veya düşünceyi aktarmayı, iletmeyi, isteyen kaynağın ürettiği sözel/görsel/görsel-işitsel fizik ürünüdür²². Diğer bir tanıma göre mesaj, kaynağın ve hedefin mesajın içeriğine atfettikleri anlamdır²³. Mesaj, ancak kaynak ve hedef için aynı anlamı taşırsa, anlamlı ve amacına uygun olmuş olur. Kaynak mesajını iletirken birtakım semboller kullanır. Söz (dil), beden dili veya işaret, mesajların iletildiği başlıca sembollerdir. Buna göre mesajın iki önemli unsuru vardır: Mesajın içeriği ve yapısı. Mesajın, mesaj olarak kabul edilebilmesi, anlamlı olmasına ve bu anlamı hedefe ulaştıracak doğru sembollerin kullanılmasına bağlıdır. Anlaşılmayan mesaj ya bir kuru gürültü veya anlamsız bir görsel öğeden ibarettir.

Araç; iletiyi kanal yoluyla aktaran, alan, yayan belirli fizik ya da teknik araçlardır. Ses, yüz, vücut, telefon, kitap, resim, televizyon, radyo, gazete ve dergi birer araçtır²⁴. Araç olmadan mesajın hedefe ulaşması mümkün değildir. Hedefin mesajı iyice algılaması için en uygun aracın seçilmesi gerekir. Meselâ görmeyen birine görsel araçlarla, işitmeyen birine de işitsel araçlarla mesaj gönderilemez. Ayrıca mesaj ne kadar çok farklı araçlarla (görsel, işitsel vs.) iletilirse, hedefin mesajı algılaması, öğrenmesi, kavraması ve arzu edilen davranış ve tutumu göstermesinde de o kadar artış sağlanır.

²⁰ Cebeci, Suat, *Dini İletişim*, İstanbul 2003, s. 34.

²¹ Zıllıoğlu, a.g.e., s. 98.

²² a.mlf., a.g.e., s. 99.

²³ Mutlu, a.g.e., s. 155.

²⁴ a.mlf., a.g.e., s. 12; Zıllıoğlu, a.g.e., s. 117.

Kanal; ışık dalgaları, radyo dalgaları, ses dalgaları, telefon kabloları, sinir sistemi gibi iletiyi taşıyan fizikî unsurlara denilmektedir²⁵. Bazıları “kanal” ile “araç”ı aynı unsur kabul ederken bazıları da kaynaktan hedefe iletiyi taşıyan her türlü tertibata kanal demektedir²⁶. Dikkat edilirse “araç” ile “kanal”ın birbirinden farklı olduğu anlaşılır. Meselâ, televizyon, radyo, telefon bir araçtır, onların ilettiği mesajı taşıyan kablo veya hava unsuru ise bir kanaldır. İki kişi arasında gerçekleşen yüz yüze iletişimde sesler, hava zerrecikleri kanalıyla taşınır. Beden diliyle gönderilen mesajlar da yine hava (ortam) unsuruyla taşınır. Görmeyi sağlayan unsurlar, meselâ ışık, gözden beyne görüntüleri nakleden sinirler birer kanaldır.

Hedef (alıcı), bir iletişim sürecinde kaynaktan gelen mesajları alıp yorumlayan ve bunlara sözlü, sözsüz tepkide bulunan fert ya da gruplardır²⁷. Mesaj, hedefe ulaşmadığı sürece iletişim gerçekleşmemiş sayılır. Hedef, kaynağın gönderdiği mesaja uygun davranış ve tutum sergilemişse etkili bir iletişim meydana gelmiş demektir.

Hedefin kaynaktan gelen mesaja verdiği tepkilere geribildirim (feedback) denilmektedir²⁸. Mesajın alıcı tarafından alınıp alınmadığı, kavranıp kavranmadığının öğrenilmesi açısından geribildirim çok önemlidir.

3. Türleri

İletişimle ilgili farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir. Meselâ, kaynağın ve hedefin sayısına, kullanılan aracın çeşidine, kaynak-hedef ilişkisine, iletişimin yapıldığı zaman ve mekan dilimine göre tasnifler yapılmıştır. Biz bunlardan araştırmamızı ilgilendirmesi itibarıyla “kullanılan araçlar” ve “zaman-mekan boyutları” itibarıyla iletişim türlerini ele alacağız.

a. Kullanılan Araçlar Bakımından

Sözlü iletişim, mesajın sözlerle iletilmesi olup insanlar arasında kullanılan en yaygın iletişim türüdür. İnsanlar, duygu, düşünce ve isteklerini daha çok sözlerle anlatırlar. Sözler, insanların aynı anlamı yüklediği semboller dizisidir. Bu semboller

²⁵ Mutlu, *a.g.e.*, s. 120; Zıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 116.

²⁶ Zıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 118.

²⁷ Mısırlı, *a.g.e.*, s. 4; Mutlu, *a.g.e.*, s. 12; Cebeci, *a.g.e.*, s. 37.

²⁸ Mısırlı, *a.g.e.*, s. 5.

dizisi, dili meydana getirir. İletişimin başarıyla gerçekleşmesi, dilin doğru ve yerinde kullanılmasına bağlıdır. Kaynak, mesajını, onu doğru ifade edecek sözlerle göndermelidir. Aksi takdirde mesaj yanlış anlaşılabilir veya mesajdan farklı anlamlar çıkarılabilir. Ayrıca kaynak, mesajın anlaşılıp kavranması için hedefin anlayacağı dili ve kelimeleri kullanmalıdır.

Görsel iletişim, alıcının görme duyusuna hitap eder. Beden dili, nesneler, resimler ve şekiller görsel iletişimi oluşturur²⁹. Görsel iletişimin en önemli unsuru beden dilidir. Beden dili, sözlü iletişimi ya tamamlar, onaylar, etkisini artırır ya da yalanlar. Bir kimse mesajını sözle iletirken, bedeni de buna eşlik eder. Üzüntü, sevinç, kızgınlık gibi hallerimizi sözle iletirken, jest ve mimiklerimiz de o anki psikolojik durumumuzu ifade eden iletiler gönderir. Burada sözle gönderilen mesajla beden diliyle gönderilen mesaj arasında bir tutarsızlık söz konusu ise kaynağın doğruluğundan ve samimiyetinden şüphe edilir. Meselâ kaynağın sözlü olarak bir olaydan haber verirken yüzünde kızarma ve sesinde titreme oluyorsa, söylediklerinin yalan olma ihtimali yüksek demektir. Çünkü beden dili yalan söylemez. Bu açıdan beden dili, sözlü iletişimden daha güvenlidir.

Bazen kelimelerle anlatılamayacak duygular beden diliyle rahatlıkla ifade edilebilir. Hatta bazı durumlarda beden dili, sözlerden daha çok şey ifade eder. İnsanlar, sözel iletişime başlamadan önce beden diliyle iletişime girerler. Dolayısıyla beden diliyle gönderilen mesajlar, insanlarda bir kanaat hâsıl eder ve sözel iletişim bu kanaate göre şekillenir.

Yazılı iletişim, yazı kanalı ile kurulan iletişime denir. Yazı, iletişimde kullandığımız sözlerin farklı bir ifade biçimidir. Yazı, bilgi, düşünce ve tecrübelerin kaydedilip diğer insanlara ve sonraki nesillere aktarılmasını sağlar. Söz, bulunulan mekan ve zamanla sınırlıdır; fakat yazı, mekan ve zamanı aşan bir özelliğe sahiptir. Sözlü iletişimde beden dilinin de yardımıyla duygu ve düşünceler daha kolay anlatılabilirken bunları sadece yazıyla ifade etmek daha zordur, hatta bazen imkânsızdır.

²⁹ Cebeci, *a.g.e.*, s. 53. Bu tür iletişime “sessiz iletişim” diyenler de vardır. Yalnız bu kimseler, sessiz iletişimi açıklarken bunun beden diliyle iletişim olduğunu ifade etmektedirler. Bkz. Zıllıoğlu, *a.g.e.*, s. 178-183; Mısırlı, *a.g.e.*, s. 53-74.

b. Zaman ve Mekan Bakımından

aa. Yüz Yüze İletişim

Yüz yüze iletişim, aynı zaman ve mekanda kaynağın hedefi görerek mesajını iletmesi, hedefin de kaynaktan gelen mesaja tepkisini bildirmesiyle gerçekleşen iletişime denir. Yüz yüze iletişime “kişiler arası iletişim” de denilmektedir. Tarifte de belirtildiği üzere yüz yüze iletişim aynı zaman ve mekanda gerçekleşmelidir. Kaynak ve hedefin aynı zaman içinde olmak şartıyla birbirlerini görme imkânlarının bulunması da yüz yüze iletişimin gerçekleşmesi için yeterlidir. Farklı odalarda bulunanların birbirleriyle iletişimini burada örnek olarak verebiliriz. Telefonla iletişimde kaynak ile hedef aynı zaman diliminde iletişim kursalar da aynı mekanda bulunmamaktadırlar. Onun için telefonla iletişim, tam bir yüz yüze iletişim sağlamamaktadır. Çünkü yüz yüze iletişimde kaynak, hedefin o anki durumuna göre mesajını düzenleme, hedef de geribildirimde bulunma imkânına sahiptir. Görüntülü iletişimde (zamanımızda teknoloji bu seviyeye ulaşmıştır) kaynak ile hedef birbirlerini görmüş olsalar bile böyle bir iletişim, aynı zaman ve mekanda yüz yüze yapılan iletişimin yerini tutamaz. Çünkü araya iletişimi sağlayan bir nesne (görüntü cihazı, ekran) girmektedir. Ayrıca görüntü ve ses cihazlarının yanıltıcı olabileceklerini de hesaba katmak gerekir. Futbol maçları, müzik programları vs.nin televizyonda canlı olarak yayınlanmasına rağmen pek çok kimsenin bizatihi bu tür programların icra edildiği mekanlara giderek çıplak gözle görme istekleri bu görüşü desteklemektedir. Burada, öğrenci ile öğretmen arasındaki iletişimi de örnek olarak verebiliriz. Öğrencinin aynı zaman ve mekanda (sınıf, amfi gibi yerlerde) öğretmenden duyarak, görerek ders almasıyla (talim ve terbiye) sesli ve görüntülü cihazlar vasıtasıyla aynı zaman fakat farklı mekanda ders alması bir olmaz. Bu yolla salt bilgi aktarımı mümkün olsa bile eğitimin (terbiye) gerçekleşmesi zordur.

ab. Kitle İletişimi

Kitle iletişimi, mesajların teknik bir cihaz aracılığıyla kamusal, dolaylı, tek yönlü olarak dağınık bir seyirci/dinleyici/okuyucu kitlesine iletiildiği bir süreçtir³⁰. Kitle

³⁰ Maletzke, Gerhard, *Psychologie der Massenkommunikation*, Hamburg 1963, s. 24'den naklen Gökçe, a.g.e., s. 165. Ayrıca bkz. Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, s. 129-130.

iletişimde kitle (hedef), kaynak açısından belirsiz, heterojen (nicelik ve nitelik bakımından farklı) bir yapıya sahip sayıca fazla insanları ifade eder. Kitleyi oluşturan insanların sosyal statüleri, anlayışları ve hayat tarzları farklılık arzeder. Kaynağın kitleyi oluşturan insanlarla yüz yüze iletişim kurması imkânsızdır³¹.

Kitle iletişiminde kaynak, sadece mesajını iletir, hedefi karşısında göremediği için hedefin mesaja nasıl bir tepki verdiğini bilemez. Bu durum, kitle iletişiminin tek yönlü bir iletişim olduğunu gösterir³². Kitle iletişimi, örgütlü ve yapısal bir süreçtir ve buna bağlı olarak kitle iletişiminde iletişimciler kurumsal bir yapıya sahiptir³³. Kitle iletişimi aynı zamanda bir kamusal iletişimdir. Çünkü kitle iletişiminde mesaj (içerik), herkese açıktır³⁴.

aaa. Kitle İletişim Araçları

İletişimde bulunması gereken unsurlardan birinin “araç” olduğunu daha önce belirtmiştik. Son asırlara kadar insanlar kendi aralarında genel olarak yüz yüze iletişim kuruyorlardı. Yüz yüze iletişimde araç, söz ve beden dilidir. Bunların dışında yazı, mektup, kitap, şekil, işaret de çok yaygın olmamakla birlikte iletişim aracı olarak kullanılıyordu. Son asırlarda insanlar, yeni bir iletişim türüyle tanıştı. Bu iletişim - yukarıda da tarifini yaptığımız üzere- bir kaynaktan teknik araçlar vasıtasıyla sayıca çok hedefe doğru tek yönlü mesaj akışının gerçekleştiği “kitle iletişimi”dir. Kitle iletişimini sağlayan bu araçları³⁵ (mass media) yazılı (gazete, dergi) ve elektronik (radyo, televizyon, internet) olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür.

³¹ Gökçe, *a.g.e.*, s. 163, 164, 165; Mutlu, *a.g.e.*, s. 130.

³² İlal, *a.g.e.*, s. 25; Gökçe, *a.g.e.*, s. 164-165.

³³ Lazar, Judith, *İletişim Bilimi*, Ankara 2001, s. 61; Oskay, *a.g.e.*, s. 10.

³⁴ Gökçe, *a.g.e.*, s. 165.

³⁵ Radyo, televizyon, gazete gibi iletişim araçlarına “kitle iletişim araçları” demenin doğru olmadığını ileri sürenler de vardır. Çünkü “iletişim” kelimesiyle ifade ettiğimiz Batı dillerindeki “communication” kelimesi, iki yönlü iletişim olgusuyla tek yönlü iletişim olgusunu birbirinden ayırma imkânı vermemektedir. Bu sebeple “kitle iletişim araçları” yerine “tek yönlü iletişim” manasını ifade eden “yığınsal iletişim araçları” demek daha uygundur. Bkz. İlal, *a.g.e.*, s. 25. Diğer taraftan “kitle iletişimi”ni, “iletişim”in herhangi bir şekli veya “yüzyüze iletişim”in özel bir şekli olarak görenler de vardır. Bkz. Gökçe, *a.g.e.*, s. 165-167.

Gazete³⁶; olaylardan halkı sürekli haberdar ederek kamuoyunu düzenleyen, yönetici otoriteleri uyaran, ele aldığı konular yönünden uğraş alanı sınırsız olan yazılı bir yayın organıdır³⁷. Gazete genelde günlük çıkar, fakat bazı yerlerde haftalık çıktığı da olur. Gazeteler haber ağırlıklı yayınlar olarak kabul edilir, fakat insanların ihtiyaçları dikkate alınarak belli sahalara (spor, ekonomi gibi) ağırlık veren gazeteler de çıkmaktadır.

Dergi; düzenli aralıklarla (bir, iki veya üç aylık) yayınlanan, belirli bir ya da birkaç ilgi alanına (eğitim, din, bilim vs.) ilişkin haber, makale, deneme, inceleme, araştırma ve eleştiri yazılarını, çeşitli edebî ürünleri ya da belirli konulara yönelik derlemeleri içeren basılı yayın türüne denilmektedir³⁸.

Radyo, bir verici tarafından gönderilen ses sinyallerini elektromanyetik dalgalar aracılığıyla alıp yayınlayan teknik cihaza (alet) denilmektedir³⁹.

Televizyon, kelime olarak Yunanca “uzak” anlamındaki “tele” ve Latince “görme” anlamındaki “visio” sözcüklerinden türetilmiş olup “uzaktan görmek” anlamına gelmektedir⁴⁰. Terim anlamı olarak televizyon, bir vericinin, elektrik sinyallerine dönüştürerek gönderdiği hareketli görüntü ve sesleri alan ve tekrar görüntü ve sese dönüştürerek yayınlayan haberleşme sistemine denilmektedir. Yayınlanan görüntü ve sesleri alıcıya ulaştıran elektronik cihaz da sistemin adı ile anılmaktadır⁴¹.

İnternet, dünya üzerindeki milyonlarca bilgisayarı ve bilgisayar kullanıcılarını birbirine bağlayan elektronik iletişim ağına denilmektedir⁴².

³⁶ Gazete (gazetta), İtalyanca bir kelimedir. Bir aralık Venedik’te haber mektupları (“avissi”ler), “gazetta” denilen bakırdan bir Venedik parası mukabilinde satılmakta veya okunmakta olduğundan, sonraları süreli yayınlara (mevkûat matbulara) gazete denilmiştir. Bazı müellifler, kesin olmamakla birlikte “gazete” kelimesinin kaynağını bu suretle açıklamaktadır. (Ertuğ, Hasan Refik, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul 1970, s. 23). Fransızca’da “gazete” karşılığında kullanılan “journal” kelimesi de, “Biriyle ilgili olarak yetkililere verilen kötuleme, ihbar yazısı”, “günlük” manalarına gelmektedir. (*Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, I, 1136).

³⁷ İnüç, Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2002, s. 21.

³⁸ *Ana Britanica Ansiklopedisi*, “Dergi”, I-XXXII, X, 44.

³⁹ a.g.e., “Radyo”, XXVI, 116; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Radyo>, (i.e.t. 22.02.2009).

⁴⁰ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Televizyon>, (i.e.t. 22.02.2009).

⁴¹ *Ana Britanica Ansiklopedisi*, “Televizyon”, XXIX, 334; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Televizyon>, (i.e.t. 22.02. 2009).

⁴² Geray, Haluk, “Yeni İletişim Teknolojilerinde Eğilimler: İnternet, GII ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi* (Medya özel sayısı), sy. 11, Eylül-Ekim 1996, s. 90; Tokgöz, Oya, *Temel Gazetecilik*, Ankara 2003, s. 77; <http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0nternet>, (i.e.t. 22.02.2009).

İnternet, diğer kitle iletişim araçlarının hepsini kapsama özelliğine sahip olsa da insanları en çok etkileyen televizyondur. Televizyon, görüntülü sunum sağladığı için bütün insanlara hitap edebilmektedir. Televizyonun mesajlarını anlamak için okuma-yazma bilmeye, belli bir bilgi birikimi ve tecrübeye sahip olmaya gerek yoktur. Ayrıca televizyon, kitleleri aynı anda kendi mesajlarına (yani ekrana) yönlendirebilmektedir. Meselâ önemli bir futbol maçı, çok sevilen bir film veya dizi veyahut da deprem, sel, yangın gibi büyük bir felaketin konu edildiği haberler, milyonlarca insan tarafından seyredebilmektedir. Bu kadar sayıda insanın aynı anda aynı programı seyretmesi, ilgili kanalı dolayısıyla televizyonu daha güçlü bir hale getirmektedir.

Burada saydığımız kitle iletişim araçlarının bütünü, son çeyrek asırda “medya” kelimesiyle ifade edilmeye başlanmıştır. **Medya**, Latince’de ortam, araç anlamına gelen “medium” kelimesinin çoğuludur⁴³. “Basın” ve “yayın” kavramları da kitle iletişim araçlarını ifade de kullanılan diğer terimlerdir. **Basın**; haberleri ve fikirleri toplama, değerlendirme, işleme ve bunları başkalarına ileterek kamuoyu oluşturmayı mümkün hale getiren yazılı iletişim araçlarına denilmektedir. **Yayın**, gazete ve dergilerin yanında radyo ve televizyon gibi bütün kitle haberleşme araçlarıyla kamuoyuna sunulan her şeydir. **Basın ve yayın**; gazeteler, dergiler ve kitaplarla birlikte, radyo ve televizyon vb. bütün haber araçlarını da kapsayan bir kavramdır⁴⁴.

aab. Kitle İletişim Araçlarının Görevleri

Kitle iletişim araçlarının görevleri, UNESCO’nun Sean McBride başkanlığında bir heyete hazırlattığı raporda sekiz ana başlık altında ele alınmıştır⁴⁵. Bunlar:

Haber ve bilgi sağlama: Bu araçlar, olaylar ve şartlar hakkında haber ve bilgi aktararak ulusal ve uluslararası durumların anlaşılmasını ve bunlara bilerek tepkide bulunulmasını sağlayabilir. Bu işlev, haberlerin, verilerin, imgelerin, görüş ve yorumların toplanmasını ve işlem görmesini içerir.

⁴³ <http://tr.wikipedia.org/wiki/Medya>, (i.e.t. 07.01.2010).

⁴⁴ İnuğur, a.g.e., s. 19-20.

⁴⁵ McBride, Sean ve dğr., *Many Voices One World Communication and Society Today and Tomorrow*, UNESCO, Newyork 1980, s. 14, <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>, (i.e.t. 23.02.2009), s. 14. Ayrıca bkz. Muhammed, Muhammed Seyyid, *el-Mes’ûliyyetü ’l-i ’lâmiyye fi ’l-İslâm*, Kahire 1403/1983, s. 31-36; Gökçe, a.g.e., s. 170-178; Cereci, Sedat, *Büyülü Kutu Büyülenmiş Toplum*, İstanbul 1992, s. 38-41, 125-127; İnuğur, a.g.e., s. 21, 23; Tokgöz, a.g.e., s. 109.

Toplumsallaştırma: Fertlerin, toplumları hakkında genel bilgi ve değerleri edinebilmeleri ve toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmelerinde kitle iletişim araçlarının önemli bir yeri bulunmaktadır.

Güdüleme: Bu araçlar, toplumların kendilerine belirledikleri amaçları açıklayarak ve özendirerek, fertlerin bu amaçlar için sarfedilen çabalara katılmasını sağlar.

Tartışma ortamı hazırlama: Bu araçlar, ferde toplumun değerlerini aktarma ve onları toplumsal amaçlar yönünde harekete geçirmenin yanı sıra, oluşturdukları tartışma ortamlarıyla bu toplumsal değer ve amaçlara açıklık kazandırabilir ve gelişmelerine katkıda bulunabilir. (Bu ve bir önceki maddeyi “kamuoyu oluşturma” diye de ifade edebiliriz).

Eğitim: Kitle iletişim araçları bilgi aktarırken tabîi olarak toplum üyelerinin bilgi seviyelerini, yetenek ve becerilerini daha üst seviyeye çıkarmalarına yardımcı olacaktır.

Kültürün gelişmesine katkı: Kültürün tanıtımı, geliştirilmesi ve kültür mirasının korunmasında kitle iletişim araçlarının önemli görevleri vardır.

Eğlendirme: Bu araçlar, toplumsal yaşamın baskıcı temposundan bunalan bireylere hoşça zaman geçirtme ve dinlendirme imkânlarını daha ucuz ve çeşitlilik içerisinde sunabilirler.

Bütünleştirme: Sayılan işlevlerin yerine getirilmesiyle toplumdaki bireyler ve gruplar arasındaki ilişkiler gelişecek, buna bağlı olarak fertler için birbirlerini tanıma ve anlama imkânını sağlayan ortamlar doğacak ve böylece iletişim araçları da bütünleştirici bir işlev görmüş olacaktır.

Bu maddeler, kitle iletişim araçlarının yerine getirmesi ümit edilen fonksiyonlarıdır. Realitede bunların yerine getirilip getirilmediği, yayınların bunları gerçekleştirmeye yönelik olup olmadığı tartışmalıdır. Araştırmamızda bu konuya da yer yer değinmiş bulunmaktayız.

B. Ahlâk ve Etik

Ahlâk:

Arapça bir kelime olan ahlâk, hulk (حُلُق) ve huluk (حُلُق) kelimesinin çoğuludur. “Hulk” ve “Huluk” kelimeleri, tabiat, seciye, din, karakter, huy manalarına gelir⁴⁶. Türkçe’de, “hulk” ve “huluk” kelimeleri yerine bunların çoğulu olan “ahlâk” kelimesi tekil manada kullanılmaktadır.

İslâm terminolojisinde klasik tanımına göre *ahlâk*, nefiste iyice yerleşmiş bir melekedir ki; fiil ve davranışlar, düşünüp taşınmadan ve fikrî bir zorlama olmaksızın bu meleke sayesinde kolaylıkla ortaya çıkar⁴⁷. Diğer bir tanıma göre *ahlâk*, insanın iyi veya kötü olarak vasıflandırılmasına yol açan mânevî nitelikleri, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlarının bütünüdür⁴⁸.

Başta hadisler olmak üzere, İslâmî kaynaklarda *hulk* ve *ahlâk* terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış; iyi huylar ve faziletli davranışlar hüsnü’l-huluk, mehâsinü’l-ahlâk, mekârimü’l-ahlâk, el-ahlâku’l-hasene ve el-ahlâku’l-hamîde; kötü huylar ve çirkin davranışlar ise sûü’l-huluk, el-ahlâku’z-zemîme ve el-ahlâku’s-seyyie terimleriyle ifade edilmiştir⁴⁹.

“Ahlâk” kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de geçmemekle beraber, “huluk” kelimesi, biri “âdet ve gelenek”⁵⁰, diğeri de “ahlâk ve huy”⁵¹ manasında olmak üzere iki âyette geçmektedir.

Ahlâk ilmi ise, “neyi yapmalıyız?” sorusunun cevabını araştıran bir ilimdir⁵². Diğer bir tarife göre ahlâk ilmi, “İnsanı kemal cihetine sevkeden ilkeler ve esaslardan bahseden bir ilimdir.”⁵³ Buna göre ahlâk ilmi, hayır ve şer hakkında bilgi vermeyi,

⁴⁶ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî el-İfrikî, *Lisânü'l-Arap*, “huk” md., (X, 86), Beyrut 1410/1990, I-XV; Çağrı, Mustafa, “Ahlâk”, *DİA*, II, 1.

⁴⁷ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî Huccetü'lislâm, *İhyâu ulûmi'd-dîn*, (thk. Abdullah el-Hâlidî), Beyrut t.y., I-V (5. cilt mülhak ve fihrist), III, 67; Cürçânî, Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, Kahire t.y., s. 89.

⁴⁸ Çağrı, a.g.m., *DİA*, a.y.

⁴⁹ Çağrı, a.g.m., *DİA*, a.y.

⁵⁰ Şuarâ (26), 137.

⁵¹ Kalem (68), 4.

⁵² Çağrı, Mustafa, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul 2006, s. 22.

⁵³ Akseki, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, (sd. Ali Arslan Aydın), İstanbul 2006, s. 23.

uymak zorunda olduğumuz kural, vazife ve sorumlulukları tanıtmayı, ahlâkî güzellikleri, iyi huyları, yüksek vasıfları insanlara kazandırmayı, böylece ahlâkî ve içtimâî bakımdan mükemmel bir insanlık meydana getirmeyi⁵⁴, bütün bunların neticesinde insanları dünya-ahiret saadetine ulaştırmayı gâye edinir.

Etik:

Etik, insanlar arasındaki ilişkilerin temelinde yer alan değerleri, ahlâkî bakımdan iyi-kötü, doğru-yanlış olanın niteliğini ve temellerini araştıran felsefe dalına denir. Yunanca töre, görenek, alışkanlık manalarına gelen “ethos” kelimesinden türetilmiştir. Belirli ahlâk ilkelerinden oluşan sistemler ya da kuramlar için de bu ad kullanılır. Çok yakından ilişkili olan etik ve ahlâk kavramları arasındaki temel ayrım, etik teriminin, genel olarak ahlâkî konu alan disiplini belirtmesidir. “Etik” bu anlamda “ahlâk felsefesi”yle eşanlamlı sayılır⁵⁵.

C. İletişim Ahlâkı

Her meslek grubu, genel ahlâkî kurallar içinden kendi alanını ilgilendiren ilkeleri öne çıkararak kendine özgü meslek ilkeleri tesbit etmiştir. Medya da kendi alanında meslekle alakalı birtakım ilkeler tesbit ederek, bu ilkeler çerçevesinde faaliyet göstermektedir. “İletişim ahlâkı”yla ilgili de bazı tanımlar yapılmıştır:

“İletişim ahlâkı, genel anlamda yasal düzenlemelere tekâbül etsin veya etmesin, meslekte olanların uymak durumunda bulunduğu davranış kurallarını ifade etmektedir. Dar anlam da ise, mesleğin kendi kendine ürettiği ve üyelerinin uyması gereken kurallar manzumesidir.”⁵⁶

“Basın ahlâk ilkeleri, toplumsal hedefleri içinde barındıran, gazetecileri meslekî uygulamalarda zorunluluk olmaksızın yol gösteren (uyulması zorunlu olmayan) basın meslek ilkeleridir.”⁵⁷

⁵⁴ Çağrı, a.g.e., s. 21, 23.

⁵⁵ Ana Britanica Ansiklopedisi, “Etik”, XI, 414; Çilingir, Lokman, *Ahlâk Felsefesine Giriş*, Ankara 2003, s.12.

⁵⁶ Avşar, B. Zakir ve Demir, Vedat, *Düzenleme ve Uygulamalarla Medyada Denetim*, Ankara 2005, s. 47.

⁵⁷ Özgen, Murat, *Gazetecinin Etik Kimliği*, İstanbul 2006, s. 150.

Birinci tanımda ahlâkî ilkelerden, “meslekte çalışanların uymaları gerektiği ilkeler” diye, ikinci tanımda ise “meslekî uygulamalarda zorunluluk olmaksızın yol gösteren ilkeler” diye bahsedilmesi, bağlayıcılık ve zorunluluk açısından “etik ilkeler”e yaklaşım konusunda bazı farklılıklar olduğunu göstermektedir.

III. KAYNAKLAR

A. Genel Kaynaklar

1. Kur’ân-ı Kerim

İslâm dininin en önemli iki kaynağından ilki olan Kur’ân-ı Kerim, iletişim ahlâkına esas olacak ana umdeleri de içermektedir. Onun için Kur’ân, çalışmamızın en temel kaynağıdır. İletişim ahlâkıyla ilgili ilkeleri ele alırken hadislere geçmeden önce Kur’ân’da konumuza ışık tutacak âyetleri vermeye çalıştık.

2. Temel Hadis Kaynakları

Araştırmamızla ilgili hadisler için tarihî süreçte İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğunca muteber addedilen *Kütüb-i tis’a* başta olmak üzere temel hadis kaynaklarını esas aldık. Bunlar: Buhârî (ö. 256/870) ve Müslim’in (ö. 261/875) *el-Câmiü’s-Sahîhler*’i ile İmam Mâlik’in (ö. 179/795) *el-Muvatta’*, Tirmizî (ö. 279/892), Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Nesâî (ö. 303/915), İbn Mâce (ö. 273/886) ve Dârimî’nin (ö. 255/868) *Sünenler*’i ve Ahmed b. Hanbel’in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı eserleridir⁵⁸. Bu kaynaklardan aldığımız hadislerin, maksadına uygun anlaşılması ve onlardan çıkarılan hükümler konusunda bu eserlerin meşhur şerhlerinden ihtiyaç hâsıl oldukça istifade ettik. Ayrıca Abdürrezzak b. Hemmâm (ö. 211/826) ve İbn Ebî Şeybe’nin (ö. 235/849) *el-Musannefler*’i ve Nureddin el-Heysemî’nin (ö. 807/1404) *Mecmau’z-zevâid*’i başvurduğumuz hadis kaynakları arasındadır.

⁵⁸ Bu eserler dipnotta *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-elfâzi’l-hadîsi’n-nebevî* esas alınarak kaynak gösterilmiştir. Buna göre, Buhârî’nin *Sahîh*’i, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce, Nesâî ve Dârimî’nin *Sünenler*’i kitap ismi ve bab numarasıyla; Müslim’in *Sahîh*’i ve İmam-ı Mâlik’in *Muvatta*’ı kitap ismi ve hadis numarasıyla; Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’i ise cild ve sayfa numarasıyla verilmiştir.

3. Hadis Usûlü Kitapları

Hadis usûlü, hadisleri, râvî, rivâyet ve mervî ana başlıkları altında inceleyip onların sahihini sakiminden ayırmak için geliştirilmiş bir ilim dalıdır. Her biri bir “bilgi” ve “haber” niteliği taşıyan hadislerin çarpıtılmadan, eksiksiz ve doğru olarak diğer insanlara aktarılması mevzularını ele alması ve başlı başına bir iletişim konusu olması açısından hadis usûlü kitapları, konumuzun önemli kaynakları arasında yer almıştır. Bunlar arasında usûl konularının daha teknik ve daha geniş olarak incelenmesi, bu alanla ilgili olarak kendinden önceki eserlerin özünü teşkil etmesi ve kendinden sonraki eserler için de önemli kaynak olması⁵⁹ sebebiyle Hatîb el-Bağdâdî’nin (v. 463/1071) *el-Kifâye fî usûli ilmi’r-rivâye*’si ve usûl konularını belli bir tertibe koyması, önceki müelliflerin temas etmediği konulara yer vermesi ve yazıldığı günden itibaren hemen hemen yegane hadis usûlü kaynağı olması⁶⁰ açısından İbn Salâh’ın (ö. 643/1245) *Ulûmü’l-hadis*’i, başvurduğumuz en önemli usûl kaynaklarının başında gelmektedir. Aslında müstakil bir hadis usûlü eseri olmayan, fakat bir “bilgi” ve “haber” nakledicisi olarak hadisçilerde bulunması gereken âdâb ve erkanın anlatıldığı Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Cami’ li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’* ve *Şerefu ashâbi’l-hadis*’i ile İbn Abdilber’in (ö. 463) *Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlihî* adlı eserleri de araştırmamızın kaynakları arasındadır.

Araştırmamız esnasında konumuzla ilgili bazı kavramların genişçe ele alındığı ve günümüzde İslâmî ilimler ve kaynaklar açısından bilimsel bir kaynak niteliği taşıyan *TDV İslâm Ansiklopedisi*’nden de çokça istifade ettik.

B. Özel Kaynaklar

1. İletişimle İlgili Kaynaklar

İletişimle ilgili genel kavram ve konuların genişçe ele alındığı Merih Zillioğlu’nun *İletişim Nedir?*, Orhan Gökçe’nin *İletişim Bilimine Giriş*, İrfan Mısırlı’nın *Genel ve Teknik İletişim*, Hacı Mustafa Açıköz’ün *Etkili İletişim*, Ünsal Oskay’ın *İletişimin ABC’si*, M. Nuri İnuğur’un *Basın ve Yayın Tarihi* ve Ersan İlal’in *İletişim*,

⁵⁹ Çakan, İ. Lutfi, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989, s. 180.

⁶⁰ a.mlf., *a.g.e.*, s. 183-184.

Yığınsal İletim Araçları ve Toplum; iletişim kavramları için hazırlanmış Erol Mutlu'nun *İletişim Sözlüğü* adlı eserleri bilhassa *kavramlar* kısmında en çok başvurduğumuz kaynaklar olmuştur.

Temel İslâm Bilimleri'nin çeşitli branşlarında “iletişim” ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Suat Cebeci'nin *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, Mustafa Köylü'nün *Psiko-sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Necati Kara'nın *Kur'an'da Beden Dili*, Mustafa Karataş'ın *Hz. Peygamberin Beden Dili ve Davranış Modelleri*, Ali Türkmen'in *İslâm İletişim Hukuku* ve Yusuf Macit'in *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)* adlı kitapları bunlardan bazılarıdır. Alanlarında ilk olma özelliği taşıyan bu kitaplar, iletişimle ilgili konuları Kur'an ve hadis ışığında ele almaları yönüyle araştırmamızın önemli kaynaklarındandır.

2. İletişim Ahlâkıyla İlgili Kaynaklar

Araştırmamızın temel kavramlarından biri ahlâk olduğu için “ahlâk ilmi”yle ilgili eserlere bilhassa birinci bölümde çokça müracaat ettik. İslâm ahlâkını genel hatlarıyla ele alan Ahmed Hamdi Akseki'nin *Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, Mustafa Çağrı'nın *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*; ahlâkın temeli konusunu ele alan Recep Kılıç'ın *Ahlâkın Dinî Temeli* ve Mehmet S. Aydın'ın *Tanrı-Ahlâk İlişkisi* adlı eserleri, kavramsal anlamda ahlâk ve İslâ ahlâkı konularında en çok başvurduğumuz kaynaklardır.

Ülkemizde iletişim ahlâkını konu edinen telif ve tercüme türü birçok çalışma yapılmıştır. B. Zakir Avşar ve Vedat Demir'in *Düzenleme ve Uygulamalarla Medyada Denetim*, Vedat Demir'in *Medya Etiği*, Murat Özgen'in *Gazetecinin Etik Kimliği*, Sedat Cereci'nin *Medya Etiği ve Büyülü Kutu Büyülü Toplum*, Erol Mutlu'nun *Televizyon ve Toplum*, Bülent Çaplı'nın *Medya ve Etik*, A. Belsey ve R. Chadwick'in derlediği *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, Martin Esslin'in *Televizyon Çağı T.V. Beyaz Camın Arkası*, Benjamin Radford'un *Medya Nasıl Yanılıyor?*, Bilal Arık ve Mustafa Şeker'in derlediği *İletişim ve Ötesi*, Oya Tokgöz'ün *Temel Gazetecilik*, A. Rıdvan Bülbül'ün *İletişim ve Etik*, Nurdoğan Rigel'in *Rüya Körleşmesi*, Neşe Erkelci'nin *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol*, Atilla Girgin'in *Yazılı Basında Haber ve*

Habercilik Etik'i, Televizyon Programlarındaki Şiddet İçeriğinin, Müstehcenliğin ve Mahremiyet İhlâllerinin İzleyicilerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri (RTÜK), *Medyada Şiddete Duyarlılık* (Panel, 2004/İstanbul, RTÜK), *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri* (Sempozyum, 2002/Ankara, RTÜK), *TV'de Şiddet ve Sorumluluklarımız* (Panel, 2006/İstanbul, RVD), *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, Nilüfer Timisi ve Çiler Dursun'un *Medya ve Deprem 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili* ve Selma Koç'un *1923-2000 Yılları Arasında Türkiye'de Doğal Afetler: 1999 Marmara Depremleri Hakkında Haber Söylemleri ve Kamuoyu Araştırması* (doktora tezi) adlı eserleri bu alanda örnek olarak verebiliriz. Yazarlarının alanlarında söz sahibi olmaları ve zengin muhtevalarıyla bu eserler, araştırmamızın önemli kaynaklarındandır. Ayrıca başta gazeteler olmak üzere konumuzla ilgili bazı internet sitelerini de kaynak olarak kullandık.

Arap Âlemi'nde iletişim ahlâkıyla ilgili 1980'li yıllardan itibaren kaleme alınan İbrahim İmâm'ın *Usûlü'l-i'lâmi'l-İslâmî*, Abdüllatif Hamza'nın *el-İ'lâm fî sadri'l-İslâm*, Muhammed Seyyid Muhammed'in *el-Mes'ûliyyetü'l-i'lâmiyye fî'l-İslâm*, İmâra Necib'in *el-İ'lâm fî dav'i'l-İslâm*, Muhammed Acâc el-Hatîb'in *Edvâün ala'l-i'lâm fî sadri'l-İslâm*, Abdullah Kâsım el-Veşelî'nin *İ'lâmü'l-İslâmî fî muvâceheti'l-i'lâmi'l-muasır bi-vesâilihi'l-muâsıra*, Ali Mahmud Raşvân'ın *Hadîsü'l-ifk mine'l-manzûri'l-i'lâmî*, Mustafa ed-Dimeyrî'nin *es-Sahâfetü fî dav'i'l-İslâm*, Muhammed b. Abdillâh es-Selâme'nin *el-İ'lâmi'l-İslâmî ve müteğayyirâtü'l-asr* ve Semîr b. Cerîr Râzî'nin *el-İ'lâmü'l-İslâmî Risâle ve hedef* adlı eserleri, Asr-ı saadet'te cereyan eden olayları, İslâm dininin bakışıyla ele alarak, günümüz iletişimine ışık tutacak ve yön verecek biçimde işlemleri ve İslâm'a uygun kitle iletişiminin nasıl olması gerektiği hususlarını ortaya koymaları bakımından araştırmamıza önemli ölçüde kaynaklık etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM
İLETİŞİM VE AHLÂK

I. İLETİŞİM AHLÂKININ TARİHÇESİ

A. İlk ve Orta Çağ

1. İlk Çağ

İnsanlık tarihinin ilk dönemlerinde insanlar, yakın mesafede yüz yüze iletişim kurarken mesafe uzaklaştıkça ateş yakma, tam tam çalma gibi yollarla iletişim kurmaya ve haberleşmeye çalışmışlar; çok uzak mesafeler için ise yaya veya binitli olmak üzere ulaklar kullanmaya başlamışlardır. Ancak zamanla haberlerin yaya ve binitli ulaklarla kişiden kişiye aktarılacak suretiyle ulaştırılmasında birtakım sakıncalar ortaya çıkmış; iletilen haberin anlamının değiştiği, çoğu kere söylenti haline geldiği ve ulakların haberleri genellikle kendi ihtiyaç ve amaçlarına göre değiştirdikleri görülmüş, bu sakıncalardan korunmak için bazı toplumlarda insan hafızasına ağırlık verilerek haberlerin ezberletilmesi yoluna gidilmiştir. Meselâ İnka Medeniyeti'nin kurulduğu Peru'da haberlerin ezberlenerek ulaştırıldığı, haberciler için konaklar inşa edildiği, bir konaktan diğerine giderken habercilerin haberleri ezberledikleri nakledilmektedir. Yazı icat edildikten sonra önemli haberler yazılı olarak iletmeye başlanmış; böylece yazı, haberlerin doğru bir biçimde yerine ulaşmasında sağlıklı bir araç olmuştur⁶¹.

Bazı Mısır papirüslerinde m.ö. 1750 yılında III. Thoutmes'in bakanlarından birinin resmî bir gazetede çıkan yazıyı tekzip ettiği anlaşılmaktadır. Başka bir papirüste Firavun Amarsis'in gazetelerin taşlamalarına dayanamayıp kahrından öldüğü yazılıdır. Bir diğer papirüste III. Ramses'e hücum eden gazetelerden bahsedilmektedir⁶².

Eski Yunan sitelerinde Agora denilen meydanlarda haberleri halka bağırarak duyuran ve bunların tartışmasını yapan görevliler bulunurdu. Bu sitelerde tarihi olayların yazıldığı *Ori*'ler ile günlük olayların yazıldığı *Efimerit*'ler ilkel gazete özelliği taşımaktaydı⁶³. Atina ve Sparta'da çıkarılan yasalarla, bu gazetelerde Tanrılara sövmek

⁶¹ İnuğur, M. Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, s. 26-27. Yaptığımız araştırmalar neticesinde “iletişim ahlâkı tarihi”yle ilgili herhangi bir çalışmanın olmadığını esefle öğrenmiş bulunmaktayız. İletişim fakültelerinde bu konuda araştırmaların yapılması, hem büyük bir eksikliği giderecek hem de bilim dünyasına önemli bir katkı sağlayacaktır.

⁶² İnuğur, a.g.e., s. 32. Ertuğ, a.g.e., s. 14.

⁶³ Ertuğ, a.g.e., s. 15; İnuğur, a.g.e., s. 32-33.

yasaklanmış; ahlâka, dine ve siteye zarar verici nitelikte yayın yapanlara birtakım cezalar verilmiştir⁶⁴.

Eski Roma'da Jül Sezar (Julius Caesar) döneminde (m.ö. 100-44) senato oturumlarına ait tutanakların yayınlandığı (*Acta Senatus*, *Acta Publica*, *Acta Urbis* ve *Acta Urbana* adlarıyla) resmî gazeteler çıkarılmış, böylece siyasal olayların ve haberlerin halka duyurulması sağlanmıştır. Yine bu dönemde Sezar'ın emriyle günlük olayları aktaran *Acta Diurna* adıyla bildiriler yayınlanmıştır. *Acta Diurna*'lar, duvar gazetesi özelliği taşımaktaydı ve halkın görebileceği yerlere asılmakta, evlere ve diğer eyaletlere gönderilmekteydi. *Acta Diurna*'lar gazetenin atası sayılmaktadır⁶⁵.

Eski Yunan sitelerinde olduğu gibi Roma'da da bazı imparatorlar (Ogüst, Neron, Donitien gibi) bütün yayınların denetimini ellerinde tutmuş, hükümeti destekleyen ve öven yayınlara kolaylık sağlanırken, tehlikeli görülenler yakılmış, yazarları da cezalandırılmıştır⁶⁶.

İlk çağlarda ve Yunan, Roma dönemlerindeki haberleşmelere bakıldığında haberlerin doğru olarak aktarılması, dinî inançları, ahlâkı ve toplumu zedelememesi gibi günümüzde de geçerliliğini koruyan etik ilkelere önem verildiği görülmektedir. Öte yandan kendilerine yönelik eleştirileri susturan baskıcı yönetimlerin bulunduğu da müşahade edilmektedir.

2. Orta Çağ

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla meydana gelen otorite boşluğu ve Cermen istilası, Avrupa'da güvenliği ortadan kaldırmıştı. Bunun üzerine derebeylikler (feodalite) kurulurken Kilise Teşkilatı da bütün ülkeleri kapsayacak şekilde örgütlenmekteydi. Kilise, halkın dinî inançlarını kullanarak egemenliğini her yana kabul ettiriyordu. Zamanla kralları bile dize getirecek güce sahip olan Kilise, halkın inançlarını denetlemek için mahkemeler kuruyor, bütün bilim ve sanat faaliyetlerini dilediği şekilde yönlendirebiliyordu. Bu dönemde, eski Yunan ve Roma'daki özgür düşünce ve araştırma geleneği yok olmuştu. Artık Kilise'nin uygun gördüğü bilgilerden

⁶⁴ İnüğür, *a.g.e.*, a.y.

⁶⁵ a.mlf., *a.g.e.*, s. 33; Ertuğ, *a.g.e.*, s. 15-16; <http://tr.wikipedia.org/wiki/Gazete>, (i.e.t. 07.01.2010).

⁶⁶ İnüğür, *a.g.e.*, s. 34-35.

başkasını öğrenmek mümkün değildi ve Avrupa'nın bütün yayın hayatı, Kilise'nin yazılmasına izin verdiği kitapların keşişler tarafından elyazması halinde çoğaltılmasından ibaretti. Dinî ve dünyevî liderlerin söz ve yazı ile eleştirilmesi yasaklanmış, bu tür hareketler Tanrı'nın iradesine karşı gelmek şeklinde nitelendirilerek küfür addedilmiştir. 800 yılından itibaren dünyevî yetkileri de ele geçiren Kilise, sansürün uygulama alanını daha da genişletmiştir. Bu sebeple V. yüzyıldan XI. yüzyıla kadar Avrupa'da bütün yayınlar bakımından verimsiz bir dönem yaşanmıştır⁶⁷.

Orta Çağ'da sosyal, ekonomik ve Kilise'nin sansürü gibi sebeplerle yazılı haberleşme yoktu. Onun yerine bu dönemde haberleşme işini gezginci şairler ve tüccarlar yapıyorlardı. Bunlar öğrendikleri haberleri başka şehirlere ve şatolara ulaştırıyorlardı⁶⁸.

Orta Çağ Avrupası'nda XIII. yüzyılda ilk haberleşme, yazma haber mektuplarıyla başlamıştır. Küçük kağıtlara elle yazılan bu haber mektupları, 1440'da matbaanın icadından sonra tab edilmeye de başlanmış ve bu işler, zamanla müessese haline gelmiştir⁶⁹. Kilise ve hükümetler, basma (matbu) haber mektuplarını kuşkuyla karşılıyorlar ve her şeyin yayınlanmasına müsaade etmiyorlardı. Halbuki büyük din adamları, zenginler, asiller ve politikacılar dünyada olup bitenleri değiştirilmeden ve aslî şekilleriyle öğrenmeyi arzu ediyorlardı. Bu sebeple kilise ve hükümetlerin ellerinin ulaşamadığı yazma haber mektupları, matbaanın icadından sonra da uzun müddet devam etmiştir⁷⁰. Bu durum, insanların doğru habere ulaşma arzularını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kilise ve hükümetler tarafından kuşkuyla karşılanan haber mektupları, resmî makamlarca sıkı bir denetim (sansür) altına alınmıştır. Papa V. Pie, yüksek rütbeli din adamları aleyhinde yayın yapılmasını yasaklamış, yasağa uymayanları cezalandırmıştır. 1587'de Anniballe Capello, haber mektuplarında yalan haber yayınladığı ve iftirada bulunduğu gerekçesiyle önce elleri kesilmiş, sonra dili koparılmış, sonra da asılarak

⁶⁷ İnüç, *a.g.e.*, s. 36.

⁶⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 38-39; Ertuğ, *a.g.e.*, s. 19.

⁶⁹ İnüç, *a.g.e.*, s. 40-44; Ertuğ, *a.g.e.*, s. 21-22.

⁷⁰ Ertuğ, *a.g.e.*, s. 22; İnüç, *a.g.e.*, s. 43. O zamanlarda Türkler'den haber veren Venedik mektupları da ilgi çekmekteydi. 1531'de Venedik'te basılan bir haber mektubu, 12 gün önce İstanbul'dan geldiği ve doğru söylediği yeminle temin edilen bir tüccardan alınan haberleri ihtiva ediyordu. (Ertuğ, *a.g.e.*, s. 26). Bu olay, insanların doğru habere ulaşma arzusunu gösteren güzel bir örnektir.

idam edilmiştir⁷¹. Avrupa’da habercilere yönelik bu tür cezalar, gazetelerin ortaya çıkışına kadar devam etmiş, gazeteler ortaya çıktıktan sonra cezalar yeniden düzenlenmiştir⁷².

B. Yeni Çağ

Mevkûte (periyodik) özelliğinde yayınlanan ilk basın ürünleri 16. asrın başlarında görülen *Almanak*(yıllık)’lardır. Bu dönemde çıkan basın ürünleri, bugünkü anladığımız manada bir gazete değil, kitap ile gazete arasında köprü vazifesi gören yayınlardır. Ticarî nitelikte ilk haftalık bültene 1597’de Floransa’da rastlanmaktadır⁷³. Bugünkü anlamda farklı konulara ait bilgiler vermesi, düzenli ve periyodik bir görünüm yansıtması bakımından ilk gerçek gazete, 1609’da Strasbourg’da haftalık olarak Almanca yayınlanan *Avisa, Relation Oder Zeitung* adlı gazetedir⁷⁴. Günlük gazete ise ilk defa *Daily Courant* adıyla 1720 yılında İngiltere’de yayınlanmıştır⁷⁵.

Gazetenin ilk ortaya çıktığı 16. yüzyıldan günümüze kadar gazetelerin genel yayın politikasını felsefe ve düşünce akımlarının belirlediği görülmektedir. Bu akımlar, daha sonra “basın ve yayın kuramları” adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu kuramları oluşturan filozof ve düşünürlerin görüşleri, aynı zamanda basın ve yayının genel ahlâk ilkelerini de ortaya koymaktadır. İlk basın ve yayın meslek ahlâk ilkeleri ise 20. yüzyılın başlarında yazılmıştır.

1. Basın ve Yayın Kuramları

a. Otoriter-Totaliter Kuram

Bu kuramda otoriter ve totaliter rejimlerin basına yaklaşımı söz konusudur. Bu kurama göre her türlü yetki ve güç devletin başındaki kişinin şahsında toplanmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa’daki monarşiler (İngiltere gibi), otoriter rejim üzerine kuruluydu. Totaliter rejimler ise 20. yüzyılın ilk yarısında yine Batı’da ve Sovyet Rusya’da kurulmuş ve toplumun her alanını etkisi altına almıştır. Otoriter rejimlerin

⁷¹ Ertuğ, a.g.e., s. 24-25; İnuğur, a.g.e., s. 43-45.

⁷² İnuğur, a.g.e., s. 45.

⁷³ Ertuğ, a.g.e., s. 39-40.

⁷⁴ a.mlf., a.g.e., s. 41; İnuğur, a.g.e., s. 57; Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, s. 58-59.

⁷⁵ Ertuğ, a.g.e., a.y.

felsefî kaynaklarının temelinde Nicollo Machiavelli (ö. 1527) ve Thomas Hobbes'un (ö. 1679) görüşleri vardır. Her ikisi de devleti yücelterek ona mutlak bir hakimiyet tanımışlardır⁷⁶.

Bu kuram, 20. yüzyılın ilk yarısında kurulan Mussolini'nin faşist İtalya'sında, Adolf Hitler'in Almanya'sında ve Sovyet Rusya'da daha etkili bir biçimde kendini göstermiştir. İngiltere, İtalya ve Rusya gibi ülkelerde basın ve yayın ilkelerini, yani basının neyi yayınlayacağını o zamanki otoriter veya totaliter rejimler belirlemekteydi⁷⁷. Bu durumda basının özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Çünkü basın ve yayın, hür iradesiyle yayın yapmamaktadır.

b. Liberal Kuram

Liberal kuramın aslında otoriter kurama yönelik bir tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Liberal kuram, otoriter kuramın aksine devletin yerine ferdi merkeze almakta, devleti fertlerin mutluluğunun bir aracı olarak görmektedir⁷⁸.

Liberal kuram, John Milton (ö. 1674), Thomas Erskine (ö. 1823), Thomas Jefferson (ö. 1826) ve John Stuart Mill (ö. 1873) gibi düşünürlerin fikirlerinin bileşiminden ortaya çıkmıştır⁷⁹. Liberal kuram, Aydınlanma felsefesinin dünya görüşünü temel olarak almaktadır. Onun temelinde Newton'un (ö. 1727) dünyanın sürekli hareketini değişmez doğa yasalarıyla açıklayan mekanik modeli; John Locke'un (ö. 1704), insanın insan olmasından dolayı sahip olduğu haklar ve akılcı bir varlık olduğu hakkındaki görüşü; hükümetin ekonomiye olabildiğince az karışması gerektiğini savunan ve insanların kendi kazançlarını sağlamak için çalışırken aynı zamanda toplumun refah seviyesini de kaçınılmaz olarak arttıracaklarını ileri süren kuram ve John Milton'un, düşüncelerin özgür bir pazar ortamında çarpışmalarından doğru olanın galip ayrılacağını öne sürdüğü "gerçeğin ortaya çıkma süreci" ilkesi bulunmaktadır⁸⁰.

⁷⁶ Özgen, *a.g.e.*, s. 118; Işık, Metin, *Dünya ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*, Konya 2002, s. 9-12, 34-37.

⁷⁷ Işık, *a.g.e.*, s. 35-37.

⁷⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 15.

⁷⁹ Goodwin, Gene ve Smith, Ron F., *Groping Ethics in Journalism*, Iowa State University Press, Ames 1994, s. 16.

⁸⁰ Siebert, Fred S., Peterson, Theodore ve Schramm, Wilbur, *Four Theories of the Press*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago 1984, s. 81.

Liberal kurama göre insan, aklıyla doğruyu bulabilir, yalnız bunun gerçekleşmesi için kişiye dışardan müdahale edilmemesi gerekir. Buna göre akıl, liberal kuramın en önemli dayanak noktasıdır⁸¹. Bu kurama göre insanın doğruyu bulabilmesi için, özgür bir toplumda özgürce çalışarak yeterli bilgiyi üreten bir basın bulunması gerekir. Hükümet ya da bir başka kurum tarafından basında herhangi bir sansür uygulamasına veya basın özgürlüğünün kısıtlanmasına izin verilmemelidir⁸².

Liberal kuramın kurucularından John Milton, “gerçeğin ortaya çıkma süreci” ilkesini ortaya koymuştur. Buna göre dünyadaki çeşitli öğretiler serbestçe dolaşır ve bu arada doğru da bu düşünceler arasında yerini alır. Özgür ve açık bir ortamda yanlış-doğru her türlü fikir, tartışmak için ortaya atılmalıdır. Bu düşünceler içerisinde insan kendi aklıyla doğruyu bulmaya çalışmalıdır. Doğruyu bulmanın yolu, insanın her düşünceye ulaşabilmesine bağlıdır⁸³.

John Stuart Mill de özgür bir ortamda her zaman doğru olanın galip geleceğini söyleyerek, tamamen özgür bir basın, herhangi bir biçimde denetlenen basından daha yararlı olacağını ileri sürmektedir. Yalnız Mill’in bahsini ettiği özgürlük, mutlak özgürlük değildir. O, başkalarına zarar veren bir özgürlük anlayışına karşıdır. Bu açıdan o, basına ahlâkî ve yasal birtakım sınırlamaların getirilmesini savunur⁸⁴.

Liberal kuramda fert, kamuoyuna karşı herhangi bir biçimde sorumlu değildir. Onlara göre gazete, sahibinin her türlü riski göze alarak piyasaya çıkardığı bir üründür⁸⁵.

Liberal kuramın uygulanmasında her şey teorisyenlerin öngördüğü gibi gitmemiş, birtakım eksiklikler ve aksamalar yaşanmıştır. Basın özgürlüğünü öne çıkaran bu kuramda, basın istenilen ideal seviyeyi yakalayamamıştır. Zira basın, hükümet ve siyasilerin her ikisine de yakın ve ayrılmaz şekilde bağlı olduğundan, her ikisinin faaliyetlerini de etkin bir biçimde sorgulayamayacaktır. Ayrıca başlangıçta öngörülemeyen sektördeki yoğunlaşma ve tekelleşme eğilimleri sektöre girişi

⁸¹ Özgen, *a.g.e.*, s. 106.

⁸² Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 45.

⁸³ Altschull, J. Herbert, *Agents of Power The Media and Public Policy*, New York 1995, s. 6, 7; Necib, İmâra, *el-İlâm fî dav’i l-İslâm*, Riyad 1400/1980, s. 50.

⁸⁴ Özgen, *a.g.e.*, s. 113.

⁸⁵ Siebert, Peterson, ve Schramm, *Four Theories of the Press*, s. 73.

zorlaştırdığı gibi, diğer yandan sunulan iletilerde de benzeşmeler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yine bu kuram, topluma karşı sorumluluğu esas alan kesimlerce de ciddi bir biçimde eleştirilmiştir⁸⁶. 1600’lü yıllarda başlayan bu kuram yaklaşık 300 sene devam ederek 1940’lara kadar etkinliğini sürdürmüştür⁸⁷.

c. Toplumsal Sorumluluk Kuramı

Liberal anlayış, basında tekelleşmeye yol açtığı, gazeteciden ziyade gazete sahiplerini koruduğu ve gazeteciyi savunmasız bıraktığı için 1940’lı yıllarda eleştirilmeye başlanmıştır⁸⁸. Bütün bu eleştiriler, 1947 yılında Robert Maynard Hutchins başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan raporda ele alınmış ve basın-yayında yeni bir anlayışa gerek duyulduğu ortaya konulmuştur. İşte bu anlayış “sorumlu gazetecilik anlayışı”dır⁸⁹. “Özgür ve Sorumlu Basın” adıyla hazırlanan bu raporda, adından da anlaşıldığı üzere, basın özgürlüğü savunulmakta fakat bu özgürlüğün sorumluluk taşıyan bir özgürlük olması gerektiği söylenmektedir.

Toplumsal sorumluluk kuramı, basında etik ilkelerin göz önünde bulundurulması şartına bağlı kalınarak toplumun belli noktalara dikkatinin çekilmesi, kamu çıkarı söz konusu olan durumlarda kamuoyu oluşturulması bakımından yararlı sonuçları ortaya koyacak uygulamalara dayanak oluşturan ahlâkî ve felsefi anlayışın temelini oluşturmaktadır⁹⁰. Bu kuram, basının, kamusal alana çekilerek toplumsal sorumluluk yükümlülüğü altına girmesini istemektedir⁹¹.

Toplumsal sorumluluk kuramı, “önemli bir şey söyleyecek olan herkesin fikrini söylemesine izin verilmesi”ni ve eğer “medya görevlerini yerine getirmiyorsa birilerinin ona bu görevleri yerine getirmesini hatırlatması” gerektiğini ifade eder. Bu kuramda yazılı basın, kamuoyu, tüketici örgütleri, sivil toplum kuruluşları ve özdenetim kurumları tarafından; elektronik yayıncılık da kanal sayısı ve yayın zamanlarındaki teknik sınırlamaların düzenlenmesi bakımından hükümet tarafından kontrol edilir⁹².

⁸⁶ Işık, *a.g.e.*, s. 23-24.

⁸⁷ Özgen, *a.g.e.*, s. 130.

⁸⁸ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 45-46.

⁸⁹ Altschull, *Agents of Power*, s. 138; Özgen, *a.g.e.*, s. 130-131; Demir, *a.g.e.*, s. 34.

⁹⁰ Özgen, *a.g.e.*, s. 140.

⁹¹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 137.

⁹² Werner, J. Severin ve Tankart, James W., *İletişim Kuramları: Kökenleri, Yöntemleri ve Kitle İletişim Araçlarında Kullanımları*, (trc. Ali Atıf Bir ve N. Serdar Sever), Anadolu Üniversitesi yayını, Eskişehir 1994, s. 505’ten naklen Demir, *a.g.e.*, s. 35.

Bu kurama göre, yasama, yargı ve yürütmede neler olup bittiğini “kamunun bilme hakkı” vardır. Bu hakkı toplum adına kullanan basın, demokratik bir toplumda yasama, yargı ve yürütmeden sonra dördüncü güç konumundadır. Basın toplum adına bu güçleri denetler⁹³.

Yararcı felsefeyi kendine dayanak kabul eden bu kuramda basın, kamu adına elinde bulundurduğu dördüncü gücü, halkın mutluluğu ve refahı için kullanmalıdır. Buna göre basın, kamu düzeninde daha etkili ve belirleyici olmalı, bunun için de sorumluluk yüklenmelidir⁹⁴. Toplumsal sorumluluk kuramında medya sahipleri ve çalışanları, toplumun beklentilerini yerine getirmekle yükümlüdür⁹⁵.

Toplumsal sorumluluk kuramına göre basın, kamuoyunda etkin olmalıdır. Gazeteci haberi verirken aynı zamanda onun toplumsal boyutta taşıdığı anlam ve önemi de değerlendirmelidir. Bu şart yerine getirilirken gazeteci aktif olmalı, haber yaptığı olayın perde arkasını iyi araştırmalı, bir kaynaktan edindiği bilgiyi en azından başka kaynaktan da doğrulamalıdır. Bu faaliyetler yerine getirilirken basının çalışma şartlarının iyileştirilmesi ve herkesin söz hakkını etkin biçimde kullanabilmesi için de devletin gerekli önlemleri alması gerekir⁹⁶.

Liberal kuram, gazeteciye doğruları aktarma gibi bir sorumluluk vermiyor, verilen haberler içinde doğrunun hangisi olduğunu bulma görevini okuyucuya bırakıyordu. Toplumsal sorumluluk kuramı ise, anlatım özgürlüğünün, sorumluluk boyutu olan bir özgürlük olduğunu vurgulayarak gazeteciye daha büyük sorumluluk yüklemekte, haberin doğru yayınlanması görevini ona vermektedir⁹⁷.

Liberal görüşün, büyük ölçüde ortaya çıktığı dönemin de etkisiyle büyük sermayenin basın üzerinde uygulayabileceği baskı ve sansürü göz önünde bulundurmadığı, sadece devlet/hükümet sansürüne karşı kuramsal bir yaklaşım geliştirdiği; toplumsal sorumluluk kuramının ise daha çağdaş ve sorumluluk taşıyan bir

⁹³ Girgin, Atilla, *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i*, İstanbul 2003, s. 157; Necib, *el-İ'lâm fî dav'i'l-İslâm*, s. 62.

⁹⁴ Özgen, *a.g.e.*, s. 135, 136, 150; Necib, *a.g.e.*, a.y.

⁹⁵ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 16.

⁹⁶ Altschull, *a.g.e.*, s. 139; Özgen, *a.g.e.*, s. 139; Işık, *a.g.e.*, s. 31.

⁹⁷ Siebert, Peterson, ve Schramm, *a.g.e.*, s. 96-97.

anlayış ortaya koyduğu, dolayısıyla her iki kuramın da ortaya çıktıkları dönemlere ait sorunlara çözüm üretmeye çalıştıkları belirtilmektedir⁹⁸.

d. İslâm İletişim Kuramı

İslâm iletişim kuramı, ilk defa 1980'li yıllarda Mısırlı âlim İbrahim İmam tarafından ortaya konulmuştur. İbrahim İmam, İslâm dininin temel esaslarından ve İslâmî tebliğ, irşâd ve davet metotlarından hareketle İslâm'a göre kitle iletişiminin nasıl olması ve hangi kaideler üzerine kurulması gerektiği hususlarını belirlemiştir. Buna göre İslâm iletişim kuramı, İslâm akidesine bağlı olup tevhid inancını ve yalnız Allah'a kullukta bulunmayı esas alır. Temel kaynakları Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Resûlillah olan bu kuram, hayatın bütün alanlarında İslâm dininin temel değerlerini korumak, tebliğ-irşad vazifesini yerine getirmek, İslâmî anlayışı neşretmek, kamuoyunu doğru istikamete yönlendirmek ve toplumun karşılaştığı problemlere dinin özünden çözümler üretmekle görevlidir.

İslâm iletişim kuramı, her şart ve durumda adalet ve dengeyi esas alır; bir şahıs, grup, klik veya topluluğa göre hareket etmez, aksine bütün insanlara hitap eder. Yine bu kuram, eleştiri ve tenkitlerde hakkaniyeti esas alır, insafli davranır, doğru olanı söyler ve gerçeği ortaya çıkarmaya çalışır.

İslâm iletişim kuramı, İslâm'ın emrettiği ahlâkî davranışları esas alır. Buna göre insanların gizli hallerinin (mahrem alanlar) ifşâ edilmesini, her türlü çirkinliğin neşredilmesini, abesle iştigal etmeyi, boş ve faydasız işlerle uğraşmayı, insanların şeref ve haysiyetlerine dil uzatmayı doğru bulmaz.

İslâm iletişim kuramı, diğer iletişim kuramlarından bağımsız olarak kendisine has özellikleri bulunan müstakil bir kimliğe sahiptir. Bu kuram, fert ve toplum karşısında kendini sorumlu olarak görür.

İslâm dini, hayatın bütün alanlarıyla ilgili olduğu gibi İslâm iletişim kuramı da siyâsî, iktisadî, içtimâî, kültürel olmak üzere hayatın bütün alanlarıyla alakadâr olmalı;

⁹⁸ Özgen, *a.g.e.*, s. 146. Kitle iletişim sistemleri üzerine yapılan bir araştırmada, burada saydığımız kuramlara ek olarak iki kurama daha yer verilmektedir. Bunlar: Gelişme Aracı Kuramı ve Katılımcı Demokratik Medya Kuramı'dır. Bkz. Işık, *a.g.e.*, s. 37, 41.

buna bağılı olarak ilmî, edebî, fikrî bütün konularla ilgili gelişmeleri topluma aktarmalıdır. İslâmî iletişim, sadece olayları aksettiren bir ayna vazifesi görmez aynı zamanda onları yorumlar, tahlil eder ve böylece toplumun, çevresinde cereyan eden hadiseleri doğru anlayıp kavraması konusunda onlara yardımcı olur. Bu kuram, İslâmî ahlâk ve âdâb çerçevesinde kalmak şartıyla eğlence programlarına da yer verir⁹⁹.

2. Basın ve Yayın Meslek Ahlâkı İlkeleri

Yirminci yüzyılın başından itibaren batılı ülkelerde kurulmaya başlayan basınla ilgili dernek ve sendikalar, sadece kendilerini bağlayacak birtakım kurallar belirlemeye başlamışlardır. Bu kurallarda, basın-siyaset ilişkilerinde tarafsızlığı sağlamak, kişisel ve kurumsal çıkar uğruna kamu yararını heba etmemek gibi hususların öne çıktığı görülmektedir¹⁰⁰.

1968’de İstanbul’da sunulan bir seminerde, bu tarihe kadar basın örgütlenmelerinin kurulduğu ülkelerin listesi sunulmuştur. Tarihi sıralamaya göre bu ülkeler ve örgütlerin adı şöyledir:

1. 1916 İsveç, “Pressenso”
2. 1938 İsviçre, “La Commission mixte de Politique en matiere de Presse”
3. 1953 İngiltere, “General Council of the Press” (Yeni adı: British Press Council)
4. 1956 Batı Almanya, “Der Deutsche Presserat”
5. 1960 Türkiye, “Basın Şeref Divanı”
6. 1961 Avusturya, “Der Österreichische Presserat”
7. 1962 Güney Afrika, “The South African Press Board of Reference”
8. 1963 İsrail, “The Press Council”
9. 1964 Güney Kore, “The Korean Press Ethics Commission”
10. 1965 Hindistan, “The Press Council”¹⁰¹

⁹⁹ İmâm, İbrahim, *Usûlü’l-i’lâmî’l-İslâmî*, Kâhire t.y., s. 47-56. İslâmî iletişim konusunda İbrahim İmâm’ın ortaya koyduğu ve burada kısaca temas ettiğimiz ilkeler çerçevesinde daha başka âlimler de fikir yürütmüşlerdir. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Acâc el-Hatîb, Muhammed, *Edvâün ale’l-i’lâm fî sadri’l-İslâm*, Beyrut 1407/1987, s. 13-21; Râzî, *el-I’lâmü’l-İslâmî*, s. 61-77.

¹⁰⁰ Erkelli Kızıl, Neşe, *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol*, İstanbul 1998, s. 31.

¹⁰¹ Erkelli, a.g.e., s. 82. Semineri, Alman Basın Konseyi Genel Sekreteri E. Von Mauchenheim sunmuştur.

Bu tarihten sonra 1972’de Yeni Zelanda, 1975’te Mısır, 1976’da Avustralya, 1992’de Nijerya ve Mali, 1993’te Gana, 1996’da Tanzanya’da yeni basın konseyleri kurulmuştur¹⁰².

Her ülkedeki basın örgütleri bazı ahlâkî ilkeler tesbit ederken, değişik ülkelerdeki örgütlerin bir araya gelerek ortak ilkeler belirledikleri de olmuştur. Meselâ Avrupa Topluluğu’na üye ülkelerdeki gazeteci sendikaları 1971’de bir araya gelerek ahlâk kurallarını özlü bir biçimde yeniden kaleme almışlardır. Kaleme alınan bu belge “Münih Deklarasyonu” adıyla anılmaktadır¹⁰³.

Bu ülkelerde kurulan basın konseylerinin amacı, basında çıkan yanlış haber ve yorumlar sonucu onurları incinen veya maddî açıdan zarar gören kişilerin şikayetleri üzerine ilgili haberleri incelemektir. Basın konseyleri sadece okuyuculardan gelen şikayetleri değil basının içinde meydana gelen olay ve şikayetleri de inceler ve karara bağlar¹⁰⁴.

Basın tarihimizde gazetecilerin kendi aralarında kurdukları ilk kuruluş, Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye’dir. 1908 yılında kurulan bu cemiyet, tarihimizdeki ilk basın meslek kuruluşu olması ve basın meslek ilkelerini ortaya koyması bakımından önemlidir¹⁰⁵. Ne yazık ki, bu cemiyet bir varlık gösterememiş ve uygulamaya geçememiştir. Bu cemiyetten sonra 25 Haziran 1917’de Osmanlı Matbuat Cemiyeti kurulmuştur. Bu cemiyet de 1938 yılında Basın Birliği Kanunu gereğince kaldırılmıştır. Bu cemiyet kaldırıldıktan sonra kurulan Türk Basın Birliği, tarihimizde kanunla kurulan ilk ve son basın meslek kuruluşu olmuştur¹⁰⁶. Türk Basın Birliği, 1946’da yine kanunla kaldırıldıktan sonra, aynı yıl bugünkü Türkiye Gazeteciler Cemiyeti kurulmuştur. 1960’ta kurulan Basın Şeref Divanı da bazı sebeplerden dolayı etkisiz kalmış ve 1967 yılında kapanmıştır¹⁰⁷. 1986 yılında kurulan Basın Konseyi ise faaliyetlerine halen devam etmektedir¹⁰⁸.

¹⁰² Demir, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰³ a.mlf., *a.g.e.*, s. 45.

¹⁰⁴ a.mlf., *a.g.e.*, s. 46.

¹⁰⁵ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 261-262.

¹⁰⁶ a.mlf.’ler, *a.g.e.*, s. 262-264.

¹⁰⁷ Erkelli, *a.g.e.*, s. 117-133.

¹⁰⁸ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 284.

II. İSLÂM ÖNCESİ DİN VE İNANÇLARDA İLETİŞİM AHLÂKI

Araştırma konumuz olan “hadislerde iletişim ahlâkı”, dolayısıyla “İslâm’da iletişim ahlâkı” olduğu için diğer dinlerin iletişim ahlâkı konusuna yaklaşımına da temas etmek istiyoruz. Bu sebeple sadece örnek olmak üzere en yaygın din ve inançlardan bazılarının bu konuya bakışını kısaca ele alacağız.

A. Yahudilik

Eski Ahid’de iletişim ahlâkı ilkeleri açısından dikkat çekici hükümler bulunmaktadır. Meselâ iletişimde “doğruluk” ilkesi Yahudilik’te önemli bir ahlâkî ilke olarak kabul edilmektedir. Konuyla ilgili Eski Ahid’de “Yapmanız gerekenler şunlardır: Birbirinize gerçeği söyleyin, kent kapılarınızda (mahkemelerde) esenliği sağlayıcı gerçek adaletle yargılayın”¹⁰⁹ âyeti geçmektedir. Tanrı, Yahudiler’den doğru sözlü olmanın ötesinde, niyetlerinde de doğruluk üzere olmayı yani içi-dışı bir kullar olmayı emretmektedir¹¹⁰. Konuyla ilgili âyette “Ama Rab Samuel’e “Onun yakışıklı ve uzun boylu olduğuna bakma” dedi. Çünkü Rab insanın gördüğü gibi görmez. İnsan dış görünüşe, Rab ise kalbe bakar”¹¹¹ buyrulmaktadır.

Yahudilik’te doğruluk ilkesinin önemine vurgu yapılırken “yalancılık”ın da ahlâk dışı kabul edilerek yerildiği görülmektedir¹¹². Bilhassa yalan haber taşıma ve yalancı şahitlikte bulunma, şiddetle nehyedilmiştir. Levililer’de “Birbirinize yalan söylemeyeceksiniz!”¹¹³ emri geçmekte, bir başka âyette de yaşamdan zevk almanın ve iyi günler görmenin dili kötülükten, dudakları da yalandan uzak tutmaya bağlı olduğu bildirilmektedir¹¹⁴. Yine Eski Ahid’de “Yalan haber taşımayacaksınız. Haksız yere tanıklık ederek kötü kişiye yan çıkmayacaksınız. Kötülük yapan kalabalığın peşinden gitmeyeceksiniz. Bir davada çoğunluktan yana konuşarak adaleti saptırmayacaksınız. Duruşmada yoksulu kayırmayacaksınız”¹¹⁵ âyetleri, yalan haber taşımanın ve yalancı

¹⁰⁹ Zekeriya 8:16.

¹¹⁰ Üçal, Rev. Turgay ve Malcolm, Derek, *Ahlâk Kutsal Kitab’a Göre Etik*, İstanbul 2003, s. 48-51.

¹¹¹ 1. Samuel 16:7.

¹¹² Konuyla ilgili âyetler için bkz. Mezmurlar 26:4, 119:163; Süleyman’ın Özdeyişleri 30:7-8.

¹¹³ Levililer 19:11.

¹¹⁴ Mezmurlar 34:11-13.

¹¹⁵ Mısır’dan Çıkış 23:1-3.

şâhitlikte bulunmanın doğru olmadığını açık ve net bir şekilde vurgulamaktadır¹¹⁶. Ayrıca yalancı şâhitlik yapmamak, on emirden biridir¹¹⁷.

Basın ve yayın meslek ilkelerinden olan “müstehcenliğe yer vermeme” konusunda Yahudilik’te önemli uyarılar bulunmaktadır. Burada “Zina etmeyeceksiniz!”¹¹⁸ emrinin on emirden biri olması dikkat çekmektedir. Eski Ahid’de zinayla birlikte diğer cinsel sapıklıklar da (homoseksüellik, hayvanlarla ilişki gibi) yasaklanmıştır¹¹⁹. Yahudilik şeriatına göre erkek erkeğe cinsel ilişkiye girenlerin¹²⁰ ve hayvanla cinsel ilişki kuranların cezası kesin surette ölümdür¹²¹. Şehvetle bir kadına bakmama¹²² ve güzel kadınların bakışları karşısında tutsak olmama¹²³ Eski Ahid’in emirleri arasındadır.

B. Hristiyanlık

Yeni Ahid’e göre, “iletişim” belli bir gâyeye matuf yapılmalı ve onda “yararlılık” esas alınmalıdır. Bu konuda “Ağzınızdan hiç kötü söz çıkmasın. İşitenler yararlansın diye, ihtiyaca göre, başkalarının gelişmesine yarayacak olanı söyleyin”¹²⁴ ve “Size şunu söyleyeyim, insanlar, söyleyecekleri her boş söz için yargı gününde hesap verecekler. Kendi sözlerinizle aklanacak, yine kendi sözlerinizle suçlu çıkarılacaksınız”¹²⁵ âyetleri iletişimde yararlılığın esas alınması gerektiğini vurgulamaktadır. İletişimin en önemli araçlarından biri olan “dil”le ilgili Yeni Ahid’de çarpıcı bilgiler bulunmaktadır. Yeni Ahid, “dil”i gemilerin dümenine ve büyük bir ormanı yakabilecek bir kıvılcıma benzetir. Buna göre dil de bedenin küçük bir azasıdır, fakat bedeni yönlendirebilecek güce sahiptir. Dilden iyi sözler sadır olduğu gibi, kötü sözler de sadır olmaktadır¹²⁶. Bu sebeple “dil” çok iyi değerlendirilmeli ve iyi yönde kullanılmalıdır.

¹¹⁶ Yalancı şâhitliğin yasaklanması konusunda ayrıca bkz. Mısır’dan Çıkış 23:6-7; Levililer 19:12; Süleyman’ın Özdeyişleri 14:5, 25, 19:5, 21:28, 25:18.

¹¹⁷ Mısır’dan Çıkış 20:16.

¹¹⁸ Mısır’dan Çıkış 29:14.

¹¹⁹ Yaratılış 19:1-13; Levililer 18:22-23, 20:13; Yasa’nın Tekrarı 22:5.

¹²⁰ Levililer 20:13.

¹²¹ Mısır’dan Çıkış 22:19.

¹²² Eyüp 31:1.

¹²³ Süleyman’ın Özdeyişleri 6:25.

¹²⁴ Efesliler 4:29.

¹²⁵ Matta 12:36-37.

¹²⁶ Yakub’un Mektubu 3: 4-12.

Hristiyanlık'ta doğruluk ilkesi önemli bir yer tutar. Doğru sözlü olmanın yanında asıl kişinin sözü ile özünün bir olması matlup bir keyfiyettir¹²⁷. Mesih İsa, ikiyüzlü davranan Ferîsîleri yererken¹²⁸, Elçi Pavlus da Efesliler'e "Bunun için yalanı üzerinizden sıyırıp atın. Her biriniz komşusuyla gerçeği konuşsun. Çünkü hepimiz aynı bedenın üyeleriıız"¹²⁹ buyurarak doğruluk üzere olmayı emretmiştir. Doğruluğun zıddı olan yalancılık ise Yeni Ahid'de ahlâk dışı bir davranış olarak kabul edilir¹³⁰ ve yalanı sevip hile yapanların kurtuluşa eremeyecekleri bildirilir¹³¹.

İletişim ahlâkı ilkelerinden "müstehcenliğe yer vermeme" ilkesiyle ilgili olarak Hristiyanlık'ın şiddetli uyarılarda bulunduğu görölmektedir. Yeni Ahid'de en çirkin cinsel sapıklıklara giren kimselerin şiddetli azapla cezalandırıldıkları bildirilmekte¹³²; fuşşun kutsallara yaraşmadığı¹³³, fuşş ve zina yapan ve diğeri cinsel sapıklıklara meyleden kimselerin Tanrı'nın Egemenliği'ne mirasçı olamayacakları¹³⁴ vurgulanmaktadır. Yeni Ahid, bir kadına şehvetle bakmayı, zina etmekle eşdeğeri kabul etmektedir¹³⁵. Bir âyette de "Eğeri sağ gözün seni günaha sokarsa, onu çıkar at. Çünkü vücudunun bir üyesinin yok olması, tüm vücudunun cehenneme atılmasından iyidir"¹³⁶ buyrulmaktadır. Ayrıca Yeni Ahid, kadınların ilgi çekecek biçimde¹³⁷ giyinmemelerini, aksine sade, edebli ve ölçülü bir tarzı tercih etmelerini emretmektedir¹³⁸.

İletişim ahlâkı ilkelerinden insanlar arasında ayrımcılık yapmama konusunda Yeni Ahid'de dikkat çekici âyetler bulunmaktadır. Buna göre bütün insanlar Tanrı'dan geldiğı için eşittirler¹³⁹. İnsana yapılan her türlü eziyet, işkence ve saldırı Tanrı'ya karşı saygısızlık demektir¹⁴⁰.

¹²⁷ Üçal ve Malcolm, *a.g.e.*, s. 51.

¹²⁸ Matta 23:1-7, 23-28.

¹²⁹ Efesliler 4:25.

¹³⁰ Matta 5:23; Elçilerin İşleri 5:3-4; Koloseliler 3: 9-10.

¹³¹ Vahiy 22:14-15.

¹³² Romalılar 1:26-27; Yahuda 7.

¹³³ Efesliler 5:3.

¹³⁴ 1. Korintliler 6:9-10.

¹³⁵ Matta 5:27-28.

¹³⁶ Matta 5:29. Yalnız burada gerçek anlamda gözün çıkarılıp atılması değil, şehvet konusunun *Kutsal Kitap*'ta ne denli çirkin bir günah olarak görüldüğü vurgulanmaktadır. Bkz. Üçal ve Malcolm, *a.g.e.*, s. 243.

¹³⁷ Üçal ve Malcolm, *a.g.e.*, s. 242.

¹³⁸ 1. Timoteos 2:9-10.

¹³⁹ Elçilerin İşleri 10:34-35, 17:26-28; Romalılar 10:8-15; Galatyalılar 3:26-28; Koloseliler 3:11.

¹⁴⁰ Üçal ve Malcolm, *a.g.e.*, s. 454.

C. Budizm

M.Ö. VI. yüzyılda yaşayan ve Budizm'in kurucusu olan Buda'ya göre, insanın varlığı kötülük, tatminsizlik, hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi ıstıraplarla yoğrulmuştur. İstirabın sebebi ise arzu ve ihtirastır. Bu da yeni karma ve sudûra, yeni tenâsuh ve ölüme yol açar. İstiraba son vermek için arzulardan ve fâni işlerden sıyrılmak gerekir. Bu sürekli tekrarlanan devrelerden kurtulmanın yolu ise Nirvana'dır. Bu hürriyete, yeni hayata, Nirvana'ya ulaşabilmek, ancak Buda'nın sekiz dilimli yolu ile mümkündür. Bu sekiz dilimli yol: 1) doğru söz, 2) doğru davranış, 3) doğru geçim, 4) doğru muhâkeme, 5) doğru murâkabe, 6) doğru anlayış, 7) doğru düşünce, 8) doğru niyettir¹⁴¹. İlk iki husus yani “doğru söz” ve “doğru davranış”, her budistin uyması gereken beş emri ihtiva eder. Bu beş emirden biri de yalan konuşmamak, yalan yere yemin etmemek, iftira atmamak ve dedikodu yapmamaktır¹⁴².

Görüldüğü üzere Budistik öğretilerin merkezini, doğru bir yaşam sürmek oluşturmaktadır. Buda'ya göre ahlâkın başlıca şartlarından biri doğruluktur¹⁴³. Yine Budizm'de, zina etmek, koğuculuk yapmak, müstehcen konuşmak, sövmek, kötü lakap takmak, kötü söz söylemek, ahlâk dışı kabul edilerek yasaklanmıştır¹⁴⁴.

D. Konfüçyüsçülük

Konfüçyüsçülük, Çin'in yerli ve millî dinlerinden olup ismini Konfüçyüs'ten (m.ö. 551-479) almıştır. Aslında Konfüçyüsçülük, önceki dönemlerden beri Çin'de var olan tabi dinin üzerine temellendirilmiş bir ahlâk sistemidir¹⁴⁵. Konfüçyüs'e göre doğruluk ve dengeli yaşamak gerçek soyluluğun işaretlerindendir¹⁴⁶. Konfüçyüs, beş fazilet saymaktadır. Bunlar, iyilik, doğruluk, edebilik, akıllılık ve güvenilebilirliktir¹⁴⁷. Konfüçyüs, bu beş fazileti dünyada her şeye uygulayabilme yeteneğine “mükemmel erdem” demektedir¹⁴⁸.

¹⁴¹ Tümer, Günay, “Budizm”, *DİA*, VI, 353; Smith, Jo Durden, *Budizm Gizli Öğretisi*, (trc. Tolga Bakanay), İstanbul 2006, s. 124.

¹⁴² Tümer, Günay ve Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988, s. 94. Diğer dört emir: öldürmemek, çalmamak, duyuları yanlış yola yöneltmemek ve sarhoşluk veren madde kullanmamaktır.

¹⁴³ Smith, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁴⁴ Tümer, “Budizm”, *DİA*, VI, 360; Smith, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁴⁵ Güç, Ahmed, “Konfüçyüsçülük”, *DİA*, XXVI, 167.

¹⁴⁶ Güç, *a.g.m.*, *DİA*, XXVI, 168.

¹⁴⁷ Tümer ve Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 54.

¹⁴⁸ Güç, *a.g.m.*, *DİA*, a.y.

Yukarda ele alınan dört inanç sisteminin ahlâkî esaslarına genel olarak bakıldığında da iletişim ahlâkî ilkeleri konusunda birbirine yakın yaklaşımlar ortaya koydukları görülür. Meselâ dördünde de iletişim ahlâkının en önemli bir ilkesi olan doğruluk, uyulması gereken önemli bir ahlâkî ilke, onun zıddı olan yalancılık ise kaçınılması gereken ahlâk dışı bir davranış olarak kabul edilmektedir. Aynı şekilde diğer ahlâkî ilkelerde de benzerlikler bulunduğu açıkça görülmektedir.

III. İSLÂM ÖNCESİ CAHİLİYE TOPLUMUNDA İLETİŞİM AHLÂKI

Cahiliye döneminde iletişim ve propaganda unsurlarının başında şüphesiz şiir gelmekteydi. O zamandaki şair günümüzdeki gazetecinin yerini tutmaktaydı. Cahiliye’de iletişimde ikinci önemli unsur hutbeydi. Hatipler, içtimâî ve siyasî konularda halkı aydınlatıcı konuşmalar yaparlardı¹⁴⁹. Davul çalma, yüksek tepelerde ateş yakma, münâdîlik de o dönemdeki diğer bazı iletişim araçlarıdır¹⁵⁰. Yine o dönemde bayramlar ve panayırların kurulduğu günler, insanların bir araya gelip kaynaştığı ve bildiklerini birbirlerine anlattıkları önemli zaman dilimleri olmuştur¹⁵¹. Tüccarlar pazar ve panayırlarda mal alıp satarken aynı zamanda diğer memleketlerde meydana gelen olayları ve o beldelerin özelliklerini de anlatıyorlardı¹⁵². Önemli meselelerin konuşulması için toplumun ileri gelenlerinin bir araya geldiği “nedve”ler de fikir alışverişlerinin sağlandığı önemli iletişim mekânlardan biri olarak vazife görmekteydi¹⁵³.

Ahlâk ve onun tekili olan **hulk** kelimesi, Cahiliye edebiyatında nadiren kullanılmıştır. Hayatta kalma mücadelesinin en temel konu sayıldığı kabileci Arap toplumunda, insan ve mal gücü yanında manevî gücü ve saygınlığı ifade eden özellikle şeref, cesaret ve cömertlik, Cahiliye ahlâkında bütün erdemlerin en üstünde yer almakta, bu erdemler de genellikle “murûe” (mürüvvet) kavramıyla ifade edilmekteydi¹⁵⁴.

¹⁴⁹ Hamza, *el-İ'lâm fî sadri'l-İslâm*, s. 26-28.

¹⁵⁰ a.mlf., *a.g.e.*, s. 28, 35-37.

¹⁵¹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 29-35.

¹⁵² a.mlf., *a.g.e.*, s. 23-24.

¹⁵³ a.mlf., *a.g.e.*, s. 35.

¹⁵⁴ Weir, T.H., “Cahiliye”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yayını, I-XIII, III, 11-12; Çağrıncı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 2006, s. 19.

Cahiliye döneminde kullanılan hayr, maruf, şecaat, kerem, sehâ, cûd, vefâ vs. ahlâkî tabirler, yüksek ve evrensel bir ahlâk anlayışından uzak olup dünyevî ve kabileci karakterler taşıymaktaydı¹⁵⁵.

Dönemin ahlâk telakkisini yansıtan temel kavramlardan biri de “asabiyet duygusu”dur. Bu duygu, kabile mensupları arasında dayanışmayı sağlayan ortak bir duygudur¹⁵⁶. Araplar kabile bağlarını hemen her şeyin önünde tutuyorlardı. Kabile şerefi onlar için önemli bir unsurdu. Onlara göre erdemlerin en temel amacı kişi ve kabile şerefini artırmak, insanların hayranlık ve saygınlığını kazanmaktır¹⁵⁷. Asabiyet anlayışında dikkat çeken bir husus da, bir kabile mensubunun, kardeşini -zalim ve haksız bile olsa- her halükârda korumasıdır¹⁵⁸. “Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et” sözü, Arap toplumunun yaygın atasözlerindendi¹⁵⁹.

Araplarda yiğitlik (şecaat, cesaret) üstün bir seciye kabul edilmekteydi¹⁶⁰. Fakat onların yiğitliği, hak ve adaletin yerini bulmasından kaynaklanmıyor, ferdî ve kabilevî üstünlüğü ispatlama duygusundan ileri geliyordu¹⁶¹.

Cahiliye şiirinde, kadın, aşk, şarap, medih, zem, tefahur vb. konulara çokça yer verilmiştir¹⁶². Cahiliyede fuhuş ve zina temayülü¹⁶³, gayr-i meşru ilişkileri kolaylaştırıcı, son derece çirkin ve yüz kızartıcı âdetlerin ve sözde nikah usûllerinin¹⁶⁴ gelişmesine yol açmıştır. Kur’ân-ı Kerim’deki bir âyetten¹⁶⁵ de anlaşıldığına göre Cahiliye Arabı’nın fuhşa eğilimi, bir yönüyle kadın ticaretinin doğmasına da sebep olmuştur¹⁶⁶. Böyle bir ortamda kız çocuklarının ileride fahişeliğe zorlanabileceğinden endişe duyan ve namusuna düşkün olan müşrik Arap, bir kız çocuğunun dünyaya

¹⁵⁵ Çağrııcı, *a.g.e.*, s. 21. Ayrıca bkz. Mubârekfûrî, Safiyyurrahman, *er-Rahiku’l-mahtûm*, Mansûra (Mısır) 1429/2008, s. 58-60.

¹⁵⁶ Mubârekfûrî, *a.g.e.*, s. 57; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1989, I-XIV, I, 161.

¹⁵⁷ Çağrııcı, *a.g.e.*, s. 21, 24.

¹⁵⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 21-22.

¹⁵⁹ Meydânî, Ebu’l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecma’i’l-emsâl*, (thk. Muhammed Ebu’l-Fadl İbrahim), Kahire 1979, I-IV (iki mücellet), III, 373-375. Resûlullah, Cahiliye Arap toplumunda, her durumda kardeşine yardım et, yani “zalim de olsa onu koru” anlamında yaygın olan bu atasözünü “zalime yardım etmeyi onun zulmüne engel olma” şeklinde düzeltmiştir. Böylece bu söz, Resûlullah’ın kattığı yeni anlamla hadisleşmiş oldu. Hadis için bkz. Buhârî, Mezâlim, 4, İkrâh, 7; Müslim, Birr, 62.

¹⁶⁰ Weir, *a.g.m.*, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yayını, III, 12.

¹⁶¹ Çağrııcı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 38.

¹⁶² a.mlf., *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, s. 23; Hamza, *el-İ’lâm fî sadri’l-İslâm*, s. 28.

¹⁶³ Mubârekfûrî, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁶⁴ Buhârî, Nikâh, 36.

¹⁶⁵ Nûr (24), 33.

¹⁶⁶ Kandemir, Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul 2005, s. 23.

gelmesini utanç verici bir hadise olarak görmüş ve ileride fahişe olmaktan kurtarmanın yolunu onu toprağa gömerek öldürmede bulmuştur¹⁶⁷.

Cahiliyede ibtidai bir hürriyet anlayışı vardı. Araplar otoritenin her türlüüne başkaldırmışlardı. Bu sebeple o devirde merkezi bir otorite yoktu. Anlaşmazlıklarda başvurulacak müeyyideli bir hukuk sistemi de yoktu. Anlaşmazlıklar ya hakemlere havale ediliyor veya genel olarak silahlarla hallediliyordu¹⁶⁸. Cahiliyede soylu kimseler, her türlü hakları ve imkânları ellerinde bulundurlardı. Azatlı köle ve cariyelerden oluşan mevâlî sınıfı, az çok bazı haklara sahiptiler. Fakat bir de esir pazarlarında alınıp satılan, hayvandan da aşağı tutulan köle ve cariyeler vardı. Bunlar, efendileri tarafından dövülebilir; elleri, ayakları, burunları ve kulakları kesilebilir; gözleri oyulabilirdi. Bu tür haksızlık ve zulümler normal karşılanırdı. Bunlar efendilerinin inandığı dinden başka bir dine inanırlarsa feci bir şekilde işkenceye tabi tutulurlardı¹⁶⁹.

Kısaca temas etmeye çalıştığımız Cahiliye Dönemi'ndeki ahlâkî temayüllerden o dönemdeki iletişim ahlâkına yönelik bazı ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Buna göre, kabilecilik anlayışının hâkim olduğu Cahiliye döneminde zalim ve haksız dahi olsa kendi kardeşine yardım etmeyi bir vecibe sayan anlayış, o dönemde kaba kuvvetin hâkim olduğunu, hakkın ayaklar altına alındığını ve güçlünün sözünün geçtiğini göstermektedir. Kölelere ve kadınlara yapılan muamelelere bakıldığında, insanlar arasında ayrımcılığın had safhada olduğu anlaşılmakta; kölelere fiziksel zarar vermenin de o dönemde şiddet unsurunun ileri bir seviyede olduğunu göstermektedir. Zina ve fuhşun yaygın olması, kadın, aşk ve şarap edebiyatının alabildiğine işlenmesi, müstehcenliğin ulaştığı boyutları göz önüne sermektedir.

IV. İSLÂM VE İLETİŞİM AHLÂKI

A. İslâm'da İletişim Ahlâkının Önemi

1. İslâm'da Ahlâkın Önemi

Ahlâk, insanın tavır, davranış ve hareketlerine yön vermesi açısından büyük bir

¹⁶⁷ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 45. Bu cinayetlerin işlenmesinde kısmen geçim kaygısının tesiri de bulunmaktaydı. Bkz. En'am (6), 151; İsrâ (17), 31.

¹⁶⁸ Çağrı, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁶⁹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 40-41; Kandemir, *a.g.e.*, s. 21, 22-23.

ehemmiyete sahiptir. İnsanın dışa yansıyan fiilleri, kendi ahlâkî yapısı ve anlayışına uygun olarak ortaya çıkar¹⁷⁰. Gazzâlî'nin de dediği gibi, kalbde yer eden her meziyet, azalar vasıtasıyla kendini gösterir, diğer bir ifadeyle kişinin hareketleri, mutlak surette kalbde yerleşik olan ahlâka uygun olarak cereyan eder¹⁷¹.

Ahlâk, İslâm dininin önemle üzerinde durduğu bir konudur. Allah Teâlâ'nın, Resûlü'nün yüce bir ahlâk üzere olduğunu¹⁷² beyan etmesi, Resûlullah'ın da kendisinin ahlâkî güzellikleri tamamlamak üzere gönderildiğini¹⁷³ bildirmesi, İslâm'ın ahlâka verdiği önemi göstermektedir. Ahlâkın önemine binaen Resûlullah, dualarında güzel ahlâk üzere olmayı devamlı surette istemiştir. Bu dualardan bazıları şöyledir: “Allahım, beni güzel ahlâka ulaştır; ona ancak Sen ulaştırabilirsin. Allahım beni kötü ahlâktan uzaklaştır; ondan ancak Sen uzaklaştırabilirsin”¹⁷⁴, “Allahım, sıhhat, iffet, emanet, güzel ahlâk ve kadere rıza istiyorum”¹⁷⁵, “Allahım! Günah ve hatalarımın tamamını bağışla; Allahım! (sürçtüğüm zaman) beni ayağa kaldır ve yükselt (أعشني)”¹⁷⁶; Allahım beni müstağni kıl, musibetlerin benden alıp götürdüklerini geri ver veya daha güzel bir bedelle mukabelede bulun ve yaralarımı sar (واجبرني)”¹⁷⁷; beni amellerin ve ahlâkın en iyi olanına ulaştır. Onun en iyisine ulaştıracak ve onun en kötüsünden uzaklaştıracak olan ancak Sensin!”¹⁷⁸, “Allahım, yaratılışımı (suretimi) güzel yaptığın gibi ahlâkımı da güzel yap.”¹⁷⁹ Ebû'd-Derdâ (r.a.) da bir gece sabaha kadar “Allahım, yaratılışımı (suretimi) güzel yaptığın gibi ahlâkımı da güzel yap” diye dua etmiş; kendisine, gece boyunca niçin sadece güzel ahlâk üzere olmayı istediği sorulunca: “Allah'ın müslüman kulu, ahlâkını güzelleştire güzelleştire sonunda güzel ahlâkı, onun cennete girmesine

¹⁷⁰ Zeydan, Abdulkerim, *Usûlü'd-da' ve*, Beyrut 1430/2009, s. 76.

¹⁷¹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 77.

¹⁷² Kalem (68), 4.

¹⁷³ İmam Mâlik, Hüsnu'l-huluk, 8; Ahmed b. Hanbel, II, 381, (sahih); Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbü'rî, *el-Müstedrek ala's-Sahihayn*, Kahire 1417/1997, I-V, II, 720, (sahih).

¹⁷⁴ Müslim, Müsâfirîn, 201.

¹⁷⁵ Nureddin el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Buğyetü'r-râid fî tahkiki Mecmai'z-zevâid ve menbai'l-fevâid*, (thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Beyrut 1414/1994, I-X, X, 274, (hadisin râvilerinden Abdurrahman b. Ziyâd daîfü'l-hadist, diğer râviler sikadır); Ali el-Müttekî, Alaüddin Ali b. Abdülmelik b. Kâdı Han el-Müttekî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut 1405/1985, I-XVIII (17 ve 18. ciltler fihrist), II, 183, 204, 690.

¹⁷⁶ İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saadât el-Mubârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Beyrut t.y., I-V, V, 81; Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tacilarifin b. Ali, *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmii's-sağîr*, Beyrut 1391/1972, I-VI, II, 145.

¹⁷⁷ Münâvî, *a.g.e.*, a.y.; İbnü'l-Esîr Mecdüddîn, *a.g.e.*, I, 236.

¹⁷⁸ Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, X, 145-146, (ceyyid).

¹⁷⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 403, (hasen), VI, 68, 155, (iki hadis de sahih).

vesile olur; ahlâkını çirkinleştire çirkinleştire de kötü ahlâkı onu cehenneme sokar” diye karşılık vermiştir¹⁸⁰.

Bir adam, Resûlullah’a gelerek “İslâm nedir?” diye sormuş. Resûlullah da “Güzel ahlâk” diye cevap vermiştir. Adam, daha fazla veya farklı bir bilgi edinmek maksadıyla olsa gerek aynı soruyu dört defa sormuş, fakat her seferinde Resûlullah aynı cevabı vermiştir¹⁸¹. Resûlullah’ın ısrarla aynı cevabı vermesi, dinin güzel ahlâka verdiği önemi göstermektedir. Yine Resûlullah’ın İslâm’ı “güzel ahlâk” olarak tarif etmesi, güzel ahlâkın dinin olmazsa olmazı olduğunu ve dinin ancak onunla kıvamını bulacağını ifade etmektedir¹⁸².

Resûlullah, teşvik edici beyanlarıyla mü’minlerin daima güzel ahlâk üzere olmalarını tavsiye etmiştir. O (s.a.s.), ahlâkı güzel olanın hayırlı insan olduğunu¹⁸³, mizanda ameller tartılırken iyi ahlâktan daha ağır bir amelin bulunmadığını¹⁸⁴, mükemmel imanın güzel ahlâklı olmakla sağlanabileceğini¹⁸⁵, bir mü’minin, güzel ahlâkıyla gündüzleri (nafile) oruç tutan, gecelerini de (nafile) ibadetle ihya eden kimsenin ulaştığı dereceye ulaşacağını¹⁸⁶, kıyamet günü kendisine en yakın kimselerin, ahlâkı en güzel kimseler olduğunu¹⁸⁷, insanların cennete girmelerine en çok vesile olan amellerin takva ve güzel ahlâk olduğunu¹⁸⁸ ifade etmiştir. Yine Resûlullah “Sizin en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır”¹⁸⁹ ve “İçinizden en çok sevdiklerim, ahlâkı en güzel olanlarıdır”¹⁹⁰ buyurarak güzel ahlâk üzere bulunmayı övmüştür.

2. İslâm’da İletişim Ahlâkının Önemi

İletişim, kendini ifade etme ve mesaj iletme-alma ameliyesi olduğuna ve iletişimin pek çok yolla gerçekleştiğine daha önce değinmiştik. “Dil”, iletişim

¹⁸⁰ Ali el-Müttekî, *a.g.e*, III, 666.

¹⁸¹ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Beyhakî, *el-Câmi‘ li-Şuabi’l-îmân*, (thk. Abdü’l-Alî Abdü’l-Hamîd Hâmid), Riyad 1423/2003, I-XIV (14. cilt fihrist), X, 375, (muhakkik hadis için لا بأس به demektedir).

¹⁸² Zeydan, *Usûlü’l-d-da‘ve*, s. 78.

¹⁸³ Buhârî, Edeb, 38.

¹⁸⁴ Tirmizî, Birr, 62; Ebû Dâvûd, Edeb, 7; Ahmed b. Hanbel, VI, 442, (sahih).

¹⁸⁵ Ebû Dâvûd, Sünnet, 15; Tirmizî, Rada’, 11, İman, 6, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, II, 250, (sahih).

¹⁸⁶ Tirmizî, Birr, 62; Ebû Dâvûd, Edeb, 7.

¹⁸⁷ Tirmizî, Birr, 71; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cu‘fî, *el-Edebü’l-müfred*, (Harekeleme ve tahric: Halid Abdurrahman el-‘Ak), Beyrut 1424/2003, s. 91, (Bab: Hüsnü’l-huluk), (sahih).

¹⁸⁸ Tirmizî, Birr, 62.

¹⁸⁹ Buhârî, Edeb, 39.

¹⁹⁰ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe, 27.

sağlamada en temel vasıtalardan biridir. Mesaj iletme bakımından beden dili, resim, işaret, canlı görüntü vb. unsurlar da bir anlatım dili sayılır. Çünkü “dil” ile ifade edilmek istenen mesaj, bu saydığımız vasıtalarla da iletilebilir. Aralarında bir karşılaştırma yapılacak olursa, dile nazaran diğer araçlar bazı hususları daha iyi ifade edebilirken, dil de diğer araçların ifade edemediği hususları onlardan daha iyi aktarır.

Mesaj iletmeyi sağlayan her bir vasıta, “dil”in fonksiyonunu yerine getirmesi bakımından onun gibi kabul edilecek olursa Resûl-i Ekrem’in “dil” (lisan) konusunda söylediklerinin diğer iletişim vasıtaları için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Resûlullah (s.a.s.), insanın, dilini doğru kullandığı takdirde cenneti (ebedi saadet) kazanabileceği, aksi durumda ise cehenneme gireceğini bildirmek suretiyle “dil”in ehemmiyetine dikkat çekmiştir. Muaz b. Cebel bir keresinde Resûlullah’tan “cennete girmeye vesile olacak, cehennemden de uzaklaştıracak bir amel” söylemesini istediğinde O “Çok büyük bir şey istiyorsun. Ama bu mesele, Allah’ın kolaylaştırdığı kimseler için pek kolaydır” diyerek iman ve ibadetlerle ilgili bazı hususları saydı. Sonra “Sana bütün bunların kendisine bağlı olduğu esas (temel, can damar) bildireyim mi?” dedi. Muaz “Evet, bildir Ya Resûlallah!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah dilini tuttu ve “Şunu koru!” buyurdu. Ben “Ya Resûlallah! Biz konuştuklarımızdan da sorgulanacak mıyız?” dedim. “Annen yokluğuna yansın ey Muaz! İnsanları yüzüstü cehenneme sürükleyen, dillerinin ürettiklerinden başkası değildir!” buyurdu¹⁹¹.

Resûlullah’a, bir kadının geceleri ibadet ederek gündüzleri de oruç tutarak geçirdiği, fakat kötü bir ahlâka sahip olduğu ve komşularına diliyle eziyet verdiği anlatıldı. Bunun üzerine Resûlullah “O kadında bir hayır (yaptığı amellerde) yoktur, o kadın cehennemliktir” buyurdu. Bu sefer, beş vakit farz namazını kılan, Ramazan orucunu tutan, elindeki tek sahip olduğu (ekmek veya peynir gibi) yiyeceklerden küçük parçalar halinde başkasına tasaddukta bulunan ve hiçbir kimseye zarar vermeyen bir başka kadından bahsedildi. Bu kez Resûlullah “O kadın cennetliktir” buyurdu¹⁹². Resûlullah’ın burada verdiği cevaplar göstermektedir ki, kişi güzel ahlâk üzere olmadıkça yaptığı ibadetlerin kendisine bir faydası yoktur ve güzel ahlâk sahibi

¹⁹¹ Tirmizî, İman, 8; İbn Mâce, Fiten, 12.

¹⁹² Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 280, (sahih); Beyhakî, *el-Câmi’ li-Şuabi’l-îmân*, XII, 94-95, (hasen).

olmadan kurtuluşa eremez. Diğer taraftan dinin asgarî emirlerini yerine getirip güzel ahlâka sahip olan kimse de kurtuluşa erecektir.

Resûlullah, dilinden ve elinden müslümanların emin olduğu kimseyi kâmil müslüman¹⁹³ saymakta¹⁹⁴, dil ve el ile müslümanlara zarar vermeme hasletinin de İslâm'da en büyük fazilet olduğunu bildirmektedir¹⁹⁵. Bu hadislerde dil ve elin zikredilmesi, insanlara en çok bunlarla zarar verilmesinden ileri gelmektedir. Dilin önce zikredilmesi de, ele nisbetle dil ile verilen zararın daha derin, büyük ve kalıcı olduğuna dikkat çekmek içindir¹⁹⁶.

Nebi (s.a.s.), ademoğlunun hatalarının çoğunun dilden kaynaklandığını¹⁹⁷ belirterek insanları dilin âfetlerine karşı uyarmıştır. Bir defasında Resûlullah'a, insanlara en çok cenneti kazandıran amelin hangisi olduğu sorulduğunda O “iyi ahlâktır” buyurunca bu sefer, insanların, en çok cehenneme girmelerine sebep olan ameli soruldu. Bunun üzerine “ağız¹⁹⁸ ve apış arasıdır” buyurdu¹⁹⁹.

Resûlullah bir hadiste “Bir kul, Allah'ın hoşnut olduğu kelimelerden bir kelimeyi ehemmiyet vermeyerek²⁰⁰ söyler de Allah o kimseyi bu kelime sebebiyle birçok derecelere yükseltir. Bir kul da Allah'ı öfkeliendirecek kelimelerden bir kelimeyi, hiç ehemmiyet vermeden (umursamadan) söyler de, kendisi o kelime sebebiyle cehennemin içine düşer!”²⁰¹ buyurmuştur.

Dilin, insanın cennete veya cehenneme girmesindeki bu etkin fonksiyonundan dolayı Resûlullah “Kim iki çene kemiği arasındaki dilini ve iki budu arasında bulunan

¹⁹³ Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1421/2001, I-XXV, I, 217, 218; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Kahire 1347/1929, I-XVIII, II, 10.

¹⁹⁴ Buhârî, İman, 4, Rikak, 26; Müslim, İman, 64-66.

¹⁹⁵ Buhârî, İman, 5; Müslim, İman, 66.

¹⁹⁶ Aynî, *a.g.e.*, I, 217-219.

¹⁹⁷ Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, X, 538, (sahih); Ali el-Müttekî, *a.g.e.*, III, 549, 556.

¹⁹⁸ *Sünen-i Tirmizî* şârihi Mubârekfûrî, “ağız”dan kastın “lisan” olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mubârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Dârü'l-fikr, y.y. t.y., I-X, VI, 142.

¹⁹⁹ Tirmizî, Birr, 62; İbn Mâce, Zühd, 29.

²⁰⁰ Söylediği sözün, neticede ne kadar önemli olduğunu ve ne kadar büyük bir etkiye sahip bulunduğunu bilemeden söyler. Nur Sûresi'nde geçen “O sırada siz o iftirayı dilden dile birbirinize aktarıyor, işin aslına dair hiç bilginiz olmayan sözleri ağızlarınızda geveleyip duruyordunuz ve bunu basit, önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki o, Allah'ın nazarında pek büyük bir vebaldi! (... و تحسبونه هينا وهو عند الله عظيم) (Nur (24), 15) âyetinde de benzer bir durum ifade buyrulmaktadır. Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd), Riyad 1421/2001, I-XIII, XI, 318.

²⁰¹ Buhârî, Rikak, 23; Tirmizî, Zühd, 12; İbn Mâce, Fiten, 12.

organını (şerden korumayı) bana garanti ederse, ben de ona cenneti garanti ederim!”²⁰² buyurmuştur.

B. Teorik Açıdan İslâm Ahlâkı

1. İslâm Ahlâkının Temel İlkeleri

İslâm ahlâkı, nazarî ve ilmî bakımdan kendi içinde oldukça sağlam ve tutarlı prensipler üzerine kurulmuştur. İslâm dini, diğer ahlâk ekollerinin geliştirdikleri ahlâkî prensiplerden hiçbirini ihmal etmemiş, onların bütün gereklerini akıllı-ahmak, zengin-fakir, âlim-cahil, ileri-geri bütün insanlar arasında aynı kuvvet ve nüfuzla uygulamıştır²⁰³. İslâm’da ahlâkî vazifelerin dinî hüviyeti (yani dinden kaynaklanması), onların aklî mahiyetini hiçbir zaman zedelememiş, bunun bir neticesi olarak İslâm dünyasında akıl ile din arasında hiçbir zaman çekişme ve çatışma olmamıştır²⁰⁴.

İslâm’ın, ahlâk konusunda önemle üzerinde durduğu husus, ahlâkın amelî, tatbikî yönüdür²⁰⁵. İslâm, bilmekten daha çok bu bilginin tatbikata dökülmesine büyük önem vermektedir²⁰⁶. Fakat burada önemli olan, amellerin dışa bakan yönü ve fizikî hareketlerden ziyade bu amelleri yaparken kalb ve vicdanımızda taşıdığımız niyet, düşünce ve inancımızdır. Zira âyet-i kerîmede “*Kurbanlarınızın etleri ve kanları Allah’a ulaşmaz, fakat takvanız O’na ulaşır*”²⁰⁷, hadiste de “Ameller niyetlere göredir, her kişiye niyet ettiğinin karşılığı vardır”²⁰⁸ ve “Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalblerinize bakar”²⁰⁹ buyrulmaktadır.

İslâm’da ahlâkın gâyesi tek olmayıp bir gâyeler hiyerarşisi vardır. Bu hiyerarşinin en başında kişinin şahsî menfaati vardır. Yasaklanan davranışlardan (içki içmek, kumar oynamak, zina etmek gibi) uzak durmanın, emredilenleri de (ibadetler,

²⁰² Buhârî, Rikak, 23.

²⁰³ Akseki, *a.g.e.*, s. 64; Ahmed Naîm, Babanzâde, *İslâm Ahlâkının Esasları*, İstanbul 1992, s. 35.

²⁰⁴ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, a.y.

²⁰⁵ Çağrııcı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 187.

²⁰⁶ Çağrııcı, *a.g.e.*, s. 188-189. Konuyla ilgili âyet ve hadisler için bkz. Bakara (2), 44; Cuma (62), 5; Buhârî, Edeb, 39: (Amellerin azalmasının kıyamet alameti sayılması); Dârimî, Mukaddime, 29, (mevkuf, hasen): (İnsan bilgisi ile amel etmedikçe sırf bilgi ile âlim olamaz), 34, (mevkuf, zayıf): (Öğrenin öğrenin, fakat öğrenince de amel edin); İmam Mâlik, Vasiyye, 7: (İnsanı sadece ameli yüceltir (mevkuf)).

²⁰⁷ Hacc (22), 37.

²⁰⁸ Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 1.

²⁰⁹ Müslim, Birr, 33; İbni Mâce, Zühd, 9. İbn Mâce’de geçen rivâyet şöyledir: “Allah şüphesiz (mükâfatlandırma veya cezalandırma bakımından) sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak amellerinize ve kalblerinize bakar.”

güzel ahlâkî fiiller) yerine getirmenin, kişinin maddî ve manevî varlığını koruduğu inkar edilemez. Hiyerarşinin ikinci merhalesinde sosyal gâyeler bulunmaktadır. Ahlâkî fiiller her ne kadar ferdî gözükse de bunların mutlaka toplumu ilgilendiren yönleri de vardır. İyi ve güzel ahlâklı fertlerden iyi ve güzel ahlâklı bir toplum meydana gelir. Ferdin iyi ahlâklı olması topluma fayda sağlarken kötü ahlâklı olması ise zarar verir. Hiyerarşinin üçüncü merhalesinde uhrevî saadet vardır. İslâm, iyilik yapanlara ebedî cennet va'deder, kötülük yapanları da cehennem azabıyla tehdit eder. Hiyerarşinin en tepesinde, İslâm ahlâkının en yüksek gâyesi olan Allah rızası vardır²¹⁰.

İşte İslâm'ın, ahlâkî emirlerin, Allah'ın emrini yerine getirmek ve O'nun rızasını kazanmak için yapılmasını en yüksek gâye olarak görmesi, İslâm ahlâkının bir vazife ahlâkı olduğunu gösterir²¹¹. Bu konuyla ilgili âyet-i kerimelerde “*De ki: bana, din ve ibadetimi yalnız Allah'a has kılarak gönülden O'na kulluk etmem emredildi*”²¹² ve “*De ki: benim namazım da, her türlü ibadetim de, hayatım da, ölümüm de hep Rabbü'l-âlemin olan Allah'a aittir. Eşi ortağı yoktur O'nun. Bana verilen emir budur. O'na ilk teslim olan da benim*”²¹³ buyrulmakta, bir hadiste de “Allah ancak kendi rızası gözetilerek samimi bir niyetle yapılan ibadetleri kabul eder”²¹⁴ denilmektedir.

İslâm ahlâkı, sadece bir kitle veya seçkinler ahlâkı olmayıp, aksine maddî, zihnî, psikolojik bakımdan her seviyedeki insanın kaygı ve beklentilerini dikkate alan, ona içinde bulunduğu durumdan en iyiye ve en güzele doğru yükselme imkânı sağlayan en kapsamlı ve uyumlu bir ahlâktır²¹⁵. Yine İslâm ahlâkı, insanın kendiyle, diğer insanlarla veya devletle olan ilişkilerini, yani bütün hal ve hareketlerini içine alması bakımından da kapsamlı bir özelliğe sahiptir. Bu açıdan hiçbir niyet, söz ve davranış, ahlâk dairesi dışında değildir. İslâm ahlâkının bu kapsamlılık özelliği, -ister semâvî olsun ister dünyevî- diğer hiçbir din veya sistemde bulunmamaktadır²¹⁶.

²¹⁰ Özek, Ali ve dğr., *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, İstanbul 1987, s. 21-22.

²¹¹ Akseki, *a.g.e.*, s. 114, 120.

²¹² Zümer (39), 11.

²¹³ En'am (6), 162-163. Ayrıca Allah rızasının en yüksek gâye olduğunu bildiren âyetler için bkz. Mâide (5), 119; Tevbe (9), 72.

²¹⁴ Nesâî, Cihad, 24. Ayrıca bkz. Ali el-Müttetkî, *a.g.e.*, III, 23.

²¹⁵ Draz, Muhammed Abdullah, *Düstûrü'l-ahlâk fi'l-Kur'ân dirâsetün mukârinetün li'l-ahlâki'n-nazariyyeti fi'l-Kur'ân*, (Fransızca'dan Arapça'ya trc. ve thk. Abdussabûr Şâhîn), Müessesetü'r-risâle ve Dârü'l-buhûsi'l-ilmîyye, y.y. t.y., s. 677; Çağrı, “*Ahlâk*”, *DİA*, II, 2-3.

²¹⁶ Zeydan, *Usûlü'd-da've*, s. 86.

Ahlâkî anlayışlar toplumdan topluma hatta fertten ferde farklılık arz etmektedir. Kiminin ahlâkî veya iyi bulduğunu bir başkası ahlâk dışı veya kötü bulabilmektedir. Ahlâkî anlayışların zamana ve şartlara göre de değişiklikler arzettiği görülmektedir. Bir dönem ahlâkî kabul edilen davranışlar, başka bir dönem ahlâkî görülmemektedir. İslâm'da ise ahlâkî anlayış ve ahlâkî esaslar mutlaktır. Çünkü bu esaslar, mutlak bir Varlık'ın belirlediği kaide ve sınırlarla ortaya konulmuş olup şahıslara, zamana ve mekana göre değişmez²¹⁷. Diğer ahlâkî ekollerde ise, ahlâkî prensiplerin evrenselliğinden bahsetmek mümkün değildir. Halbuki ahlâkî prensiplerin etkili olabilmesi, onların ancak evrensel bir hüviyete sahip olmalarıyla mümkündür. Evrensel bir hüviyete sahip olma da, ancak aşkın bir Varlık'la irtibat halinde bulunmakla gerçekleşebilir²¹⁸.

2. İslâm'da Ahlâkın Kaynağı

Ahlâkın kaynağı dediğimizde, ahlâkî ilke ve kuralların dayandığı temeli kastediyoruz. Tarih boyu ahlâkî ilkelere farklı kaynaklar gösterilmiştir. Bu kaynakları genel olarak din ve din dışı olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Din dışı kaynaklar, farklı filozoflar tarafından kabul edilen akıl²¹⁹, toplum²²⁰ ve vicdandır²²¹.

İslâm'a göre ise, ahlâkın kaynağı vahiy (ilâhî buyruklar, yani Kur'ân-ı Kerim)²²² ve O'nun ışığında oluşan Sünnet'dir. Nitekim Hz. Âişe bir soru münasebetiyle Resûl-i Ekrem'in ahlâkının Kur'an olduğunu belirtmiş²²³, Resûlullah da "Ahlâkın güzelliklerini tamamlamak üzere gönderildim"²²⁴ buyurmuştur. Kur'an ve Sünnet, dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, hareket ve davranışların kaidelerini tesbit etmiş, böylece daha sonra fıkıhçı, hadisçi, kelamcı, tasavvufçu, hatta filozoflar tarafından geliştirilecek olan ahlâk anlayışlarının temelini oluşturmuştur²²⁵.

²¹⁷ Draz, *a.g.e.*, s. 53-63; Kılıç, Recep, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Ankara 1992, s. 160-161. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Karamanlı, Durmuş Ali, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitâbının Tabiatı*, (doktora tezi, AÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Tefsir), Ankara 2008, s. 86-98.

²¹⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s. 145, 157.

²¹⁹ Kılıç, *a.g.e.*, s. 14; Akseki, *a.g.e.*, s. 50-51.

²²⁰ Çağrııcı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 102; Akseki, *a.g.e.*, s. 36.

²²¹ Çağrııcı, *a.g.e.*, s. 103; Akseki, *a.g.e.*, s. 39-40.

²²² Kılıç, *a.g.e.*, s. 89, 106, 144, 161; Akseki, *a.g.e.*, s. 114-115.

²²³ Müslim, *Müsâfirin*, 139; Ahmed b. Hanbel, VI, 91, (sahih).

²²⁴ İmam Mâlik, *Hüsnü'l-huluk*, 8; Ahmed b. Hanbel, II, 381, (sahih); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 91, (Bab: Hüsnü'l-huluk), (sahih).

²²⁵ Çağrııcı, *"Ahlâk", DİA*, II, 1, 2; Akseki, *a.g.e.*, s. 9-10.

“Akıl”, “toplum” veya “vicdan” yani insanın kendisi, ahlâkın kaynağı kabul edildiği takdirde, ahlâkî prensiplerin evrensellik niteliği de ortadan kalkmış olur²²⁶. Çünkü insan kaynaklı ahlâkî prensipler, kişiden kişiye ve toplumdan topluma değişiklikler arzeder. Ahlâkî ilkelerin evrensel olması gerektiğini ilk vurgulayan filozof Kant’tır. Halbuki Kant, ahlâkını akıl üzerine temellendirmekte, dolayısıyla o da ahlâkta nihai kaynak olarak insanı temel almış olmaktadır. İnsan ise sadece akıldan mürekkep olmayıp onun duyguları, tutkuları, ihtirasları ve eğilimleri de vardır. Bu özelliklere sahip bir insanın her zaman aklî (rasyonel) davranması beklenemez. İnsanın irrasyonel (nefsî arzu ve istekleri) yanlarını da hesaba katmak gerekir. Bu durumda ahlâk ilkelerinin evrensel nitelik taşıması gerektiğini ileri süren Kant’ın ahlâk anlayışının evrensel karakter taşımadığı ortaya çıkmaktadır. Öyleyse “evrensel” ve “mutlak değer”i ortaya koyacak varlık, ruhî ve fizikî şartlardan etkilenmeyen aşkın ve mutlak bir varlık olmalıdır ki, o da ancak Allah’tır²²⁷.

Ayrıca Kant, bir taraftan ahlâk sistemini akıl üzerine kurarken diğer taraftan da en yüksek iyiye ulaşmak için Tanrı’nın varlığına ihtiyaç duymuş ve ahlâkını Tanrı ile tamamlamak zorunda kalmıştır. Ona göre Tanrı’ya inanmayan insan en yüksek iyiye ulaşamaz. Hatta Kant, meseleyi bu noktadan çok daha ileriye götürerek inançsızlığın ahlâkî bir çöküntüye yol açacağını açıkça ifade etmiştir. Burada Kant’ın, ahlâk ekolünü tamamlamak için kabul etmek zorunda kaldığı “Tanrı”, dinî muhtevâsından soyutlanmış, varlığı ve yokluğu ontolojik bir esasa dayanmayan bir Tanrı’dır²²⁸.

Auguste Comte da ahlâkın kaynağının toplum olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre insanda fedakârlık ve benzeri güzel hasletler sosyal hayattan gelmektedir. Vicdanımız, içtimâî yapının eseridir. Vicdanımız bize bir şey söylediğinde, içimizdeki “içtimâî yapı” söz söylüyor demektir²²⁹. J.J. Rousseau da ahlâkî vazifelerin kaynağının “vicdan” olduğunu kabul etmektedir. O, ferdin, bizzat kendi tabiatının ahlâkî ifadesi olduğuna inandığı “vicdan”ından doğan bir ışıkla kendi vazifelerini şaşmaz bir şekilde görebileceğini savunur²³⁰.

²²⁶ Kılıç, *a.g.e.*, s. 145.

²²⁷ Kılıç, *a.g.e.*, s. 157-159.

²²⁸ a.mlf., *a.g.e.*, a.y.; Aydın, Mehmet S., *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Ankara 1991, s. 41-44, 48-49, 188, 218.

²²⁹ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 102; Akseki, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁰ Çağrı, *a.g.e.*, s. 103; Akseki, *a.g.e.*, s. 39-40.

Ahlâkın kaynağını akıl ve vicdan kabul edenler, insanın tabiatında var olan bazı gerçekleri göz ardı etmektedir. İnsanlar iç-dış (çevre, muhit) sebepler, zaman-mekan, tecrübe ve yaşın tesirlerine maruz kalabilmektedir. Bu tesirlerin baskısı altında kalan bir akıl, hatalı kararlar verebilir. Vicdana gelince, insan, menfaati söz konusu olunca veya menfaatine ters bir durum meydana gelince vicdanının sesine kulak tıkayabilir veya onun sesini bastırabilir. Onun için vicdan da ahlâka tek başına yeterli bir kaynak olamaz. Ayrıca doğru karar verebilen vicdan, iç ve dış tesirlerden, menfaatten, kötülük düşüncesinden uzak, sadece iyiliği ve hayrı düşünen bir vicdan olmalıdır. Bütün insanlar böyle bir vicdana sahip olamadıkları veya az sayıda insan böyle bir vicdana sahip olduğuna göre vicdan da ahlâkî ilkelerin kaynağı kabul edilemez²³¹.

Ahlâkın kaynağını din dışı kabul eden teorilerin hepsinde eksik olan bir unsur vardır. O da ahlâkî prensiplerin belirlenmesinde zaman ve zemine göre değişmeyen “vahiy” gibi bir ölçütün bulunmamasıdır. Böyle bir ölçütün bulunmaması, ahlâkî relativizme²³² ve şüpheciliğe yol açmaktadır²³³. Buna göre rahatlıkla söyleyebiliriz ki, kesin ve mutlak ilkeler, ancak ilâhî buyrukların yer aldığı bir ahlâk anlayışında bulunabilir²³⁴.

Netice olarak diyebiliriz ki, temelinde “insan” olan ahlâkî ekollerde, müeyyideler “insan”la sınırlı kalmakta ve bu ilkelerin hiçbir kutsallığı bulunmamaktadır. Zira insanı aşmayan her bir otorite, prensip olarak yine insan tarafından tesirsiz hale getirilebilir²³⁵. Doğrusu bütün vicdanlara zorunlu olarak bir kanunu yerleştirmek zordur. İnsanlar neden kendi kanaatini başkasının kanaatine feda etsin ki?! Bu durumda tartışmayı sona erdirmek için “üstün bir otorite”ye başvurmak kaçınılmaz olmaktadır²³⁶.

²³¹ Akseki, *a.g.e.*, s. 40, 102; Kandemir, *a.g.e.*, s. 219.

²³² **Ahlâkî relativizm:** Temel ahlâk prensiplerinin aklî bir doğrulamasının yapılamadığından hareket ederek birbiriyle çelişen iki temel prensipten her ikisinin de aynı derecede doğru olabileceğini savunan görüşe denmektedir. Bkz. Kılıç, *a.g.e.*, s. 142, (dipnot açıklaması). Meselâ zina etmeyi mubah görmekle haram görmenin aynı derecede doğru olduğunun kabul edilmesi gibi.

²³³ Kılıç, *a.g.e.*, s. 161, 162.

²³⁴ Aydın, *a.g.e.*, s. 208.

²³⁵ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 176.

²³⁶ Draz, *Düstûrü'l-ahlâk fî'l-Kur'ân*, s. 32; Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s. 225.

3. İslâm'da Ahlâkî Sorumluluk

Ahlâkî sorumluluk, akıl sahiplerinin hür iradeleriyle karar verip azim ve kasıtlı yerine getirdikleri fiillerden doğan sorumluluğa denir. İnsan aklıyla hayrı ve şerri birbirinden ayırma kabiliyetine sahiptir. Bu sebeple o, iradeli fiillerinden sorumludur. Buna göre sorumluluğun iki şartı vardır: akıl ve hürriyet.

İnsanların hür iradeleriyle yapmış oldukları fiillerden sorumlu tutulmamaları, ahlâk kanununun bir mana ifade etmemesi veya bir değer taşınamaması anlamına gelir. Bu durumda ahlâk kanunu, bütün gücünü ve önemini yitirir. Bu bakımdan ehliyet şartlarını taşıyan her insan hür iradesiyle yaptıklarından, hatta gizli niyet ve maksatlarından bile sorumlu tutulması hem aklen hem de dinen gereklidir²³⁷. İslâm dini, Peygamberler dahil bütün insanların sorumluluğa tabi olduğunu belirtir²³⁸.

İnsanın iradeli davranışlarına sorumluluk yükleyen üç çeşit otorite vardır. Bunlar, vicdan, cemiyet ve ilâhî otoritedir²³⁹. Akıllı ve şuurlu varlık olan insan, davranışlarının iyi veya kötü olduğu değerlendirmesini yapabilir. O, iyi işler yapmaktan mutluluk duyarken kötü işler yaptığı da üzülür ve kendini kınar. İşte bu üzülen ve kendini kınayan mekanizmaya biz vicdan diyoruz. Yalnız vicdanı bozulmamış olan insanlar, kötü davranışlarından dolayı üzülür ve utanç duyar. Bir hadiste “Müftüler sana fetva verse de, sen yine de kalbine danış!”²⁴⁰ buyrularak vicdanın basiretine değer verildiği görülmektedir.

Ahlâkî prensipler her ne kadar ferdi ilgilendiriyor gibi gözükse de toplumla da bir münasebeti vardır. İnsan, yaptığı davranışlarının, toplumda nasıl bir karşılık bulduğuna dikkat eder. Çünkü her bir insan, toplumun bir üyesidir. Onun için insan, üyesi bulunduğu topluma hesap vermek zorundadır. İşte bu mecburiyet insanı, toplumun isteklerine göre hareket etmeye zorlar. “Sizler amel ediniz. Yaptıklarınızı Allah, Resûlü ve bütün mü'minler görecektir”²⁴¹ âyetinde “bütün mü'minler görecektir” ibaresi kişinin topluma karşı sorumluluğunu ifade eder. Fakat içtimâî otoritenin, ahlâkî

²³⁷ Çağrı, a.g.e., s. 131.

²³⁸ A'raf (7), 6.

²³⁹ Çağrı, a.g.e., s. 133; Akseki, a.g.e., s. 100, 107.

²⁴⁰ Dârimî, Büyû, 2, (isnadındaki inkita sebebiyle hadis zayıftır).

²⁴¹ Tevbe (9), 105.

ilkeleri uygulamada yeterli olmadığı aşıkardır. Bir kötülük yapmak isteyen, fakat toplumun ayıplamasından çekinen bir kimse, bunu gizli yapmaya kalkışabilir. Bu durum, içtimâî otoritenin tam bir etkinliğe sahip olmadığını göstermektedir.

İslâm vicdânî ve içtimâî sorumluluğu kabul etmekle beraber bunların eksik yönlerini kapatmak üzere asıl dinî sorumluluğu vaz'eder. Dinî sorumluluk olmadıktan sonra vicdânî ve içtimâî otorite, fonksiyonlarını devamlı surette icra edemezler. Bazı toplumlarda görülen ahlâkî çöküntüler ya dinî sorumluluğun olmamasından veya dinî sorumluluğun zayıflamasından kaynaklanmaktadır²⁴². Vicdânî ve içtimâî sorumluluk bu dünyada gerçekleşir, dinî sorumluluk ise tam olarak ahirette gerçekleşecektir²⁴³.

4. İslâm'da Ahlâkî İlkelerin Bağlayıcılığı

İslâm'a göre ahlâkî prensipler aynı zamanda Allah'ın emri olmaktadır. Allah ise dinde her şeyi bilen, her şeye gücü yeten, esirgeyen, bağışlayan mutlak bir Varlık ve aşkın bir Zât'tır. Böyle bir Allah inancına sahip olan kimse Allah'ın emirlerinin kendini ilgilendirmediğini ileri süremez. Çünkü bu tutum inancıyla tezat teşkil eder²⁴⁴.

İslâm dininin ortaya koyduğu ahlâkî prensipler, yerine getirme, itaat etme yönüyle diğer dinî emirler gibidir. Namaz, oruç, hac, zekat nasıl her müslümanın yapması gereken dinî bir vazife ise, doğru sözlü olmak, muhtaç kimselere yardım etmek, anne-babaya iyilikte bulunmak da dinî bir vazifedir. Haksız yere adam öldürmek, içki içmek, zina yapmak nasıl günah ise, gıybet etmek, iftira atmak, koğuculuk yapmak da günahdır²⁴⁵.

Ayrıca İslâm'a göre ahlâkî vazifeler, dinî hükümlerin bir kısmını teşkil eder. Onun için mü'min "din başka ahlâk başkadır" diyemez. Pek çok İslâm ahlâkçısı, "vazife"yi "dinin yerine getirilmesini emir buyurduğu hayır" veya "dinin emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak" olarak tarif etmişlerdir²⁴⁶.

²⁴² Çağrı, *a.g.e.*, s. 136-137, 141-142; Akseki, *a.g.e.*, s. 103, 107.

²⁴³ Konuyla ilgili âyetler için bkz. Âl-i İmrân (3), 30; A'raf (7), 6; Meryem (19), 39; Mü'minûn (23), 115; Ankebût (29), 2; Ahzab (33), 66-68; Saffât (37), 24; Târik (86), 9, 10; Zilzal (99), 7, 8. Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Rikak, 49; Tevhid, 36; Müslim, Zekat, 67, Birr, 59; Tirmizî, Kıyâme, 1, 2, 5; İbn Mâce, Zekat, 28; Dârimî, Mukaddime, 46; Ahmed b. Hanbel, VI, 256, 377, (her iki hadiste sahihtir).

²⁴⁴ Kılıç, *a.g.e.*, s. 144-145.

²⁴⁵ Akseki, *a.g.e.*, s. 152; Kılıç, *a.g.e.*, s. 162.

²⁴⁶ Çağrı, *a.g.e.*, s. 109.

Öte taraftan ahlâkî fiiller her ne kadar irâdî ve ihtiyârî olsa da, bu durum ahlâkî vazifelerin keyfiliği neticesini vermez. Çünkü ahlâkî vazifeler, estetik zevkler gibi değildir. Bizler tat, renk, koku vs. estetik zevklerde seçme hususunda serbest olduğumuz halde ahlâkî vazifelerde seçme ve beğenme imkânına sahip değiliz²⁴⁷. Yani insan, herhangi bir ahlâkî vazife hakkında “bunu beğenmediğim için gereğini yerine getirmiyorum” diyemez.

5. İslâm’da Ahlâkî Müeyyide/Yaptırım Gücü

Müeyyide, insanı bir işi yapmaya veya terketmeye zorlayan kanuni güç demektir. “Ahlâkî müeyyide” ise, ahlâk kanununun, ahlâkî fâil insanı, vazifelerini yerine getirmeye zorlayan gücü demektir²⁴⁸. Müeyyidenin varlığı, ahlâkî vazifenin “genellik” ve “bağlayıcılık” ideallerinin gerçekleşmesine büyük ölçüde yardımcı olur. Müeyyideden yoksun veya müeyyidesi zayıf ahlâkî anlayışlarda “ahlâkî vazife”nin yerine getirilmesi neredeyse imkânsızdır veya fertlerin isteklerine bırakılmış demektir. Sonunda lezzet veya elem gibi bir karşılık bulunmayan ahlâk düşüncesinde, ahlâkî prensipler bir şey ifade etmez. Vazifeyi vazife olduğu için yapanların varlığı da ahlâkî müeyyidelere ihtiyaç olmadığını göstermez²⁴⁹.

Ahlâkî ilkelerin belirlenmesi, önemli bir merhaledir. Fakat ondan daha önemlisi bu ilkelerin sosyal hayata taşınmasıdır. Çünkü doğru davranış kurallarını bilen pek çok kimsenin bunları uygulamadığı hatta tersini yaptığı bilinen bir gerçektir. Buna göre, doğruların bilinmesi onların uygulanması için gerekli olsa da yeterli değildir. Zira ahlâkî ilkeler sadece buyurur, kınar, fakat insanı motive etmez ve ahlâklı kılmaz. Bu durumda insanı doğru davranışları yapmaya teşvik edecek, kötü davranışlardan da uzaklaştıracak bir güce ihtiyaç vardır²⁵⁰. İşte, bu ihtiyacı karşılamak üzere birtakım güçler ileri sürülmüştür. Genel olarak bunlar, “vicdan”, “cemiyyet”, “kanun”, “Allah korkusu ve ahiret inancı”dır²⁵¹.

²⁴⁷ a.mlf., *a.g.e.*, s. 158.

²⁴⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 156.

²⁴⁹ Ahmed Naîm, *a.g.e.*, s. 38; Altıntaş, Hayrani, *İslâm Ahlâkı*, Ankara 1999, s. 145-146.

²⁵⁰ Kılıç, *a.g.e.*, s. 162.

²⁵¹ Akseki, *a.g.e.*, s. 133-143. Ahmed Hamdi Akseki Hoca, tabiat ve tarih düşüncesinin de bir ahlâkî müeyyide olarak ileri sürüldüğünü ifade ettikten sonra her ikisinin de yaptırım gücü bakımından yeterli olmadığını ispat etmektedir. Akseki, *a.g.e.*, s. 134-135, 139.

Vicdan, içimizdeki fitrî bir murakıp ve yön vericidir. O, yaptığımız kötü şeylerden dolayı bizi uyarır, kınar ve pişmanlık duygusuna sevkeder; iyilik yaptığımızda da içimizi huzurla doldurur. Fakat güzel ahlâk sahibi olmak ve kötülüklerden uzak durmak için vicdanın yaptırım gücü yeterli değildir. Bir kötülüğü işlemekten dolayı vicdanın kınamasını dikkate almayan pek çok kimse vardır²⁵².

Cemiyetin (kamuoyu), fertleri, iyilik yapmaya ve kötü işlerden uzak durmaya yönlendirdiği düşünülür. İyilik yaptığımızda kamuoyu tarafından takdir edileceğimizi, kötülük yaptığımızda da kınanacağımızı düşünürüz. Ancak kamuoyu, sadece dışa yansıyan fiillere bakar, gizli yapılanlara veya açıktan yapıp da fiilin yapılmasına sebep olan maksat ve gâyelere vakıf olamaz. Onun için kamuoyu çok kere aldatılabilir²⁵³.

Hukukun, dolayısıyla kanunların, ahlâkta yaptırım gücüne sahip olduğunu ileri sürenler vardır. Kanunlar her ne kadar kötülükleri yapanlar için caydırıcı olsa da iyilik yapanları mükafâtlandırmamaktadır. Bu yönüyle “kanun”un ahlâkî yaptırım gücü eksik kalmaktadır. Öte yandan kanunlar açıktan yapılan kötülükleri cezalandırır, gizli yapılanları cezalandıramaz. Ayrıca insanların her hatasını kanunlarla cezalandırmak mümkün değildir. Kanunlar açık suç olan davranışları cezalandırsa da meselâ anne-babaya isyanı, dosta ihaneti cezalandırmaz. Kanunlar “cemiyet”te de olduğu gibi niyet ve kasıttan ziyade fiilin dış yüzüne bakar. Kanunlar niyete nüfûz etmez, halbuki ahlâkî kanunlar, fiillerden çok niyete bakar. Ayrıca kanunlar bir “ağ”a benzer. Kanunlar ağa takılanları cezalandırır. Ağ delip geçenler ise ceza almaktan kurtulur²⁵⁴. Nitelikli suç işleyen pek çok kimse, kanunların açıklarından faydalanarak cezadan kurtulabilmektedir. Ahlâkî müeyyide ise, bazen kanuni müeyyidenin yapamayacağını yapar. Pek çok suçlunun sırf vicdan azabı ve Allah korkusundan, işlediği suçu itiraf ettiği bilinen bir gerçektir²⁵⁵.

İslâm dini, yukarıda saydığımız müeyyideleri kabul eder ve bünyesinde barındırır. Fakat İslâm’a göre asıl önemli olan, yukarıdaki müeyyideleri tamamlayan ve ahlâkta da gerçek bir müeyyide hüviyetine sahip “Allah (Allah korkusu) ve ahiret

²⁵² Akseki, *a.g.e.*, s. 133-134. Ayrıca bkz. Çağrı, “*Ahlâk*”, *DİA*, II, 2; Bertrand, Alexis, *Ahlâk Felsefesi*, (trc. Salih Zeki, sd. Hayrani Altıntaş), Ankara 2001, s. 46.

²⁵³ Akseki, *a.g.e.*, s. 137-138; Aydın, *a.g.e.*, s. 211; Bertrand, *a.g.e.*, s. 46.

²⁵⁴ Akseki, *a.g.e.*, s. 136-137; Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 171-172, 175-176.

²⁵⁵ Çağrı, *a.g.e.*, s. 158.

inancı” (hesap verme korkusu) müeyyidesidir²⁵⁶. Allah korkusu olmayan ve ahiret inancı bulunmayan kişiler, artık hiç kimseden korkmazlar. Böyle kimselerin nazarında ne kanun ne cemiyet ne de vicdanın bir saygınlığı vardır. Ayrıca mukaddesata inanmayan kimse, nefsî zevklerine aykırı olarak niçin fedakârlıkta bulunsun. Böyle biri için en büyük vazife, ihtiraslarını tatmin etmek, nefsinin arzularını yerine getirmek, mümkün oldukça dünyadan kâm almaktır. Böylelerinin nazarında vazife ve hak düşüncesi de manasızdır²⁵⁷.

Din temelli ahlâk anlayışı, ahlâka, din dışı temelli ahlâk anlayışlarının hiçbirinin sağlayamayacağı bir boyut kazandırmaktadır. Bu boyut, hürmet edilen, sevgi ve korku objesi bulunan, emirlerine itaat edilen, mükemmel sıfatların hepsi kendinde var olan aşkın bir Zât’a yani Allah’a iman boyutudur²⁵⁸.

“Allah ve ahiret inancı”nın pek çok âyet²⁵⁹ ve hadiste²⁶⁰, ahlâkî müeyyide olarak vurgulandığı görülür. Bu konuda örnek olmak üzere *“Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Resûlü’ne ve sizden olan ulü’l-emre de itaat edin. Eğer Allah’a ve âhirete iman ediyorsanız, hakkında ihtilafa düştüğünüz meseleyi Allah’a ve Resûlüne arzediniz. Böyle yapmanız hem daha hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir”*²⁶¹ âyetini ve “Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse komşusuna eziyet etmesin (başka bir rivâyette “iyilik etsin” geçmektedir). Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse misafirine ikram etsin. Allah’a ve âhiret gününe iman eden kimse ya faydalı söz söylesin ya da sussun!”²⁶² hadisini zikredebiliriz.

Ayrıca İslâm dini, ahlâkî emirlere uyma konusunda insanları en yüce ideale ulaştırmayı hedefler. Bu en yüce ideal, ahlâkî vazifelerin, sırf Allah’ın emri olduğunu kabul etmek ve O’nun rızasını kazanmak için onları yerine getirmektir. İslâm dininin hayrı yapana sevap va’detmesi, şerri yapanı da ikab (ceza)’la tehdit etmesi, bu yüce ideale insanları ulaştırmanın basamaklarıdır. Çünkü insanlardan hemen en yüksek

²⁵⁶ Akseki, *a.g.e.*, s. 139-141; Çağrıncı, *a.g.e.*, s. 177-178.

²⁵⁷ Akseki, *a.g.e.*, s. 139-141.

²⁵⁸ Kılıç, *a.g.e.*, s. 163; Aydın, *a.g.e.*, s. 202-203.

²⁵⁹ Konuyla ilgili âyet-i kerimeler için bkz. Bakara (2), 278; Mâide (5), 57; A‘raf (7), 85; Enfâl (8), 1; Nûr (24), 2; Mütaffifîn (83), 1-6.

²⁶⁰ Konuyla ilgili hadisler için bkz. Müslim, Rada’, 60, Buyu‘, 92; Tirmizî, Edeb, 43; Ebû Dâvûd, Nikâh, 43-44, Cihad, 131; Nesâî, Gusûl, 2, Menâsik, 111.

²⁶¹ Nisâ (4), 59.

²⁶² Buhârî, Edeb, 31, 85, Rikâk, 23; Müslim, İman, 74, 75, 77; Ebû Dâvûd, Edeb, 122-123; İbn Mâce, Edeb, 4.

basamağa çıkmaları beklenemez. Bu durum tabiat kanunlarına da terstir²⁶³. Nefis, vazife yaparken ilk önce kurtuluş ve mutluluk gibi maddî menfaatler arar. Sonra derece derece en yüksek ideale doğru yükselmeye çalışır. İşte, insanın tabiatındaki bu gerçeği nazara alan İslâm dini, insanları, iyilik yapmaları karşılığında sevabı, dolayısıyla Cennet'i va'dederek iyilik yapmaya teşvik eder; kötülük yapanları da cehennemdeki ateşle korkutarak kötülüklerden sakındırır²⁶⁴. Fakat İslâmiyet bununla da yetinmemiş bu dünyada kötülük yapanlara da birtakım şer'î cezalar belirlemiştir.

Ahlâkın en önemli ilkelerinden biri de adaletin gerçekleşmesidir. Adalet, vazifeyi yerine getirene mükafât, ihmal edene ceza verilmek suretiyle gerçekleşir. Müeyyidenin olmadığı bir ahlâkî ekolde adaletin nasıl gerçekleşeceğinin izahı da bulunmamaktadır. Sırf bu yüzden din dışı ahlâkî ekollerin içinde en ileri seviyeye ulaşan Kant, kendi ahlâk düşüncesini tamamlamak için mutlak adaletin gerçekleşeceği ahireti, ruhun ölümsüzlüğünü ve Allah'ın varlığını kabul etmek zorunda kalmıştır²⁶⁵.

İslâm dini, insanların davranışlarında dışa yansıyan kısmından ziyade o davranışların hangi niyet ve kasıtle yapıldığına bakar. Onun için İslâm dininde niyet çok önemlidir. Davranışlar, hangi niyetle yapılmışsa ona göre değer kazanır. Bir hadis-i şerifte de geçtiği üzere Allah Teâlâ, “âlim desinler” diye ilim öğrenen (bir rivâyette: gösteriş için Kur'an okuyan), “cesur desinler” diye savaşıp şehit olan ve “falanca cömerttir” desinler diye infakta bulunan kişilerin yüzüstü sürülerek cehenneme atılmasını emretmiştir²⁶⁶. Pek çok âyet-i kerîmede de Allah Teâlâ'nın, insanların gizli-açık her şeylerini, kalblerinden geçenleri, amellerini hangi niyetle yaptıklarını çok iyi bildiği vurgulanmaktadır²⁶⁷. Buna göre, Allah Teâlâ'nın insanların niyetlerini bilmesi de diğer önemli bir yaptırım gücü olmaktadır. Böylece İslâm dini insanları, vazife yaparken riyadan uzak ve hâlisâne yapmaya teşvik eder.

²⁶³ Akseki, *a.g.e.*, s. 123-126; Aydın, *a.g.e.*, s. 210-211.

²⁶⁴ Akseki, *a.g.e.*, s. 123-126; Çağrı, “*Ahlâk*”, *DİA*, II, 2; Ahlâkî emirlere uyanlara ve uymayanlara gerek dünyada gerekse ahirette verilecek karşılıklarla ilgili âyetler için bkz. Bakara (2), 195; A'raf (7), 96; Tevbe (9), 111; Nahl (16), 41, 112, 128; Ankebût (29), 40, 69; Secde (32), 21; Ahzâb (33), 70-71; Teğâbün (64), 11; Talak (65), 2-3, 4.

²⁶⁵ Kılıç, *a.g.e.*, s. 157-159.

²⁶⁶ Müslim, İmâret, 152; Tirmizî, Zühd, 48; Nesâî, Cihad, 22.

²⁶⁷ Bu hususla ilgili âyetler için bkz. Bakara (2), 77; Nisâ (4), 135; Mâide (5), 8; En'am (6), 3; Hûd (11), 5; Ra'd (13), 10; Nahl (16), 19, 23; Tâhâ (20), 7; Yâsîn (36), 76; Muhammed (47), 26; Mümtahine (60), 1; Teğâbün (64), 4; Mülk (67), 13; Târık (86), 9.

Yukarıda ele aldığımız hususlara genel olarak baktığımızda diyebiliriz ki, İslâm dininin ahlâk anlayışı, diğer ahlâk ekollerine kıyasla daha sağlam, daha tutarlı, daha tesirli ve daha kapsamlıdır. Zira diğer ahlâk ekolleri, insanların kalplerine nüfûz edemediği halde İslâm ahlâkı bütün insan tabakaları üzerinde asırlar boyu tesirli olmuş ve makbul bulunmuştur.

C. Teorik Açıdan İletişim Ahlâkı

1. İletişim Ahlâkını Temellendirme Arayışları

İletişimde etik ilkelerin hangi temele dayandırılacağı tartışma konusudur. Etik ilkelerin bir otorite tarafından belirlenmemesi veya dogmatik değerler üzerine kurulmaması, dolayısıyla bu ilkelerin insan aklının ve deneyimlerinin birbirlerini etkileme becerileri yoluyla keşfedilmesi gerektiği ileri sürülmüş²⁶⁸, bunun yanında etik ilkelere, makul bir temel bulmanın basit ve üzerinde kolaylıkla uzlaşma sağlanabilecek bir konu olmadığı, bu sorun üzerinde arayışların devam edeceği, önemli olanın da tartışmaların devam etmesi gerektiği dile getirilmiştir²⁶⁹.

İlk gazetenin kurulduğu 17. yüzyılın başından itibaren günümüze kadar basın ve yayın alanında dört temel kuramın geliştiğini görmekteyiz. Bunlar “otoriter-totaliter”, “liberal”, “toplumsal sorumluluk” ve “İslâmî iletişim” kuramlarıdır²⁷⁰. Bu kuramları geliştirenler basın ve yayının neye göre faaliyet göstermesi ve hangi ölçü ve değerleri esas alması gerektiği üzerinde fikir yürütmüşlerdir. Bu fikir yürütme aynı zamanda basın ve yayın ahlâkına bir temel arayışı anlamına da gelmektedir.

Yukarıda “*İletişim Ahlâkının Tarihçesi*” başlığı altındaki “*Basın ve Yayın Kuramları Tarihi*” konusunda da geçtiği üzere dört temel basın ve yayın kuramı, iletişim ahlâkına temel bulmaya çalışmışlardır. *Otoriter-Totaliter Kuram*’da iletişim ahlâkının temelinde “devlet”in olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü basın ve yayının işleyişini devlet organize etmekte, bu alanda onun görüşleri esas alınmaktadır. *Liberal Kuram*’da temel olarak “ferd”in öne çıktığı görülmektedir. *Toplumsal Sorumluluk*

²⁶⁸ Belsey, Andrew ve Chadwick, Ruth, “*Medyada Etik ve Siyaset: Kalite Arayışı*”, (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998, s. 25.

²⁶⁹ Belsey ve Chadwick, *a.mkl.*, s. 27.

²⁷⁰ Aşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 44.

Kuramı'nda ise "toplum"un, iletişim ahlâkına esas alındığı anlaşılmaktadır. Netice itibariyle bu üç kuramın, "insan" unsurunu iletişim ahlâkının temeli kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. "İslâmî İletişim Kuramı"nın ise adından da anlaşıldığı üzere dinî referansları yani "vahy"i (Allah'ı), iletişim ahlâkına esas kabul ettiği görülmektedir.

2. İletişimde Ortak Ahlâkî İlkeler

Hemen her ülkede basın konseyleri veya gazetecilik cemiyet ve dernekleri, basın-yayın mesleği için birtakım "etik ilkeler" tesbit etmişlerdir. Bu etik ilkelerde ortak noktalar şunlardır:

Doğruluk ve dürüstlük – gerçeğe saygı: Basın ahlâkıyla ilgili oluşturulan düzenlemelerin hemen hepsinde ilk sırayı bu ilke alır. Haberler doğru bir biçimde sunulmalı, eksik veya yanlış vermek suretiyle çarpıtılmamalı, doğruluğu iyice araştırılmadan yayınlanmamalı; kaynaklara inilmeli, habere konu olan tarafların görüşlerine yer verilmelidir.

Tarafsızlık: Haberin; muhabir, gazeteci veya editörün kişisel ve kurumsal yaklaşımlarından uzak verilmesi, tarafsızlık adına çok önemlidir. Haber, yorum katılmaksızın verilmelidir.

Meslek sırrı ve haber kaynağına saygı: Gazeteci, haber kaynağı istemediği veya izin vermediği sürece onun kimliğini açıklamamalı, bunu bir mahkeme veya tahkik heyeti önünde de söylememelidir. Gazeteci aynı zamanda kendi mesleğiyle ilgili gizli tutulması gereken sırları da açıklamamalıdır.

Cevap ve düzeltme hakkına saygı: Medya çalışanları, bazen hata yapabilir veya bazı haberlerde haddi aşan açıklamalara girmiş olabilir. Bu durumda habere konu olan kişi veya kurumların düzeltme ve cevap haklarına saygı duyulması gerekir. İlgili basın ve yayın organı, kendilerine gelen düzeltme ve cevapları yayınlamakla mükelleftir.

Menfaat ilişkilerinden uzak durmak: Gerek gazeteci gerekse basın ve yayın kuruluşu (patron), yaptıkları haberlerde menfaat temin etme düşüncesinden uzak

durmalıdır. Menfaat temini, gazeteciye veya basın ve yayın kuruluşuna olan güveni sarsıcı hatta yok edici bir durumdur.

Mahremiyete saygı: Özel hayatın gizliliği kanunlarla da koruma altına alınmıştır. Bununla beraber “mahremiyete saygı”, medya etik ilkeleri arasında önemli bir ilkedir. Bu ilkeye göre kamu yararı gerekmedikçe insanların şahsî hayatlarına girilemez, şahsî hayatlarıyla ilgili bilgi ve belgeler yayınlanamaz. Yine bu ilke gereğince kamu-devlet güvenliğini zedeleyecek veya zora sokacak bilgi ve belgelerin yayınlanması da doğru değildir.

İnsan şeref ve haysiyetine saygı: Eleştiri yapılırken hakaret ve iftiralarda bulunarak insanların şeref ve haysiyetlerini rencide edecek derecede ileriye gitmek, en ciddi meslek etik ihlâli olarak görülmektedir. Yine bu bağlamda mahkeme tarafından suçu tesbit edilmeden bir kimseyi suçlu ilan etmek de meslek etik ihlâlidir.

Ayrımcılık yapmamak: Basın ve yayın organları, haberleri verirken insanları, ırkı, dini, cinsiyeti, yaşadığı coğrafi bölgesi, fizikî görünümü, toplumsal statüsü, yaşı vs. özelliklerinden dolayı ayrımcılığa tabi tutmamalı, aksine herkese eşit muamelede bulunmalıdır.

Terör, şiddet ve müstehcenliğe tavır alma: Medya, bütün program türlerinde, terör ve şiddeti meşrulaştıracak veya özendirecek yaklaşımlardan uzak durmalıdır. Yine medya, bilhassa gelişme çağındaki çocukların zihinsel ve bedensel gelişimini etkileyen ve aile kurumunu tehdit eden müstehcen yayınlara yer vermemelidir²⁷¹.

3. İletişimde Ahlâkî İlkelerin Değeri

Meslek ahlâkî ilkeleri, meslekî gelenek, mahkeme kararları ve basın konseylerinin kararlarından faydalanılarak oluşturulmaktadır²⁷².

İletişim alanında, “medya özgürlüğü” ve “etik ilkeler” konusu, sıkça tartışılan mevzulardandır. Medyanın dördüncü kuvvet olarak görevini yapması için dışardan

²⁷¹ Demir, *a.g.e.*, s. 54-64; Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 60-70; Erkelli, *a.g.e.*, s. 69.

²⁷² Özgen, *a.g.e.*, s. 75; Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 47.

hiçbir baskının veya denetim sansürünün olmaması gerektiği²⁷³, hatta basının -kendi yapısı ve işlevi bakımından- dışardan gelecek baskı ve düzenlemelerden zarar göreceği ileri sürülmektedir²⁷⁴. Öyle ki, etik değerlerin bir otorite tarafından konulmadığı, insan ilişkilerinin ve insan aklının bir süreç içerisinde biriktirdiği deneyimlerden çıktığı, bu yüzden bir meslek ahlâkı veya bir meslekî kurallar bütününe ancak o mesleğin icracılarının ortak pratiğinin ürününe geçerli olabileceği söylenmektedir²⁷⁵. Medyadaki bu anlayışın, zaman zaman ahlâkî kurallara direnç gösterme ve karşı çıkma eğilimine kadar uzandığı görülmüştür²⁷⁶.

Mutlak özgürlük anlamına gelen bu anlayış, hem kamu hem de resmî kurumlar tarafından eleştirilmiştir. Basın ve yayın mensupları, bu eleştirilerin önünün kesmek, hükümetlerin basınla ilgili koyacağı katı kurallı yasalarla basın özgürlüğünü kısıtlamasını engellemek ve devletin baskıcı otoritesini üzerlerinden çekmek ve böylece gazetecilik mesleğini korumak amacıyla belirledikleri ilkeler çerçevesinde yayın yaparak kendi kendine denetim usûllerini geliştirmişlerdir²⁷⁷. Aslında bu yaklaşımın, basın ve yayında etik ilkelerin “amaç” değil de “araç” olarak kabul edildiğini göstermesi açısından manidardır²⁷⁸.

²⁷³ Ayşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 32; Özgen, *a.g.e.*, s. 60, 76, 77.

²⁷⁴ Özgen, *a.g.e.*, s. 64; Özkaya, Bedriye Işık, “Medyada Etik İlkelerin Kurumsallaşması: Gazetecilere Etik İlkeler mi, Kanunlar mı Yol Göstermelidir?”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 13, Güz 2002, s. 234-238.

²⁷⁵ Tılıç, L. Doğan, “Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kıskacında Türk Medyası: Bazı Ahlâkî Sorunlar”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etik*, sy. 117, Ocak 1999, s. 35.

²⁷⁶ Merrill, John C., “Daha Ahlâkî Bir Basın Gereği”, (*Siyaset Felsefesi Medya ve Ahlâk*, drl. Serdar Taşçı), İstanbul 2002, s. 140; Carey, James, “Gazeteciler Sadece Terkeder: Kural Tanımaz Bir Mesleğin Ahlâk Sistemi”, (*Siyaset Felsefesi Medya ve Ahlâk*, drl. Serdar Taşçı), İstanbul 2002, s. 151. Amerika’da Hastings-on-Hudson Enstitüsü, bazı meslek gruplarına, kendi alanlarıyla ilgili meslek ahlâk ilkeleri konusunda yardımcı olmaktadır. Enstitünün kurucu müdürü Arthur Caplan, meslek grupları içinde ahlâkî söylemlere en dirençli olan grubun gazeteciler olduğunu, diğer mesleklerin, kendi enstitülerinden aldıkları kurs sonucunda etik konularla ilgili bazı çalışmalara giriştiklerini, gazetecilerin ise sadece terkettiğini ve bir şey yapmadıklarını ifade etmektedir. Carey, *a.mkl.*, s. 151.

²⁷⁷ Erkel, *a.g.e.*, s. 68; Demir, *a.g.e.*, s. 31, 32; Özgen, *a.g.e.*, s. 74. Sedat Cereci, “medya etiği” olgusuna çok sert eleştiriler getirerek şöyle demektedir: “Basın ahlâkı anlamına gelen medya etiği, modern yaşamda her şeyi içi boş kavramlarla ve karmaşık simgelerle anlatmaya çalışan ilkel insanın, daha çok basındaki ahlâksızlıkları, üzerini örtmek ve hoş cümlelerle anlatmak için kullandığı addır.” Cereci, Sedat, *Medya Etiği*, İstanbul 2003, s. 11.

²⁷⁸ Sedat Cereci “Kitle iletişim araçları, bir anlamda ekmek kapıları da olan toplumla çatışmak, bireyleri küstürmemek, onlarla karşı karşıya gelip altın yumurtlayan tavuktan olmamak için çoğu zaman zorunlu olarak toplumsal ahlâk kurallarını dikkate alır, onlara saygı gösterir, en azından bu kuralları tanıyıp uyuyormuş gibi görünürler” (Cereci, *a.g.e.*, s. 20) demek suretiyle medyanın, ahlâklı olmayı bir amaç değil de bir araç olarak gördüğünü açık bir şekilde ifade eder. Murat Özgen’in “Basın, toplumun saygısını kazanmak zorundadır. Bunun için de topluma ters düşmeyecek ahlâk anlayışına sahip olması, ayrıca toplumun çıkarlarını da gözetmesi gerekir. Aksi durumda, basın dışı etkenler ve odaklar bazı ilkeleri bir zorunluluk biçiminde ortaya koyarak basının ve gazetecinin özgürlüğüne aykırı düşecek yaptırımları uygulayacaklardır” ifadeleri de medyanın, ahlâklı olmayı bir amaç değil de bir araç olarak gördüğünün farklı bir anlatımıdır. Özgen, *a.g.e.*, s. 79.

İletişim alanında, otokontrol maksadıyla oluşturulan ahlâkî/etik ilkelerin, bünyelerinde “zorlayıcılık” özelliği taşımadığı, bunlara uymanın ve bunların yükümlülüğü altına girmenin gazetecilerin/yayıncıların özgür iradesine bağlı olduğu görüşü hâkimdir²⁷⁹. Bu görüşe göre gazetecilik etiği, rasyonel bir seçimdir. Gazeteciler bu seçimi iyi ve kötü nedir, ahlâkî olarak savunulabilir hareket nedir ve ne değildir arasında yapar²⁸⁰. Bu ilkelerin, uyulması zorunlu ilkeler olarak görülmemesi bazı sebeplere dayandırılmaktadır. Bu sebepler şunlardır: Etik kurallar, zorlayıcı bir yaptırım gücü ve emredici bir hüviyeti bulunmamaksızın rehberlik hizmeti sunarlar. Etik kurallar bir kanun da değildir²⁸¹. Öte yandan yazılı haber trafiğinde, haberleri, ahlâkî ilkelere uygun olarak vermenin pratik zorlukları vardır. Zira bu durum, gazetecileri bir ahlâk polisi gibi davranmalarını gerektirir. Ayrıca etik değerlendirmelerin, gazetecilik faaliyetlerini sınırlayabileceği endişesi de vardır²⁸².

Etik ilkeler, bir taraftan “zorlayıcılık özelliği olmadığı” ileri sürülerek zayıflatılırken diğer taraftan gazetecilik mesleğinin saygıdeğer kavramları olan “kamu yararı”, “halkın bilgilene hakkı” ve “basın özgürlüğü” gerekçe gösterilerek pek çok ihlâllere maruz kalmaktadır²⁸³. Yine günümüz medyasında ahlâk, izafî (göreceli) kabul edilmektedir. Buna göre ahlâk toplumdan topluma hatta fertten ferde değişiklikler arzietmekte, ahlâkî doğrular, toplum tarafından oluşturulmakta ve zamana-zemine göre değişmektedir²⁸⁴.

²⁷⁹ Erkelli, *a.g.e.*, s. 81; Özkaya, *a.mkl.*, s. 234, 238. Hatta bu alanda, genel olarak ahlâk bile, insanın yaşamında ona yol gösteren ve öneri niteliği taşıyan toplumsal ürünler olarak görülmektedir. Ahlâk kuralları, bir hukuk yasası gibi kesinlikle uyulmaları gereken, aksi durumda cezâî birtakım yaptırımların uygulanmasını zorunlu kılan kurallar değildir. Özgen, *a.g.e.*, s. 20.

²⁸⁰ Özkaya, *a.mkl.*, s. 234. *Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi*’nin giriş kısmında şu bilgilere yer verilmektedir: “Meslek ilkeleri gazetecinin ve basın-yayın organlarının özdenetimini öngörür ve değerlendirme mercii öncelikle vicdanlardır.” <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 24.05.2009).

²⁸¹ Özgen, *a.g.e.*, s. 62, 73; Bülbul, A. Rıdvan, *İletişim ve Etik*, Ankara 2001, s. 34.

²⁸² Çaplı, Bülent, *Medya ve Etik*, Ankara 2002, s. 87.

²⁸³ Aşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 64.

²⁸⁴ Erkelli, *a.g.e.*, s. 70; Cereci, *a.g.e.*, s. 47. İletişim alanında yaygın kanaat olan “ahlâkın zamana göre değiştiği” düşüncesini ifade etmesi bakımından Sulhi Dönmezer’in şu sözleri manidardır: “...Müstehcenlik konusuna gelince: Bu konu daima takdire müsait olan bir konudur. Ve daima takdire müsait olacaktır. Çünkü değişen ahlâk, müstehcenlik kavramını da değiştirir. Bu tabii bir şey, yani zatında mündemiç olan bir özelliktir ve bu hususiyet zaman içinde değişecektir. Bütün mesele müstehcenliği kabul edip etmemek meselesidir. Müstehcenliği kabul ettiğimiz takdirde zaman içindeki değişmelerini de kabul etmemiz gerekir. Ben öteden beri müstehcenliği şöyle tarif ettim: Müstehcenlik, seks ilişkisi itibarıyla toplumun müşterek adab duygusunu ihlâl eden harekettir, eylemdir... şimdi toplumdaki genel edeb duygusu zaman içinde değiştiğine göre, elbetteki, müstehcenlik kavramı da değişmek zorunda kalacaktır.” Dönmezer, Sulhi, “*Basın ve Basının Karşılaştığı Hukuki Sorunlar*”, 1983 yılı Seminer Tutanakları, Hürriyet Vakfı, Eğitim yayınları no: 3, s. 46’dan naklen Erkelli, *a.g.e.*, s. 121.

İletişim alanında, ahlâkî ilkelerin yerine getirilmesi herhangi bir kurum ya da kuruluşun değil gazetecinin kendi vicdanının kontrolüne bağlı olduğu söylenmektedir. İnsanın kabul ettiği ahlâk kurallarının denetleyicisi, bizatihi kendisidir²⁸⁵. Hatta bu kontrolün hukuk veya din tarafından yapılması, dışardan gelen bir zorlama olarak görülmekte, basının özgürce görev yapmasının önünde bir engel olduğu ileri sürülmektedir²⁸⁶. Gazetecilerin, meslekî davranışlarından hem topluma hem de meslektaşlarına karşı sorumlu oldukları kabul edilmekle²⁸⁷ beraber aslında bu konuda herkesin kabul edeceği evrensel ilkelerin bulunmadığı da vurgulanmaktadır²⁸⁸.

İletişimde her ne kadar “ahlâkî ilkelerin zorlayıcı olmadığı ve bir tavsiye niteliği taşıdığı” hâkim görüş olsa da etik ilkelerin, gazetecilikten ayrılmayacağı ve uygulamaları ve sorunlarıyla birlikte gazeteciliği anlamının bir parçası olduğunu ileri sürenler de vardır²⁸⁹. Hatta bunlara göre yasal sınırlamaların çoğu kaldırılrsa bile gazetecilikte etiğe ihtiyaç duyulacaktır. Medya, yasaların dışına çıkmadan yanlışlık, yalan, çarpıtma, manevî şahsiyete saldırı, hile, görevini kötüye kullanma, özel yaşama müdahale vs. yollarla da suç işleyebilir. Onun için gazetecilikte etiğe ihtiyaç vardır²⁹⁰ ve medya da faaliyetlerini sürdürürken asgari ölçülerde bazı standartlara uymak zorundadır²⁹¹. Etik ilkelerin, ahlâkî ve toplumsal değerlerle yalnızca bağdaşması değil aynı zamanda uyum içinde olması da gerekir²⁹². Bu görüşü savunanlar, ağır olduğunu kabul ettikleri halde, etik kurallara aykırı davrananların gazetecilik mesleğinden menedilerek cezalandırılabileceklerini bile dile getirmektedir²⁹³.

²⁸⁵ Demir, *a.g.e.*, s. 31; Özgen, *a.g.e.*, s. 63, 77; Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 80; Dönmezer, Sulhi, *Sosyoloji*, Ankara 1982, s. 265.

²⁸⁶ Özgen, *a.g.e.*, s. 63. Araştırmamız esnasında iletişim ahlâkıyla ilgili olarak dinden faydalanılması gerektiğini sadece gazeteci Mehmet Altan (*Kitle İletişiminde Etik*, (Panel, 25 Kasım 1997/İstanbul, Mehmet Altan’ın konuşması), RVD yayını, İstanbul 1998, s. 20-21, 39-40) ve Mehmet Yüksel’in (*Medyada Şiddete Duyarlılık*, (Panel, 26 Kasım 2004/İstanbul, Mehmet Yüksel’in konuşması), RTÜK yayını, Ankara 2005, s. 54) dile getirdiğine şahit olduk.

²⁸⁷ Özkaya, *a.mkl.*, 234.

²⁸⁸ Eryılmaz, Tuğrul, “Gazeteci Kendine de Sormalı”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etik*, sy. 117, Ocak 1999, s. 21.

²⁸⁹ Belsey ve Chadwick, *a.mkl.*, s. 10.

²⁹⁰ a.mlf.’ler, *a.mkl.*, s. 22; Erkelli, *a.g.e.*, s. 75.

²⁹¹ Çaplı, *a.g.e.*, s. 85.

²⁹² Belsey ve Chadwick, *a.mkl.*, s. 26.

²⁹³ a.mlf.’ler, *a.mkl.*, s. 23. Japonya Nihon Shinbun Kyokai Gazeteciler Şartı’nda şu satırlar yer almaktadır: “Belirlenen ilkelere sadık kalındıkça meslek onuru varolacaktır. Buna karşın gazeteciler, bu ilkelerden uzaklaştıkları takdirde, kamuoyu tarafından kınanacak ve tüm basının sözbirliği sonucunda yazma ve yayınlama işlevinden uzaklaştırılacaktır.” Bülbül, *a.g.e.*, s. 152.

D. İslâm ve İletişim Ahlâkının Teorik Açıdan Mukayesesi

İletişim ahlâkı, bir ahlâkî ekol değildir. O, basın ve yayın organlarında çalışanlardan uymaları istenen birtakım ahlâkî kuralları ifade eder. Yalnız medya çalışanlarının uymaları gereken ahlâkî kurallar dediğimizde -ahlâk ekollerinde olduğu gibi- bu ahlâkın, kaynağı, sorumluluk anlayışı, yaptırım gücü, amacı, ahlâkî prensiplerin değeri de gündeme gelmektedir. İletişim ahlâkının bu yönleri üzerinde durulmuş ve birtakım görüşler ileri sürülmüştür. Bu sebeple biz burada “İslâm ahlâkı” açısından “iletişim ahlâkı”nı ele alıp aralarında mukayese yapmaya çalışacağız.

Önceki başlıklarda geçtiği üzere İslâm ahlâkının kaynağı aşkın varlık Allah’tır. Allah Teâlâ, genel olarak insanların uymaları gereken kuralları vahiy yoluyla elçisi Hz. Muhammed’e (s.a.s.) bildirmiştir. Bu inen vahiyler, Kur’ân-ı Kerim’i oluşturmaktadır. Resûl-i Ekrem’in gerek Kur’ân’ı tefsir gerekse dinî emirlerin yerine getirilmesini izah sadedinde olsun yaptığı açıklama ve uygulamalar da İslâm ahlâkının kaynağına dahildir. Yani İslâm ahlâkının kaynağı Kur’an ve Sünnet’tir.

İletişim ahlâkında ise kaynak, diğer ahlâk ekollerine paralel olarak “akıl” ve “toplum” yani insanın kendisi kabul edilmektedir. İletişimciler, dini dogmatik kabul etmekte ve dinî kaynaklı bir emrin medya çalışanlarının özgürlüğünü kısıtlayacağını ileri sürmektedir.

İslâm ahlâkında, ahlâkın kaynağının aşkın varlık Allah olması, ahlâkî ilkelerin her zaman ve zeminde aynı olmasını sağlamakla birlikte aynı zamanda zaruri kılmaktadır. Diğer bir ifadeyle ahlâkî ilkeler, kişi toplum, coğrafi bölge, zaman gibi değişkenlere göre değişiklik arz etmemektedir. İletişim ahlâkında ise “en iyi” ve “en doğru” devamlı araştırılmaktadır. İletişim ahlâkına göre ahlâkî ilkeler izâfîdir, kişi, toplum, zaman ve mekan gibi değişkenlere göre değişebilir. Yani ahlâkî ilkeler mutlak değildir.

İslâm’a göre ahlâkî ilkeler bağlayıcıdır, yani her müslüman dinin emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından da kaçınmakla mükelleftir. İletişim alanında ise genel olarak ahlâkî ilkeler, bir öneri ve tavsiye niteliğinde kabul edilmekte ve dolayısıyla meslekte çalışanlar için bağlayıcı sayılmamaktadır. Bu durumda meslek etik ilkelerinin bir etkinliği söz konusu olamaz. İletişimde etik ilkelere bu yaklaşım, ahlâkî ilkelerin

“uyulsa da olur uyulmasa da” durumuna düşürerek onların değer ve saygınlığını ortadan kaldırır²⁹⁴.

İslâm’ın, “vazife”nin yerine getirilmesinde, onun Allah’ın emrini yerine getirmek ve rızasını kazanmak için yapılmasını en yüce gâye olarak gördüğünü ve bu yönüyle İslâm ahlâkının, bir “vazife ahlâkı” olduğunu daha önce belirtmiştik. İletişim alanında ise ahlâkî ilkelerin oluşturulması ve uygulanmasında, gazetecileri, dolayısıyla gazetecilik mesleğini dış baskılardan koruma amacı güdülmektedir. Bu durum, iletişim ahlâkının, bir vazife ahlâkı olmadığını, menfaat ahlâkını esas aldığını ve “ahlâk”ı amaç değil de araç olarak gördüğünü ortaya koymaktadır.

İslâm ahlâkında etik ahlâkî ilkelerin uyulup uyulmadığını kontrol eden pek çok unsur vardır. Bu unsurlar, vicdan, toplum, Allah ve ahiret inancıdır. Vicdan ve toplumun, tek başına ahlâkî yaptırım gücüne sahip olmadığını daha önce belirtmiştik. Her ikisi de, ancak Allah inancı sayesinde fonksiyonlarını icra edebilirler. İnsanları iyilik yapmaya ve kötülüklerden uzak durmaya iten asıl sebep “Allah inancı” ve yaptıklarının tam ve eksiksiz olarak mutlaka karşılığını göreceklerine inandıkları “ahiret inancı”dır.

İletişim ahlâkında ise etik ilkelerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol eden mekanizma yine insanın kendisidir. Yani insanın “kendi vicdanı” ve “topluma karşı sorumluluğu”dur. Daha çok seyirciye ulaşma, daha çok reklâm yayınlama, dolayısıyla daha çok para kazanmanın gâye haline getirildiği medya anlayışında, vicdanın ve toplumun, ahlâkî ilkelerin uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmesi mümkün gözükmemektedir. Kaldı ki, bazı medya kuruluşları ahlâkî ilkeler bir yana kanuni yaptırımları bile hiçe sayabilmektedir.

²⁹⁴ Basın ve yayın çevrelerinde bu görüşümüzü destekler mahiyette ifadelere rastlamaktayız. Meselâ, ülkemizde medya etik ilkelerini gazetecilerin hepsinin kabul ettiği fakat iş uygulamaya gelince bunun yüzde 25 rakamını bulamayacağı dile getirilmektedir. (Eryılmaz, *a.mkl.*, s. 24). Ne yazık ki, ülkemiz medyasında meslek etik ihlalleri kaygı verici noktalara ulaşmış bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak bkz. *Medyakronik Hakiki Örneklerle Medya Eleştirisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003; İrvan, Süleyman, “*Medya Etiki ve Meşrûluk Sınırları*”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etiki*, sy. 117, Ocak 1999, s. 62-67; Karadeniz, Yener, *Basın Yayın ve Gazetelerin İçyüzü*, İstanbul t.y., s. 75-116.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE İLETİŞİMDE AHLÂKÎ İLKELER

I. DOĞRULUK VE DÜRÜSTLÜK

A. İletişimde Doğruluk ve Önemi

Doğruluk (sıdk), sözün öze ve haberin vakıya uygun olmasıdır²⁹⁵. Doğruluk aynı zamanda dürüstlük, istikamet, adâlet üzere olmak, din ve akl-ı selim dairesinde yürümek manasına gelmektedir. Doğruluk sözde olduğu gibi niyet, irade, azim ve amelde de olur. Doğru sözlü olmak, İslâm ahlâkının esas ve aslî rükünlerindendir.

Güven duygusu, toplum için önemli bir ihtiyaçtır. Bu duygunun sağlanması ise, doğruluk ve dürüstlüğün hem fertte hem de toplumda yerleşmiş olmasıyla mümkündür. İnsanlar birbirlerine ancak doğru sözlü olmak ve yalan söylememek suretiyle güvenebilirler.

Başta haber olmak üzere tanıtım, reklâm ve halkla ilişkilerde etik ilkelerin temelini, doğruluk kuralı oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle iletişimde doğruluk, iletişim ilkelerinin en önemlisidir²⁹⁶. Haberin bir bütünlük içinde değil de bazı unsurlarının atlanıp kasıtlı bir şekilde eksik bırakılması (sansür edilmesi) veya çarpıtılması etik kurallarla bağdaşmaz. Gerçekleri hasıraltı etmek ne kadar yanlışsa, haber uydurmak da o kadar yanlıştır ve hoş görülemez.

Doğruluk ilkesi, medya için hayatî bir öneme sahiptir. Zira haberin doğruluğu, habercilerin görevlerini sorumluluk bilinci içinde yaptıklarının delili olmakta, açık, sâde ve kesin bir dille kaleme alınması ise, haberciliğin temel gerekliliği sayılmaktadır. Haberde gerçeklerin araştırılması, gazetecinin ve gazeteciliğin hem amacı, hem de görevidir²⁹⁷.

Günümüzde pek çok ülkede basın ve yayımla ilgili kuruluşların belirlediği ahlâk kuralları arasında doğruluk ve dürüstlük ilkesinin öncelikli bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Meselâ, BBC'nin *Yayın İlkeleri Klavuzu*'nda doğrulukla ilgili şu bilgiler yer almaktadır: “BBC'nin doğruluğa verdiği önem, editoryal değerimizin

²⁹⁵ Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, s. 113; Râğıb el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtü elfazi'l-Kur'ân*, “sık” md., (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Beyrut t.y., s. 277.

²⁹⁶ Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*, s. 55; Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, s. 118, 122; Dimeyrî, Mustafa İbrahim, *es-Sahâfe fi dav'i'l-İslâm*, Mekke 1408/1987-1988, s. 158.

²⁹⁷ Tokgöz, *a.g.e.*, s. 118, 119.

*başında gelir ve ünümüzün vazgeçilmez temel taşlarındandır. Yayınlarımız güvenilir kaynaklardan derlenmiş, somut delillere dayalı, alabildiğine sınanmış olmalı, açık ve kesin bir dille sunulmalıdır. Neyi bilmediğimizi dürüstçe ve açıkça söylemeli ve temelsiz tahminlerden kaçınmalıyız.”*²⁹⁸

UNESCO’nun 1983 yılı Prag ve Paris’te yaptığı toplantılarda gazetecilikle ilgili belirlediği on temel ilkedен biri şudur: “*Gazetecilik, dürüstlük kavramının en yüksek standartlarını korumak zorundadır.*”²⁹⁹

Diğer taraftan yaygın kitle iletişim organlarında doğruluk ilkesi gibi diğer bazı önemli ilkelerin göz ardı edilmesi, ülkemizdeki İletişim Fakülteleri Dekanları Yürütme Kurulu üyelerinin de dikkatini çekmiş ve kurul üyeleri bir çağrıda bulunmuşlardır. Bu çağrıda “*...Toplumun geleceğini belirleyen uluslararası gelişmeler konusunda bile doğru, güvenilir ve bilgilendirici haber alınması neredeyse imkânsız hale geldi... Gazete okurları ve televizyon izleyicileri bilgilendirilmesi gereken yurttaşlar değil, sadece müşteri/tüketici olarak algılanıyor, tiraj ve izlenme oranı kaygısı, gerçek, doğru, tarafsız haber verme anlayışını ortadan kaldırıyor. Kitle iletişim araçları bilgilendirici, aydınlatıcı habercilik yapmıyor. Habercilik kurallarının ve meslek ilkelerinin göz ardı edilmesi iletişim mesleğine duyulan güveni ve saygıyı yok edecek boyutlara ulaşıyor*”³⁰⁰ denilerek mevcut durumdan duyulan kaygı dile getirilmiştir. Buna göre gazeteci doğru ve dürüst olmalı, haberlerini doğru, kesin, gerçeğe uygun ve halka güven telkin edecek bir tarzda sunmalıdır.

İnsanlar arası ilişkilerde doğruluk, dürüstlük ve karşılıklı güven prensibini esas alan İslâmiyet, fertlerin doğru sözlü olmaları için önemli tavsiye ve ikazlarda bulunmaktadır.

Kur’ân-ı Kerim, doğruluğun Peygamberler’in (a.s.) önemli bir özelliği olarak zikretmekte³⁰¹ İslâm âlimleri de onu, Peygamberler’e (a.s.) has beş temel özellikten biri

²⁹⁸ BBC Yayın İlkeleri Klavuzu, y.y. 2005, s. 16, 7,

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2006/10/061027_yayin_ilkeleri.shtml, (i.e.t. 15.08.2007).

²⁹⁹ Girgin, *Habercilik Etik’i*, s. 163-164.

³⁰⁰ Demir, *Medya Etiği*, s. 265-266.

³⁰¹ Bkz. Yusuf (12), 46; Meryem (19), 41, 54, 56; Ahzab (33), 22; Yâsîn (36), 52.

saymaktadır³⁰². Ayrıca “peygamber” demek olan “nebi” kelimesinin, “içinde mutlak surette yalanın bulunmadığı haber”³⁰³ manasına gelen “nebe” نَبَا kökünden türemiş olması da peygamberlikte doğruluğun önemine işaret etmesi bakımından son derece manidardır. Diğer taraftan Allah’tan kullarına haberler, buyruklar getiren haberciler yani nebiler ve resûller en fazla “doğruluk-sıdk” vasfıyla nitelendirilmişlerdir³⁰⁴. Nitekim Resûl-i Ekrem’in nübüvvetten önce dahi kavmi içinde en öne çıkan vasfı doğruluğuydu. Düşmanları bile O’nun doğruluğunu kabul etmişlerdir. “*Doğrusu onlar, seni yalancı saymıyorlar; fakat o zalimler, bile bile Allah’ın âyetlerini inkâr ediyorlar*”³⁰⁵ âyeti bunun en açık delilidir³⁰⁶. Nitekim Umeyye b. Halef ve karısı Ümmü Safvân³⁰⁷, Ahnes b. Şerîk ve Ebû Cehil³⁰⁸ Resûl-i Ekrem’in doğruluğunu tasdik eden müşriklerden bazılarıdır. Sonradan müslüman olan Ebû Sufyân, Herakliyas karşısında Resûl-i Ekrem’in doğruluğunu itiraf etmek zorunda kalmıştı³⁰⁹. “*Önce en yakın akrabalarını uyar*”³¹⁰ âyeti indiği zaman Resûlullah (s.a.s.) Safâ Tepesine çıkıp kavmine hitaben “Ben size şu vadiye birtakım düşman süvarileri vardır, size baskın yapmak istiyorlar diye haber versem bana inanır mısınız?” diye sormuş, onlar da “Evet inanırız. Biz seni her tecrübe ettiğimizde doğru sözlü olduğunu gördük” demişlerdir³¹¹.

Allah Teâlâ mü’minlere, kesin bir ifadeyle doğru olmalarını emretmektedir. Bu konudaki pek çok âyetten birkaçını hatırlatalım. Allah Teâlâ, Resûlü’ne “*Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!*”³¹² buyurmuştur. Bu emir, aslında Resûlullah’ın şahsında bütün mü’minlere yöneliktir. Başka bir âyet-i kerîmede “*Ey iman edenler!*

³⁰² Es-Sabûnî, Muhammed Ali, *en-Nübüvve ve l-enbiyâ*, Dımaşk 1409/1989, s. 55-68; Gölçük, Şerafettin ve Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Konya 1991, s. 291-298; Karacabey, Salih, *Hz. Peygamber’de Nebvî ve Beşerî Bilgi*, İstanbul 2002, s. 23-27; Yavuz, Yusuf Şevki, “*Peygamber*”, *DİA*, XXXIV, 259-261.

³⁰³ Râğîb el-İsfahânî, *a.g.e.*, “nbe” md., s. 471.

³⁰⁴ Özafşar, Mehmet Emin, “*İslâm’da Haber Konsepti ve İletişim Ahlakı*”, *İslâm Ahlakı ve Sevgi*, (TDV 2006 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2007, s. 162.

³⁰⁵ En’âm (6), 33.

³⁰⁶ Tirmizî, Tefsîru Sûrati’l-En’âm (6), 1, (zayıf).

³⁰⁷ Buhârî, Menâkıb, 25.

³⁰⁸ Tirmizî, Tefsîru Sûrati’l-En’âm (6), 1, (zayıf); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 1427/2006, I-XXVI (22-26. ciltler fihrist), XIX, 539-540, (Seneddeki râvilerden Hişâm b. Sa’d - صدوق له او هام - saduktur kendisinde vehm bulunmaktadır. *el-Musannef*’in başka bir muhakkiki Usâme b. İbrahim, bu hadisin “mürsel” olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (thk. Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim b. Muhammed), Kahire 1429/2008, I-XV (14 ve 15. ciltler fihrist), XII, 307-308); Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu l-Beyân an te’vîli âyi l-Kur’ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001, I-XVI (25 ve 26. ciltler fihrist), IX, 222.

³⁰⁹ Buhârî, Şehâdât, 28, Bed’ü l-vahy, 6, Cihad, 102; Müslim, Cihad, 74.

³¹⁰ Şuara (26), 214.

³¹¹ Buhârî, Tefsîru Sûrati’s-Şuarâ (26), 2, Tefsîru Sûrati Tebbet (111), 1, 2.

³¹² Hûd (11), 112; Şûra (42), 15.

Allah'ın emirlerine karşı gelmekten sakının ve dürüst insanlarla beraber olun"³¹³ buyrulmuştur. Allah Teâlâ, mü'minlerin hallerinin düzelmesini ve günahlarının affedilmesini takvalı ve doğru sözlü olmaya bağlamış³¹⁴; müşriklerden dürüst davrananlara karşı dürüst davranılmasını emretmiştir³¹⁵.

Doğruluk, hadislerde üzerinde sıkça durulan bir konudur. Resûlullah (s.a.s.) bu hususta çok önemli tavsiye ve ikazlarda bulunmuştur. Bir hadiste O (s.a.s.): "İnsan sabahlayınca bütün organlar, dile yalvararak şöyle derler: Bizim haklarımızı korumakta Allah'tan kork. Biz ancak senin söyleyeceklerinle ceza görürüz. Biz sana bağlıyız. Eğer sen doğru olursan, biz de doğru oluruz. Eğer sen eğrilir, yoldan çıkarsan biz de sana uyar, senin gibi oluruz"³¹⁶ buyurmuştur. Resûlullah, kendisine "Benim için en çok korkulacak şey nedir?" diye soran Süfyân b. Abdullah'a mübarek dilini göstererek "İşte budur" cevabını vermiştir³¹⁷. Bu iki hadiste "dil"e dikkat çekilmesi, dilin diğer organlara nisbetle daha büyük, derin ve kalıcı etkilere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle etkisi büyük olan "dil"in sorumluluğu da büyüktür.

Bir defasında Nebi (s.a.s.), eşi Ümmü Seleme'nin (r.anhâ) odasının önünde bir kavga sesi duydu. Kavga yapanların yanına giderek şöyle dedi: "Şüphesiz ben de sizin gibi bir insanım. Zaman olur ki, bana sizden iki hasım gelir de, biri haksız olduğu halde diğerinden daha düzgün konuşmuş olabilir! Ben de o düzgün sözleri doğru sanarak onun lehine hükmedebilirim. Binaenaleyh kimin lehine bir müslümanın hakkına hükmettiysem, bilsin ki bu hak, ateşten bir parçadır; ister onu alsın, ister bıraksın."³¹⁸ Bu hadiste yalan söyleyerek haksız kazanç elde etmenin veya haksızlık yapmanın nasıl bir karşılığı olacağı ifade edilmektedir. Günümüzde uydurma haberleri süslü ifadelerle gerçekmiş gibi sunan veya olayları kendi fikirlerini desteklemek için çarpıtan medya organlarının hali, -hadiste ifade edildiği gibi- haksız olduğu halde daha düzgün konuşarak lehinde karar çıkmasını sağlayan kimsenin haline benzemektedir.

³¹³ Tevbe (9), 119.

³¹⁴ Ahzab (33), 70-71.

³¹⁵ Tevbe (9), 7.

³¹⁶ Tirmizî, Zühd, 61.

³¹⁷ Tirmizî, Zühd, 61; İbn Mâce, Fiten, 12.

³¹⁸ Buhârî, Şehâdât, 27, Mezâlim, 16, Hiyel, 10; Müslim, Akdiye, 4.

Resûlullah altı ahlâkî meziyet sayarak bunları yerine getirme garantisi verenlere, cenneti garanti etmektedir. Bunların başında doğru konuşmak gelir. Va'di yerine getirmek, emanette emin olmak, apış arasını korumak (zina etmemek), gözleri harama karşı yummak ve elleri harama uzatmamak³¹⁹ diye ifade edilen diğer beş meziyetin de dürüstlikle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olduğu düşünüldüğünde İslâm'da "doğruluk" prensibinin hayatı nasıl kuşattığını açık bir şekilde anlamak gayet kolaydır.

Resûlullah (s.a.s.)'in, hemen her hutbesinde mü'minlere yaptığı uyarılardan biri de şudur: "Emaneti olmayanın imanı yoktur, ahde vefası olmayanın da dini yoktur."³²⁰ Buna göre bir kimse, emanet vasfına sahip değilse kâmil manada imanı yok demektir. Dünyalık mal-mülk nasıl emanetse, bir kişiye ait sözler, bir olaya ait bilgiler de emanettir. Kişinin duyduğu veya gördüğü her türlü bilgi bir emanettir. Onu başkalarına aktarırken asla çarpıtma, eksiltme veya uydurma yoluna gitmemelidir. Aksi takdirde emanete hıyanet etmiş olur ve böylece hadiste ifade edilen tehdide maruz kalır.

Resûl-i Ekrem her fırsatta mü'minlerden daima doğru olmayı³²¹ ve daima doğruyu araştırmayı emretmektedir. Hatta Resûlullah, bazen doğru söylemek kişinin aleyhine, yalan söylemek de lehine olsa bile asla doğruluktan sapmamayı ve yalan söylememeyi emrederek şöyle buyurmaktadır: "Daima doğruluğu araştırın! Doğrulukta helakinizi görseniz bile, muhakkak onda sizin kurtuluşunuz vardır³²². Yalandan da kaçınınız! Kurtuluşunuzu yalanda görseniz bile, muhakkak onda sizin helakiniz vardır."³²³ Ka'b b. Mâlik'in Tebük Seferi'ne katılamayışı ve akabinde cereyan eden olaylar, bu durumun tipik örneklerindendir. Bilindiği üzere Ka'b b. Mâlik herhangi bir sebep olmaksızın Tebük Seferi'ne katılamamıştı. Resûl-i Ekrem Medine'ye dönünce sefere katılmayanlar O'nun huzuruna gelip birtakım yalanlar uydurarak özür beyan etmiş, sadece üç kişi doğruyu söylemişti. Bunlardan biri de Ka'b b. Mâlik'di.

³¹⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 323, (hadis, hasen li-gayrihîdir, râvileri sikadır); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 510, (sahih).

³²⁰ Ahmed b. Hanbel, III, 135, 154, 210, 251, (hadislerin dördü de hasendir); Beyhakî, *el-Câmi' li-Şuabi'l-îmân*, VI, 196-197, (hasen).

³²¹ Buhârî, Rikak, 18; Tirmizî, Kıyâme, 60; Ahmed b. Hanbel, I, 200.

³²² İbn Ebi'd-dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1414/1993, s. 265, (seneddeki râviler sika, fakat hadis mürseldir); Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Câmiü'l-ehâdis (el-Câmiü's-sağîr ve zevâidühü ve'l-Câmiü'l-kebîr)*, (Cem ve tertib: Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd), Beyrut 1414/1994, I-XXI, IV, 66, (mürsel).

³²³ Suyûtî, *Câmiü'l-ehâdis*, IV, 66-67, (mürsel).

Resûlullah bu üç sahâbîye, Allah'ın haklarında vereceği hükmü beklemelerini emretti ve müslümanları da onlarla konuşmaktan nehyetti. Ka'b b. Mâlik ve diğer iki arkadaşı bu süre zarfında çok sıkıntı çektiler. Öylesine bunaldılar ki, yeryüzü bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi, vicdanları da kendilerini sıktıkça sıktı. Nihayet elli gün sonra tevbelerinin kabul edildiğini ifade eden âyet-i kerime³²⁴ indi. Bunun üzerine Ka'b b. Mâlik Resûlullah'ın huzuruna gelerek şunları söyledi “Yâ Resûlallah! Allah beni bu sıkıntıdan ancak doğruluk sebebiyle kurtardı. Ve artık ben bundan böyle yaşadığım müddetçe doğru olandan başka bir söz söylemeyeceğim!”³²⁵

Resûlullah (s.a.s.) bir hadiste “Doğruluk insanı iyiliğe (birr), iyilik de cennete götürür. İnsan, doğruluğu alışkanlık haline getirip devamlı doğruyu söyleye söyleye nihayet bu seciyesiyle Allah katında dosdoğru kimse (sıddîk) olarak kaydedilir (وما يزال) ³²⁶ (الرجل يصدق ويتحرى الصدق حتى يكتب عند الله صديقاً). Yalancılık da insanı fucûra, şerre, şer de cehenneme götürür. Yalancılığı alışkanlık haline getirip onu meslek edinen kimse de nihayet Allah katında en yalancı kimse (kezzâb) olarak kaydedilir (وما يزال الرجل يكذب) ³²⁷ (ويتحرى الكذب حتى يكتب عند الله كذاباً) buyurmaktadır. Buna göre doğruluk ve yalancılık, kişinin âkibetini belirleyici bir özelliğe sahiptir. Kişi hayatını hangisi üzerine kurmuşsa sonu da ona göre olacaktır.

Resûlullah'ın beyanlarına göre bir mü'min şaka yaparken bile yalan konuşmamalı, ister ciddî ister şaka olsun her durumda doğru sözlü olmalıdır³²⁸. Nebi (s.a.s.) toplumu güldürmek maksadıyla yalan konuşan kimse için üç defa peş peşe “yazıklar olsun!” demiş³²⁹ “Bir kul şakacıktan da olsa yalan söylemeyi terketmedikçe kâmil manada iman etmiş sayılmaz”³³⁰ buyurmuş, ashâbın (r.anhüm) “Siz de şaka yapıyorsunuz...?!” sorusuna O (s.a.s.) “Ancak ben şakalaşırken bile gerçekleri ve

³²⁴ Tevbe (9), 118.

³²⁵ Buhârî, Meğâzî, 79, Tefsîru Sûrati't-Tevbe (9), 19.

³²⁶ *Sahih-i Müslim* şârihi Nevevî, تحرى الكذب و تحرى الصدق ifadelerininin, doğruluğu araştırmak ve doğru sözlülüğe önem vermek; yalancılığa karşı durmak ve ona müsamaha göstermemek anlamlarına geldiğini belirtmektedir. Doğruluk veya yalancılık üzere bulunan kimseler bu hal üzere devam ettikleri ve bu davranışı alışkanlık haline getirdikleri sürece bu vasıflarıyla tanınır hale gelirler ve nihayet Allah katında mübalağa ism-i failiyle ya sıddîk veya kezzâb olarak yazılırlar. Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 160.

³²⁷ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 102, 103, 104, 105; Ebû Dâvûd, Edeb, 80; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 148-150; Hadiste geçen “doğruluğu araştıra araştıra” ve “yalanı araştıra araştıra” ifadeleri Müslim, Birr, 104, 105; Ebû Dâvûd, Edeb, 80 ve İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XIII, 148-150'de geçmektedir.

³²⁸ Dârimî, Rikak, 7, (sahih); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 205, (hadis Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir); İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XIII, 149-150, (sahih); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 117, (Bab: Lâ yesluhu'l-kezzibu), (sahih).

³²⁹ Tirmizî, Zühd, 10; Ebû Dâvûd, Edeb, 80; Ahmed b. Hanbel, V, 5, 7, (her iki hadis de hasendir).

³³⁰ Ahmed b. Hanbel, II, 352, 364, (iki hadis de zayıftır).

doğruları söylerim”³³¹ diye cevap vermiştir.

Yukarıdaki hadislerden başka doğrulukla ilgili daha pek çok hadis zikretmek mümkündür³³². Bu konudaki hadislerin bütününden anlaşıldığına göre Resûl-i Ekrem, kişinin doğru sözlü olması yanında, bu ahlâkî meziyetin kişide bir karakter haline gelmesini arzulamakta, sözleriyle olduğu kadar hal ve tavırlarıyla da doğru, kısaca sözünün özüne uygun olmasını istemektedir. Yaptığı her şeyden Allah’a karşı sorumlu olan insan, doğru sözlü olmanın mükâfatını, yalan söylemenin de cezasını mutlaka görecektir. Dolayısıyla bu inanca sahip bir kişinin, konuşmadan önce sözlerinin doğru olup olmadığına dikkat etmemesi düşünülemez.

Doğruluk, hadis râvileri ve şâhitlerde de mutlaka bulunması gereken bir vasıftır. Çünkü bir râvi, dinin ikinci aslı olan hadisleri nakletmede adeta Resûlullah’a tanıklık etmekte; şâhit de kul hakkıyla ilgili bir konuya veya bizzat gördüğü bir olaya şâhitlik yapmış olmaktadır. Tirmizî (ö. 279/892) bu konunun ehemmiyetiyle ilgili olarak “...Dinde şehâdet, haklar ve mallarda aranan şehâdetten daha fazla üzerinde durulması ve araştırılması gereken bir konudur” demiştir³³³.

“Doğruluklarından emin olduğunuz şâhitler”³³⁴ ve “İki adil kimseyi şâhit tutun”³³⁵ âyetlerinde, şâhitlerin doğruluk ve adalet üzere olmaları gerektiği bildirilmekte, Nisa Sûresi’nde de “Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin. Allah için şâhitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şâhitliğiniz, isterse bizzat kendiniz, anneniz, babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde olsun, isterse onlar zengin veya fakir bulunsun. Çünkü Allah, her ikisine de sizden daha yakındır. Onun için, sakın nefsinizin arzusuna uyarak adaletten ayrılmayın...”³³⁶ buyrulurken şâhitlerin kendileri veya yakınları aleyhinde bile olsa doğruluk üzere şehadette bulunmaları emredilmektedir.

³³¹ Tirmizî, Birr, 57; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 89, (Bab: Mîzah), (sahih).

³³² *Nadratü'n-Na'im fî mekârîmî ahlâkî'r-Resûlî'l-kerîmî sallallahu aleyhi ve sellem*, (Ahlâk Ansiklopedisi), Cidde 1418/1998, I-XII (12. cilt fihrist), VI, 2498-2514.

³³³ Tirmizî, İlel, s. 887.

³³⁴ Bakara (2), 282.

³³⁵ Talak (65), 2.

³³⁶ Nisâ (4), 135.

Rivâyet ve şehâdet kavramları bazı noktalarda birbirinden ayrılrsa da, “adalet” ve “mürüvvet” gibi temel vasıflarda birleşmektedir³³⁷. İslâm âlimlerine göre “adalet”, kişinin dinin emirlerini yerine getirmesi, yasaklarından uzak durması, işlerinde ve muamelelerinde hakkı gözetmesi, dinine ve mürüvvetine gölge düşürecek (onları lekeleyecek) sözlerden kaçınması, yalan söylememesi, büyük günah işlememesi, küçük günahlarda ısrar etmemesidir³³⁸. Kısaca “Râvinin dinî ve ahlâkî yönünü sembolize eden bir kavram olarak adalet, dinî ve içtimâî hayatta makbul bir yol izlemektir.”³³⁹

Güvenilirliğin ve dürüstlüğün, dolayısıyla güzel ahlâkın tamamlayıcısı olarak “mürüvvet”, insanın şahsiyetini en mükemmel seviyeye çıkaran ahlâkî bir meziyettir. “Mürüvvet”, kişinin adaletli olmasını sağlayan şartlardan biri olup insanın, nefsinin kötülüklerinden koruması, halk nazarında itibarını zedeleyecek davranış ve sözlerden kaçınması, yaşadığı toplumun dinen meşru sayılan örf ve âdetlerine uygun yaşamasıdır. Mürüvvetin yokluğu ya aklın noksanlığından ya dinî emirlere saygısızlıktan ya da hayâsızlıktan kaynaklanır. Her halükârda mürüvvetin yokluğu güvensizliğe yol açar. Bu sebeple hadisçiler mürüvveti olmayanın adaletine hükmedilemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir³⁴⁰.

Mezkûr âyetlerin açık ifadeleri ile İslâm âlimlerinin “adalet” ve “mürüvvet” tanımlarına bakıldığında rivâyet veya şehâdete ehil olmada, sadece doğru sözlülük şartı ileri sürülmekle kalmayıp insanın bütün hayatını kapsayacak şekilde dürüst ve onurlu bir yaşam tarzının şart koşulduğu görülmektedir. Bu tutum, İslâm âlimlerinin, her biri birer haber niteliği taşıyan rivâyet ve şehâdetin doğruluk zemini üzerine oturmasına ne kadar önem verdiklerinin açık bir göstergesidir. Ne var ki, günümüz iletişimde, gazeteci veya muhabirlerin, mesleklerinde doğru sözlü ve dürüst davranmaları gerekli bir şart iken, gündelik hayatlarında buna uyup uymadıkları sorgulanmamaktadır.

³³⁷ Müslim, Mukaddime, 1.

³³⁸ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî usûli ilmi'r-rivâye*, (thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa Âl-i Bahbah ed-Dimyâtî), Mektebetü İbn Abbas, y.y. t.y., I-II, I, 272-273, 269; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 9-10; Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletuhû*, Dimaşk 1405/1985, I-VIII, VI, 564-565.

³³⁹ A'zamî, Muhammed Mustafa, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn neş'etühû ve târîhuhû*, Riyad 1410/1990, s. 29.

³⁴⁰ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 274.

B. İletişimde Doğruluğun Araştırılması

Hafıza zaafı, hata yapma ihtimali vb. birtakım beşerî kusurlar, şahsî menfaat elde etme kaygısı veya mensup olduğu grubu koruma, övme, karşı grubu yerme amacı gibi beşerî faktörler, insanları haberlerde hata yapmaya, hatta yalan uydurmaya sevkdebilmektedir. Onun için bu tür insanî faktörler, haberde doğruluğun araştırılmasına zemin hazırlayan en önemli sebeplerin başında gelmektedir. Öte yandan haber, sadece haber olma özelliğiyle kalmaz; taşıdığı bilgi ve insanların atfettiği değere göre önem kazanır. Bazı haberler sadece dinlenip geçilir, bazıları kulak kabartılarak dikkatle dinlenip izlenir, bazıları da daha ileri seviyede anlaşılıp kavranmaya çalışılır. Eğer haber, kişi veya toplumla ilgili bir hükme dayanak teşkil ediyorsa veya insanların davranışlarını düzenleyici bir özellik taşıyorsa, böyle bir haberin doğruluğunun araştırılması ayrı bir önem taşır.

İşte haberin taşıdığı bu önemden dolayı İslâm dini, haberin doğruluğunun mutlaka araştırılmasını emretmektedir. Haberin doğruluğu ise, kaynağının güvenilirliğine bağlıdır. Kaynak güvenilir, doğru ve dürüst bir kimse ise haber kabul edilir. Aksi halde mümkün olduğunca başka kanallardan da araştırılır ve ona göre kabul veya reddedilir.

Günümüz iletişimde haberin doğruluğunun araştırılması genel kabul görmüş ilkelerin başında gelir. Muhabirin en önemli görevi toplumun olaylardan haberdar edilmesi ve bilgilendirilmesidir. Bu sebeple haber, araştırmaya ve incelemeye dayanmalı, haberle ilgili kaynaklara inilmeli, haberde ilgili tarafların görüşlerine yer verilmelidir. Bu yapılmadığı takdirde bazı mağduriyetlerin ortaya çıkması ve toplumun eksik veya yanlış bilgilendirilmesi kaçınılmazdır³⁴¹.

Muhabir haberde oluşan hatadan sorumludur ve haberin doğruluğunu sağlamakla yükümlüdür. Bu da her şeyden önce muhabirin samimi ve dürüst olmasıyla mümkündür. Ulaşılan haberleri, hızlı bir şekilde yayınlayıp haberin yayın önceliğini elde etme düşüncesi (atlatma haber), doğru habere dayalı sorumlu yayıncılığın önüne geçmemelidir. Elde edilen bilgilerin doğruluğunu sağlamak için mutlaka ilk kaynaklara

³⁴¹ Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*, s. 55; Bülbül, *İletişim ve Etik*, s. 73.

inilmeli ve bu kaynaktan elde edilen bilgiler değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Haber kaynağının doğru bilgi verip vermediği, kasıtlı olup olmadığı kontrol edilmelidir. Onun için tek kaynakla yetinmeyip başka kaynaklara da başvurmak gerekir. Meselâ haberde geçen ad-adres, bilgi ve belgelerin doğru olup olmadığına bakılmalı, ortaya atılan iddia ve ithamlar mümkün oldukça aydınlığa kavuşturmalıdır. Bütün araştırmalar yapılmasına rağmen hala kuşkulu yanlar taşıyan haberler, iyice aydınlatılıncaya kadar yayınlanmamalıdır³⁴². Bu konuyla alakalı olarak *Mısırlı Gazetecinin Onur Sözleşmesi*'nde şu madde bulunmaktadır: “Gazeteci, bilgilerin doğrulanmasında, sözlerin ve fiillerin mümkün oldukça veya şartlar elverdikçe bilinen kaynaklarına dayandırılmasında iyi niyetin hâkim olduğu sağlam meslekî ilkelere uyarak ciddî bir şekilde araştırma yoluna gitmelidir.”³⁴³

Dürüstlük ve güvenilirlik, İslâm'ın önemseddiği değerler manzumesinin başında yer alan ahlâkî ölçüler arasında mihenk taşı kıymetinde birer düsturdur³⁴⁴. Bu düsturun uygulanması istenen en önemli alanlardan biri de haber naklidir. Zira doğru sözlülük ve haberi olduğu gibi nakletmek, her zaman yeterli olmayabilir. Bu sebeple haberin doğruluğunun araştırılmasına ihtiyaç duyulabilir. Aksi halde bir kısım problemlerle karşı karşıya kalınması kaçınılmazdır.

Allah Teâlâ “Onlara güvenlik veya korkuya dair bir haber geldiğinde hemen onu yayarlar. Halbuki onlar bu haberi Peygamber’e ve aralarındaki yetkili zatlara arzetselerdi elbette işin içyüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar (ehil kimseler, uzmanlar), onun mahiyetini, haberin neye delâlet ettiğini bilirlerdi”³⁴⁵ âyetiyle mü'minlerin kendilerine ulaşan haberleri, doğruluğundan emin olacak biçimde tahkik etmeleri ve yaymakta mahzur bulunup bulunmadığını danışmaları gerektiğini açıkça ifade etmekte; eğer bunu yapmazlarsa, aslı olmayan (uydurma, yalan), çarpıtılmış veya eksik haberler sebebiyle halkın büyük zarar göreceğini vurgulamaktadır.

Allah Teâlâ, bazı âyetlerde, bize ulaşan haberlere inanmada acele etmemeyi, temkinli davranmayı ve haberi araştırıp tahkik etmeyi açık bir şekilde emretmektedir³⁴⁶.

³⁴² Tokgöz, Temel Gazetecilik, s. 221–224; *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, s. 16, 18.

³⁴³ http://www.minfo.gov.eg/AR_Agrements.aspx, (i.e.t.: 26.10.2009).

³⁴⁴ Akyüz, Ali, *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber*, İstanbul 2005, s. 143.

³⁴⁵ Nisâ (4), 83.

³⁴⁶ Bu konudaki âyetler için bkz. Nisâ (4), 94; Nur (24), 11-19; Neml (27), 20-27; Hucurât (49), 6.

Aksi halde zâhire göre alelacele hüküm vermek ve sırf zanna dayalı yargıda bulunmak günahtır. Bu konuda Hucurât Sûresi'nde: “*Ey iman edenler! Zannın çoğundan sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahtır*”³⁴⁷ buyrulmaktadır. Bu âyete göre, kişinin başka birine sebepsiz yere kötü zan (su-i zan) beslemesi veya başkaları ile ilgili kanaat ve görüşlerinde daima su-i zannı ön plana çıkarması yahut dış görünüşleri ve hareketleri itibariyle iyi bir insan olduğu görülen kişilere su-i zan beslemesi günahtır. Buna göre, bir kişi başkası hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadan veya o kimsenin davranışlarını ne maksatla yaptığını öğrenmeden başkasına aktarma veya haber yapma yoluna gitmemelidir. Kısacası haber, zandan uzak ve kesinliğinden şüphe duyulmayacak derecede araştırılmalıdır.

Bazen toplumda doğruluğu kanıtlanmamış, dedikodu mahiyetinde pek çok haberler dolaşır. Bu haberler toplumu içten içe kemirir; hatta fertler arasına fitne tohumlarının saçılmasına bile sebebiyet verebilir. Bu felaketten kurtulmanın yolu, Nebi (s.a.s.)’in “Kişinin her duyduğunu anlatması, ona yalan olarak kâfidir”³⁴⁸ sözünü düstûr edinmekten geçer. Buna göre kişi, duyduğunu anlatmadan önce onun doğru olup olmadığını araştırmalıdır; aksi halde sadece insanlar nezdinde değil -hadisin³⁴⁹ ifadesiyle- Allah katında da yalancı konumuna düşmekten kurtulamaz.

1. Resûl-i Ekrem ve Doğruluğun Araştırılması

Resûl-i Ekrem’in, haberde doğruluğun araştırılmasına bizzat kendi uygulamalarıyla büyük önem verdiğini görmekteyiz. O’nun (s.a.s.) ilke özelliği taşıyan ve hayatın bütün alanları için geçerli olan “Teennî Allah’tan, acele şeytandandır”³⁵⁰ sözü, haberin doğruluğunun araştırılması konusunda daha bir önem kazanmaktadır. Teennî, bir işte acele etmeme, acele karar vermeme, etraflıca araştırma yapma³⁵¹ manasına geldiğine göre anlatılan haberler hemen doğru kabul edilmemeli, gerekli araştırmalar yapılarak tahkik etme yoluna gidilmelidir.

³⁴⁷ Hucurât (49), 12.

³⁴⁸ Müslim, Mukaddime, 3.

³⁴⁹ Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 102, 103, 104, 105; Ebû Dâvûd, Edeb, 80; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 148-150.

³⁵⁰ Tirmizî, Birr, 66, (zayıf).

³⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, “eny” md., (XIV, 48, 49).

Resûlullah, bir kimsenin herhangi bir maksada ulaşmak için halkın dilinde dolaşan ve kesin bir bilgiye dayanmayan, şek, zan ve tahminden oluşan birtakım haberleri/bilgileri³⁵² dile getirmesini, söyleyip durmasını kötü bir bineğe benzetmektedir³⁵³.

Resûlullah (s.a.s.), kendinden sonra ümmeti içinde yalancılar çıkacağını söylemiş ve müslümanlara onlardan korunmalarını emretmiştir³⁵⁴. İnsanlara haber getiren kimselerin yalancı olup olmadıklarını bilmek, onların hallerine, yaşayış tarzlarına vakıf olmakla mümkündür. Bu durum, habercilerin hangi vasıflara sahip olduklarının araştırılmasını gerekli kılmaktadır.

Haberin doğruluğunun araştırılması konusunda Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatında pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Bunlardan birkaçını burada ele alacağız.

Benî Müstalik gazvesi dönüşünde münafıkların başı Abdullah b. Ubey b. Selûl, Resûl-i Ekrem'in eşi Hz. Âişe'ye zina iftirası atmıştı. İftira haberi Medine'de yayılmış ve Resûlullah ve Hz. Âişe başta olmak üzere bütün müslümanlar büyük bir üzüntü yaşamışlardı. Bu vahim iftira olayı karşısında Resûlullah, vahiy gelmesini beklemiş, vahiy gecikince Hz. Âişe'yle ayrılık konusunda Hz. Ali ve Hz. Usâme b. Zeyd ile istişare etmişti. Hz. Usâme, Hz. Âişe hakkında hayırdan başka bir şey düşünmediğini, Hz. Ali de "Ya Resûlallah! Allah sana dünyayı dar etmemiştir, Âişe'den başka kadın yoktur. Bununla beraber Âişe'nin cariyesi Berîre'ye de olayı sorunuz" diye fikrini belirtmiştir. Resûlullah, Berîre'yi çağırıp "Âişe'de sana şüphe veren bir hal gördün mü?" diye sormuş, o da görmediğini ifade etmiştir. Resûlullah, meseleyi ashâbı arasında da açmış, iftirayı çıkaran münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selûl'e karşı onlardan yardım istemiştir. Hz. Âişe'nin ifadesine göre Resûlullah, eşi Hz. Zeyneb'e de iftira sayiasını sormuş, o da "Kulağımı işitmediğim, gözümü de duymadığım şeyden muhafaza ederim, ben onun hakkında hayırdan başka bir şey bilmiyorum" demiştir. Nihayet Resûlullah, Hz. Âişe'ye de olayın gerçek yüzünün ne olduğunu sormuştu. Hz.

³⁵² Azîmâbâdî, Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak, *Avnû'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebi Dâvûd maa Şerhi'l-Hafiz İbn Kayyim el-Cevziyye*, Medine 1388/1968, I-XIV, XIII, 315-316.

³⁵³ Ebû Dâvûd, Edeb, 72, (بنس مطية الرجل زعموا).

³⁵⁴ Müslim, İmare, 10.

Âişe, Resûlullah'ın sorusu karşısında büyük bir üzüntü yaşamış ve Allah'tan sabr-ı cemîl niyaz etmiştir. Tam bu esnada Hz. Âişe'nin berâetini tasdik eden Nur Sûresi 11-22 arası âyetler inmiştir³⁵⁵. Allah Teâlâ, bu âyetlerde iftirayı atanların yalancı kimseler olduklarını, mü'minler arasında kötülüklerin yayılmasını arzu edenleri dünya ve ahirette elim bir azabın beklediğini, mü'minlerin de bu tür iftiralar karşısında hüsn-ü zan beslemeleri gerektiğini bildirmiştir.

İfk hadisesiyle ilgili olarak inen “*Siz ey müminler, bu dedikoduyu daha işitir işitmez, mü'min erkekler ve mü'min kadınlar olarak birbiriniz hakkında iyi zan besleyip: “Hâşa, bu besbelli bir iftiradan başka bir şey değildir!” demeniz gerekmez miydi?*”³⁵⁶ ve “*O sırada siz o iftirayı dilden dile birbirinize aktarıyor, işin aslına dair hiç bilginiz olmayan sözleri ağızlarınızda geveleyip duruyordunuz ve bunu basit, önemsiz bir şey sanıyordunuz. Halbuki o, Allah'ın nazarında pek büyük bir vebaldi! Nasıl oldu da onu işitir işitmez: “Böylesi iftiraları ağızımıza alamayız, böyle şeyler bize yakışmaz. Hâşa! Bu pek büyük, pek çirkin bir bühtandır” demediniz!*”³⁵⁷ âyet-i kerîmeleri, sadece iftira hadisesine karışanlara değil bütün müslümanlara hitap etmekte ve bir şayia çıktığında bilhassa kasıtlı olanlara karşı dikkatli olmalarını, ilk duyduklarında hemen inkar etmelerini, olayın içyüzünü öğreninceye kadar şayiayı yalanlamaları ve yayılmasına engel olmaları ve böylece mü'min kardeşleri hakkında hüsn-ü zan beslemeleri gerektiğini açık ve net bir biçimde vurgulamaktadır³⁵⁸. Yine bu âyet-i kerîmeler, toplumu derinden sarsan bir şayia çıktığında -Resûlullah'ın yaptığı gibi- işin aslının araştırılmasını, olayın gerçek olup olmadığının açıklığa kavuşturulmasını, olayın gerçek olduğu iddia ediliyorsa mutlak surette onu ispatlayan delillerin ortaya konulmasını emretmektedir. Nitekim “*O iftiracılar dört şâhit getirserlerdi ya! Şâhitlerini getirmediklerine göre, onlar Allah katında yalancıların ta kendileri olarak tescil edileceklerdir*”³⁵⁹ âyeti de ortaya atılan haberlerin ispatlanmasını açık bir biçimde ifade etmektedir.

³⁵⁵ Buhârî, Şehâdât, 15, Meğâzî, 34, Tefsîru Sûrati'n-Nûr (24), 6, 11; Müslim, Tevbe, 56.

³⁵⁶ Nur (24), 12.

³⁵⁷ Nur (24), 15-16.

³⁵⁸ Raşvân, Ali Mahmud, *Hadîsü'l-İfk mine'l-manzûri'l-i'lâmî*, y.y. 1410/1994, s. 84.

³⁵⁹ Nur (24), 13.

Resûlullah'ın, münafıkların başı Abdullah b. Ubey b. Selûl'ün Müreysîa suyunun başında ensar ile muhacir arasında çıkan kargaşa üzerine “Allah’a yemin ederim ki, Medine’ye vardığımızda aziz olanlar zelil olanları oradan çıkaracaklardır” sözünü aktaran henüz genç yaştaki Zeyd b. Erkam’la yaptığı muhavere, O’nun (s.a.s.), haberi tahkik konusuna verdiği önemi gösteren başka bir örnektir. Haberi getiren Zeyd’e Resûlullah “Evladım! Belki de ona kızgınlığından bunları söylüyorsun!” dedi. Zeyd “Allah’a yemin ederim ki hayır! Muhakkak ki, ben bu sözleri ondan duydum” dedi. Resûlullah “Belki de yanlış işittin” dedi. Zeyd “Hayır ya Resûlallah!” dedi. Resûlullah “Belki de sana öyle geldi!?” dedi. Zeyd yine “Hayır! Allah’a yemin olsun ki, bu sözleri ondan işittim” diye net ifadelerle cevap verdi³⁶⁰. Resûlullah, haberi getiren Zeyd’i sorgulamakla yetinmemiş, Abdullah b. Übey ve arkadaşlarını da çağırarak böyle bir söz söyleyip söylemediğini ona da sormuştur. Abdullah b. Übey, o sözleri söylemediğine dair yemin etmiştir. Bunun üzerine Resûlullah Zeyd’i yalanlamış, Abdullah b. Übey’i ise tasdik etmişti. Fakat çok geçmeden münafık Abdullah b. Übey’i yalanlayan ve Zeyd b. Erkam’ı tasdik eden âyetler inmiştir³⁶¹.

Konumuzla ilgili bir başka örnek, Resûlullah'ın Velid b. Ukbe’yi Mustalikoğulları’na zekâtlarını toplamak üzere göndermesiyle ilgili olaydır. Mustalikoğulları, Velid b. Ukbe’yi görünce onu karşılamak üzere yola koyuldular. Velid, onların kendisine doğru geldiğini görünce kendisini öldüreceklerini zannederek korkup kaçtı. Resûlullah’a gelerek onların dinden çıktıklarını söyledi. Bunun üzerine Resûlullah Halid b. Velid’i Mustalikoğulları’na gönderdi. Fakat acele etmeyip önce olayı tahkik etmesini emretti. Halid b. Velid (r.a.) gece vakti Mustalikoğulları beldesine vardı. Beldeye girmeden onların durumunu öğrenmek maksadıyla oraya adamlarını (casuslarını) gönderdi. Adamları, onların İslâm üzere olduklarını, ezan okuyup namaz kıldıklarını müşahade edince durumu Halid b. Velid’e haber verdiler; o da Resûlullah’a gelerek olayın iç yüzünü anlattı. İşte bu olay üzerine “*Ey iman edenler, herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin; doğruluğunu araştırın.*”

³⁶⁰ Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Beyrut 1404/1984, (London Oxford University Press 1966 baskısından ofsettir), I-III, II, 415-417.

³⁶¹ Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-Munâfikîn (63), 1, 2.

Yoksa gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselere karşı fenalık edip sonra yaptığınıza pişman olursunuz”³⁶² âyet-i kerimesi indi³⁶³.

Resûlullah, bir mesele hakkında araştırma yapmadan peşin hükümde bulunup cinayet işleyen bir kişinin bağışlanma talebini reddetmiştir. İbn Abbas (r.a.)’dan gelen rivâyete göre, adamın biri kendine ait küçük bir davar sürüsünün başında bulunuyordu. Bir seriyyede bulunan müslümanlar o adama rastladılar. Adam onlara “es-Selâmu aleykum” diye selâm verdi. Bu selâma rağmen onlar adamı öldürüp sürüsünü aldılar. İşte Allah bu hâdise üzerine “*Ey iman edenler! Yeryüzünde Allah yolunda sefere çıktığınız zaman son derece dikkatli davranın (فتبينوا). Size selâm verene, dünya hayatının geçici ve az bir menfaatini elde etmek için ‘Sen mü’min değilsin’ demeyin! Unutmayın ki Allah’ın yanında birçok ganimetler vardır. Önceden siz de böyle idiniz, Allah size lütfetti de imanla şereflendiniz. Öyleyse iyi anlayın, dinleyin, çok dikkatli davranın (فتبينوا)! Muhakkak ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır*”³⁶⁴ âyetini indirdi. O dünya hayatının geçici menfaati, işte bu küçük davar sürüsüdür³⁶⁵. Âyette iki defa “tebeyyün” kelimesinin geçmesi, haberin araştırılmasına ne kadar ehemmiyet verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu olayda öldürülen kişi, selâmıyla müslüman olduğunu ifade etmek istemiş; ne var ki, gerçekte müslüman olup olmadığı araştırılmadan ve hadiste ifade edildiği üzere az bir dünya malı elde etmek için öldürülmüştü.

³⁶² Hucurât (49), 6. İbn Abdilber (ö. 463/1071), bu âyetin Velid b. Ukbe hakkında indiğine dair müfessirler arasında bir ihtilaf bulunmadığını belirtmektedir. İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstîâb fî ma’rifeti’l-ashâb*, Ammân 1423/2002, s. 751. Âyette geçen “fâsik” kelimesi devamlı fâsik işleyen manasına gelmektedir. “Fâsik” isyan etmek, Allah’ın emirlerini terketmek, hak yolundan ayrılmak demektir. (İbn Manzûr, *a.g.e.*, “fsk” md., (X, 308). Tebeyyün “تَبَيَّنَ” kelimesi ise “acele etmeden iyice araştırmak, tahkik etmek” yani “tesebbüt” anlamına gelmektedir. (Taberî, *a.g.e.*, VII, 351, 361).

³⁶³ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe*, Beyrut t.y., Dârü’l-kütübî’l-ilmiyye, I-IX (9. cilt fihrist), IV, 321-322; Taberî, *a.g.e.*, XXI, 351-352; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm*, (thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve dğr.), Kahire 1421/2000, I-XV (15. cilt fihrist), XIII, 147; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1982, I-X, VI, 4457. Aynı olayla ilgili olarak benzer rivâyetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, IV, 279, (hasen); Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VII, 238-241; Taberî, *a.g.e.*, XXI, 351, 352-353. Bu kaynaklarda geçen rivâyetlerde Halid b. Velid’in, haberi tahkik için gönderildiği geçmemekte fakat Velid b. Ukbe’nin getirdiği haber ve bu haberin doğru olmadığının ortaya çıkması üzerine Hucurât Sûresi’nin 6. âyetinin indiği belirtilmektedir. Öte yandan Taberî *Tefsîri*’nde, Hucurât Sûresi (49) 6. âyetle ilgili olarak iki rivâyette Resûlullah’ın, Mustalikoğulları’na gönderdiği şahsın kim olduğu açıklanmayarak sadece “ashâbından birini gönderdiği” bilgisi geçmektedir. Bkz. Taberî, *a.g.e.*, XXI, 349-350, 353.

³⁶⁴ Nisa (4), 94.

³⁶⁵ Buhârî, Tefsîru Sûrati’n-Nisâ (4), 17; Müslim, Tefsir, 22; Ebû Dâvûd, Hurûf ve Kırâât, 1. Kur’an’da haberin doğruluğunun araştırılmasına dair diğer bir örnek de Hz. Süleyman (a.s.)’ın, Hüdûd’ün getirdiği haberi tahkik etmesidir. Hüdûd, Sebe Melikesi Belkis’dan haber getirince O (a.s.), haberi hemen onaylamayıp سَنَنْظُرُ أَصْدَقْتَ أم سننظر أصدقتك “Doğru mu söyledin yoksa yalancının biri misin, bakıp anlayacağız?!” diyerek haberin doğru olup olmadığını araştırmıştır. Neml (27), 20-27.

Olayla ilgili başka rivâyetlerde, sürü sahibini öldüren kişinin Muhalleme b. Cessâme adlı bir sahâbî olduğu, olaydan sonra Resûlullah'a (s.a.s.) gelip bağışlanma talebinde bulunduğu, fakat Resûlullah'ın "Allah seni affetmesin!" diyerek bağışlanma talebini reddettiği bildirilmektedir³⁶⁶.

Haberlerde dikkatli davranmanın (tesebbüt/tebeyyün) başka bir gereği de, bir kişi hakkında verilecek hükmü etkilemesidir. Böyle durumlarda da Resûlullah'ın kendisine gelen haberi titizlikle araştırdığına şâhit olmaktadır. Mâiz b. Mâlik'in zina yaptığını itiraf etmesiyle gelişen olay bunun en güzel örneklerindendir. Resûlullah (s.a.s.) onun itirafına önce iltifat etmemiş hatta ondan yüz çevirmişti. Mâiz itirafını defalarca tekrar edince Resûlullah onun itirafıyla yetinmeyip mensubu olduğu kabilesinden onun akıl hastası olup olmadığını sormuş, akıl hastası olmadığını öğrenince bu sefer Resûlullah Mâiz'e dönerek "O işi yaptın mı?" diye olayı te'kidten sormuş, Mâiz'in 'evet' demesinden sonra Resûlullah onun recmedilmesine karar vermiştir³⁶⁷.

Buradaki örneklerden de anlaşılacağı üzere bizzat Resûl-i Ekrem âyetlerdeki "iyice tahkik edin" emrini önce kendisi yerine getirmiş, doğruluğu araştırılmayan bir habere dayanarak bir hüküm beyan etmemiş veya bir karar vermemiştir.

2. Sahâbe ve Doğruluğun Araştırılması

Râşit halifeler başta olmak üzere Sahâbe-i Kirâm kendilerine ulaşan haberlerin doğruluk ve sağlamlığını araştırma yoluna gitmişlerdir. Onlardan bazıları, râvinin ya şâhit getirmesini yahut da yemin etmesini istemişlerdir. Bu konuda sahâbe hayatından birçok örnek verilebilir. Meselâ, Hz. Ebû Bekir, bir ninenin mirastan alacağı pay hususunda bilgisinin bulunmadığını, konuyu araştırması gerektiğini söylemiş, nihayet bir mecliste bulunan sahâbîlere bu konuyu açmıştır. Muğîre b. Şu'be Resûlullah'ın (s.a.s.) nineye altıda bir miras payı verdiğini söylemesi üzerine Hz. Ebû Bekir, Muğîre'ye bu rivâyetle ilgili olarak yanında bir başkasının olup olmadığını sormuş.

³⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XX, 553-556, (hadis, hem Avvâme'ye hem de Usâme b. İbrahim'e (XIII, 188-189) göre - اسناداه ضعیف جدا - ileri derecede zayıftır); Ahmed b. Hanbel, VI, 11, (إسناد محتمل للتحسين) : hasen olduğu söylenebilir); Taberî, *a.g.e.*, VII, 353, 354.

³⁶⁷ Buhârî, Talak, 11, Hudûd, 22, 28; Müslim, Hudûd, 16, 23.

Muhammed b. Mesleme, kalkıp Muğîre’yi tasdik edince Hz. Ebû Bekir nineye altıda bir pay verilmesini onaylamış ve bu yönde uygulama yapmıştır³⁶⁸.

Hiz. Ömer, Hişâm b. Hakîm’in arkasında namaz kılarken onun Furkan Sûresi’ni kendisinin Resûlullah’tan öğrendiğinden farklı bir lehçede okuduğunu farketmiş. O, Hişâm selâm verinceye kadar zor sabretmiş, selâmdan sonra da hemen onun yakasına yapışıp okuyuşunu kimden öğrendiğini sormuş. Hişâm, Resûlullah’tan öğrendiğini söyleyince Hiz. Ömer onu Resûlullah’a götürüp durumu anlatmış. Bunun üzere Resûlullah, her ikisine de aynı yeri okumasını istemiş. İkisi de farklı lehçelerde okumuş. Bunun üzerine Resûlullah, Kur’ân’ın onların okuduğu iki lehçede de indirildiğini söyleyerek “Şüphesiz bu Kur’ân yedi harf (lehçe, şive) üzerine indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz” buyurmuştur³⁶⁹.

Ebû Musa el-Eş’arî, Hiz. Ömer’in yanına girmek için üç defa izin istemişti, fakat Hiz. Ömer meşgul olduğu için izin verememişti. Bunun üzerine Ebû Musa oradan ayrıldı. Hiz. Ömer daha sonra ona niçin ayrıldığını sordu. Ebû Musa “Resûlullah’tan ‘bir yere girmek için üç defa izin almayı, eğer verilmezse geri dönülmesi gerektiğini’ işittim; onun için ayrıldım” dedi. Hiz. Ömer, Ebû Musa’dan bu sözüne bir şahit getirmesini, yoksa onu cezalandıracağını söyledi. Bunun üzerine o, ashâbın bulunduğu bir meclise giderek orada bu hadisi duyan birinin bulunup bulunmadığını sordu. İçlerinden Ebû Said el-Hudrî Hiz. Ömer’e gelip böyle bir hadisi kendisinin de işittiğini söyleyerek Ebû Musa’yı tasdik etti³⁷⁰.

Kûfeliler, valileri Sa’d b. Ebî Vakkas’ı, bazı konularda Hiz. Ömer’e şikayet ettiler. Hatta namazı güzel kıldırıyor (أنه لا يحسن يصلي) bile dediler. Hiz. Ömer onu azledip yerine Ammar b. Yâsir’i tayin etti, fakat kendisine gelen şikayetlerin doğru olup olmadığını araştırmak maksadıyla da Kûfe’ye bir görevli gönderdi. Görevli, hangi mecliste kime sormuşsa hepsi Sa’d hakkında iyi şeyler söyledi, yalnızca biri onun aleyhinde sözler sarfetti. Daha sonra o kimsenin de yalancı olduğu ortaya çıktı³⁷¹.

³⁶⁸ İmam Mâlik, Feraiz, 4; Ebû Dâvûd, Feraiz, 5; İbn Mâce, Feraiz, 4.

³⁶⁹ Buhârî, Fezâilü’l-Kur’ân, 5.

³⁷⁰ Buhârî, İ’tisâm, 22; Müslim, Edeb, 33-37.

³⁷¹ Buhârî, Ezan, 95.

Hiz. Ali de gerek gördüğünde râvîlerin rivâyet ettikleri hadisi Resûlullah'tan duyduklarına dair yemin etmelerini istemiş, böyle yaptıkları takdirde o hadisi kabul etmiřtir³⁷².

Abdullah b. Mes'd da bir sahabnin bir âyeti, Hiz. Peygamber'den (s.a.s.) dinlediğinden farklı okuduğunu işitince o da Hiz. Ömer gibi o sahabyi hemen Resûlullah'a götürmüş. Rasûlullah da ona, Hiz. Ömer'e verdiğ cevabı vermiřtir³⁷³.

Ebû Said el-Hudrî bir seferden gelmişti. Ailesi ona yemesi için kurban eti hazırladı. Halbuki o, kurban etlerinin  günden sonraya bırakılmaması gerektiğini biliyordu³⁷⁴. Onun için bu meseleyi sorup araştırmadan kurban etini yemedi. Katâde b. Nu'man'a gidip konuyu sordu, Katâde ona "Senin gidişinden sonra o hükmü kaldıran başka bir hüküm geldi" dedi³⁷⁵.

Burada zikrettiğimiz rnekler, Sahâbe'nin haberin doğruluğunu araştırmada ne kadar titiz davrandıklarını açıkça göstermektedir. Yine bu örnekler, haberin doğruluğunu araştırmayı emreden âyet ve hadislerin sahab (r.anhüm) döneminde titizlikle uygulandığını göstermesi bakımından önemlidir.

3. Muhaddisler ve Doğruluğın Araştırılması

İslâm âlimlerinin, adalet sahibi olmayanların rivâyetlerinin ve şehadetlerinin kabul edilmeyeceğ konusunda fikir birliğı içinde olduklarına daha önce temas etmiştik. Buna göre adalet sahibi olmayan kimselerin hallerinin araştırılması, bunları tanıyanların fikirlerine müracaat edilmesi gerekli olmaktadır³⁷⁶.

Hadisçiler, haberlerin/hadislerin³⁷⁷ sıhhatinin araştırılması konusunda "Ey

³⁷² Hatîb, *el-Kıfye*, I, 116, 276-277.

³⁷³ Buhârî, *Husûmât*, I, Enbiya, 54.

³⁷⁴ Resûlullah'ın, İslâmiyet'in ilk yıllarında kurban etlerinin  günden fazla yenilmesini yasaklamasıyla ilgili olarak bkz. Buhârî, *Et'ime*, 27, *Edâhî*, 16; Müslim, *Edâhî*, 24-27.

³⁷⁵ Buhârî, *Meğâzî*, 12.

³⁷⁶ Hatîb, *a.g.e.*, I, 141.

³⁷⁷ **Haber:** herhangi bir olay, nesne veya konuya dair elde edilen bilgiye denir. Terim olarak hadisle eşanlamlıdır. Hiz. Peygamber (s.a.s.), sahab ve tbindan nakledilen rivâyetlere "haber" de denilmektedir. Buna göre "haber" "hadis"ten daha şmlldr. Diğer bir ifadeyle haber umumi, hadis ise hususidir. Bununla beraber bazı hadisçiler "haber" ile "hadis"ın birbirinden farklı olduğunu ileri sürmüş, Hiz. Peygamber'den nakledilen rivâyetlere hadis, sahab ve tbindan nakledilenlere de haber demişlerdir. Uğr, *a.g.e.*, s. 106-107. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Bilgen, Osman, *Hadis Rivâyetlerinin Tarih Kaynağı Olarak Değeri (Hiz. Peygamber Dönemi)*, (doktora tezi, AÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Hadis), Ankara 2008, s. 18-22.

iman edenler, herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin; doğruluğunu araştırın. Yoksa gerçeği bilmeyerek, birtakım kimselere karşı fenalık edip sonra yaptığınıza pişman olursunuz”³⁷⁸, “*Doğruluklarından emin olduğunuz şâhitler*”³⁷⁹ ve “*İki adil kimseyi şâhit tutun*”³⁸⁰ âyetlerini birinci referans olarak kabul etmişlerdir³⁸¹. Buna göre hadisçiler, âyetlerde ifade edildiği üzere İslâm dininin genel prensip olarak kabul ettiği “haberde doğruluğun araştırılması” ilkesini, kendi mesleklerinde temel prensip haline getirmişlerdir.

Hiz. Osman’ın şehit edilmesiyle patlak veren fitne olayları ve daha sonra ortaya çıkan bid’at fırkalarıyla hadis uydurma faaliyetleri başlamış bulunmaktaydı. Böyle bir dönemde İslâm âlimleri, dini muhafaza etmek maksadıyla, hadisi kimden aldıklarını râvilerden sormaya başlamışlardır. Böylece Hiz. Peygamber’e (s.a.s.) kadar hadisi nakleden kimselerin oluşturduğu isnad zincirinin ilk nüveleri ortaya çıkmıştır³⁸². Bu sayede güvenilir olmayan yalancı ve hafızası zayıf kimselerin rivâyetleri reddedilmiştir. Hadis âlimleri bununla kalmayıp işittikleri hadisleri başka âlimlere de sormuşlar ve onların onayladıklarını kabul etmişler, onaylamadıklarını terketmişlerdir³⁸³.

Hadis âlimleri, râvilerin güvenilir olup olmadıklarını tesbit etmeyi bilimsel bir meslek haline getirmişlerdir. En geniş ifadesiyle “Ricâl İlmi” denilen bu mesleklerinde büyük bir maharet kazanmışlardır. Ünlü muhaddis ve ricâl bilgini Abdurrahman b. Mehdî (ö. 198/814), sahîh hadisi diğerlerinden (zayıf ve uydurma/sakîm olanlardan), doktorun deliyi teşhis etmesi gibi tanıdığını ifade etmiştir³⁸⁴. Sahîh hadisleri araştırma konusuna ömrünü veren Ali ibnû’l-Medînî de (ö. 234/849) bir hadisin illetine nihayet kırk sene sonra vakıf olduğunu söylemiştir³⁸⁵.

Râvinin biri, meclislerde Hiz. Ali’nin “Bir kimse karısını bir mecliste üç defa boşarsa bu bir boşama sayılır” sözünü rivâyet etmekteydi. Süleyman b. Mihrân el-

³⁷⁸ Hucurât (49), 6.

³⁷⁹ Bakara (2), 282.

³⁸⁰ Talak (65), 2.

³⁸¹ Müslim, Mukaddime, 1.

³⁸² Bu konuyla ilgili rivâyetler için bkz. Müslim, Mukaddime, 5; Tirmizî, İlel, s. 888; Hatîb, *a.g.e.*, I, 368-372; İbn Receb, Ebu’l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *Şerhu ‘İleli’t-Tirmizî*, (thk. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1416/1996, s. 62-64. İsnadın önemiyle ilgili rivâyetler için bkz. İbn Receb, *a.g.e.*, I, 62-72.

³⁸³ Hatîb, *a.g.e.*, II, 555, 556.

³⁸⁴ Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Cami’ li-ahlâki’r-râvî ve âdâbi’s-sâmi’*, Beyrut 1424/2003, s. 398. (نعيم بن حماد قال: قلت لعبد الرحمن بن مهدي كيف تعرف صحيح الحديث من غيره؟ قال: كما يعرف الطبيب المجنون).

³⁸⁵ a.mlf. *a.g.e.*, s. 399.

A'meş (ö. 148/765) bu rivâyeti tahkik etmek amacıyla râviye gelir ve Hz. Ali'den bu sözü nasıl işittiğini sorar. Râvi hadisi aynen tekrar eder. Bunun üzerine A'meş, konuyla ilgili bir hadisi kendilerinin de Hz. Ali'den işittiklerini söyler ve râviden hadisin yazılı olduğu kitabı ister. A'meş kitapta “Bir kimse, karısını bir mecliste üç defa boşarsa talak-ı baîn (kesin boşanma) gerçekleşmiş olur” sözünün yazılı olduğunu görür ve râviye “Burada yazılı olan senin insanlara anlattığından farklı” diyerek çıkarır. Râvi “Evet doğrusu bu, fakat insanlar böyle rivâyet etmemi istiyorlar” diye karşılık verir³⁸⁶.

Hadisçilerin, râvilerde aradıkları özellikler konusunda titiz davranmaları ve işi sıkı tutmaları, sadece hadislerin nakli konusunda değil, gündelik konularda veya ilim ehline dair bilgi aktarımında da râvileri oldukça ilkeli davranmaya zorlamıştır³⁸⁷. Hatta hadisçilerin geliştirmiş oldukları isnad metodu, kıraat, İslâm hukuku, tarih, dil ve edebiyat sahalarında da önemli bir uygulama alanı bulmuştur³⁸⁸.

Muhaddisler hadislerin sıhhat derecelerini tesbit etmede bazen güç durumlarla karşılaşmışlardır. Bazı hadisler dış görünüşü itibariyle sahih gözükse de sıhhatlerini giderecek gizli bir illet taşıyabilmekteydi. Meselâ, hadisin senedi zahiren muttasıldır, fakat hadis irsal edilmiştir; hadis zahiren merfudur, fakat aslında mevkuf rivâyet edilmiştir. Muhaddis, buna benzer illetlerle malul hadislerin sahih olmadığına karar verir. Ama kesin karar vermesini sağlayacak karinelere ulaşamayıp şüphe hâsıl olursa hadisin illetine hükmedip onu hüccet olarak kullanmaz; ancak tevakkuf eder³⁸⁹.

Muhaddislerin, sıhhati ispatlanmamış haberleri hüccet saymayıp onlar hakkında tereddüt bulunduğu dikkat çekmeleri, onların sahih hadisleri tesbit konusunda ne kadar hassas davrandıklarını ve haberde sıhhat (doğruluk) ilkesine ne kadar önem verdiklerini gösterir.

³⁸⁶ Hatîb, *el-Kifâye*, I, 446-447.

³⁸⁷ Özaşar, “İslâm’da Haber Konsepti ve İletişim Ahlakı”, *İslâm Ahlakı ve Sevgi*, s. 163-164.

³⁸⁸ Âşikkutlu, Emin, *Hadiste Ricâl Tenkîdi*, İstanbul 1997, s. 62-64.

³⁸⁹ İbnü’s-Salâh, Ebû Amr Takıyyuddîn Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Ulûmü’l-hadîs*, (thk. Nureddin İtr), Dimaşk 1427/2006, s. 77, 90; Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü’r-râvî fî Şerhi Takribi’n-Nevevî*, (thk. Muhammed Eymen b. Abdillâh eş-Şebrâvî), Kahire 1425/2004, s. 216; Ahmed Naîm, *Tecrid mukaddimesi*, s. 176-177.

II. HABER KAYNAĞINA SAYGI

A. İletişim ve Haber Kaynağı

Günümüz iletişimde “haber kaynağına saygı” ilkesi, haber kaynağı izin vermediği müddetçe yayıncı tarafından (gazeteci, muhabir, yayın organı) kimliğinin açıklanmaması olarak tanımlanmaktadır³⁹⁰. Kaynağın gizli kalma talebi bazı kaygılardan ileri gelebilir. Meselâ bir kurum veya kuruluşdaki yolsuzluk veya usulsüzlüğü haber veren bir kimse, işten kovulma endişesiyle isminin gizli tutulmasını isteyebilir³⁹¹. Ayrıca gazetecinin, olaylardan haberdar olsun diye haber kaynağı tarafından kendisine verilen gizli bilgileri yayınlamaması da bu ilke kapsamına girmektedir³⁹².

Haber kaynağını bazı tehlikelere karşı korumaya yönelik bu ilkenin art niyetli medya organları tarafından suistimal edilebileceğini de gözden uzak tutmamak gerekir. Bazı gazete ve televizyonlar, bu ilke kapsamında “*bir üst düzey yetkili*”ye dayanarak, kamuoyu oluşturabilir, gerçekleri tersyüz edebilir, bu yolla ülke çapında kriz³⁹³ çıkarma amacı bile güdebilir. Nitekim ABD’deki 11 Eylül terör saldırılarıyla ilgili olarak, adı gizli tutulmak kaydıyla *Washington Post Gazetesi*’ne görüş açıklayan “*bir üst düzey yetkili*” şunları söylemiştir: “Bu, şimdiye kadar görülenlerden çok farklı, tahayyül sınırlarını zorlayacak kadar fazla enformasyon-yoğun bir savaş olacak... **Elbette bilgi verirken yalan da söyleyeceğiz....**”³⁹⁴

Ayrıca Genelkurmay Başkanlığı’nın 12 Aralık 2006’da yapmış olduğu basın açıklaması da meslekî gizlilik ilkesinin suistimale açık olduğunu kuvvetle desteklemektedir. Açıklamada şöyle denilmiştir: “Son günlerde bazı basın ve yayın organlarında ‘*bir kuvvet komutanı*’ veya ‘*üst düzey bir askeri yetkili*’ ifadeleri esas alınarak haber yapılmakta, kamuoyunda sözde gündem oluşturulmaya çalışılmaktadır. Daha önce de açıklandığı üzere, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin faaliyetlerini ve

³⁹⁰ Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*, s. 58; BBC Yayın İlkeleri Klavuzu, s. 19.

³⁹¹ Harris, Nigel G.E., “*Gazeteciler İçin Davranış Kodları*”, (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998, s. 95-96.

³⁹² Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, s. 220; Harris, *a.mkl.*, a.y.

³⁹³ 8 Ocak 2001 tarihli bir gazetede “*Beyaz Enerji Operasyonu*”yla ilgili ismi açıklanmayan “üst düzey bir komutan” kaynak gösterilerek yapılan bir haber, Hükümet-Asker arasında ciddi bir krize yol açmıştır. *Medyakronik Hakiki Örneklerle Medya Eleştirisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 3-5.

³⁹⁴ *Medyakronik*, s. 88.

düşüncelerini gerekli olduğunda kamuoyuna duyurmaya ve basını bilgilendirmeye yetkili makamlar belirlenmiş olup yapılacak açıklamalarda makamlar açıkça belirtilmektedir. Yanlış algılamalar ve telkinler yolu ile Türk halkını yönlendirme amaçlı olduğu değerlendirilen ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bilgisi dışında yapılan bu türden haberlere ve siyasi yorumlara asla itibar edilmemelidir.”³⁹⁵

B. Hadis Rivâyetinde Haber Kaynağı

Hadis âlimlerine göre bir hadisin sahih kabul edilmesinin şartlarından biri de ittisaldır. İttisal, bir haberin/hadisın ilk kaynağına varıncaya kadar sened zincirindeki her bir râvinin adlarının açıkça belirtilmesi ve sened zincirinde bir kopukluğun meydana gelmemesi demektir³⁹⁶. Bu sebeple sened zincirinde kopukluk/inkita‘ bulunan rivâyetler, kaynaklarının hiç veya tam bilinmediği için muhaddislerce zayıf kabul edilmiştir. Hadis ilminde haberin kaynağına ilişkin belli başlı belirsizliklerin üç noktada toplandığı görülmektedir. Bunlar: “tedlis”, “irsal” ve “inkita”dır.

Tedlis, hile yapmak, göz boyamak, alışverişte malın kusurunu gizleyerek müşteriyi aldatmak manalarına gelmektedir³⁹⁷. Hadis terimi olarak tedlis, bir râvinin, muasırı olup görüşmediği veya görüştüğü halde hadis almadığı bir şeyhten³⁹⁸ hadis işitmiş gibi rivâyette bulunmasıdır³⁹⁹. Bir râvinin aslında hadis aldığı hocasından gerçekte işitmemiş olduğu bir hadisi rivâyet etmesi de tedlistir⁴⁰⁰.

Tedlis birkaç şekilde yapılmaktadır:

1. İsnad tedlisi: Râvi naklettiği hadisi, isnad ettiği kimseden duymamıştır, arada başka kişi veya kişiler de vardır. Râvinin, hadisini âlî isnadla (sened zincirinde en az râvi ile haberin ilk kaynağına ulaşmak) rivâyet ettiği izlenimi vermek veya atladığı kişi veya kişilerden nakilde bulunmaya tenezzül etmediği için onları atlayarak hadisi rivâyet etmesine ‘isnad tedlisi’ denir⁴⁰¹.

³⁹⁵ http://www.tsk.mil.tr/10_ARsiv/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_Basin_Aciklamalari/2006/BA33.html, (i. e.t. 02.02.2008); *Radikal Gazetesi*, 13 Aralık 2006. Genelkurmay Başkanlığı’nın benzer bir açıklaması için bkz. *Zaman Gazetesi*, 23 Şubat 2008.

³⁹⁶ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 171.

³⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, “dls” md., (VI, 86).

³⁹⁸ **Şeyh:** hadis talebesinin, meclisine devam ederek hadislerini rivâyet ettiği hadisçiye denir. Uğur, *a.g.e.*, s. 377.

³⁹⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, II, 371; İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, s. 73.

⁴⁰⁰ Uğur, *a.g.e.*, s. 395.

⁴⁰¹ Hatîb, *a.g.e.*, II, 371-372.

2. Şuyûh tedlisi: Râvinin, rivâyetinin hüccet olarak kabul edilmesine engel bazı kusurları bulunan şeyhini senedde zikrederse hadisi zayıf sayılacağı için şeyhini hadis âlimlerince bilinen meşhur isim, künye ve lakabla değil de, bilinmeyen bir isim, künye ve lakapla anarak rivâyette bulunmasına denir⁴⁰².

3. Tesviye tedlisi: Râvinin, sened zincirinde sika (güvenilir) râviler arasındaki zayıf râvinin adını atlayarak, isnadı aynı seviyede sika râvilerden meydana geliyormuş gibi göstermesine denir⁴⁰³. Görüldüğü üzere tedlis yapan râvi her halükârda rivâyetinin/haberinin kaynağını açık ve net bir biçimde belirtmeyip gizlemektedir.

Hammad b. Zeyd (ö. 179/795) tedlisin yalandan ibaret olduğunu söyleyerek bu konuda Resûl-i Ekrem'in *المتشبع بما لم يعط كلابس ثوبي زور* "Kendisine bir şey verilmediği halde verilmiş gibi davranan kimse, yalandan iki kat elbise giymiş gibidir"⁴⁰⁴ sözünü delil olarak getirmektedir⁴⁰⁵.

Hadis âlimlerine göre tedlis, râvi hakkında önemli bir cerh sebebidir ve tedlis yapanlar şiddetle tenkit edilmişlerdir⁴⁰⁶. Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776) ve Abdullah b. Mubarek (v. 181/797) gibi hadiste otorite âlimler "Gökyüzünden yere düşüp parçalanmanın, tedlis yapmaktan daha iyi olduğu"nu söylemişlerdir⁴⁰⁷. Yine Şu'be, tedlisi "yalanın kardeşi" olarak görmekte⁴⁰⁸ ve "Zina yapmam, işitmediğim kimseden işittim diyerek hadis rivâyet etmemden daha hafif kalır"⁴⁰⁹ diyerek tedlisin ne kadar büyük bir cürüm olduğuna dikkat çekmektedir.

Hadis usûlü âlimlerinin büyük çoğunluğu, müdelles hadisin reddedilmesi gerektiği görüşündedir⁴¹⁰. Yalnız tedlis yapan râvi, hadisi, senedde adını vermediği kişi veya kişilerden bizzat işittiğini (sema') açıkça beyan ederse o zaman rivâyeti kabul edilir⁴¹¹.

⁴⁰² Hatîb, *a.g.e.*, II, 393; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁰³ Uğur, *a.g.e.*, s. 397.

⁴⁰⁴ Buhârî, Nikah, 106.

⁴⁰⁵ Hatîb, *a.g.e.*, II, 369.

⁴⁰⁶ a.mlf., *a.g.e.*, II, 367, 368, 372; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁰⁷ Hatîb, *a.g.e.*, II, 367, 368, 369.

⁴⁰⁸ a.mlf., *a.g.e.*, II, 367.

⁴⁰⁹ Hatîb, *a.g.e.*, II, 367, 368; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 74-75.

⁴¹⁰ Hatîb, *a.g.e.*, I, 360, II, 385-386, 402; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 74.

⁴¹¹ Hatîb, *a.g.e.*, II, 386; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 75.

İrsal, kelime olarak göndermek, haber yollamak, salıvermek anlamlarına gelmektedir⁴¹². Bir hadis ıstılahı olarak irsal -hadis âlimlerinin üzerinde birleştiği tarife göre-: Tabiîn'in büyüklerinden birinin isnadında sahâbîyi atlayıp "Resûlullah şöyle buyurdu" gibi lafızlarla isnadını doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ulaştırarak O'ndan rivâyette bulunmasına denir⁴¹³. Bu şekilde rivâyet edilen hadislerle de "mürsel hadis" denir.

Enes b. Malik (ö. 93) ve Berâ b. Âzib'in (ö. 72) ifadelerinden anlaşıldığına göre, sahâbe arasında da irsal vuku bulmuştur. Çünkü onlar, rivâyet ettikleri hadislerin hepsini doğrudan Resûlullah'tan işitmemişler, bir kısmını diğer sahâbîlerden dinlemişlerdir. Zira o dönemde kimse kimseye yalan söylememektedir⁴¹⁴. İşte bu sebeple sahâbînin mürseli, isnad zincirinde kopukluk bulunmayan/müsned hükmünde sayılmış ve dinde hüccet olarak kabul edilmiştir⁴¹⁵.

Mürsel hadislerin geçerli olup olmayacağı konusunda İslâm âlimleri arasında bazı fikir ayrılıkları bulunmakla birlikte bütün hadisçilere, fıkıh ve fıkıh usûlü âlimlerinin bir kısmına göre mürsel hadisler zayıftır. İmam-ı A'zam Ebû Hanife (ö. 150/767), İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Ahmed b. Hanbel'e (ö. 241/855) göre irsal yapan râvi (mürsil) güvenilir ve adalet vasıflarına haiz ise rivâyetleri kabul edilir⁴¹⁶. Görüldüğü gibi mürsel hadisin makbul sayılmamasının temelinde kaynak belirsizliği bulunmaktadır.

İnkita', kesilme, kesiklik, kopma manalarına gelir. Hadis terimi olarak inkita'ın bir genel anlamı bir de özel anlamı vardır; genel anlamda, isnaddaki hangi amaçla olursa olsun herhangi bir kopukluk inkita' sayılır; özel anlamda ise, isnad zincirini oluşturan râvilerden bir veya birkaçının düşmesiyle meydana gelen kopukluğa denir⁴¹⁷.

Hem tedliste hem de irsalde *inkita'* vuku bulmaktadır. İnkita'da senedden râvinin düşmesi bir hata eseri olabilir, fakat tedlis ve irsalde râvi kendi tasarrufuyla haber kaynağını düşürerek gizlemektedir. Yalnız haber kaynağını gizleme amaçları

⁴¹² İbn Manzûr, *a.g.e.*, "rsl" md., (XI, 104).

⁴¹³ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Neysâbü'rî, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1424/2003, s. 167; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 51. Mürsel hadislerle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Polat, Selahattin, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara 1985.

⁴¹⁴ Hatîb, *a.g.e.*, II, 437, 438.

⁴¹⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 56.

⁴¹⁶ Hatîb, *a.g.e.*, II, 435; İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 53-55.

⁴¹⁷ Uğur, *a.g.e.*, s. 162.

bakımından bunlar arasında da farklılıklar vardır. Tedlisde râvi, rivâyetini sahih göstererek dinde hüccet sayılmasını⁴¹⁸ veya âlî isnadla hadisi rivâyet etme zannını vermeyi hedeflemektedir⁴¹⁹. İrsal de ise râvi -mürsel hadisi hüccet kabul edenlerin görüşüne göre-, isnad zincirinde atladığı kişinin adaletine kanaat getirdiği veya sika râvilerden rivâyette bulunmayı âdet haline getirdiğinden hadisi mürsel olarak rivâyet etmede bir beis görmediği veyahut da hadisi, rivâyet değil müzakere veya fetva maksadıyla söylediğinden, hadisi aldığı sahâbîyi zikretme lüzûmu hissetmemiştir. Diğer taraftan mürsel hadisler, aslında sika (güvenilir) râvinin sika râviden rivâyeti demektir⁴²⁰. O halde güvenilir râvinin bu şekilde haber kaynağını gizlemesinde bir sakınca bulunmamaktadır.

Yukarıdaki bilgiler ışığında meseleye bakıldığında, “haber kaynağına saygı” ilkesi konusunda günümüz iletişimcileri ile başta muhaddisler olmak üzere İslâm âlimlerinin tanımları ve konuya yaklaşımları arasında, bazı yönlerden benzerlikler ve bazı yönlerden de farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Günümüz iletişimcilerine göre, gizli kalmayı isteyen haber kaynağıdır; hadis âlimlerine göre ise haber kaynağının böyle bir talebi söz konusu değildir. Günümüz iletişimde haber kaynağı, kimliğinin deşifre olması, bulunduğu görevden uzaklaştırılması, can kaygısı vs. sebeplerle isminin açıklanmamasını istemektedir. Hadis âlimlerine göre ise râvi, tedliste olduğu gibi rivâyetinin kabul görmesi veya irsalde olduğu gibi -mürsel hadisi hüccet kabul edenlerin görüşüne göre- atladığı kişinin güvenilir olması sebebiyle haber kaynağını zikretmemektedir.

İster gazeteci, haber kaynağının talebi üzerine kaynağın kimliğini açıklamasın; isterse râvi, isnad zincirinde bir veya birkaç râviyi atlasın, her iki durumda da haber kaynağının gizlenmesi söz konusudur. Günümüz iletişimcileri, haber kaynağının gizlenmesini, önemli bir ilke sayarken, aksine hadis âlimleri bunu doğru bulmamış, yerine göre bu yola başvuranları şiddetle tenkit etmiş, bu şekilde nakledilen rivâyetleri de zayıf saymışlardır.

⁴¹⁸ Hatîb, *a.g.e.*, II, 371-372, 393; Uğur, *a.g.e.*, s. 396, 397.

⁴¹⁹ Hatîb, *a.g.e.*, II, 372.

⁴²⁰ Uğur, *a.g.e.*, s. 304-305; Polat, *a.g.e.*, s. 64, 66.

III. HABERİN ASLINA SAYGI/TARAFSIZLIK

A. Haberin Aslına Saygının Önemi

Günümüz iletişimde haberde tarafsızlık, yansızlık, objektiflik, nesnellik ve haber-yorum ayırımı gibi ifadelerle dile getirilen “haberin aslına saygı kuralı” ister bir olayın isterse bir sözün nakli olsun, haberin bir bütün olarak ele alınıp eksiltme veya ekleme yapmadan, orijinininden saptırmadan ve yorum katmadan başka amaçlara hizmet etmeyecek tarzda “olduğu gibi” hedef kitleye ulaştırılması demektir.

Haber, gerçek olaylara ve gerçeklerden oluşan verilere dayalı bilgilendirme olduğuna göre mümkün oldukça yorumdan uzak ve nesnel bilgiler ihtiva etmelidir. Yorum ise haberi nakledenin, yayınlayanın veya medya kuruluşunun kendine özgü kanaat ve hükümlerini, olaylara bakış açısını ve dünya görüşünü aksettirir⁴²¹. Haberde tarafsızlığın sağlanması yorum katılmadan sunulmasına bağlıdır.

Tarafsız habercilik, gazeteciliğin temel ahlâkî ilkelerinden biri olarak kabul edilmekte⁴²² ve hemen hemen yerli-yabancı bütün medya kuruluşları ve medyayla ilgili yapılanmalar tarafından kabul edilen temel etik değerler arasında yer almaktadır⁴²³.

Gazetecinin haberin içeriğini değiştirmemesi, bir olayın farklı yönlerini sunarken dengeli davranması, haberi yazarken kesinliğe ve gerçekliğe uyması, haberle ilgili bütün detayları kaydetmesi, haberin doğru algılanmasına mani olacak lafızlardan kaçınması, şahsî, siyasî, ideolojik görüşlerinden uzak bir biçimde olayları yansıtmaması, dramatik olayların etkisinde kalmaması ve hınç alma duygularıyla hareket etmemesi, haberde objektifliğin temel ölçüleridir⁴²⁴.

Haberde tarafsızlığın teoride bir ilke olarak kabul edilmesine karşılık, pratikte bunu gerçekleştirmenin çok zor olduğu da belirtilmektedir⁴²⁵. Çünkü gazeteci de bir insandır ve içinde bulunduğu topluma, yetiştiği çevreye ve aldığı eğitime bağlı olarak kendine has bir dünya görüşü ve değerler sistemi vardır. Tarafsızlığın önünde engel

⁴²¹ Demir, *Medya Etiği*, s. 62.

⁴²² Aşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 56; Çaplı, *Medya ve Etik*, s. 88; Tokgöz, *a.g.e.*, s. 348, 350.

⁴²³ Girgin, *Habercilik Etik'i*, s. 167-168; Demir, *a.g.e.*, s. 61-63.

⁴²⁴ Tokgöz, *a.g.e.*, s. 352; Râzî, *el-İ'lâmü'l-İslâmî*, s. 73.

⁴²⁵ Çaplı, *a.g.e.*, s. 82.

teşkil eden bu iç etkenlerin yanında, bir de dış etkenler vardır. Medya kuruluşunun yayın politikası, patronun veya genel yayın yönetmeninin çizdiği yayın çerçevesi, gazetecinin habere konu olan kişilerle özel ilişkileri, egemen kültür, ekonomik baskılar, can güvenliği kaygısı ve hedef kitlenin beklentileri de tarafsızlığın önündeki önemli engeller olarak görülmektedir.

Ayrıca haberde yer alan her bir kelime, kavram, paragraf, konu ve resim, bir anlam taşıdığı gibi haberin sunuluşu, başlığı, sayfadaki yeri, yayındaki sırası, sayfada kapladığı alan veya yayında tuttuğu süre, tekrar edilip edilmemesi, spikerin sesi, mimikleri vb. etkenler de haberi tarafsızlıktan uzaklaştıracak unsurlardır⁴²⁶.

Tarafsız haberciliğin önündeki bu iç ve dış engellerden ötürü iletişimciler, tarafsızlığı ya teoride tanımlanandan farklı olarak anlamayı veya teoride tanımlanana yaklaşma gayreti içinde bulunmayı çözüm yolu olarak görmektedirler. Birinci gruptakiler “Medyada tarafsızlığı, politik, ideolojik, inanç, görüş ve beğenilerle ilgili hiçbir yana eğilim göstermemek yerine; bir tarafa fazlaca yaklaşarak, o tarafın özelliklerinin, renklerinin, seslerinin abartılarak sık sık veya sürekli yansıtılmaması olarak anlamak daha doğru olacaktır”⁴²⁷ diyerek farklı bir tarafsızlık tanımı ortaya koymaktadırlar. Haberde “tarafsızlık olgusu”na yaklaşmayı çözüm yolu olarak gören ikinci gruptakiler ise, bunun sağlanması için bazı şartlar öne sürmektedirler. Bunlara göre, konuyla ilgili bütün bilgiler aktarılmalı, tartışmalı konularda tarafların görüşleri eşit bir şekilde bildirilerek denge gözetilmeli, gerçek oldukları ileri sürülen açıklamalara yer verilmeli, haber kaynağının sözleri alıntılar (“...”) içinde bolca kullanılmalı, haberde mümkün olduğu kadar çok maddî gerçek bulunmalı⁴²⁸, habere konu olan kişiye rasyonel olarak doğrulanamayacak bir amaç yüklenmemeli veya bir işin amaçlanmamış neticeleri işi yapanın amacı ile karıştırılmamalıdır⁴²⁹.

“Haberin aslına saygı” kuralının İslâm geleneğindeki köklerine bakılacak olursa Kur’an ve Sünnet’te çok önemli örneklerin bulunduğu görülür. “*Ey iman*

⁴²⁶ Girgin, *a.g.e.*, s. 102.

⁴²⁷ Cereci, *Medya Etiği*, s. 79.

⁴²⁸ Altschull, *Agents of Power*, s. 64; Bülbül, *İletişim ve Etik*, s. 71; *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, s. 26, 30.

⁴²⁹ Edgar, Andrew, “*Nesnellik, Yanlılık ve Hakikat*”, (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998, s. 150.

edenler, herhangi bir fâsık size bir haber getirecek olursa, onu iyice tahkik edin; doğruluğunu araştırın”⁴³⁰, “Eğer o Resul bizim adımıza birtakım sözler uydursaydı, onu elimizle yakalar, sonra da onun şah damarını keserdik”⁴³¹, “Yoksa, “Kur’ân’ı kendisi uydurdu!” mu diyorlar? De ki: Eğer ben uydurduysam zaten Allah, çok geçmeden cezamı verir. Siz bana yardım etmek isteseniz bile Allah’ın azabından beni kurtaramazsınız. Demek ki sizin bu kabil laflarınız boş sözlerden, içine daldığınız yaygaradan ibarettir. Allah da sizin bu atıp tutmalarınızı ve kopardığınız yaygarayı pek iyi bilmektedir”⁴³² ve “Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yapmamış olursun”⁴³³ âyetleri, haberde eksiltme-artırma yapmadan, haberi çarpıtmadan ve aslına sadık kalınarak olduğu gibi aktarılması gerektiğini ifade etmektedir.

Şâhitlikle ilgili temel esaslar belirleyen “Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin. Allah için şâhitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şâhitliğiniz isterse bizzat kendiniz, anneniz, babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde olsun. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun; çünkü Allah her ikisine de sizden daha yakındır. Onun için, sakın nefsinizin arzusuna uyarak adaletten ayrılmayın! Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir veya büsbütün şâhitlikten kaçarsanız, iyi bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır”⁴³⁴ âyet-i kerimesi, gerçeğin “olduğu gibi” anlatılmasını emretmektedir. Çünkü gerçeklerin ortaya çıkması ve bilinmesi “olduğu gibi” nakledilmesine bağlıdır. Âyette “hevanıza uymayın!” buyrularak habere, aslından uzaklaştıracak en küçük bir etkide bulunulmaması emredilmektedir. “Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin ve adalet numûnesi şâhitler olun! Bir topluluğa karşı, içinde beslediğiniz kin ve öfke, sizi adaletsizliğe sürüklemesin. Âdil davranın, takvâyı en uygun hareket budur. Allah’a karşı gelmekten sakının! Çünkü Allah yaptığınız her şeyden haberdardır”⁴³⁵ âyeti de bir başkasına duyulan kin, nefret ve öfke sebebiyle haktan ve doğruluktan ayrılmamak gerektiğini ifade etmektedir. Buna

⁴³⁰ Hucurât (49), 6.

⁴³¹ Hakka (69), 44-46.

⁴³² Ahkâf (46), 8.

⁴³³ Mâide (5), 67.

⁴³⁴ Nisâ (4), 135.

⁴³⁵ Mâide (5), 8.

göre, insanlar için önemli bir olayı aktaran kimse, başkalarına duyduğu nefret ve öfkeyi, naklettiği habere yansıtmamalıdır. Haberin aslına sadık kalınması için bu tür garizalardan uzak durmak gerekir.

Hiz. Âişe, “*Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risalet vazifesini yerine getirmemiş olursun*”⁴³⁶ âyetini, Resûl-i Ekrem’in Kur’an’ndan bir şey gizlemediğine yani Kur’ân’ı Allah’tan Cebrâil (a.s.) vasıtasıyla nasıl almışsa “olduğu gibi” insanlara naklettiğine delil saymaktadır. Hiz. Âişe bu konuda “Her kim Muhammed kendisine indirilenlerden herhangi bir şeyi gizledi derse muhakkak ki o, yalan söylemiştir”⁴³⁷, bir başka hadiste de “Allah’a karşı büyük bir iftirada bulunmuş olur”⁴³⁸ demiş ve ardından bu âyeti okumuştur.

Enes b. Mâlik de bu konuda şunları söylemektedir: Zeyd b. Harise Resûlullah’a (s.a.s.) gelerek, eşi Zeyneb bint Cahş’tan (r.anhâ) şikâyet ediyordu. Resûlullah da Zeyd zevcesini boşamak istedikçe ona: “Yâ Zeyd! Allah’tan kork, zevcenin yanında tut (boşama)” diyordu. Enes b. Malik “Eğer Resûlullah, Allah’ın Kitabı’ndan bir şey gizlese idi işte şu “*Eşini yanında tut Allah’tan kork!*’ demiştin. Allah’ın açığa çıkaracağı bir durumu içinde saklamıştın, çünkü insanlardan çekinmiştin. Halbuki asıl Allah’tan çekinmen gerekirdi”⁴³⁹ âyetini gizlerdi” demiştir⁴⁴⁰. Bu ve Hiz. Âişe’den gelen rivâyet, Resûl-i Ekrem’in vahiyden hiçbir şey gizlemediğini ve aslına sadık kalarak olduğu gibi insanlara aktardığını açıkça ifade etmektedir.

Sahâbe-i Kiram da Kur’ân’ın olduğu gibi sonraki nesillere aktarılmasında çok titiz davranmış ve ciddi gayret göstermişlerdir. Müstakil çalışmalara konu olan bu hususta⁴⁴¹ biz Hiz. Osman’dan bir örnekle yetineceğiz. Abdullah b. Zübeyr ona gelerek Bakara 234. âyetin 240. nafağa âyetini neshettiğini, nesh edilen âyeti niçin Mushaf’ta

⁴³⁶ Mâide (5), 67.

⁴³⁷ Buhârî, Tefsîru Sûrati’l-Mâide (5), 7; Tevhid, 46.

⁴³⁸ Müslim, İman, 287.

⁴³⁹ Ahzâb (33), 37.

⁴⁴⁰ Buhârî, Tevhid, 22.

⁴⁴¹ Kur’ân-ı Kerim’in Resûl-i Ekrem’e indiği gibi aslına sadık kalınarak Hiz. Ebû Bekir zamanında bir mushaf haline getirilmesi ve Hiz. Osman zamanında çoğaltılması konusunda daha geniş bilgi için bkz. Yıldırım, Suat ve Canan, İbrahim ve dğr., *Kur’ân’ın Mûcizevî Korunması*, (Yeni Ümit Kitaplığı-3), İzmir 2006.

tuttuğunu sormuş, o da: “Ey kardeşimin oğlu! Ben Mushaf’tan hiçbir şeyi bulunduğu yerden değiştirmem” diyerek Mushaf’ın olduğu gibi korunması konusundaki titizliğini ifade etmiştir⁴⁴².

Nebi (s.a.s.) haberin aslına sadık kalınarak nakledilmesine büyük önem vermiş, bazı durumlarda haberin bir tek kelimesinin dahi değiştirilmesine razı olmamıştır. Nitekim O, “Bizden bir hadis işitip de işittiği gibi (كما سمع) başkalarına ulaştırmanın Allah yüzünü ağartsın”⁴⁴³ sözüyle haberin “olduğu gibi” korunarak eksiltme veya ekleme yapmadan⁴⁴⁴ sonraki nesillere aktarılmasını tavsiye etmektedir. Bu hadisin bazı rivâyetlerinde geçen فوعاها وحفظها “iyice beller ve muhafaza eder” ibareleri⁴⁴⁵, haberin etraflıca kavranıp doğru anlaşılmasını ve mevcut haliyle korunmasını ifade etmektedir. Bu kapsamda Resûl-i Ekrem, yatmadan önce okunacak duayı öğretirken, “nebi” yerine “resûl” kelimesini kullanan Berâ b. Âzib’i uyarmış ve “nebi” demesi gerektiğini belirtmiştir⁴⁴⁶. Fakat bununla beraber sahâbeden bazıları Resûl-i Ekrem’e gelerek بأبائنا “Anne ve babalarımız size fedâ olsun ya Resûlallah! Biz sizden hadis işitiyoruz, fakat sizden işittiğimiz gibi anlatamıyoruz (bu konuda ne buyurursunuz?)” demişler, O da إذا لم تحلوا حراما ولا تحرموا “Haramı helal, helali haram kılmadan ve manayı doğru aktardığınız takdirde (benden duyduklarınızı farklı lafızlarla rivâyet etmenizde) bir sakınca yoktur”⁴⁴⁷ buyurarak bu konuda onlara bir kolaylık sağlamıştır. Resûl-i Ekrem, böyle bir kolaylığa cevaz verirken aynı zamanda haberde aslın korunmasının esas olduğunu da açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır.

⁴⁴² Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-Bakara (2), 41, 45. Söz konusu âyetler şöyledir: “Sizden vefat edenlerin eşlerinin evlenebilmeleri için dört ay on gün iddet beklemeleri gerekir” (Bakara (2), 234), “Sizden geride eşlerini bırakarak vefat edecek kocalar, eşlerinin bir yıl süre ile evden çıkarılmayıp geçimlerinin sağlanmasını şart koşacak şekilde vasiyette bulunsunlar” (Bakara (2), 240).

⁴⁴³ Tirmizî, İlm, 7; Dârimî, Mukaddime, 24, (hadis sahihtir, fakat buradaki isnadı zayıftır); İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîh*, (*Sahîhu İbn Hibbân bi-tertib-i İbn Belbân*), (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1414/1993, I-XVIII (17 ve 18. ciltler fihrist), I, 268, 271, (hadisler hasendir). Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, İlim, 10; İbn Mâce, Mukaddime, 18; Ahmed b. Hanbel, V, 183, (sahih); Hatîb, *el-Kifâye*, I, 507, 563.

⁴⁴⁴ Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, VII, 417.

⁴⁴⁵ Tirmizî, İlm, 7; Dârimî, Mukaddime, 24, (hadis sahihtir, fakat buradaki isnadı zayıftır).

⁴⁴⁶ Buhârî, Vudu, 75; Deavât, 6; Müslim, Zikir, 56; Tirmizî, Deavât, 16.

⁴⁴⁷ Nureddin el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 384, (Heysemî, hadisin râvîlerinden Yakup b. Abdillâh ve babası hakkında bir bilgiye ulaşamadığını belirtmiştir); Hatîb, *el-Kifâye*, I, 578-579, 580, (muhakkike göre hadisler zayıftır); İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh, *Târihu Medîneti Dimaşk*, (thk. Muhibbuddin Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amrevî), Beyrut 1417/1996, I-LXXX (75-80. ciltler fihrist), LIII, 301. *Kifâye*'de geçen rivâyette (وأصبت المعنى) ibaresi bulunmamaktadır.

Sahâbe-i Kiram da Resûlullah'tan (s.a.s.) nakilde bulunurken eksiltme veya ziyade yapmamaya⁴⁴⁸ çok dikkat eder, hadisin aslının bozulmamasına büyük önem verirdi⁴⁴⁹. Abdullah b. Ömer, hadisin lafzıyla rivâyet edilmesi hususunda önde gelen sahâbîlerdendi⁴⁵⁰. O, مثل المنافق كمثل الشاة الرابضة بين الغنمين “Münafığın misali iki koyun sürüsü arasında yatıp uzanmış koyun gibidir” hadisindeki bir kelimeyi değiştirerek rivâyet eden bir râviye müdahale etmiş, doğrusunun مثل المنافق كمثل الشاة العائرة بين الغنمين “Münafığın misali iki koyun sürüsü arasında gidip gelen koyun gibidir” olduğunu söylemiştir⁴⁵¹.

Enes b. Mâlik⁴⁵² (ö. 93/712) ve Ebu'd-Derdâ⁴⁵³ (ö. 32/652), bir hadis rivâyet ettikten sonra Resûlullah'ın sözlerini tam olarak aksettirememiş olabileceklerini ifade etmek için قال هذا أو نحو هذا أو شكله “Yahut Resûlullah'ın buyurdıkları gibi”, “Böyle, bunun gibi veya buna benzer söyledi” derlerdi. Abdullah b. Mes'ud da (ö. 32/653) bir hadis rivâyet ederken Resûlullah'ın sözlerini tam aksettirememesi endişesinden dolayı titrer ve büyük bir sıkıntı yaşardı. Bunun sakıncalarını bertaraf etmek veya asgariye indirmek için de rivâyetinin sonunda “aşağı-yukarı bunun gibi, buna benzer, buna yakın” gibi temkin ifadeleri kullanırdı⁴⁵⁴.

B. Hadis İlminde Lafız ve Mana ile Rivâyet

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.), sözlerini kelimesi kelimesine aktarılmasını teşvik etmesini ve yukarıda örneklerini verdiğimiz sahâbe uygulamalarını esas alan bazı âlimler⁴⁵⁵, mana ile rivâyetin hadisin aslını bozacağı kanaatinde olup lafzan rivâyetin mana ile rivâyete göre daha sağlıklı (أسلم) bir metot olduğunu ileri sürerek⁴⁵⁶ manayı değiştirmese bile tek bir harfin ziyade edilmesini veya eksiltilmesini⁴⁵⁷, bir harfin öne

⁴⁴⁸ Hatib, *a.g.e.*, I, 505, 522.

⁴⁴⁹ Hatib, *a.g.e.*, I, 505-506, *el-Câmi'*, s. 251.

⁴⁵⁰ a.mlf., *el-Kifâye*, I, 503.

⁴⁵¹ a.mlf., *a.g.e.*, I, 508, (hadis sahihtir, fakat müellifin buradaki isnadı zayıftır).

⁴⁵² a.mlf., *a.g.e.*, II, 15, (hadis sahihtir, fakat müellifin buradaki isnadı zayıftır), *el-Câmi'*, s. 252.

⁴⁵³ Dârimî, *Mukaddime*, 28, (zayıf); Hatib, *el-Kifâye*, II, 14, (zayıf); İbn Abdilber, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî, *Câmiu beyâni 'l-ilm ve fadlihî*, (thk. Abdülhamîd Muhammed), Beyrut 1428/2007, s. 111.

⁴⁵⁴ İbn Mâce, *Mukaddime*, 3; Dârimî, *Mukaddime*, 28, (sahih).

⁴⁵⁵ Tirmizî, *İlel*, s. 891; Hatib, *a.g.e.*, I, 502, 552, 577, 578.

⁴⁵⁶ Hatib, *a.g.e.*, I, 494.

⁴⁵⁷ a.mlf., *a.g.e.*, I, 521-522.

veya arkaya alınmasını⁴⁵⁸, hareketin değiştirilmesini⁴⁵⁹, hatta hadiste Arapça'nın dil kurallarına uymayan (lahn) ifadelerin değiştirilmesini⁴⁶⁰ bile doğru bulmamışlardır.

Resûl-i Ekrem'in, sözlerini kelimesi kelimesine aktarmaya güç yetiremeyenlere, mananın bozulmaması şartıyla değişik lafızlar kullanarak nakilde bulunmalarına müsaade etmesini esas alarak mana ile rivâyete cevâz veren âlimler⁴⁶¹ ise, bunun dil ve edebiyat bilgisi iyi olan, birbirinin yerine kullanılacak olan lafızların manalarını iyi bilen râvilerce belli şartlar altında (hadisin, müteşâbih (ilk bakışta manası anlaşılamayan, birden çok manaya gelebilen), lafızlarıyla ibadet edilen (meselâ namazda okunan dualar) ve “cevâmiü'l-kelim”den (özlü sözler) olmaması gibi) yapılmasını şart koşmuşlardır. Aksi takdirde dil konusunda uzman olmayanların manayı bozacaklarını ve rivâyetlerinin geçerli olmayacağını belirtmişlerdir⁴⁶².

Mana ile rivâyete cevaz veren âlimlere göre, mana bozulmadıkça haber kısaltılarak veya özetlenerek nakledilebilir fakat aslına kat'î surette ekleme (idrac) yapılamaz⁴⁶³. Eğer râvi hadisin aslına -bir kelimenin izahı gibi- ekleme yapmışsa bunu mutlaka belirtmelidir. Aksi takdirde hata neticesi hadise aslında olmayan bir kelime veya cümle ziyade etmek ve bunu çokça tekrarlamak, râvinin zabt ve itkan bakımından cerhine sebep olur. Kasıtlı olarak yapmak ise râvinin adaletini düşürür⁴⁶⁴.

Mana ile rivâyete cevaz veren âlimlerin ileri sürdükleri şartlara dikkat edilirse onların da “haberinin aslının bozulmaması”nı esas aldıkları rahatlıkla söylenebilir. Buna göre İslâm âlimleri, haberin, aslına sadık kalınarak aktarılmasında fikir birliği içindedir.

Hadis geleneğinde haberlerin olduğu gibi aktarılmasının en güzel örneklerinden biri, *müsel sel* hadislerdir. *Müsel sel hadis*, seneddeki bütün râvilerin bir sözü veya bir hareketi aynen tekrarlayarak veya göstererek rivâyet ettikleri hadise

⁴⁵⁸ a.mlf., *a.g.e.*, I, 526-529.

⁴⁵⁹ a.mlf., *a.g.e.*, I, 538-541.

⁴⁶⁰ a.mlf., *a.g.e.*, I, 551-557.

⁴⁶¹ Tirmizî, *İlel*, s. 891; Hatîb, *a.g.e.*, I, 502, 552, 577, 578, II, 18, 19, 20.

⁴⁶² Hatîb, *a.g.e.*, I, 564, 565, 566, 577-578; Çakan, İsmail Lutfî, *Hadis Usûlü*, İstanbul t.y., s. 67.

⁴⁶³ Tirmizî, *İlel*, s. 891; Hatîb, *el-Kifâye*, I, 560-566.

⁴⁶⁴ Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, Ankara 1987, s. 124.

denir⁴⁶⁵. Bununla ilgili pek çok örnek gösterilebilir fakat biz birkaç tanesiyle yetineceğiz.

Resûlullah, Cebrail'in (a.s.) kendisine nasıl abdest aldığını Abdullah b. Mes'ud'a öğretmek için *قم فصب علي حتى أريك وضوء جبرائيل عليه السلام* “*Kalk bana su dök de sana Cebrâil'in nasıl abdest aldığını göstereyim*” demiştir. Abdullah b. Mes'ud da bu hadisi rivâyet ettiği şahsa *قم فصب علي حتى أريك وضوء النبي صلى الله عليه وسلم* “*Kalk bana su dök de sana Resûlullah'ın nasıl abdest aldığını göstereyim*” demiştir. Ondan sonraki râviler de bu hadisi talebelerine rivâyet ederken aynı sözleri tekrar etmişlerdir⁴⁶⁶.

Bir defasında Nebi (s.a.s.) “Ben kadere, onun acı ve tatlı tecellilerine iman ettim” derken sakalını tutmuş, bu hadisi rivâyet eden sahâbî ve sonraki râviler de aynı şekilde bu hadisi rivâyet ederken sakallarını tutmuşlardır⁴⁶⁷.

Diğer bir örnek de, Ebû Zer, cuma namazını ilk vaktinde kıdırmayan yöneticilerden şikâyetçi olan birine, onun dizine vurarak şöyle demiştir “Ben bunu Resûlullah'a sordum. O, “Namazı tam vaktinde kılınız!” buyurdu.” Resûlullah bunu söylerken Ebû Zer'in dizine tenbih maksadıyla vurmuştu. O ve ondan sonraki râviler de muhataplarının dizlerine vurarak bu hadisi rivâyet etmişlerdir⁴⁶⁸.

Müsel sel hadisler, başta sahâbe olmak üzere seneddeki diğer râvilerin, haberin naklinde detaylara, sözlü ve görsel unsurlara dikkat ettiklerini ve böylece haberin aslıyla nakledilmesinde ne kadar titiz davrandıklarını ortaya koymaktadır.

IV. ÇIKAR GÖZETMEMEK

A. İletişimde Şahsî ve Kurumsal Çıkar Gözetmemek

Basın meslek ilkeleri arasında, mesleğin şahsî menfaat elde etme amacıyla kullanılmaması⁴⁶⁹ ve kurumsal (yayın organı veya patron) çıkarların, gerçeklerin önüne

⁴⁶⁵ Uğur, *Hadis Terimleri*, s. 278.

⁴⁶⁶ Hâkim, *Marîfetü ulûmi'l-hadis*, s. 179-180.

⁴⁶⁷ Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, I, 351-352.

⁴⁶⁸ Müslim, *Mesâcid*, 244.

⁴⁶⁹ Demir, *Medya Etiği*, s. 65.

geçirilmemesi önemli bir ahlâkî ilkedir⁴⁷⁰. Şahsi menfaat veya kurumsal çıkar sağlamak, haberde “tarafsızlık” ilkesini tehdit eden en büyük ahlâkî ihlallerden biridir.

Şahsi menfaat veya kurumsal çıkar farklı şekillerde tezahür etmektedir: Bir haberi elde etmek için para ödemek (paralı habercilik); haber yapma mukâbili özel veya tüzel kuruluşların verdiği hediye veya seyahat imkânlarını kabul etmek; yine para karşılığı, kamu yararı olan fakat birilerinin menfaatine dokunan haberleri hasıraltı etmek; gazetecilik mesleğinin itibarını kullanarak iş takipçiliği yapmak veya bazı organizasyonlar düzenlemek; sahip olduğu önemli mali bilgileri yakın çevresiyle paylaşmak; mesleğin gücünü kullanarak birilerini tehdit etmek, birileri üzerinde nüfûz kurmak; reklâm verenlerin isteği doğrultusunda haber yapmak⁴⁷¹.

Medya mensuplarının bütün bu sayılanlardan uzak durmaları gerektiği gibi, mesleği çıkar amaçlı kullanmaya itebilecek siyasi bağlantı, ikinci bir iş, bilhassa kamu veya herhangi bir sivil toplum kuruluşunda çalışmaktan da uzak durmaları gerekir⁴⁷². Gazeteciler kendilerine yönelik en büyük eleştiriyi mesleklerini çıkar amaçlı kullanmaları sebebiyle almaktadır. Mesleğini çıkar amaçlı kullanan gazeteciyi hemen hemen her ülkenin basın ahlâk yasaları kınamaktadır⁴⁷³. Gazetecinin mesleğinde çıkar gözetmemesiyle ilgili olarak *Mısırlı Gazetecinin Onur Sözleşmesi*’nde, gazetecinin, editörlük işiyle reklâm işini açık ve net bir şekilde birbirinden ayırması gerektiği özellikle vurgulanmaktadır⁴⁷⁴.

Günümüzde özel televizyonlar ve gazeteler, ticarî rekabet sebebiyle daha çok reyting/tiraj elde etme, dolayısıyla daha çok reklâm alma ve böylece daha çok kâr etme amacı gütmektedir. Bu durum, etik ilkelerin göz ardı edilmesine bile yol açmaktadır. Öyle ki, etik ilkeleri savunanların, bir medya organizasyonunda görev aldıkları zaman etik ilkelere ters davrandıkları görülmüştür⁴⁷⁵.

⁴⁷⁰ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 62.

⁴⁷¹ Demir, *a.g.e.*, s. 66-67; Girgin, *Habercilik Etik’i*, s. 179-180.

⁴⁷² Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁷³ Girgin, *a.g.e.*, s. 174.

⁴⁷⁴ http://www.minfo.gov.eg/AR_Agrements.aspx, (i.e.t.: 26.10. 2009).

⁴⁷⁵ Alemdar, Korkmaz, “RTÜK’e ve RTÜK Üzerinden Uygulanan Şiddete İlişkin Düşünceler”, *Radio ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, (Sempozyum, 23 Mart 2002/Ankara), RTÜK yayını, Ankara 2002, s. 125.

Mesleğini çıkar amaçlı kullanan gazetecinin, çıkar sağladığı muhataplarına karşı tarafsız davranamayacağı kuşku götürmez bir gerçektir. Ayrıca bu durum mesleğin onurunu zedeleyebileceği gibi gazeteciye olan güveni de yıkar.

Şahsî menfaat sağlama, sadece basın-yayında değil bütün mesleklerde hoş karşılanmayan bir davranıştır. Âyet ve hadislerde bu durum, ahlâk dışı olarak kabul edilmekte ve bu yola sapanlar şiddetle uyarılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de Yahudi âlimlerinin az bir dünyalık karşılığında Allah’ın âyetlerini sattıklarından bahsedilir. Onlar Allah’ın âyetlerini kendi arzularına göre değiştirerek yazarlar ve halka “Bu Allah katındandır” derler. Ve bunu az bir dünya metâi karşılığında yaparlar. Aslında bu yaptıklarının karşılığında çok yüksek bir ücret de alıyor olabilirler. Fakat bu meta’, fani olduğundan ve ahirette verilecek ebedî mükâfat karşısında bir hiç olduğundan “az bir dünya metâi” diye ifade edilmektedir. İşte Allah Teâlâ böyle âyetlerini tahrif ederek arzularına göre yazanlar ve bu yolla şahsî menfaat temin edenler için “yazıklar olsun” demektedir⁴⁷⁶. Yine Kur’ân-ı Kerim, Yahudi âlimlerinin Allah’ın âyetlerini gizlemek suretiyle de tahrifatta bulunduklarını ve bu yolu şahsî çıkar elde etmek için kullandıklarını belirtmektedir. Böyle yapanların ahirette karınlarının ateşle dolacağı, Allah’ın bu kimselerle konuşmayacağı, onlara rahmetle iltifat etmeyeceği, onları tezkiye etmeyeceği ve onların ebedî bir azap içinde yanacakları bildirilmektedir⁴⁷⁷.

Şâhitlik konusunda temel esaslar vaz’eden Nisâ Sûresi’ndeki “*Ey iman edenler! Haktan yana olup var gücünüzle ve bütün işlerinizde adaleti gerçekleştirin. Allah için şâhitlik eden insanlar olun. Bu hükmünüz ve şâhitliğiniz isterse bizzat kendiniz, anneniz, babanız ve yakın akrabalarınız aleyhinde olsun. İsterse onlar zengin veya fakir bulunsun; çünkü Allah her ikisine de sizden daha yakındır. Onun için, sakın nefsinizin arzusuna uyarak adaletten ayrılmayın! Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir veya büsbütün şâhitlikten kaçarsanız, iyi bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır*”⁴⁷⁸ âyet-i kerîmesi birkaç açıdan haberciliğin çıkar amaçlı kullanılmaması gerektiği hususunda da bize ışık tutmaktadır.

⁴⁷⁶ Bakara (2), 79. Ayrıca bkz. Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, II, 165; Elmalılı, *a.g.e.*, I, 394.

⁴⁷⁷ Bakara (2), 174. Konuyla ilgili diğer âyetler için bkz. Âl-i İmrân (3), 187; Mâide (5), 44; A’raf (7), 169.

⁴⁷⁸ Nisâ (4), 135.

Allah Teâlâ, âyette ilk önce haktan yana olup adaletli davranmayı yani doğruluktan yana olmayı emretmektedir. “Allah için şâhitlik eden insanlar olun!” emri, başka bir garaz, amaç, çıkar için bu işin yapılmaması gerektiğini bildirmektedir. Şâhitlikte bulunulacak konu kendimiz, anne-babamız veya yakınlarımız aleyhinde bile olsa bunu yerine getirmekten ve doğru davranmaktan çekinmemeliyiz. Buna göre doğruları tahrif etme, çarpıtma, örtme, karartma yoluyla geçici bir menfaat sağlamak bile aslında bunu yapan kişinin aleyhine bir durumdur. Zenginden bir şey umarak veya fakirin haline acıyarak onlar lehinde de şâhitlikte bulunulmamalıdır. Yine şâhitlerin, nefsin arzu, meyil ve isteklerine uymamaları gerekir. Zira böyle durumlar haberi, aslından uzaklaştırmaya itecek sebeplerdir. *وإن تلو* “Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir...” ifadesi, haberi çarpıtmanın, süslü, yaldızlı ifadelerle aslından uzaklaştırmamanın; *أو تعرضوا* “...veya büsbütün şâhitlikten kaçarsanız” ifadesi, doğruyu söylemekten kaçınmanın veya haberi gizlemenin doğru olmadığını belirtmektedir. “...iyi bilin ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır” ifadesiyle emredilen hususlar yerine getirilmediği durumda Allah’ın onların yaptıklarından haberdar olduğu ve onların da yaptıkları işlerden dolayı Allah’a karşı sorumlu oldukları belirtilmektedir.

Mesleğini çıkar amacıyla kullananlar onurlarını kaybetmenin yanında, menfaat temin ettikleri kimseler karşısında da boyunlarını eğler. Nitekim bir hadiste de buna işaret edilmektedir: *ان العالم اذا اراد بعلمه وجه الله هابه كل شيء واذا اراد ان يكثر به الكنوز هاب من كل شيء* “Âlim ilmiyle Allah rızasını kazanmayı hedeflerse her şey ondan korkar (bulunduğu çevrede vakar ve saygınlığı artarak itibar sahibi bir kimse olur), ancak onunla servet yığmayı amaçlarsa o zaman da o, her şeyden korkar (vakar ve saygınlığını kaybederek itibarı yok olur).”⁴⁷⁹

Bazı insanlar, menfaat temin etmek için gerçekleri gizledikleri gibi, sahip oldukları varlıkların (mal-mülk, servet, her türlü kazanç) ellerinden gitmemesi için de gerçekleri gizlerler. Meselâ bir medya organı, sahip olduğu servetin elinden gitmemesi için iktidar çevrelerini, aleyhlerine çevirecek yayın yapmaktan kaçınırlar. Halbuki

⁴⁷⁹ Deylemî, Ebû Şuca‘ Şireveyh b. Şehredâr b. Şireveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me’sûri’l-hitâb (el-Firdevsü’l-ahbâr)*, (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, I-VI (6. cilt fihrist), III, 71-72, (hadis no: 4201), (zayıf); Hatîb, *el-Câmi’*, s. 195. Konuyla ilgili olarak Hz. Ömer’in de “İlminiz mukâbilinde ücret almayınız, yoksa sizden daha aşağı mertebede olanlar cennete sizden evvel girerler” dediği nakledilmiştir. Hatîb, *a.g.e.*, s. 192.

Resûlullah şöyle buyurmuştur: إن من أعظم الجهاد كلمة عدل عند سلطان جائر En üstün cihad, zalim hükümdar karşısında hakkı (gerçeği, doğruyu) söylemektir⁴⁸⁰. Bir başka hadiste وما شيء أفضل من كلمة عدل عند سلطان جائر. فلا يمنع أحدكم إتقاء الناس أن يتكلم بالحق إذا راه أو شهده “Zalim hükümdara karşı hakkı söylemekten daha üstün bir şey yoktur. İnsanlardan korkunuz, görüp bildiğiniz gerçekleri söylemeye mani olmasın”⁴⁸¹ buyrulmaktadır.

B. Hadis Rivâyetinde Çıkar Olgusu ve Tahdis Karşılığı Ücret Almak

Hadis rivâyeti karşılığında çıkar sağlama veya hediye kabul etme bir yana, ücret alma konusunun bile hadis âlimleri tarafından tartışıldığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), İshak b. İbrahim er-Râhûye (ö. 238/853) ve Ebû Hâtım er-Râzî (ö. 277/890) gibi muhaddisler, hadis rivâyeti karşılığında ücret alınmaması gerektiği, ücret alan hadisçiden rivâyette bulunmanın doğru olmadığı ve dolayısıyla böyle kimselerin rivâyetlerine itibar edilemeyeceği kanaatindedirler⁴⁸². Hatta bu konuda Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776) fakirliği sebebiyle yalan söylemeye meyilli olan kimselerin rivâyetlerine ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini ileri sürmüştür⁴⁸³.

Hadis âlimleri ilmin şeref ve haysiyetini koruma adına herhangi bir yakınlarını asla kayırma yoluna gitmemişlerdir. Meselâ Ali ibnû’l-Medîni (ö. 234/849), babasının durumu sorulduğunda “Onu başkasına sorun!” demiş, fakat ısrar edilince “Bu din meselesidir, fakat babam zayıf bir râvidir” diye cevap vermiştir⁴⁸⁴. *Sünen* sahibi Ebû Dâvûd da (ö. 275/888) oğlu Abdullah (ö. 316/928) için “Oğlum yalancıdır”⁴⁸⁵ ve Zeyd b. Ebî Üneyse de (ö. 119/737) kardeşi hakkında “Yalancılıkla anılan kardeşim Yahya’dan (ö. 146/763) hadis almayın!” diyebilmişlerdir⁴⁸⁶.

Yine ilmin şeref ve haysiyetini koruma adına, hadis âlimlerinin çoğu hediye veya ücret almamış, teklif edilen yardımları arkadaşlarının ısrarına rağmen asla kabul

⁴⁸⁰ Tirmizî, *Fiten*, 13; Ahmed b. Hanbel, III, 19, 61, (iki hadis de zayıftır) IV, 315, (sahih).

⁴⁸¹ Ahmed b. Hanbel, III, 61, (zayıf).

⁴⁸² Hatîb, *el-Kifâye*, I, 457; İbnü’s-Salâh, *Ulûmu’l-hadis*, s. 118. Tahdis karşılığında ücret alınıp alınmaması konusunda daha geniş bilgi için bkz. Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 159-162.

⁴⁸³ Hatîb, *a.g.e.*, I, 458, 459.

⁴⁸⁴ Şehâvî, Ebu’l-Hayr Muhammed b. Abdîrahman, *Fethu’l-muğîs bi-Şerhi Elfiyeti’l-hadis*, (thk. Abdülkerim b. Abdillâh b. Abdîrahman el-Hudayr ve Muhammed b. Abdillâh b. Fühayd Âl-i Fühayd), Riyad 1426, I-V (5. cilt fihrist), IV, 443, *el-İ’lân bi’t-tevbîh limen zemme ehle’t-te’rîh*, (thk. Franz Rosenthal), (Arapça’ya trc. Salih Ahmed Ali), Beyrut 1407/1986, s. 112. Ayrıca bkz. Hatîb, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu ashâbi’l-hadis*, Beyrut 1423/2003, s. 86.

⁴⁸⁵ Şehâvî, *Fethu’l-muğîs*, a.y., *el-İ’lân*, a.y.

⁴⁸⁶ Müslim, *Mukaddime*, 5. Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Âşıkkutlu, *a.g.e.*, s. 70-71.

etmemişlerdir. Hatta bunlar arasında Said b. Müseyyeb⁴⁸⁷ (ö. 94/713), Abdullah b. Mübarek⁴⁸⁸ (ö. 181/797) ve Abdullah b. İdris⁴⁸⁹ (ö. 192/808) gibi fakr u zaruret içinde olanlar bile yardım tekliflerini reddetmişlerdir.

Hammad b. Seleme (ö. 167/784) ve derslerine katılan biri arasında geçen diyalog, hadisçilerin pek çoğu itibariyle hediye almadıklarını ifade etmesi bakımından takdire şayandır. Hammad b. Seleme'nin derslerine katılan bu adam bir keresinde Çin'e gitmiş ve dönüşte Hammad b. Seleme'ye hediyeler getirmişti. Hediyeleri Hammad b. Seleme'ye uzatmış fakat o "İstersen bunları kabul edeyim ve sana hadis rivâyet etmeyeyim, istersen bunları kabul etmeyeyim sana hadis rivâyet edeyim; ikisinden birini seç" demiş. Bunun üzerine adam "Öyleyse hediyelerimi kabul etme, bana hadis rivâyet etmeye devam et" diyerek hediyeleri geri almıştır⁴⁹⁰.

Hadis âlimlerinin büyük çoğunluğu, ilmin onurunu korumak için halife ve emirlere karşı mesafeli durarak onlardan gelen hediye ve yardımları kabul etmemişlerdir. Harun Reşid'in (ö. 193/809) oğlu Me'mun (ö. 218/833), Abdullah b. İdris'ten (ö. 192/808) hadis dinlemiş, bunun karşılığında "İstersen mescidin yanındaki iki evi satın alayım, mescidini genişleteyim" demiş fakat o reddetmiştir. O esnada Abdullah b. İdris'in kolundaki yara Me'mun'un dikkatini çekmişti, ona "Yanımızda doktor var, izin verirseniz, sizi muayene etsinler" demiş, fakat Abdullah onu bile kabul etmemiştir. Yine Me'mun, İsa b. Yunus'dan da (ö. 187/803) hadis dinlemiş ve ona on bin dirhem verilmesini emretmiş, o kabul etmeyince, azımsadığını düşünerek yirmi bin dirhem verilmesini emretmiş. Bunun üzerine İsa b. Yunus "Resûlullah'ın hadisi karşılığında bir yudum su dahi kabul etmem. Şu mescidi altınla doldursan bile yine kabul etmem" diyerek tavrını ortaya koymuştur. Bunun üzerine Me'mun çaresiz onun yanından ayrılmıştır⁴⁹¹.

Âlimlerin bu müstağni davranışları, devlet adamlarını ve zenginleri, kendi huzurlarına gelmelerini netice vermiştir. Bu konuda İsa b. Yunus "Devlet başkanları ve

⁴⁸⁷ Hatîb, *el-Câmi*, s. 194.

⁴⁸⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 196.

⁴⁸⁹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 196.

⁴⁹⁰ Hatîb, *el-Kifâye*, I, 455.

⁴⁹¹ Hatîb, *el-Câmi*, s. 196. Hadis âlimlerinin, devlet yöneticilerinin ücret veya hediye teklifleri karşısındaki tutumlarıyla ilgili olarak bkz. Sabaz, Emrullah, *İlk Üç Asırda Hadisçilerin Devlet Adamları İle Münasebetleri*, (yüksek lisans tezi, DEÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Hadis), İzmir 2005, s. 50-51, 57, 65, 79-80, 85, 86.

zenginleri, A‘meş’ten başkasının yanında hakir bir vaziyette bulunduklarını görmedim. Hâlbuki A‘meş fakr u zaruret içinde olan bir kimseydi’’⁴⁹² demiştir.

Hadis rivâyeti karşılığında ücret ve hediye almamayı, makbul ve övgüye layık bir davranış olarak görenlerin yanında, belli şartlar dahilinde ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunanlar da vardır. Ebû Nuaym Fadl b. Dükeyn (ö. 219/834), Ali b. Abdülaziz el-Begavî (ö. 286/899) ve bazı muhaddisler rivâyet karşılığı ücret alınabileceği kanaatindedirler. Ebû İshak eş-Şîrâzî de (ö. 476/1085) bu yönde fetva vermiştir. Çünkü hadisçiler rivâyetle meşgul olduklarından ailelerinin nafakasını sağlamaya vakit bulamamaktadır. Bu veya buna benzer bir özür olduğu zaman ücret alınabilir. Aksi takdirde bunların dışında ücret almak, hadisçinin mürüvvetini zedeler ve hakkında da su-i zanna sebep olur⁴⁹³.

Rivâyet karşılığı ücret almayı doğru bulmayan hadis âlimleri, bunun râvi hakkında kötü düşüncelere sebep olabileceğini ileri sürerler. Zira ücret alanlardan bazıları, daha fazla ücret almak için hadis uydurma yoluna tevessül edebilirler⁴⁹⁴. Bu yolla yöneticilere yaklaştırmaya ve maddî çıkar temin etmeye çalışanlar olduğu görülmüştür. Bu konuda Gıyas b. İbrahim’in sahtekarlığı çok meşhurdur. Gıyas bir gün Halife Mehdî’nin (ö. 169/785) yanına girer. Onun güvercin yarıştırdığını görünce, hemen Hz. Peygamber’e kadar ulaşan bir sened söyler ve arkasından O’nun (s.a.s.) “Ok, deve, at ve kuş yarışlarından başkası için ödül almak helal olmaz” dediğini rivâyet eder. Mehdî, Gıyas’a hemen on bin dirhem altın verir, fakat hadis aslında olmayan “kuş” kısmını uydurduğunu anlayınca “Senin şu kafan yok mu? O bir yalancı kafasıdır!” diyerek onu huzurundan kovar. Hadis uydurmaya sebep oldukları için de güvercinleri kestirir⁴⁹⁵.

Menfaat temini için hadis uyduranlar kadar, hadis uydurtanlar da çıkmıştır. Bunlardan biri de Muhtar es-Sakafî’dir (ö. 67/686). Muhtar, hadisçi diye geçinen birine on bin dirhem, bir hil’at, bir binit ve bir de hizmetçi vermeyi teklif etmiş, bunlara

⁴⁹² Hatîb, *a.g.e.*, s. 192.

⁴⁹³ Hatîb, *el-Kifâye*, I, 459, 461; İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 119.

⁴⁹⁴ Hatîb, *a.g.e.*, I, 457.

⁴⁹⁵ İbnü’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ca’fer İbnü’l-Cevzî, *Kitabü’l-Mevzûât min ehâdisi’l-merfûât*, (thk. Nureddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar), Riyad 1418/1997, I-IV, I, 25-26; Suyûtî, *Tedrib*, s. 248; Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâisü’l-hasîs şerhu İhtisâri Ulûmi’l-hadîs*, Beyrut 1425/2004, s. 81.

mukabil “Resûlullah’ın, kendinden sonra evladının intikamını almak isteyen bir halife çıkacağını haber verdiğine” dair bir hadis uydurmasını teklif etmiş, o da Resûlullah’a nisbeten hadis uydurmak istemediğini, bunun vebalinin büyük olduğunu belirterek, “ashâbtan bu sözü kime söyletmek istersen uydurayım, vereceğin parayı da istediğin kadar azaltabilirsin” cevabını vermiş, teklifinde ısrar eden Muhtar’ın “Fakat Resûlullah’ın söylediği bir söz daha inandırıcıdır” demesi üzerine, pazarlık yaptığı şahıs da “Ama onun cezası da daha çoktur” karşılığını vermiştir⁴⁹⁶.

Ücret karşılığı hadis uyduran diğer bir grup da kıssacılarıdır (kussas). Bunlar cami ve mescidlerde halkı coşturup meşhur olmak ve dünyalık elde etmek için hadis uydurmuşlardır ve halk üzerinde de tesirli olmuşlardır. Çünkü cahil halk her kürsüye çıkanı dini iyi bilen bir âlim sanmıştır⁴⁹⁷.

Yukarıda saydığımız sebeplerden dolayı hadis diye uydurulmuş olan sözler, uzman muhaddislerce tesbit edilerek mevzûât kitaplarında (hadis diye uydurulmuş sözlerin bir araya getirildiği kitaplar) kaydedilmiş, böylece dinin ikinci aslı olan Sünnet art niyetli saldırılardan korunmuştur.

V. CEVAP VE DÜZELTME HAKKINA SAYGI

Gazeteciler yaptıkları haberlerde bazen hata yapabilirler. Böyle bir durumda yapılması gereken ilgili kişi veya kurumlarla görüşülerek hatanın düzeltilmesidir⁴⁹⁸. İlgili kişi veya kurumlarca görülen bir hata da ilgili medya organınca aynı şekilde düzeltilmelidir. Diğer yandan medya organları, bazı kişi veya kurumlar hakkında birtakım iddia ve ithamlarda bulunabilmektedir. Böyle durumlarda ilgili kişi ya da kurumlara düzeltme ve cevap hakkı doğar. Medya organları, onların düzeltme ve cevap haklarına saygılı olmak ve onları yayınlamak zorundadır⁴⁹⁹. Kişi veya kurumlar, düzeltme hakkı ile yanlış ve hatalı bilgilerin, cevap hakkı ile de kendileriyle ilgili iddia ve ithamlarda tek taraflı haberlerin önüne geçmiş olurlar⁵⁰⁰.

⁴⁹⁶ Hatîb, *el-Câmi*, s. 43; İbnü’l-Cevzî, *Mevzûât*, I, 21-22.

⁴⁹⁷ Uğur, *a.g.e.*, s. 190.

⁴⁹⁸ Demir, *Medya Etiği*, s. 65.

⁴⁹⁹ Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*, s. 60; Girgin, *Habercilik Etik’i*, s. 176; Armağan, Servet, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 2004, s. 165.

⁵⁰⁰ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, a.y.

Doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık, olayları iyice araştırma (tesebbüt) ve hakkaniyet kurallarını benimseyen medya organlarının, bazı kimseler hakkında iddia ve ithamlarda bulunmaları söz konusu olmasa bile, büsbütün hatalardan uzak kalmaları da imkânsız gibidir.

Düzeltilme ve cevap hakkı ilkesi, pek çok ülkede basın-yayın kuruluşlarının kabul ettiği etik ilkeler arasında yer almakla kalmayıp konuyla ilgili kanuni düzenlemeler de yapılmıştır⁵⁰¹.

Düzeltilme ve cevap hakkı ilkesi, toplumun, haklarını aramada zayıf davranması, mahkemelerin ağır işlemesi ve medya organlarının da hatalarını düzeltmeye fazla istekli ve meyilli olmamaları sebebiyle çoğu zaman etkili olarak işletilememektedir⁵⁰². Buna bağlı olarak haklarında iddia ve ithamlarda bulunulan pek çok kişi veya kurum mağdur olmakta ve haksızlığa uğramaktadır. Bazı yayın organları da “çamur at, tutmazsa izi kalır” düşüncesiyle ideolojilerine muhalif kimseleri bile bile karalamakta, onlar hakkında mesnetsiz iddialar ortaya atmaktadırlar.

Nebi (s.a.s.) hayatta iken müslümanlar, kendi aralarındaki samimi sevgi ve güvenden dolayı birbirlerine karşı kin, nefret, haset ve kötü düşünce içinde değillerdi. Onun için birbirlerinin aleyhinde kötü söz, çirkin iftira, mesnetsiz iddia ve ithamlarda bulunmuyorlardı. Yalnız münafıklar bundan hariçti. Onlar kalben iman etmedikleri için her fırsatı mü'minlerin aleyhinde kullanıyorlardı.

Sahâbe ve hadisçiler arasında “hata düzeltme”, daha çok dinî konularda yanlış veya eksik bir bilgiye sahip olan kimsenin uyarılması suretinde tezahür etmiştir. Uyarıdan sonra hatasını düzeltmeyen kimseye itibar edilmemiş böylece din hata ve yanlış bilgiden korunmuştur

İslâm, insanoğlunun hata yapabileceğini kabul eder ve hatayı gördükten sonra ondan dönmeyi de büyük bir fazilet sayar. Resûlullah (s.a.s.) bir hadislerinde كل ابن آدم

⁵⁰¹ a.mlf.'ler, *a.g.e.*, s. 60-61, 108-116; Armağan, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁰² Cereci, *Medya Etiği*, s. 17.

وخير الخطائين التوابون خطاء her insanın hata yapabileceğini, hata yapanların en hayırlılarının da hatasından dönüp tevbe edenler olduğunu ifade etmiştir⁵⁰³.

Sahâbe-i Kirâm’dan bazıları, Resûlullah’tan yaptıkları rivâyetlerde bazı hatalara düşebiliyorlardı. Bu hatalar kendilerine bildirildiğinde onları düzeltme faziletine de sahiptiler. Sahâbenin rivâyet veya fetvalarında hataya düştükleri yerleri düzeltmede Hz. Âişe’nin öne çıktığı görülmektedir. Hz. Âişe’nin bu düzeltmelerini Bedruddin ez-Zerkeşî (v. 794/1392), *el-İcâbe li îrâdi me’s-tedrekethu Âişe ala’s-sahâbe* (Hz. Âişe’nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler⁵⁰⁴) isimli kitabında bir araya getirmiştir. Biz burada Hz. Âişe’nin Sahâbe’ye yönelik düzeltmelerinden birkaç örnek vereceğiz.

Ebû Hureyre’nin “Resûlullah: Uğursuzluk üç şeydedir; evde, kadında ve atta, buyurdu” dediği Hz. Âişe’ye ulaşınca o: “Ebû Hureyre iyi ezberleyememiş, o (odaya veya meclise) girdiğinde Resûlullah: Allah, Yahudileri kahretsin, onlar şöyle derler: Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve atta” buyurmuştur, ama o, hadisin başını işitmemiş, sadece sonunu duymuştur” diyerek Ebû Hureyre’nin rivâyetini düzeltmiştir⁵⁰⁵. Bu konuyla ilgili Hz. Âişe’den gelen başka bir rivâyette Resûl-i Ekrem, “Uğursuzluk üç şeydedir: evde, kadında ve atta” sözünün Cahiliye insanlarına ait olduğunu ifade etmektedir⁵⁰⁶. Ebû Hureyre kendisine “Uğursuzluk üç şeydedir: evde, kadında ve atta” hadisi sorulduğunda o şu itirafta bulunmuştur: Ben o zaman, Resûlullah’ın demediği bir şeyi ona isnad ediyormuşum⁵⁰⁷.

Ebû Hureyre’nin naklettiği “Her kim cenazeyi (mezara kadar) takip ederse, ona bir kırat ecir vardır” hadisi üzerine İbn Ömer “Ebû Hureyre de (naklettiği bu rivâyetleriyle) çok ileri gitti!” demiş ve hadisi tahkik etmek üzere Hz. Âişe’ye birini göndermiştir. Hz. Âişe, Ebû Hureyre’yi tasdik edince İbn Ömer: “Demek ki, biz kıratların

⁵⁰³ Tirmizî, Kıyâme, 49; İbn Mâce, Zühd, 30; Dârimî, Rikak, 18.

⁵⁰⁴ Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi me’s-tedrekethu Âişe ala’s-sahâbe* (Hz. Âişe’nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler, trc. Bünyamin Erul), Ankara 2002.

⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, II, 289, (zayıf); Zerkeşî, *el-İcâbe*, s. 77.

⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, VI, 150, 240, 246, (üç hadis de sahihtir); Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 79.

⁵⁰⁷ Ahmed b. Hanbel, II, 289, (zayıf); Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 77.

çoğunu kaçırmışız” diyerek hatasını kabul etmiştir⁵⁰⁸.

Hiz. ÂiŖe'nin bazı Ŗahâbîlerin verdiği fetvalardaki hatayı düzelittiği de olmuŖtur. Ebû Hüreyre'nin “Cünüp iken sabaha çıkan kimse oruç tutmaz” fetvası Hiz. ÂiŖe ve Ümm-ü Seleme'ye ulaŖınca onlar, bunun doğru olmadığını, Resûlullah'ın cinsî münasebetten dolayı cünüp olarak sabahladığını, sonra da oruç tuttuğunu söylemiŖlerdir. Bu haber, Ebû Hüreyre'ye ulaŖtıđı zaman o, bu meseleyi onların daha iyi bileceğini ve dediklerinin doğru olduğunu tasdik ederek kendi görüşünden vazgeçmiŖtir⁵⁰⁹.

Hiz. Ömer (r.a.) ve KureyŖli bir kadın arasında geçen konuŖma, düzeltme ve cevap hakkı konusunda güzel bir örnektir. Hiz. Ömer bir hutbesinde, kadınlara mehir verirken aŖırıya gidilmemesini istemiŖti. Hutbeden indiği esnada KureyŖli bir kadın: “Ey mü'minlerin emiri! Allah'ın Kitabı mı uyulmaya daha layıktır yoksa sizin sözünüz mü?” diye sordu. Hiz. Ömer: “Elbette Allah'ın Kitabı. Peki, sizin bunu sormaktaki maksadınız nedir?” dedi. Kadın: “Siz az önce kadınlara mehir verilmesinde aŖırıya gitmeyi yasakladınız, halbuki Allah'ın Kitabı'nda “*Ayrıldığınız hanıma yüklerle mehir vermiŖ olsanız da, içinden ufak bir Ŗey bile almayın*”⁵¹⁰ buyuruyor.” Bunun üzerine Hiz. Ömer iki veya üç defa كل احد أفقه من عمر “Herkes Ömer'den daha bilgili” diyerek tekrar minbere dönmüş (ثم رجع إلى المنبر) ve cemaate: “Az önce mehirde aŖırıya gidilmesini yasaklamıŖtım, artık bundan sonra isteyen istediği kadar mehir verebilir” demek suretiyle görüşünden vazgeçtiğini ifade etmiŖtir⁵¹¹. Bu örnekte, toplumun sıradan bir ferдинin -

⁵⁰⁸ Buhârî, Cenâiz, 57; Müslim, Cenâiz, 55; ZerkeŖî, a.g.e., s. 128-129. Buhârî, İman, 35, Cenâiz, 58 ve Müslim, Cenâiz, 56'daki benzer hadis Ŗöyledir: “Her kim cenaze ile birlikte cenaze evinden çıkar, onun namazını kılar, sonra defnedilinceye kadar onu takip ederse ona iki kırat ecir vardır. Her bir kırat Uhud Dağı gibidir. Kim de namazını kılar ve dönerse, ona Uhud Dağı kadar ecir vardır.”

⁵⁰⁹ Müslim, Sıyam, 75-79; Ahmed b. Hanbel, VI, 99, 184; ZerkeŖî, a.g.e., s. 102-103.

⁵¹⁰ Nisâ (4), 20.

⁵¹¹ Said b. Mansûr, Said b. Mansûr b. Ŗu'be el-Horasânî, *Sünen*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Beyrut 1405/1985, I-II, I, 166-167, (hadis no: 598), (seneddeki râvilerden Mücâlid b. Saîd'in zayıf bir râvî olduğu rivâyet edilmekte (Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fi nakdi'r-ricâl*, (thk. Ali Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdülmecûd), Beyrut 1416/1995, VI, 23-24; İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Müessesetü'r-risâle, y.y. t.y., IV, 24-25); HüŖeym b. BeŖîr ise, sika bir râvîdir fakat tedlîs yaptığı söylenmektedir (Zehebî, a.g.e., VII, 90-91; İbn Hacer, a.g.e., IV, 280-282); Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, IV, 521-522, (zayıf); İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye*, (thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdilazîz eŖ-Ŗeserî), Riyad 1419/1998, I-XIX (19. cilt fihrist), VIII, 94-100, (zayıf); Ali el-Mütttekî, a.g.e., XVI, 537-538. Bu hadisin farklı lafızlarla gelen başka bir rivâyeti için bkz. Abdurrezzak b. Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, I-XII (12. cilt fihrist), VI, 180. ركب ثم رجع dan sonra *el-Metâlibü'l-âliye*'deki rivâyetle *Mecmau'z-zevâid* ve *Kenzü'l-ummâl*'deki rivâyetlerde ise ركب المنبر ziyadesi vardır. Bu rivâyetlere göre Hiz. Ömer'in tekrar minbere çıktığı anlaŖılmaktadır.

üstelik bir kadının- devlet başkanının görüşü karşısında kendi görüşünü beyan etmesi, o zamanki müslüman toplumun nasıl özgür bir ortama ve haklarını koruma konusunda nasıl yüksek bir cesaret ve erdeme sahip olduklarını göstermesi bakımından manidardır.

Hadisçiler de râvilerin yanılabilceğini veya hata yapabileceğini kabul etmektedir. Hatta İbn Maîn (ö. 233/848) bu konuda, “hiç hata yapmadım” diyen kimsenin yalan söylediğini belirtmiştir⁵¹². Sufyan b. Uyeyne⁵¹³ (ö. 198/814), Nuaym b. Hammad⁵¹⁴ (ö. 228/843), Ebû Avâne⁵¹⁵ (ö. 176/892) ve Şu’be b. Haccâc⁵¹⁶ (ö. 160/776) hata yaptığını itiraf eden bazı hadis âlimleridir.

Hatadan dönmeyi büyük bir erdem kabul eden hadisçiler, hata yaptıklarında onu itiraf etmekten çekinmemişlerdir. Yezid b. Harun (ö. 206/821) hadis ta’lim ettiği meclisinde pek çok kere bazı rivâyetlerde hata yaptığını ifade etmiştir⁵¹⁷. Hadisçilerden bazıları da hataya düşmemek için bilmedikleri veya unuttukları yeri belirtmekten çekinmemişlerdir⁵¹⁸. Meselâ İbn Abbas (r.a.), Resûl-i Ekrem’in vefatı esnasında üç şey vasiyet ettiğini, bu vasiyetlerden üçüncüsünü unuttuğunu belirtmiştir⁵¹⁹.

Hadis âlimleri, râvilerin kasıtlı olmayan ve aşırıya varmayan hata ve yanılmalarına müsamaha ile bakmışlar, hatası doğrularından (savab) az olanların rivâyetlerini kabul etmişler, hatası doğrularını geçen (kesretü’l-ğalat, fuhş-ı galat) râvilerin rivâyetlerini ise reddetmişlerdir⁵²⁰. Hatasında ısrar edenlere gelince, bunu, hata yapmaktan daha büyük bir cerh sebebi olarak görmüşler ve kendisine hatası belirtildiği halde ondan dönmeyen râvinin bütün rivâyetlerinin itibardan düşeceğini ve ondan artık hadis nakledilemeyeceğini belirtmişlerdir⁵²¹. Fakat râvi, kendisine hatası söylendiğinde ondan dönerse o zaman rivâyetlerinin kabul edileceğini ifade etmişlerdir⁵²². Görüldüğü gibi, hadis âlimleri, hatasını düzeltmeyip onda ısrar edenlere en büyük yaptırım uygulamışlardır. Zamanımızda ise ne yazık ki, kişi veya kurumlar hakkında kasıtlı

⁵¹² Hatîb, *el-Câmi*’, s. 256.

⁵¹³ a.mlf., *el-Kifâye*, I, 433.

⁵¹⁴ a.mlf., *a.g.e.*, I, 434.

⁵¹⁵ a.mlf., *el-Câmi*’, s. 254.

⁵¹⁶ a.mlf., *a.g.e.*, s. 256.

⁵¹⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, I, 433.

⁵¹⁸ Buhârî, *Salat*, 101.

⁵¹⁹ Buhârî, *Meğâzî*, 83.

⁵²⁰ Hatîb, *a.g.e.*, I, 428; Ahmed Naîm, *Tecrid mukaddimesi*, s. 296.

⁵²¹ İbnü’s-Salâh, *Ulûmü’l-hadis*, s. 120; Suyûtî, *Tedrib*, s. 293.

⁵²² Hatîb, *a.g.e.*, I, 431, 436.

olarak mesnetsiz iddia ve ithamlarda bulunan medya mensupları mesleklerine devam edebilmektedir.

VI. MAHREMİYETE SAYGI

A. Mahremiyetin Tanımı

Mahremiyet, Arapça “hrm” kökünden türemiş olan “mahrem” kelimesinin nisbet eki eklenmiş halidir. Kendisiyle evlenilmesi yasak olan kimseye “mahrem” denir⁵²³. Terim olarak *mahremiyet*, şahısların, diğer insanların öğrenmelerini istemedikleri özel hallerine denir. Mahremiyete saygı, “gizlilik”, “özel hayatın gizliliği” ve “özel yaşama saygı” tabirleriyle de ifade edilmektedir. Mahremiyetin ihlâli ise, izni ve rızaları olmadan insanların özel yaşamlarına girmek, özel bilgi ve belgelerine ulaşmak, gizli konuşmalarını dinlemek demektir.

Fertlerin mahremiyeti olduğu gibi aileler, özel veya resmî kuruluşlar ve devletlerin de mahremiyeti vardır. Ailenin mahremiyeti, aile fertlerinin kendi aralarında paylaştıkları sırları; kuruluşların veya devletlerin mahremiyeti ise kendilerine mahsus bilgi, sır ve gizli stratejileridir.

Mahremiyet alanlarını üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar:

1. İnsanların içinde yaşadıkları evleri ve hane halkına nisbetle ev içindeki odalar (örneğin ebeveyn odası), mahrem alanlardır. Buna “konut dokunulmazlığı” veya “fiziksel mahremiyet” de denilmektedir.

2. Gizli konuşmalar: Şahıslar, diğer insanlarla yaptıkları gizli konuşmaların başkaları tarafından bilinmesini istemeyebilirler.

3. Özel eşya ve bilgilerin gizliliği: Şahısların özel eşyaları, hatıra defterleri, özel fotoğrafları, banka hesap bilgileri ve vergi raporları mahremdir. Kişinin izni olmadan bunların öğrenilmesi doğru değildir⁵²⁴.

⁵²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arap*, “hrm” md., (XII, 123).

⁵²⁴ Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 105-106; Belsey, Andrew, “*Mahremiyet, Aheniyet, Siyaset*”, (Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998, s. 110; Girgin, *Habercilik Etik'i*, s. 104.

B. İletişim ve Mahremiyet

Özel hayatın gizliliği pek çok ülkede anayasa ve yasalarla koruma altına alınmakla⁵²⁵ birlikte medya etik ilkeleri içinde de öncelikli maddeler arasında yer bulmuştur. Anayasa, yasa ve medya etik ilkelerine göre, izin ve rızaları olmadan insanların özel hayatına girilemez, özel konuşmaları dinlenemez, özel bilgilerine ulaşılamaz ve gizli kamera ile çekim yapılamaz. Mahremiyetin ihlâli, kanunlara göre suç teşkil ettiği gibi, etik ilkeleri de çiğnemek demektir. Basın ve yayın hürriyetini sınırlayan önemli maddelerden biri de mahremiyete saygı kuralıdır⁵²⁶.

İzin ve rıza olmaksızın mahremiyeti ortadan kaldıran tek istisna “kamu yararı”dır. Ciddi bir suç, yolsuzluk ve adaletsizliklerin ortaya çıkarılması; ciddi yetersizlik ve ihmallerin açıklanması; halk sağlığı ve güvenliğinin korunması; halkı yanıltmaya veya aldatmaya yönelik açıklama ve faaliyetlerin ifşa edilmesi vb. durumlarda kamu yararı gereği ilgili kişilerin mahremiyeti ortadan kalkar. Meselâ tarihi eser kaçakçılığı yapan bir kimse, eserleri evinde saklıyorsa evine izinsiz girilebilir⁵²⁷.

Gerek kişilerin özel hayatlarıyla ilgili gerekse devlet sırrı niteliğindeki bilgilerin aktarılması hususunda kamu yararı ile mahremiyet sınırının nerede başladığı ve nerede bittiği netlik kazanmadığından⁵²⁸ veya tartışmalı olduğundan bazı basın ve yayın organları “kamu yararı” adıyla insanların mahrem alanlarına girebilmektedir⁵²⁹. İkisi arasındaki sınırın kimler tarafından ve nasıl belirleneceği tam olarak ortaya konmuş değildir. Bu durumda “özel yaşama saygı kuralı” ve “basının kamu adına denetim hakkı” arasında çizginin korunması, basının sağduyusuna ve meslek bilincine kalmış gözükmemektedir⁵³⁰.

Bazı basın ve yayın organları “kamu yararı” adıyla “mahremiyete saygı” kuralını çiğnerken, devlet veya özel kurumlarda suç işleyen, yolsuzluk yapan bazı

⁵²⁵ Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*, s. 58-59; Bülbül, *İletişim ve Etik*, s. 61, 222-223.

⁵²⁶ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 48; Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin mahremiyetle ilgili ilkesi şöyledir: “Gazeteci; kamuya mal olmuş bir şahsiyet bile olsa, halkın haber alma, bilgilenme hakkıyla doğrudan bağlantılı olmayan hiçbir amaç için izin verilmedikçe özel yaşamın gizliliği ilkesini ihlâl edemez.” <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 25.10.2008).

⁵²⁷ Demir, *Medya Etiği*, s. 64; BBC Yayın İlkeleri Klavuzu, s. 44-45; Girgin, *a.g.e.*, s. 88-89; Belsey, *a.mkl.*, s. 103, 107.

⁵²⁸ Avşar ve Demir, *a.g.e.*, s. 48, 59.

⁵²⁹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 48, 59, 64; Çaplı, *Medya ve Etik*, s. 109-110.

⁵³⁰ Bülbül, *a.g.e.*, s. 223.

kimseler de “mahremiyete saygı” kuralını kötüye kullanmaktadır. Her iki davranış da şahsî çıkar sağlamak için ahlâkî kuralları çiğnemek ve hiçe saymak anlamına gelmektedir.

Günümüz medyasında, “Ünlülerin özel hayatı olmaz, çünkü onlar artık kamuya mal olmuşlardır” gibi bazı çarpık anlayışlar da mevcuttur⁵³¹. Bu çarpık anlayışın neticesi olarak bazı ünlülerin en mahrem halleri gizlice fotoğraflanmakta veya kameraya çekilmektedir. Doğrusu ünlüler ne kadar kamuoyunca tanınsalar da bu durum onların özel hayatlarının teşhir edilmesini meşrulaştırmaz. Böyle bir anlayıştan bazı ünlülerin rahatsızlık duyduğu da basına yansımış bulunmaktadır⁵³². Öte yandan bazı ünlüler de gündemde kalabilmek için özel hayatlarını kamuya açmaktadır. Bu kimseler, böyle yapmadıkları takdirde gündemden düşecekleri korkusu yaşarlar⁵³³.

Bazı televizyon programlarının yaygınlaşmasıyla toplumun mahremiyet anlayışında sapmalar meydana geldiği görülmektedir. Kişilerin özel hayatlarının konu edildiği “yarışma programları”nda mahremiyet sınırları ortadan kalkarak şahısların gizli kalması gereken halleri alenileşmekte, kadınların problemlerinin anlatılmasının amaçlandığı kadın-aile programlarında aile sırları ortaya dökülmekte, ardından birtakım huzursuzluklar meydana gelmektedir. Bu huzursuzlukların neticesi olarak cinayet

işlendiği bile olmuştur⁵³⁴. Çeşitli televizyon programlarında insanların özel hallerinin yayınlanmasının, seyircilerde “röntgencilik” duygularını açığa çıkardığını belirten psikiyatrlar, gerçekte bu durumun psikiyatride hastalıklı bir ruh hali olduğunu ifade etmektedir⁵³⁵. Psikiyatrların dikkat çektiği gerçek göz önüne alınarak mahremiyet konusunda, haber, film, dizi, yarışma vs. yayın türlerinde yeni bir anlayış geliştirilmelidir.

⁵³¹ Medyakronik, s. 207.

⁵³² Konuyla ilgili örnekler için bkz. *Zaman Gazetesi*, 8 Mayıs 2008, 23 Ekim 2009; <http://webarsiv.hurriyet.com.tr/1998/09/20/67660.asp>, (i.e.t. 01.06.2008). Ayrıca mahremiyet ihlalleriyle ilgili örnekler için bkz. *Medyakronik*, s. 197-221.

⁵³³ Belsey, *a.mkl.*, s.112; Çaplı, *a.g.e.*, s. 108.

⁵³⁴ Bu tür cinayetlerle ilgili olarak bkz. *Yeni Şafak Gazetesi*, 19 Mayıs 2005, <http://yenisafak.com.tr/arsiv/2005/mayis/19/g08.html>, (i.e.t. 20.05.2008); *Milliyet Gazetesi*, 14 Haziran 2005, <http://www.milliyet.com.tr/2005/06/14/yasam/yas09.html>, (i.e.t. 20.05.2008); *Radikal Gazetesi*, 14 Haziran 2005, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=155721>, (i.e.t. 20.05.2008).

⁵³⁵ *Televizyon Programlarındaki Şiddet İçeriğinin, Müstehcenliğin ve Mahremiyet İhlallerinin İzleyicilerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*, RTÜK yayını, Ankara 2006, s. 42.

C. Din ve Mahremiyet

Mahremiyete saygı İslâm dininin önemle üzerinde durduğu bir husustur. Âyet ve hadislerle mahremiyetin sınırları çizilmiş ve bu sınırlara, devlet reisinden sıradan bir vatandaşa kadar herkesin uyması istenmiştir. İslâm dini, mahremiyetin korunmasını teşvik ederken ihlâlini de büyük bir suç saymıştır.

1. Mahremiyet Alanları

Mahremiyete konu olan durumlar, şahısların başkalarının öğrenmesini istemedikleri ayıp ve kötü halleri ve diğer özel durumlarıdır. İslâm'a göre şahıslar, bunların gizli kalmasını istediği, öğrenilmesine izin vermediği ve rızası bulunmadığı sürece hiçbir kimsenin bunları öğrenmeye hakkı yoktur. Yalnız insanların mahremiyet alanı dışındaki (kamu alanı) halleri ve topluluk içindeki konuşmaları mahrem değildir. Abdullah b. Mes'ud'a ait olan "Tecessüs bize yasaklanmıştır. Fakat bir suç alenen işlenmişse onun gereğini yaparız"⁵³⁶ sözü, mahremiyet alanı-kamu alanı konusuna açıklık getirmektedir.

a. Ev ve Odalar

Âyet ve hadislerde bir başkasının evine girmek için ilk önce izin almak, eğer izin verilmezse geri dönmek gerektiği bildirilmektedir. Öyleyse sahibinin izni olmadan evine girmek dinen yasaktır ve dolayısıyla mahremiyeti ihlâldir.

İzin almadan ve selam vermeden başka evlere girmeyi yasaklayan âyet-i kerîmenin⁵³⁷ nüzûl sebebi olarak şöyle bir rivâyet anlatılmaktadır. Ensar'dan bir kadın Resûlullah'a gelerek "Yâ Resûlallah! Ben evimin içinde öyle vaziyetlerde bulunuyorum ki, hiçbir kimsenin beni o vaziyette görmesini istemem, hatta babamın ve evladımın da görmesini istemem. Ben o vaziyette iken ailemizden her an bir adam içeri girebiliyor. Bu durum karşısında ne yapmalıyım?" diye sordu. Bunun üzerine bu âyet indi⁵³⁸.

⁵³⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 37.

⁵³⁷ Nûr (24), 27.

⁵³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII, 242-243; Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyyinü limâ tadammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Beyrut 1427/2006, I-XXIV (23 ve 24. ciltler fihrist), XV, 188.

Sonraki âyette, eğer evde kimse bulunmazsa yine de izin alınmadan girilmemesi emredilmektedir. Kimse yokken eve girmenin yasaklanması, evin hallerine muttali olmayı engellemek içindir. Zira evin içi dağınık olabilir veya ev sahibinin başkasının görmesinden utanacağı özel eşyalar orta yerde bulunabilir. Zaten âyet-i kerimede de eve girmemenin daha nezih ve makbul olduğu, kişi izinsiz girecek olursa da Allah'ın onun yaptıklarını bildiği vurgulanmaktadır⁵³⁹.

Hadislerde de başkalarının evlerine izin alınarak girilmesi üzerinde durulmaktadır. Bununla ilgili Resûlullah “İzin almak ancak göz(ün evin ayıplarını, gizli hallerini görmemesi) içindir”⁵⁴⁰ ve “Üç defa kapıyı çalınız, izin verilirse giriniz, verilmezse geri dönünüz”⁵⁴¹ buyurmaktadır. Resûlullah, bir eve girmek için kapıyı vurduktan sonra ev sahibi gelinceye kadar kapının tam önünde durmayıp sağında veya solunda beklemeyi tavsiye etmektedir⁵⁴². Çünkü kapı açılınca hoş olmayan durumlar nazara ilâşebilir.

Nebi (s.a.s), başkalarının evine girmek için izin şartını getirirken yabancı bir evi gizlice gözetlemeyi de şiddetle yasaklamaktadır. Bu konuyla ilgili hadislerde “Kim örtüyü kaldırarak (kapı ve benzeri şeyleri açarak) kendisine izin verilmeden gözüyle eve dalarsa ve (uygunsuz bir durumdan dolayı) görülmemesi gereken bir kimseyi veya yeri görürse helal olmayan ve cezayı gerektiren bir suç işlemiş olur”⁵⁴³, “Eğer sen evinde iken içeriye bakmasına izin vermediğin bir kimse, senin evinin içine baksa, sen de ona bir taş atıp gözünü çıkarsan, senin üzerine günah yoktur”⁵⁴⁴ bir başka hadiste “bunu yapması kendisine helal olur”⁵⁴⁵, diğer bir hadiste “diyet ve kısas gerekmez”⁵⁴⁶ denilmektedir. Bu hadislerden Resûl-i Ekrem'in, ev sahibine mahremiyetini koruması için önemli bir hak tanıdığı anlaşılmaktadır. Buna göre ev sahibi, evine izinsiz bakan kimseye mukavemet edebilir. Hatta bu esnada o kimsenin gözünü çıkarsa bile kendisi sorumlu tutulmaz.

⁵³⁹ Nûr (24), 28.

⁵⁴⁰ Buhârî, İsti'zân, 11; Müslim, Edeb, 40, 41.

⁵⁴¹ Müslim, Edeb, 33-37; Tirmizî, İsti'zân, 3.

⁵⁴² Ebû Dâvûd, Edeb, 126-127.

⁵⁴³ Tirmizî, İsti'zân, 16, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, V, 181, (zayıf). Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, V, 280, (hadis sahih li-gayrihidir).

⁵⁴⁴ Buhârî, Diyât, 15, 23; Müslim, Edeb, 44; Ahmed b. Hanbel, II, 243.

⁵⁴⁵ Müslim, Edeb, 43.

⁵⁴⁶ Nesâî, Kasâme, 47-48.

Sehl b. Sa'd'ın rivâyetine göre, Resûlullah demirden bir tarakla (midrâ) başını kaşırken pencereden gizlice içeriye bakan birine “Eğer senin baktığını daha önce bilseydim, şu demiri muhakkak gözüne saplardım. Çünkü izin isteme ancak göz içindir” demiştir⁵⁴⁷. Buna benzer bir vak’ada da Enes b. Mâlik şöyle demiştir: Ben Resûlullah’a bakıyordum, sanki evine gizlice bakan adamı dürtmek için, onun göremeyeceği tarafından ona yanaşıyor gibiydi⁵⁴⁸.

Hiz. Ömer bir gece vakti Medine sokaklarında teftiş yaparken bir evde şarkı söyleyen bir erkek sesi işitmiş ve duvardan aşır içeriye girmişti. Baktı ki, erkeğin yanında bir kadın, bir de şarap var. Bunun üzerine Hiz. Ömer “Ey Allah’ın düşmanı, sen günah işleyeceksin de Allah seni gizleyecek mi sandın?!” Adam cevaben “Acele etme ey mü’minlerin emiri! Ben bir günah işledim ise sen Allah’a karşı üç günah işledin. Allah “Başkalarının gizli ve ayıp hallerini merak edip araştırmayınız”⁵⁴⁹ buyurmuştur ama sen tecessüs ettin. Allah “Evlere kapılarından girin”⁵⁵⁰ demiştir ama sen duvarı aşır girdin. Allah “Kendi evlerinizden başka evlere izin almadan ve selâm vermeden girmeyin”⁵⁵¹ buyurmuştur ama sen evime izinsiz girdin” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hiz. Ömer “Seni affedersem içkiyi bırakır mısın?” demiş. O adam “Evet” deyince Hiz. Ömer onu affetmiş ve oradan çıkıp gitmiş⁵⁵². Görüldüğü gibi Hiz. Ömer, bir devlet başkanı olarak halkını denetlemekte ve yanlış davranışlarda bulunanları uyarmaktadır. Evine gizlice girilen şahıs da, İslâm dininin kendisine tanıdığı “mahremiyeti koruma hakkı”nı devlet başkanına karşı kullanma cesaretini göstermiş

⁵⁴⁷ Buhârî, Libas, 75, İsti’zân, 11; Müslim, Edeb, 40, 41; Nesâî, Kasâme, 46-47.

⁵⁴⁸ Buhârî, İsti’zân, 11.

⁵⁴⁹ Hucurât (49), 12.

⁵⁵⁰ Bakara (2), 189.

⁵⁵¹ Nur (24), 27.

⁵⁵² Harâitî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca’fer b. Sehl, *Mekârimü’l-ahlâk ve meâlihâ ve mahmûdî tarâikihâ*, (thk. Abdullah b. Beccâş b. Sabit el-Hımyerî), Riyad 1427/2006, I-IV, II, 907, (Bab: Mâ yüstehabbu li’l-mer’i min setri avrâti ehîhi’l-müslimi ve mâ lehû mine’s-sevâb), (zayıf); Ali el-Müttekî, *Kenzü’l-ummâl*, III, 808; Gazzâlî, *İhyâ*, II, 266, 418; Elmalılı, *a.g.e.*, VI, 4473-4474. Hiz. Ömer’in evleri teftişleriyle ilgili benzer rivâyetler için bkz. Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, X, 231, 232. Bu ve benzeri rivâyetlerde Hiz. Ömer’in tecessüs maksadıyla evleri teftiş ettiği akla gelmemelidir. Nitekim bu rivâyetle kendisine, yaptığı işin âyetle nehyedilen “tecessüs” fiili olduğu bildirilince hemen o işten geri durması da bunu göstermektedir. Başka bir rivâyetle Hiz. Ömer, Abdurrahman b. Avf’la beraber yaptığı bir gece teftişinde içki içilen bir evin önüne gelmişlerdi. Hiz. Ömer eve girme konusunda Abdurrahman’ın fikrini sormuş, o da “Bu, Allah’ın nehyettiği tecessüstür” demiş, bunun üzerine Hiz. Ömer hemen oradan uzaklaşmıştır. (Abdurrezzak b. Hemmâm, *a.g.e.*, X, 231-232; İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu’l-Medîneti’l-münevvere*, (thk. Fehîm Muhammed Şeltût), y.y. t.y., I-IV, II, 722; Harâitî, *a.g.e.*, II, 874-875, 909, (Bab: Mâ yüstehabbu li’l-mer’i min setri avrâti ehîhi’l-müslimi ve mâ lehû mine’s-sevâb), (sahih); Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 265). Hiz. Ömer, asayiş kontrol ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek maksadıyla gündüzleri çarşı pazarda, geceleri de Medine sokaklarında dolaşırdı. (bkz. Fayda, Mustafa, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 47).

olmaktadır.

İslâm dini, evlerin mahremiyetinin yanında aile fertlerine nisbeten odaların mahremiyetine de ayrıca ehemmiyet vermiştir. Nur Sûresi'ndeki âyette odaların mahremiyetiyle ilgili olarak ergenliğe ermemiş çocukların, köle ve cariyelerin, istirahat vakitlerinde (yatsıdan sonra, sabah namazından önce, öğle vaktinde) ebeveynin odasına girmeden önce üç defa izin istemeleri emredilmiştir⁵⁵³.

Bir hadiste geçtiği üzere bir adam Resûlullah'a gelerek "Yâ Resûlallah! Annemin yanına girmek için izin mi almam gerekiyor?" diye sormuş, Resûlullah da "Evet" demiş. Bunun üzerine adam "Ama biz aynı evde beraber kalıyoruz!" deyince Resûlullah "Yine de izin alman gerekir" demiş. Bu sefer adam "Fakat ben onun hizmetini görüyorum" demiş Resûlullah "Öyle olsa bile izin alman gerekir. Sen anneni çıplak halde görmek ister misin?" diye sormuş. Adam "Hayır, görmek istemem" deyince Resûlullah "Öyleyse izin almalısın!" diyerek bu husustaki son sözünü söylemiştir⁵⁵⁴.

b. Gizli Konuşmalar

Bir kimsenin başkasının duymasını istemediği konuşmaları mahremdir ve bir başkasının bunu öğrenmeye kalkması İslâm dinine göre doğru değildir. Bir hadiste "Bir kimse, bir başkasıyla konuşurken etrafına bakınırsa o konuşma gizli sayılır"⁵⁵⁵ buyrulmaktadır. Bir başka hadiste de "Her kim rızaları olmaksızın bir kavmin konuşmalarını dinlerse, kıyamet gününde onun kulaklarına kurşun dökülecektir"⁵⁵⁶ denilmektedir. Gizli dinleme yapan kimseye böyle ağır bir ceza vaad edilmesi, gizli dinlemenin ne kadar çirkin bir davranış olduğunu göstermektedir. Aslında gizli dinleme toplumda güvensizliğe yol açar ve bu sebeple insanlar birbirlerine şüpheyile bakar, neticede bütün bunlar toplumda bir fitne çıkmasına sebep olabilir. Böylece gizli dinleme yaparak fitneye sebebiyet veren kimse, hadiste belirtilen ağır azabı hak etmiş olur.

⁵⁵³ Nur (24), 58, 59.

⁵⁵⁴ İmam Mâlik, İsti'zân, 1; Taberî, *Câmiü'l-beyân*, XVII, 244-245; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 197.

⁵⁵⁵ Tirmizî, Bir, 39; Ebû Dâvûd, Edeb, 32.

⁵⁵⁶ Buhârî, Ta'bir, 45; Tirmizî, Libâs, 19.

c. Özel Eşya ve Bilgiler

İnsanların, başkalarının öğrenmesini istemediği yazışmaları ve özel eşyaları da mahremdir. İzni olmadan kimse onları öğrenemez. Bir hadiste “Kardeşinin kitabına (كتاب) onun izni olmadan bakan kimse, ateşe bakmış gibidir”⁵⁵⁷ buyrulurken özel eşyaların izinsiz teftiş edilmesi yasaklanmıştır. Hadiste geçen “kitap” kelimesini bazı âlimler, içinde ilmî mevzuların işlendiği yazılı kitap değil de, kişinin başkalarının muttali olmasını istemediği gizli bilgilerinin yazılı bulunduğu kitap olarak anlamışlardır. Çünkü onlara göre ilmin gizlenmesi doğru değildir. Bir görüşe göre de, hadiste geçen “kitap”tan, bütün kitaplar (her türlü kitap, yazılı metinler) kastedilmektedir⁵⁵⁸. Hadiste “kitap” kelimesinin mutlak bırakılmasından ve şarihlerin hadise getirdiği izahlardan anlaşıldığına göre, kişinin gizli bilgilerinin yazılı bulunduğu her türlü kitap, defter, mektup mahrem sayılmaktadır. Yine bu konuyla ilgili olarak İmam Gazzâlî’nin belirttiğine göre, bir muhtesip⁵⁵⁹ içki içtiğini bildiği bir kimsenin koltuğunun altında veya çantasında ne sakladığını araştıramaz. Belki de o kimse içkiden başka bir şey saklıyordur⁵⁶⁰.

2. Mahremiyetin Araştırılmaması

Mahremiyete saygının temelini “...Birbirinizin (başkalarının öğrenmesini istemediği) gizli hallerini araştırmayınız!...”⁵⁶¹ âyet-i kerimesi oluşturmaktadır. Tecessüs, başkasının hususiyetlerini belirten veya hislerini aksettiren hallerini öğrenmeye çalışma gayretidir⁵⁶². Âyette geçen “tecassüs” kelimesi, daha çok ayıp ve kötü haller⁵⁶³ için kullanılsa da bunlar dışındaki ayıp ve kötü olmayan gizli (özel) halleri

⁵⁵⁷ Ebû Dâvûd, Vitr, 23, (zayıf).

⁵⁵⁸ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim, *Meâlimü's-Sünen (Şerhu Süneni Ebî Dâvûd)*, Beyrut 1418/1997, (yayına hazırlayan: İzzet Ubeyd ed-De’as ve Âdil es-Seyyid), I-V, II, 111; Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd*, IV, 357. Bu konuyla ilgili ayrıca bkz. Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 123, 124.

⁵⁵⁹ Emr-i bi'l-ma'ruf nehy-i ani'l-münker prensibi uyarınca (Âl-i İmrân (3), 104, 110, 114; Tevbe (9), 71, 112; Hac (22), 41) gerçekleştirilen genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetlerine ve özellikle bununla görevli müesseseye “hisbe”, bu işle görevli memura da “muhtesib” denir. Kallek, Cengiz, “Hisbe”, *DİA*, XVIII, 133.

⁵⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 419, 420.

⁵⁶¹ Hucurât (49), 12.

⁵⁶² Armağan, *a.g.e.*, s. 107.

⁵⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “css” md., (VI, 38); İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*, XIII, 158.

de ifade etmektedir⁵⁶⁴. Onun için âyete “...Birbirinizin ayıp ve kusurlarını araştırmayınız!...” yerine “...Birbirinizin gizli hallerini araştırmayınız!...” diye meal verdik. Çünkü “gizli haller” tabiri daha şümûllüdür. İnsanlar, ayıp olmayan bazı gizli durumlarının da bilinmesini istemeyebilirler. Meselâ, kişinin, eşiyle şakalaşması gibi durumları buna örnek olarak verebiliriz. Yine meselâ, bir kişinin bankada parası bulunabilir ve banka hesap bilgilerinin başkaları tarafından bilinmesini istemeyebilir.

Resûlullah da “ولا تجسسوا ولا تحسسوا” “İnsanların özel hallerini araştırmayınız!”⁵⁶⁵ buyurarak özel durumların araştırılmasını yasaklamıştır. Bir başka hadiste de “Ey dili ile inanıp kalbine iman girmeyenler! Müslümanlara eziyet etmeyiniz ve onların gizli taraflarını araştırmayınız! Kim müslüman kardeşinin gizli tarafını araştırırsa Allah da o kimsenin gizli tarafını araştırır. Ve Allah, kimin gizli tarafını araştırırsa, evinin içinde bile olsa, onu herkese rezil eder”⁵⁶⁶ buyrulmaktadır. Resûlullah’ın “Müslümanlara eziyet etmeyin!” ve “Müslümanların gizli taraflarını araştırmayın!” emirlerini peş peşe zikretmesi, gizli halleri araştırmanın insanları üzen ve onlara eziyet veren bir durum olduğunu bildirmektedir. Allah Teâlâ’nın kişinin gizli yanlarını araştırması ve açığa çıkarmasını, bir başkası vasıtasıyla bu işi yaptıracığı biçiminde anlamak daha uygundur.

Nebi (s.a.s.) Muaviye b. Ebi Süfyân’a bir tavsiyesinde “Eğer sen insanların gizli hallerinin (عورات الناس) peşine düşüp araştırırsan onları bozarsın yahut bozulmalarını çabuklaştırırsın”⁵⁶⁷ demektedir, bir başka hadiste de “Bir devlet başkanı, halka şüphe ile yaklaşacak olursa onları ifsat etmiş olur”⁵⁶⁸ buyurmaktadır. Hadiste “devlet başkanı” ifadesinden sadece devletin en tepesinde bulunan bir tek yöneticiyi anlamamak gerekir. Vali, kaymakam, muhtar veya değişik birimlerin başında bulunan yöneticiler de bu kapsama girer. Bu yöneticilerin, raiyyetinde bulunan kimselere şüphayle yaklaşarak onların gizli hallerini araştırması, insanlarda huzursuzluğa sebep olur. İnsanların, özel

⁵⁶⁴ İbn Manzûr, “tecessüs”e bir şeyi aramak, araştırmak (بحث عنه وفحص), işlerin iç yüzünü teftiş etmek (التفتيش عن بواطن الأمور) manasını vermekte, daha sonra da “daha çok kötü (şer) şeyleri araştırmakta kullanılır” demektedir. Buna göre kelimenin anlamını mutlak manada “-iyi veya kötü- bir şeyi aramak, araştırmak” olarak anlayabiliriz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, “css” md., (VI, 38). Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân*, XIX, 399.

⁵⁶⁵ Buhârî, Nikah, 45, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr, 28-30; Ebû Dâvûd, Edeb, 48.

⁵⁶⁶ Tirmizî, Birr, 85. Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Edeb, 35; İbn Mâce, Hudûd, 5.

⁵⁶⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 37.

⁵⁶⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 37; Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 85, (Bab: el-İnbisâtu ile’n-nâs), (sahih).

hayatlarının takip edildiği endişesine kapılmaları birtakım tedirginlikleri de beraberinde getirir. Ayrıca yöneticilerin bu tavırları, raiyyetlerine güven duymadıkları anlamına gelir.

Sahâbîlerin mahremiyet konusunda anlayış ve uygulamaları, mahremiyete saygıyı ortaya koyması bakımından önemlidir. Meselâ, Abdullah b. Mes'ud'a "sakalından şarap damlıyor" denilerek bir adam getirilmiş. İbn Mes'ud da "Biz gizli kusur araştırmaktan nehyedildik, fakat bir suç alenen işlenecek olursa onu cezalandırırız" cevabını vererek⁵⁶⁹ insanların gizli yanlarının araştırılmaması gerektiğini vurgulamıştır.

Hiz. Ömer de bu konuda şöyle demektedir: Resûlullah zamanında birtakım insanların gizli işledikleri suçlar vahiy ile meydana çıkardı da bunun üzerine hesaba çekilirlerdi. Şimdi ise vahiy kesilmiştir. Bu durumda sizleri ancak açıktan işlediğiniz suçlar sebebiyle hesaba çekeriz. Böyle olunca her kim dışa yansıyan davranış ve sözlerinde hayır hali ortaya korsa, biz onu emin kabul eder, kendimize yakınlaştırır ve onun gizli hallerinden hiçbir şeyi araştırmayız. O kimse gizli işleri hususunda Allah'a hesap verecektir. Ve her kim de bir kötülük ve şer ortaya korsa, o, gizli işlerinin güzel olduğunu söylese de biz onu emin saymaz ve doğrulamayız⁵⁷⁰.

Abdurrahman b. Avf'la Hiz. Ömer arasında geçen diyalog da mahremiyete saygı konusunda dikkat çeken örneklerden biridir. Onlar beraberce bir gece teftişe çıkmışlardı. Bir evde ışık görüp penceresine yaklaştılar, içerden gürültüler geliyordu. Hiz. Ömer, İbn Avf'ın elinden tutarak "Burası kimin evidir biliyor musun?" diye sordu. O "Hayır, bilmiyorum" diye cevap verince Hiz. Ömer "Burası Rebîa b. Umeyye b. Halef'in evidir. Görüyorsun ya bunlar içki içiyorlar, ne dersin bunlara ne yapalım?!" dedi. İbn Avf "Benim anladığım kadarıyla, biz Allah Teâlâ'nın "*Birbirinizin özel hallerini araştırmayınız!*"⁵⁷¹ diye yasak ettiği bir kusur işlemekteyiz" dedi. Bunun üzerine Hiz. Ömer hemen geri çekildi ve oradan uzaklaştılar⁵⁷².

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 37.

⁵⁷⁰ Buhârî, Şehâdât, 5.

⁵⁷¹ Hucurât (49), 12.

⁵⁷² Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, X, 231-232; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*, II, 722; Harâîfî, *Mekârimü'l-ahlâk*, II, 874-875, 909, (Bab: Mâ yüstehabbu li'l-mer'i min setri avrâtî ehihi'l-müslimi ve mâ lehü mine's-sevâb), (sahih); Gazzâlî, *İhyâ*, II, 265.

3. Mahremiyetin İfşâ Edilmemesi

Âyet ve hadislerde “mahremiyete saygı” önemle üzerinde durulan bir konu olduğu gibi insanların gizli hallerine, ayıp ve kusurlarına muttali olunduğunda bunların ifşâ edilmemesi (basın-yayın yoluyla duyurulmaması) de önemle üzerinde durulan diğer bir konudur. Hadislerde insanların ayıp ve kusurlarının örtülmesi emredilmiş, böyle yapanların ahirette mükafatlandırılacakları, aksini yapanların ise cezaya çarptırılacakları bildirilmiştir.

Allah Teâlâ'nın isimlerinden biri de “Settâr”dır. “Settâr”, ayıpları, kusurları örten manasına gelmektedir. Bir hadiste bu konuya işaret edilerek şöyle denilmektedir: Herhangi biriniz Rabb'ine yaklaşır da Rabb'i onun üzerine koruma perdesini kor ve ona “Şu şu günahları işledin mi?” diye sorar. Mü'min de “Evet Rabb'im işledim!” der. Rabb'i yine ona “Şu şu günahları da işledin!” buyurur. Mü'min de “Evet” diyerek tasdik eder ve içinde helak olduğu kanaati hâsıl olur. Bunun üzerine Yüce Allah “Ben senin bu günahlarını dünyada iken (halktan) gizledim. Bugün de onları senin lehine mağfîret ediyorum!” buyurur ve mü'minin hasenat defteri kendisine verilir.”⁵⁷³ Resûlullah da insanların ayıp ve kusurlarının örtülmesini tavsiye ederek şunları söylemiştir: “Her kim bir müslümanın dünyadaki ayıbını örterse, Allah da kıyamet günü onun ayıbını örter”⁵⁷⁴, “Bir mü'min, kardeşinin bir ayıbını görüp de örterse cennete girer.”⁵⁷⁵

Bir defasında Nebi (s.a.s.), birinin peştamalsız olarak açıkta yıkandığını görünce hemen minbere çıkmış ve Allah'a hamd ü senadan sonra “Muhakkak ki, Allah hayâ sahibidir ve ayıpları örtendir. O, hayâyı ve örtünmeyi (hayâlî ve ayıp yerlerini örten kullarını) çok sever. Sizden biriniz yıkanacağı zaman (ayıp yerlerini kimsenin görmeyeceği şekilde) örtünsün” buyurmuştur⁵⁷⁶.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.), bilhassa karı-kocanın, birbirlerinin sırlarını ifşâ etmemeleri hususuna ayrı bir ehemmiyet vermiştir. Bir hadiste Resûl-i Ekrem “Kıyamet

⁵⁷³ Buhârî, Mezâlim, 2, Tefsîru Sûrati Hûd (11), 4, Edeb, 60, Tevhid 36; Müslim, Tevbe, 52.

⁵⁷⁴ Buhârî, Mezâlim, 3; Müslim, Birr, 58, 72; İbn Mâce, Hudûd, 5. *Sünen-i İbn Mâce*'de geçen rivâyette, Allah Teâlâ'nın, başkasının ayıbını örten kimsenin dünyadaki ayıplarını da örteceği belirtilmektedir.

⁵⁷⁵ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VI, 372, (zayıf).

⁵⁷⁶ Ebû Dâvûd, Hammâm, 1; Nesâî, Gusl, 7.

gününde insanların Allah nezdinde derecesi en fena olanı, karı-koca birbirine yakın olduktan sonra kadının sırrını yayan erkektir”⁵⁷⁷ buyurmuş, bir başka hadiste de insanlara cinsel ilişkilerini anlatan karı-kocayı, sokakta insanların ortasında cinsel ilişkiye giren erkek ve dişi şeytana benzetmiştir⁵⁷⁸. Hadislerde de açıkça ifade edildiği üzere karı-kocanın, aile içinde geçen özel hallerini ve konuşmalarını başkalarına anlatmaları haramdır. Çünkü bunlar onlara emanet edilen ve gizlenmesi gereken aile sırlarıdır⁵⁷⁹.

Muttali olunan (bilinen) mahremiyetlerin ifşa edilmemesi konusunda hadislerden pek çok örnek bulmak mümkündür. Biz bunlardan bir kaçını zikredeceğiz.

Zina suçunu itiraf edip kendisine had cezası uygulanan Mâiz, bir yetimdi ve Hezzâl’in yanında büyümüşü. Nefsine uyup zina işleyince durumu Hezzâl’e bildirdi. O da Allah’tan af dileyeceğini umarak Resûlullah’a haber vermesini söyledi. Mâiz Resûlullah’a gelip zina ettiğini itiraf edince Resûlullah recmedilmesini emretti ve Hezzâl’e de “لو سترته بثوبك كان خيرا لك” “Keşke onun yaptığı bu günahı gizleseydin, senin için daha iyi olurdu!” dedi⁵⁸⁰.

Enes b. Mâlik’in rivâyetine göre bir adam, Resûl-i Ekrem’e gelerek haddi gerektiren bir günah işlediğini ve dolayısıyla kendisine had cezası vurulmasını istemişti. Resûlullah o kimseye ne günah işlediğini sormadı. Bu esnada namaz vakti girdi. O adam, cemaatle birlikte namaz kıldı. Namaz bittikten sonra o kişi, Resûlullah’a aynı şeyleri tekrar söyledi. Resûlullah ona “Sen şimdi bizimle beraber namaz kıldın değil mi?” dedi. O da “Evet” dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem “Şüphesiz ki, Allah senin günahını mağfiret etmiştir!” buyurdu⁵⁸¹. Böylece Resûlullah, günahını açıkça belirtmeyen bu adama “ne işlediğini” sormayarak o kimsenin günahının bilinmesine mani oldu.

⁵⁷⁷ Müslim, Nikah, 123, 124; Ebû Dâvûd, Edeb, 32.

⁵⁷⁸ Ebû Dâvûd, Nikah, 48-49, (Her ne kadar Albânî bu hadise “zayıf” dese de, es-Seyyid Muhammed Seyyid, Abdulkadir Abdülhay ve Seyyid İbrahim’e göre “sahih”tir. Çünkü hadisi takviye eden başka rivâyetler (شواهد) vardır. Bkz. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen*, (thk. es-Seyyid Muhammed Seyyid, Abdulkadir Abdülhay ve Seyyid İbrahim), Kahire 1420/1999, I-V (5. cilt fihrist), II, 931); Ahmed b. Hanbel, II, 540, (zayıf).

⁵⁷⁹ Güler, *Zekeriya, Hz. Peygamber, Toplum ve Aile*, İstanbul 2007, s. 32.

⁵⁸⁰ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 514, (hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir). Ayrıca bkz. İmam Mâlik, *Hudûd*, 3; Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 7, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, V, 217, (hadis sahih li-gayrihîdir).

⁵⁸¹ Buhârî, *Hudûd*, 27.

Zeyd b. Eslem'in (ö. 136) rivâyetine göre, Resûlullah (s.a.s.) zamanında bir adam zina yaptığını itiraf edince Resûlullah bir kırbaç istedi. Hemen kendisine kırık bir kırbaç getirildi. Resûlullah "Daha sağlamını! (getirin)" buyurdu. Bu defa budakları kesilmemiş yeni bir sopa getirilince "Biraz küçüğünü" buyurdu. Bu defa da budakları kesilmiş düzgün ve eğilebilen bir kırbaç getirilince Resûlullah (s.a.s.) adamın kırbaçlanmasını emretti. Adam kırbaçlandıktan sonra Resûlullah şöyle buyurdu: أَيُّهَا النَّاسُ، قَدْ آنَ لَكُمْ أَنْ تَنْتَهَوْا عَنْ حُدُودِ اللَّهِ، مَنْ أَصَابَ مِنْ هَذِهِ الْقَانُورَاتِ شَيْئًا، فَلْيَسْتَرْ بَسْتِرَ اللَّهِ، فَإِنَّهُ مِنْ يَدَيَّ لَنَا الْفَحْشَاءُ، فَتَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَنْقُصُ نَقْمَهُ عَلَى كِتَابِ اللَّهِ "Ey insanlar! Allah'ın ceza (had) takdir ettiği suçlardan artık vazgeçme zamanı geldi (artık bu tür günahları işlemeyiniz)! Kim şu çirkin şeylerden birini işlerse Allah'ın örtüsüyle örtünsün (de onu açığa vurmasın, tevbe etsin, Allah'tan aff dilesin). Zira kim işlediği (haddi gerektiren) bir günahı açığa vurursa biz de ona Allah'ın Kitabı'nı (hükmünü) tatbik ederiz."⁵⁸²

Ukbe b. Âmir'in Dühayn adında bir kâtibi vardı. O, Ukbe'ye gelerek "Bizim komşularımız var, şarap içiyorlar. Onları yakalaması için korucuları (güvenlik görevlileri) çağıracağım" dedi. Ukbe "Böyle yapma, onlara nasihatle bulun ve tehdit et" dedi. Dühayn, Ukbe'nin dediklerini yapar, ama komşuları şarap içmekten vazgeçmez. Dühayn tekrar Ukbe'ye gelip "Ben onları men'ettim ama vazgeçmediler. Onları yakalaması için korucuları çağıracağım" dedi. Ukbe ona "Yazıklar olsun sana, böyle yapma! Ben Resûlullah'ın şöyle buyurduğunu işittim: "Bir mü'minin ayıbını görüp de onu örten kimse, diri diri mezara gömülen bir kız çocuğunu mezardan çıkararak hayata kavuşturan kimse gibidir"⁵⁸³

Hız. Ömer bir gece teftişinde bir erkek ve bir kadının zina ettiğini görür. Ertesi gün sahâbenin bulunduğu mecliste "Devlet başkanı (yani kendisi), bir erkeğin bir kadın ile zina ettiğini görse, kendi görüşüne göre onlara had cezası uygulayabilir mi?" diyerek onların görüşlerine başvurdu. Oradakiler "İmamımız ve Halifemizsiniz! Mademki, gözünüz ile gördünüz, had cezası uygulamaya salahiyetiniz var" dediler. Fakat Hız. Ali

⁵⁸² İmam Mâlik, Hudûd, 12. Ayrıca bkz. Hâkim, *Müstedrek*, IV, 373-374, (hadis Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahihtir).

⁵⁸³ Ebû Dâvûd, Edeb, 38, (zayıf); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze (Kahire) 1420/1999, I-IV, II, 345-346, (hadis sahihtir, fakat buradaki isnadı zayıftır); Buhârî, *el-Edebü'l-müfref*, s. 209, (Bab: Men setera müslimen), (zayıf); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 539, (sahih); Ahmed b. Hanbel, IV, 147, (zayıf); Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, VI, 372, (seneddeki râvîlerden Talha b. Zeyd zayıf, diğerleri sikadır).

“Hayır, salahiyetiniz yoktur. Eğer böyle bir şey yaparsanız, size had cezası uygulanır. Çünkü Allah Teâlâ böyle durumlarda dört şahit getirilmesini emretmiştir” dedi⁵⁸⁴. Hz. Ömer bir müddet bekledi ve aynı soruyu tekrar sordu. Hz. Ali de aynı cevabı verdi. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Ali’nin görüşünü benimsedi⁵⁸⁵.

Gazzâlî, bu olayla ilgili önemli bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Bu olay, dinin, fuhşiyatın gizlenmesini istemekte olduğunu vurgulayan en kuvvetli bir delildir. Fuhşiyatın en fenası ise zinadır. Halbuki burada İslâm dini zina suçunun sabit olması için adil olan dört kişinin “bıçak kına girer gibi” görmelerini şart koşturmuştur ki, buna da imkân yok gibidir. Zina edenleri yalnızca hâkimin görmesi, had cezasının uygulanması için yeterli değildir. Cenâb-ı Hakk’ın zinaya cezaların en büyüğü olan recmi koyarak fuhuş yolunu kapatmaktaki hikmetine bak ve sonra da asi kulları üzerine gerdiği örtünün kesafetini (kalınlığını) gör ki, günahın meydana çıkmaması hususunda yolu nasıl daraltıyor.”⁵⁸⁶

Konumuzla ilgili önemli bir örnek de Abdullah b. Mes’ud’un başından geçmiştir. Abdullah b. Mes’ud’a bir adam, arkadaşıyla birlikte gelmiş ve arkadaşının sarhoş olduğunu söylemiştir. İbn Mes’ud sarhoşa had vurdurmuş sonra da adama “Sen bunun nesi olursun? diye sormuş. Adam, amcası olduğunu söyleyince İbn Mes’ud “Edebe riayet etmediğin gibi, adamın kusurunu da gizlemedin” diye adama itap etmiş ve devamla “Haber verilen bir haddi icra etmek, imam (devlet başkanı veya hâkim) için zaruridir, fakat Allah affeder ve affedenleri sever” dedikten sonra “*Affetsin ve vazgeçsinler*”⁵⁸⁷ âyetini okumuş. Daha sonra devam ederek şöyle demiş: Resûlullah’ın, hırsızlıktan dolayı ilk elini kestirdiği adamı hatırlıyorum. O adamın eli kesildikten sonra Resûlullah’ın benzi sararmıştı. Oradakiler “Bu hadiseye üzölmüş görünüyorsunuz?” dediklerinde Resûlullah “Niçin üzölmeyeyim, din kardeşinize karşı şeytanlara yardımcı olmayınız!” dedi. Oradakiler “O halde bağışlasaydınız!” dediler. Bunun üzerine Resûlullah “Sultan, kendisine haddi gerektiren bir suç intikal ettiği zaman onu yerine

⁵⁸⁴ Harâitî, *Mekârimü’l-ahlâk*, II, 873-874, (Bab: Mâ yüstehabbu li’l-mer’i min setri avrâti ehîhi’l-müslimi ve mâ lehû mine’s-sevâb), (hadisin râvileri sikadır, fakat senedinde inkita olduğu için hadis zayıftır); Ali el-Mütttekî, *Kenzü’l-ummâl*, V, 457; Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 264-265.

⁵⁸⁵ Gazzâlî, *a.g.e.*, 265.

⁵⁸⁶ Gazzâlî, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁸⁷ Nur (24), 22.

getirmesi gerekir (إنه ينبغي للسلطان إذا انتهى إليه حد أن يقيمه). Fakat Allah Teâlâ affeder ve affi sever” buyurarak “*Affetsin ve vazgeçsinler, Allah’ın sizi mağfiret etmesini istemez misiniz*”⁵⁸⁸ âyetini okumuştur⁵⁸⁹. Resûlullah’ın, üzüntüsünü “Niçin üzölmeyeyim, din kardeşinize karşı şeytanlara yardımcı olmayınız!” sözleriyle açıklaması ve ardından haddi gerektiren bir suçun kendisine getirilmezden önce affedilmesinin daha efdal olduğunu bir âyetle belirtmesi, O’nun (s.a.s.), insanların günahlarını örtmeye ve böylece toplum nezdinde onur ve haysiyetlerinin kırılmamasına ne kadar önem verdiğini göstermektedir.

“Ümmetimin hepsi affolunmuştur, günah işleyip de onu ifşâ edenler bundan müstesnadır. Günahını ifşâ şu demektir: Bir kimse, geceleyin bir günah işler ve o kimse, Allah onun işlemiş olduğu günahını örtmüş olarak sabahlar. Allah günahlarını örtmüş olduğu halde o tutup bir başkasına: Ey falanca, ben dün gece şöyle şöyle işler yaptım, der. Halbuki o, Rabb’i onun günâhını örtmüş olarak gecelemiştir. Fakat bu kimse, Allah’ın örttüğü perdeyi açarak sabaha çıkıyor fâsıklığını söyleyip i’lân ediyor”⁵⁹⁰ hadisi, daha açık olarak günahların gizlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. İnsan nefesine uyararak günah işleyebilir, fakat onu teşhir ederse ikinci bir günah işlemiş olur. Bir insanın, bir günahı nasıl cesaretle işlediğini anlatması, hem günahını teşhir etmesi hem de diğer insanlara kötü örnek olması bakımından doğru bulunmayan bir davranıştır.

Fıkıh âlimleri de, gerek duyulduğunda şahitlikte bulunmayı farz-ı kifâye kabul etmekte, fakat hadlere dair şahitlikte kişinin setretmek (gizleyip açıklamamak) ile bildirmek arasında serbest olduğunu belirtmektedir. Çünkü böyle bir şahitliğin hükmü, haddin uygulanmasındaki ecir maksadıyla şehâdet etmek ile, müslümanın gizli ve hürmet duyulması gereken bir yönünü açıklamaktan kaçınmak arasında değişmektedir. Bununla birlikte bazı hadislerde de ifade edildiği üzere setretmek daha uygun ve

⁵⁸⁸ Nur (24), 22.

⁵⁸⁹ Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, VII, 370-372; Harâitî, *Mekârimü’l-ahlâk*, II, 900-902, (Bab: Mâ yüstehabbu li’l-mer’i min setri avrâti ehîhi’l-müslimi ve mâ lehû mine’s-sevâb), (zayıf); Gazzâlî, *a.g.e.*, II, 266. İbn Mes’ud’un “Resûlullah’ın, hırsızlıktan dolayı ilk elini kestirdiği adamı hatırlıyorum...” diye başlayarak anlattığı kısım, Ahmed b. Hanbel, I, 419, 438, (hadis zayıftır, fakat şahitleriyle birlikte hasen derecesine çıkmaktadır) ve Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 537’de de geçmektedir.

⁵⁹⁰ Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 56.

efdaldır⁵⁹¹. Meselâ, hırsızlıkta şâhidin, mal sahibinin hakkını korumak maksadıyla - zanlı hakkında- “malı aldı” demesi ve zanlının elinin kesilmesini engellemek için de “çaldı” dememesi en doğru olanıdır. Böylelikle şâhit, zanlının fiilini bir taraftan setretmiş diğer taraftan bildirmiş olur⁵⁹².

Netice itibariyle diyebiliriz ki, müslüman kimse, bilerek veya bilmeyerek bir günah işleyip hataya düşerse hemen Allah’a tevbe etmelidir. İşlediği günah ve masiyeti de insanlara ifşa etmeyip, kendisiyle Allah arasında gizli tutmalıdır. Çünkü işlediği fuhşiyâtı insanlara ilân etmede bir nevi Allah’ın dînine ve hükümlerine karşı gelmeye sevinme ve aleyhine şâhitleri çoğaltma vardır. Halbuki mü’min işlediği günah ve fuhşiyâtın ezikliği içerisinde bulunmalı, kendisinde bulunan haya duygusu bunu insanlara ilân etmeye engel olmalıdır. Hem yapılan kötülükleri insanlara ilân etmede, yeryüzünde fesadı yayma, insanları buna teşvik etme ve kötülük konusunda örnek olma vardır. Bütün bu sebeplerden dolayı müslümanın işlediği kötülükleri yayması uygun görülmemiştir. Hatta işlenen bir kötülüğe şâhit olan başka müslümanların da bunu gizli tutması İslâmî edep ve ahlâk kurallarındandır.

Gizli işlenen günahların ifşâ veya teşhir edilmemesiyle ilgili buraya kadar verdiğimiz âyet, hadis, sahâbe’den örnekler ve fıkıh âlimlerinin görüşlerine bakılarak günahların gizli işlenebileceği gibi bir anlam asla çıkarılmamalıdır. Çünkü İslâmiyet’e göre, fuhşiyâtın açıktan işlenmesi yasak olduğu gibi gizli işlenmesi de kat’î surette yasaktır⁵⁹³. İslâm’ın, gizli işlenen günahları ifşâ veya teşhir etmemeyi tavsiye etmesi, nefesine veya şeytana yenik düşen bir kimsenin toplum nezdinde haysiyetini korumaya, o kimseye tevbe kapısını açık bırakmaya ve çirkin işlerin yaygınlık kazanmasını önlemeye matuftur. Yine buraya kadar geçen âyet, hadis ve İslâm âlimlerinin görüşleri genel olarak değerlendirildiğinde, mahremiyeti gizlemenin asıl; ifşâ etmenin ise ârızî olduğu ortaya çıkmaktadır. Suç-günah işleyen kimsenin -suçu-günahı sabit olsa bile-

⁵⁹¹ Bu hadisler: “Her kim bir müslümanın dünyadaki ayıbını örterse, Allah da kıyamet günü onun ayıbını örter” (Buhârî, Mezâlim 3; Müslim, Birr, 58, 72; İbn Mâce, Hudûd, 5), Resûlullah’ın Hezzâl’e Mâiz’in zina etmesiyle ilgili olarak لو سترته بثوبك كان خيرا لك “Keşke onun yaptığı bu günahı gizleseydin, senin için daha iyi olurdu!” demesi (Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 514, (hadis Buhârî ve Müslim’in şartlarına göre sahihtir). Ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, Hudûd, 7, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, V, 217, (sahih li-gayrihi).

⁵⁹² Zuhaylî, *el-Fikhü'l-İslâmî*, VI, 557-558.

⁵⁹³ Konuyla ilgili âyet ve hadisler için bkz. En’âm (6), 151, A’raf (7), 33; Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-En’âm (6), 7, Tefsîru Sûrati'l-A’raf (7), 1.

neşriyatla ifşâ edilmesi, ancak halkın o kimsenin zararlarından korunması (kamu yararı) maksadına matuf olabilir.

4. Mahremiyette Töhmeye Sebebiyet Vermemek

Resûlullah (s.a.s.) başkalarının mahremiyetine saygılı olmayı emrederken her bir ferdin kendi mahremiyetinin ihlâl edilmesine meydan vermemesini de istemektedir. Eğer başkaları istemeden mahremiyetine muttali olurlarsa o zaman da durumu izah etmelidir ki, böylece yanlış anlamaların önüne geçilmiş olsun.

Resûl-i Ekrem bir defasında itikafta iken eşi Hz. Safiye, akşam vakti O'nu ziyarete gelmişti. Resûl-i Ekrem onu uğurlarken Ensar'dan iki sahâbî, kendisini, yanında bir kadın olduğu halde gördüler ve selâm verip oradan hemen uzaklaşmak istediler. Fakat Resûlullah onları durdurup “Bu kadın anneniz Safiye’dir” dedi. Onlar “Yâ Resûlallah! Allah'ı tesbîh ederiz” dediler ve bu durum kendilerine ağır geldi (yani Resûlullah'ı, yanındaki kadının kim olduğunu açıklama zaruretinde bırakmış olmaları). Bunun üzerine Resûlullah “Şüphesiz şeytan, insan vücûdunda kanın ulaştığı yerlere kadar ulaşır. Ben sizin gönüllerinize şeytanın bir şüphe atmasından endişe ettim” buyurmuştur.⁵⁹⁴

Câbir b. Abdillâh'ın rivâyetine göre Nebî (s.a.s.), erkeğin sefer dönüşü gece vakti kendi ailesinin yanına ansızın gelivermesini, ev halkını hiyanete nisbet etme ve onların kusurlarını araştırma (يَتَخَوْنَهُمْ أَوْ يَلْتَمِسُ عَثْرَاتِهِمْ) anlamına geleceği için yasaklamıştır⁵⁹⁵. Çünkü kadın, kocası için gerekli temizlik ve tezeyyün üzere bulunmayabilir⁵⁹⁶. Fakat koca, daha önceden geleceği günü haber verirse (veya günümüzde olduğu gibi telefonla bildirirse) veya kısa süreliğine bir yolculuğa çıkmışsa ya da gündüz gidip akşam eve dönmüşse bu durumda hadiste belirtilen yasak söz konusu olmaz. Çünkü gece ansızın eve girme yasağı, uzun süre ayrılıktan sonra dönme durumunda geçerlidir⁵⁹⁷.

⁵⁹⁴ Buhârî, İtikâf, 8, 11, 12, Humus, 4; Müslim, Selâm, 23-25; İbn Mâce, Sıyâm, 65.

⁵⁹⁵ Müslim, İmâre, 184; Dârimî, İsti'zân, 3; Ahmed b. Hanbel, III, 302. Ayrıca bkz. Buhârî, Umre, 16, Nikah, 120; Müslim, İmâre, 180, 183, 185; Tirmizî, İsti'zân, 19.

⁵⁹⁶ Resûlullah, ashâbıyla birlikte seferden döndüğünde, eve girmeyi ağırdan alır, böylece kadınların kocaları için gerekli olan temizliği ve süslenmeyi yapmalarına fırsat tanırdı. Buhârî, Nikâh, 10; Müslim, İmâre, 181, 182.

⁵⁹⁷ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, IX, 252; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XX, 313; Nevevî, *el-Minhâc*, XIII, 71-72.

Mahremiyetin ifşa edilmemesiyle ilgili hadislerle genel olarak bakıldığında insanların nefis ve şeytana uyarak zina etme, içki içme gibi işledikleri günahların örtülmesi istenmektedir. Kul hakkına giren suçların örtülmesi ise doğru değildir. Bir insanın öldürülmesi, yolsuzluk gibi suçlar ise örtülemez. Bunlar ilgili mercilere iletilmeli, olayın aydınlatılması için herkes üzerine düşeni yapmalıdır. Fakat yine de bu tür suçları işleyenlerin günümüzde olduğu gibi boy boy resimleri verilerek veya dakikalarca ekranlarda gösterilerek teşhir edilmesi ne kadar doğrudur, tartışılması gerekir. Çünkü Allah Teâlâ, hata yapan kullarına tevbe kapısını ölünceye kadar açık bırakmıştır. Suç işleyen kimse belki de hatasından dönecek, tevbe edecek ve bir şey olmamış gibi toplum içinde yaşamaya devam edecektir. Burada “Bir mü’minin ayıbını görüp de onu örten kimse, diri diri mezara gömülen bir kız çocuğunu mezardan çıkararak hayata kavuşturan kimse gibidir”⁵⁹⁸ hadisini dikkate almak gerekir. Fakat suç veya günah işleyen bir kimse teşhir edildiği takdirde işlediği günahı tevbe etse bile insanlar arasında huzur içinde dolaşamayacaktır. İnsanlar, onun nedamet etmesini itibara almayacak, aksine onu daima suçlu biri olarak tanıyacaklardır. Onun için günümüzde basın ve yayın yoluyla insanların işlediği günahları ve suçları haber yaparken çok dikkat etmek gerekir. Basın ve yayın organlarının, insanların işlediği günahlardan pişmanlık duyup tevbe etme fırsatını onların ellerinden almaya hakları olmadığı gibi başkalarının onur ve haysiyetlerini incitmeye de hakları yoktur.

D. Mahremiyet ve Devlet-Kamu Güvenliği

Medya etik ilkelerine göre, basın ve yayın organlarının kamu ve ülke güvenliğini tehlikeye düşürebilecek haberleri yayınlamaları suçtur. Bu yasağa uyulmaması, haberin niteliğine göre vatana ihanet kapsamına bile girebilir. Devlet sırları, askerî sırlar, ekonomik sırlar, gizli yapılan parlamento tartışmaları ve diğer resmî toplantılar; toplum içinde kamplaşmalara sebep olacak olaylar ve adaleti engelleyecek nitelikteki haberler yayınlanamaz. Bunların yayınlanması suçtur⁵⁹⁹.

⁵⁹⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, II, 345-346, (hadis sahihtir, fakat buradaki isnadı zayıftır); Ebû Dâvûd, *Edeb*, 38, (zayıf); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 209, (Bab: Men setera müslimen), (zayıf); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 539, (sahih); Ahmed b. Hanbel, IV, 147, (zayıf); Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, VI, 372, (seneddeki râvilerden Talha b. Zeyd zayıf, diğerleri sikadır).

⁵⁹⁹ Bülbül, *a.g.e.*, s. 26. Girgin, *a.g.e.*, s. 172; Demir, *a.g.e.*, s. 69.

Bazı durumlarda haber kaynağı, gazetecinin olaylardan haberdar olması için gizli kalması, yayınlanmaması (off the record) kaydıyla bazı bilgiler vermektedir. Gazetecinin, meslekî sırlara ve mahremiyete saygı ilkesi gereği bu sırları da yayınlamaması gerekir⁶⁰⁰. Gazetecinin, gizli kalması kaydıyla verilen bilgileri ve haber kaynağını mahkeme veya bir tahkik heyeti önünde dahi açıklaması hoş karşılanmamaktadır. Gazeteci başka bir mesleğe geçse dahi patronu ve mesai arkadaşlarıyla paylaştığı gizli bilgileri ve sırları bu etik ilke gereğince korumakla sorumludur⁶⁰¹.

Kamu ve devlet güvenliği, İslâm dininin önem verdiği hususlardandır. Onun için devlet sırları asla ifşa edilmemelidir. Resûl-i Ekrem'in, Uhud Savaşı'nda "öldürüldüğü şayiası"nın çıkmasının ardından kendisini ilk gören ve "Ey müslümanlar! Müjde müjde, Resûlullah yaşıyor, işte burada!" diye bağırın Ka'b b. Mâlik'e "sus" işareti yapması⁶⁰², müslümanların ve devlet başkanı olarak kendisinin güvenliğini sağlamaya matuf üstün firâset örneği bir davranıştır. Çünkü "Peygamber öldü" şayiası müşriklerin saldırılarını hafifletecekti. Neticede öyle de oldu. Aksi durumda, yani müşrikler Resûl-i Ekrem'in hayatta olduğunu öğrendikleri takdirde yeniden dönerek O'nu öldürmeye kalkışabilirlerdi⁶⁰³.

Nisâ Sûresi'ndeki *"Onlara güvenlik veya korkuya dair bir haber geldiğinde (doğru olup olmadığını araştırmadan ve yaymakta mahzur bulunup bulunmadığını danışmadan) hemen onu yayarlar. Halbuki onlar bu haberi Peygamber'e ve aralarındaki yetkili zatlara arzetselerdi elbette işin içyüzünü araştırıp ortaya çıkaranlar (ehil kimseler, uzmanlar), onun mahiyetini, haberin neye delâlet ettiğini bilirlerdi"*⁶⁰⁴ âyet-i kerimesi, kamu güvenliğinin önemini vurgulamaktadır. Buna göre iyi veya kötü haberlere muttali olanlar bunları hemen yaymamalı, mutlaka işin ehline götürmelidir. Çünkü halkın korku ve endişe duymadan yaşaması için kamu güvenliğinin sağlanması önem arz etmektedir.

⁶⁰⁰ Tokgöz, a.g.e., s. 220; Harris, a.mkl., s. 95-96.

⁶⁰¹ Girgin, a.g.e., s. 172; BBC Yayın İlkeleri Klavuzu, s. 19.

⁶⁰² İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1424/2003, I-IV, (iki mücellet), III, 48-49; İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut t.y., I-IV, III, 68-69.

⁶⁰³ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *es-Sîretü'n-nebeviyye fî dav'i'l-Kur'ân ve's-Sünne*, Dimaşk t.y., II, 198.

⁶⁰⁴ Nisâ (4), 83.

Ka'b b. Mâlik'in anlattığına göre Resûlullah, bir gazveye çıkacağı zaman onu bir başka gazve ile gizledi. Fakat Tebuk Gazvesi'nde böyle yapmamıştı. Çünkü bu gazve sıcak bir mevsimde olacaktı; gidilecek yer uzak ve tehlikeli, düşman da çok kalabalıktı. Resûlullah (s.a.s.), müslümanların iyi hazırlık yapmaları için nasıl bir gazveye çıkılacağını önceden haber vermişti⁶⁰⁵.

Resûlullah'ın hayatında kamu ve devlet güvenliğine dair pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Biz bunlardan birkaçına temas edeceğiz.

Mekke Fethi'ne gidilirken Hâtıb b. Beltaa kendine göre makul bir sebeple Mekkeli müşriklere, Resûlullah'ın ordusunun Mekke'ye fetih için yola çıktığını bildiren bir mektup gönderdi. Fakat Resûl-i Ekrem Allah'ın bildirmesiyle mektuba ulaştı ve Hâtıb'a neden böyle yaptığını sordu. O, kendisinin Kureys'ten olmayıp onlarla bir akrabalık bağı bulunmadığını, Kureys'e antlaşma ile bağlı olduğunu ve bu sebeple Mekke'de kendisini himaye edecek hiç kimsenin bulunmadığını, eğer bu savaşta yenilirlerse bu bilgiyi onlara vermiş olmakla, onların kendisini himaye edeceklerini umduğunu, yoksa dinine ihanetten dolayı bu işi yapmadığını söyledi. Resûlullah, onun doğru söylediğine kanaat getirerek onu affetti⁶⁰⁶. Amr b. Dinar, düşmanları dost edinmeyi yasaklayan ve dolayısıyla onlara sır vermenin doğru olmadığını bildiren Mümtahine Sûresi birinci âyetinin⁶⁰⁷ Hâtıb b. Beltaa hakkında indiğini söylemiştir⁶⁰⁸.

Resûlullah stratejik faaliyetlerini de gizli tutardı. Onları ya hiç kimse bilmez veya ancak birkaç kişi bilirdi. Bir defasında O (s.a.s.), kendisine Medine'ye göç izni verilince mutad olmayan bir vakitte ansızın Hz. Ebû Bekir'in evine geldi ve "Yanında kim varsa dışarı çıkar!" buyurdu. Ebû Bekir kızları Âişe ve Esmâ'yı kastederek "Bunlar benim kızlarımdır yâ Resûlullah" dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, kendisine göç için izin verildiğini bildirdi⁶⁰⁹. Resûl-i Ekrem'in "herkesi çıkar" demesi, göç izninin

⁶⁰⁵ Buhârî, Cihad, 103; Müslim, Tevbe, 54.

⁶⁰⁶ Buhârî, Cihad, 141, 195, Meğâzî, 9, 46.

⁶⁰⁷ Mümtahine (60), 1: "Ey iman edenler! Benim de sizin de düşmanlarınızı dost edinmeyin. Onlar size gelen gerçeği reddettikleri halde, siz onlara sevgi sunuyorsunuz. Resûlullah'ı ve sizi, sırf Rabbiniz olan Allah'a inandığınız için, vatanınızdan kovuyorlar. Siz Benim yolumda cihad etmek ve Benim rızamı kazanmak için yurdunuzdan çıkarılmayı göze aldıysanız, nasıl olur da onlara sevgi gösterip sır verirsiniz?"

⁶⁰⁸ Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-Mümtahine (60), 1.

⁶⁰⁹ Buhârî, Buyu', 57, Menâkibü'l-Ensâr, 45, Meğâzî, 4, 28, Libas, 16. Menâkibü'l-Ensâr, 45 ve Libas, 16'da geçen rivâyetlerde, Resûlullah "Yanında kim varsa dışarı çıkar!" deyince Hz. Ebû Bekir إنما هم أهلك بأبي أنت يا رسول الله "Babam sana fedâ olsun yâ Resûlallah! Onlar senin ehlin (ailen)dir (yabancı yoktur)" diye cevap vermiştir. Şerhlerde, Hz. Ebû Bekir'in Resûlullah'a verdiği cevaptaki maksadı لا عين عليك "Sizi gözetleyen biri yoktur!" denilerek izah edilmiştir. Bkz. İbn Hacer, Fethü'l-bârî, VII, 277; Aynî, Umdetü'l-kârî, XVII, 59.

başkaları tarafından duyulmasına mani olmak içindir. Resûl-i Ekrem'in, Hz. Ebû Bekir'in kızlarını evin dışına çıkarmamasına rağmen "izin haberi"ni vermesi ise Hz. Ebû Bekir'in sözüne itimat etmesinden ileri gelmektedir.

Benû Kureyza kabilesi Hendek Savaşı'nda Resûlullah'a ihanet etmişlerdi. Savaştan sonra kuşatma altına alındılar. Benû Kureyza, Resûlullah'tan istişare etmek üzere Ebû Lubâbe'yi kendilerine göndermesini istediler. Resûlullah da onu gönderdi. Onlar, Ebû Lubâbe'ye Resûlullah'ın hükmüne boyun eğip eğmeme konusunda fikrini sordular. O "Evet, O'nun hükmünü kabul ediniz" dedi ve sonra elini boğazına götürdü. Bu hareketiyle onların öldürüleceklerini ima etmiş oldu. Bunun üzerine Ebû Lubâbe Resûlullah'ın sırrını onlara bildirdiği için çok üzüldü, neredeyse ayaklarının yerden kesildiğini zannetti. Bunun üzerine *"Ey iman edenler! Allah'a ve Resulüne hıyanet etmeyin, bile bile aranızdaki emanetlerinize de hıyanet etmeyin!"*⁶¹⁰ âyeti nazil oldu⁶¹¹.

Bu rivâyetlerden anlaşıldığına göre, kamu güvenliğini tehlikeye düşürecek haberler, devlet sırları ve askerî stratejik bilgiler yayınlanamaz.

E. Mahremiyetin Kalkması

İslâm dinine göre, "mahremiyete saygı"nın asıl, mahremiyetin kalkmasının ise ârizî olduğunu daha önce belirtmiştik. İslâm, bazı sebeplerden dolayı mahremiyetin kalkmasına cevaz vermiştir. Yangın, sel gibi tabi âfetlerde bir kimsenin hayatının kurtarılması söz konusu olunca mahremiyet kalkar ve o kimseye yardım edilir. Adlî faaliyetlerde suçluyu yakalamak, suç delillerinin kaybolmasını engellemek veya zanlının suçunu tesbit etmek için evlere izinsiz girilebilir ve gizli konuşmalar dinlenebilir. Böyle durumlara "kamu yararı" (âmmen menfaati) denilmektedir. Avukat, doktor, noter, banka memuru gibi meslek sahipleri, işleri gereği mahremiyet alanlarına girebilirler. Meselâ bir doktor, mahrem yerinde hastalığı olan birinin mahrem yerine bakabilir veya bir bankacı mevduat sahiplerinin hesaplarına işi gereği bakmak zorundadır. Ancak bu kimselerin gördüklerini ve bildiklerini başkalarına anlatmaları dinen haramdır⁶¹².

⁶¹⁰ Enfâl (8), 27.

⁶¹¹ İbn Hişâm, a.g.e., III, 136-137.

⁶¹² Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, s. 124-125; Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, s. 343.

Bu konuda Asr-ı Saadet'ten bazı örnekler bulmak mümkündür. Mekke Fethi'ne gidilirken Hâtıb b. Beltaa Mekkeli müşriklere, Resûlullah'ın ordusunun Mekke'ye fetih için yola çıktığını bildiren bir mektup gönderdi. Resûl-i Ekrem Allah'ın bildirmesiyle bu mektubun yerini öğrendi ve mektubu getirmeleri için Hz. Ali, Hz. Zubeyr ve Hz. Mikdad'ı görevlendirdi. Onlara mektubun Hah mevkiinde yolculuk yapmakta olan bir kadında bulunduğunu söyledi. Onlar belirtilen mevkiye gelip kadını buldular. Kadın kendinde mektup olduğunu inkâr etti. Onlar kadına “Ya sen mektubu çıkaracaksın veya biz elbiseni soyup bulacağız!” dediler. Bunun üzerine kadın mektubu saç örgüsünün arasından çıkarıp verdi.⁶¹³ Bu olayda kadının mektubu vermemesi üzerine sahâbîlerin “yoksa elbiselerini çıkarırız” demeleri mahremiyetin ihlâli değil, aksine suç unsurunun tesbiti için doğru bir davranıştır.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ayıp ve kusurların örtülmesini emretmekle beraber kamuca maruf olan suçların tesbiti için de gerekli araştırmaları yapmıştır. İbn Abbas'ın rivâyetine göre Mâiz b. Mâlik Resûl-i Ekrem'e gelerek zina işlediğini itiraf etti. Bunun üzerine Resûlullah onun deli veya sarhoş olup olmadığını araştırdı ve ona “Belki sen o kadını öptün, elinle dokundun veya sadece baktın!?” dedi. O “Hayır yâ Resûlallah!” diye zina ettiğini dört defa ısrarla belirtince, Resûlullah hiçbir kinayeli lafız kullanmayarak açıkça “Sen erkeklik organını o kadının ferici içine koydun mu?” (أَنكَتَهَا لَا يَكْنِي) diye sordu. Mâiz'in açıkça zina ettiğini ikrar etmesi üzerine Resûlullah onun recmedilmesini emretti.⁶¹⁴

Hadisçiler de zayıf râvilerin ayıp ve kusurlu hallerini duyurmaktan ve kitaplarda neşretmekten çekinmemişlerdir. Bunu yapmadaki amaçları, dinin ikinci kaynağı olan Sünnet'i korumak ve diğer insanlar tarafından böyle râvilerin rivâyetlerine itibar edilmesinin önüne geçmektir.⁶¹⁵ Bunun yanında râvilerin kusurlarını saymanın gıybet olup olmayacağı da âlimler arasında tartışma konusu olmuş, fakat sünnetin korunması için buna ihtiyaç duyulduğu, dolayısıyla haram olan gıybet kapsamına girmeyeceği kanaatine varılmıştır.⁶¹⁶

⁶¹³ Buhârî, Cihad, 141, 195, Meğâzî, 9, 46.

⁶¹⁴ Buhârî, Talak, 11, Hudûd, 22, 28; Müslim, Hudûd, 16, 23.

⁶¹⁵ Tirmizî, İlel, s. 887; Hatîb, *el-Kifâye*, I, 160.

⁶¹⁶ Hatîb, *a.g.e.*, I, 172, 177, *Şerefu ashâbi'l-hadis*, s. 166.

VII. İLETİŞİM VE REKLÂM

Günümüz iletişim vasıtalarıyla yapılan reklâm, şekil itibarıyla Asr-ı Saadet'te yoktu, fakat muhteva itibarıyla var olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. O devir içtimâî hayatında, günümüzdeki sosyal müesseselerden pek çoğuna tekâbül eden emsallerine bugünkü kadar yaygın olmasa da rastlamak mümkündür. Asr-ı Saadet'te reklâm işini daha çok şairler ve hatipler yürütüyorlardı⁶¹⁷. Meşhur bir hatibin veya şairin bir mal üzerine sarfedeceği bir cümle veya bir beyit o mala ilgiyi artırıyor, dolayısıyla değerini yükseltiyordu⁶¹⁸.

Reklâm, çağımızda ticarî ve sınaî kuruluşların iletişim vasıtalarını kullanarak ürün ve hizmetlerini tanıtmaktan asla vazgeçemeyecekleri bir olgu halini almıştır. Kapitalist ortamın etkisiyle insanlarda giderek artan daha çok kazanma hırısı, reklâmların akıl almaz bir şekilde ve daha geniş bir yelpazede kullanılmasını da beraberinde getirmiştir. Sınır tanımayan bu hırs, daha çok kazanmak için her yolu mubah saymaktadır. Kimi firmalar kendi ürün ve hizmetlerine tüketicinin rağbetini artırmak için eksik ve yanlış bilgi verme, abartıya kaçma, insanların zaafalarını istismar ederek cinsellik yolunu kullanma, aynı ürünü ve hizmeti sunan rakiplerini kötüleme, ürünlerine dikkatleri çekmek için argo kelime ve deyimler kullanma gibi ticârî ve genel ahlâka aykırı yöntemlere tevessül etmektedir. Reklâmlarda İslâm'ın asla tasvip etmediği bu yöntemlere sık sık rastlamaktayız. Ahlâkî olmayan bu yöntemlerin başında doğruluk ve dürüstlük ilkesinin ihlâl edilmesi gelmektedir. Reklâmlar konusundaki şikayetler de bunu doğrulamaktadır⁶¹⁹.

Reklâm konusunda ahlâkî ilkelerle ilgili olarak ticaret ve ticaret erbabı hakkında rivâyet edilen hadisler bize ışık tutacak mahiyettedir. Biz bu kısımda, reklâmın tarifi, amacı; günümüzde reklâm, reklâmla ilgili yasalar ve ilkeler; hadislerde ticaret ahlâkıyla ilgili rivâyetler ve bu rivâyetler ışığında İslâm dininin reklâmlar için öngördüğü prensipleri ortaya koymaya çalışacağız.

⁶¹⁷ Esad, Mahmud, *İslâm Tarihi İslâmiyet Öncesi Araplar*, (sd. ve y.hzl. Ahmed Lutfi Kazancı ve Osman Kazancı), İstanbul 1983, s. 203; Canan, İbrahim, "Hadislere Göre Reklâm", *Sur Dergisi*, sy. 107, Haziran 1980, s. 14.

⁶¹⁸ Zeydan, Corci, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, Beyrut t.y., I-V, III, 32.

⁶¹⁹ Konuyla ilgili olarak bkz. <http://www.rok.org.tr/incelenendosya.html>, (i.e.t. 20.08.2007); Radford, Benjamin, *Medya Nasıl Yanılıyor?*, İstanbul 2004, s. 21-75.

A. Reklâmın Tanımı ve Amacı

Reklâmın pek çok tarifi yapılmıştır. Bu tariflerden öne çıkanlardan bazıları şöyledir: “Reklâm, üretici ile tüketici arasında bilgi aktarımı, reklâm verenden hedef kitleye doğru bir iletişimdir”, “Reklâm bir işin, bir malın veya bir hizmetin, para karşılığında kitle iletişim araçlarında tarif edilerek geniş halk kitlelerine duyurulmasıdır.”⁶²⁰

Reklâmın pek çok amacı vardır. Bunları genel olarak şöyle sıralayabiliriz: Bilgilendirme, ikna etme, hatırlatma, markalara bir kişilik ve özel bir anlam katma manasında değer katma, reklâm veren firmanın diğer ürünlerinin satılmasına yardımcı olma ve piyasada tutunmasını sağlama⁶²¹.

Bu saydıklarımızdan başka, reklâmların bir malın veya hizmetin satın alınmasına, kullanılmasına, hatta tek bir markaya bağımlı tüketici grupları oluşturulmasına yardım etmek, tanıtımını üstlendiği mal veya hizmetlerin tüketiciler tarafından beğenilen yönlerini öne çıkararak yeni ihtiyaçlar hâsıl etmek ve unutulmuş veya var olan ihtiyaçları ise tekrar gündeme getirmek gibi başka amaçları olduğu da söylenmektedir⁶²².

B. Günümüzde Reklâm

Şüphesiz reklâmların iletişim dünyasında çok etkili ve önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu önem, yayıncı kuruluşlar açısından onların gelir kaynağını oluşturması, reklâm veren firmalar açısından da ürünlerini pazarlamada etkili bir yol olmasından ileri gelmektedir. Otuz yedi yıl BBC’de çalışmış olan Martin Esslin’in şu sözü reklâmın iletişimdeki yerini anlatması bakımından yeterli olmalıdır: “Reklâmlar, Amerikan televizyonunun marjinal bir parçası olmaktan çok öte bir şeydir. Bunlar, diğer bütün programların hayat kaynağıdır ve TV’deki en pahalı, en gelişmiş ve en yaygın unsurdur. Bütün diğer programlar izleyicilerin dikkatini reklâmlara çekmek için vardır.”⁶²³

⁶²⁰ Tarifler için bkz. Avşar, B. Zakir ve Elden, Müge, *Reklâm ve Reklâm Mevzuatı*, Ankara 2004, s. 7.

⁶²¹ a.mlf.’ler, *a.g.e.*, s. 20.

⁶²² a.mlf.’ler, *a.g.e.*, s. 3, 8.

⁶²³ Esslin, Martin, *Televizyon Çağı TV Beyaz Camın Arkası*, İstanbul 2001, s. 65. Ayrıca bkz. İlal, *a.g.e.*, s. 51. Ülkemizdeki ticarî televizyonların, reklâm geliri düşen dizilerin yayınına ara vermesi (bkz. Zaman Gazetesi, 10 Şubat 2010), reklâmın televizyon yayıncılığını etkilemesi bakımından ülkemizdeki durumun aslında Amerika’dan farklı olmadığını göstermektedir.

Reklâmlar, sadece bir reklâm olarak kalmamakta, ticarî televizyonların yayın politikalarını şekil, süre ve içerik olarak da etkilemektedir. Meselâ belli aralıklarla dizilerde doruk noktalar oluşturulmakta ve seyircilerin dikkatleri yoğunlaşınca araya reklâm kuşakları girmektedir⁶²⁴. Bazı reklâm verenlerin, ticarî televizyonlara reklâm verirken bazı şartlar ileri sürdükleri görülmüştür. Bunlar, bazı din veya coğrafi bölge mensuplarının iyi (kahraman rolünde), diğer bazılarının ise kötü olarak (kötü rolde) gösterilmesi gibi şartlardır⁶²⁵.

Yoğun rekabet baskısı, hızla değişmekte olan pazar ve tüketici yapısı karşısından üretici işletmelerin pazara girmek, pazar paylarını korumak veya artırmak için en çok kullandıkları araçlardan biri reklâm olmuştur. Ancak bu araç, sınaî, ticarî ve sosyal hayata etkisi olan, dolayısıyla sorumluluğu da bulunması gereken bir araçtır. Reklâmcılık alanındaki gelişmeler reklâmın ekonomik, kültürel ve toplumsal alanlardaki etkilerinin daha yoğun ve eleştirel bir şekilde tartışılmasına da sebep olmaktadır. Reklâmın tekel oluşturup oluşturmadığı, insanları ihtiyaçları dışında tüketime yöneltip yöneltmediği, toplumsal değerleri bozup bozmadığı veya kültürel sapmalara sebep olup olmadığı vb. birçok konu tartışılıp sorgulanmaktadır⁶²⁶.

Reklâmcılar, reklâmlarla insanların zihnine bir ürün markasını yerleştirmek veya çağdaş yaşam biçimlerini tanıtmaya amacını gerçekleştirmek için her yolu ve yöntemi mubah görmektedir. Bu sebeple ilginç buluşlarla ortaya çıkan etkileyici reklâmlar zaman zaman yasalar ve toplumsal değerlerle çelişmekte ve birtakım eleştiriler almaktadır. Buna ilaveten reklâmda inandırıcılık vasfını zedeleyen unsurlar bulunduğu ve reklâmın yalın doğruları yansıtmadığı⁶²⁷ gibi eleştiriler de yoğun olarak gündeme gelmektedir. Doğrusu reklâmın çok azında gerçek bilgiler sunulur, büyük bir kısmında ise akla değil hisse hitap edilerek korku ve güvensizlik duygularıyla manipülatif bir şekilde oynanır⁶²⁸. Abartmak reklâmcılığın kurallarından biridir⁶²⁹ ve

⁶²⁴ İlal, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁶²⁵ a.mlf., *a.g.e.*, s. 71.

⁶²⁶ Aşar ve Elden, *a.g.e.*, s. 81.

⁶²⁷ Konuyla ilgili örnekler için bkz. Radford, *a.g.e.*, s. 23, 26.

⁶²⁸ Radford, *a.g.e.*, s. 45, 46. Konuyla ilgili daha çok örnek için bkz. Radford, *a.g.e.*, s. 63-70.

⁶²⁹ a.mlf., *a.g.e.*, s. 36.

işin tabiatında var olan bir olgudur⁶³⁰.

Uluslararası ve ulusal bazı kurumlar reklâmların olumsuz etkilerinden toplumu (tüketici) korumak maksadıyla bazı etik ilkeler belirlemişlerdir. Bu ilkelerden bazıları ehemmiyetine binaen öne çıkmaktadır. Reklâmların âdil, dürüst, gerçekçi olması, haksız rekabete yol açmaması; aldatıcı, yanıltıcı olmaması; tüketiciyi yanlış yönlendirmemesi; genel etik kurallara, milli örf ve adetlere, geleneklere ve manevî değerlere aykırı ifade ve görüntülere yer vermemesi; şiddet, pornografi, korku, batıl inanç gibi toplumda tedirginlik hâsıl edecek unsurları içermemesi; çocukların fiziksel, duygusal, zihinsel, toplumsal gelişim özelliklerini olumsuz etkileyebilecek unsurları bulundurmaması; tüketicinin güvenini, saflığını, bilgi ve tecrübe eksikliğini istismar edici mahiyette aldatıcı ve abartılı ifade ve görüntülere yer vermemesi öne çıkan hususlardan bazılarıdır⁶³¹. Bazı ürün ve hizmetlerin reklâmı ise tamamen yasaktır. Alkollü içkiler, tütün ürünleri, reçete ile satışına izin verilen ilaçlar, falcı, medyum ve benzerlerinin verdikleri hizmetler, kumar ve benzeri yerleri işletenlerin verdikleri hizmetler bunlardan bazılarıdır⁶³².

Ülkemizde reklâmların yasal açıdan denetimi ve reklâmda etik konularıyla ilgili çalışmalara bakıldığında 1994 yılı itibariyle çalışmaların hız kazandığını söylemek mümkündür⁶³³.

Reklâmların ticarî, sınaî ve topluma yönelik olumsuz etkileri karşısında yukarıda kısaca temas ettiğimiz üzere devlete bağlı veya özel bazı kurumlarca birtakım yasalar, ilke ve kurallar konulmasına rağmen reklâmlar hakkında pek çok şikâyet olmuş ve bunların bir kısmı ilgili mercilere iletilmiştir⁶³⁴.

⁶³⁰ Rahte, Muharrem, “2006’da Şikayet Rekuru Kırıldı” (Reklâm Kurulu Başkanı Özcan Pektaş’la yapılan röportaj), *Mediacat*, (Aylık Pazarlama İletişimi Dergisi), sy. 144, Ocak 2007, s. 102.

⁶³¹ Avşar ve Elden, *a.g.e.*, s. 81-84, 91-104, 402-408, 413-423; Rahte, *a.mkl.*, *Mediacat*, s. 102.

⁶³² Bülbül, *İletişim ve Etik*, s. 272, 277.

⁶³³ Avşar ve Elden, *a.g.e.*, s. 17.

⁶³⁴ Reklâmlar hakkında şikayetlerle ilgili olarak bkz. Rahte, “2006’da Şikayet Rekuru Kırıldı”, *Mediacat*, s. 102-103; <http://www.rok.org.tr/incelenendosya.html>, (i.e.t. 20.08.2007); <http://www.sanayi.gov.tr/trk/ReklâmKurulKarar.aspx?sayfaNo=1549>, (i.e.t. 20.08.2007).

C. Hadislere Göre Reklâm

Hayatın bütün alanlarında İslâm dininin doğruluk ve dürüstlüğe ne kadar çok önem verdiğini daha önce işlemiştik. Ticârî muamelelere gelince, İslâm bu alandaki doğruluk ve dürüstlük ilkesi üzerinde hassasiyetle durmaktadır. Bu konuyla doğrudan ilgili âyet⁶³⁵ ve hadislerin bulunması da bunun bir göstergesidir. Konunun ehemmiyeti, ticarî muamelelerde kul hakkının mevzubahis olmasından ileri gelmektedir.

Resûlullah emin ve dürüst tüccarları överek şöyle demiştir: “Emin ve doğruluktan ayrılmayan ticaret ehli, peygamberler, siddîkler, şehitler ve sâlihlerle beraberdir.”⁶³⁶ Fakat bunun karşısında bulunanlar yani doğruluğa riayet etmeyen ticaret erbabına gelince, onlar için de Nebi (s.a.s.) şöyle buyurmuştur “Kıyamet günü tüccarlar fâcirler (günahkârlar) olarak diriltilecekler. Ancak Allah’tan korkanlar, iyilik yapanlar ve doğruluktan ayrılmayanlar müstesna.”⁶³⁷

Resûl-i Ekrem, alışveriş akitlerinde doğruluğun berekete vesile olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur: Pazarlık yapan kimseler, bulundukları meclisten ayrılmadıkları müddetçe pazarlığı onaylama veya bozma hakkına sahiptirler. Eğer doğru sözlü olurlar ve mala ait özellikleri ve satışla ilgili hususları açık bir şekilde beyan ederlerse yaptıkları pazarlığa bereket ihsan edilir. Eğer açıkça belirtilmesi gereken hususları gizlerler ve yalan söylerlerse yaptıkları pazarlığın bereketi yok olur⁶³⁸.

Resûlullah’ın yapmış olduğu bir satış akdi, ticarete doğruluk ve dürüstlük konusunda bize örnek teşkil eder. O’nun Adda’ b. Hâlid b. Hevze ile yaptığı satış sözleşmesinde şunlar yazılıdır: “Bu belge Adda’ b. Hâlid b. Hevze’nin Muhammed’den bir köle veya cariye satın alması üzerine yazılmıştır. O köle veya cariyede hastalık, ayıp, (efendisinden) kaçmak, hile, zina ve hırsızlık yoktur. Bu sözleşme bir müslümanın diğer müslümanla alışverişidir.”⁶³⁹

⁶³⁵ Bakara (2), 188: “Bir de, birbirinizin mallarını haksız yollarla yemeyin. Halkın mallarından bir kısmını, bile bile haksız yere yemek için rüşvetlerle hâkimlere koşmayın.”

⁶³⁶ Tirmizî, Büyû, 4.

⁶³⁷ Tirmizî, Büyû, 4; İbn Mâce, Ticârât, 3, (zayıf).

⁶³⁸ Buhârî, Büyû, 19, 22, 44; Müslim, Büyû, 47; Tirmizî, Büyû, 26; Ebû Dâvûd, Büyû, 51; Nesâî, Büyû, 4.

⁶³⁹ Tirmizî, Büyû, 8; İbn Mâce, Ticârât, 47. Ayrıca bkz. Buhârî, Büyû, 19.

Nevvâs adında bir deve tüccarının ortağı, hastalıklı bir deveyi Abdullah b. Ömer'e devedeki hastalığı belirtmeden satmıştı. Bunu sonradan öğrenen Nevvâs hemen Abdullah b. Ömer'e gelerek "Ortağım sana hasta olduğunu belirtmeden bir deve satmış" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer "Öyleyse götür onu" dedi. Adam deveyi götürmek üzereyken İbn Ömer fikrinden vazgeçti ve deveyi kusuruyla kabul etti⁶⁴⁰. Bu alışveriş, o dönemdeki ticarî hayatta doğruluk ve dürüstlük ilkesinin yerleştiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Ticârî işlerde dürüst davranmanın zıddı olan aldatma (غش) ise, maslahata uymayacak tarzda bir şeyi süsleme, doğru bildiklerinin aksini izhar etme manalarına gelir⁶⁴¹. İslâm âlimleri, ister sözlü ister fiilî olsun, ürünün bir ayıbını gizleme veya herhangi bir vafında yalan söylemenin ve muamelât konularında veya diğer konularda aldatma yoluna gitmenin haram olduğu hususunda fikir birliği içinde oldukları gibi muamelelerde dürüst olmanın gerekliliği konusunda da fikir birliği içindedirler⁶⁴². Fıkıhçıların çoğunun kanaatine göre aldatma büyük günahtır. Aldatan kimse fâsık sayılır ve şahitliği kabul edilmez⁶⁴³.

Cahiliye döneminde sıkça rastlanıp daha sonra İslâm dinince yasaklanan ticârî işlerle ilgili birtakım aldatma yöntemleri, şekil ve muhteva yönüyle günümüzde de görülmektedir. Malın satışının revaç bulması için reklâm amaçlı bu aldatma yöntemleri şunlardır: yalan yere yemin etmek, malın kusurunu gizlemek, müşteri kızıştırmak suretiyle malın fiyatını yükseltmek, satıcı veya alıcıdan biri için aldanmaya yol açacak tahmînî satış, müşteriye aldatmak için görsel unsurlar kullanmak ve malı kendisinde olmayan özelliklerle övmek. Bu aldatma yöntemleri hakkında İslâm'ın koyduğu yasaklama hükmü, aynı zamanda O'nun reklâm konusundaki ahlâkî ilkeleri anlamına da gelmektedir. Bu aldatma türleriyle ilgili hadisleri sırasıyla görelim.

Yalan Yere Yemin Etmek:

Çok kazanma hırsı, bilhassa ticarî muamelelerde insanları aldatma yoluna sevkdebilmektedir. Bunlardan söylenmesi en kolay ve müşterinin aldanması en çok

⁶⁴⁰ Buhârî, Büyû, 36.

⁶⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, "ğşş" md., (VI, 323).

⁶⁴² *el-Mevsûâtü'l-fikhiyye*, Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûnî'l-İslâmiyye, Kuveyt 1404/1983-1427/2006, I-XLV, XXXI, 219.

⁶⁴³ a.g.e., XXXI, 220.

umulan yöntem, Allah adına yemin etmektir⁶⁴⁴. Nitekim Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bu durumu izah sadedinde “Satışta yalan ve yemin çok bulunur” (يَحْضُرُهُ الْكَذِبُ وَالْحَلْفُ)⁶⁴⁵, bir başka rivâyette “Ey tacirler topluluğu! Şüphesiz alışverişe boş laf ve yemin çok karışır. Sizler, (boş laf ve yemin karıştırılan alışverişteki kusuru telafi için) ona sadaka karıştırın (verin)” (يَا مَعْشَرَ التَّجَارِ، إِنَّ الْبَيْعَ يَحْضُرُهُ اللَّغْوُ وَالْحَلْفُ، فَشَوِّبُوهُ بِالصَّدَقَةِ)⁶⁴⁶ buyurmuştur. Bir başka hadiste de, (malını satmak amacıyla abartılı veya çok) konuşan, yalan söyleyen, yemin eden ve böylece günah işleyen tüccarların (إِنَّهُمْ يَقُولُونَ وَيَكْذِبُونَ وَيَحْلِفُونَ وَيَأْتُمُونَ) fâcîr kimseler olduğu belirtilmektedir⁶⁴⁷.

Ebû Hureyre'nin (r.a.) rivâyet ettiği bir hadise göre, Allah'ın kıyamet gününde kendilerine bakmayacağı, temize çıkarmayacağı ve onlar için elem verici bir azap hazırladığı üç şahıstan biri, yalan yere yemin ederek satış yapan tüccardır. Bu kimse, satılık malını ikindiden sonra pazara çıkarır ve “Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin ederim ki, (müşterinin verdiği fiyattan daha fazlasını verdiğini iddia ederek) ben bu mala emin ol kat'î olarak şöyle şöyle para verdim” der, müşteri de onu tasdik eder de malı o fiyatla satın alır. Bundan sonra Nebi (s.a.s.) “*Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allah'a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanların âhirette hiçbir nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak. Onların yüzlerine bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı çok acı bir azaptır*”⁶⁴⁸ âyetini okudu⁶⁴⁹.

Tüccarlar daha çok mal satmak veya malını daha yüksek bir fiyata satmak için de yemin ederler. Halbuki bu aksiyle neticelenecek bir arzudur. Zira Resûl-i Ekrem “(Ticarette) yalan yemin malın sürümünü temin etse de, (kazancın) bereketini giderir”⁶⁵⁰ buyurmaktadır. Kazançta bereketin⁶⁵¹ kalkması çeşitli şekillerde ortaya çıkar.

⁶⁴⁴ Hadislerde “yemin” kelimesi mutlak olarak gelmiştir. Şârihler “yalan” kelimesiyle kayıtlayarak anlamaya meylederler. Buhârî bu bahse tahsis ettiği baba “Alışverişte mekruh olan yemin babı” (Buhârî, Büyû, 27) adını vererek hadisin ruhuna uygun bir sunuş yapmıştır. Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi*, y.y. t.y., I-XVIII (18. cilt fihrist), I, 426.

⁶⁴⁵ Ebû Dâvûd, Büyû, 1.

⁶⁴⁶ Ebû Dâvûd, Büyû, 1; Tirmizî, Büyû, 4; İbn Mâce, Ticârât, 3.

⁶⁴⁷ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1415/1994, I-XVI (16. cilt fihrist), V, 326, (sahih).

⁶⁴⁸ Âl-i İmrân (3), 77.

⁶⁴⁹ Buhârî, Mûsâkât, 5, Ahkâm, 48. Bu âyetin, benzer bir olayın sebeb-i nüzûlü olarak da zikredildiği kaynaklarda geçmektedir. Bkz. Buhârî, Büyû, 27, Tefsir, 61.

⁶⁵⁰ Buhârî, Büyû, 26; Müslim, Mûsâkât, 131; Ebû Dâvûd, Büyû, 6; Nesaî, Büyû, 5.

⁶⁵¹ Bereket, artma çoğalma manalarına gelmektedir. Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, “brk” md., (IV, 1575), (thk. Ahmed Abdülgafûr Atâr), Beyrut 1404/1984, I-VI; İbnü'l-Esîr Meccüddîn, *en-Nihâye*, I, 120; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhü'l-münîr*, Beyrut 1425/2004, s. 29. “وبارك علي محمد وعلي آل محمد” duası, “Allahım! Resûlü'ne verdiğin şeref ve kerameti devam ettir” manasına gelmektedir. (İbnü'l-Esîr Meccüddîn, a.g.e., a.y.) Buna göre bereket, Allah'ın verdiği nimetlerin devam etmesi anlamına da gelmektedir.

Meselâ, yalan söylenerek satılan malın ayıbı mutlaka ortaya çıkar. Müşteri, o tüccara artık kendisi uğramayacağı gibi başkalarının uğramasına da mâni olur. Bu, kazancın bereketini gideren bir durumdur. Gayr-i meşru yoldan kazanılan paranın gayr-ı meşru harcamalara giderek sâhibini günaha soktuğu, bir kısım taşkınlıklar, şımarıklıklar sonucu sıhhatini, istirahatını kaybettiğini, hapishane veya hastaneye düştüğünü veya ibretlik bir ölümle öldüğünü çevremizde sıkça görmekteyiz. Resûlullah'ın haber verdiği bereketsizlik haktır, herhangi bir şekilde gerçekleşmesi de kesindir⁶⁵².

Malın Kusurunu Gizlemek:

İslâm dinine göre malın gizli-açık bütün kusurlarını söylemek ve hiçbirini gizlememek vaciptir. Zira malın kusurunu müşteriden gizlemek hem zulüm hem aldatmadır. Bunların her ikisi de İslâm dinince haram kılınmıştır. Burada aynı zamanda müslümanın müslümana dürüst davranma (nasihat) mükellefiyetini de ihmal vardır. Meselâ, satıcı, elbisenin güzel tarafını gösterip kusurlu tarafını gizler veya kusuru gizlemek için elbiseyi karanlıkta gösterirse, yine meselâ, ayakkabının kötüsünü saklayıp iyisini gösterirse müşterisine hıyanet etmiş olur⁶⁵³.

Resûl-i Ekrem, mal satılırken kusurunu gizlenmenin helal olmadığını bildirmiştir⁶⁵⁴. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir olay bu konuyla ilgili güzel bir örnektir. Onun anlattığına göre, Resûlullah (s.a.s.) çarşıda bir yiyecek yığınının rastlayınca elini yığına daldırıp çıkardı. Parmakları rutubete değdi. Adama “Ey satıcı nedir bu?” diye çıkıştı. Adam “Ey Allah'ın Resûlü, yağmur ıslattı, deyince O (s.a.s.) “Bu yaşlığı üste getirip, herkesin görmesini sağlayamaz mıydın!? Kim bizi aldatırsa o bizden değildir!” ikazında bulundu⁶⁵⁵.

Müşteri Kızıştırmak

⁶⁵² Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, I, 426.

⁶⁵³ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 92.

⁶⁵⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 11, 13, (her iki hadis de sahihtir).

⁶⁵⁵ Müslim, İman, 164; Tirmizî, Büyû, 74; Ebû Dâvûd, Büyû, 50; İbn Mâce, Ticarât, 36. Hadiste geçen “Aldatan bizden değildir” ifadesinden “aldatan kimsenin dinden çıktığı” manası anlaşılmamalıdır. Çünkü bu hadis, aldatan kimsenin, müslümanların sahip olduğu güzel ahlâk üzere bulunmadığı ve onların gitmiş oldukları istikamet yolu üzere gitmediğini ifade etmektedir. Eğer hadisi zahirî manasıyla anlayacak olursak, “müslümanları aldatmayı helal sayanın dinden çıkacağı” şeklinde anlamak daha uygun olur.

İslâm dini, müşteri kızıştırmak suretiyle fiyatları yükseltmeyi de yasaklar. Resûl-i Ekrem “(Alıcı olmadığınız hâlde, fiyatları kızıştırmak için) müşteri ile satıcının arasına girmeyin”⁶⁵⁶ buyurarak mü'minleri bu gayr-i ahlâkî uygulamadan nehyetmiştir⁶⁵⁷.

Kızıştırma (نجش), bir kimsenin aslında alıcı olmadığı halde, satıcı ve gerçek alıcının arasına girerek mala değerinden fazla fiyat vermesidir. Böylece gerçekten almak isteyen bir başkası, onu tâkiben mala daha fazla fiyat vererek aldanır⁶⁵⁸. İbn Ebî Evfâ (r.a.) (ö. 87/706) müşteri kızıştıranın, ribâ yemiş hâin bir kimse olduğunu söyler. Onun için bu iş, bir aldatmadır, dolayısıyla bâtıldır⁶⁵⁹.

Tirmizî'de geçen bir rivâyette Nebi (s.a.s.) لا ينفق بعضكم لبعض “Birbirlerinizin malını sattırabilmek için yapmacık olarak fiyat artırmayın”⁶⁶⁰ buyurmuştur. Hadiste geçen “tenfîk” ibaresi, müşteri kızıştırmak suretiyle fiyatları artırmak demektir⁶⁶¹. Diğer manası da satılan mala insanların rağbetini artırmak, malın revaç bulmasını sağlamak manasına gelmektedir⁶⁶². Buna göre böyle bir satış içinde üç kişi bulunmaktadır: satıcı, alıcı ve malın fiyatını artırmak için müşteri kızıştıran veya mala rağbeti artırmaya çalışan kişi. Dikkat edilirse mal sahibi satıcı ile malın fiyatını veya mala rağbeti artıran kişiler farklı kişilerdir. Bu şeklî durum günümüzde reklâm talebinde bulunan mal sahibi ile reklâmı yapan reklâmcının durumu gibidir. Buna göre reklâmcıların hadiste ifade edildiği üzere mal sahibinin ürünlerine haksız yere rağbet artırmaya çalışmaları doğru değildir.

Tahmînî/Takdîrî Satış/Mücâzefe:

Resûlullah (s.a.s.) alıcı ve satıcı için aldanmanın vuku' bulması muhtemel

⁶⁵⁶ Buhârî, Büyû, 58, Edeb, 58; Müslim, Büyû, 11, Nikah, 52; Ebû Dâvûd, Büyû, 44; Tirmizî, Büyû, 65; Nesâî, Büyû, 21; İbn Mâce, Ticârât, 14.

⁶⁵⁷ Buhârî, Büyû, 60; Müslim, Büyû, 13; İmam Mâlik, Büyû, 97; İbn Mâce, Ticârât, 14; Nesâî, Büyû, 16, 17, 21.

⁶⁵⁸ İmam Mâlik, Büyû, 97; İbnü'l-Esîr Mecdüddîn, *a.g.e.*, V, 21; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “ncş” md., (VI, 351).

⁶⁵⁹ Buhârî, Büyû, 60.

⁶⁶⁰ Tirmizî, Büyû, 41.

⁶⁶¹ İbnü'l-Esîr Mecdüddîn, *en-Nihâye*, V, 99; Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezi*, IV, 487; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “nfk” md., (X, 357).

⁶⁶² Zebîdî, Ebu'l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtezâ el-Hüseynî el-Vâsıtî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, (thk. Ali Şîrî), Beyrut 1414/1994, I-XX, “nfk” md., (XIII, 464).

satışları⁶⁶³ da yasaklamıştır⁶⁶⁴. Bu satışlar tahmin üzerinden, muhayyerlik hakkı tanınmadan, satılacak emtiayı görmeden veya emtia yiyecek türden ise olgunlaşmadan (meselâ başaktaki ekinin veya ağaçtaki olgunlaşmamış meyvenin satışı, çünkü yenilecek hale gelip gelmeyeceği meçhuldür) yapılan satış türleridir. Dikkat edilirse bu satış türlerinde “aldanma”nın ortak bir özellik olduğu öne çıkmaktadır.

Görsel Unsurlar Kullanmak:

Cahiliye döneminde aldatma yöntemlerinden biri de deve ve koyunun bol sütlü görünmesi için belli bir süre sağılmadan pazara çıkarılarak satışa sunulmasıdır. Böylece müşteri almak istediği hayvanın bol sütlü olduğunu zannederek aldanmış olacaktır. Resûlullah mü'minleri böyle yapmaktan nehyederek “Deve ve koyunları (belli bir süre sağmayarak) bol sütlü göstermeye çalışmayınız”⁶⁶⁵ buyurmuştur.

Bu satış türü Cahiliye dönemindeki insanların görsel yolla aldatma yöntemini kullanmış olduklarına güzel bir örnektir. Bu hadise göre, reklâmlarda abartılı söz ve görsellik unsurları kullanılarak ürünleri olduklarından daha güzel, iyi ve çekici göstermek doğru değildir.

Malı, Kendisinde Olmayan Özelliklerle Övmek:

İslâm âlimlerine göre, satıcının malını övmesi doğru değildir. Eğer satıcı malını, onda olmayan bir özelliklerle övüyorsa yalan söylemiş; müşteri onun sözüne aldanarak malı alırsa, bu durumda hem yalan söylemiş hem de müşterisine zulmetmiş; malını, onda olan bir özelliklerle övüyorsa lüzumsuz söz söylemiş olur. Satıcının, sattığı

⁶⁶³ Cahiliye döneminde cari olan bu satış türleri şunlardır: muhâkale, muhâdara, mülâbese, munâbeze ve muzâbene. *Muhâkale satışı*: Dövülüp savrulmuş, samandan ayrılmış saf buğdayla başaktaki ekinin tahmînî miktar üzerinden satışı ve değiştirilmesidir. Çünkü ikisinin denk olup olmadığı bilinmemektedir. *Muhâdara satışı*: Yine dövülüp savrulmuş, samandan ayrılmış saf buğdayla başak tutmamış gök mahsûlün tahmini olarak satışı ve değiştirilmesidir. *Mülâbese satışı*: Birkaç şekli vardır. Biri, dürülü bir kumaşı veya elbiseyi açıp görmeden sadece dokunmakla yapılan satıştır. Diğer: İki kişi arasında geceleyin satılık elbiselerini elle yoklayarak, görmeden ve muhayyerlik tanınmadan değiştirmeleridir. *Munâbeze satışı*: İki kişi arasında görmeyerek, meselâ bohçalanmış elbiselerini birbirine muhayyerlik tanınmadan değiştirmeleridir. *Muzâbene satışı*: Ağacı üstündeki yaş hurmayı kuru hurma ile ve tahmînî miktar üzerinden satın değiştirmektir. Sofuoğlu, Mehmet, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1987, I-XVII (17. cilt fihrist), V, 2042-2043.

⁶⁶⁴ Buhârî, Büyû, 93. Bu konuyla ilgili başka hadisler için bkz. Buhârî, Büyû, 82, 91, Mûsâkât, 18.

⁶⁶⁵ Buhârî, Büyû, 64, 65; Müslim, Büyû, 11; İmam Mâlik, Büyû, 96; Tirmizî, Büyû, 29, 41; Ebû Dâvûd, Büyû, 46; Nesâî, Büyû, 14.

malda bilinmeyen bazı özellikleri mübalağaya kaçmaksızın anlatmasında ise bir sakınca yoktur⁶⁶⁶.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) tüketicilere de haklarını korumalarını ve aldanmaya karşı tedbir almalarını tavsiye etmektedir. Bir sahâbî Resûlullah'a gelerek "Ben alışveriş işlerinde aldatılıyorum" dedi. Resûlullah ona "Sen bir şey satın almak istediğin zaman: (İslâm'da) aldatmak yoktur, de" buyurdu. Bundan sonra artık o zât bu sözü söyler oldu⁶⁶⁷. Bir başka hadiste Resûlullah "Bir malı, kusurunu söylemeden satmak hiç kimseye helal olmaz. Malın kusurunu bilen de onu söylememesi helal olmaz"⁶⁶⁸ buyurmuştur. Buna göre Resûl-i Ekrem kusurlu malın satışından o kusuru bilen kimseyi de mes'ul tutmaktadır.

Buraya kadar ele aldığımız hadisleri genel olarak değerlendirdiğimizde İslâm'a göre reklâm konusunda şu ilkeler⁶⁶⁹ öne çıkmaktadır:

1. Reklâmlar aydınlatıcı olmalı, fakat asla aldatma unsuru içermemelidir.

2. Reklâmı yapılacak ürünler, İslâmiyet'e göre yararlanılması ve kullanılması haram kılınmamış olmalıdır. Buna göre dinen içilmesi haram olan alkol⁶⁷⁰, yenilmesi haram olan domuz⁶⁷¹, kullanılması ve yenilip içilmesi yasak/haram olan mal ve hizmetlerin reklâmının yapılması da haramdır.

3. İslâm'ın haram ve kötü/çirkin (münker) saydığı (faiz, fuhuş, kumar gibi) her türlü hizmet ve faaliyetlerin reklâmının yapılması da haramdır. Zira Nûr Sûresi'nde geçen bir âyet-i kerîmede⁶⁷², mü'minler arasında kötülüklerin (فاحشة) yayılmasını arzu edenleri dünya ve ahirette acı bir azabın beklediği bildirilmektedir. Ayrıca bunların reklâmının yasaklanması, seddu'z-zeraî (günaha giden yolları engelleme) deliline de dayandırılabilir. Reklâm, reklâmı yapılan ürün veya hizmete rağbeti artırır. Bu

⁶⁶⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 91.

⁶⁶⁷ Buhârî, Büyû, 48; İstikraz, 19; Husûmât, 3; Müslim, Büyû, 48; Tirmizî, Büyû, 28; Ebû Dâvûd, Büyû, 66; Nesâî, Büyû, 12.

⁶⁶⁸ Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 11, 13, (her iki hadis de sahihtir).

⁶⁶⁹ Canan, "Hadislere Göre Reklâm", *Sur Dergisi*, s. 15; Karaman, Hayrettin, *Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar*, İstanbul 2007, s. 69; Karaman, Hayrettin, *Hayatımızdaki İslâm*, İstanbul 2006, s. 446; Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, Samsun 1996, s. 478-479.

⁶⁷⁰ Mâide (5), 90; Buhârî, Büyû, 24, 105.

⁶⁷¹ Bakara (2), 173; Mâide (5), 3; En'am (6), 145; Nahl (16), 115.

⁶⁷² Nur (24), 19.

bakımdan İslâm'ın haram kıldığı ürün ve hizmetlere özendirici etkileri sebebiyle bu tür reklâmlar da haramdır.

4. Reklâmlar, kullandığı unsurlar ve görüntüler bakımından genel İslâm ahlâkı ve âdâbına uygun olmalıdır. Reklâmlarda argo sözler kullanmak, muzır ve müstehcen görüntülere yer vermek caiz değildir.

5. İslâm dini, zarar vermeyi, zarara zararla mukabelede bulunmayı yasaklamıştır⁶⁷³. Onun için reklâmlar haksız rekabete yol açmamalı ve diğer firmalara zarar vermemelidir.

6. Reklâmlar, israfa, saçıp savurmaya yol açmamalı. Çünkü İslâm dini bunları haram kılınmıştır. Bu konuda Yüce Rabbimiz *“Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri asla sevmez”*⁶⁷⁴ ve *“Yakınlarına, yoksula, yolda kalmışa hakkını ver, sakın saçıp savurma. Çünkü savurganlar şeytanların kardeşleri olmuşlardır. Şeytan ise Rabbine karşı pek nankördür”*⁶⁷⁵ buyurmaktadır. Resûl-i Ekrem de malın zayi edilmesini, saçıp savrulmasını yasaklamıştır⁶⁷⁶.

VIII. İLETİŞİMDE YARARLILIK

İletişimde yararlılık, her ne kadar genel kabul görmüş iletişim ahlâkı ilkeleri arasında bir madde olarak yer almasa da bu konu, iletişimin özü, nihâî amacı, iletişimin onunla değerini bulacağı çok önemli bir husustur. Ahlâkî prensipler, ferdî ve içtimâî hayatın düzen içinde devam etmesi, mağduriyetlerin önüne geçilmesi, nihâî olarak insanlara fayda sağlamak için vardır. Herhangi bir faaliyet, ferdin veya toplumun meşru amaçlarına hizmet derecesine göre ahlâkî veya gayr-i ahlâkî olarak değerlendirilebilir. Eğer faaliyet ferdin kendisiyle ve diğer insanlarla uyumunu sağlıyorsa ve bu da toplumun menfaatine katkıda bulunuyorsa ahlâkîdir. Bunun aksine o, fertleri yanlış

⁶⁷³ İbn Mâce, Ahkam, 17; Ahmed b. Hanbel, V, 326, (hadisin isnadı zayıftır, fakat pek çok şâhidi olduğu için hadis, sahih derecesine çıkmıştır).

⁶⁷⁴ A'raf (7), 31; En'am (6), 141.

⁶⁷⁵ İsra (17), 26-27.

⁶⁷⁶ Buhârî, İstikrâz, 19, Edeb, 6; Müslim, Akdiye, 10, 12, 13, 14.

yollara itiyor, fertler arasında uyumsuzluğa sebep oluyor ve toplumun değerlerini altüst ediyorsa o zaman ahlâk dışıdır⁶⁷⁷.

İletişim teknolojilerinin gelişmesine paralel olarak gazete, dergi, radyo derken televizyon ve internet vasıtasıyla medya, daha çok insana ulaşma imkânı elde etmiştir. Sayılamayacak kadar insana ulaşma, şüphesiz medyayı çok güçlü ve etkili kılan bir unsurdur. Diğer taraftan günümüz insanları da medya yayınlarına çok vakit ayırmaktadır. Bilhassa televizyon seyretmek, çalışanların çalışma ve uykudan sonra en çok vakit geçirdikleri, çalışmayanların ise en çok zaman ayırdıkları bir meşgale olmuştur⁶⁷⁸. Buna bağlı olarak televizyon, adeta insanların boş zamanlarını düzenlemekte⁶⁷⁹, hatta onların gündelik hayatlarını tanzim etmede birinci dereceden rol oynamaktadır⁶⁸⁰. Günümüzde neredeyse “bütün insanlar yalnızca medyayı konuşmakta, çocuklar çizgi kahramanları; kadınlar trajik dramaları, arabesk şarkıları, ünlülerin özel yaşamlarını; erkekler ise spor sayfalarını ve maçlardaki pozisyonları konuşmaktadır. Medya günlük bir zikir gibi, kronik bir sıkıntı ya da sevinç gibi beyinleri, dilleri meşgul etmektedir.”⁶⁸¹ Ülkemizde kişi başına günlük televizyon izleme oranının ortalama beş saat olması⁶⁸², şüphesiz bu menfî tabloyu ortaya çıkaran ana faktörlerin başında gelmektedir.

İşte, medyanın sayılamayacak kadar insana ulaşmasının yanında, bir de çok seyredilmesine bağlı olarak neredeyse bütün bir toplumu etkilemesi onun gücüne güç katmaktadır. Burada sorulması gereken soru, böylesine güçlü ve etkili bir araç hangi amaçla kullanılmalıdır, onun görevleri ne olmalıdır, nihayet onun gâyesi nedir, günümüzde hangi amaca hizmet etmektedir, insanlığa ne tür faydalar sağlamaktadır? Bilhassa televizyonun yaygınlaşmaya başladığı 1960’lardan bu yana medya, insanlara ne gibi faydalar sağlamıştır, hangi amaca hizmet etmiştir?

⁶⁷⁷ Köylü, Mustafa, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Ankara 2003, s. 113; Girgin, a.g.e., s. 155.

⁶⁷⁸ Cerci, Sedat, *Büyülü Kutu*, s. 76.

⁶⁷⁹ Cerci, a.g.e., s. 56; Gürel, K. Tolga, “Postemperyalizmin Silahı Televizyonun Bireyin Sosyalleşmesindeki Yeri”, *(İletişim ve Ötesi*, editör: Bilal Arık ve Mustafa Şeker), Konya 2007, s. 125.

⁶⁸⁰ Avcı, Nabi, *Enformatik Cehalet*, İstanbul 1999, s. 87.

⁶⁸¹ Cerci, *Medya Etiği*, s. 109-110.

⁶⁸² *Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması*, RTÜK yayını, Ankara 2006, s. 15, 44.

A. Medya ve İletişimde Yararlılık

Medya için haber verme, eğitim ve eğlendirme gibi birtakım klasik görevler⁶⁸³ sayılsa da günümüz hâkim medya anlayışında, insanlığın mutlak (İslâm'ın öngördüğü anlamda) yararının düşünüldüğünü söylemek mümkün gözükmemektedir. Medya hakkında yapılan eleştirilere bakılacak olursa, bu iddiayı destekleyecek pek çok delil bulunabilir. Biz burada medyaya yönelik eleştirileri genişçe işleyecek durumda değiliz. Yalnız medyanın şimdiye kadar ve günümüzde ne amaçla kullanıldığını göstermek için genel olarak bazılarını maddeler halinde temas edeceğiz.

1. Dünyaya hâkim güçler, medyayı, toplumları yönetmek; “kitle kültürü” dediğimiz ortak bir kültüre (popüler kültür) yönlendirmek; kendi felsefe, düşünce ve anlayışlarını onlara empoze etmek amacıyla kullanmaktadır⁶⁸⁴. Bilinçli insanlar sömürüye başkaldırınca sömürgeciler, sömürü yöntemlerini değiştirmişler ve toplumları, coğrafyaları, insanlara keyif vererek sömürme yolunu tutmuşlardır⁶⁸⁵. Yayıncı kuruluşlar, kitle iletişim araçlarıyla haber verme, dizi, film, müzik, eğlence programlarını seyrettirirken aslında kendi yayın politikalarını, ideolojilerini ve hayat anlayışlarını seyrettirmiş olmaktadır⁶⁸⁶.

2. Medya, tabiatı gereği gerçekliği yansıtmak ve bildirmek iddiasıyla onu çarpıtır. Olaylar sıkıştırılır, dikkat çekici hale getirilir ve hızlandırılır⁶⁸⁷. Televizyon gerçeklik duygusunu bir tarafa atarak bir fantazyaya dünyası kurar⁶⁸⁸.

3. Medya, iyiyi kötü, kötüyü iyi gösterme becerisine sahiptir. Buna göre o, caniyi masum, masumu da cani gösterebilir. “Gazete adeta sihirbaz eli gibidir, onun dokunduğu nesne ateş olur, ateş de gülistan olur.”⁶⁸⁹ Medya, masum kavramları zararlı,

⁶⁸³ McBride, *Many Voices One World*, s. 14, <http://unesdoc.unesco.org/images/0004/000400/040066eb.pdf>, (i.e.t. 23.02.2009), s. 14; Cereci, *Büyülü Kutu*, s. 38-41, *Medya Etiği*, s. 21; Veşeli, Abdullah Kasım, *el-I'lâmü'l-İslâmî fî muvâceheti'l-i'lâmi'l-muâsir bi-vesâilîhi'l-muâsıra*, San'a 1414/1993-1994, s. 38.

⁶⁸⁴ Avcı, *a.g.e.*, s. 28, 150-151, 155-158; Çaplı, *Medya ve Etik*, s. 191; Cereci, *Medya Etiği*, s. 100-101, *Büyülü Kutu*, s. 12, 50-51, 56, 98-99; Veşeli, *a.g.e.*, s. 38; Şeker, Mustafa, “*Film Tadında Haber*”, (İletişim ve Ötesi, editör: Bilal Arık ve Mustafa Şeker), Konya 2007, s. 40, Gürel, *a.mkl.*, s. 118.

⁶⁸⁵ Cereci, *Büyülü Kutu*, s. 101.

⁶⁸⁶ Mutlu, Erol, *Televizyon ve Toplum*, Ankara 1999, TRT yayını, s. 133.

⁶⁸⁷ Radford, *Medya Nasıl Yanılıyor*, s. 85; Mutlu, *a.g.e.*, s. 97, 146; Cereci, *a.g.e.*, s. 78.

⁶⁸⁸ Mutlu, *a.g.e.*, s. 97, 163.

⁶⁸⁹ Topçu, Nureddin, *Ahlâk Nizamı*, İstanbul 1999, s. 63-64.

zararlı kavramları da masum şekle dönüştürebilir⁶⁹⁰. Meselâ İslâm dininde “cihad” kavramı, “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ etmek, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek”⁶⁹¹ anlamına gelen kutsal bir kavram olduğu halde günümüzde İslâm karşıtı medya organlarının bilinçli yayınlarıyla “terör”le eşdeğer anlama getirilmiş bulunmaktadır.

4. Televizyonun hızlı temposu karşısında insanlar, seyrettiklerini düşünme fırsatı bulamazlar. Zira insanlar televizyon karşısında edilgen konumdadırlar. Bu ise onların düşünme kabiliyetlerini menfî yönde etkilemektedir. Böylece insanlar gitgide zihnî çaba ve düşünmeyi gerektiren işlerden (okumak, yazmak gibi) uzaklaşmaktadır⁶⁹². Hatta medya, insanları gerçek hayattan ve düşünmekten uzaklaştırmak suretiyle onları uyuşturmaktadır⁶⁹³. Uzmanların tesbitine göre uzun süre televizyon seyretme⁶⁹⁴ ve uzun süre internet ortamında kalma, madde bağımlılığı gibi bağımlılık yapmaktadır⁶⁹⁵. Ayrıca iletişimde format olarak görsel dili (imaj) kullanan medyanın, insanlarda bellek ve konuşma yitimine dahi sebep olduğu ileri sürülmektedir⁶⁹⁶.

5. Medya neyi gündeme getirmişse onlar bilinir ve medya onları nasıl tanıtmışsa öyle bilinir; medyanın gündeme getirmediği konular/haberler ise yok sayılır. Medya bizi dünyadan haberdar eder fakat bu dünya, bizim yaşadığımız dünya değil medyanın bize sunduğu dünyadır. Böylece insanlar, kendilerini ilgilendirsın veya ilgilendirmesin, kendilerine faydalı olsun veya olmasın merak saikasıyla pek çok gündelik haberle meşgul olurlar⁶⁹⁷. Bu da toplumu kendi gerçek gündeminden uzaklaştırır. Böylece insanlar haber bombardımanı altında kalarak görmeleri gereken gerçekleri göremezler ve hep kendilerine çizilen sınırlar içerisinde yaşamaya mahkûm edilirler.

⁶⁹⁰ Cereci, *Medya Etiği*, s. 101.

⁶⁹¹ Özel, Ahmed, “Cihad”, *DİA*, VII, 527.

⁶⁹² Mutlu, *a.g.e.*, s. 86, 98; Postman, Neil, *Çocukluğun Yokoluşu*, (trc. Kemal İnal), Ankara 1995, s. 134-135.

⁶⁹³ Cereci, *a.g.e.*, s. 109, 110. Postman, *a.g.e.*, s. 135.

⁶⁹⁴ *Televizyonun Toplum Üzerindeki Etkisi ve Reklamverenlerin Sorumluluğu Paneli*, (Panel, 30 Temmuz 1996/İstanbul, Acar Baltaş’ın konuşması), RVD yayını, İstanbul 1996, s. 23.

⁶⁹⁵ *Sabah Gazetesi*, 02 Nisan 2006, <http://arsiv.sabah.com.tr/2006/04/02/gun100.html>, (i.e.t. 11.03.2008); <http://www.ntvmsnbc.com/news/426637.asp>, (i.e.t. 11.03.2008).

⁶⁹⁶ Rigel, Nurdoğan, *Rüya Körleşmesi*, İstanbul 2000, s. 17-47.

⁶⁹⁷ Topçu, *a.g.e.*, s. 64, 67-70; Avcı, *a.g.e.*, s. 85.

6. Kadınlar başta olmak üzere insanların, hemcinslerinin başından geçen olaylara merak salmaları ve onların hikâyelerini aralarında dedikodu malzemesi yapmaları bilinen bir husustur. İşte bu noktada çağımızın iletişim mucizesi televizyon, insanların bu ihtiyacını karşılayarak adeta “en gelişmiş dedikodu malzemesi sağlayıcı bir makine”⁶⁹⁸ konumuna gelmektedir.

7. Müstehcenlik ve şiddet içeren yayınlar, toplumun psikolojisini bozmakta, insanların ruh sağlığını altüst etmekte⁶⁹⁹, çocukların ruhî ve bedenî gelişimlerine olumsuz etki yapmaktadır.

8. İletişim ahlâkı ilkeleri, bu alandaki kanuni düzenlemeler ve medyanın toplum üzerindeki menfî tesirlerini ortaya koyan onca çalışma, genel olarak medya dünyası (özellikle ticarî televizyonlar) için bir şey ifade etmemektedir. Onların tek kaygısı daha başarılı olmak, daha çok izlenmek (reyting, tiraj); dolayısıyla daha çok reklâm almaktır. Yani ticarî radyo-televizyon yayıncılığının tek ve temel amacı kâr etmektir⁷⁰⁰. “Televizyon endüstrisinin dolaşıma soktuğu esas mal programlar değil “izleyiciler”dir. Televizyon endüstrisi esas olarak “izleyiciler”i “reklâmcılar”a pazarlamaktadır. Bu anlamda izleyiciler, televizyon izlerken bir yandan da “reklâmcılar” için mesai yapmaktadır. Bu mesainin ücreti ise televizyon programlarının sağladığı haz, doyum, korku, keyif, gülmece, eğlence, oyalanma, kaçma, öğrenme vb. şeylerdir. Yine bu anlamda televizyon izleyicisi olarak her birimiz televizyon endüstrisinin edilgen işçileriyiz. Televizyon programlarını tüketirken aslında televizyon endüstrisinin üretimine katılmaktayız.”⁷⁰¹ “Televizyon hemen her şeyi bir meta olarak satan sihirli bir sesler ve görüntüler akışıdır.”⁷⁰² Doğrusu bütün programlar, izleyicilerin dikkatini reklâmlara çekmek için vardır⁷⁰³. Reklâmlar, medyadaki bu hâkim gücü ve bu derece yaygın olmasıyla, insanlar üzerinde baskı oluşturmakta, ihtiyaçları olmayan

⁶⁹⁸ Esslin, *Televizyon Çağı*, s. 41; Mutlu, *a.g.e.*, s. 154.

⁶⁹⁹ *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 13, 18, 42; Cereci, *Büyülü Kutu*, s. 63.

⁷⁰⁰ Alemdar, “RTÜK’e ve RTÜK Üzerinden Uygulanan Şiddete İlişkin Düşünceler”, *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, s. 125; Cereci, *Medya Etiği*, s. 102; *Radikal Gazetesi*, (Yurdagül Gonca’nın Ünsal Oskay’la yaptığı röportajdan), 9 Kasım 1998’den naklen Demir, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁰¹ Mutlu, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁷⁰² a.mlf., *a.g.e.*, s. 137.

⁷⁰³ Esslin, *a.g.e.*, s. 65.

şeylere ihtiyaçları varmış vehmini vererek alışverişi teşvik etmekte ve böylece tüketimi körüklemektedir⁷⁰⁴.

9. Ticarî kaygılarla tiraj, satış ve hedef kitlesini artırmaya odaklanan pek çok medya organı, anlayış, akıl, fikir seviyesi ve değer yargıları açısından toplumun gelişmiş kesimlerine önem vermemekte, hatta onları ortalama seviyeye çekecek bir yayın akışı takip etmektedir. Böylece medya, bu yayın politikasıyla modern cehaletin bir kaynağı haline gelmektedir⁷⁰⁵.

10. “Televizyon, münhasıran enformasyon iletmez; “enformasyon + eğlence” de üretmez. Bazılarının “eğlenerek öğretmek, öğretirken eğlendirmek” türünden iyimser ifadelerle formüle ettikleri bir *zihin durumu*, bir *zihnî alışkanlık* üretir. Bilginin, bir niyet, bir cehd, bir sabır; kısacası bir hazırlık gerektirdiği düşüncesi bugün artık bir kenara itilmiş; ama yerine yeni iletişim ve enformasyon araçlarının etkilerini de açıklayabilecek bütünleşik bir öğrenme kuramı konulamamıştır. Bu yüzden, günümüzde artık öğrenme kuramlarından değil, öğrenmeme, öğrenerek cahil kalma, öğrendikçe cahilleşme kuramlarından söz edilir hale gelinmiştir.”⁷⁰⁶

11. Medya, insanların boş zamanlarını israf etmekle kalmayıp önemli işler için ayrılan zamanlardan da çalmakta, böylece insan için önemli bir sermaye olan zamanın boş yere harcanmasına sebep olmaktadır⁷⁰⁷.

12. “Televizyon her zaman, insanlara yalnızca hoşça vakit geçirten, onları düşünmekten, hareket etmekten alıkoyarak dertlerini unutturan ve farketirmeden yoran, üretime yönelik işlevi bulunmayan, ama hiçbir zaman da vazgeçilmeyen bir araç olarak evlerimizin ve daha çok da zamanımızın büyük bir bölümünü işgal etmektedir.”⁷⁰⁸

13. “Televizyon izleyicisi belki de hiçbir eylemini televizyon izlemek kadar bilinçsiz bir biçimde yapmamaktadır. Bu davranış daha çok insanın psiko-sosyal konumundaki sıkıntıyı bilinçsiz bir eylemle aşma isteğinden kaynaklanmaktadır.

⁷⁰⁴ Bülül, *İletişim ve Etik*, s. 269-270

⁷⁰⁵ *Radikal Gazetesi*, (Yurdagül Gonca’nın Ünsal Oskay’la yaptığı röportajdan), 9 Kasım 1998’den naklen Demir, *a.g.e.*, s. 219.

⁷⁰⁶ Avcı, *a.g.e.*, s. 98.

⁷⁰⁷ Mutlu, *a.g.e.*, s. 87; Cereci, *Büyülü Kutu*, s. 56-57, 100.

⁷⁰⁸ Cereci, *a.g.e.*, s. 21.

Televizyon, insanı bir yandan da bilinçsiz bir biçimde izlemeye, sonra da bilinçsiz konuşmaya, bilinçsiz hareket etmeye ve bilinçsiz yaşamaya alıştıırır.”⁷⁰⁹ Televizyonu, ondan bir şey öğrenmek, bilgi sahibi olmak maksadıyla seyredenlerin sayısı oldukça azdır⁷¹⁰.

Şimdiye kadar ve günümüzde medyanın genel durumu böyledir. Bununla beraber toplum yararını gözeten ve insanlara faydalı olmayı gâye edinen sorumluluk sahibi yayıncı kuruluşlar da vardır, fakat sayıları oldukça azdır.

B. Din ve İletişimde Yararlılık

Allah Teâlâ, bazı âyet-i kerimelerde⁷¹¹ iletişime mevzu olan konuların boş, safsata, malayani, değersiz sözlerden oluşmaması, aksine bir “fayda”ya yönelik bulunması gerektiğini vurgulamakta; Resûlullah da dil ile yapılan iletişimlerde “hayrı” (faydalı olma) esas alarak yararlı olmayı tavsiye etmekte ve başkalarına zarar vermeyi yasaklamaktadır. Bir defasında O (s.a.s.), ashâbıyla otururken “Allah’a yemin olsun o inanmıyor, Allah’a yemin olsun o inanmıyor, Allah’a yemin olsun o inanmıyor!” demiş. “Kim inanmıyor?” diye sorulunca Resûlullah “Komşusu, fenalığından korkan kimse!” diye cevap vermiştir⁷¹². Resûlullah bir başka hadiste “Müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin oldukları kimsedir”⁷¹³ buyurmuş, bir diğer hadiste de “Allah’a ve ahiret gününe iman eden komşusuna eziyet vermesin. Allah’a ve ahiret gününe iman eden misafirine ikramda bulunsun. Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır konuşsun ya da sussun”⁷¹⁴ demiştir. Diğer taraftan Resûlullah, mesajlarını düzenlerken “bir şeyi söylemiş olmak için söylemek değil, kabul edilip benimsenmesi için söylemiştir.”⁷¹⁵ Zira âyet-i kerimede “*Biz seni kolay olana kolayca iletiriz. Eğer öğüt fayda verirse öğüt ver*”⁷¹⁶ buyrulmaktadır.

⁷⁰⁹ a.mlf., a.g.e., s. 101.

⁷¹⁰ a.mlf., a.y.

⁷¹¹ Nisâ (4), 114: “Onların kendi aralarında yaptıkları gizli görüşmelerin, fısıldaşmaların çoğunda hayır yoktur. Bu görüşmelerde hayır olması için onların muhtaçlara yardımı, güzel bir davranışı yahut dargın insanların arasını bulmayı gözetmeleri gerekir. Kim Allah’ın rızasını arzulayarak bunu yaparsa, Biz de ona çok büyük mükâfat veririz.” Lokman (31), 6: “Öyle insanlar vardır ki hiçbir delile dayanmaksızın, halkı Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için laf eğlencesi satın alırlar. İşte onları zelil ve perişan eden bir azap vardır.”

⁷¹² Buhârî, Edeb, 29.

⁷¹³ Buhârî, İman, 4, Rikak, 26; Müslim, İman, 65.

⁷¹⁴ Buhârî, Edeb, 29, 31, 85, Rikak, 23; Müslim, İman, 74.

⁷¹⁵ Cebeci, *Dinî İletişim*, s. 286.

⁷¹⁶ A’lâ (87), 8, 9.

Burada zikredilen ve benzer âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre, insan söz ve davranışlarıyla diğer insanlara rahatsızlık vermemelidir. Herhangi bir konuda konuşacağı zaman bunun hayır getirip getirmeyeceğini hesap etmeli; hayırlı olacaksa konuşmalı, olmayacaksa susmayı tercih etmelidir.

Zararı olmayan fakat faydası da bulunmayan bazı işler veya sözler de vardır ki, onlar, boş ve manasız uğraşlardır. Aslına bakılırsa bu tür uğraşlar da vakit israfına sebep olduğu için dolayısıyla zararlıdır. İşte bu tür manasız ve faydasız işlerle uğraşmak, İslâm dinince hoş karşılanmamakta, dolayısıyla ahlâk dışı kabul edilmektedir. Resûlullah “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi, onun müslümanlığının güzelliğindendir”⁷¹⁷ sözüyle buna işaret etmektedir. Buna göre müslümanlığı güzel olan ve imanı kemale eren bir kimse, haram, şüpheli, mekruh hatta mubahlarla ilgilenmez ve kavî, fiilî, nazarî ve fikrî olarak kendisini ilgilendirmeyen işlerle uğraşmaz. Din ve dünya adına ihtiyaç duyulmayan, Allah’ın rızasını kazanmada hiçbir faydası olmayan her türlü şey, bir mü’min için malayaniyattır⁷¹⁸. İmam Gazzâlî’ye göre, ihtiyaç olmadığı halde bir konuda kelimeler sarfeden bir kimse, zamanını israf etmekte ve dolayısıyla konuşmasından sorumlu bulunmaktadır. Böyle bir kimse, konuşmalarında günah unsuru bulunmasa bile, Allah’ı zikretme gibi kendisine büyük kazanç sağlayacak amelleri terkettiği ve ana sermayesi olan zamanını israf ettiği için hüsrandır⁷¹⁹.

Resûlullah (s.a.s.) zamanında bir kimse mesajlarını ancak az sayıda insana ulaştırabilmekteydi. Fakat günümüzde kitle iletişim araçları vasıtasıyla milyonlarca insana ulaşma imkânı vardır. Seyirci/dinleyici/okuyucu sayısının artması, mesajları onlara ileten kaynağın sorumluluğunu da o nisbette arttırmaktadır. Onun için sorumluluk sahibi yayıncı kuruluşlar, bu hadisler çerçevesinde; yayın politikalarını, zarar vermeme, boş, faydasız yayın yapmama ve insanlara yararlı ve hayırlı olma esası üzerine kurmalıdırlar.

Kâinattaki varlıkların yaratılış amaçları açısından meseleyi ele alacak olursak, bütün varlıklar insanoğlu için yaratılmış ve onun istifadesine sunulmuştur. Her bir nesne, her bir hareket, her bir teşebbüs, her bir iş, her bir sistem insanın var olması,

⁷¹⁷ Tirmizî, Zühd, 11.

⁷¹⁸ Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî*, VI, 607-608.

⁷¹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 137-138.

kendisine yüklenen misyonu yerine getirmesi için yaratılmıştır. Son birkaç asırdır ciddi gelişmeler kaydeden kitle iletişim araçları da (gazete, dergi, radyo, televizyon, internet) insan için vardır ve işin tabiatı da bunun böyle olmasını gerektirir. Çünkü gazete, dergi insanlar için çıkarılmakta, televizyon yayınları insanlar için yapılmaktadır. Bütün araçlarıyla ve ürünleriyle birlikte kitle iletişim organları, insanlık için var olduğuna göre neticede insanlığa ne gibi bir yarar sağlamalıdır?

Biz burada âyet ve hadisler ışığında İslâm'ın insana bakışı, insanın varlıklar içindeki konumu ve insanın yaratılış gâyesini izah etmeye çalışacak ve kitle iletişim organlarının bu saydıklarımız karşısında yerini, değerini ve olması gereken konumunu ifade etmeye gayret göstereceğiz.

1. İnsanın Yaratılış Gâyesi

Allah Teâlâ “Hakîm” isminin gereği olarak yeryüzündeki her bir varlığı kendine özgü bir amaç için yaratmıştır. O amaç olmasaydı o varlık da olmazdı. Meselâ, deve ve at, yük taşımak; ağaçlar, oksijen temin etmek, meyve vermek, kesilip yakılmak veya mobilya yapılmak için yaratılmıştır. Buna göre insanın da bir yaratılış gâyesi vardır. İnsan, yeryüzünü imar etmek⁷²⁰, Allah'a ibadet etmek⁷²¹, insanlar arasında hikmet, adalet, hilm, ihsan, fazl gibi dinin ahlâkî ilkelerini tesis edip âdil bir yönetim tarzı kurarak Allah'ın halifesi olma görevini⁷²² yerine getirmek ve kabiliyetlerini inkişaf ettirip kemâle doğru yol almak üzere yaratılmıştır. İnsan, Yaratıcı'nın emirlerine uyup yasaklarından kaçınarak yaratılış gâyelerini gerçekleştirmek ve böylece Cennet'e girmeye ehil hale gelerek O'nun rızasına nâil olmakla mükelleftir⁷²³. İşte, din de insanın, bu amacını gerçekleştirmesi için gönderilmiştir. Buna bağlı olarak Kur'ân'ın ve İslâm dininin en önemli hedefi ve gâyesi, insanlığın ahlâkını düzeltmek ve kötülüklerden arıtarak saflaştırmaktır. Bunun da nihâî gâyesi insanların Yaratıcı'ya

⁷²⁰ Hûd (11), 61: “...Sizi yeryüzünde yaratıp orayı imar etmenizi dileyen O'dur...”

⁷²¹ Zâriyât (51), 56: “Ben cinleri ve insanları sırf Beni tanıyıp yalnız Bana ibadet etsinler diye yarattım.”

⁷²² A'raf (7), 129: “...Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helâk eder ve onların yerine sizi yeryüzüne hâkim kılar da nasıl hareket edeceğinize bakar.”

⁷²³ Râğıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal, *Kitâbü 'z-zerîa ilâ mekârimi 'ş-şerîa*, (thk. Ebu'l-Yezid Ebû Zeyd el-Acemî), Kahire 1428/2007, s. 82-83; Güler, Zekerîya, “*Tebliğ'in Mahiyeti ve Sınırları*”, *Hiz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu*, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006, s. 11.

karşı kulluk görevlerini en güzel bir tarzda yapmaları ve dünya-ahiret mutluluğuna ermeleridir.

İslâm dini, bütün dünyevî imkânları, insanoğlunun yukarıda saydığımız ulvî gâyeleri gerçekleştirmesi için birer vasıta değer kabul eder ve onlara bu gâyeler için kullanılması şartıyla kıymet tanır⁷²⁴. Buna göre iletişimin nihâî gâyesi de insanoğlunun yaratılış gâyesine uygun olarak onları hidayet yoluna sevk etmek, bu yolu bilgi ışıyla aydınlatmak, dünya ve ahiret saadetini amaç edinerek hak ve adalet temelleri üzerinde bir rahmet toplumu vücuda getirip bunların arasında çok yönlü bilgi, düşünce ve haber iletişimini sağlamak, yeryüzünü ve beşeriyeti ıslah etmek, insanları doğruya, iyiye ve güzele sevk etmektir.

2. Korunması Gereken Beş Esas

İnsanoğlunun yaratılış gâyesinin gerçekleşmesi İslâmî teşrî'in beş ana gâyesi olan din, nefis (can), mal, nesil ve aklın varlığına ve onların korunmasına bağlıdır. İslâm Ümmeti hatta diğer milletler bu zaruri beş esasın korunmasında ittifak içindedir⁷²⁵. Buna göre kitle iletişim araçları, mesajları (yayınları) ve bu mesajları sunuş üslupları itibarıyla bu beş esasın korunmasını temel vazife olarak kabul etmelidir. Televizyonlar ve radyolar, haber programlarından dizilere, müzik programlarından belgesellere kadar her program türünde; gazeteler ve dergiler, haber, aktüalite, kadın-aile, gençlik, eğlence sayfalarında; internet bütün muhtevasıyla bu beş esasın korunması, geliştirilmesi, öğretilmesi ve böylece sağlıklı bir toplumun tesis edilmesini esas kabul ederek yayın yapmalıdır. Ancak böyle olursa kitle iletişim araçları gerçek manasını ve değerini bulmuş olur. Bunun aksi bir durum ise ferd ve toplumun boş, gâyesiz, manasız şeylerle vaktinin zayi olmasını ve nihayetinde bozulmasını netice verecektir.

3. Allah'a ve Topluma Karşı Sorumluluk

Yukarıda da izah edildiği üzere her bir varlığın kendine özgü bir yaratılış gâyesi olduğu gibi insanın da kendine özgü bir yaratılış gâyesi vardır. Allah Teâlâ, yaratılış gâyesini gerçekleştirebilmesi için insana dünya hayatında pek çok imkânlar

⁷²⁴ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlakı*, s. 117.

⁷²⁵ Şâtîbî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fî usûli 'ş-şerîa*, Beyrut t.y., I-IV, I, 26.

lutfetmiştir. İnsanlar, bu imkânları yerinde kullanıp kullanmadıkları hususunda Allah karşısında sorumludurlar. Bu sorumluluğun yerine getirilip getirilmediği sorgusu öbür âlemde gerçekleşecektir.

Bu sorumluluğu ifade eden âyetlerin birinde “*Çalışın, yaptıklarınızı Allah da, Resulü de, müminler de görecekler*”⁷²⁶ buyrulmaktadır. “*Yaptıklarınızı Allah görecek*” ifadesiyle kişinin Allah’a karşı, “*Resulü ve mü’minler de görecekler*” ifadesiyle de topluma karşı sorumlu olduğu bildirilmektedir. Buna göre insan içinde yaşadığı toplumla ilişkilerinde Allah’ın emir ve yasaklarına uyup uymadığından ve yaptıklarının topluma faydalı olup olmadığından sorumludur. O halde yayıncı kuruluş sahipleri ve bu kurumda çalışanlar da ellerindeki imkânları hangi amaçla kullandıklarından ve dergi, gazete, radyo, televizyon, interneti okuyan/seyreten/dinleyen kimseler de onlardan hayır ve şer olarak ne öğrendiklerinden/kazandıklarından sorumludurlar.

Yine insanın sorumluluğunu ifade sadedinde Allah Teâlâ “*Her insanın vebalini, kendi nefesine bağladık, her insan yaptıklarına göre muamele görür. Nitekim kıyamet günü hesap defterini önünde açılmış bulacaktır. Şöyle deriz ona: Defterini oku. Bugün muhasebeci olarak kendi işini görmeye kendin yetersin!*”⁷²⁷ buyurmaktadır. Bir başka âyette Allah Teâlâ “*Bilmediğin şeyin peşine düşme! Çünkü kulak, göz, kalb gibi azaların hepsi de sorguya çekilecektir*”⁷²⁸ buyurmaktadır. Bu âyet günümüz kitle iletişim vasıtalarının hedef kitlesini açık bir şekilde uyarmaktadır. Zira iletişim ürünlerini gözümüz görmekte, kulağımız duymakta ve bunlar kalbimizde, zihnimizde, gönlümüzde yerine ve etkisine göre hayat boyu kalmakta ve bizleri meşgul etmektedir. Buna göre hayırlı olanla meşguliyet hayır; zararlı, boş ve abesle olan meşguliyet ise ağır bir sorumluluk getirir. Bu âyeti açıklar mahiyette Nebi (s.a.s.)’in şu beyanı çok mânidârdır: “Kıyamet Günü insanoğlu şu beş şeyden hesaba çekilmedikçe Rabbinin huzurundan bir adım atacak kadar dahi ayrılamaz: Ömrünü nasıl geçirip tüketti, gençliğini nasıl yıprattı, malını nerede kazanıp nereye harcadı, öğrendiği ilim ile ne amel etti.”⁷²⁹ Amelin büyüğüne küçüğüne bakılmayıp zerre kadar dahi olsa -ister hayır ister şer- mutlaka karşılığını bulacağı yine bir başka âyet-i kerimede ifade

⁷²⁶ Tevbe (9), 105.

⁷²⁷ İsrâ (17), 13-14.

⁷²⁸ İsrâ (17), 36.

⁷²⁹ Tirmizî, Kıyâme, 1.

edilmektedir⁷³⁰. İnsan zerre kadar amelinden sorumlu olduğuna göre, her yaptığı amelin dünyası, ahireti ve içinde yaşadığı toplumu için faydalı mı zararlı mı olduğunun muhasebesini yapmalıdır.

Resûl-i Ekrem bir hadiste “Allahım! İşe yaramayan, faydasız ilimden Sana sığınırım”⁷³¹ buyurmaktadır. Faydasız ilim, kendisiyle amel edilmeyen, başkasına öğretilmeyen; ahlâkı, sözleri, fiilleri güzelleştirmeyen; kendisine ihtiyaç duyulmayan ilimdir. İlim tahsil etmenin amacı ondan faydalanmaktır. Bu amaç gerçekleşmediği takdirde o, kendisinden sığınılması gereken bir vebaldir⁷³². Bu durumda faydasız ve boş işlerle uğraşmak sorumluluk gerektiren bir vebal olduğuna göre müslüman bir kimse, ne ile meşgul olduğunun muhâsebesini yapmalı ve seyredip kulak verdiği şeylere dikkat etmelidir. Müslüman kimsenin faydasız ilimden uzak durmasının tavsiye edildiği bu hadisten aynı zamanda kişinin yapıp ettiği, öğrendiği, vakit ayırdığı her türlü işten sorumlu tutulacağı manası da anlaşılmaktadır.

Selmân-ı Fârisî’nin Ebu’d-Derdâ’ya söylediği ve Resûl-i Ekrem’in de ikrar buyurduğu “Allah’ın senin üzerinde hakkı vardır, nefsinin senin üzerinde hakkı vardır, ailenin senin üzerinde hakkı vardır. Her hak sabibine hakkını vermelisin!”⁷³³ hadisinde insanın kimlere karşı sorumlu olduğu anlatılmaktadır. Buna göre, insan Allah’a karşı sorumludur; O’nun emirlerini yerine getirmeli, yasaklarından kaçınmalı, iyi bir mü’min olmalı, hayatını kulluk çerçevesinde yaşamalıdır. İnsanın kendi nefesine karşı sorumlulukları vardır; onun ihtiyaçlarını görmeli, nefsinin hayır yolunda kullanmalı, haksız yere adam öldürme, zina gibi büyük günahlarla onu kirletmemeli, zararlı yiyecek ve içeceklerden uzak durmalı, boş, abes uğraşlar peşinde onu sürüklememelidir. İnsan ailesine karşı sorumludur; onlara iyi bir geçim temin etmeli, iyi davranmalı, hidayet üzere olmaları için onlara nasihatte bulunmalıdır. Burada saydıklarımız, bir kişi üzerinde, Rabb’inin, nefsinin ve ailesinin hakları olup o kişi her hak sahibine hakkını vermelidir. Bunları yerine getirmediği takdirde büyük bir haksızlığa sebebiyet vermiş

⁷³⁰ Zilzal (99), 7-8. İnsanın sorumluluğunu bildiren diğer bazı âyetler için bkz. Lokman (31), 6; Mü’minûn (23), 3; Kasas (28), 55; Furkan (25), 72-73.

⁷³¹ Müslim, Zikir, 73; Tirmizî, Daavât, 68.

⁷³² Mubârekfûrî, *a.g.e.*, IX, 453-454.

⁷³³ Buhârî, Savm, 51, Edeb, 86; Tirmizî, Zühhd, 64.

olacaktır. Hadiste hak sahiplerine haklarının verilmesi emredilirken asıl vurgulanmak istenen konu bu haklar arasında dengenin gözetilmesidir. Bir tarafa ağırlık verilmesi veya bir tarafın ihmal edilmesi dengesizliğe yol açar ve hayat nizamı zarar görür. Hadisin ifadesine göre, insanlar ferd olarak Allah’a, ailesine ve nefesine karşı sorumlu oldukları gibi medya organları da Allah’a ve topluma karşı sorumludurlar. Medya organları bu sorumluluk bilinciyle hareket etmeli ve topluma faydalı olmayı yayın politikalarının esası haline getirmelidir.

İnsanı yaptığı her türlü amelden sorumlu tutan İslâm dini öte taraftan sadece ibadetlerin yerine getirildiği bir hayat öngörmemekte, dinin meşru saydığı çerçevede kalmak şartıyla birtakım eğlencelere de müsaade etmektedir. Bu hususla ilgili olarak, Resûlullah’ın yanında ulaşmış olduğu manevi havayı, diğer normal zamanlarda da hissedememesinden dolayı kendini münafıklıkla suçlayan ve halinden şikayetçi olan Hanzala b. Âmir’e Resûlullah ⁷³⁴ساعة وساعة buyurarak Allah’a kulluğun yanında dünyalık işlerin de yapılmasını, gerektiğinde dinlenmeye ve eğlenmeye de vakit ayrılarak dengeli bir hayat yaşanmasını tavsiye etmiştir. Bir başka hadiste, kalplerin de bedenler gibi yorulabileceği, bu sebeple onun hoş, güzel ve hikmetli sözlerle dinlendirilmesi tavsiye edilmektedir (أجموا هذه القلوب فاطلبوا لها طرف الحكمة، فإنها تمل كما تمل) ⁷³⁵(الأبدان). Ayrıca Resûlullah Mescid’de Habeşlilerin kılıç-kalkan oynamalarına ⁷³⁶, kendi evinde bir bayram gününde def çalınmasına ⁷³⁷, düğünlerde def çalınarak, şarkı söylenerek eğlenmeye ⁷³⁸ müsaade etmiştir. Hatta Hz. Ömer’in kılıç-kalkan oynayan Habeşlilere ⁷³⁹ ve Hz. Ebû Bekir’in de kendi evinde def çalan kızlara engel olmalarına ⁷⁴⁰ müsaade etmemiştir. Yine Resûlullah, hem idman hem eğlence maksatlı olduğu anlaşılan birtakım yarışmalar düzenlenmesine de öncülük etmiştir. Resûlullah “Ödül

⁷³⁴ Müslim, Tevbe, 12, 13; İbn Mâce, Zühd, 28.

⁷³⁵ Harâîfî, *Mekârimü’l-ahlâk*, III, 1672-1673, (Bab: Zikru hüsnî’l-mücâleseti ve vâcibi hakkihâ), (hadis mevkuf olup senedindeki inkita sebebiyle zayıftır); Ali el-Müttetkî, *Kenzü’l-ummâl*, III, 669.

⁷³⁶ Buhârî, Salat, 69, İdeyn, 2, 3, Menâkıb, 15; Müslim, Salatü’l-İdeyn, 18. *Sünen-i Tirmizî*’de geçen bir rivâyette, Resûlullah, Mescid’de rakederek oynayan ve etrafında çocukların kendisini seyrettiği Habeşli bir kadını (فإذا حبشية (تزفن والصبيان حولها) bu işten menetmemiş, hatta Hz. Âişe’yi de çağırıp seyretmesini istemiştir. Bu sırada Hz. Ömer çıkagelmiş ve oradaki insanlar onun heybetinden dağılmışlardır. Tirmizî, Menâkıb, 17, (Tirmizî, hadis hakkında “hasen sahih garib” demektedir, Albânî de hadisin “sahihi” olduğunu belirtmiştir).

⁷³⁷ Buhârî, İdeyn, 2, 3, Menâkıb, 15.

⁷³⁸ Buhârî, Meğâzî, 12, Nikah, 48, 63; Nesâî, Nikâh, 72; İbn Mâce, Nikah, 21; Ahmed b. Hanbel, IV, 67, V, 379.

⁷³⁹ Buhârî, Cihad, 79.

⁷⁴⁰ Buhârî, İdeyn, 2, Menâkıb, 15.

ancak deve, at veya ok atma yarışlarında caizdir”⁷⁴¹ buyurarak bu üçüyle yarış yapılmasını teşvik etmiş⁷⁴², yarış için hazırlanan atlar ve yük beygirleri arasında ayrı ayrı yarışlar düzenlemiş ve galip gelenleri ödüllendirmiştir⁷⁴³. Bazı rivâyetlerden, develer arasında yapılan yarışlara zaman zaman Resûlullah’ın devesinin de katıldığı ve uzun süre birinci geldiği anlaşılmaktadır⁷⁴⁴.

Bu rivâyetlere göre İslâm dininin, eğlencede bile müslümanların, beden ve ruhen rahatlayarak diğer ağır mükellefiyetleri yerine getirmeye hazırlıklı olmaları⁷⁴⁵ veya düşmanlarına karşı kuvvet kazanma, idman yapma⁷⁴⁶ gibi faydalılık mülâhazası gözetildiği görülmektedir. Topluca yapılan eğlenceler de (örneğin bayramlaşmalar, spor müsabakaları, düğünler), insanları birbirleriyle kaynaştırarak toplum olma veya toplumun bir üyesi olma bilinci verme, kardeşlik duygusunu ve sosyal bağları güçlendirme, çıkar çatışmalarını önleme; kültür mirasını, gelenekleri ve inançları canlandırma; insanlara mutluluk ve huzur getirme; sosyal hayattaki monotonluğu giderme hususlarına yardımcı olması⁷⁴⁷ bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Konunun başından buraya kadar dile getirmeye çalıştığımız insanın yaratılış gâyesi, İslâm’ın korunmasını emrettiği beş zaruri esas ve sorumluluk anlayışı çerçevesinde incelediğimiz âyet ve hadisleri esas olarak aldığımız da kitle iletişim vasıtalarının gâyesinin ve buna bağlı olarak görevlerinin neler olması gerektiği hususunda şu genel ilkelere ulaşmak mümkündür:

1. Kitle iletişim araçları, mü’minlerin inançlarını korumalı, diğer insanları da İslâm dinine davet etmelidir.

⁷⁴¹ Tirmizî, Cihad, 22; Ebû Dâvûd, Cihad, 60; Nesâî, Hayl, 14; İbn Mâce, Cihad, 44; Ahmed b. Hanbel, II, 474, (sahih). Hadisin harfî tercümesi aslında şöyledir: “Ödül ancak “huf”, “hâfir” ve “nasl”da caizdir” (لا سبق الا في خف (أو حافر أو نصل). Huf, deve tabanı demektir ve bununla deve yarışı kastedilmektedir. Hâfir, at tırnağı demektir ve maksat at yarışıdır. Nasl, ok ve mızrak gibi savaş aletlerinin demir kısmına denir ki, bundan maksat ok atma yarışıdır. Hattâbî, *Meâlimü’s-Sünen*, III, 46; Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, V, 352; Azîmâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd*, VII, 241.

⁷⁴² Hattâbî, *a.g.e.*, III, 46. Bu tür yarışların teşvik edildiği benzer rivâyetler için bkz. Tirmizî, *Fezâilü’l-cihad*, 11, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, IV, 146, (zayıf); Ali el-Mütttekî, *Kenzü’l-ummâl*, IV, 344, 350.

⁷⁴³ Buhârî, Salat, 41, Cihâd, 56-58; Müslim, İmâre, 95. Hadislerde eğlence, oyun, yarış vb. ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Bozkurt, Nebi, *Hadis’te Folklor Eğlence*, İstanbul 1987; Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, VII, 135-155, XII, 131-142.

⁷⁴⁴ Buhârî, Cihad, 59; Ebû Dâvûd, Edeb, 8; Nesâî, Hayl, 14.

⁷⁴⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 379.

⁷⁴⁶ Canan, İbrahim, *İslâm’da Zaman Tanzimi*, İzmir 2008, s. 130-131.

⁷⁴⁷ Bozkurt, Nebi, *“Eğlence”*, *DİA*, X, 487, *Hadis’te Folklor Eğlence*, s. 157-158.

2. İnsanların yaratılış gâyesi olan Allah’a kulluk vazifelerini yerine getirmede insanlara yardımcı olmalı, onları bilgilendirmeli ve teşvik etmeli, bir bilgi ve irfan kaynağı olarak vazife görmelidir. (Bir ve ikinci madde, ister doğrudan ister dolaylı olsun bütün yayın türlerinin ana temasını teşkil etmelidir).

3. Haber ve diğer yayınlarda fert ve toplumun menfaati gözetilmelidir. Zira Allah Teâlâ, mü’minlere, bir araya geldiklerinde kendi aralarında “günah, zulüm ve Peygambere isyan” konularını değil de “iyilik ve takva” üzere konuşmalarını emretmektedir⁷⁴⁸.

4. Yayınlar, halkın ruh ve vicdan selâmetini korumaya yönelik olmalıdır⁷⁴⁹.

5. Yayınlar, toplumsal barışı, huzuru ve güveni kurmaya, geliştirmeye, insanlar arası yardımlaşmayı ve dayanışmayı teşvik etmeye, eğitim ve öğretimi özendirmeye, dinî ve ahlâkî değerleri yüceltmeye yönelik olmalıdır⁷⁵⁰.

6. Kitle iletişim araçları, doğru bilgi, doğru haber ve yayınlarla siyasî, iktisadî ve içtimâî alanlarda meydana gelen olayları halka iletmeli, dinin ışığında onları tahlil ederek halkın isabetli, doğru ve yerinde görüşlere sahip olmasını sağlamalıdır.

7. Kamuoyu boş ve asılsız haberlerle meşgul edilmemelidir. Zira Allah Teâlâ âyet-i kerîmede “*Öyle insanlar vardır ki hiçbir delile dayanmaksızın, halkı Allah yolundan saptırmak ve onunla alay etmek için asılsız sözler ve hikayelerle meşgul olurlar. İşte onları zelil ve perişan eden bir azap vardır*”⁷⁵¹ buyurmaktadır.

8. Radyo, televizyon ve gazete faydasız, boş veya magazin türü bilgi vermekten kaçınmalıdır.

9. Yayınlar, İslâm’ın yasakladığı fuhuş, gayr-i meşru ilişkiler ve mahremiyet ihlallerini özendirmemeli, bunları normalmiş gibi gösterme eğiliminde olmamalıdır. Aksine yasaklanan bu fiillerin çirkinliği anlatılmalı, bunlarla ilgili dramalar yapılmalıdır.

⁷⁴⁸ Mücâdile (58), 8-9. Aynı konuda benzer bir âyet için bkz. Nisa (4), 114.

⁷⁴⁹ Topçu, *Ahlâk Nizamı*, s. 65, 75.

⁷⁵⁰ Selâme, Muhammed b. Abdullah, *el-İ’lâmü’l-İslâmî ve müteğayyirâtü’l-asr*, Riyad 1424/2003, s. 19-20.

⁷⁵¹ Lokman (31), 6.

10. Yayınlar (bilhassa televizyon), ibadet⁷⁵² ve iş hayatının gereklerine göre düzenlenmeli, fertlerin uyku ve dinlenme düzenlerini bozmayacak şekilde planlanmalıdır.

11. Radyo ve televizyon yayınları fert ve toplumun zaman israfına yol açmamalıdır. Yalnız burada yayın kuruluşlarının sorumluluğu olduğu kadar seyircilerin de (hedef kitle) sorumluluğu vardır.

12. Toplumun eğlenme ihtiyacını karşılayacak kadar eğlence ve müzik programları yapılmalıdır. Yalnız, dinin belirlediği sınırlar katiyyen aşılmamalıdır.

13. Reklâmlarda ölçülü ve dengeli davranmalı, doğruluk esas alınmalı, seyirciler aldatılmamalı ve tüketimi körükleyici bir politika izlememelidir.

Bu maddeleri genel olarak değerlendirdiğimiz de İslâm dininin, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu esas alan dengeli bir hayat öngördüğü neticesine varırız. Bu hayatta her bir faaliyetin yeri ve sınırı vardır. Birinin öne geçmesi veya ağırlık kazanması dengeyi bozar. Meselâ İslâm'da meşru eğlencenin yeri vardır, fakat bu hayatın önemli bir kısmını kaplıyorsa o zaman dengesizlik ortaya çıkar ve dinin öngördüğü ölçülü hayattan sapma meydana gelir.

IX. İLETİŞİMDE ŞAHİS ZAMAN VE MEKÂN UNSURU

İletişim kurmanın amacı, mesajın hedefte iyi ya da kötü bir te'sir icra etmesidir. Mesajın, hedefte iyi yönde tesir icra etmesi için “yararlı” olması kadar insanların onu almaya hazır bulunması; bunun için de zaman, ortam ve mekânın, mesajın iletilmesine uygun hale getirilmesi gerekir. Şartlarına uyulmadan iletilen mesaj, hedef kitlede arzu edilen değişikliği gerçekleştiremez. Böyle bir iletişim ise manasız ve faydasız demektir. İslâm dini, manasız ve faydasız işlerle uğraşmayı doğru bulmamakta,

⁷⁵² Resûl-i Ekrem, yatsı namazından önce uyumayı, sonrasında da hoşbeş etmeyi doğru bulmamıştır. (Buhârî, Mevâkîtü's-salat, 39; Ebû Dâvûd, Salat, 3). Zira bu durum, sabah veya teheccüd namazına kalkmaya mani olabilir. (İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, II, 87). Bilhassa kış mevsiminde geceler uzun olduğu için yatsıdan sonra birtakım dinî-kültürel programlar veya dost-ahbab ziyaretleri tertip edilebilmektedir. Buna göre hadiste yapılan tavsiyeyi, bu tür faaliyetleri, teheccüd veya sabah namazına kalkmaya mani olacak derecede uzatmamak gerektiği şeklinde anlamak daha uygundur.

dolayısıyla ahlâk dışı kabul etmektedir. Zira bir hadiste “Kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terketmesi, onun müslümanlığının güzelliğindendir”⁷⁵³ buyrulur buna işaret edilmektedir.

İnsanlar çevrelerinden aldıkları mesajları, kendi düşünceleri, fikir yapıları, hayat anlayışları, önyargıları vb. süzgeçlerden geçirdikten sonra onlara bir mana verir ve davranışlarını ona göre düzenler. Mesajın mana kazandığı bu süreçte ortam ve şartların da etkisi vardır.

İletişimde şahıs, zaman ve mekan unsurunu etkili biçimde kullanma açısından yüz yüze iletişim, kitle iletişiminde nisbetle daha üstündür⁷⁵⁴. Çünkü kaynak, yüz yüze iletişimde muhatapını karşısında gördüğü için onun dış görünüşü ve ortam şartlarını değerlendirerek en uygun mesajı etkili bir biçimde sunma imkânına sahip olmaktadır. Resûl-i Ekrem’in iletişimi yüz yüze idi ve O (s.a.s.), bu yolla muhataplarının durumlarına, ortam ve zaman şartlarına dikkat ederek mesajlarını iletiyordu. Kitle iletişiminde ise kaynak hedefi göremediği için mesajların zaman, mekan ve ortam şartlarına göre gönderilme imkânı bulunmamaktadır.

Diğer taraftan kitle iletişim yayınları, şahıs, zaman ve mekân yönüyle sınırlanamaz bir özelliğe sahiptir. Yani televizyon ve radyo yayınları, gazeteler, dergiler, internetteki her türlü bilgi, belge ve yayın, herkes tarafından her yerde ve her zaman diliminde ulaşılabilir. Fakat bununla beraber yayınlarda, insanların yaş, cinsiyet, çalışma saatleri ve ilgi alanları göz önünde bulundurularak bazı düzenlemeler yapıldığı da görülmektedir. Bununla ilgili olarak yazılı basında, çocuklara, gençlere ve kadınlara yönelik dergiler çıkması, sosyal hayatın değişik alanlarıyla ilgili (ekonomi, spor vb.) gazete ve dergiler yayınlanması veya bir gazete içinde aktüel haberlerin yanında çocuk, genç, kadın-aile, eğitim, ekonomi veya spor sayfaları bulunmasını örnek olarak verebiliriz. Televizyon ve radyolarda ise insanların yaş, cinsiyet, ilgi alanları ve çalışma durumlarına göre yayın saatleri ayarlanmaktadır. Sabah ve okul çıkış saatlerinde (akşama doğru) çocuklar için çizgi film; gün ortasında kadınlar için kadın-aile, yemek, eğlence programları; aile fertlerinin bir arada olduğu akşam saatlerinde

⁷⁵³ İmam Mâlik, *Hüsnü'l-huluk*, 3; Tirmizî, *Zühd*, 11; İbn Mâce, *Fiten*, 12.

⁷⁵⁴ İmâm, *Usûlü'l-i'lâmi'l-İslâmî*, s. 57-58; Hamza, *el-İ'lâm fî sadri'l-İslâm*, s. 75-77.

herkesin ilgisini çekecek haber programları, diziler, filmler yayınlanmaktadır. Son yıllarda “haber”, “belgesel”, “müzik”, “ekonomi” gibi belli bir alanda veya “çocuk” gibi belli bir kitleye yönelik tematik yayın yapan kanallar da yaygınlaşmaya başlamıştır. Bütün bu yöntemler, medya organizatörlerinin günün her saatinde izleyici sayısını (reyting) artırmak ve devamlı gündemde kalarak kendi hayat anlayışı, düşünce ve felsefesini kitlelere sunmak için takip ettikleri yayın politikalarıdır.

Her ne kadar kitle iletişim araçlarında, insanların yaş, cinsiyet ve ilgi alanları dikkate alınarak yayın yapılsa da -medya yayınlarının sınırlanamaz özelliğinden dolayı- bu araçlardan gönderilen mesajlar, toplumun her kesimine açık bulunmaktadır. Yayınlar karşısında en çok tehlike altında bulunan kesim ise çocuklar ve gençlerdir. Yetişkinlere yönelik haber, dizi ve filmleri onlar da seyretmekte, hayatı bütünüyle kavrayamadıklarından dolayı seyrettiklerine anlam verememekte ve çıkmaza düşebilmektedirler⁷⁵⁵. Çocukları ve gençleri televizyonun etkisinden korumak için RTÜK’ün 23 Nisan 2006’da “akıllı işaretler” uygulamasını başlatması sevindirici bir gelişme olmuştur⁷⁵⁶. BBC yayın kuruluşu da 18 yaşın altındaki çocukları televizyonun zararlı içeriklerinden korumak maksadıyla saat 21.00’ı bir sınır kabul etmekte ve bu saate kadar onlar için zararlı olan yayınlara müsaade etmemektedir⁷⁵⁷. Yine BBC’nin çocukların radyo dinleyebilecekleri zamanlarda (tatil günleri, kahvaltı ve okula gidiş saatleri gibi) onlara zararlı olabilecek programları yayınlamaması⁷⁵⁸, internet sitesi ana sayfasında zararlı sitelere link vermemesi⁷⁵⁹ takdir edilecek bir uygulamadır.

Öte taraftan televizyon izleyicilerini kesin bir şekilde gruplara bölmek de mümkün gözükmemektedir. Çünkü yukarıda da geçtiği üzere yayınlar toplumun tamamı tarafından izlenebilmektedir. Bununla beraber izleyicilerin bazıları, yayınların hepsine ilgi gösterirken bazıları da yalnızca ilgi alanlarıyla alakalı yayınları izleme eğilimi göstermektedir. Buna göre genel izleyici kitlesi ve özel izleyici kitlesinden bahsetmek mümkündür. Genel izleyiciler, orta veya alt eğitim seviyesine sahip kimseler olup özel

⁷⁵⁵ Neil Postman’a göre, televizyon programlarının herkes tarafından seyredilebilir olması, çocukluk ve yetişkinlik arasındaki kesim çizgisini aşındıran üç sebepten biridir. Diğer ikisi ise, televizyon izlemenin bir eğitim gerektirmemesi ve televizyonun, zihinlerden karmaşık isteklerde bulunmaması. Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, s. 104, 109, 125.

⁷⁵⁶ *Zaman Gazetesi*, 19 Nisan 2006; <http://www.rtukisaretler.gov.tr/RTUK/index.jsp> (i.e.t. 22.01.2010).

⁷⁵⁷ *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, s. 76.

⁷⁵⁸ *a.g.e.*, s. 74, 77.

⁷⁵⁹ *a.g.e.*, s. 92.

uzmanlık alanları yoktur. Bu grup genelde müzik, eğlence ve drama türü programları izlerler. Bu kimseler, bu tür yapımları çok fazla tepki göstermeden hemen kabul etme eğilimindedir. Belirli bir kültür ve eğitim seviyesine sahip ve belli uzmanlık alanları olan özel izleyiciler ise, televizyonu bilinçli olarak seyrederek, değerlendirme yapar, programların amaçlarını kavrayabilir. Bu grup genelde bilimsel (belgesel tarzı), sanat içerikli, eğitimle ilgili, aktüel konulu nitelikli programları izler⁷⁶⁰.

Televizyonun daha çok genel izleyici kitlesi tarafından seyrediliyor olması, haberlerin de düşük kültürel seviyede ve herkesin kolay anlayabileceği tarzda hazırlanmasına yol açmaktadır. Bu sebeple haber konuları genellikle magazin olaylarından, insan öykülerinden ve ilginç gelişmelerden oluşmakta⁷⁶¹ veya ciddi olaylar “magazin haber” formatına sokulmaktadır. Bu durum ise kamuoyunun bilgileneceğini sağlayacak enformasyon değeri taşıyan habercilik anlayışını yozlaştırmaktadır.

Görüldüğü üzere kitle iletişiminde kaynak mesajlarını iletirken şahıs, zaman ve mekân unsurlarına bazı açılardan dikkat ederek etkili ve faydalı olmaya çalışsa da bazı açılardan da birtakım zararlara yol açabilmektedir. Şüphesiz böyle bir neticenin ortaya çıkmasında başta kitle iletişiminin tek yönlü iletişim özelliği ve mesajın hedefte nasıl bir etkide bulunduğunun bilinmemesi yatmaktadır. Kitle iletişiminin zararlı yanlarını en asgari seviyeye indirmek için onun yapısından kaynaklanan etkenleri göz önünde bulundurmakla beraber başka çarelere de başvurulması gerekmektedir.

Biz burada iletişimin etkili ve faydalı olması için Resûl-i Ekrem’in, şahıs, zaman ve mekân hususlarında genel olarak nelere dikkat ettiği ve bu konuyla ilgili O’nun (s.a.s.) uygulamalarında hangi ahlâkî prensiplerin öne çıktığını incelemeye çalışacağız.

A. İletişim ve Şahıs

Mesajın hedef üzerinde etkili olabilmesi için ilk önce muhatapların her yönüyle çok iyi bilinmesi gerekir. Çünkü insanlar, yaratılış itibarıyla farklı farklıdır ve bu

⁷⁶⁰ Cereci, *Büyüklük Kutu*, s. 67-69.

⁷⁶¹ Şeker, *a.mkl.*, s. 37.

farklılıklar itibara alındığı takdirde iletişimden netice alınabilir. “*Sen insanları Rabbinin yoluna hikmetle, güzel ve makul öğütlerle davet et, gerektiği zaman da onlarla en güzel tarzda mücadele et*”⁷⁶² âyetinde insanların farklı üslûplardan anlayacaklarına işaret edilmek suretiyle onlardaki farklı psikolojik yapılara dikkat çekilmektedir.

İnsanların ruhî, zihnî, fizikî özellikleri; sahip oldukları kimlik, yetiştikleri çevre, ekonomik durumları; anlayışları, inançları, sosyal statüleri vs. özelliklerinin bilinmesi ve ona göre mesajın düzenlenmesi iletişimde maksada ulaştıracak sağlam bir yoldur.

1. Anlayış Seviyesi

Mesajın anlaşılıp kavranabilmesi, hedefin idrak seviyesine uygun olup olmadığına bağlıdır. Resûl-i Ekrem, insanların idrak seviyelerine dikkat ettiği gibi “İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz”⁷⁶³ buyurarak ashâbının da dikkat etmesini istemiştir. Sahâbe, Resûl-i Ekrem’e “Ey Allahın Resûlü, senden duyduklarımızın hepsini insanlara haber verelim mi?” diye sordu. O (s.a.s.) “Evet! Ancak bir topluluğa akıllarının almayacağı bir şeyi anlatmanız hariç. Çünkü bu durum bazılarının fitneye düşmelerine yol açar.” İbn Abbas bu uyarının gereğini yerine getirmiş ve bazı hususları ima yoluyla anlatmıştır⁷⁶⁴. Hz. Ali (r.a.)’ya göre bu husus, göz ardı edildiği takdirde, insanları Allah ve Resûlü’nden geleni yalanlamaya kadar dahi götürebilir⁷⁶⁵. İbn Mes’ud da bu konuda kendilerine akıllarının ermeyeceği bir hadis rivâyet edilen kimselerin, o hadis sebebiyle fitneye düşebileceklerini bildirmektedir⁷⁶⁶.

Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre bedevîlerden biri eşinin siyah bir çocuk doğurması üzerine Resûlullah’a gelerek “Eşim siyah bir çocuk doğurdu. Ben bu çocuğu reddetmek istiyorum!” dedi. Resûlullah ona “Senin develerin var mı?” diye sordu. Bedevî “Evet, vardır” dedi. Resûlullah “O develerin renkleri nasıldır?” diye sordu. Bedevî “Kırmızıdır!” diye cevâb verdi. Resûlullah “Bunların içinde beyazı siyaha çalar boz deve var mıdır?” dedi. Bedevî “Evet, onların içinde boz renkli develer elbette

⁷⁶² Nahl (16), 125.

⁷⁶³ Ebû Dâvûd, Edeb, 20, (zayıf).

⁷⁶⁴ Ali el-Mütteki, a.g.e., X, 307, (zayıf).

⁷⁶⁵ Buhârî, İlm, 49; Hatîb, el-Câmi’, s. 301; İbn Abdilber, Câmiu beyâni’l-ilm ve fadlihî, s. 397.

⁷⁶⁶ Müslim, Mukaddime, 3; Hatîb, el-Câmi’, s. 301.

vardır!” dedi. Resûlullah “Öyleyse bu boz renklerin nereden geldiğini düşünürsün?” diye sordu. Bedevî “Yâ Resûlallah! Bu, soyunun bir damarıdır, ona çekmiştir!” dedi. Resûlullah “Belki bu oğlan da eski bir soy köküne çekmiştir” diye cevap verdi⁷⁶⁷. Ebû Hureyre, Resûlullah’ın (s.a.s.), akabinde bedevîye çocuğunu reddetmesi hususunda ruhsat vermediğini söylemektedir⁷⁶⁸. Burada Resûlullah bedevîyi ikna için onun anlayacağı bir üslûp kullanmış ve onun hayatında devamlı görüp bildiği canlı bir olaydan örnek getirmiştir.

Namazların vakitlerini soran pek çok kimseye Resûlullah şifahî olarak cevap vermiş⁷⁶⁹ fakat bir adama “İki gün bizimle namaz kıl, öğreneceksin” buyurarak uygulamalı öğretim yolunu tercih etmiştir. Resûlullah birinci gün her bir namazı ilk başladığı vaktinde, ikinci gün ise son vaktinde kıldırması daha sonra da adama “Namazların vakti, gördüğün iki sınır arasındaki zaman dilimidir” demiştir⁷⁷⁰.

İbn Abbas’ın rivâyetine göre bir kadın Resûlullah’a gelerek “Annem, hac yapmayı nezretmişti, fakat nezrini yerine getiremeden öldü. Şimdi ben onun adına hac yapabilir miyim?” diye sordu. Resûlullah “Evet, vekâleten annenizin yerine hac yapabilirsiniz! Eğer annenizin bir kimseye borcu olsaydı, sen o borcu ödemez miydin?” diye sordu. Kadın “Evet öderdim” dedi. Bunun üzerine Resûlullah “Öyleyse Allah’ın hakkı olan borcu da ödeyiniz! Şüphe yok ki, Allah hakkı, başkalarının haklarının ödenmesinden önce gelir! (Allah hakkı, ödenmeye başka haklardan daha ziyade lâyıktır!)” buyurdu⁷⁷¹.

Hadis âlimleri de, hadisleri rivâyet ederken Resûlullah’ın “İnsanlara akıllarının almayacağı konuları anlatmayınız”⁷⁷² tavsiyesine uymaya özen göstermişlerdir. İmam Mâlik’e (ö. 179/795), neden bazı hadisçilerin naklettiği hadisleri rivâyet etmediği sorulunca o “Eğer bildiğim hadislerin hepsini rivâyet edersem insanlar dalalete düşebilirler” demiştir⁷⁷³. İmam Mâlik bu sözüyle, Allah’ın varlığına dair teşbih ve

⁷⁶⁷ Buhârî, Talak, 26, İ’tisâm, 12; Müslim, Lian, 18; Ebû Dâvûd, Talak, 27-28.

⁷⁶⁸ Buhârî, İ’tisâm, 12.

⁷⁶⁹ Müslim, Mesacid, 171-174.

⁷⁷⁰ Müslim, Mesacid, 176; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Mekke 1424/2003, I-XI (11. cilt fihrist), I, 445.

⁷⁷¹ Buhârî, İ’tisâm, 12.

⁷⁷² Ali el-Mütttekî, *a.g.e.*, X, 307, (zayıf). عن ابن عباس قال: قالوا يا رسول الله ما نسمع منك نحدث به كله؟ فقال: نعم إلا أن تحدث قوما حديثا لا تضبطه عقولهم فيكون على بعضهم فتنة

⁷⁷³ Hatîb, *el-Câmi*, s. 301.

tecsim olarak anlaşılabilir kelâmî mevzularla ilgili hadisleri kastetmektedir. Onun için hadisçi, halkı doğrudan ilgilendiren dinin esaslarını ve mükellef oldukları hususlarla ilgili hadisleri rivâyet etmeli; teşbih ve tescime götürecek, insanları şüphe, tereddüt ve hataya düşürebilecek hadisleri rivâyet etmemelidir. Çünkü insanlar bu tür rivâyetleri anlamadıkları takdirde onları zahirine hamletmeye veya onları inkar etmeye yönelebilirler⁷⁷⁴. Onun için Vehb b. Münebbih “Nasıl ki, maharetli usta bir aşçı insanların hangi yemekten hoşlandıklarını bilir, onun gibi âlim de insanların akıllarının anlayacağı, kalplerinin yatacağı hadisleri rivâyet etmelidir”⁷⁷⁵ demiştir.

2. Eğitim ve Kültür Seviyesi

Resûl-i Ekrem, muhataplarının eğitim ve kültür seviyelerine, yetiştikleri ortamlara, yetişme tarzlarına ve mizaçlarına dikkat ederdi. Hz. Âişe’nin rivâyetine göre bir adam Resûl-i Ekrem’in huzuruna gelmek için izin istedi. Resûl-i Ekrem onu uzaktan görünce بنس أخو العشيرة و بنس بن العشيرة “O, aşiretin ne kötü kardeşidir ve ne kötü oğludur” buyurdu. Adam içeri girip oturunca ona güler yüz gösterdi ve yumuşak sözler söyledi. Adam gidince Âişe “Yâ Resûlallah! Adamı gördüğünüz zaman onun için şöyle şöyle dediniz, sonra da ona güler yüzlü davranarak güzel sözler söylediniz?” dedi. Resûlullah “Yâ Âişe! Sen benim ne zaman aşırı hareket ettiğimi gördün? Kıyamet günü Allah katında insanların en şerlisi, dünyada kötülüğünden korunmak için insanların terkettiği veya karşılaşmak ve konuşmaktan kaçındığı kimsedir” buyurdu⁷⁷⁶.

Hz. Âişe’nin rivâyetine göre çölde yaşayan bedevîlerden bir kısım kaba ve cahil insanlar, Resûl-i Ekrem’e (s.a.s.) gelerek “Kıyamet ne zaman kopacak?” diye sorarlardı. Resûlullah da bunların yaşı en küçük olanına bakıp “Şu genç yaşarsa, buna ihtiyarlık erişmeden sizin başınıza kıyametiniz kopar (hepiniz ölürsünüz)” buyururdu⁷⁷⁷. Böylece Resûlullah onların münasebetsiz sorusuna sert karşılık vermemiş, onların anlayacağı ve düşünmeye sevkedecek hikmetli bir cevap vermiştir.

⁷⁷⁴ a.mlf., a.g.e., s. 300.

⁷⁷⁵ a.mlf., a.g.e., s. 302.

⁷⁷⁶ Buhârî, Edeb, 38, 48, 82; Ebû Dâvûd, Edeb, 5.

⁷⁷⁷ Buhârî, Rikak, 42.

3. Cinsiyet ve Yaş Farkı

Resûl-i Ekrem cinsiyetler arasındaki farklara dikkat eder, bilhassa fitraten nazik, kırılgan ve hassas yaratılış özelliklerine sahip kadınlara o nisbette nazik ve hassas davranır, ashâbına da onlara iyi davranmalarını tavsiye ederdi⁷⁷⁸. Kadınların hiçbir endişe duymaksızın kendisine gelerek soru sormalarında O'nun bu davranışının etkisi büyüktü⁷⁷⁹. Resûlullah bir defasında ashâbına vaaz verirken kadınların sesini iyi işitemediklerini farkettiler. Bunun üzerine onların yanına vardı ve onlara ayrıca vaaz verdi⁷⁸⁰. Yine kadınlardan gelen talep üzerine onlara vaaz için özel bir gün de tahsis etti⁷⁸¹.

Nebi (s.a.s.) çocuklara da seviyelerine göre davranır ve *من كان له صبي فليتصاب له* “Kimin bir çocuğu varsa onunla çocuklaşsın”⁷⁸² buyurarak onların seviyesine inmeyi tavsiye ederdi. Deylemî’de (ö. 509/1115) geçen rivâyette *من كان عنده صبي فليتصاب له* “Kimin yanında bir çocuk varsa onunla çocuklaşsın”⁷⁸³ buyrulurak kişinin sadece kendi çocuğunun değil başka çocukların da seviyelerine inmesi tavsiye edilmektedir. Çocuğun seviyesine inmek, çocuğun anlayacağı bir dil ve üslûp kullanmakla ve gerektiğinde onun oyunlarına iştirak etmekle olur. Resûlullah bazı durumlarda çocuklara şaka da yapmış⁷⁸⁴, fakat onların kaldıramayacağı ağır şakaların yapılmasına karşı çıkmıştır. Zeyd b. Sâbit, Hendek Savaşı’nda nöbet esnasında uyuya kalmış, Umâre b. Hazm da (şaka maksadıyla) onun silahını alıp saklamıştı. Zeyd uyandığında silahını yanında göremeyince dehşete kapıldı. Bu durum Resûlullah’a ulaşınca Resûlullah, Zeyd’i yanına çağırdı ve “Yâ Ebâ Rukkâd (ey uykucu)! Uyuya kaldın ve silahın da elinden gitti” dedi. Sonra Resûlullah “Bu çocuğun silahının nerde olduğunu bilen var mı?” diye sordu. Umâre, silahı kendisinin aldığını söyledi ve onu Zeyd’e geri verdi. Bunun üzerine Resûlullah, bir müslümanın, ister şaka ister ciddi olsun bir başkasının eşyasını alıp saklayarak onu korkutmasını yasakladı⁷⁸⁵.

⁷⁷⁸ Buhârî, Enbiya, 1, Nikâh, 80; Tirmizî, Rada‘, 11; İbn Mâce, Nikah, 3.

⁷⁷⁹ Canan, İbrahim, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metodları*, İzmir 2007, s. 188-194; Algül, Hüseyin, *Peygamberimizin Şemâili Ahlâk ve Âdâbi*, İzmir 2006, s. 43, 61.

⁷⁸⁰ Müslim, Salâtü’l-‘ideyn, 2.

⁷⁸¹ Buhârî, İlim, 35.

⁷⁸² Suyûtî, *Câmiü’l-ehâdis (el-Câmiü’s-sağîr ve zevâidühü ve’l-Câmiü’l-kebîr)*, VII, 91.

⁷⁸³ Deylemî, *el-Firdevs*, III, 513, (hadis no: 5598), (zayıf).

⁷⁸⁴ Resûlullah’ın (s.a.s.) çocuklara yaptığı şakalarla ilgili bkz. Buhârî, İlim, 18; Ebû Dâvûd, Edeb, 84.

⁷⁸⁵ Vâkıdî, *Kitâbü’l-Meğâzî*, I, 448; Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 517; İbn Asâkir, *Târihu Dımaşk*, XIX, 312, 313. Hâkim, Zeyd b. Sâbit’in Hendek Savaşı’nda 15 yaşında olduğunu bildirmektedir. Hâkim, a.g.e., a.y.

Ezanla istihza eden çocuk yaştaki Ebû Mahzûre'yle Resûlullah'ın güzel bir iletişim kurması, konumuz açısından çarpıcı bir örnektir. Resûlullah (s.a.s.), yaptığı çirkin davranıştan dolayı Ebû Mahzûre'yi ne ayıplamış ne de ona bir ceza vermiş, aksine beraberindeki arkadaşlarıyla birlikte yanına çağırıp hepsine ezan okutmuş ve Ebû Mahzûre'nin sesini beğenmiş, akabinde onun saçlarını okşamış ve nihayet onu Kabe'nin müezzini olma şerefiyle şereflendirmiştir. Bundan önce Resûlullah'a karşı içinde aşırı kin ve nefret besleyen Ebû Mahzûre, kalbi yumuşayarak müslüman olmuştur⁷⁸⁶. Bu olayda da görüldüğü gibi Resûlullah, Ebû Mahzûre'yle, onun yaşına uygun bir tarzda iletişim kurmuştur.

Ayrıca Resûl-i Ekrem'in belli yaşın altındaki çocukların savaşa katılmalarına izin vermemesi⁷⁸⁷ de onlara kaldıramayacağı ağır yük yüklediğini ve onların seviyelerini aşan vazifelerde kullanmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

4. Sosyal Konum

Resûl-i Ekrem insanların sosyal konumlarına da dikkat eder, eğer bir kimse toplumun ileri geleni veya lideri ise ona ayrı bir ilgi gösterir ve ashâbına da öyle davranmalarını emrederdi. Bir kabile reisi olan Cerîr b. Abdullah (r.a.) bir keresinde Resûlullah'ı ziyarete gelmişti. O geldiğinde ashâbdan hiçbiri -Resûlullah'a yakın olma arzusuyla yerini terketmek istemediğinden- ona yer vermeyince hemen Resûlullah (s.a.s.), üzerindeki giysiyi yere sermiş ve onun üzerinde oturmasını istemişti. Cerîr, bu ilgiden son derece memnun oldu. Ardından Resûlullah "Kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa bir kavmin kerem ve şeref sahibi bir ulusu geldiği zaman ona ikram ve hürmet etsin" buyurmuştur⁷⁸⁸.

Nebi (s.a.s.), Vâil b. Hucr'a da aynı muameleyi göstermiştir. O (s.a.s.), ashâbına Vâil'in Medine'ye geleceğini üç gün önceden haber vermiş ve "Vâil b. Hucr uzak bir yerden, Hadramevt'ten Allah'a ve Resûlüne itaat ederek geliyor. O, kral

⁷⁸⁶ Nesâî, Ezân, 5, 6; Ahmed b. Hanbel, III, 408, (bu hadis sahihtir fakat buradaki isnadı zayıftır), 409, (bu hadis sahihtir fakat buradaki isnadı hasendir).

⁷⁸⁷ Abdullah b. Ömer, 14 yaşındayken orduya kabul edilmemiş, fakat 15 yaşına geldiğinde orduya katılmasına izin verilmiştir. (Tirmizî, Cihad, 32). Zeyd b. Hârîse, Berâ b. Âzib gibi 15 yaşına gelmedikleri için savaşa katılmalarına izin verilmeyen sahâbîlerle ilgili rivâyetler için bkz. İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, III, 37; Hâkim, *a.g.e.*, II, 75, (sahih).

⁷⁸⁸ Hâkim, *a.g.e.*, IV, 430, (sahih). Ayrıca bkz. İbn Mâce, Edeb, 19; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 339; Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, XIII, 328-329.

neslindendir” buyurmuştur. Vâil, Medine’ye geldiğinde Resûlullah “Merhaba, hoş geldiniz, safâ geldiniz” deyip hemen üzerindeki ridasını yere serdi ve birlikte üzerine oturdular. Resûlullah Vâil’in gelmesine çok sevinmişti. Hemen müslümanların mescidde toplanmalarını nida ettirdi. Müslümanlar toplanınca Vâil’i de yanına alarak minbere çıktı. Bir hutbe verdi ve Vâil’e ve çocuklarına da dua etti⁷⁸⁹.

Resûlullah (s.a.s.), kendisiyle görüşmeye gelen heyetlere de en güzel bir şekilde muamele ederdi. Çünkü onlar, bir kavmin veya bir devletin temsilcileridir. Kendilerine yapılan her türlü muamele, temsil ettikleri topluluklara raci olacaktır. Onun için Resûlullah, gereken alakayı göstererek onların hoşnut olmalarını sağlıyordu⁷⁹⁰.

Hiz. Âişe de kapısına gelen bir dilenciye, bir parça ekmek vermiş, kılığı kıyafeti düzgün bir başkasını ise sofraya buyur ederek ikram da bulunmuş, bu davranışının hikmetini soranlara da, Resûlullah’ın, insanların mevkii, makam ve seviyelerine göre muamele edilmesini istediğini söylemiştir⁷⁹¹.

Halk, bazı insanlara sahip oldukları sosyal konum veya üstlendikleri misyona göre ilgi ve sevgi duyarlar. Fakat bu ilgi ve sevgi, onları, zaman zaman aşırı övgüye, aşırı övgü de dinen sakıncalı olabilecek durumlara götürebilir. Bu sebeple hadislerde, bazı insanlara sosyal konumları ve halk nezdindeki yerleri itibarıyla daha fazla ilgi ve sevgi gösterilmesi normal karşılanırken, hatta -yukarıdaki örneklerde de geçtiği üzere- böyle davranılması öğütlenirken, diğer taraftan bu ilgi ve sevginin, aşırı övgüye varmaması konusunda da önemli uyarılarda bulunmaktadır. Bu hususta Resûlullah (s.a.s.) “Nasrânîler’in Meryemoğlu’nu bâtil ve aşırı surette methettikleri gibi, sakın sizler de beni medhde aşırı gitmeyiniz. Şüphesiz ki, ben ancak bir kulum. Onun için bana Allah’ın Kulu ve Resûlü deyiniz”⁷⁹² buyurmuştur. Konuyla ilgili bir başka örnek de şöyledir: Rubeyyi‘ bint Muavviz’in anlattığına göre, kendi düğününde def çalan kızlar, Bedir Savaşı’nda şehid olanların güzel vasıflarını zikrediyorlardı. Bu kızlardan biri “İçimizde bir Peygamber vardır ki, O, yarın ne olacağını bilir!” demesi üzerine

⁷⁸⁹ İbn Sa’d, Muhammed b. Sa’d b. Meni‘ ez-Zuhrî, *Kitabü’l-tabakâti’l-kübrâ*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001, I-XI (11. cilt fihrist), I, 301-303; Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, IX, 623-625, (zayıf). Resûlullah’ın kabile reisleriyle daha hassas ilgilenmesi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Önkal, Ahmed, *Rasûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu*, Konya 2006, s. 408-413.

⁷⁹⁰ Azîmâbâdî, *Avnî’l-Ma’bûd*, VIII, 276. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Önkal, a.g.e., s. 250-263.

⁷⁹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 20, (zayıf).

⁷⁹² Buhârî, Enbiya, 48, Hudûd, 31.

Resûlullah, gaybe ve istikbâle ait durumları bilmek yalnız Allah’a mahsus olduğu için bunun kendine nisbet edilmesini doğru bulmayarak “Kızım böyle söyleme, evvelce söylemekte olduğun sözleri söyle!”⁷⁹³ ikazında bulunmuştur. Mikdad b. Esved de, Resûlullah’ın huzurunda Hz. Osman’ı yüzüne karşı öven kimsenin yüzüne toprak saçmış, bunun üzerine Resûlullah “İnsanları aşırı övenlerin yüzüne toprak serpin!”⁷⁹⁴ buyurmuştur. Yine Mikdad b. Esved, valilerden birini öven bir adamın yüzüne de toprak saçmış ve daha sonra Resûlullah’ın az önce geçen emrini aktarmıştır⁷⁹⁵.

Resûlullah’ın bazı kimseleri övdüğü de olmuştur. Yalnız burada Resûlullah, övgüden dolayı gurur, kibir ve ucbe girmeyecek olgun insanları övdüğü görülmektedir. Meselâ O, “Ne güzel insandır!” diyerek Ebû Bekir, Ömer, Ebû Ubeyde (r.anhüm) gibi ileri gelen sahâbîlerden bazılarını övmüştür⁷⁹⁶.

Hadislerde, sıradan insanların bile aşırı veya kendilerinde olmayan vasıflardan dolayı övülmeleri de nehyedilmiştir. Resûlullah bu durumun, gurur ve kibre sebebiyet vererek onları helake sürükleyebileceğini, neticede bu tür övgülerin onların boynunu vurmakla eşdeğer olduğunu bildirmiştir⁷⁹⁷.

5. Psikolojik Durum

Resûlullah, insanların içinde bulunduğu psikolojik durumları dikkate alarak onlarla iletişim kuruyordu. Resûlullah, bilhassa ölüm, hastalık, savaş, âfet gibi üzücü olaylara maruz kalanlara ve yakınlarına teselli edici beyanlarda bulunarak onların dertlerine ortak olmuş, böylece acılarını hafifletmeye çalışmıştır. Konuyla ilgili bir olayda Resûlullah, bir kabrin başında ölen çocuğu için feryâd ü figân ederek ağlayan bir kadına, sabretmesi ve Allah’tan korkması tavsiyesinde bulundu. Kadının “Çekil git başımdan! Benim başıma gelen felaket senin başına gelmemiştir!” demesi üzerine Resûlullah hiçbir şey demeden oradan ayrıldı. Hemen ardından kendisine, onun Peygamber olduğu söylenince, kadın derhal Resûlullah’ın yanına gelerek özür diledi⁷⁹⁸.

⁷⁹³ Buhârî, Meğâzî, 12.

⁷⁹⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 9.

⁷⁹⁵ Müslim, Zühd, 68; Tirmizî, Zühd, 55.

⁷⁹⁶ Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 104, (Bab: Men esnâ alâ sâhibihî in kâne âminen bihî), (sahih).

⁷⁹⁷ Buhârî, Şehâdât, 16, 17, Edeb, 54.

⁷⁹⁸ Buhârî, Cenâiz, 31; Müslim, Cenâiz, 15. “Ölen çocuğu için” على صبي لها tabiri Müslim’in rivâyetinde geçmektedir.

Bu örnekte Resûlullah'ın (s.a.s.), çocuğu ölen bir annenin psikolojik halini hesaba kattığını ve ona göre muamelede bulunduğunu görmekteyiz.

Yine Resûlullah, psikolojik hallerinin elverişli olmadığı durumlarda, insanlarla iletişim kurmaktan veya iletişime devam etmekten vazgeçmiştir. Hz. Ali'nin anlattığına göre, henüz içki yasaklanmadığı dönemde Hz. Hamza içki içip sarhoş olmuştu. O haldeyken Hz. Ali'ye ait develeri boğazlayıp ciğerlerinden birer parça almış. Durumu öğrenen Hz. Ali doğruca Resûl-i Ekrem'e gelerek şikâyetle bulunmuş. Resûl-i Ekrem, Hz. Hamza'nın bulunduğu yere gelip onu yaptıklarından dolayı levmetmiş. Hz. Hamza, başını kaldırıp Resûl-i Ekrem'e baktıktan sonra "Sizler ancak babam Abdülmuttalib'in köleleri değil misiniz?" demiş. Bunun üzerine Resûlullah onun sarhoş olduğunu anlamış ve (şuursuzca bir fiile kalkışmasından sakınarak⁷⁹⁹ hiçbir şey söylemeden) oradan ayrılmıştır⁸⁰⁰.

Bazı örnekler bakıldığında Nebi (s.a.s.)'in toplumun da psikolojik durumlarını dikkate aldığı görülmektedir. O, Hz. Âişe'ye söylediği bir sözünde, Kâbe'de bazı değişiklikler⁸⁰¹ yapmak istediğini fakat kavminin cahiliye dönemine yakın olduğu (حديث عهد بجاهلية) (yani küfürden yeni çıktığı) ve böyle bir değişikliği kabulde zorlanacakları (فأخاف أن تنكر قلوبهم) için bu fikrinden vazgeçtiğini ifade etmiştir⁸⁰².

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek de, bazı olumsuzlukların meydana geldiği Uhud Harbi'nin sonunda Resûl-i Ekrem'in ashâbına yumuşak davranmasıdır. O (s.a.s.), Mekkeli müşriklere karşı Medine'de kalarak savunma harbi yapma taraftarıydı. Resûlullah'ın istişare yaptığı heyet içinde çoğunluğu oluşturan genç sahâbîler ve Bedir Harbi'ne katılamayanlar, düşman ordusuyla şehrin dışında meydan muharebesi yapmak istiyorlardı. İstişare sonucunda harbin, şehrin dışında yapılacağına karar verildi⁸⁰³. Savaş esnasındaki birtakım olumsuzluklar sebebiyle müslümanlar ağır kayıplar verdi. Resûlullah, savaşın sonunda verilen ağır kayıplara rağmen meydan muharebesi yapılması taraftarı olanlara sert davranmamış, aksine yumuşaklık göstererek onların

⁷⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, VI, 231.

⁸⁰⁰ Buhârî, *Müsâkât*, 13, Humus, 1.

⁸⁰¹ Kâbe'yi tamamen yıkıp Hz. İbrahim (a.s.)'ın yaptığı temel üzerine yeniden inşa etmek, doğu ve batı istikametinde olmak üzere yer hizasından iki kapı yapmak gibi. Bkz. Buhârî, Hac, 42.

⁸⁰² Buhârî, Hac, 42, Temennî, 9; Müslim, Hac, 400, 401, 405; Nesâî, *Menâsikü'l-hac*, 125; İbn Mâce, *Menâsik*, 31.

⁸⁰³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, III, 35; Ebû Zehre, Muhammed, *Hâtemü'n-nebiyyîn*, y.y. t.y., I-II, II, 827-829.

içinde bulundukları hâlet-i ruhiyeye uygun bir iletişim kurmuş; yerlerini terketmeleri akabinde şehit düşen okçulara da bir kızgınlık duymamış aksine onları affetmiş ve onlar için istiğfarda bulunmuştur. Netice olarak Resûlullah, savaşta büyük kayıpların verilmesine sebep olan hiçbir sahâbîyi levmetmemiştir⁸⁰⁴. Resûlullah eğer onlara sert ve kaba davranacak olsaydı, âyette⁸⁰⁵ de geçtiği üzere onlar, O'nun etrafından dağılıp gideceklerdi.

6. İhtiyaç

İletişimin hedefi olan kişi, mesaja, kendi içinde bulunduğu durum ve ihtiyaçları nazara alarak tepki verir ve mesajın kimden geldiği, ne olduğu ve nasıl söylendiğine dikkat etmez. Bu sebeple hedefte arzu edilen etkinin hâsıl olması için hedefin ihtiyaçlarına göre mesajın düzenlenmesi gerekir⁸⁰⁶. Bu hususun ehemmiyetine binaen Resûlullah “Dinde en hayırlı amel hangisidir” diye soranlara onların ihtiyaçlarını dikkate alarak cevap vermiştir. Resûlullah bu soruyu soranlardan kimisine “cihad”⁸⁰⁷, kimisine “oruç”⁸⁰⁸, kimisine “hac”⁸⁰⁹, kimisine “vaktinde kılınan namaz”⁸¹⁰, kimisine “fakirleri doyurmaktır”⁸¹¹ demiş; “En hayırlı cihad hangisidir?” sorusuna da “Zalim hükümdar karşısında hakkı (doğruyu, gerçeği) söylemektir”⁸¹² cevabını vermiştir.

Bu konuda Hz. Ömer'in de örnek bir tavsiyesi vardır. O, bir beldeye gönderdiği heyete şu tenbihte bulunmuştur: “Sizler arının vızıltısı gibi Kur'an okuyan (yani Kur'an'la çok meşgul olan) bir topluluğa gidiyorsunuz. Sakın ola ki, onlara hadis rivâyet ederek Kur'ân'ı terketmelerine sebep olmayınız.”⁸¹³

⁸⁰⁴ Ebû Zehre, *a.g.e.*, II, 859-862.

⁸⁰⁵ Âl-i İmrân (3), 159. Âyetin tamamı şöyledir: “İnsanlara yumuşak davranman da Allah'ın merhametinin eseridir. Eğer katı yürekli, kaba biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfîret dile, ve işleri onlarla müşavere et. Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah'a tevekkül et. Allah muhakkak ki Kendisine dayanıp güvenenleri sever.”

⁸⁰⁶ Cebeci, *Dinî İletişim*, s. 201-202.

⁸⁰⁷ Buhârî, Cihad, 1, 2.

⁸⁰⁸ Nesâî, Siyam, 43.

⁸⁰⁹ Buhârî, Hac, 4, Cihad, 1.

⁸¹⁰ Buhârî, Mevâkîtü's-salât, 5, Cihad, 1, Edeb, 1; Müslim, İman, 137.

⁸¹¹ Buhârî, İman, 6.

⁸¹² Ahmed b. Hanbel, IV, 315, (sahih).

⁸¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 172, (sahih); Hatîb, *Şerefu ashâbi'l-hadis*, s. 128; İbn Abdilber, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihî*, s. 396.

B. İletişim ve Zaman

Mesajın hedef üzerinde arzu edilen etkiyi yapması için şahsa ait farklılıkların bilinmesi kadar uygun bir zaman ve ortamda söylenmesi de çok önemlidir. Bazen zamanlama, yapılacak işin kendisi kadar hatta daha fazla önem kazanabilmektedir. Bu husus dikkate alınmadığı takdirde kaynağın veya mesajın etkin olmasının bir önemi yoktur. Meselâ, ağır bir yemekten hemen sonra yapılan bir konferansta dinleyiciler, konuşmacının sözlerine gereken ehemmiyeti veremezler.

Mesajı daha tesirli kılmak maksadıyla, Firavun'un mübareze için gün tayini isteğine Hz. Musa (a.s.)'ın, bir bayram günü sabah vaktini (duha) tercih etmesi⁸¹⁴ dikkat çekicidir. Çünkü böyle bir vakitte daha çok kimse toplanır ve insanlar kendilerini daha rahat ve mutlu hissederler, böylece mesajı iyi algılayıp doğru değerlendirme imkânına sahip olurlar.

Mesaj, söylendiği zamana bağlı olarak yıkıcı tesirlere de sahip olabilir. “Fitne zamanında “dil” kılıç darbesi gibidir”⁸¹⁵ hadisi, bu hususa vurgu yapması açısından önemlidir. Fitnenin hâkim olduğu dönemlerde toplum, büyük bir kaos ve kargaşa içinde bulunur, bazı kesimler küçük bir kıvılcımla hemen harekete geçebilir ve bunun neticesinde katliamlar yaşanabilir. Böyle durumlarda sarfedilen kırıcı sözler ise daha yıkıcıdır. Buna göre, günümüzün “dil”i mesabesindeki gazete, dergi, televizyon ve internet, büyük bir sorumluluk şuuruyla hareket ederek fitnenin hâkim olduğu zamanlarda barış ve selameti sağlayıcı; fitne, kaos ve kargaşayı önleyici yayınlar yapmalıdır.

1. Belirli Zamanlarda Vaaz ve Nasihat

Resûlullah (s.a.s.), iletişim esnasında insanların yaratılış özellikleri, sosyal konumları ve farklılıklarını dikkate aldığı gibi mesajlarını ileteceği zaman dilimlerine de son derece özen göstermiştir. Resûl-i Ekrem'in, mutad olan cuma ve bayram hutbelerinden başka ashâbına sohbet yaptığı zaman dilimi özellikle sabah vaktiydi.

⁸¹⁴ Taha (20), 58, 59: “(Firavun:) O halde bilmiş ol ki, biz de seninki gibi bir sihirle karşı koyacağız. Şimdi sen, bizim de senin de caymayacağımız uygun bir buluşma vakti tayin et; düz, geniş bir alanda karşılaşalım! (Mûsâ:) Karşılaşma zamanı, bayram günü (يوم الزينة) olsun, halk sabahleyin toplansın, dedi.”

⁸¹⁵ İbn Mâce, Fiten, 12, (zayıf). Benzer bir hadiste “Arapları kaplayan bir fitne olacaktır. (O fitnede) öldürülenler cehennemdedir. O fitnede dil, kılıç darbesinden daha şiddetlidir” buyrulmaktadır. Bkz. İbn Mâce, Fiten, 12.

Sabah namazından sonra Resûlullah yüzünü ashâbına döner ve onlara sohbet ederdi⁸¹⁶.

Resûlullah, sohbetlerinde ashâbının bıkkınlığa düşmemesine de dikkat ederdi. Abdullah b. Mes'ud (r.a.)'dan gelen rivâyet bu durumu en güzel şekilde izah etmektedir. Abdullah b. Mes'ud her Perşembe günü insanlara va'z ve nasihat ederdi. Kendisinden her gün ders yapması talep edilince o “Sizleri usandırırım endişesiyle her gün ders yapmıyorum. Onun için sizin halinize uygun vakitler gözetiyorum. Nitekim Peygamber de bizlere usanç gelmesinden endişe ettiği için bizim durumumuza uygun zamanlar gözetirdi” demiştir⁸¹⁷.

2. Ani Gelişmelerin Değerlendirilmesi

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ani bir gelişmede veya gündeme gelen önemli bir konuda zamanı dikkate almaz, anında gerekli uyarılarda bulunurdu. Bir keresinde Ümmü Seleme'nin evindeyken gece vakti Nebi (s.a.s.) uyandı ve “Subhânallâh, bu gece ne fitneler indi, ne hazineler de açıldı! Hücrelerin sahibelerini (yani eşlerini) uyandırınız. Dünyada nice giyinik kadınlar vardır ki, âhirette çıplaktırlar” buyurdu⁸¹⁸. Resûlullah'ın eşlerinin kaldırılmasını istemesi onlara öğüt vermek ve namaz kılarak bahsettiği şerhlerden Allah'a sığınmalarını sağlamak içindir⁸¹⁹.

Hız. Âişe'nin rivâyetine göre, Resûlullah bir konu da ruhsat vermiş ve o işi kendisi de yapmıştı. Bir kısım insanlar o ruhsatı işlemekten çekindiler. Bu durum Resûlullah'a ulaştı, hemen hutbeye çıkıp Allah'a hamdetti, sonra “Bir kısım insanlara ne oluyor ki, benim yapmış olduğum işten çekiniyorlar? Allah'a yemin ederim ki, ben Allah'ı onlardan daha iyi bilmekteyim ve Allah'a saygısı en ileri olanımdır” buyurdu⁸²⁰.

Bir defasında Resûlullah, birinin peştemalsiz olarak açıkta yıkandığını görünce hemen minbere çıkmış ve Allah'a hamd ü senadan sonra “Muhakkak ki, Allah hayâ sahibidir ve ayıpları örtendir. O, hayâyı ve örtünmeyi (hayâlî ve ayıp yerlerini örten kullarını) çok sever. Sizden biriniz yıkanacağı zaman (ayıp yerlerini kimsenin görmeyeceği şekilde) örtünsün” buyurmuştur⁸²¹.

⁸¹⁶ Konuyla ilgili hadisler için bkz. Buhârî, Meğâzî, 79; Müslim, Tevbe, 53; Tirmizî, İlim, 16.

⁸¹⁷ Buhârî, İlim, 11, 12, Daavât, 69; Müslim, Münâfikîn, 82, 83.

⁸¹⁸ Buhârî, İlim, 40, Teheccüd, 5.

⁸¹⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 255.

⁸²⁰ Buhârî, Edeb, 72, İ'tisâm, 5.

⁸²¹ Ebû Dâvûd, Hammâm, 1; Nesâî, Gusl, 7.

3. Uygun Fırsatların Değerlendirilmesi

Resûl-i Ekrem ortaya çıkan fırsatları iyi değerlendirerek ashâbına öğütler vermiştir. Meselâ ay veya güneş tutulması, şiddetli bir fırtına, cenaze defni gibi olaylar bunlardan bazılarıdır. Böyle durumlarda insanlar, mesajları almaya daha açıktır⁸²². Bir güneş tutulması sırasında Resûlullah (s.a.s.) güneş açılınca kadar ashâbına kûsûf namazı kıldırması ve sonra da bir hutbe vererek şunları söylemiştir: Ay ve güneş her ikisi de Allah'ın âyetlerindendir. Bunlar asla insanların doğum veya ölümleriyle ilgili olarak tutulmazlar, bunların tutulduğunu gördüğünüz zaman tekbir getiriniz, dua ediniz, namaz kılınız ve sadaka veriniz⁸²³.

Tebuk Seferi'nde Hicr denilen yere varıldığında Resûlullah burada bir kavmin helak edildiğini hatırlatarak ashâbına şunları söylemiştir: “Nefislerine zulmedenlerin diyarlarına, bunların maruz kaldığı azaba uğramak korkusuyla ağlamadan girmeyiniz.”⁸²⁴

Bir savaş sonrasında alınan esirler arasında bir anne rastladığı her çocuğu bağrına basıyor ve emziriyordu. Onun bu hali herkesin dikkatini çekmişti. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) bu fırsatı değerlendirerek ashâbına “Bu kadın, çocuğunu cehenneme atar mı?” diye sordu. Ashâb “Hayır! Onu atmamak için elinden gelen her türlü çabayı sarfeder” diye cevap verince Resûlullah “Şurası muhakkak ki, Allah kullarına karşı, bu kadının çocuğuna gösterdiği şefkatten daha fazla merhametlidir” buyurmuştur⁸²⁵.

4. Uygun Zamanların Gözetilmesi

Resûlullah, bazı durumlarda mesajlarını iletmek için daha uygun bir zaman ve ortamın oluşmasını beklemiştir. Meselâ, Tebuk Seferi'ne özürleri olmadığı halde katılamayan üç kişinin tevbelerinin kabulünü bildiren âyet gece vakti inmişti. Resûlullah o gece Ümmü Seleme'nin evindeydi ve durumu ona bildirdi. Ümmü Seleme “Ka'b'a haberci gönderip müjde verelim mi? dedi. Resûlullah “O takdirde insanlar burada toplanarak izdihama sebebiyet verirler ve gecenin kalan vaktinde uyumanıza da

⁸²² Canan, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metodları*, s. 302.

⁸²³ Buhârî, Kûsûf, 1; Müslim, Kûsûf, 1-3.

⁸²⁴ Buhârî, Enbiya, 17, Meğâzî, 80; Müslim, Zühd, 39.

⁸²⁵ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Tevbe, 22.

engel olurlar” buyurdu. Nihayet sabah namazından sonra Resûlullah geceleyin inen âyeti insanlara bildirdi⁸²⁶.

Nebi (s.a.s.), insanların mesajı algılayıp uygulamaya hazır olmadıkları veya mesajı yanlış anlayacakları zaman ve ortamlarda da konuşmamış veya onlara bir emir veya yasaklama getirmemiştir. O’nun (s.a.s.), Muaz b. Cebel’le yaptığı diyalog bunun en güzel örneklerinden biridir. Muâz b. Cebel, deve üstünde Resûl-i Ekrem’in terkisinde iken, Resûl-i Ekrem ona “Ey Mûaz b. Cebel!” diye üç defa seslendi. Muâz da “Buyurunuz yâ Resûlallah, emrediniz!” diye karşılık verdi. Bundan sonra Resûlullah “Hiçbir kimse yoktur ki, kalben tasdik ederek Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in O’nun Resûlü olduğuna şehâdet etsin de Allah onu ateşe haram etmesin” buyurdu. Muâz da “Bunu insanlara müjdeleyeyim mi?” dedi. Resûlullah “Hayır, çünkü ben onların bu söze güvenmelerinden (ve böylece ibadeti terketmelerinden) endişe ederim” buyurdu. Muâz b. Cebel, Resûlullah’ın bu sözünü, ilmi gizlemenin vebalinden kurtulmak için nihayet ölümüne yakın bir zamanda insanlara haber vermiştir⁸²⁷.

Ebû Hureyre de Resûlullah’dan iki kap ilim öğrediğini, bunlardan birini neşrettiğini, diğerini ise neşretmediğini, eğer onu neşrederse boğazının kesileceğini söylemiştir⁸²⁸. Ebû Hureyre bu sözünü bazı bildiklerini söyleyeceği uygun zaman ve ortamın oluşmadığını ifade etmiş bulunmaktadır⁸²⁹.

Hiz. Ömer, hilafeti zamanında Mekke’de iken bir adam kendisine gelerek şunları söylemiştir: “Ey mü’minlerin emiri! Falan kimse “Hiz. Ömer ölünce ben falan kimseye (Talha b. Ubeydullah) biat edeceğim. Hiz. Ebû Bekir’e yapılan biat istişaresiz ve ansızın oldu (oldu-bittiye getirildi)” diye fitne çıkarmak istedi.” Hiz. Ömer bu sözlerle çok öfkeleni ve akşamüzeri bir hutbe vererek fitne çıkarmak isteyenleri teşhir edeceğini söyledi. Abdurrahman b. Avf da böyle yapmamasını, çünkü hac mevsiminde Mekke’ye her türlü insanın geldiğini, onlardan şerli olanların sözlerini farklı manalara çekebileceklerinden ve diğer beldelelere ulaştıracaklarından endişe ettiğini; fakat Medine’ye dönünce ilim ehliyle istişare etmesinin yerinde olacağını, çünkü onların

⁸²⁶ Buhârî, Tefsîru Sûrati’t-Tevbe (9), 18.

⁸²⁷ Buhârî, İlm, 49, Enbiya, 1; Müslim, İman, 48, 49.

⁸²⁸ Buhârî, İlm, 42; Ahmed b. Hanbel, II, 539.

⁸²⁹ Ebû Hureyre’nin neşretmediği ilmin, fitenle, kıyamet günüyle veya Kureyş’ten bazı kimselerin elinde dinin fesada uğramasıyla ilgili hadisler olduğu söylenmektedir. Bkz. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, II, 279.

meseleyi doğru kavrayıp gereğini yerine getirerek fitneyi önleyeceklerini, söyledi. Hz. Ömer bu fikri makul buldu ve hutbe vermekten vazgeçti⁸³⁰.

Bu örneklerden de anlaşıldığına göre, toplumun önde gelenleri, halkın kabul etmeyeceği, yanlış anlayacağı veya kargaşaya sebep olacak işler yapmaktan veya bir konuşma da bulunmaktan kaçınmalıdır. Yine bu örnekler, toplumda kitlesel iletişimi sağlayan medya organlarının, toplumda kargaşa çıkaracak haberlere yer vermemeleri gerektiğini ve uygun zaman ve zemini gözeterek haber yapmalarının ne kadar önemli bir husus olduğunu açıkça göstermektedir.

5. Tadrîcîlik

İletişimde uygun zaman ve ortamın gözetilmesi, tebliğde tadrîcîlik açısından da son derece önemlidir. Kur'ân'ın yirmi üç senede ceste ceste nüzûlü; ilk önce imanla, daha sonra ibadetle ilgili âyetlerin inmesi, tadrîcîlik prensibini önemli ve vazgeçilmez kılan bir husustur. Hz. Âişe'nin "Kur'an vahyi, önce cennet ve cehennemden bahseden sûrelerle başladı. İnsanlar, İslâm etrafında toplanınca, helal ve haramlar indi. Şayet ilk önce "İçki içmeyin!" diye bir yasak gelseydi o zaman insanlar "İçkiden kesinlikle vazgeçemeyiz" derlerdi. Şayet "Zina etmeyin!" diye bir hüküm gelseydi insanlar "Zinayı asla bırakmayız" derlerdi"⁸³¹ sözü de iletişimde tadrîcîliğin önemini vurgulaması bakımından çok önemlidir.

Mesajın etkili olabilmesi için tadrîcîlik prensibi gereği, öncelikle insanda doğru bilgi ve sağlam bir inancın oluşturulması gerekmektedir. Bundan sonra teoriğin pratiğe dökülmesi yani inanca göre tutum ve davranışların düzenlenmesi gelmektedir⁸³².

Resûl-i Ekrem Muâz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiği zaman ona tadrîcîlik prensibine uyarak dinî emirleri sırasıyla (önce kelime-i şهادeti kabul, sonra namaz, sonra zekat) tebliğ etmesini istemiştir⁸³³. Yine Resûl-i Ekrem kendisine dinle ilgili soru soran bedevîlere tadrîcîlik prensibi gereği ilk önce dinin aslî görevlerini

⁸³⁰ Buhârî, Hudûd, 31.

⁸³¹ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 6.

⁸³² Macit, Yusuf, *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)*, İzmir 2006, s. 171. Tadrîcîlik metodu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Canan, a.g.e., s. 53-98; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, İstanbul 1994, s. 180-187; Zorlu, Cem, "Tebliğde Öncelik ve Tadrîcîlik", *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu*, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006, s. 236-248.

⁸³³ Buhârî, Zekât, 41, Tevhid, 1; Müslim, İman, 31; Ebû Dâvûd, Zekat, 5.

(sadece Allah’a ibadet etmek ve O’na şirk koşmamak, namaz kılmak, zekat vermek, oruç tutmak, haccetmek) anlatmıştır⁸³⁴.

Sakif heyeti biat etmek üzere Resûlullah’a gelince mallarından öşür alınmamasını, cihada iştirak etmemeyi ve rûkûya gitmemeyi (namaz kılmamayı) şart koşmuşlardı. Resûlullah (s.a.s.) onlara öşür alınmama ve cihada iştirak etmeme hakkı tanıdı, fakat “Rûkûsu (namazı) olmayan dinde hayır yoktur” buyurarak üçüncü şartlarını kabul etmedi⁸³⁵. Hadisin râvisi Câbir, daha sonra Resûlullah’ın “Onlar (ilerde tam manasıyla) müslüman oldukları vakit (kendi istekleriyle) zekat da verecekler, cihada da iştirak edeceklerdir” dediğini iřitmiştir⁸³⁶.

C. İletişim ve Mekân

1. Mekânın Özellikleri

İletişimde mesajın etkili olabilmesi için iletişimin geçtiğı mekanın belli özelliklere sahip olması gerekir. İnsan sayısına göre mekanın büyüklüğü, sıcaklık ve aydınlatma, mekanın fizikî özelliklerini oluşturur. Mekanda, mesajın hedef kitleye arzu edildiğı seviyede ulaşmasını engelleyecek bir mania bulunmamalıdır.

Resûl-i Ekrem “Meclislerin en hayırlısı, en geniş olanıdır” buyurmaktadır⁸³⁷. Fizikî açıdan dar olan ve bazılarının ayakta kaldığı bir mekânda, mesajın insanlara ulaşması güçleşebilmektedir⁸³⁸. Hz. Âişe’nin naklettiğine göre Resûlullah bir ışıık kaynağı ile aydınlatılmadıkça karanlık bir yerde oturmamıştır⁸³⁹.

2. Konuşmacının Mekandaki Konumu

Mekânda konuşmacının konumu iletişim bakımından önem arzetmektedir. Konuşmacı herkesin görebileceğı bir yerde olmalı ve sesini, herkese duyuracak şekilde ayarlamalıdır. Resûl-i Ekrem, konuşma yapacağı zaman muhataplarını görmek, onların

⁸³⁴ Buhârî, Zekât, 1; Müslim, İman, 14-17.

⁸³⁵ Ebû Dâvûd, Haraç, 25-26, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, III, 341, (hadis sahihtir fakat buradaki isnadı zayıftır), IV, 218, (senedi oluşturan râviler sikadır, fakat Hasan el-Basrî’nin Osman b. Ebi’l-As’dan semai ihtilaflıdır).

⁸³⁶ Ebû Dâvûd, Haraç, 25-26; Ahmed b. Hanbel, III, 341, (hadis sahihtir fakat buradaki isnadı zayıftır).

⁸³⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 12; Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 115, (hadisin senedinde Mus’ab b. Sâbit için İbn Hibbân sika, İbn Maîn de zayıf demiştir; hadisin diğerr râvileri sikadır).

⁸³⁸ Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, s. 226.

⁸³⁹ Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, VIII, 117, (zayıf).

da kendisini görmesi ve sesini herkese işittirebilmek maksadıyla duruma göre ya ayağa kalkmış ya minbere ya yüksekçe bir kayanın⁸⁴⁰ ya da bineğinin üzerine⁸⁴¹ çıkmıştır⁸⁴². Resûlullah dinleyici sayısı az olduğunda oturduğu yerde konuşur, sayı çoğalınca ayağa kalkardı⁸⁴³. Resûlullah önceleri hutbesini bir hurma kütüğüne dayanarak yapıyordu. Cemaatin sayısı artınca üç basamaklı bir minber yapılmış, bundan sonra Resûlullah hutbelerini bu minber üzerine çıkararak vermiştir⁸⁴⁴. Mescid almayacak kadar çok kişi olduğu zamanlarda ise (bayram namazlarında⁸⁴⁵ ve yağmur duasında⁸⁴⁶) musalla denilen geniş bir mekân kullanılmıştır⁸⁴⁷.

Resûl-i Ekrem Mekke Fethi'nde Kâbe'nin merdivenlerinde durup Kâbe'nin kapısını arkasına alarak mü'minlere bir konuşma yapmıştır⁸⁴⁸. Buna göre Resûl-i Ekrem'in konuşma esnasında Kâbe kapısını bir arka fon gibi kullandığını söyleyebiliriz. Yine Resûlullah bir sefer esnasında deriden yapılmış bir çadırı arkasına alıp tabîî bir fon olarak kullanmış ve bu şekilde ashâbına hitap etmiştir⁸⁴⁹. Böylece açık alanda yaptığı bu konuşmada dinleyicilerin gözlerinin ufka dalıp gitmesini önlemiş, dikkatlerin kendi üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır⁸⁵⁰.

3. İletişim Mekânı Olarak Mescid

Müslümanların topluca ibadetlerini yerine getirmeleri, birbirleriyle tanışıp kaynaşmaları (iletişim kurma, iletişimi devam ettirme), ferdî ve içtimâî meselelere çözüm bulmak için istişare yapmaları bakımından İslâm'da en önemli mekan mescidlerdir. Onun için Resûlullah Medine'ye hicret ettiğinde ilk yaptığı iş, bir mescid inşa etmek olmuştur.

Mescid, İslâm'ın ilk yıllarında çok amaçlı olarak kullanılmaktaydı. Resûlullah

⁸⁴⁰ Müslim, İman, 353.

⁸⁴¹ Buhârî, İlim, 39; Ebû Dâvûd, Menâsik, 61.

⁸⁴² Özbalıkcı, Reşit, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, İzmir 2006, s. 41, 44.

⁸⁴³ a.mlf., a.g.e., s. 44.

⁸⁴⁴ Buhârî, Cuma, 26; Menâkib, 25.

⁸⁴⁵ Buhârî, Hayz, 6; 'İdeyn, 6, 16; Müslim, Salatü'l-İdeyn, 9, 13.

⁸⁴⁶ Buhârî, İstiska, 4, 19, 20; Müslim, Salatü'l-istiska, 1-3.

⁸⁴⁷ Acâc el-Hatîb, *Edvâün ale'l-i'lâm fî sadri'l-İslâm*, s. 40.

⁸⁴⁸ Ebû Dâvûd, Diyât, 18, (أن النبي ص قال في خطبته وهو مسند ظهره إلى الكعبة); Nesâî, Kasâme, 33-34, (قام رسول الله ص يوم فتح مكة على درجة الكعبة فحمد الله وأثنى عليه وقال).

⁸⁴⁹ Müslim, İman, 378.

⁸⁵⁰ Özbalıkcı, a.g.e., s. 45.

(s.a.s.) dinî, siyasi, adlî, iktisadî pek çok meseleleri mescidde hallediyordu. Kamuoyu oluşumunda da mescidin çok önemli bir yeri vardı⁸⁵¹. Mescidin manevî havasının ve Allah katında kutsallığının⁸⁵², burada ifa edilen işlerin ve verilen mesajların hedef kitle üzerinde daha etkili olacağı muhakkaktır.

Namazın mescidde cemaatle kılınmasının teşvik edilmesi⁸⁵³, Cuma ve Bayram namazlarının da cemaatla kılınmasının farz oluşu, mü'minler arasında iletişimin sağlanması ve devam ettirilmesi yönüyle ve nihayet hac ibadeti vesilesiyle müslümanların Mescid-i Haram'da bir araya gelmesi, dünya çapında müslümanlar arası bir iletişim kurulması açısından son derece önemlidir.

X. İLETİŞİM VE ÜSLÛP

Bir önceki konumuzda mesajın etkili olabilmesi için muhatapların içinde bulundukları psikolojik durumların gözetilmesi; zaman, mekân ve ortam şartlarına dikkat edilmesi ve böylece hedef kitlenin mesajı almaya hazır hale getirilmesi gerektiği üzerinde durduk. Bu hazırlık aşamasından sonra sıra mesajın sunumuna gelmektedir.

Mesajın sunumu (arzı, iletilmesi) kaynak ile hedef arasında mesajı taşıyan bir “araç”a ihtiyaç duyar. İnsanlar arasında yaygın olarak kullanılan “araç” söz ve beden dilidir. Söz ve beden dilinin kullanım özellikleri, tarzları ve yöntemlerine üslûp diyoruz. Üslûbun, mesajın dinlenmesi, kabul edilmesi ve hedefte arzu edilen davranışı gerçekleştirmesinde yeri ve önemi çok büyüktür.

Mesajların hedef kitle tarafından beklenen seviyede anlaşılıp anlaşılmadığı ve onlar üzerinde nasıl bir etkiye sebep olduğu/olacağı, günümüz iletişimcilerinin fevkalade önem verdiği bir konudur. Buna bağlı olarak iletişimciler yazılı, sesli, görüntülü-sesli mesajların etkisini artırmak için birtakım yöntemler geliştirmişlerdir.

⁸⁵¹ Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, s. 355-356. İslâm ve müslümanlar açısından bir mekân olarak mescidin önemi konusunda daha geniş bilgi için bkz. Önkâl, *a.g.e.*, s. 426-432.

⁸⁵² Mescidlerin Allah katında kutsallığıyla ilgili âyetler için bkz. Bakara (2), 114; A'raf (7), 29, 31; Tevbe (9), 108; Cin (72), 18.

⁸⁵³ Buhârî, Salat, 30, 87.

Biz bu başlıkta, ilk önce günümüz kitle iletişiminde kullanılan üslûpların ahlâkî yönünü, ardından Nebi (s.a.s.)’in sözlü ve beden diliyle iletişimindeki üslûp özelliklerini ve bu konudaki ahlâkî prensiplerini ele alacağız.

A. Kitle İletişiminde Üslûp

Kitle iletişim araçları içerisinde en yaygın ve en etkili konumda bulunanı şüphesiz televizyondur. Onun için televizyonu merkeze alarak kitle iletişim üslûbunu incelemeye çalışacağız.

Televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte kitle iletişimde “görsellik”, baskın bir unsur haline gelmiş, önceleri daha az resim-daha çok yazı ile çıkan gazeteler de bu durumdan etkilenerek daha çok resim-daha az yazı ile çıkmaya başlamıştır. Televizyon tabiatı gereği içeriğini (mesajını), “dil”den ziyade görsel unsurlarla aksettirir. Televizyonun çok seyredilmesinin altında yatan gerçek, onun her şeyi tartışma veya fikirler dizisi halinde değil de, hikaye (drama) biçiminde vermesidir. Televizyon, politikayı, haberleri, ticareti, dini, bilimi, kısaca her şeyi hikayeleştirerek sunar⁸⁵⁴. Televizyon bununla da yetinmez, insanlara sunduğu içeriği aynı zamanda ticarî bir şova dönüştürür⁸⁵⁵.

İnsanlar gördüklerine, duyduklarından daha fazla ilgi duyar ve inanırlar. Teknolojinin gelişmesi, insanların bu ilgisini karşılıksız bırakmamıştır. Ne var ki, iş burada kalmamış, televizyonlar daha fazla reyting, gazeteler de daha fazla tiraj için mesajların sunumunda farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Drama ve eğlence türlerinde, müzik, ses-görüntü efektleri ve farklı dekorlar kullanılmasını buna örnek olarak verebiliriz. Normal hayatta müzik yoktur fakat bir sahne canlandırılırken duyguların ifadesinde müzik kullanılmaktadır. Yine normal hayatta efekt yoktur fakat dizi ve film yapımlarında efekt kullanılmaktadır. Şüphesiz bunlar doğru ve yerinde kullanılırsa insanlara faydalı mesajlar verilmesine katkı sağlar, fakat abartıya kaçılırsa mesajı orijinininden uzaklaştırıp ona yeni anlamlar yükler. Farklı anlamlar yüklenen mesajlar da, kötü amaçlar için kullanılabilir. Meselâ, toplumun değer atfettiği hususlar bu yolla

⁸⁵⁴ Postman, *a.g.e.*, s. 146; Esslin, *a.g.e.*, s. 16-22.

⁸⁵⁵ Postman, *a.g.e.*, s. 147-148, 149.

hafife alınabilir⁸⁵⁶. Dinî bir lider ekrana geldiğinde kötü bir müziğin çalması, “cami imamı”nın⁸⁵⁷ dizi ve filmlerde olumsuz imajlarla sunulması bu konuda verilebilecek çarpıcı örneklerden bazılarıdır.

Medyada bazı konuların çok sık tekrar edildiği görülmektedir. Çağdaş psikolojiye göre, önermeler (herhangi bir olay veya nesne) ne kadar çok tekrar edilirse insanların zihinlerinde o kadar çok yer etmektedir. Bunların menfî olması durumunda bile bu etkinin gerçekleştiği ileri sürülmektedir⁸⁵⁸. Buna göre, dizi, film veya eğlence programlarında meselâ şiddet ve cinsel içerikli görüntülerin devamlı ekrana gelmesi, insanlarda bu tür durumların artık normal olduğu düşüncesini oluşturmaktadır.

İletişimde üslûp, enformasyon değeri taşıyan haber programlarında daha çok öne çıkmaktadır. İletişimciler, ciddiyet gerektiren bu yapım türünde hangi yöntemler kullanılmalı, nelere ağırlık verilmeli, nelerden uzak durulmalı gibi sorulara cevap aramışlardır. Buna göre haberler açık, sâde, anlaşılır ve kesin bir dille bütünlük içinde sunulmalı ve haber değeri taşınmalıdır. Açıklık ve netlikten maksat, cümlelerin kısa olması, yaldızlı ve süslü kelimeler kullanılmaması, anlaşılmayı zorlaştıracak devrik cümle kurulmaması, bilinmeyen kelime, anlaşılmayan cümle bulunmaması, sıfat, zarf, edat gibi fazla kelimelere yer verilmemesi, kimsenin anlamayacağı deyimlerden ve mecazlardan kaçınılmasıdır. Haberleri okuyanlar/dinleyenler/seyyredenler arasında

⁸⁵⁶ Ali Öztürk, “İmajoloji (Teorik Bir Deneme)” adlı yüksek lisans tezinde (basılmamış) medya yolu ile herhangi bir değeri tahrif etme veya yok etme biçimlerini ele almıştır. Bunlardan bazıları şöyledir: Değeri veya değerleri açıkça sürekli dışlamak, değerini sürekli çirkin ve kötü olduğu üzerinde yoğunlaşmak, değerini doğru anlaşılmasını sürekli sabote etmek, değeri olduğundan farklı yansıtmak, değer hakkında sun’i bir düşünme ve algılama biçimi gerçekleştirmek, değeri kendi taraftarlarının muhalefetleri ile tutarsız kılmak, değeri ilgisiz bir dekor içinde sunmak, değere karşı olan tepkileri yaygın ve etkin göstererek değeri psikolojik yasaklı duruma taşımak, değeri sürekli gergin dekorasyonlarda yansıtarak tehlikeli olduğunu hissettirmek. Bkz. Öztürk, Ali, “İmajoloji (Teorik Bir Deneme)”, (yüksek lisans tezi, Muğla Ü. SBE, Sosyoloji Anabilim dalı), Muğla 2001, s. 114-117’den naklen Açıköz, Etkili İletişim, s. 114-115.

⁸⁵⁷ 1923’lü yıllardan itibaren Türk sinemasında din görevlileri (cami imamı), kendi çıkarları için neredeyse milli mücadele karşısında düşmanlarıyla işbirliği içinde bulunan kimse rolüyle, 1949’lu yıllardan itibaren de kaba, gerici ve yobaz tiplerleriyle sunulmuştur. Acar, Esmâ, “Bir Bozma Biçimi: Türk Sinemasında Hoca Tiplerleri”, *Hayal Perdesi Dergisi*, sy. 11, Mart-Nisan 2007, (“Sinema ve Din” konulu sayı) s. 23; Diyanet İşleri Başkanlığı II. Uluslararası Dinî Yayınlar Kongresi Sonuç Bildirgesi, “Sesli ve Görüntülü Dinî Yayıncılığın Geleceği”, Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı, 6-7 Kasım 2004, madde: 7, <http://www.diyanet.gov.tr/turkish/baciklama.asp?id=1142>, (i.e.t. 26.05.2008). Ülkemizde dinî hassasiyetlerin yükselmesine paralel olarak Türk sinemasında imamların kötü imajla sunulmasının 2000’li yıllardan itibaren tersine döndüğü, saygın konumda gösterilmeleri de en azından kötülenmedikleri görülmeye başlanmıştır. *Zaman Gazetesi*, *Cumartesi eki*, 24 Ekim 2009.

⁸⁵⁸ Çaplı, a.g.e., s. 208-209.

eğitim seviyesi düşük olanları da hesaba kattığımızda sâde ve açıklığın ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar⁸⁵⁹.

Haberlerin kesinlik ifade eden kelimelerle sunulması, okuyanların /dinleyenlerin ikna edilmesi ve haberlerin etkinliğinin sağlanması bakımından önemlidir⁸⁶⁰. Haberin gereksiz ayrıntılara girilmeden bir bütünlük içinde ve okuyucuya /dinleyiciye, sonunda soru sorulmayacak şekilde verilmesi, hedef kitlenin ilgisinin azalmamasını ve dikkatinin dağılmasını sağlar⁸⁶¹.

Haberi haber yapan ve okunmasını/dinlenmesini sağlayan en önemli husus, haber değeri taşımasıdır. Onun bu değeri taşıması için de şu özelliklere sahip olması gerekir: 1) Zamanlılık: Haber yeni olmalı veya yakın bir zamanda meydana gelmiş olmalı. 2) Yakınlık: Haberin, hedef kitleye yakın bir yerde veya coğrafyada meydana gelmiş olması. Çünkü insanlar, daha çok yakın çevrelerindeki haberlere ilgi duyarlar. 3) Önemlilik: Önemli ve tanınmış kişilerle ilgili haberler, garip olaylar, zıtlıklar insanların ilgisini çeker. 4) Sonuç: Haberi haber yapan asıl unsur sonucudur. Haberin büyüklüğü veya küçüklüğü, haberin sonucundan ileri gelir ve buna göre haber sıralamasında yerini (ilk başlarda veya ilk sayfalarda) alır. 5) İlginçlik: Haberlerin insanların merakını uyandırması, ilgisini çekmesidir. Aslında ilginçlik, diğerlerini tamamlayıcı bir özelliktir. Genelde gazetecilik insanların ilgisini çeken haberlerden oluşur. Bu son maddenin medyaya bütünüyle hâkim olduğu da söylenebilir⁸⁶².

Bilgi değeri taşıyan ve insanlara yakın-uzak çevrelerinde meydana gelen olayları bildirme görevi üstlenen haber olgusu, ne var ki, günümüz kitle iletişim organlarında, başka amaçlara hizmet etmek üzere farklı üslûplarla asıl yapısından uzaklaştırılmaktadır.

Dizi, film, magazin, şov gibi kurmaca türler, hemen her ülkede en çok izlenen program türleridir. Haber programları ise gerek içeriğiyle olsun, gerek sunumuyla olsun ortalama izleyici için sıkıcıdır. Bu sebeple ticarî televizyonlar, izleyici sayısını artırmak -dolayısıyla daha çok reklâm vererek daha çok kâr elde etmek- için haberlerin içerik ve

⁸⁵⁹ Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, s. 116-117; Girgin, *Habercilik Etik'i*, s. 88.

⁸⁶⁰ Tokgöz, *a.g.e.*, s. 118.

⁸⁶¹ Girgin, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁶² Tokgöz, *a.g.e.*, s. 199-207; Girgin, *a.g.e.*, s. 79-88.

sunuş şekillerini değiştirerek vermeye başlamışlardır. Bunu gerçekleştirmek için de ya insanda hemen etki uyandıran algılanması kolay, zihnî çaba gerektirmeyen polisiye ve magazin türü “tatlı haberler”e yönelmişler ya da insanlar üzerinde hemen etkisi olmayan, belli bir zihin faaliyetinden sonra algılanabilen iç-dış politika, eğitim, ekonomi gibi “ciddî haberler”i ve belgesel gibi gerçeğe dayalı yapım türlerini ilginç hale getirerek olabildiğince kurgusal (kurmaca) program türlerine yaklaştırmışlar veyahut da cinsellik ve şiddet içeren olaylara daha çok ağırlık vermişlerdir. Bunun neticesinde de kolay izlenen, yüksek reyting sağlayan ilginç, eğlenceli programlar ortaya çıkmıştır⁸⁶³. Fakat daha çok reyting, daha çok reklâm ve dolayısıyla daha çok para kazanmak için yapılan bu uygulamalar haberin, ticârî mal olarak görülmesine sebep olmuştur⁸⁶⁴.

Diğer taraftan ticarî medya organlarının, tirajlarını/reytinglerini artırmak için ortalama seyirci seviyesine göre yayın yapması, bilgi ve kültür seviyesi yüksek kesimin ihmal edilmesine veya ortalama seyirci seviyesine çekilmesine yol açmaktadır⁸⁶⁵.

Habere dikkatleri çekmek, ilgiyi artırmak ve haberin etkisini yükseltmek için görüntü, ses, müzik, kurgu vs. başka yöntemler de kullanılmaktadır. Bütün bunlar haberlerin sunumunda ayrı ayrı mana ifade etmektedir⁸⁶⁶. Haberlerin konusu, sunumu, dekor ve kamera hareketleri ve diğer unsurlar da seyirciyi kanalda tutmaya yöneliktir. Haber konuları genelde insanları duygusal olarak etkileyen ve herkesin ilgisini çekecek magazin olaylarından seçilmekte; haberlerin sunumunda ortalama seyircinin zihnen yadırgamayacağı bir tarz takip edilmekte; olaylar anlatılırken abartı, sansasyon, trajedi, güldürme, ağlatma, acındırma, şaşırtma gibi duygusal etkiler kullanılmaktadır⁸⁶⁷. Hatta dramatize yoluyla sıradan bir olay sıra dışı hale getirilebilmekte, dolayısıyla ilginç kılınmaktadır. Ciddi olaylar ve bütün bir milleti ilgilendiren önemli gelişmeler daha çok seyirci kazanmak maksadıyla dramatize edilmektedir. Yalnız bu durumda olay, gerçekliğinden uzaklaşarak ayrı bir hüviyet kazanmaktadır. Bu da haberin kendisinin mi

⁸⁶³ Tokgöz, *a.g.e.*, s. 208-210; Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, s. 145-147; Şeker, *a.mkl.*, s. 37, 38, 41, 44, 45; Radford, *a.g.e.*, s. 87.

⁸⁶⁴ Şeker, *a.mkl.*, s. 37; İlal, *a.g.e.*, s. 91.

⁸⁶⁵ *Radikal Gazetesi*, (Yurdagül Gonca’nın Ünsal Oskay’la yaptığı röportajdan), 9 Kasım 1998’den naklen Demir, *a.g.e.*, s. 219.

⁸⁶⁶ Şeker, *a.mkl.*, s. 45-51.

⁸⁶⁷ Şeker, *a.mkl.*, s. 37,38; Tokgöz, *a.g.e.*, s. 210-211; Radford, *a.g.e.*, s. 163.

yoksa sunuş biçiminin mi önemli olduğu sorusunu gündeme getirmektedir⁸⁶⁸. Hatta bazı durumlarda reyting uğruna ciddi haberlerin dramatize edilmekten de öte eğlenceli hale getirildiği görülmektedir⁸⁶⁹.

Medya, seyirci sayısını artırma uğruna duygu sömürsünde bulunarak korku çığırkanlığı yaptığı da olur. Medya, savaş, okullardaki şiddet gibi korkuları körükleyerek insanları en hassas yerinden yakalar, onları ekranlara kilitler⁸⁷⁰. Bunalım içerikli haberler de medyanın en çok sevdiği konulardandır. Eğer bunalım içerikli haberler yoksa medya kendisi bir tane icat eder⁸⁷¹.

Ayrıca günümüzdeki gazeteciler, kendilerini toplumdaki her türlü olumsuzlukları, terslikleri, skandalları ve sansasyonel olayları ortaya çıkaran kişiler olarak görmektedirler. Kısacası medya, olaylara çoğunlukla olumsuz yönlerden yaklaşmaktadır. Meselâ, 1883 yılında *Reuters* ajansı, farklı ülkelerdeki muhabirlerine gönderdiği mesajda, yangın, patlama, sel, fırtına, deprem, kaza, intihar, grev, sokak yürüyüşü/çatışması ve sansasyonel cinayetlerin zaman kaybetmeden hemen merkeze ulaştırılmasını istemiştir⁸⁷².

Televizyon haberciliğinde görsellik olgusu gazeteleri de etkilemiş, onlar da daha çok resim kullanmaya yönelmişlerdir. Daha çok tiraj elde etmek için kaza, savaş, kavga haberlerine ait kanlı görüntüler veya pek çok insanın ilgisini çeken müstehcen resimler daha çok kullanılır olmuştur.

Bütün bu yöntemler, haberlerin ilginçliğini artırarak daha çok okuyucu/izleyici çekmekle beraber haber değerini düşürmekte, haberi karıştırmakta, basitleştirmekte, haberin anlamını ve algılanmasını değiştirmektedir. Dolayısıyla bu yöntemlere başvurmak, haber denilen enformasyon biçiminin özüne yönelik olumsuz

⁸⁶⁸ Mutlu, *a.g.e.*, s. 145-146; Oskay, *İletişimin ABC'si*, s. 42-44.

⁸⁶⁹ Mutlu, *a.g.e.*, s. 147.

⁸⁷⁰ Radford, *a.g.e.*, s. 80.

⁸⁷¹ 2001 yazında Florida'da bir kız çocuğunun köpekbalığı saldırısına uğramıştı. Medya bu olaya geniş yer verdi. Sonraki iki ay boyunca başka saldırı haberleri de yapıldı. 30 Temmuz sayısında *Time* dergisi korkunç dişleri görünen büyük bir köpekbalığını kapak konusu yaparak panik havasının artmasına katkıda bulundu. Fakat köpekbalığı uzmanları, bu kadar paniğe gerek olmadığını, köpekbalığı saldırılarının alarm verilecek seviyeye çıkmadığını söylüyorlardı. Bir yıl içinde köpekler, arılar, zehirli yılanlar ve yıldırım çarpmasında ölenlerin sayısı köpekbalığı saldırısında ölenlerin sayısından daha fazlaydı. Radford, *a.g.e.*, s. 251.

⁸⁷² Çaplı, *a.g.e.*, s. 81.

müdahalelerdir⁸⁷³. Bunun önüne geçmek, ilginçliğe belli bir sınırlama getirmekle olur. Haberler, ilgililik-ilginçlik eksenine üzerine değil de önemlilik-anlamlılık eksenine oturtulursa, haber değerini kaybetmemiş ve böylece sansasyonel haberciliğe kaymanın önüne geçilmiş olur. Kısaca, dengeli ve tarafsız bir habercilik için haberi haber yapan özelliklerin (zamanlılık, yakınlık, önemlilik, sonuç, ilginçlik) belli ölçüler içinde kullanılması gerekmektedir⁸⁷⁴.

B. Hadislerde İletişim Üslûbu

İnsanlara mesaj iletmenin maksadı, onların bu mesajı anlamalarıdır. Bu sebeple mesajda asla kapalılık ve müphemiyet bulunmamalı, aksine son derece açık ve anlaşılır olmalıdır. Nitekim Allah Teâlâ, Resûlü Hz. Muhammed'in (s.a.s.) “apaçık bir tebliğ”le⁸⁷⁵ görevli olduğunu bildirmiş, resûllerini de kavimlerinin diliyle göndermiştir⁸⁷⁶.

İletişimin gerçekleşmesi için söylenenlerin anlaşılması en temel şarttır. Ortak bir dil, iyi ayarlanmış ses tonu, güzel ve düzgün bir konuşma (diksiyon), konuşmayı tamamlayan mimik ve jestler ve uygun bir ortam, mesajın hedef kitle üzerindeki etkisini artırıcı unsurlardır⁸⁷⁷. Duygu ve düşüncelerin gelişi güzel değil de yerli yerince, belli bir sıralama takip edilerek edebî bir üslûpla sunulması sözün te'sirli ve kalıcı olması bakımından önemlidir⁸⁷⁸.

Sözün te'sirli ve kalıcı olmasını sağlayan önemli bir husus da belli bir amaçla söylenmiş olmasıdır. Günlük hayatta pek çok şey konuşuruz, fakat daha sonra bunların hemen hepsini unuturuz. Ama belli bir amaç güden, hafızalarda iz bırakacak biçimde ifade edilen, sıradan olmayıp edebî sanatlarla bezenen sözler, uzun süre etkisini devam ettirir. Resûl-i Ekrem'in üslûbu, bu saydığımız özelliklere sahip idi. Bundan ötürü

⁸⁷³ Tokgöz, *a.g.e.*, s. 210-212; Şeker, *a.mkl.*, s. 51, 53. Nurdoğan Rigel, haber üretiminde üç temel önyargılı tutum diye nitelediği “basitleştirme” (haberlin anlaşılır olmasını sağlama), “kişiselleştirme” (olayları, kurumlar ve tarihi bağlardan çok bireysel adlandırmalarla anlatma) ve “sembolleştirme”nin (karmaşık kavramları sembollerle anlaşılır kılma), kaliteli gazeteciliğin önünde engel teşkil ettiğini belirtmektedir. Rigel, *Rüya Körleşmesi*, s. 67.

⁸⁷⁴ Tokgöz, *a.g.e.*, a.y.

⁸⁷⁵ Mâide (5), 92; Nahl (16), 82; Nur (24), 54; Ankebût (29), 18; Teğâbün (64), 12.

⁸⁷⁶ İbrahim (14), 4.

⁸⁷⁷ Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber*, s. 370.

⁸⁷⁸ a.mlf., *a.g.e.*, s. 116.

O'nun sözleri ve yaşayış tarzı (sünneti) nesilden nesile aktarılarak günümüze kadar gelmiş, asırlar geçmesine rağmen te'sirini (etkinliğini) devam ettirmiştir.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) sözlü ve beden diliyle iletişimindeki üslûp özellikleri irşad-tebliğ, ahlâk, eğitim-öğretim ve dil-edebiyat açısından da büyük önem taşımaktadır. Bu alanlarda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üslûp özelliklerini ele alan önemli çalışmalar yapılmıştır⁸⁷⁹. Biz burada Resûl-i Ekrem'in, insanlar üzerinde arzu ettiği inanç ve davranış değişikliğini sağlamak (etkinlik) için mesajlarını iletirken söz ve beden dilini nasıl kullandığını ele almaya çalışacağız. Resûl-i Ekrem'in iletişiminde söz ve beden dili ağırlıklı olduğu için konumuzu bu ikisi ile sınırlandırıyoruz. Bunlar dışında Resûl-i Ekrem, yazı ve çizgiyi de iletişim aracı olarak kullanmıştır, fakat bu konuda sınırlı örnekler vardır. Her bir başlıkta ele aldığımız üslûp unsurlarının etkinlik açısından önem ve değerini ifade ettikten sonra o üslûpla ilgili birkaç örnek vererek mevzumuzu işlemeye çalışacağız.

1. Resûlullah'ın Sözlü İletişim Üslûbu

Resûlullah (s.a.s.) bütün insanlığa kıyamete kadar hidayet kaynağı olarak gönderildiği için her alanda rehber olma durumunda idi. Buna göre O, vaaz ve nasihatlerin de gönüllere nüfûz eden etkili bir vaiz ve hatip, davaları çözerken âdil bir hâkim, düşmanlarıyla savaşırken muzaffer bir kumandan, devlet işlerinde dirayetli bir lider, eğitim ve öğretimde etkili ve müşfik bir muallim, aile içinde iyi bir baba idi. Resûlullah böyle ağır bir misyon yüklenmişti ve onun için söz ve davranışlarına son derece ehemmiyet veriyor, mesajlarının açık, net, anlaşılır ve etkili olmasına dikkat ediyordu.

⁸⁷⁹ İrşad ve tebliğ alanında yapılmış çalışmalar için bkz. Canan, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metodları*, İzmir 2007; Akyüz, *Yaşayan Kur'ân Hazreti Peygamber*, İstanbul 2005; Çelik, Ömer, Öztürk, Mustafa ve Kaya, Murat, *Üsve-i Hasene Tebliğde, Terbiyede, Muâmelede En Güzel İnsan (sallallahu aleyhi ve sellem)*, İstanbul 1427/2006. Ahlâk alanındaki çalışmalar için bkz. Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, İstanbul 2005; Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, İstanbul 1987; Azzam, Abdurrahman, *Peygamberimizin Örnek Ahlâkı*, (trc. Hayreddin Karaman), İstanbul 2005; Çelik, Ömer, Öztürk, Mustafa ve Kaya, Murat, *Üsve-i Hasene Kullukta Ahlâkta Âdâbda En Güzel İnsan (sallallahu aleyhi ve sellem)*, İstanbul 1427/2006. Eğitim-öğretim alanındaki çalışmalar için bkz. Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Okuma-Yazma ve Öğretim Seferberliği*, İzmir 2006; Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul 2000; Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Dil-edebiyat alanındaki çalışmalar için bkz. Dölek, Âdem, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, İzmir 2006; Özbalkıç, M. Reşit, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, İzmir 2006.

Resûlullah, beyanın insanlar üzerinde etkileyici bir güce (sihir) sahip olduğu (وإن من البيان لسحرا)⁸⁸⁰ belirtmiştir. Resûl-i Ekrem (s.a.s.) fesahat⁸⁸¹ ve belağatta⁸⁸² Arapların en üstünüydü. O (s.a.s.) şu sözleriyle bunu ifade etmektedir: بعثت بجوامع الكلم “Ben az kelimeyle çok mana ifade etme kabiliyetiyle gönderildim”⁸⁸³ ve أنا أعربكم أنا من “Sizin en fesahatliniz benim. Çünkü ben Kureyş’denim ve dilim Sa’d b. Bekr’in (Sa’dogulları kabilesi) dilidir.”⁸⁸⁴ İbnü’l-Esîr (ö. 606/1209), Resûlullah’ın fesahat ve belağatı hakkında şunları söylemektedir: “Muhakkak ki, Resûlullah lisan bakımından Arapların en fasihi, beyan bakımından en vâzihî, nutku en tatlı olanı, lafız ve lehçe bakımından en düzgün ve en açık konuşanı, hüccet yönünden en kuvvetlisi, hitâp açısından da en iyi bilen ve en doğru yolu gösterenidir. Hz. Ali, Resûlullah’ın, Benû Nehd ile yaptığı konuşmanın çoğunu anlamadığını hayretle ifade etmiş, Resûlullah da أدبني ربي فأحسن تأديبي وربيت في بني سعد “Rabbim bana en güzel bir şekilde dili kullanmayı (edebiyatı) öğretti”⁸⁸⁵ ve ben Benû Sa’d kabilesi içinde büyüdüm” buyurmuştur. Resûlullah, Arap kabilelerinin lehçelerini iyi bilir ve konuşmalarında her kabilenin anladığı ve bildiği tarzda onlara hitap ederdi. Resûlullah bir hadislerinde أمرت أن أخطب الناس على قدر عقولهم “İnsanların idrak ve anlayış seviyelerine uygun bir biçimde onlara konuşmakla emrolundum” buyurarak bu duruma izah getirmektedir.”⁸⁸⁶ Câhız da (ö. 255/869) Resûlullah’ın sözlerinin edebî niteliği hakkında “lafız azlığı ile mana zenginliği ve anlatım güzelliğini, mehâbetle halâveti birleştirmiş, nâdir kullanılan kelimelerle sokak tabirlerinden ve yapmacıklıktan arınmış bir kelâm...” değerlendirmesinde bulunmaktadır⁸⁸⁷.

⁸⁸⁰ Buhârî, Tıbb, 51, Nikah, 47; İmam Mâlik, Kelâm, 7; Tirmizî, Birr, 81; Ebû Dâvûd, Edeb, 87.

⁸⁸¹ Fesahat: kelime manası, açık olmak, ortaya çıkmak demektir. İstilahta ise, kelimedeki harflerin dile ağırlık vermemesi, mananın açık olması, sözün gramer kaidelerine uygun olması demektir. Dölek, a.g.e., s. 23; Cârîm, Ali ve Emin, Mustafa, *el-Belâğatü'l-vâdiha*, İstanbul t.y., s. 5.

⁸⁸² Belağat: kelime manası, ulaşmak, bir şeyin son noktasına varmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına girmek demektir. İstilahta ise sözün fasih olmasıyla birlikte muhatapların durumuna göre (muktezây-ı hâle mutâbık) söz söylemektir. Dölek, a.g.e., s. 23-24; Cârîm ve Emin, a.g.e., s. 8.

⁸⁸³ Buhârî, Cihad, 122, Ta’bir, 22, İ’tisam, 1; Müslim, Mesâcid, 5-8, Eşribe, 71; Nesâî, Tatbik, 100.

⁸⁸⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 93.

⁸⁸⁵ Türkçe’de yaygın olarak “Beni Rabbim en güzel surette terbiye etti” diye tercüme edilen bu hadisi, Hz. Ali’nin sorusuna ve İbn Esîr’in konuyu ele alış tarzına dayanarak “Rabbim bana en güzel bir şekilde dili kullanmayı (edebiyatı) öğretti” diye tercüme etmeyi uygun bulduk. Bu hususla ilgili olarak ayrıca bkz. Durmuş, İsmail, “Muhammed (Hitabet ve Fesahati)”, *DİA*, XXX, 429.

⁸⁸⁶ İbnü’l-Esîr Mecdüddîn, *en-Nihâye*, I, 4.

⁸⁸⁷ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, (thk. Dervîş Cüveydî), Beyrut 1427/2006, I-III (tek mücellet), II, 244-250.

Hiz. Âişe, Ebû Hüreyre'nin Resûlullah'ın hadislerini ara vermeksizin peş peşe sıralamasından rahatsızlık duymuş ve bu durumu Urve b. Zübeyr'e yakınlıkla anlatmış, ardından Resûl-i Ekrem'in konuşurken sözlerini peş peşe sıralamadığını söylemiştir⁸⁸⁸. İsmailî'de geçen rivâyette ise "O, sözü ayıra ayıra söylerdi, dinleyenlerin gönlüne sinerdi" kaydı geçmektedir⁸⁸⁹.

Hiz. Âişe bir başka hadiste "Resûlullah'ın bir şey anlatırken bir kişi kelimelerini sayacak olsa, muhakkak sayardı" demiştir⁸⁹⁰. Resûl-i Ekrem'in konuşması açık seçikti ve herkes kolayca anlardı⁸⁹¹. O (s.a.s.) konuşurken dikkatlice dinleyenler sözlerini ezberleyebilirlerdi. Hitap ettiği kimseler az veya çok olsun sâde, zarîf, tabîî ve samimî bir üslûp ile konuşmasını yapardı⁸⁹².

Resûlullah, az sayıdaki uzun süreli konuşmalarından biri olan Veda Hutbesi'nde İslâm'la ilgili birtakım umdeler anlatmıştır. Umdelerin anlatıldığı uzun süreli konuşmalar genelde sıkıcı olur ve bu tür konuşmalarda dikkatler dağılır. Fakat Resûlullah, uyguladığı birkaç üslûpla (meselâ; tekrar, soru, örnek, belâğat) konuşmasına akıcılık kazandırmış ve böylece orada hazır bulunanlar O'nu can kulağıyla dinlenmiştir.

En güzel konuşma üslûbuna sahip olan Resûlullah öte taraftan "Şüphesiz ki, Allah Teâlâ, sığırın otu yerken ağzında evirip çevirdiği (geviş getirdiği) gibi sözü ağzında evirip çevirerek konuşan kimselere buğz eder"⁸⁹³ ve "Güzel sohbet ediyor dedirmek için uzun uzun konuşanlar, sözünü beğendirmek için avurdunu şişire şişire laf edenler ve bilgiçlik etmek için lûgat parlayanlar ise en sevmediğim ve kıyamet günü bana en uzak mesafede bulunacak kimselerdir"⁸⁹⁴ buyurarak hoş karşılanmayacak bir üslûpla konuşanları yermiş, daha süslü söz söylemek maksadıyla mübalağaya başvurma (تشويق الكلام) şeytandan olduğunu belirtmiştir⁸⁹⁵.

Resûlullah, insanlarla iletişime girmeden önce selâm verirdi. Selâm, insanlar arasında hürmet ve muhabbet vasıtalarından biri olup dünya ve ahiret sıkıntılarından

⁸⁸⁸ Buhârî, Menâkıp, 23; Ebû Dâvûd, İlim, 7.

⁸⁸⁹ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XVI, 161.

⁸⁹⁰ Buhârî, Menâkıp, 23.

⁸⁹¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 18.

⁸⁹² Algül, *Peygamberimizin Şemâili*, s. 42.

⁸⁹³ Ebû Dâvûd, Edeb, 86.

⁸⁹⁴ Tirmizî, Birr, 71.

⁸⁹⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 237, (Bab: Kesratü'l-keîlâm), (sahih).

kurtulmak, esenliğe kavuşmak, barış ve selâmet manalarına gelmektedir⁸⁹⁶. Bir kimseye “Selâmün aleyküm” dediğimizde, o kimse için “Kurtuluş, selâmet senin üzerine olsun, barışla, esenlikle seni karşılıyorum, benden sana bir zarar gelmez” demiş olmaktadır. Bu niyetle selâm vererek konuşmaya başlamak etkili ve faydalı bir iletişim için iyi bir başlangıç demektir.

Resûl-i Ekrem “İman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olamazsınız. Yaptığınız zaman birbirinizi seveceğiniz bir işi size haber vereyim mi: Aranızda selâmı yayınız”⁸⁹⁷ buyurarak selâmın önemini vurgulamaktadır. Hadisin ifade ettiği manaya göre insanların birbirini sevmesi, aralarında iletişim kurmalarına bağlıdır. İletişimin ilk adımı da selamdır.

Bir meclise girerken ve çıkarken⁸⁹⁸ bir mü’minle karşılaşınca “Selâmün aleyküm” demek sünnettir⁸⁹⁹. Resûlullah yolda giderken karşılaştığı erkek, kadın, çocuk herkese selâm verirdi⁹⁰⁰. Bir yerde müslüman, münafık ve kafirlerin topluca oturduklarını gördü ve hepsine birden selâm verdi⁹⁰¹.

Yahudiler Nebi (s.a.s.)’e “Ölüm senin üzerine olsun!” (السام عليك) diye selâm verdiklerinde O (s.a.s.) karşılık olarak “Ölüm sizin de üzerinize olsun!” (وعليكم السام) değil de, sadece “Sizin de üzerinize olsun” manasında “و عليكم”⁹⁰² demek suretiyle peygamber nezaketine uygun bir davranış sergilemiştir. Yine Resûlullah, ashâbına da Yahudiler bu kelimelerle selâm verirlerse “و عليكم” diyerek karşılık vermelerini tavsiye etmiştir⁹⁰³.

Resûl-i Ekrem diplomatik mektuplarına da selâmla başlamıştır. Roma kralı Hirakl’a yazdığı mektubunun başında “Selâm, hidayete tabi olanların üzerine olsun” ibaresi vardır⁹⁰⁴.

⁸⁹⁶ Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, IX, 399-400.

⁸⁹⁷ Müslim, İman, 93.

⁸⁹⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 138-139.

⁸⁹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 134-135.

⁹⁰⁰ Ebû Dâvûd, Edeb, 135-136, 136.

⁹⁰¹ Buhârî, İsti’zân, 20.

⁹⁰² Buhârî, Cihad, 98, Edeb, 35.

⁹⁰³ Buhârî, İsti’zân, 22, İstîâbetü’l-mürteddîn, 4.

⁹⁰⁴ Buhârî, Bed’ü’l-vahy, 6, Cihad, 102, İsti’zân, 24.

Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) selâmlaşmada kullandığı tabirlerden biri de “merhaba” idi⁹⁰⁵. Merhaba, رَحْب “rhb” kökünden gelmiş olup geniş, ferah olmak manalarına gelmektedir⁹⁰⁶. Merhaba, dilimizde “hoş geldin, safâ geldin” manasında yaygın olarak kullanılmaktadır. Nebi (s.a.s.) بِالْداخِلِ دَهْشَةً فَتَلْقَوْهُ بِالْمَرْحَبَةِ “Bir meclise giren kimsede korku ve endişe bulunur. Siz böyle bir kimseyi (korku ve endişelerden uzaklaştırmak ve rahatlatmak için) “Merhaba!” diyerek karşılayınız”⁹⁰⁷ buyurmuştur. Resûlullah Abd-i Kays heyeti geldiğinde onlara kimlerden olduklarını sordu. Onlar, Rabia Kabilesi’nden olduklarını söylediler. Bunun üzerine Resûlullah onları مَرْحَبًا بِالْقَوْمِ أَوْ بِالْوَفْدِ غَيْرِ خَزَايَا وَلَا نَدَامَى “Merhaba, hoş geldiniz, Allah sizleri utandırmasın, pişman etmesin”⁹⁰⁸ diyerek karşılamıştır.

2. Resûlullah’ın Sözlü İletişiminde Üslûp Unsurları

a. Tekrar

İnsanlar arası iletişimde mesajın tekrar edilmesinin pek çok amaçları vardır. Öğrenmeyi kolaylaştırması, bilgi ve becerileri sağlamlaştırması, hatırlamayı kolaylaştırması, mesajın anlaşılmasını artırması, dinleyenlerin dikkatini çekmesi, tekrarlanan konunun ehemmiyetini vurgulaması, bu amaçlardan bazılarıdır. “Soru cümlesi”nin tekrarlanması da merak uyandırılması bakımından önemlidir. Resûl-i Ekrem’in tekrarlarında bazen bu amaçlardan birinin veya bir kaçının gerçekleştiğini görmekteyiz.

Enes b. Mâlik’in rivâyetine göre Resûl-i Ekrem selâm verdiğinde üç defa selâm verirdi, bir söz söylediği zaman da üç defa tekrar ederdi⁹⁰⁹. Abdullah b. Amr anlatıyor:

⁹⁰⁵ Buhârî, Edeb, 98.

⁹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “rhb” md., (I, 414).

⁹⁰⁷ Deylemî, *Firdevs*, II, 28, (zayıf).

⁹⁰⁸ Buhârî, İman, 40, Edeb, 98.

⁹⁰⁹ Buhârî, İlim, 30, İsti’zân, 13; Ebû Dâvûd, İlm, 6. Resûl-i Ekrem’in selâmını üç defa tekrar etmesi birkaç şekilde izah edilebilir. Birincisi, bir eve gireceği zaman ev sahibinden izin almak için üç defa selâm vermek, üçüncüde ev sahibi kapıyı açmazsa oradan ayrılmak gerekir. İkincisi, bir meclise girmek istediğinde ilk önce izin için selâm, izinden sonra normal selâm ve nihayet kalkarken verilen selâm. Böylece selâm sayısı üçe ulaşmış olmaktadır. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, II, 175-176. Resûl-i Ekrem’in sözlerini üç defa tekrar etmesine gelince bu konuda şarihlerin farklı yorumları vardır. Onlara göre: 1) Resûl-i Ekrem her söylediği sözü değil, ancak anlaşılması güç olan cümleleri tekrarladı ki bundan maksadı, dinleyenlerin bu sözleri kolayca anlamalarını sağlamaktı. (Hanefî ulemasından Sindî bu görüştedir), 2) Resûlullah, bu tekrarlar ile anlayışı kıt kimselerin de o sözleri anlamasını sağlamak ve derin manalı sözlerin tekrar işitilip anlaşılmasına imkân vermek istemiş olabilir (Hattâbî bu görüştedir), 3) Zihinlere daha iyi yerleşmesi ve te’sirinin daha fazla olması için sözlerini tekrarlamış olabilir (İmamlardan bazıları da bu görüştedir), 4) Resûl-i Ekrem’in sözlerini tekrarlamaktan maksadı, onların daha kolay bellenmesi içindir. (*Bezlü'l-Mechûd* müellifi Sehârenfûrî bu görüştedir). Yeniel, Necati ve Kayapınar, Hüseyin, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, İstanbul 1991, I-XVI, XIII, 259.

Yolculukların birinde Resûlullah bizden geride kalmıştı ve sonra bize yetişti. O sırada namaz vakti girmiş, biz de abdest alıyorduk. Ayaklarımızı, mesh eder gibi az su ile yıkamaya başladık. Resûlullah bu hali görünce en yüksek sesiyle iki yahut üç kere ويل للأعقاب من النار “Cehennemde yanacak topuklara yazıklar olsun!” diye nida etti⁹¹⁰. Resûlullah bu uyarısıyla, abdestin geçerli olması için ayağın topukla birlikte tastamam yıkanmasını emretmekteydi.

Bir adam Resûlullah’ın yanında bir başkasını övdü. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ona üç defa “Yazıklar olsun sana! Kardeşinin boynunu kesip kopardın!” buyurup şöyle devam etti: “Sizden biriniz bir kimseyi ille de methedecekse ‘Ben falanı dış görünüşüne göre şöyle şöyle sanıyorum, ameline göre onu hesaba çekecek ise Allah’tır, ben Allah’a karşı hiçbir kimseyi tezkiye etmem (temize çıkarmam)’ desin. Bunu da o kimsenin böyle hâlini biliyorsa söylesin!”⁹¹¹. Bu örnekte Resûl-i Ekrem (s.a.s.) hem uyarı maksatlı hem de konunun önemini vurgulamak için sözlerini üç kez tekrarladığı anlaşılmaktadır.

Resûl-i Ekrem, dinleyenlerin merakını uyarmak ve böylece mesajlarının zihinlere iyice yerleşmesini sağlamak maksadıyla da sözlerini tekrarlardı. Resûl-i Ekrem Muaz b. Cebel’e çok önemli bir şey söyleyecekti. Bu önemli şeyi söylemeden önce onun dikkatini çekmek için üç defa “Ey Muaz b. Cebel!” diye nida etti ve ondan sonra sözünü söyledi⁹¹².

Ebû Hüreyre’nin rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem ashâbıyla otururken “Burnu sürtülsün! Burnu sürtülsün! Burnu sürtülsün!” dedi. Ashâb “Ey Allah’ın Resûlü! Kimin?” diye sorunca Resûlullah “Yanında annesi veya babası veya her ikisi de ihtiyarlığa erdiği halde cennete giremeyenin!” buyurdu⁹¹³. Bir defasında da O (s.a.s.) “Allah’a yemin olsun o inanmıyor, Allah’a yemin olsun o inanmıyor, Allah’a yemin olsun o inanmıyor!” dedi. “Kim inanmıyor?” diye sorulunca Resûlullah “Komşusu, fenalığından korkan kimse!” diye cevap vermiştir⁹¹⁴.

⁹¹⁰ Buhârî, İlm, 30.

⁹¹¹ Buhârî, Edeb, 95.

⁹¹² Buhârî, İlm, 49, Cihad, 46.

⁹¹³ Müslim, Birr, 10.

⁹¹⁴ Buhârî, Edeb, 29.

Resûl-i Ekrem çok ciddî ehemmiyet verilmesi gereken konularda sözlerini üçten fazla tekrarladığı da olurdu. Ebû Bekre'nin rivâyetine göre, Resûlullah ashâbıyla otururken üç kere “Büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi?” buyurdu. Ashâb “Evet, yâ Resûlallah!” dediler. Resûlullah “Allah’a ortak koşmak, ana-babaya eziyet vermek” dedi. Dayanmakta iken oturdu da “İyi dinleyin! Bir de yalan yere şahitlik etmektir” buyurdu. Râvi Ebû Bekre dedi ki: Resûlullah bu son sözü o kadar çok tekrar etti ki, nihayet biz (kendisine acıyarak) “keşke sussa” diye temennide bulunduk⁹¹⁵.

Bu konuda bir başka örnek de Resûlullah'ın çok sevdiği Usame b. Zeyd'in, bir baskın esnasında kelime-i şهادet getiren bir kimseyi öldürmesiyle ilgilidir. Resûlullah durumu öğrenince Usame'ye “Yâ Usame! Sen o adamı ‘Lâ ilahe illallah’ demesinin ardından mı öldürdün?” diye sordu. Usame, öldürdüğü adamın ölümden korunmak için kelime-i şهادet getirdiğini söyledi ise de Resûl-i Ekrem hiç durmadan “Onu niçin öldürdün?” sorusunu tekrar edip duruyordu. (Resûlullah'ın kızgınlığı ve tekrarları karşısında) Usame kendi içinden “Keşke bugünden önce İslâm'a girmiş olmayaydım” diye temennide bulunduğunu bildirmektedir⁹¹⁶.

b. Soru

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) önemli gördüğü konulara dikkati çekmek ve muhatabı mesajı almaya hazırlamak için bazen konuşmasına soru sorarak başladılar. Böylece soruya muhatap olanlar, pür dikkat kesilir, heyecan içinde ve meraklı bakışlarla nasıl bir cevap geleceğini beklerlerdi. Hitabelerde soru-cevap tarzının ilk defa Resûlullah tarafından uygulandığı kaydedilmektedir⁹¹⁷.

Bir defasında Resûl-i Ekrem Yezid b. Esed'e “Cennete girmek ister misin?” diye sordu. Böyle bir soruya hangi mü'min “evet” demez ve arkasından gelecek sözleri pür dikkat dinlemez! Yezid “Evet! Yâ Resûlallah” dedi. Resûlullah “Öyleyse kendin için istediğini kardeşin için de iste!” buyurdu⁹¹⁸.

⁹¹⁵ Buhârî, Şehâdât, 10, İsti'zân, 35.

⁹¹⁶ Buhârî, Meğâzî, 45.

⁹¹⁷ Durmuş, “Muhammed-Hitabet ve Fesahati”, DİA, XXX, 429.

⁹¹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 70.

Bir defasında Resûlullah ashâbı'na "Size oruçtan, namazdan ve sadakadan (zekat) daha üstün bir ibadetin ne olduğunu söyleyeyim mi?" diye sordu. Onlar "Evet Yâ Resûlallah, söyle!" dediler. Onların dikkatini çektikten sonra Resûl-i Ekrem şu cevabı verdi: "Araları bozulmuş iki kişiyi barıştırmak. Zira aralarının bozuk olması dini yok edip bitirir."⁹¹⁹

Resûlullah (s.a.s.) Veda Hutbesi'nde insanların kanları, malları ve namuslarının birbirlerine haram olduğunu iyice öğretmek için soru ve teşbih yöntemini kullanmıştır. Resûlullah ashâbına "Bugün hangi gündür, biliyor musunuz?" diye sordu. Sahâbe "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. Resûlullah bu cevap üzerine hemen karşılık vermeyip bir süre bekledi, hatta sahâbe Resûl-i Ekrem'in onu başka bir isimle isimlendireceğini sandı. Resûlullah "Nahr günü (kurban kesme günü) değil mi?" buyurdu. Ashâb "Evet, Nahr günüdür" dedi. Sonra "Bu ay hangi aydır?" diye sordu. Ashâb yine "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. Resûlullah yine sükût etti. Öyle ki ashâb ona başka bir isim söyleyecek sandı. Resûlullah: "Zilhicce ayı değil mi?" buyurdu. Ashâb "Evet, Zilhicce ayıdır" dediler. Sonra "Bu hangi belde?" diye sordu. Ashâb yine "Allah ve Resûlü daha iyi bilir" dedi. Resûlullah sustu. Bu suskunluktan dolayı ashâb ona başka bir isim verecek sandı. "Haram olan Belde değil mi?" buyurdu. Ashâb "Evet, Haram Belde'dir" dedi. Bunun üzerine Resûlullah "Muhakkak ki kanlarınız, mallarınız bu beldeniz, bu ayınız, bugününüzün haramlığı gibi birbirinize, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar haramdır" buyurdu⁹²⁰.

Ebû Hüreyre'nin rivâyetine göre bir yemek sırasında Resûlullah'a bir kap tirit ve et (ذراع koyun kolu) sunuldu. Resûlullah koldan bir parça ısırdı ve "Kıyamet günü ben insanların Efendisiyim" dedi. Sonra bir parça daha ısırdı ve yine "Kıyamet günü ben insanların Efendisiyim" dedi. Yanındakilerden bir soru gelmeyince kendisi "Niye 'Bu nasıl olacak?' diye sormuyorsunuz!?" dedi. Ashâb (r.anhüm) "Ey Allah'ın Resûlü! Bu nasıl olacak?" diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah, insanların mahşerde o kadar şiddet ve sıkıntıya düşünce bu durumdan kurtulmak için bir şefaathçi arayacaklarını, sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Mûsâ ve Hz. İsa'ya gideceklerini, fakat onların Allah indinde şefaathçi olmayı kabul etmeyeceklerini, insanlar için kendisinin bu

⁹¹⁹ Tirmizî, Kıyâme, 56; Ebû Dâvûd, Edeb, 50.

⁹²⁰ Buhârî, Hac, 132, Meğâzî, 77; Müslim, Kasâme, 29.

işî yapacağını anlattı⁹²¹.

Resûlullah (s.a.s.) İhlas Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk geldiğini anlatmak için de soru yöntemini kullanmış ve ashâbına “Sizden herhangi biriniz bir gecede Kur'ân'ın üçte birini okuyabilir mi?” diye sormuştu. Bu teklif onlara güç geldi ve “Yâ Resûlallah! Bizim hangimiz buna güç yetirebilir?” dediler. Bunun üzerine Resûlullah “İhlas Sûresi, Kur'ân'ın üçte biridir” buyurdu⁹²².

c. Teşbih ve Temsil

Teşbih, kelime olarak benzetmek, bir benzerini göstermek demektir. Istılâh olarak aralarında ya hakikaten ya da mecâzen münasebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir⁹²³. Temsil ise, bir şeyin benzerini getirmek, örnek vermek, göz önüne dikmek ve benzetmek demektir⁹²⁴.

Teşbih ve temsil metodu, üslûp ve ifadeyi güzelleştirmenin yanında, belirsiz veya açıkça anlaşılamayan zor meselelerin kolayca anlaşılmasını, anlatılmak istenen konuların akıllarda kalmasını, akılla kavranamayacak durumların (haşır gibi) aklın anlayacağı seviyeye indirilmesini sağlar. Yine temsil metodu, mücerred (soyut) manaların üzerindeki perdelerin kalkmasını, dinleyicilerin gözü önünde o tür kavramların canlı hale gelmesini sağlar.

İnsanların çoğunluğunu oluşturan avam halk, anlamadıkları hakikatleri ve soyut kavramları soğuk bulur. Teşbih ve temsil avamın nazarında onların soğukluğunu giderir ve bir ünsiyet peyda ettirir. Böylece halk onları anlamanın yanında onlar hakkında tefekkür etme imkânını da bulmuş olur.

Kur'ân-ı Kerim'de bu metot çok yerde kullanılmıştır. Bu konuda Allah Teâlâ “Gerçekten Biz, insanlar düşünüp akıllarını başlarına alsınlar diye bu Kur'ân'da, her türlüşünden temsiller getirdik”⁹²⁵, “İşte bunlar birtakım misallerdir ki düşünüp istifade

⁹²¹ Müslim, İman, 327, 328.

⁹²² Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 13.

⁹²³ Dölek, a.g.e., s. 28.

⁹²⁴ Ulutürk, Veli, Kur'an'da Temsili Anlatım, İstanbul 1995, s. 10.

⁹²⁵ Zümer (39), 27.

*etmeleri için, Biz onları insanlara anlatıyoruz*⁹²⁶ ve *“Biz gerçekten bu Kur’ân’da insanlar için nice meseller getirdik”*⁹²⁷ buyurmuştur.

“Ölüm” soyut bir kavramdır, biz sadece emareleriyle ölümü anlarız, onu müşahhas olarak bilemeyiz. “Ölüm”ün ahirette yok edilmesini ashâbın anlaması için Resûlullah temsil metoduna başvurarak şöyle anlatmıştır: “Ölüm kıyamet günü alacalı bir koç şeklinde getirilip kesilecektir.”⁹²⁸ Bir başka misal de ahirette Allah’ın nasıl görüleceğiyle ilgilidir. Ebû Hüreyre’nin anlattığına göre bazı insanlar “Ey Allah’ın Resûlü! Kıyamet gününde biz Rabbimiz’i görecek miyiz?” diye sordular. Resûlullah “Ayın ondördüncü gecesi gökyüzünde hiçbir bulut yokken ayı görme konusunda şüpheyi veya ihtilafa düşer misiniz?” diye sordu. Onlar “Hayır, yâ Rasûlallah!” dediler. Resûlullah tekrar “Ya görmeye engel gökyüzünde hiçbir bulut yokken güneşi görmede şüpheyi düşer veya ihtilaf eder misiniz?” diye sordu. Onlar yine “Hayır, yâ Resûlallah” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: “İşte siz de Rabbinizi böyle göreceksiniz.”⁹²⁹

Resûl-i Ekrem iyi arkadaşın iyiliğini, kötü arkadaşın da kötülüğünü ifade için şöyle buyurmuştur: “İyi arkadaşla kötü arkadaşın misali, misk taşıyanla demirci körüğü çeken kimse gibidir. Yanında misk taşıyan adam ya sana verir, ya sen ondan satın alırsın veya hiç olmazsa -yanında bulunmakla- güzel kokusundan faydalanırsın. Körük çekene gelince, o adam ya senin elbiseni yakar yahut da onun çıkardığı fena kokudan rahatsız olursun.”⁹³⁰

Resûl-i Ekrem’in teşbih ve temsil metodunu terğîb ve terhîbte de (sevdirme, özendirme-korkutma, tiksindirme) sıkça kullandığını görmekteyiz. Nebi (s.a.s.) namazın mü’minler için ne denli önemli bir ruhî arınma kaynağı olduğunu anlatmak için temsil yolunu kullanmış ve ashâbına “Bana görüşünüzü söyler misiniz: Birinizin kapısı önünde bir akarsu bulunsa, her günde beş defa orada yıkansa, bu yıkanma, onun üzerinde kirden pastan bir şey bırakır mı?” diye sordu. Ashâb “Hayır! Onun kirinden hiçbir şey bırakmaz” dediler. Bu cevap üzerine Resûlullah “Beş vakit namaz da işte bunun gibidir.

⁹²⁶ Haşır (59), 21.

⁹²⁷ Rum (30), 58.

⁹²⁸ Buhârî, Tefsîru Sûrati Meryem (19), 1; Müslim, Cennet, 40.

⁹²⁹ Buhârî, Ezan, 129.

⁹³⁰ Buhârî, Zebâih, 31; Müslim, Birr, 146.

Onlarla Allah Teâlâ günahları siler, mahveder” buyurdu⁹³¹.

Cömertlik, İslâmiyet’e göre güzel, cimrilik, ise kötü bir haslettir. Resûlullah bunu anlatmak için basit ve düz bir anlatım yerine hafızalara iyice yerleşmesi ve zihinlerde canlandırılması için teşbih metodunu kullanmıştır. O’nun anlatımıyla “Cimri ile cömerdin hali, tıpkı memelerinden köprücük kemiklerine kadar zırh giymiş iki adama benzer. Cömert kimse sadaka verir vermez üzerindeki zırh genişler, aşağı doğru uzar, hatta ayak parmaklarını bile örterek ayak izlerini silip yok eder. Cimriye gelince, o malını Allah için harcayıp sadaka vermek istemedikçe üzerindeki zırhın halkaları da birbirine iyice yapışıp adamı sıktıkça sıkarak. Cimri, zırhı genişletmek için ne kadar uğraşırsa uğraşsın o genişlemez.”⁹³²

Resûl-i Ekrem bağışından dönen kimseyi de, kusmuğunu yiyen köpeğe benzeterek⁹³³ bu fiilin ne denli çirkin olduğunu ifade etmiştir.

d. Hikaye

“Hikaye” bilhassa eğitim ve öğretimde çok etkili bir yöntemdir. Mesajın, hedef kitle tarafından dinlenmesi, ilgiyle takip edilmesi, verilmek istenen dersin en güzel bir biçimde sunulması bakımından hikaye yoluyla anlatımın ayrı bir yeri vardır. Günümüzde en çok reyting alan program türünün dizi ve filmler olması hikaye tarzı anlatımın ne kadar etkili olduğunu gösterir.

Kur’ân-ı Kerîm’in geçmiş kavimlerin hikayelerini anlatmasının bir hikmeti de onlardan ibret alınmasıdır. Resûl-i Ekrem de vermek istediği mesajın etkisini artırmak maksadıyla geçmiş kavimlere ait hikayeler anlatmıştır. Biz burada bir tanesini anlatacak diğerlerini hadis kitaplarına havale edeceğiz.

Bir hadiste şöyle denilmiştir: İçkiden kaçının, o bütün kötülüklerin anasıdır. Sizden önceki toplumlardan birinde, kendini Allah’a ibadete adanmış bir adam vardı. Fahişe bir kadın, onu yoldan çıkarmayı kafasına koydu. Cariyesini yollayarak “şâhitlik yaptırma” bahanesiyle adamı çağırttı. Adam kadının yanına girerken cariye her girilen

⁹³¹ Buhârî, Mevâkîtü’s-salat, 6; Müslim, Mesâcid, 283.

⁹³² Buhârî, Zekat, 28, Cihad, 89; Müslim, Zekât, 76, 77.

⁹³³ Buhârî, Hibe, 14; Müslim, Hibât, 1, 2, 5; Nesâî, Zekât, 100, Hibe, 2-4.

kapıyı arkadan kilitliyordu. Sonunda güzel bir kadının yanına girdi. Yanında bir çocuk ve bir kap içki vardı. Kadın “Vallahi ben seni şahitlik için çağırmadım, benimle ilişkiye girmen veya bu içkiden içmen veyahut da şu çocuğu öldürmen için çağırdım. Adam “Öyleyse şu içkiden bir kadeh şarap ver” dedi. Kadın da bir kadeh şarap sundu. Adam içince “Biraz daha” dedi. Sarhoş olunca kadınla zina etti, çocuğu da öldürdü. (Bu kıssadan ibret alın da) İçkiden kaçının, Vallahi, içki alışkanlığıyla iman bir arada bulunmaz, mutlaka biri öbürünü uzaklaştırır⁹³⁴.

e. Şiir

Şiir, edebiyat türleri içinde vezinli ve kafiyeli söylenişi, hisleri okşayan bir ritmi olması hasebiyle dinleyenler üzerinde etkili olur. Şiir, bilhassa İslâm’ın geldiği dönemde Arap toplumunda çok yaygın ve etkili söz sanatlarından biriydi. Buna bağlı olarak şairlerin de Araplar nezdinde büyük bir yeri vardı ve insanlar içinde en üstün mertebede şairler bulunuyordu⁹³⁵. O dönemde şairler, kültürel faaliyetlerin ve kamuoyunun yönlendiricileri olmaları sebebiyle neredeyse bugünkü medyanın yerini tutmaktaydı ve te’sirleri büyüktü.

Resûl-i Ekrem إن من البيان لسحرا “Muhakkak ki, güzel sözde (insanları etkileyen) bir sihir vardır”⁹³⁶ ve إن من الشعر حكمة “Şiirin bir kısmında hikmet vardır”⁹³⁷ buyurarak şiirin etkili gücünü ifade etmiştir. İbn Hacer hikmetli şiiri, hakka (gerçeğe) uygun doğru söz olarak tarif etmektedir. Bir görüşe göre de hikmet, menetmek demektir. Bu durumda hadis, “şiirin bir kısmı, çirkin şeylere mani olan faydalı sözden ibarettir” anlamına gelmektedir⁹³⁸.

Resûlullah (s.a.s.) şiiri, düşmanlarına karşı bir silah olarak kullanmış, mü’minlere de “Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihad

⁹³⁴ Nesâî, Eşribe, 44, (sahih mevkuf). Burada verdiğimiz örneklerden başka, anneye hürmetin öneminin anlatıldığı Cüreyc kıssası için bkz. Buhârî, Mezâlim, 35; Müslim, Birr, 8. Günahlardan sakınma ve iyilik yapmanın ehemmiyetinin anlatıldığı yağmurdan dolayı mağaraya sığınan üç gencin hikayesi için bkz. Buhârî, Büyü’, 98; Müslim, Zikr, 100. Tevbenin ve Allah’ın rahmetinden ümit kesmemenin öneminin anlatıldığı yüz kişiyi öldüren adamın hikayesi için bkz. Buhârî, Enbiya, 54; Müslim, Tevbe, 46; İbn Mâce, Diyât, 2. Allah’a iman ve bu iman uğrunda meşakatlere sabırla tahammül etmenin önemini anlatan bir kahinin talebesinin iman edışı ve gelişen olayları anlatan hikaye için bkz. Müslim, Zühd, 73.

⁹³⁵ Zeydan, *Târîhu’t-temeddüni’l-İslâmî*, III, 30-31; *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 164-166.

⁹³⁶ Buhârî, Tıb, 51, Nikah, 47; Tirmizî, Birr, 81; Ebû Dâvûd, Edeb, 87; İmam Mâlik, Kelâm, 7.

⁹³⁷ Buhârî, Edeb, 90.

⁹³⁸ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, X, 556.

ediniz!”⁹³⁹ buyurmuştur. O (s.a.s.), düşmanlarını hicvetmek için ashâbından bazılarını istihdam etmiştir. Hassan b. Sabit, Abdullah b. Revâha ve Ka’b b. Mâlik onlardan bazısıdır⁹⁴⁰.

Resûlullah (s.a.s.), şiiri İslâm’a saldırmak maksadıyla kullanan bir kısım şairleri de ağır cezaya mahkûm etmiştir. Bunlardan Ka’b b. Eşref, Muhammed b. Mesleme tarafından öldürülmüş⁹⁴¹, Abdullah b. Hatal, Mekke Fethi’nde af dışı tutulmuştur⁹⁴². Ka’b b. Zuheyr için de ölüm emri çıkarılmıştı fakat o müslüman oldu, af diledi ve canı bağışlandı⁹⁴³.

3. Resûlullah’ın Beden Diliyle İletişiminde Üslûb Unsurları

Beden dili, insanlar arası ilişkilerde, bedeninin duruşuyla, jest ve mimiklerle, ses tonuyla, duygu, düşünce, tavır, istek ve ihtiyaçları bildirmeye yarayan anlatım aracıdır⁹⁴⁴. İnsanlar birbirleriyle karşılaştıklarında daha söze başlamadan dış görünüşlerine ve beden dillerine göre iletişime girer ve buradaki kanaate göre sözün muhtevası değer kazanır; ya başarılı bir iletişim gerçekleşir ya da başarısız.

İnsan sözlü olarak yalan söyleyebilir fakat beden diliyle asla söyleyemez. Çünkü beden dili aldatmayan inandırıcı bir dildir. Beden dili duygu ve düşünceleri ifade etmede sözel dile yardımcı olur, onu tamamlar ve destekler. Hatta bazen beden dili, sözel dilden daha çok mana ifade eder⁹⁴⁵. Yapılan araştırmalara göre yüz yüze iletişimde sözlerin %10, ses tonunun %30 ve beden dilinin % 60 oranında etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır⁹⁴⁶.

a. Resûlullah’ın Beden Diliyle İletişiminde Karakteristik Özellikler

⁹³⁹ Nesâî, Cihad, 48; Ahmed b. Hanbel, III, 124, 153, 251, (üç hadis de sahihtir).

⁹⁴⁰ Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 157.

⁹⁴¹ Buhârî, Cihad, 158, Meğâzî, 15; Müslim, Lukata, 119.

⁹⁴² Buhârî, Sayd, 18, Meğâzî, 48; Müslim, Hac, 450; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu’l-ümme ve’l-mülûk*, Beyrut t.y., I-XI, III, 59.

⁹⁴³ İbn Hişam, *es-Sîretü’n-Nebevîyye*, IV, 86-88.

⁹⁴⁴ Kara, Necatî, *Kur’an’da Beden Dili*, İstanbul 2004, s. 208.

⁹⁴⁵ Câhîz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, I, 57.

⁹⁴⁶ Zillioğlu, Merih, *İletişim Nedir?*, s. 190; Karataş, a.g.e, s. 49.

Berâ b. Âzib'in rivâyetine göre Resûlullah, yaratılış itibariyle insanların en güzeli, en mutedili idi⁹⁴⁷. O'nun mübarek yüzü ay gibi güzel⁹⁴⁸, hatta -Cerîr b. Semure'nin ifadesine göre- aydan daha güzeldi⁹⁴⁹. Yahudi âlimi Abdullah b. Selâm Resûl-i Ekrem'i ilk gördüğünde "Bu yüz yalan söylemez, bu yüz bir yalancı yüzü olamaz!" diyerek müslüman olmuştur⁹⁵⁰.

Heyecanlı bir konuşmasında Resûl-i Ekrem'in (s.a.s.) bütün bir bedenini kullandığını görüyoruz. Abdullah b. Ömer'in rivâyetine göre Resûlullah bir hutbesinde şunları söylüyordu: Şanı Yüce Allah kıyamet günü gökleri toplayıp dürer, sonra onları sağ eline alır: "Melik benim. Nerede cebbarlar, nerede kibirlenenler?" der. Abdullah b. Ömer demiştir ki: Resûlullah bunları söylerken parmaklarını açıp kapamaktaydı. O esnada minbere baktım da, tâ dibinden sarsılmaktaydı. Öyle ki, Resûlullah ile birlikte devrilecek zannettim⁹⁵¹.

Resûl-i Ekrem önemli konularda ashâbını (r.anhüm) uyarırken bedenini de ona göre kullanmıştır. Ebû Bekre'nin rivâyetine göre Resûlullah "Size büyük günâhların en büyüğünü haber vereyim mi?" dedi. Sahâbîler "Evet, haber veriniz yâ Resûlallah!" dediler. Resûlullah "Allah'a ortak koşmak ve ana-babaya isyan etmektir" buyurdu. Resûlullah bir yere dayanır haldeydi, hemen oturdu da "Dikkat edin! Bir de yalan sözdür" buyurdu. Bunu o kadar çok tekrar ediyordu ki, bizler (kendisine acıyarak) "Keşke sussa!" dedik. Râvi Ebû Bekre "Hatta ben 'Resûlullah susmayacak' sandım" demiştir⁹⁵².

Bu hadis-i şerifte, Resûl-i Ekrem'in yalan sözün ve yalancı şahitliğin nasıl çirkin bir davranış olduğunu ashâbının iyice bellemesi için anlatım üslûbu olarak birkaç unsura başvurduğunu görmekteyiz. Birincisi, Resûl-i Ekrem konuşmasına soru ile başlamakta ve Sahâbe'nin dikkatini sözlerine çekmektedir⁹⁵³. İkincisi, "yalan söz ve yalancı şahitliği" söyleyeceği zaman bir yere dayanmakta iken oturmuş ve bu

⁹⁴⁷ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 91, 93, 99.

⁹⁴⁸ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 109.

⁹⁴⁹ Tirmizî, Edeb, 47, (zayıf); Dârimî, Mukaddime, 10, (zayıf).

⁹⁵⁰ Tirmizî, Kıyâme, 42; İbn Mâce, İkâmet, 174; Dârimî, Salat, 156, (sahih).

⁹⁵¹ Müslim, Münafikîn, 25.

⁹⁵² Buhârî, Şehâdât, 10, İsti'zan, 35, Edeb, 6; Müslim, İman, 143, 144; Tirmizî, Birr, 4.

⁹⁵³ *Sahîh-i Buhârî*'nin bir nüshasına göre Resûl-i Ekrem (s.a.s.), bu soruyu üç defa tekrar etmiştir. Bkz. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 137.

hareketiyle bir kere daha dikkatlerin konunun üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Üçüncü olarak da “Dikkat edin! Bir de yalan söz ve yalancı şahitliktir” sözünü defalarca tekrarlamıştır.

Resûl-i Ekrem’in iletişimde beden diline ağırlık vermesi ve bu dili etkili bir biçimde kullanması, ümmî olan muhatapları için büyük bir önem arz etmekteydi. Abdullah b. Ömer’in “Biz hiçbir şey bilmezken Allah bize Muhammed’i gönderdi. Biz, Muhammed’i neyi nasıl yaparken görmüşsek onu öyle yaparız”⁹⁵⁴ sözü bu gerçeği ifade etmektedir. Resûlullah’ın (s.a.s.), ashâbından namaz ve hac gibi ibadetleri kendisine bakarak öğrenmelerini istemesi⁹⁵⁵, avam halkın eğitim ve öğretiminde beden dilinin önemini vurgulaması bakımından dikkat çekicidir.

b. Mimik

İyi veya kötü bir durum karşısında içteki duygu ve düşüncenin yüz kaslarını hareket ettirerek ifade edilmesine mimik denilmektedir⁹⁵⁶.

Resûl-i Ekrem’in sevinçli halleri yüzüne aksederdi⁹⁵⁷. Cerîr b. Abdullah, Resûlullah’ın kendisini her gördüğü zaman muhakkak yüzüne gülümsediğini⁹⁵⁸, Abdullah b. Haris de Resûlullah’tan daha çok tebessüm eden bir kimse görmediğini söylemiştir⁹⁵⁹.

Resûlullah’ın hoşnutsuzluğu ve kızgınlığı da yüzüne aksederdi. Birinin Resûlullah’a Muaz b. Cebel’in namazda uzun sûreler okuması sebebiyle cemaate iştirak etmediğini söylemesi üzerine Resûlullah (s.a.s.) Muaz b. Cebel’e üç defa “Yâ Muaz, sen fettan mısın!?” diyerek çok şiddetli kızmış ve kısa sûreler okumasını emretmiştir⁹⁶⁰. Benzer bir rivâyet de Ebû Mes’ud’dan gelmektedir: Bir adam Resûlullah’a gelerek “Yâ

⁹⁵⁴ Nesâî, Sefer (Taksîrû’s-salâti fi’s-sefer), 1; İbn Mâce, İkâme, 73. Resûlullah’ın beden diliyle ilgili olarak ayrıca bkz. Erul, Bünyamin, “Hz. Peygamber ve Beden Dili”, Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslâm’ın Güncel Sunumu, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006, s. 217-235.

⁹⁵⁵ Buhârî, Ezan, 18, Edeb, 27; Müslim, Hac, 310.

⁹⁵⁶ Kara, a.g.e., s. 218; Zillioğlu, a.g.e., s. 191-192.

⁹⁵⁷ Buhârî, Menâkıb, 23.

⁹⁵⁸ Buhârî, Cihad, 162; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 135.

⁹⁵⁹ Tirmizî, Menâkıb, 10; Ahmed b. Hanbel, IV, 191, (hasen); Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, eş-Şemâilü’l-Muhammediyye ve’l-hasâilü’l-Mustafaviyye, Beyrut 1427/2006, s. 99; Kâdî İyaz, Ebu’l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, eş-Şifâ bi-ta’rîfi hukûki’l-Mustafâ, (thk. Abdüsselâm Muhammed Emîn), Beyrut 1422/2002, I-II (tek mücellet), I, 82.

⁹⁶⁰ Buhârî, Ezan, 60, 63.

Resûlallah! Falanca bize namaz kıldırırken o kadar uzatıyor ki, adeta namazı terkedecek gibi oluyorum” dedi. Resûlullah’ı hiçbir mev’izede o günkü kadar kızgın görmedim. Bu şikayet üzerine Resûlullah “Ey insanlar! Sizler nefret ettiricilersiniz. Her kim insanlara namaz kıldırırsa namazı hafifletsin (kısa tutsun). Çünkü cemaatin içinde hasta, zayıf ve iş-güç sahibi olanlar vardır” buyurdu⁹⁶¹.

Bir adam, Resûlullah’tan (s.a.s.) yitik malı sordu. Resûlullah “Bağını yahut kabını, kılıfını belle, sonra onu insanlara bir sene boyunca ilan et. Eğer sahibi çıkmazsa onu kullanabilirsin. Bundan sonra sahibi ortaya çıkacak olursa yine ona verirsin” buyurdu. Aynı adam “Yitik devenin hükmü nedir, onun hükmü de böyle midir?” diye sordu. Resûlullah o kadar öfkelenmişti ki, yüzü kızardı ve وما لك ولها، معها سقاءها وحذاؤها، ترد الماء وترعى الشجر، فزرها حتى يلقاها ربها “Ondan sana ne! Su tulumunu, ayakkabısını beraberinde taşır. İhtiyaç duydukça suya gelir, ağaçlardan otlar. Onu sahibi buluncaya kadar kendi haline bırak” buyurdu⁹⁶².

Resûlullah, Hz. Ali’ye ipekli bir kumaş (sıyera) hediye etmişti. Resûlullah, daha sonra Hz. Ali’nin üzerinde o kumaşı görünce yüzünde bir hoşnutsuzluk belirdi. Hz. Ali, Resûlullah’ın yüzündeki hoşnutsuzluktan elbiseyi giymesine razı olmadığını anladı ve elbiseyi çıkararak en yakınındaki kadınlar (eşi, kızı vs.) arasında paylaştırdı⁹⁶³.

c. Jest

Jest, kelime anlamı olarak, “el, kol veya baş ile yapılan ve bir mana ifade eden hareket, çalım” veya “uygun, tam yerinde, memnuniyet uyandıran davranış” demektir⁹⁶⁴. Terim anlamı olarak jest, duygu ve düşünceleri ifade etme veya destekleme maksadıyla el-kol, ayak-bacak hareketlerinin veya beden bütünü kullanılmasıdır⁹⁶⁵. Resûlullah (s.a.s.) konuşma esnasında eğitim-öğretim amaçlı olmak üzere sözlerinin iyice anlaşılması, zihinlere yerleşmesi ve sözlerinin te’sirli olması için yerine göre el-kol hareketlerini kullandığı da olmuştur. Sahâbenin geneli okuma-yazma bilmediğinden onlara kamerî bir ayın, bazen yirmi dokuz gün sürdüğünü ifade etmek

⁹⁶¹ Buhârî, İlm, 28.

⁹⁶² Buhârî, İlm, 28, Lukata 2, 9, 11.

⁹⁶³ Buhârî, Hibe, 27, Nafakât, 11, Libas, 30.

⁹⁶⁴ Doğan, Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 2001, s. 669.

⁹⁶⁵ Zillioğlu, a.g.e., s. 191-192.

için on parmağını açarak “Ay şöyle şöyledir” demiştir. Üçüncüde başparmağını yummuştur⁹⁶⁶. Bir başka rivâyette de “Biz ümmî bir ümmetiz, ne yazı ne de hesap biliriz. Ramazan ayı şöyle şöyledir” demiş ve parmaklarıyla bir seferinde otuz, diğerinde ise yirmi dokuz işareti yaparak ayın bazen yirmi dokuz bazen otuz gün sürdüğünü göstermiştir⁹⁶⁷.

Resûlullah, mü'minlerin birbirleriyle olan münasebetlerini anlattığı bir hadiste “Mü'min, mü'minle (birbirine karşı) duvar gibidir, birbirini sımsıkı tutarlar” buyurmuştur. Bunu söylerken de شَبَكَ أَصَابِعَهُ parmaklarını birbirine geçirip sımsıkı kilitlemiştir⁹⁶⁸.

Resûlullah kıyamet gününün yakınlığını ifade ederken şehâdet ile orta parmağın arasını ayırarak “Kıyamet günü ile ben şununla şunun yakınlığı gibi gönderildim” buyurmuştur⁹⁶⁹. Aynı işareti, yetime bakan kimsenin kıyamet günü kendisine yakınlığını ifade ederken de kullanmıştır⁹⁷⁰.

Resûlullah bir defasında geçmiş kavimlere ait bir hikaye anlatıyordu: “İsrailoğullarından bir kadın çocuğunu emzirirken o sırada yanından çok yakışıklı ve heybetli bir süvari geçti. Bunu gören kadın şöyle dua etti: Allahım oğlumu bunun gibi heybetli kıl! Çocuk hemen annesinin memesini bırakıp süvariye döndü ve şöyle dua etti: Allahım beni onun gibi kılma! Sonra dönüp annesinin memesini emmeye devam etti.” Hadisi rivâyet eden Ebû Hüreyre diyor ki: Resûlullah bunu bize hikaye ederken parmağını ağzına koyarak çocuğun, annesinin memesini emişini göstermişti. Şimdi ben Resûlullah'ın parmağını emişini görür gibiyim.”⁹⁷¹ Resûl-i Ekrem, burada anlattığı hikayeyi canlandırmış ve böylece zihinlerde kalmasını sağlamıştır. Ebû Hüreyre'nin ifadeleri, Resûl-i Ekrem'in hareketinin zihinlerde kaldığını açıkça ortaya koymaktadır.

d. Ses tonu

⁹⁶⁶ Buhârî, Savm, 11.

⁹⁶⁷ Buhârî, Talak, 25; Müslim, Sıyam, 15.

⁹⁶⁸ Buhârî, Salat, 88.

⁹⁶⁹ Buhârî, Talak, 25.

⁹⁷⁰ Buhârî, Talak, 25, Edeb, 24.

⁹⁷¹ Müslim, Birr, 8

Katâde'nin (ö. 118/736) ifadesine göre, Allah bütün Peygamberler'i güzel yüzlü ve güzel sesli yaratmıştır, Resûl-i Ekrem de güzel yüzlü ve güzel sesli idi⁹⁷².

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) ashâbına, Kur'ân'ı sesleriyle tezyin etmelerini (زينوا القرآن) emrederdi⁹⁷³. Resûl-i Ekrem'in Kur'ân'ı tilaveti o kadar güzeldi ki, Mekkeli müşrikler gizlice O'nu dinlemeye gelirlerdi⁹⁷⁴.

Resûlullah konuşma esnasında dinleyici sayısına göre ses ayarı yapardı. Buna göre ne öndekileri rahatsız edecek kadar yüksek ne de arkadakiler duyamayacak kadar alçak sesle konuşurdu⁹⁷⁵. Resûlullah, güzel sesin insanlar üzerinde etkili olması sebebiyle müezzinlerini güzel sesli kimselerden seçmiştir⁹⁷⁶.

4. Giyim-Kuşam ve Dış Görünüş

İnsanlar kılık-kıyafet tercihleri ve dış görünüşleriyle çevrelerine bir mesaj göndermiş olmaktadır. İnsanlar, sözel iletişime geçmeden önce bu mesajlardan bir kanaat elde eder, iletişim süreci de bu kanaate göre şekillenir⁹⁷⁷. Onun için iletişimde ilk intiba çok önemlidir⁹⁷⁸. İnsanlar, dış görünüşü düzgün, bakımlı, kılık-kıyafeti temiz ve uyumlu insanlarla iletişim kurmaya ve böyle insanları dinlemeye daha yatkındır.

Resûlullah (s.a.s.) giyim-kuşam ve dış görünüşe son derece önem vermiş ve ashâbına da önem vermelerini tavsiye etmiştir⁹⁷⁹. Resûl-i Ekrem itikafta dahi saçlarının taranmış halde düzgün durmasına dikkat etmiş⁹⁸⁰, koku kullanmış⁹⁸¹, seyahatlerinde bile tarak, ayna, misvak, kına gibi eşyalarını yanında taşımıştır⁹⁸².

Resûlullah güzel elbise giymeye özen gösterir, insanların huzuruna çıktığı cuma ve bayram günleri için özel elbise giyer⁹⁸³, ashâbından da gücü yetenler için cuma

⁹⁷² İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 324; Tirmizî, *Şemâil*, s. 392.

⁹⁷³ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 20.

⁹⁷⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 208.

⁹⁷⁵ Özbekçi, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, s. 41.

⁹⁷⁶ İbn Mâce, *Ezan*, 2; Nesâî, *Ezan*, 5, 6; Ahmed b. Hanbel, III, 409, (sahih).

⁹⁷⁷ Cebeci, *Dini İletişim*, s. 240.

⁹⁷⁸ Akyüz, *Yaşayan Kur'ân Hazreti Peygamber*, s. 117.

⁹⁷⁹ Yiğit, İsmail ve Küçük, Raşit, *Hazreti Muhammed Siyer-i Nebî*, İstanbul 2007, s. 326.

⁹⁸⁰ Buhârî, *Hayz*, 2; Müslim, *Hayz*, 6.

⁹⁸¹ Ebû Dâvûd, *Tereccül*, 2.

⁹⁸² İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 415-416.

⁹⁸³ a.mlf., *a.g.e.*, I, 388.

gününe mahsus olmak üzere iş elbisesinden hariç bir elbiseyi⁹⁸⁴, bayram günlerinde ise bulabildikleri en güzel elbiseyi giymelerini ve bulabildikleri en güzel kokuyu sürmelerini isterdi⁹⁸⁵. Yine Resûl-i Ekrem, elbisenin sâde, temiz, güzel, tertipli, estetik, uyum içinde olmasını ve ihtiyacı karşılamasını⁹⁸⁶; giyim konusunda kibir ve israftan kaçınılmasını tavsiye ederdi⁹⁸⁷.

Resûl-i Ekrem, yabancılar, heyetler ve elçiler geldiğinde de en güzel elbiselerini giymiş, ashâbına da aynı şekilde giyinmelerini emretmiş⁹⁸⁸ ve “Allah güzeldir, güzeli sever. Bir kimse arkadaşlarının yanına çıkarken üstüne başına dikkat etsin”⁹⁸⁹ diyerek meseleye ne kadar önem verdiğini vurgulamıştır. Elbisenin güzelliği kadar temizliği de çok önemlidir. Zira Resûl-i Ekrem’e gelen ilk emirlerden biri de elbisesini tertemiz tutmasıdır⁹⁹⁰.

Resûl-i Ekrem’in dış görünüşü kendisine güven duyulmasını da sağlıyordu. O’nu ilk defa görenler bile kendisine güven duyuyorlardı. Tarık b. Abdullah anlatıyor: Birkaç arkadaşla hurma almak için Medine’ye gidiyorduk. Yanımızda kadınlar da vardı. Şehre yakın bir yerde mola verdik. Derken beyaz elbiseli bir adam çıkıverdi. Ve bizi selâmladı, nereli olduğumuzu, nereye gittiğimizi, ne yaptığımızı sordu. Yanımızda kızıl bir devemiz vardı. “Devenizi satar mısınız?” dedi. Biz de şu kadar hurma karşılığında satabileceğimizi söyledik. Fiyatımızı pazarlıksız kabul etti ve deveyi aldı gitti. Gözden kaybolunca kendi kendimize “Biz ne yaptık, tanımadığımız bir adama ücretini almadan devemizi verdik” diye birbirimizi suçlarken yanımızdaki kadınlardan biri “Niçin telaş ediyorsunuz? Onda size haksızlık yapacak bir sima yok. Vallahi ben o adamın yüzünü dolunay halindeki bir ay parçası gibi gördüm, devenizin bedeline ben kefilim” dedi. Derken bir adam çıkageldi ve “Resûlullah size devenizin karşılığı olan hurmanızı gönderdi” dedi⁹⁹¹.

⁹⁸⁴ Ebû Dâvûd, Salat, 219.

⁹⁸⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 357, (zayıf).

⁹⁸⁶ Algül, *Peygamberimizin Şemâili*, s. 37.

⁹⁸⁷ Buhârî, Libas, 2; Müslim, İman, 147, Libas, 42, 43; Ebû Dâvûd, Libas, 4.

⁹⁸⁸ Şâmî, Muhammed b. Yusuf es-Salihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti Hayri'l-ibâd*, (thk. Mustafa Abdolvâhid ve dğr.), Kahire 1418/1997, I-XII, VI, 395; Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, (Hz. Peygamberin Yönetimi, trc. Ahmed Özel), İstanbul 2003, I-II, II, 31.

⁹⁸⁹ Münâvî, *Feyzü'l-kadîr*, (3389 nolu hadisin şerhinde), III, 277; Hatîb, *el-Câmi'*, s. 213.

⁹⁹⁰ Müddessir (74), 4.

⁹⁹¹ İbn Kayyım, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyım el-Cevziyye ez-Zer'î, *Zâdü'l-meâd fî hedyi Hayri'l-ibâd*, (thk. Şuayb Arnaûd ve Abdulkadir el-Arnaûd), Beyrut 1415/1994, I-VI (6. cilt fihrist), III, 648-649.

Resûlullah, kendi dış görünüşüne dikkat ettiği gibi ashâbının da dikkat etmesini istiyordu. O (s.a.s.), bir gazve⁹⁹² veya sefer⁹⁹³ dönüşü yanındakilere “Sizler kardeşlerinizin yanına varacaksınız, binek hayvanlarınızı düzene koyunuz, elbiselerinize çeki düzen veriniz! Tâ ki, insanlar arasında (yüzdeki güzelliğin timsâli) “ben” (şâme) gibi olunuz. Çünkü Allah çirkin görünüşü ve kötü sözü sevmez” buyurmuştur⁹⁹⁴.

Resûlullah, saçları darmadağın bir adam gördü ve “Bu adam saçlarını tarayacak bir şey bulamadı mı?” diyerek hoşnutsuzluğunu ifade etti. Derken, o sırada bir başka adam gördü, onun da üstü-başı kirliydi. Resûlullah onun hakkında da “Şu adam elbisesini yıkayacak bir şey bulamıyor mu?” buyurdu⁹⁹⁵. Yine bir seferinde mescide saç-başı, sakalı birbirine karışmış bir adam girmişti. Resûlullah, saçını-sakalını düzeltmesi için adama dışarı çıkmasını işaret etti. Adam, emredileni yapıp tekrar mescide geldiğinde Resûlullah “Böylesi, birinizin şeytan kılığında saç-başı dağınık gelmesinden daha iyi değil mi!” buyurdu⁹⁹⁶.

Resûlullah (s.a.s.) Medine’ye tebliğ için, dış güzelliği ve şık giyimini takdir ettiği⁹⁹⁷ Mus’ab b. Umeyr’i, Rum Meliki’ne de elçi olarak fizikî güzelliğiyle maruf Dıhye’yi göndermiştir. Şüphesiz isim, yüz güzelliği ve yakışıklılık, insanlar üzerinde te’sirli olan hususlardır⁹⁹⁸.

5. Müşahhas/Somut Örneklik

Mesajın hedef kitle üzerinde arzu edilen değişikliği sağlaması için kaynağın niyeti, amacı, samimiyeti, doğruluğu, yapılmasını istediği hususlara kendisinin ne ölçüde riayet ettiği ve yasakladığı davranışlardan kendisinin ne kadar uzak durduğu büyük önem arz etmektedir. Kaynağın, söylediklerine ilk önce kendisinin aksine ihtimal vermeyecek derecede inanması gerekir. İnsanlar, söyledikleri farklı, davranışları farklı kimselere itibar etmez. Bu açıdan Nebi (s.a.s.), insanlara emrettiği hususlara tam olarak

⁹⁹² Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü’l-mechûd fî hall-i Ebî Dâvûd*, Beyrut t.y., I-XX, XVI, 419.

⁹⁹³ Azîmâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd*, XI, 148.

⁹⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Libas*, 25, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, IV, 180 (hasen); Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 300-301, (sahih).

⁹⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Libas*, 14.

⁹⁹⁶ İmam Mâlik, *Şa’r*, 7.

⁹⁹⁷ İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 108.

⁹⁹⁸ Kettânî, *a.g.e.*, I, 341-342; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 2004, I-II (tek mücellet), II, 852-853; Canan, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metodları*, s. 215.

riayet eden, yasakladığı fiillerden de uzak duran örnek bir şahsiyettir. Biz burada en bariz birkaç örnekle yetineceğiz.

Resûl-i Ekrem, Ramazan'ın son on günü itikafa girerdi. Hz. Âişe, O'nun için bir çadır kurmuştu. Resûlullah sabah namazından sonra bu çadıra girer ibadet ederdi. Hz. Hafsa ve Hz. Zeynep de ibadet etmek için çadır kurmuşlardı. Resûlullah onların çadır kurmalarını hoş karşılamadı ve çadırların sökülmesini emretti. Kendisi de itikafı terketti, onun yerine Şevval ayında on gün itikaf yaptı⁹⁹⁹.

Resûlullah kendisi için altından mühür olarak kullanmak üzere bir yüzük yaptırmıştı. İnsanlar O'nun parmağındaki yüzüğü görünce onlar da kendilerine altından yüzük yaptırdılar. Bunun üzerine Nebi (s.a.s.) minbere çıkarak Allah'a hamd ve sena etti ve akabinde "Ben bu altından mühür yüzüğü yaptırmıştım. Fakat ben onu bundan sonra takmayacağım" buyurdu ve parmağından onu çıkarıp attı¹⁰⁰⁰.

İbn Abbas'ın rivâyetine göre Ramazan ayında Resûlullah (s.a.s.) Mekke'yi fethe giderken Usfan mevkiine varıncaya kadar orucunu tuttu. Orada bir miktar su istedi. Su kabını insanların görmesi için iki elini kaldırabildiği kadar yukarıya kaldırdı ve suyu içip orucunu bozdu¹⁰⁰¹. Böylece Resûlullah, oruç tutmanın seferdeki müslümanlara zarar vermemesi ve onlara bir kolaylık (rıfk) olması maksadıyla¹⁰⁰², sözlü ifade yerine bizzat kendi uygulamasıyla (müşahhas örneklik), oruca devam etmeye güç yetiremeyecek olanların oruçlarını bozabilecekleri mesajını iletmıştır.

Hudeybiye Anlaşması'nın akabinde Resûlullah ashâbına "Haydi artık kalkın, kurbanlarınızı kesip, başlarınızı tıraş edin!" buyurdu. Sahâbeden hiç biri kalkmadı. Hatta Resûlullah bu emri üç kere tekrarladı. Bunun üzerine Resûlullah, seferde kendisine eşlik eden zevcesi Ümmü Seleme'nin yanına girdi ve sahâbenin emrini dinlemediğini söyledi. Ümmü Seleme "Ey Allah'ın Peygamberi! Sen bu emri yerine getirmelerini istiyor musun? O hâlde şimdi dışarı çık, tâ kurbanlık develerini kesinceye ve berberini çağırıp, o seni tıraş edinceye kadar sahâbeden hiçbirine bir kelime bile söyleme!" dedi. Bunun üzerine Resûlullah, Ümmü Seleme'nin yanından çıktı ve

⁹⁹⁹ Buhârî, İtikâf, 6, 7, 14.

¹⁰⁰⁰ Buhârî, Libas, 53.

¹⁰⁰¹ Buhârî, Savm, 38.

¹⁰⁰² Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XI, 71-72.

sahâbeden hiçbirisi ile konuşmadan kurbanlık develerini kesti ve berberini çağırıp tıraş oldu. Sahâbe, Resûlullah'ı bu halde görünce, onlar da hemen kalkarak kurbanlarını kestiler, birbirlerini tıraş etmeye başladılar, hatta izdiham oldu da neredeyse birbirlerini öldüreyazdılar¹⁰⁰³.

İletişimde gönderilecek mesaja muhatabın ilgi ve merakını çekmek ve mesajın muhatapta arzu edilen değişikliği meydana getirmesini sağlamak için kaynağın başta samimi olmasının yanında dil, beden dili, ses tonu, görsel ve duygusal unsurlar gibi birden çok yöntemi kullanması gerekebilir. Çünkü insanların ilgileri ve mesaja yönelme kabiliyetleri farklılık arz etmektedir. Buraya kadar verdiğimiz örneklere genel olarak bakıldığında Resûl-i Ekrem'in, mesajlarına muhataplarının ilgi ve meraklarını celbetmek ve onlar vasıtasıyla muhataplarında arzu edilen değişimi sağlamak için pek çok yöntemi bir arada kullandığı açıkça görülmektedir.

¹⁰⁰³ Buhârî, Şurû't, 15.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADİSLERE GÖRE İLETİŞİMDE AHLÂKÎ İHLÂLLER

I. YALANCILIK

Kitle iletişim araçlarında çalışanların doğruluk-dürüstlük üzere olmaları ve yalancılıktan uzak durmaları hususu, yerli ve yabancı pek çok basın ve yayın cemiyetinin belirledikleri ilkeler içerisinde önemli bir yer tutmaktadır¹⁰⁰⁴. Doğruluk-dürüstlük üzere bulunma ve yalancılıktan uzak durma ilkesine yapılan ciddî vurguya rağmen yerli ve yabancı bazı medya organlarında halkı yanıltıcı pek çok haber yapıldığı, haberlerin eksik, taraflı ve manipüle edilerek verildiği, olayların olduğundan fazla abartıldığı veya kasıtlı yalan haber yapıldığı sıkça rastlanan bir iletişim ahlâkı ihlâlidir¹⁰⁰⁵.

Toplumda büyük bir ahlâksızlık sayılıp insanlar arası ilişkilerde güvensizliğe sebebiyet veren yalan, aldatma ve hile, sadece haber programlarında değil dizi, film ve reklâmlarda da sıkça görülen bir ahlâksızlıktır. Bazı dizi ve filmlerde -diğer insanlar bir tarafa- kişinin anne, baba, eş gibi en yakınlarına bile yalan söylemesi, onları aldatması, normal bir davranış olarak gösterilmekte, hatta bu tür ahlâksızlıklar, örnek alınacak biçimde özendirilerek sunulmaktadır.

İnsanlar arası ilişkileri zayıflatan ve toplumu içten içe kemiren yalancılık, sadece basın ve yayında değil diğer mesleklerde de görülebilmektedir. Fakat şurası bir gerçektir ki, kitle iletişim araçları vasıtasıyla söylenen bir yalan, bir anda sayılamayacak kadar insana ulaşmakta, böylece o kadar insan aldatılmış olmaktadır. Haberde yalana başvurulması veya diğer program türlerinde yalancılığın özendirilmesi, şüphesiz toplumda onulmaz yaralara yol açmaktadır.

Bütün türleriyle yalancılığın, kitle iletişim araçlarında ve toplumda yaygın hale gelmesi, hatta bazı medya organlarının yalanı meslek haline getirmesi, adeta

¹⁰⁰⁴ Demir, *Medya Etiği*, s. 71, 75, 79, 149; Girgin, *Habercilik Etik'i*, s. 165.

¹⁰⁰⁵ Bu konuyla ilgili örnekler için bkz. *Medyakronik*, s. 13-15, 21-25; Karadeniz, Yener, *Basın Yayın ve Gazetelerin İyüzü*, İstanbul t.y., s. 75-116; Radford, *Medya Nasıl Yanılıyor*, s. 152-155. 2003 Irak savaşında Iraklı güçlerce yakalanan Amerikalı bir bayan askerin, ABD askerleri tarafından kahramanca kurtarılışının aslında bir senaryodan ibaret olduğuyla ilgili olarak bkz. İnceoğlu, Yasemin Giritli, *Uluslararası Medya*, İstanbul 2004, s. 146-147. 1990'da Saddam Hüseyin Kuveyt'e saldırdığında, Iraklı askerlerin bebekleri kuvezlerinden çıkarıp ölmeye terkettiği ile ilgili haberlerin aslında uydurma olduğu, bu tür yalan haberlerle belli amaçlara ulaşma hedeflendiği konusunda bkz. Radford, *a.g.e.*, s. 327-328. "28 Şubat" diye adlandırılan dönemde medya kanalıyla yalan haber yapılarak ülkede kaos meydana getirilmeye çalışılıyordu. Bir gazeteci, o dönemde büyük gazete ve televizyonların yaptıkları haberlerin % 90'nın yalan olduğunu itiraf etmiştir. *Medyakronik*, s. 24.

Resûlullah'ın *لا تقوم الساعة حتى تظهر الفتن ويكثر الكذب* “Fitneler ortaya çıkmadıkça, yalan yaygınlık kazanmadıkça... kıyamet kopmaz”¹⁰⁰⁶ hadisini tasdik etmektedir.

A. Tanımı

Yalan (كذب), lügat manası itibariyle doğrunun zıddı demektir¹⁰⁰⁷. Terim manası ise, vakıya mutabık olmayan söz¹⁰⁰⁸, bir şey hakkında gerçeği değil de zıddını haber vermek anlamına gelmektedir¹⁰⁰⁹. Yalan birkaç şekilde olabilir: Aslı olmayan bir haber uydurmak (ki, bu aynı zaman da bir iftiradır), bir olayda gerçeği değiştirecek tarzda eklemede bulunmak veya eksiltmek, bir nakilde ibarelerin yerini değiştirerek tahrifat yapmak¹⁰¹⁰. Yalan, kötü neticeleri sebebiyle bütün şerhlerin başıdır. Yalan, insanlar arasında öfkeye, öfke de düşmanlığa yol açar. Düşmanlığın bulunduğu bir yerde ise emniyet ve huzur kalmaz.

Yalanın tezvir ve iftira gibi birkaç türü vardır. Tezvir sözlükte, yalanın süslenerek anlatılmasına denir. Terim manası olarak tezvir, bir şeyi, dinleyenin aksini anlayacağı şekilde vasfetmek, süslü ifadelerle bâtili hak göstermek demektir. Yalan, sadece sözde olurken tezvir hem sözde hem de fiilde olur¹⁰¹¹. İftira, aslı olmayan, uydurma haber manalarına gelir. Yalan, ifsat maksadıyla söylendiği gibi bazen zaruri durumlarda maslahat gereği de söylenebilir, fakat iftira böyle değildir. O'nun söyleniş maksadı sadece bozgunculuktur¹⁰¹². Bazı fakihler iftirayı, “kazf” manasına da kullanmışlardır¹⁰¹³. Kazf ise, zina isnadında bulunmak demektir¹⁰¹⁴.

B. Haram Kılınması

İslâm dini, marufu emrederken onun zıddı olan münkeri de yasakladığını açıkça beyan eder. Böylece insanlar, yapılması gerekenleri öğrendikleri gibi, yapılmaması gerekenleri de öğrenmiş olurlar. Bu açıdan İslâm dini, doğruluk üzere

¹⁰⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 519, (sahih).

¹⁰⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, “kzb” md., (I, 704.).

¹⁰⁰⁸ Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*, Beyrut 1405/1985, s. 271; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 154.

¹⁰⁰⁹ İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, V, 353.

¹⁰¹⁰ Râğîb el-İsfahânî, *ez-Zerîa*, s. 196; *Nadratü'n-Naîm*, XI, 5384.

¹⁰¹¹ *el-Mevsûâtü'l-fikhiyye*, XI, 254.

¹⁰¹² a.g.e., XXXIV, 205.

¹⁰¹³ a.g.e., V, 276.

¹⁰¹⁴ a.g.e., XXXIII, 5.

olmaya ehemmiyet verdiği kadar yalandan uzak durmaya da o nisbette ehemmiyet verir. Allah Teâlâ âyet-i kerimede “*Pis putlardan ve yalan sözden kaçının*”¹⁰¹⁵ buyurmaktadır. Âyette geçen “yalan söz” (قول الزور) ifadesi ile özellikle küfür ve şirkin dayanağını teşkil eden sapık inanç, âdet, gelenek ve ibadet şekilleri kastedilmektedir. Allah’a ortak koşmaktan daha büyük yalan olamaz. Fakat bununla birlikte (قول الزور) ifadesi, yalan, yalan yere yemin etmek, yalancı şahitlik ve iftirayı da kapsar¹⁰¹⁶. Resûl-i Ekrem’in bu âyetle ilgili olarak “Yalancı şahitlikle Allah’a şirk koşmak eşit tutuldu” buyurması¹⁰¹⁷, قول الزور ifadesinin, sadece “Allah’a ortak koşma” manasına değil de, yalancılık ve yalancı şahitlik manasına da geldiğini ortaya koymaktadır. Bir başka âyette de yalancı ile şeytan arasındaki ilişkiye dikkat çekilerek “*Şeytanların asıl kime indiğini bildireyim mi? Onlar yalan, iftira ve günaha düşkün kimselere inerler. Çünkü o iftiracılar şeytanlara kulak verirler, esasen onların çoğu yalancıdır*”¹⁰¹⁸ buyrulmaktadır.

Allah Teâlâ, şiirlerinde yalan söylemeyi âdet edinen şairler hakkında “*Şairler var ya, onların peşine de sapkınlar düşer! Görmez misin onlar her vâdide sözcüklerin, hayallerin peşinde dolaşır ve yapmayacakları şeyleri söylerler?*”¹⁰¹⁹ buyurmaktadır. Âyetin yerdiği bu şairler, heva ve heveslerine göre hareket ederler. Bu sebeple arzu ve isteklerine esir olan şaşkınlık onların peşlerine takılırlar. Zira bunların hiçbir amaçları yoktur. Şairler yapmadıkları şeyleri söylerler. Zira kendi hayallerinin ve duygularının ürünü olan dünyalarda yaşarlar. Kendilerine çekici gelmeyen gerçek hayata, bu hayal ürünü dünyalarını tercih ederler! Bu sebeple çok şey söylerler, fakat onları yapmazlar. Çünkü bunlar kuruntu âlemlerinde yaşarlar. İnsanların görülen dünyalarında bunların bir gerçekliği yoktur¹⁰²⁰. İşte bu yüzden Resûlullah yalan, iftirâ ve uydurma sözlerle dolu şiir hakkında “*Birinizin içinin irinle dolması, şiirle dolmasından hayırlıdır*”¹⁰²¹ buyurmuştur.

Günümüzün gazetecileri, bir nevi Resûlullah dönemindeki şairler

¹⁰¹⁵ Hac (22), 30.

¹⁰¹⁶ Mevdûdî, Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, (trc. Kurul: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş), İstanbul 1986, I-VII, III, 329.

¹⁰¹⁷ Ahmed b. Hanbel, IV, 178, 233, 322, (hadisler yayıftır).

¹⁰¹⁸ Şuarâ (26), 221-223.

¹⁰¹⁹ Şuarâ (26), 224-226.

¹⁰²⁰ Kutup, Seyyit, *Fî zılâli’l-Kur’ân*, Kahire 1412/1992, I-VI, V, 2621.

¹⁰²¹ Buhârî, Edeb, 92; Tirmizî, Edeb, 71.

mesabesindedir ve dolayısıyla onlar da bu âyet ve hadisin uyarılarına muhataptırlar. O dönemde şairler, toplum üzerinde büyük bir etkiye sahiptiler. Onlar, şiirleriyle kamuoyu oluşturabiliyor, kitleleri harekete geçirebiliyorlardı¹⁰²². Allah Teâlâ ve Resûlullah, işte böyle etkili bir gücü ellerinde bulunduran şairlerin yalandan uzak durmaları konusunda onları ciddi bir şekilde uyarmaktadır.

Hiz. Âişe'nin ifadesine göre, Resûlullah'ın en çok nefret ettiği ahlâksızlık “yalan” idi (ما كان خلق أبغض إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم من الكذب). Resûlullah, yanında yalan söyleyen bir kimsenin hemen tevbe edip o günden temizlenmesini arzu ederdi¹⁰²³. Resûlullah, إياكم والكذب فإنها بجانب الإيمان “Aman ha yalandan sakının! Çünkü o imana engeldir (insandan imanı uzaklaştırır)”¹⁰²⁴ buyurarak yalanın insan için büyük bir tehlike olduğunu vurgulamakta, “En büyük hıyanet, sana inandığı halde arkadaşına, yalan söylemendir”¹⁰²⁵ ifadesiyle yalanın bir de ihanet boyutu olduğuna dikkat çekmektedir.

Resûlullah (s.a.s.), “Kişinin her duyduğunu anlatması, yalan olarak ona kâfidir”¹⁰²⁶, bir başka rivâyette “günah olarak kâfidir”¹⁰²⁷ buyurarak insanın her duyduğunu anlatmaması, her duyduğuna göre hareket etmemesi; mutlaka araştırma yoluna gitmesi gerektiğini vurgulamıştır. Böyle yapmayan kimseler, yalancı konumuna düşmekten kurtulamazlar ve dolayısıyla günah işlemiş olurlar.

Yalan söylemenin günahı ve vebali, hakkında yalan uydurulan kimsenin büyüklüğü nisbetinde artar. Onun için âlemlerin Rabbi Allah hakkında yalan söylemek en büyük günah ve zulümdür. Nitekim Allah Teâlâ, “Uydurduğu bir yalanı Allah’a isnad edenden daha zalim kim olabilir? Onlar Rab’lerinin huzuruna getirilecek ve şahitler de: “İşte Rab’leri hakkında yalan uyduranlar! İyi biliniz ki Allah’ın lâneti zalimlerin üzerinedir” diyeceklerdir”¹⁰²⁸ buyurmaktadır. Resûlullah hakkında yalan söylemek de büyük bir cürümdür¹⁰²⁹. Bu konuda Resûlullah “Benim ağzımdan yalan

¹⁰²² Zeydan, *Târîhu't-timeddüni'l-İslâmî*, III, 30-32.

¹⁰²³ Tirmizî, *Birr*, 46.

¹⁰²⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 150, (Usâme b. İbrahim’e göre hadis sahihtir, (VIII, 426-427)).

¹⁰²⁵ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 119, (Bab: İzâ Kezebe li-raculin hüve leke musaddikun), (zayıf).

¹⁰²⁶ Müslim, *Mukaddime*, 3.

¹⁰²⁷ Ebû Dâvûd, *Edeb*, 80.

¹⁰²⁸ Hud (11), 18.

¹⁰²⁹ Hatîb, *el-Kifâye*, I, 317.

söylemek, başka bir kimsenin ağzından yalan söylemek gibi değildir. Her kim bile bile benim ağzımdan yalan uydurursa ateşteki yerine hazırlansın”¹⁰³⁰ buyurmuştur.

Ebû Bekre’nin rivâyet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) “Büyük günahların en büyüğünü size haber vereyim mi?” buyurdu. Biz Sahâbîler “Evet haber ver yâ Resûlallah!” dedik. Resûlullah: “Allah’a ortak koşmak, ana-babaya isyan edip ezâ vermektir” buyurdu. Bunları söylerken bir yere dayanmakta idi ve ardından oturarak şöyle devam etti “İyi dinleyin! Bir de yalan söz ve yalancı şahitliktir. Dikkat edin, bir de yalan söz ve yalancı şahitliktir” buyurdu ve bu sözü durmadan tekrar edip duruyordu. Hatta ben (râvî Ebû Bekre): Resûlullah susmayacak, sandım¹⁰³¹. Bu hadiste Resûlullah, yalanı ve yalancı şahitliği, büyük günahların en büyükleri (أكبر الكبائر) diye nitelediği “Allah’a ortak koşmak, haksız yere bir insanı öldürmek ve ana-babaya âsî olup eziyet etmek”le birlikte sayarak onlara karşı son derece dikkatli olunması gerektiğini vurgulamaktadır. Resûl-i Ekrem’in en büyük günahlar arasında yalancı şahitliğe bu kadar vurgu yapması, yalancı şahitliğin muhtemelen sıkça vuku bulması, insanların onu küçümsemesi ve zararlarının da hemen ortaya çıkmasından kaynaklanmaktadır. Şirke girme ve ana-babaya eza vermeye gelince, insanın tabiatı bunları hoş karşılamaz ve bu sebeple bir kimsenin o günahları işlemesi, yalancı şahitliğe nisbetle daha uzaktır. Öte yandan insanları yalancı şahitliğe götüren pek çok sebep bulunabilir. Bir kimse yalancı şahitlikle birine zarar verme veya onun malını almayı hedefleyebilir¹⁰³². Yine Resûlullah bir başka hadiste, yalan yere yemin ederek (اليمين الغموس) bir müslümanın malını almayı da büyük günahlardan saymaktadır¹⁰³³.

Resûl-i Ekrem bir hadislerinde “Her kim yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, o kimsenin yemesini içmesini bırakmasına (yani orucuna) Allah’ın hiçbir ihtiyacı yoktur”¹⁰³⁴ buyurmaktadır. Bu hadisten, yasaklanan davranışlardan uzak durmadıkça yapılan ibadetlerin Allah katında bir değerinin bulunmayacağı anlaşılmaktadır.

¹⁰³⁰ Buhârî, Cenâiz, 33; Müslim, Mukaddime, 4. Bu hadisin başka rivâyetleri için bkz. Buhârî, İlm, 38; Enbiya, 50; Müslim, Mukaddime, 1; Zühd, 72.

¹⁰³¹ Buhârî, Şehâdât, 10, Edeb, 6; Müslim, İman, 144. Ayrıca bkz. Buhârî, Diyât, 2; Tirmizî, Birr, 4, Şehâdât, 3, Tefsîru Sûrati’n-Nisâ (4), 5. Benzer rivâyetlerde “haksız yere adam öldürmek” de büyük günahlar arasında sayılmaktadır. Bkz. Buhârî, Edeb, 6; Müslim, İman, 144.

¹⁰³² İbn Hacer, *Fethü’l-Bârî*, 325–326; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XXII, 138.

¹⁰³³ Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 16, İstîtâbetü’l-mürteddîn, 1.

¹⁰³⁴ Buhârî, Savm, 8, Edeb, 51.

Resûlullah, sıradan hallerde bile yalana müsaade etmemektedir. Abdullah b. Âmir'in başından geçen bir olay bu hususla ilgilidir. Abdullah b. Âmir naklediyor "Bir gün Resûlullah bizim evde oturuyordu ve bu sırada annem "sana bir şey vereceğim" diye beni çağırdı. Resûlullah (s.a.s.) "Ona ne verecektin?" diye sordu. Annem "Hurma verecektim" dedi. Bunun üzerine Resûlullah "Eğer hurmayı vermeyecek olsaydın sana günah olarak bir yalan yazılacaktı" demiştir¹⁰³⁵. Benzer bir hadiste de "Kim bir çocuğa, buraya gel sana bir şey vereceğim der de sonra vermezse ona bir günah yazılır"¹⁰³⁶ buyrulmaktadır.

Resûlullah, kişinin rüyasında görmediği şeyi görmüş gibi anlatmasını bile doğru bulmamakta ve böyle bir iddiada bulunmayı "iftiraların en büyüğü" (إن من أفرى) (in man aفرى) olarak nitelendirmekte¹⁰³⁷; bir başka hadiste de şakasinda dahi yalan söylemeyen kimseye cennetin ortasında bir köşk verileceğine kefil olduğunu bildirmektedir¹⁰³⁸. Rüyada görmediğini görmüş gibi anlatmaya ve şakadan yalan söylemeye getirilen yasak, İslâm'da yalanı yasaklamanın ulaştığı seviyeyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bir defasında Resûl-i Ekrem'e "mü'min korkak olur mu?" diye bir soru soruldu. Resûl-i Ekrem "evet" dedi. "Cimri olur mu?" denildi. Ona da "evet" dedi. "Peki, yalancı olur mu?" sorusuna ise "hayır!" cevabını verdi¹⁰³⁹. Bir başka hadiste Resûl-i Ekrem المؤمن يطبع على الخلال كلها غير الخيانة والكذب "Mü'minin tabiatında her haslet bulunabilir, ama hıyanet ve yalan asla bulunamaz"¹⁰⁴⁰ buyurmuştur.

Yalan konuşmak, bir münafıklık alametidir¹⁰⁴¹. Münafıklar da Nebi (s.a.s.)'in beyanlarına göre insanların en şerlileridir¹⁰⁴². Bazı âyetlerde onların yalancı oldukları açıkça ifade edilmektedir¹⁰⁴³.

¹⁰³⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 80.

¹⁰³⁶ Ahmed b. Hanbel, II, 452, (sahih).

¹⁰³⁷ Buhârî, Ta'bir, 45.

¹⁰³⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 7. *el-Edebü'l-müfred*'de geçen bir hadiste "Ne ciddi durumlarda ne de şaka olarak yalan söylemek asla doğru değildir. Hatta sizden birinizin bir şey vereceği va'diyle çocuğunu çağırıp sonra da sözünü yerine getirmemesi de asla doğru bir davranış değildir" buyrulmaktadır. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 117, (Bab: Lâ yesluhu'l-kezibu), (sahih).

¹⁰³⁹ İmam Mâlik, Kelam, 19.

¹⁰⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XIII, 150-151 (mevkuf sahih, Usâme b. İbrahim ise bu hadis için "lâ be'se bih" demektedir (VIII, 427)), 152 (zayıf); Ahmed b. Hanbel, V, 252, (zayıf).

¹⁰⁴¹ Buhârî, İman, 24, Şehâdât, 28, Mezâlim, 17, Cizye, 17; Müslim, İman, 106, 107; Tirmizî, İman, 14; Nesâî, İman, 20; Ahmed b. Hanbel, II, 189, 198, 200.

¹⁰⁴² Buhârî, Ahkâm, 28.

¹⁰⁴³ Bkz. En'am (6), 28; Tevbe (9), 77; Münafikûn (63), 1.

Burada zikrettiğimiz âyet ve hadislerle genel olarak baktığımızda İslâm dininin müslümanlara, yalandan uzak durmayı bir meziyet haline getirmelerini, hayatın her alanında yalandan kaçınmalarını ve en küçük bir yalana dahi (şaka bile olsa) yönelmemelerini emrettiği açık bir şekilde görülmektedir. Yayınları milyonlara ulaşan gazeteciler ise bu konuda daha titiz hareket etmelidir.

C. Cezası

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerim’de haddi aşan yalancı kimseleri iflah etmeyeceğini¹⁰⁴⁴, yalan söyleyenlerin elim bir azaba uğrayacaklarını¹⁰⁴⁵ ve ahirette hallerinin perişan olacağını¹⁰⁴⁶ bildirmektedir.

Bir keresinde Abdullah b. Mes’ûd Resûl-i Ekrem’in “Her kim bir müslümanın malını çekip almak için yalan yere yemin ederse, kıyamet gününde Allah’a kendisine öfkeli olduğu hâlde kavuşur” sözünü nakletmişti. Eş’as b. Kays el-Kindî bu hadisin kendi başından geçen bir olayla ilgili olduğunu söyleyerek şunları anlatmıştır: Benimle bir yahudi arasında bir arazi anlaşmazlığı vardı. O, bu arazinin kendisine ait olduğunu iddia etti. Ben de onu Peygamber’e getirdim. Resûlullah bana “Senin bir delilin var mı?” dedi. Ben “hayır yok” dedim. Bu sefer Resûlullah Yahudi’ye hitaben “Yemin et” buyurdu. Ben de “Yâ Resûlallah, bu adam yemin eder ve benim malımı alıp götürür” dedim. Bunun üzerine Yüce Allah *“Önemsiz bir menfaat karşılığında, Allah’a verdikleri ahdi ve yeminlerini bozanların âhirette hiçbir nasipleri yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak. Onların yüzlerine bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onların hakkı çok acı bir azaptır”*¹⁰⁴⁷ âyetini indirdi¹⁰⁴⁸.

Resûlullah (s.a.s.) bir hadiste “Üç kişi vardır ki, Kıyamet gününde Allah onlarla konuşmaz. Onları tezkiye de etmez (Ebû Muâviye, “ve onlara bakmaz” demiş) hem onlara elim bir azâb vardır. Bunlar: zina eden ihtiyar, yalancı devlet reisi ve kibirlenen fakirdir”¹⁰⁴⁹ buyurmuştur. Allah Teâlâ’nın bu üç kişiyle konuşmaması ve onlara bakmaması, onların durumları gereği bu günahları işlemekten uzak bulunmaları,

¹⁰⁴⁴ Mü’min (40), 28.

¹⁰⁴⁵ Bakara (2), 10.

¹⁰⁴⁶ Mürselât (77), 15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49; Muttaffîn (83), 10.

¹⁰⁴⁷ Âl-i İmrân (3), 77.

¹⁰⁴⁸ Buhârî, Husûmât, 4, Rehn, 6. Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, Eymân ve Nüzûr, 17.

¹⁰⁴⁹ Müslim, İman, 172; Ahmed b. Hanbel, II, 480.

o günahları işlemeye iten ve onlar için bu günahlara götüren sebeplerin zayıflığı sebebiyledir. Hiçbir kul işlediği günahdan dolayı mazur görülemez fakat bir kimsenin günah işlemeye götürücü vesileler yokken bir günaha girmesi, Allah'ın emirlerini hafife alma ve sırf Allah'a isyan ifade etmesi bakımından büyük bir cürümdür. Bizim konumuzla ilgili olan yalancı devlet başkanını ele alırsak, bulunduğu mevkide yalan söylemesini gerektirecek bir durum söz konusu değildir. İşte Allah, bu halde yalan söyleyen bir devlet başkanıyla kıyamet gününde konuşmayacak ve ona dönüp bakmayacaktır¹⁰⁵⁰.

Resûlullah, Allah adına yapılan yeminlere en ufak (sivrisineğin kanadı kadar) bir yalan karıştırmanın kişinin kalbinde kıyamete kadar bir leke olarak kalacağını ifade buyurmuştur¹⁰⁵¹. Rüyasında görmediği bir şeyi gördüm diyerek yalan söylemek de İslâm dinince hoş karşılanmamıştır. Resûlullah (s.a.s.) böyle bir yalancı hakkında “Her kim görmediği bir rüyayı gördüm diye yalan söylerse (kıyamet gününde) ona iki arpa tanesini birbirine düğümlemesi teklif edilir. O da bu işi yapamaz. (İşte böylece hiçbir zaman yapamayacağı bu işle azâb olunur)”¹⁰⁵² buyurmuştur. Yalan rüya anlatan kimsenin ağır bir cezaya çarptırılmasının sebebi, rüyanın nübüvvetten bir cüz olması itibariyledir. Çünkü insanın rüyasında gördüklerini Allah göstermektedir. Bu durumda kişinin, rüyasında görmediğini gördüm demesi, bir nevi Allah'a karşı bir yalan ve bühtan olmaktadır¹⁰⁵³. Bu hadise dayanarak gerçek hayatta yaşanmış gibi gösterilen düzmece senaryolara dayalı haber ve programların¹⁰⁵⁴ ahlâkî olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Resûl-i Ekrem'in ashâbına anlattığı uzunca bir rüyanın bir bölümü, yalancı kimseye verilen cezayla ilgilidir. İki melek, Resûl-i Ekrem'i bir sahraya çıkarırlar ve kendisine orada azap ve işkence gören bazı insanlar gösterirler. Bunlardan biri yerde oturuyor ve ayaktaki başka biri, elindeki demirden çatal bir kancayı oturanın ağzının sağ tarafına takıp tâ kafasına kadar sokuyor ve ağzın bu kısmını parçalıyor. Sonra adamın

¹⁰⁵⁰ Kâdî İyaz, Ebu'l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, *İkmâlü'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*, (thk. D. Yahya İsmail), Mansûra (Mısır) 1419/1998, I-IX (9. cilt fihrist), I, 383-384; Nevevî, *el-Minhâc*, II, 117.

¹⁰⁵¹ Tirmizî, *Tefsîru Sûrati'n-Nisâ* (4), 6; Ahmed b. Hanbel, III, 495, (zayıf).

¹⁰⁵² Buhârî, Ta'bir, 45; Tirmizî, Rüya, 8.

¹⁰⁵³ Miras, Kâmil, *Sahîh-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîh tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara t.y., I-XIII (13. cilt fihrist) XII, 285; *Mevsûâtü'l-fikhiyye*, 1416/1995, XXXIV, 209.

¹⁰⁵⁴ Bu tür programlarla ilgili olarak bkz. *Zaman Gazetesi*, 1 Eylül 2007. Burada kastettiğimiz programlar, kadın-aile programlarıdır, dizi ve filmler değildir.

sol yüzünü aynı şekilde parçalıyor. Bu sırada ağzın sağ tarafı iyileşiyor. Bu sefer adam, sağ tarafı tekrar parçalıyor. İki melek ağzı parçalanana bu kimsenin yalancı biri olduğunu, dünyada devamlı yalan söylediğini, yalanlarının her tarafa ulaştığını ve kıyamet gününe kadar bu şekilde azâb çekeceğini bildirmişlerdir¹⁰⁵⁵. Bu rüyayla ilgili başka bir rivâyette, yalancı kişinin ağzının bir tarafı, boğazı ve gözü başının arkasına kadar bir başkası tarafından yırtılıp parçalanmaktadır. Bu yalancı adam, erkenden evinden çıkar ve öyle bir yalan uydururdu ki, onun yalanı her tarafa yayılırdı¹⁰⁵⁶.

Burada ele aldığımız âyet ve hadislerde yalancılığa ahirette ne tür cezalar verildiğine dikkat çekilmektedir. Bu cezalar, elbette ki ahirete inananlar için bir mana ifade eder. Bir kimse, yalanıyla bu dünyadaki diğer insanları, hatta toplulukları aldatabilir, fakat her şeyi gören ve bilen Allah'ı aldatması mümkün değildir. Bu durumda, Allah'ın kendisini her an görüp gözettiğine (murâkabe) ve yaptığı her şeyin hesabını Allah'a vereceğine inanan kimsenin (muhâsebe) yalana başvurması asla düşünülemez.

D. Cevâz Verildiği Yerler

İslâm dininde bütün türleriyle yalan, her çeşit kötülük ve şerrin kaynağı kabul edilerek şiddetle reddedilmiş ve haram kılınmıştır. Her bir yalan onu söyleyene günah olarak yazılır. Ancak hadislerde açıkça belirtildiği üzere üç konuda yalana ruhsat verilmiştir. Bu konularda yalan söyleyen kimseye günah yazılmayacağı gibi o kimse yalancı da sayılmamaktadır. Konuyla ilgili hadisler şunlardır:

“Harp hiledir, aldatmaktır.”¹⁰⁵⁷

“İnsanlar arasını iyileştirip düzelten ve bunun için hayır maksadıyla söz getirip-götüren veya hayır kasdıyla söz söyleyen kimse yalancı değildir.”¹⁰⁵⁸

¹⁰⁵⁵ Buhârî, Cenâiz, 93, Ta'bir, 48.

¹⁰⁵⁶ Buhârî, Ta'bir, 48.

¹⁰⁵⁷ Buhârî, Cihad, 157; Müslim, Cihad, 17, 18. Harp esnasında yalan söylemeye Hendek Savaşı'nda müslüman olan Nuaym b. Mes'ud'un düşman ordularının arasını bozmak (İbn İshâk, Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut 1424/2004, I-II (tek mücellet), II. 404-406; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 131-132) ve Muhammed b. Mesleme'nin Ka'b b. Eşref'i öldürmek (Buhârî, Cihad, 158) için yalan konuşmalarını burada örnek olarak verebiliriz.

¹⁰⁵⁸ Buhârî, Sulh, 2; Müslim, Birr, 101; Tirmizî, Birr, 26.

“Ey iman edenler! Kelebeklerin ateşe atılması gibi sizi ateşe sürükleyen şey nedir? Her bir yalan âdemoğluna günah olarak yazılır. Ancak üç yer bundan harihtir: 1) Erkeğin, rızasını almak için hanımına söylediği yalan, 2) Harpte söylenecek yalan, 3) İki müslümanın arasında sulhu sağlamak kasdıyla söylenen yalan.”¹⁰⁵⁹

Yalan söylemeye ruhsat verilen yerlerde de bir sınırlama vardır. Yani ruhsat, sorumsuzca ve haddi aşacak şekilde kullanılamaz. Yalana ruhsat verilen bu üç yerde, yalan söylemenin günah olması bakımından ortaya çıkacak mahzuru ile doğru söylemenin mahzuru karşılaştırılır ve ehven olan tercih edilir. Her ikisi de denk gelirse bu durumda doğru söylemeyi tercih etmek gerekir. Çünkü yalana ruhsat, ancak zaruret halinde tanınmaktadır. Tercih sebebi olmadığı durumlarda ise, iş aslına döner. Yani doğru sözlülük üzerine bulunmak gerekir¹⁰⁶⁰.

Bazı hallerde yalan söyleme durumunda kalan müslüman, dinen yalan söylemesini gerektiren sebebin, doğru söylemenin önünde olup olmadığını bilmesi gerekir ki, bu da çok güçtür. Öyleyse vâcib derecesine varmayan yalanı terketmek daha evlâdır. Bunun dışındakilerde ise ihtiyatlı davranmak gerekir. İşin ucunda kan dökmek veya günah işlemek varsa böyle durumlarda yalan tercih edilmelidir¹⁰⁶¹. Meselâ, kendisini öldürecek kimseden kaçan birisinin saklandığı yeri söylememek veya farklı bir yer söylemek gibi.

Yalana ruhsat veren hadislerle ilgili olarak iki farklı görüş vardır¹⁰⁶². İslâm âlimlerinin bir kısmı hadislerin mutlak ifadelerinden yola çıkarak böyle durumlarda yalanın caiz olduğunu söylemişler ve “Zemmedilen yalan zarar getiren yalandır” demişlerdir. Delil olarak da Ümmü Külsûm hadisini¹⁰⁶³; Hz. İbrahim’in (a.s.) “*Bunu yapsa yapsa şu büyükleri yapmıştır*”¹⁰⁶⁴, “*Ben hastayım (dedi)*”¹⁰⁶⁵ ve Mısır’a vardığında Hz. Sâre için “O, kız kardeşimdir”¹⁰⁶⁶ sözlerini ileri sürmüşlerdir¹⁰⁶⁷.

¹⁰⁵⁹ Tirmizî, Birr, 26.

¹⁰⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 172.

¹⁰⁶¹ a.mlf., *a.g.e.*, III, 173.

¹⁰⁶² Aynî, *a.g.e.*, XIV, 382.

¹⁰⁶³ Müslim, Birr, 101.

¹⁰⁶⁴ Enbiya (21), 63.

¹⁰⁶⁵ Sâffât (37), 89.

¹⁰⁶⁶ Buhârî, Büyû, 100; Müslim, Fezâil, 154.

¹⁰⁶⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 353-354; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIII, 383-384, XIV, 382.

Bazı âlimler de “Yalan, hiçbir yerde caiz değildir” demişlerdir. Onlara göre bazı hallerde yalanın mubah olduğunu ifade eden hadislerden asıl murat, tariz ve tevriyenin (kapalı, birkaç manaya gelen kelimelerin) kullanılması olup açık yalan değildir¹⁰⁶⁸. Meselâ kocanın hanımına ihsanda bulunacağını, falan elbiseyi alacağını vaad etmesi ve bu sırada “Allah takdir ederse” diye niyetlenmesi gibi. Tanınan bu ruhsat, kişinin birkaç manaya muhtemel bir söz söyleyerek muhatapın kendi hoşuna giden manada anlamasına imkân tanımak içindir. Meselâ, araları bozuk olan iki kişiyi barıştırmaya çalışan bir kimse, birinden diğerine güzel sözler nakleder ve tevriyede bulunur. Savaştaki yalan da böyledir. Sözgelimi, düşmanına “komutanınız öldü” der, ama bunu derken, geçmişte ölmüş bulunan komutanlarını kasteder. İkinci görüşe sahip olan âlimler, Hz. İbrahim’in bazı sözlerini de¹⁰⁶⁹ tariz olarak yorumlamışlardır.”¹⁰⁷⁰

Bir sonraki başlıkta geleceği üzere Resûl-i Ekrem’in (s.a.s.) uygulamalarına bakılarak, yalana ruhsat verilen hadislerden, yalanın mubahlığı (caiz olduğu) değil de tariz ve tevriye gibi yollara başvurmak gerektiği anlaşılmaktadır¹⁰⁷¹.

E. Tariz ve Tevriye

Tariz, yalan söylemekten müstağni kılacak tarzda konuşmaya denir¹⁰⁷². Tевriye ise, söz yalan gibi görünse veya muhatap öyle zannetse de aslında kendi içinde doğru bir maksadı kastedip ona ters düşmeyecek tarzda konuşmaya denir¹⁰⁷³.

Resûl-i Ekrem’in bildiğini gizlemek veya açık yalan söylemekle karşı karşıya kaldığı durumlarda yalan yerine tarizde bulunma yolunu seçtiğini görmekteyiz. Resûlullah Bedir Harbi’ne giderken Hz. Ebû Bekir’le istihbarat maksadıyla ordudan ayrılmıştı. Süfyan ed-Damrî adında bir ihtiyara rastladılar. Resûlullah ihtiyara, Kureys, Muhammed ve Ashâbı hakkında bir şey bilip bilmediğini sordu. İhtiyar “Kimlerden olduğunuzu söylemedikçe cevap vermeyeceğim” dedi. Resûlullah (s.a.s.) “Eğer sen sorumuza cevap verirsen biz de senin soruna cevap veririz” diye karşılık verdi. Bunu

¹⁰⁶⁸ Mâverdî, *Edebü’l-dünya ve’l-dîn*, s. 274; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî, *Riyâzü’s-salihîn (Nüzhetü’l-müttekîn şerhi)*, Beyrut 1412/1991, I-II, II, 286; İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 353-354; Aynî, *a.g.e.*, XIII, 383-384.

¹⁰⁶⁹ Enbiya (21), 63; Sâffât (37), 89.

¹⁰⁷⁰ Nevevî, *a.g.e.*, II, 286; İbn Hacer, *a.g.e.*, V, 353-354; Aynî, *a.g.e.*, XIII, 383-384.

¹⁰⁷¹ Mâverdî, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁰⁷² Aynî, *a.g.e.*, XXII, 340.

¹⁰⁷³ Nevevî, *a.g.e.*, II, 286; İbn Hacer, *a.g.e.*, X, 610.

kabul eden ihtiyar bildiklerini söyledi ve “Peki sizler kimlerdensiniz?” diye sorusunu tekrarladi. Bunun üzerine Resûlullah “Biz ‘su’danız” dedi ve ikinci bir tavzih sorusuna fırsat vermeden oradan uzaklaştı. İhtiyar “hangi su’dan, Irak suyundan mı?” dedi¹⁰⁷⁴. Bu örnekte Resûlullah nesebini gizlemek ve aynı zamanda yalan söylememek için “su’dan” (“su’dan yaratıldım” niyetiyle) diye cevap vermiştir. Bu cevapla Resûlullah hem nesebini gizlemiş hem de doğru cevap vermiş olmaktadır¹⁰⁷⁵.

Buna benzer bir örnek de Hz. Ebû Bekir’in bedevîlere verdiği cevaptır. Hicret esnasında Resûlullah (s.a.s.) önde Hz. Ebû Bekir arkada olmak üzere bir bineğin üzerinde gidiyorlardı (bazı rivâyetlerde “yürüyerek gidiyorlardı” kaydı vardır). Bedevîler onları gördüğünde -ki bu bedevîler Hz. Ebû Bekir’i tanıyor fakat Resûlullah’ı tanımıyorlardı- Ebû Bekir’e önde oturanın kim olduğunu sordular. O, “Bana yol gösteren bir kılavuzdur (hâdî, rehber)” diye cevap verdi¹⁰⁷⁶. Bedevîler bu cevabı yeterli buldu. Aslında Ebû Bekir bu cevapla “hayır yollarını gösteren” manasını kastederek doğru söylemiş, fakat aynı zamanda Resûl-i Ekrem’in kimliğini de gizlemiştir¹⁰⁷⁷.

Hz. Ömer de bu konuda “Tariz yolu ile konuşmada (معاريض), insanı yalandan kurtaran bir taraf vardır”¹⁰⁷⁸ demiştir. Buna benzer ifadeler, İmrân b. Husayn¹⁰⁷⁹ ve İbn Abbas’tan da rivâyet edilmiştir¹⁰⁸⁰. Selefin bundan maksadı, insan yalan söylemeye mecbur kaldığı vakit tarizli ifadelerle bunu geçiştirmesidir. Bununla birlikte kişinin imkân nisbetinde tarizlerden kaçınması olgunluk emaresidir. Zaruret olmadıkça yalan söylemek caiz olmadığı gibi, tariz yapmak da caiz değildir. Çünkü tariz her ne kadar açıkça söylenen yalan değilse de yalanı çağrıştıran bir yol, kaçamaklı bir yalandır ve mekruhtur. Bununla birlikte tariz, yalandan daha ehvendir¹⁰⁸¹.

Zaruri hallerde İslâm dininin yalana veya tarize ruhsat vermesi, günümüzün

¹⁰⁷⁴ İbn Hişâm, *a.g.e.*, II, 189-190.

¹⁰⁷⁵ Mâverdi, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁰⁷⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XX, 281, (sahih); Ahmed b. Hanbel, III, 122, (sahih), 287, (sahih); Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VI, 66-68, (hadisin râvîlerinden Yakub b. Humeyd hakkında İbn Hibbân sika, Ebû Hâtim ise zayıf demiştir. Diğer râvîler ise *Sahihayn* ricâlindendir-رجال الصحيح, yani sikadır).

¹⁰⁷⁷ Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, a.y.; Mâverdi, *a.g.e.*, s. 274.

¹⁰⁷⁸ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XIII, 324-325, (Usâme b. İbrahim hadisin “mürsel” olduğunu belirtmiştir, (VIII, 514)); Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 239, (Bab: el-Meârid-المعاريض), (sahih mevkuf).

¹⁰⁷⁹ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XIII, 325, (sahih); Buhârî, *a.g.e.*, s. 239, (Bab: el-Meârid-المعاريض), (sahih mevkuf).

¹⁰⁸⁰ İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, XIII, 325-326, (Usâme b. İbrahim hadisin “zayıf” olduğunu belirtmiştir, (VIII, 514)).

¹⁰⁸¹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 173, 174, IV, 485.

iletişim vasıtalarında yerine göre kullanılabilcek bir yol olabilir. Bu yolla husumet içindeki kişilerin, toplumların veya ülkelerin arası bulunmaya çalışılabilir. En azından husumetlerin artmaması veya çatışmaya dönüşmemesi için bazı olaylar haber yapılmayabilir veyahut da uygun bir üslûp kullanılarak haber yapma yolu tercih edilebilir. Aynı şekilde savaş halindeyken kendi askerlerine ve milletine moral vermek ve düşmanın psikolojik olarak gücünü kırmak için bu ruhsatlar kullanılabilir.

II. İNSAN şEREF VE HAYSİYETİNE SAYGISIZLIK

şeref ve haysiyetin dokunulmazlığı, insanın sahip olduğu temel haklardan biridir. Zira insan sadece bedenî varlığıyla değil, ondan daha önemli olan manevî varlığıyla bir değer ifade eder. Onun için yaralama veya öldürme yoluyla insanın bedenine zarar vermek doğru olmadığı gibi, alay, gıybet, iftira, karalama gibi yollarla şeref ve haysiyetini tahkir ve tezyif etmek de doğru değildir. Çünkü insan toplum içinde şeref ve haysiyetiyle varlığını devam ettirir. İnsanın şeref ve haysiyeti; “ırz”, “namus”, “şöhret”, “manevî şahsiyet”, “manevî haklar”, “manevî kişilik”, “kişilik hakları” ve “insan değerler” gibi bazı ibarelerle de ifade edilmektedir.

Bir zaaf eseri olarak insanların; inanç, fikir, makam-mevki, servet vs. sebeplerle sevmediği kimselere zarar vermek için en çok başvurduğu yollardan biri, onların manevî şahsiyetlerine saldırıda bulunmalarıdır. Kolay ve etkili olması ve neticeye çabuk götürmesi sebebiyle insanlar en çok bu yola başvurmaktadır. Halbuki şeref ve haysiyete saldırı, insanların en çok incindikleri, rencide oldukları ve manen zarar gördükleri durumların başında gelmektedir.

Ne yazık ki, insan şeref ve haysiyetine saygısızlık, medyada sıkça görülen bir ahlâk ihlâlidir. Başkasının manevî şahsiyetine zarar vermek isteyenler, etkili olması sebebiyle daha çok medyayı kullanmaktadır. Çünkü medya vasıtasıyla yapılan bir iftira, karalama, ayıplama veya aşağılama daha çok yaygınlık kazanmakta; saldırıya uğrayan kimse de bu yaygınlık nisbetinde daha çok zarar görmektedir.

Basın ve yayın kuruluşları, yorum ve eleştiri sınırını aşarak mesnetsiz suçlama, iftira atma, karalama, küçük görme, aşağılama gibi yollarla kişilerin ve toplumların manevî şahsiyetlerinin çiğnenmemesi gerektiğini bir ilke olarak benimsemektedir¹⁰⁸². Konuyla ilgili basın ve yayın kuruluşlarının meslek ilkelerinde şu maddeler yer almaktadır: “Açık kamu yararı olmadıkça ve olayla doğrudan ilgisi, bağlantısı bulunmadıkça, bir insanın davranışı veya işlediği suç, onun ırkına, milliyetine, dinine, cinsiyetine, cinsel eğilimine, hastalığına veya fiziksel, zihinsel özürü olup olmamasına dayandırılmamalıdır. Kişinin bu özel durumu, alay, hakaret, önyargı konusu yapılmamalıdır”¹⁰⁸³, “Yayınlarda hiç kimse; ırkı, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, bedensel özürlü, sosyal düzeyi ve dinî inançları nedeniyle kınanamaz, aşağılanamaz”, “Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadelerle yer verilemez”¹⁰⁸⁴. RTÜK’ün belirlediği yayın ilkelerine göre de radyo ve televizyonlar “İnsanların dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle hiçbir şekilde kınanmaması ve aşağılanmaması”, “Kişilerin manevî şahsiyetlerine eleştiri sınırları ötesinde saldırıda bulunulmaması...” ve “Program hizmetlerinin bütün unsurlarının insan onuruna ve temel insan haklarına saygılı olması”¹⁰⁸⁵ ilkelerine uymakla yükümlüdür.

Ayrıca Basın Konseyi, Basın Konseyi Yüksek Kurulu’na iletilen şikayetleri değerlendirerek suçlu bulunduğu medya organlarına ve medya çalışanlarına (gazeteci, muhabir) “uyarı” veya “kınama” cezası vermektedir¹⁰⁸⁶. Türk Ceza Kanunu’nda da kişilik haklarına yapılan saldırılar için bazı cezâî müeyyideler konulmuştur¹⁰⁸⁷. Bu uyarı, kınama ve cezai müeyyidelere rağmen, medyada kişilerin ve toplumların manevî şahsiyetlerine saldırılar, ne yazık ki, alenen devam etmektedir.

¹⁰⁸² Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*, s. 60; Demir, *Medya Etiği*, s. 65.

¹⁰⁸³ <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 01.08.2008).

¹⁰⁸⁴ http://www.basinkonseyi.org.tr/lang_tr/pressOccupationPrinciples.asp, (i.e.t. 10.09.2008).

¹⁰⁸⁵ RTÜK Yayın İlkeleri (4. Madde), “d”, “ı” ve “s” bendleri, http://www.rtuk.gov.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=5929dd1a-d261-48bf-b707-b123eaa7537f, (i.e.t. 10.09.2008).

¹⁰⁸⁶ Bu konudaki örnekler için bkz. Demir, *a.g.e.*, s. 236-245, 253-260. Meselâ bu şikayetlerin birinde 29 Eylül 2000 tarihli *Star Gazetesi*’nde “İmam Bayıldı” başlıklı haberde, Alman Milli Eğitim Bakanı (bayan) ile Diyanet İşleri Başkanı M. Nuri Yılmaz’ın görüşmesinin fotoğrafları verilerek Diyanet İşleri Başkanı’nın manevî şahsiyetini zedeleyici tarzda bir haber yapılmıştır. Basın Konseyi Yüksek Kurulu, bu habere dolaylı *Star Gazetesi*’nin “kınanmasına” oyçokluğuyla karar vermiştir. Bkz. *a.g.e.*, s. 237-238.

¹⁰⁸⁷ *Türk Ceza Kanunu, Şerefe Karşı Suçlar*, madde: 125-131, Adalet Yayınevi, Ankara 2008, s. 101-104.

A. Şeref ve Haysiyete Saygının Önemi

İnsanın maddî varlığının (bedeni) yanında bir de manevî varlığı vardır. Onun manevî varlığı, ırzı, namusu, şöhreti, şerefi ve haysiyetidir. İnsanın manevî varlığı, maddî varlığından daha üstün ve kutsaldır. Allah Teâlâ “*Mü'min erkek ve mü'min kadınlara yapmadıkları bir işten ötürü haksız yere, kötü söz ve hareketleriyle eziyet edenler, bir iftira ve aşikâr bir günah yüklenmişlerdir*”¹⁰⁸⁸ buyurarak mü'minlerin onurlarını kırıcı ve incitici davranışları uyarmaktadır. Bu âyette mü'mine eziyet verme fiili, genel olarak (mutlak) zikredilmiştir. Buna göre ister fiilî ister kavî olsun mü'minlere yapılan her türlü incitici davranış âyette ifade edilen “eziyet etme” kapsamına girmektedir.

Hadislerde insanın şeref ve haysiyetine saygı hususu, büyük önem verilen konulardandır. Resûlullah (s.a.s.) Veda Hutbesi'nde “Ey iman edenler! Bugününüz (kurban bayramı) nasıl mukaddes bir gün, bu ayınız (Zilhicce) nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise canlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız da öyle mukaddestir, her türlü tecavüzden korunmuştur”¹⁰⁸⁹ buyurmuştur.

Sahîh-i Müslim'de geçen bir rivâyette Resûlullah “Müslümanın müslümana kanı, malı ve ırzı haramdır”¹⁰⁹⁰ buyurmuştur. Yani bir müslüman diğer bir müslümanı haksız yere öldüremez, onun malını haksız yere alamaz ve ırzına-namusuna tecavüz edemez.

Bir hadiste gerçek müslüman, diğer müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimse¹⁰⁹¹ olarak tarif edilmektedir. “El”den kasıt, bir kimseye fiilen zarar vermek demektir. “Dil”den kasıt ise bir kimseyi sözlü olarak incitmek ve şerefini zedelemek demektir. Resûlullah, her iki şekilde de müslümana zarar vermeyi yasaklamıştır.

¹⁰⁸⁸ Ahzab (33), 58.

¹⁰⁸⁹ Müslim, Hac, 147; İbn Mâce, Fiten, 2, Menâsik, 76. Ayrıca bkz. Buhârî, İlim, 9; Müslim, Kasame, 29-31.

¹⁰⁹⁰ Müslim, Birr, 32.

¹⁰⁹¹ Buhârî, İman, 3, Rikak, 26; Müslim, İman, 64-66.

Resûlullah, haksız yere müslümanın şerefine dil uzatmanın ribadan daha ağır bir suç olduğunu belirtmektedir¹⁰⁹². Dikkat edilirse riba, bir kimsenin malını haksız yere almaktır. Bir kimsenin şerefine dil uzatmak da o kimsenin itibarını düşürmek demektir. Hadisten anlaşıldığına göre Resûl-i Ekrem, insanın manevî şahsiyetine verilen zararı, mala verilen zarardan daha büyük görmektedir.

Münafıklar, Resûlullah'ı incitmek maksadıyla O'na اذن “kulak” demişlerdi. Onlar bu sözleriyle, Resûlullah'ın herkesi dinlediğini ve onların sözlerine inandığını, yani “saf biri” olduğunu kastetmekteydiler. Allah Teâlâ onların bu ithamlarına cevap olarak “Evet, O öyledir. Ama hep hakkınızdaki iyi sözlere kulak veren biridir. Allah'a inanır, mü'minlere güvenir. İman edenleriniz için bir rahmettir O”¹⁰⁹³ buyurmuştur. Burada münafıkların, bir kimse hakkında iyi bir vasıf olan bir davranışı, kötü bir vasıfı gibi yaymaya çalıştıkları görülmektedir. Evet, Resûl-i Ekrem herkesi dinlemekte, fakat sadece hayırlı ve toplum yararına olan hususları dikkate almaktadır. Kötü ve günah olan sözleri dinleyen ve onlara itibar eden biri değildir¹⁰⁹⁴.

Resûlullah, insanların hoş olmayan davranışlarının kendisine ulaştırılmasını doğru bulmaz, ashâbı hakkında iyi düşünceler içinde bulunmayı arzu ederdi¹⁰⁹⁵. Bir duasında O (s.a.s.), “Allahım! Ben senden bir söz alıyorum. Elbette bu sözü bozmazsın. Ben ancak bir beşerim. Mü'minlerden hangisine eziyet eder, söver, lanet eder, döversem bunu, onun için namaz, zekât ve kıyamet gününde onu kendisiyle sana yaklaştıracığın bir ibadet yap!” niyazında bulunmuştur¹⁰⁹⁶.

Nebi (s.a.s.), mü'minlerin şeref ve haysiyetlerinin korunması hususunda gayret gösterenlerin ahirette büyük mükâfatlara nail olacağını, aksi yönde davrananların da cezaya çarptırılacaklarını bildirmektedir¹⁰⁹⁷. Bu konuyla ilgili bir hadiste “Bir mü'min, kardeşinin ırzına tecavüz edildiğinde veya manevî şahsiyeti zedelendiğinde ona yardım etmezse, Allah da onu, Allah'ın yardımını beklediği yerde yardımsız bırakır. Namusu çiğnenen mü'mine yardım edene de Allah, Allah'ın yardımını beklediği yerde o kimseye yardım eder”¹⁰⁹⁸ buyrulmaktadır.

¹⁰⁹² Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Ahmed b. Hanbel, I, 190, (sahih).

¹⁰⁹³ Tevbe (9), 61.

¹⁰⁹⁴ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, II, 229; Elmalılı, *a.g.e.*, IV, 2581-2582.

¹⁰⁹⁵ Tirmizî, Menâkıb, 63, (garib); Ebû Dâvûd, Edeb, 28, (zayıf).

¹⁰⁹⁶ Müslim, Birr, 90-94. Benzer bir hadis için bkz. Buhârî, Daavât, 34.

¹⁰⁹⁷ Tirmizî, Birr, 20; Ahmed b. Hanbel, VI, 449, 450, (her iki hadis de hasen li-gayrihîdir).

¹⁰⁹⁸ Ebû Dâvûd, Edeb, 36, (zayıf).

B. Şeref ve Haysiyeti Zedeleyen Ahlâk İhlâlleri

1. Ayıplamak ve Aşağılamak

Herhangi bir davranış, söz veya sahip oldukları düşünceden dolayı insanları ayıplamak veya aşağılamak, onları incitir ve rencide eder. Âyet-i kerimede kaba davranışlar karşısında bile insanlara iyilikle mukabelede bulunma tavsiye edilmektedir¹⁰⁹⁹. Nebi (s.a.s.) de -bir âyette ifade edildiği üzere¹¹⁰⁰ - sert mizaçlı ve katı kalpli biri değildi, insanlara yumuşaklıkla muamele eder, onları ayıplamaz ve aşağılamazdı.

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) Câbir b. Süleyman'a tavsiyede bulunurken "Allah'tan kork! Bir kimse sende bildiği bir kusurdan dolayı seni ayıplarsa, sen onda bildiğin bir kusurdan dolayı onu ayıplamaya kalkışma; günahı onun, sevabı ise senin olur. Kimseye de kötü söz söyleme"¹¹⁰¹ demiş, bir hadiste de "Kim kardeşini işlediği bir günahtan dolayı ayıplarsa kendisi de o günahı işlemekten ölmez"¹¹⁰² buyurarak mü'minleri ayıplama ve kınamadan sakındırmıştır.

Resûlullah, bizzat karşılaştığı çirkin davranışlar karşısında ayıplayıcı bir tavır takınmaz, yumuşaklıkla meseleyi hallederdi. Bu konuyla ilgili olarak hadislerde pek çok örnek bulmak mümkündür. Biz bunlardan bazılarına temas edeceğiz.

Enes b. Mâlik'in (ö. 93/712) rivâyetine göre bir adam, yüzüne zaferan sürmüş olarak Resûlullah'ın meclisine gelmişti. Adamın bu hali Resûlullah'ın hoşuna gitmemişti, fakat O, bunu adamın yüzüne söylememişti. O adam meclisten ayrıldıktan sonra Resûlullah oradakilere "Keşke o adama, yüzündekileri yıkamasını söyleseydiniz!" demiştir¹¹⁰³.

Resûl-i Ekrem, zina etmek için izin isteyen bir genci, bu isteğinden dolayı ne ayıplamış ne de azarlamıştır. Üstün fetanetiyle o genci zina etmekten vazgeçirmiştir¹¹⁰⁴. Yine O (s.a.s.), komşusunun hurma ağaçlarını taşıdığı için huzuruna getirilen çocuk

¹⁰⁹⁹ Fussilet (41), 34, 35.

¹¹⁰⁰ Âl-i İmrân (3), 159.

¹¹⁰¹ Ahmed b. Hanbel, V, 63, (sahih).

¹¹⁰² Tirmizî, Kıyâme, 53, (Hadis, Tirmizî'ye göre "hasen garîb", Albânî'ye göre "mevzû"dur).

¹¹⁰³ Ebû Dâvûd, Teraccül, 8, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, III, 133, (hasen).

¹¹⁰⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 256, (sahih).

yaştaki Rafi b. Amr'ı ne ayıplamış ne de azarlamış, ona bunu ne için yaptığını sormuş, o da aç olduğunu ve karnını doyurmak için yaptığını söylemiş. Bunun üzerine Resûlullah, böyle durumlarda ağaçları taşlamamasını, ağacın altına düşenleri yemesini tavsiye etmiş ve bir de “Allahım bu yavrunun karnını doyur” diye dua etmiştir¹¹⁰⁵.

Resûlullah, birinin yanlış davranışı karşısında eğer ayıplayıcı bir şey söyleyecek olursa çok ağır olmayan bir serzenişle “ما له ترب جبينه” “Nesi var! Alnı (yüzü) toprak olasıca!”¹¹⁰⁶ derdi. O (s.a.s.), birinden kendisine hoşlanmadığı bir söz ulaştığı zaman da “Falancaya ne oluyor ki, şöyle şöyle söylüyor!” yerine “Bazı kimselere ne oluyor ki, şöyle şöyle söylüyorlar!”¹¹⁰⁷ derdi. Bu tarz ifadelerle Resûlullah, davranışı hoş olmayan kimsenin ismini anmayarak onu incitmemeyi, bununla beraber davranışının yanlışlığını da dile getirerek mü'minleri uyarmayı hedeflemiştir.

Bir defasında Resûlullah'a mal veya esir getirilmişti. O mal veya esirlerden bazı kimselere verdi, bazılarına da vermedi. Kendilerine bir şey verilmeyen kimselerin bu taksimden gücendiği haberi kendisine ulaşınca, Resûlullah minbere çıktı ve gücenen kimselerin isimlerini zikretmeden onların gönlünü alıcı bir konuşma yaptı¹¹⁰⁸.

Resûlullah, İbnü'l-Lutbiyye adında birini zekât toplamak üzere bir beldeye göndermişti. O zat dönüşte “Bunlar zekât malı, bunlar da bana hediye edilen” diyerek malları taksim etti. Bu duruma Resûlullah çok kızdı. Sonra hutbeye çıkarak zekât memurunun adını vermeden ashâbına gerekli uyarılarda bulundu¹¹⁰⁹.

Resûl-i Ekrem'in, bir kısım insanların ayıbını bütün topluma yaymamak için takip ettiği metotlardan biri de o insanlarla hususi konuşmasıdır. Meselâ Resûlullah, Huneyn Savaşı'ndan elde edilen ganimetten yeni müslüman olan Mekkeliler'e çokça vermişti. Ensar'dan bazıları “Kureyş'e veriyor da bizi terk ediyor” diyerek yapılan taksimden hoşnut olmadıklarını ifade ettiler. Bu söz Resûlullah'a ulaşınca Ensar topluluğunu bir meclise topladı ve onların gönlünü alıcı bir konuşma yaptı¹¹¹⁰. Bu yolla

¹¹⁰⁵ Tirmizî, Buyu', 54, (zayıf); Ebû Dâvûd, Cihad, 85, (zayıf); İbn Mâce, Ticârât, 67, (zayıf).

¹¹⁰⁶ Buhârî, Edeb, 38, 44.

¹¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 5. Ayrıca bkz. Buhârî, Edeb, 72, İ'tisâm, 5.

¹¹⁰⁸ Buhârî, Cuma, 29.

¹¹⁰⁹ Buhârî, Hibe, 17.

¹¹¹⁰ Buhârî, Humus, 19, Menâkıbü'l-Ensâr, 1, Meğâzî, 56.

Resûlullah, Ensar'dan bazılarının hoş olmayan davranışlarını bütün bir topluma duyurmayarak onların incinmesine sebebiyet vermemiş oldu.

Resûlullah, hoş olmayan davranışlarından dolayı insanları ayıplamama konusunda ashâbına bazı uyarılarda bulunmuştur. Bir defasında bir bedevi Mescid'de küçük ihtiyacını gidermeye kalkınca sahâbîler hemen ona müdahale etmek istemiş, fakat Resûlullah onlara, bedevinin işini bitirmesi için onu rahat bırakmalarını söylemiş. Bedevi işini bitirdikten sonra Resûlullah ashâbına “Sizler kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, güçlük çıkarıcılar olarak değil!” diyerek nasihatte bulunmuş ve idrarın üzerine bir kova su dökmelerini emretmiş¹¹¹¹; bedeviye de, mescidlerin idrar vb. ihtiyaçların giderilmesine uygun yerler olmadığını, buraların Allah'ı anma, namaz kılma ve Kur'ân okuma için yapıldığını, söylemiştir¹¹¹².

Bir mecliste hata eseri olarak yellenen kimseye gülenler için Nebi (s.a.s.) “Herhangi biriniz, insanın yapa geldiği böyle bir işten dolayı niçin gülersiniz (ve bu işi yapanı utandırırsınız)!”¹¹¹³ buyurmuştur.

İçki içtiği için Resûlullah'ın huzuruna getirilen birine had cezası uygulanmış, bu esnada birinin içki içeni ayıplayıcı sözler söylemesine Resûlullah mani olmuş ve oradakilere “Bu adamın aleyhine şeytana yardım etmeyiniz”¹¹¹⁴, benzer bir vak'ada da “Onu lanetlemeyiniz. Vallahi kesin olarak biliyorum ki, bu zât Allah'ı ve Resûl'ünü sevmektedir”¹¹¹⁵ diyerek nasihatte bulunmuştur. Yine bu konuyla ilgili olarak Resûlullah, bir kimsenin zina eden cariyesini kırbaçla cezalandırırken bir de ayıbını yüzüne vurup onu incitmesinin doğru olmadığını belirtmiştir¹¹¹⁶. Zira bu şekilde davranmak, had cezası üstüne bir ceza daha vermek, o kimseyi toplumdan uzaklaştırmak, suçluluk psikolojisi üzerine bırakmak, günah işlemeye daha yakın hale getirmek ve toplumda hor-hakir olarak görülmesine sebebiyet vermek suretiyle şeytana yardımcı olmak demektir.

Bir adam, zinadan dolayı recmedilen kimseyi soruyordu. Sahâbe onu Resûl-i

¹¹¹¹ Buhârî, Vudu', 57, 58; Ahmed b. Hanbel, III, 226.

¹¹¹² Müslim, Tahare, 100.

¹¹¹³ Buhârî, Tefsîru Sûrati's-Şems (91); Müslim, Cennet, 49.

¹¹¹⁴ Buhârî, Hudûd, 4.

¹¹¹⁵ Buhârî, Hudûd, 5.

¹¹¹⁶ Buhârî, Buyu', 66, 110, Hudûd, 36.

Ekrem'e getirdi ve "Bu adam, خبيث "pislik"i (yani recmedilen kişiyi) soruyor" dediler. Resûlullah, bu sözden hoşlanmadığını "Bu kimse, Allah katında misk kokusundan daha güzeldir" sözleriyle ifade etti. Daha sonra bu adamın, recmedilen gencin babası olduğu anlaşıldı ve sahâbe o gencin yıkanmasına, kefenlenmesine ve defnedilmesine yardımcı oldu¹¹¹⁷.

Resûlullah, Mâiz b. Mâlik recmedildikten sonra bir sahâbînin diğerine "Şu adama bak! Allah, yaptığını gizlediği halde o, zina yaptığını itiraf etti de köpek taşlanır gibi taşlandı" dediğini işitti. Resûlullah bu konuşma üzerine bir şey demedi, bir süre yürüdü ve bir çukur içinde ayağını dikmiş bir eşek leşine rastladı. Az önce konuşmalarını duyduğu kimseleri çağırdı. Onlara "İnin de şu eşek leşinden yeyiverin!" dedi. Onlar "Yâ Resûlallah! Ondan kim yiyebilir ki!?" dediler. Bunun üzerine Resûlullah "Sizin az önce kardeşinizin ırzına (şeref ve haysiyetine) dil uzatmanız bunu yemekten daha şiddetlidir (kötüdür). Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, o şimdi Cennet nehirlerine dalmaktadır" buyurdu¹¹¹⁸. Görüldüğü üzere Resûlullah, bir ölü hakkında bile ayıplayıcı sözler sarfetmeyi doğru bulmamıştır.

Sahâbe ve diğer râvîlerin, hoş olmayan davranış veya sözlerinden dolayı bazı hadislere konu olan kimselerin isimlerini genel olarak zikretmedikleri görülmektedir. Meselâ niyetle ilgili bir hadiste, bir kadından dolayı Medine'ye hicret eden kimse¹¹¹⁹; bir kadının çağrısına nihayet karşılık veren, fakat Allah korkusundan ölen genç¹¹²⁰ ve Nebi (s.a.s.)'den ısrarla nasihat isteği karşılığında "Öfkelenme!" tavsiyesinde bulunulan adamın¹¹²¹ ismi hadislerde zikredilmemektedir.

Resûlullah, şahsına yapılan kaba davranışları ve kusurları müsamahayla karşılamakla birlikte, yapılmasında sakınca görmediği bir davranıştan (ruhsat)

¹¹¹⁷ Ebû Dâvûd, Hudûd, 23.

¹¹¹⁸ Ebû Dâvûd, Hudûd, 24, (zayıf); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 202, (Bab: el-Gıybetu li'l-meyyiti), (zayıf).

¹¹¹⁹ Buhârî, Bed'ü'l-vahy, I. Ayrıca bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, I, 24; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, I, 61. Sahâbe, o adama, evlenmek için hicret ettiği kadına (Ümmü Kays) nisbetle مهاجر أم قيس "Muhâciru Ümmi Kays" derdi (yani bizzat ismini tasrih etmezdi). Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, II, 269, (sahih).

¹¹²⁰ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XLV, 450. Bu genç, kadının çağrısına cevap vermiş, fakat isteğini yerine getirmemiştir. Genç, gece vakti kadının evine girince "Allah'a karşı gelmekten sakınanlara şeytandan bir hayal ilâşince, hemen düşünüp kendilerini toparlar, basiretlerine tam sahip olurlar" (A'raf (7), 201) âyetini devamlı okuduğunun farkına varmış ve orada bayılmıştır. Daha sonra evine getirilen genç vefat etmiş ve o gece defnedilmiştir. Aynı olay bazı farklılıklarla Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabu'l-îmân*'ında da geçmektedir. Bkz. Beyhakî, *el-Câmi' li-Şuabi'l-îmân*, II, 198, (zayıf). Ayrıca bkz. Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-ummâl*, II, 516-517.

¹¹²¹ Buhârî, Edeb, 76; İmam Mâlik, Hüsnu'l-huluk, 11; Tirmizî, Birr, 73.

sakınanları hoş görmez¹¹²²; verdiği hükme itiraz edenlere¹¹²³, gereksiz soru soranlara¹¹²⁴ ve âyetler üzerinde ihtilafa düşenlere öfkelenir¹¹²⁵, bu kimseleri uygun bir dille uyarırdı.

2. Alay Etmek

Alay etmek (istihzâ), “başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla o kimseyi alaya alıp küçük düşürmek”¹¹²⁶ manasında kullanılır. İmam Gazzâlî (ö. 505/1111), kişiyi mahcup edip üzen istihzânın haram, gülerek istihzâda bulunmanın ise büyük günah olduğunu belirtmiştir¹¹²⁷.

Fiilleri, sözleri, düşünceleri ve bedenî özelliklerinden dolayı insanlarla alay etmek, rencide edici bir davranış olmakla birlikte aynı zamanda insanın şeref ve haysiyetini zedeleyici bir ahlâk ihlâlidir. Allah Teâlâ Hucurât Sûresi’nde “*Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Kadınlar da başka kadınlarla alay etmesinler. Belki de alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır. Birbirinizi, (daha doğrusu kendilerinizi) karalamayın*”¹¹²⁸ buyurmaktadır. Âyette geçen “alay etmeyin” ifadesi, genel (mutlak) bir ifade olup alay etmenin her türlüşünü (söz, işaret, yazı) kapsamaktadır. Yine âyette alay konusu olan durumlar da mutlak bırakılmış, böylece fakirlik, dinî inanç, bedenî kusur, düşünce, hata, günah gibi her türlü alay konusu olan durumlar yasaklanmıştır.

Hümeze Sûresi’nde “*İnsanları arkadan çekiştiren, küçük düşüren ve kaş-göz işaretiyle insanlarla alay eden her fesat kişinin vay haline!*”¹¹²⁹ buyrularak alay etmenin iki çeşidine (sözle ve işaretle) bilhassa vurgu yapılarak onların yasaklandığı bildirilmiştir.

Allah Teâlâ fakir mü’minleri alay konusu yapan münafıklar hakkında “*Mü’minlerden gâh farz zekât dışında ayrıca gönlünden koparak bağışta bulunanları,*

¹¹²² Müslim, Fezâil, 127, 128.

¹¹²³ Buhârî, Mûsâkât, 5-7.

¹¹²⁴ Müslim, Fezâil, 138.

¹¹²⁵ Müslim, İlim, 2.

¹¹²⁶ Çağrı, Mustafa, “İstihzâ”, DİA, XXIII, 347.

¹¹²⁷ Gazzâlî, İhyâ, III, 163.

¹¹²⁸ Hucurât (49), 11.

¹¹²⁹ Hümeze (104), 1.

*gâh ancak çalışıp didinerek ele geçirdikleri malları bağışlayanları dillerine dolayıp alaya alanlar var ya, işte Allah onları alay konusu yapıp maskara etmiştir ve onlara gayet acı bir azap vardır”*¹¹³⁰ buyurmaktadır. Ebû Mes’ud’un rivâyetine göre münafıklar, mü’minlerden çok sadaka getireni “gösteriş yapıyor” diyerek, az sadaka getireni de “Allah zengindir, şu kimsenin getirdiği sadakaya muhtaç değildir” diyerek alaya alırlardı. Bunun üzerine bu âyet inmiştir¹¹³¹.

Bir defasında Resûlullah, Abdullah b. Mes’ud’dan bir ağaca çıkararak ondan bir şey getirmesini istedi. O ağaca çıktığında oradakiler, İbn Mes’ud’un bacaklarının inceliğini görünce güldüler. Resûlullah “Niçin gülüyorsunuz!? Muhakkak Abdullah’ın ayakları mizanda Uhud Dağı’ndan daha ağır gelecektir”¹¹³² buyurarak onların davranışını hoş bulmadığını, dolayısıyla bir kimsenin bedenî bir özelliği sebebiyle alay konusu yapmanın doğru olmadığını vurgulamış oluyordu.

Hiz. Âişe, bir kişiden, taklidini yaparak bahsedince Resûlullah “Yâ Âişe! Benim şu kadar veya bu kadar menfaatim olsa bile birinin taklidini yapmak hoşuma gidip beni sevindirmez!” buyurarak ikazda bulunmuştur¹¹³³.

Dînî değerlerle alay edilmesi konusuna gelince, İslâm âlimleri, itikâdî konularla alay eden kimsenin küfre gireceği hususunda fikir birliği içindedir¹¹³⁴. Hatta iki âyette¹¹³⁵, dinî konuların alaya alındığı bir mecliste başka konulara geçilmediği takdirde o meclisin terkedilmesi emredilmekte, emre uymayarak kendi rızasıyla orada bulunanların ise, dini alaya alanlarla aynı konuma gelecekleri (إِنكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ)¹¹³⁶ (yani dinden çıkmış olacakları)¹¹³⁷ ikazı yapılmaktadır. Bu âyetler, mü’minlerin dinî konuları alaya alan haber, dizi, film, sinema vs. karşısında nasıl bir tavır takınmaları gerektiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

¹¹³⁰ Tevbe (9), 79.

¹¹³¹ Buhârî, Zekat, 10, Tefsîru Sûrati’t-Tevbe (9), 11.

¹¹³² Buhârî, *el-Edebü’l-müfred*, s. 82-83, (Bab: el-Hurûcu ile’d-day’ati), (sahih li-gayrihi).

¹¹³³ Tirmizî, Kıyâme, 51; Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Ahmed b. Hanbel, VI, 189, (sahih).

¹¹³⁴ *el-Mevsûâtü’l-fikhiyye*, III, 249-251. Ayrıca bkz. Çağrıncı, *a.g.m.*, *DİA*, XXIII, 347.

¹¹³⁵ Nisâ (4), 140; En’am (6), 68.

¹¹³⁶ Nisâ (4), 140.

¹¹³⁷ Elmalılı, *a.g.e.*, III, 1500.

3. Gıybet Etmek

Gıybet ve dedikodu, insanları inciten ve manevî şahsiyetlerini zedeleyen ahlâk dışı davranışlardır. Gıybet, bir hadiste¹¹³⁸ ifade edildiği üzere, bir kimsenin hoşlanmadığı bir halini (bir davranış, söz veya fikir) gıyabında başkasına anlatmaktır.

Fert, aile ve toplumda birtakım huzursuzluklara ve güven duygusunun sarsılmasına sebebiyet veren gıybet, İslâm dininin yasakladığı çirkin davranışlardan biridir. Allah Teâlâ Hucurât Sûresi'nde *“Kiminiz kiminizi gıybet etmesin. Hiç sizden biriniz ölmüş kardeşinin cesedini dişlemekten hoşlanır mı? İşte bundan hemen tiksindiniz! Öyleyse Allah'ın azabından korkun da bu çirkin işten kendinizi koruyun. Allah tevvabdır, rahîmdir”*¹¹³⁹ buyurmaktadır. Âyette gıybetin yasaklanmasıyla birlikte nasıl çirkin bir ahlâksızlık olduğu da vurgulanmak suretiyle mü'minlerin ondan uzak durmaları istenmektedir. Bir başka âyet-i kerimede *“Allah, ağır ve inciten sözlerin açıktan söylenmesini hiç sevmez, ancak söyleyen zulme uğramışsa o başka. Allah her şeyi hakkıyla işitir ve görür”*¹¹⁴⁰ buyrulmaktadır. Âyete göre zulme uğrayan kimse, kendine yapılan zulmü, başkasından yardım isteme durumunda veya bir mahkemede anlatabilir. Bunun dışında insanların ayıp ve kusurlarının (kötü yanları, çirkin sözleri) ifşa edilmesi, o kimselerin şeref ve haysiyetlerinin zedelenmesine yol açar. Ayrıca kamuoyunun bu tür söz, olay ve haberlerle meşgul edilmesi de doğru değildir.

Hadislerde, fert ve toplumu gıybetin yıkıcılığından korumak için birtakım uyarılarda bulunulmuştur. Resûl-i Ekrem bir hadiste “Ey dili ile inanıp kalbine iman girmeyenler! Müslümanların gıybetini yapmayınız ve onların gizli taraflarını araştırmayınız! Kim müslüman kardeşinin gizli tarafını araştırırsa Allah da o kimsenin gizli tarafını araştırır. Ve Allah, kimin gizli tarafını araştırırsa, evinin içinde bile olsa, onu herkese rezil eder”¹¹⁴¹ buyurarak gıybet etmeyi, bir başka hadiste de “Allah sizler için, dedikodu yapmayı kerih gördü” buyurarak dedikoduyu yasaklamıştır. Resûl-i Ekrem, ölünün dahi gıybetinin yapılmasını yasaklamış ve bu konuda şöyle buyurmuştur: “Ölülerinizin iyiliklerini anın, kötülüklerinden dilinizi tutun.”¹¹⁴²

¹¹³⁸ Müslim, Birr, 70.

¹¹³⁹ Hucurât (49), 12.

¹¹⁴⁰ Nisâ (4), 148.

¹¹⁴¹ Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Tirmizî, Birr, 85; İbn Mâce, Hudûd, 5.

¹¹⁴² Tirmizî, Cenâiz, 34, (zayıf); Ebû Dâvûd, Edeb, 42, (zayıf).

Resûl-i Ekrem, huzurunda gıybet yapılmasına müsaade etmemiş, gıybet yapanları da münasip bir tarzda uyarmıştır. Meselâ, Hz. Âişe, bir kişiden taklidini yaparak bahsedince, Resûlullah “Benim şu kadar veya bu kadar menfaatim olsa bile birinin taklidini yapmak hoşuma gidip beni sevindirmez” diyerek onu uyarmıştır. Yine Hz. Âişe bir seferinde “Ey Allah’ın Resûlü! Safiye küçük bir kadındır” demiş ve eliyle de kısa oluşunu göstermişti. Bunun üzerine Resûlullah “Öyle bir söz ettin ki o söz denize karışsaydı denizin suyunu bulandırırır”¹¹⁴³ demiştir.

Resûl-i Ekrem bir mecliste Mâlik b. Duşun’u sormuştu. Oradakilerden biri, “O, Allah’ı ve Resûlü’nü sevmeyen münafığın tekidir” dedi. Resûlullah bu sözden hoşlanmadı ve “O kimse hakkında böyle söyleme! Görmüyor musun! O “Lâ ilâhe illallah” sözüyle Allah’ın rızasını kazanmayı murat etmektedir” demiştir¹¹⁴⁴.

Resûlullah miraçta, gıybet eden ve insanların ırzlarına (namus ve şereflerine) dil uzatanların tırnakları ile yüzlerini ve göğüslerini tırmalayarak azap olunduklarını müşahade etmiştir¹¹⁴⁵. Yine gıybet, kabirde azaba sebep olan günahlardan biridir¹¹⁴⁶.

Sözle ve işaretle yapılan gıybet haram olduğu gibi yazı yoluyla yapılan gıybet de haramdır¹¹⁴⁷. Günümüzde medya organlarıyla (gazete, dergi, televizyon, internet) yapılan gıybet yani bir insanın gizli yanlarının açığa çıkarılması ve bundan pek çok insanın haberdar edilmesi daha büyük bir günah ve vebaldir. Kitle iletişim vasıtaları olmadığı dönemlerde bu tür haberler, en fazla içinde bulunulan beldeyle sınırlı kalırken asrımızda dünyanın dört bir yanına ulaşmaktadır.

Resûl-i Ekrem, gıybet etmeyi yasakladığı gibi gıybet dinlemeyi de yasaklamıştır¹¹⁴⁸. Buna göre medya organlarında yapılan gıybetleri dinleyenler, seyredenler ve okuyanlar bu günaha ortak olmaktadır. Bu günaha ortak olmamak için bu tür haberlerle ya ilgilenmemek ya da kalbiyle onları kerih görmek gerekir.

¹¹⁴³ Tirmizî, Kıyâme, 51; Ebû Dâvûd, Edeb, 35.

¹¹⁴⁴ Buhârî, Salat, 46, Teheccüd, 36, Et’ime, 15.

¹¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, Edeb, 35; Ahmed b. Hanbel, III, 224, (sahih).

¹¹⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 35, (sahih); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 202, (Bab: el-Ğıybetu ve kavullahi teâlâ: Ve lâ yağteb ba’dukum ba’dâ), (sahih li-ğayrihi).

¹¹⁴⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 180.

¹¹⁴⁸ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, VIII, 172, (zayıf).

Gıybet yapan kimse, günah işlemenin yanında büyük bir vebalin altına da girmiş bulunmaktadır. Gıybet günahından arınmak için tevbe etmenin farz olduğu kabul edilmektedir, fakat gıybeti yapılan kimseyle helalleşmenin gerekli olup olmadığı hususunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Onlardan bazıları “gıybet etmek mala ve cana zarar vermek gibi mezâlimden olmadığı için sadece tevbe etmek yeterlidir”, diğer bazıları “gıybet etmek mezâlimden olup hem tevbe etmek hem de çekiştirilen kişi için hayır duada bulunmak gerekir” demiştir. İslâm âlimlerinin çoğunluğu ise konuyla ilgili bir hadise dayanarak ayrıca “helâlleşmek de gerekir” demişlerdir¹¹⁴⁹. Üçüncü maddede dikkat çekilen hadis şöyledir: “Kimin bir kardeşinin ırz, şeref ve haysiyeti ile veya malı ile alakalı bir haksızlığı varsa, paranın pulun bulunmayacağı bir gün (kıyamet günü) gelmeden, hak sahibinden helallik alsın. Zira o gün kendi iyiliklerinden alınır ve hak sahibine verilir. Şayet kendi iyiliği yoksa hak sahibinin günahları kendi günahları üzerine eklenir.”¹¹⁵⁰ Bu hadise göre gıybet kul hakkına girmektedir. Gıybet eden, gıybetini yaptığı kimseden helallik almadığı sürece gıybet günahından arınmamış demektir. Bu yönüyle gıybet, bir hadiste de ifade edildiği üzere, zina etmekten daha ağır bir günahdır¹¹⁵¹. Çünkü zina eden kimse tevbe eder, umulur ki, Allah da tevbesini kabul buyurur. Fakat gıybet eden kişi, tevbe etse ve tevbesi kabul olsa bile gıybetini yaptığı kimseden helallik almadıkça o günahı arınamaz.

Ayrıca gıybeti yapılan kimsenin Allah katındaki yeri, kamu vicdanındaki saygınlığı ve gıybeti yapılan kimselerin sayısı, gıybetin günahını ve vebalini kat kat artırır. Buna göre, Allah katında değeri yüksek olan kimselerin (meselâ sahabîlerin) gıybetinin yapılması, sıradan kimselerin gıybetinin yapılması gibi değildir. Yine bir toplumun veya milletin gıybetinin yapılması, bir kişinin gıybetinin yapılması gibi değildir.

İslâm, gıybeti haram kılmakla birlikte bazı durumlarda maslahat gereği onun yapılmasına ruhsat vermiştir. Bu durumlar kısaca şunlardır:

¹¹⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 405-406; Gazzâlî, *a.g.e.*, III, 191-193.

¹¹⁵⁰ Buhârî, *Mezâlim*, 10, Rikak, 48.

¹¹⁵¹ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 173, (zayıf); İbn Ebi'd-Dünya, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Abîd b. Süfyan el-Kuraşî, *el-Ğıybetü ve'n-nemîme*, (thk. Mustafa Abdülkadir Atâ), Beyrut 1413/1993, s. 46-47, (zayıf); İbn Ebi'd-Dünya, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*, s. 119-120, (zayıf).

1. Zulme uğrayan kimsenin, kendisine yapılan zulmü (meselâ mahkemede) anlatması,

2. Çirkin (münker) bir işin önlenmesinde birilerinden yardım almak için,

3. Fetva sormak için (örneğin aile içi özel durumlarla ilgili hususlarda),

4. İnsanları zararlı kişilere karşı korumak için (meselâ bir kimsenin, evlenmeyi düşündüğü kişiyi, onu tanıyanlara sorması ve o kişinin de buna cevap vermesi, yine meselâ hadis geleneğinde rivâyete ehil olmayanların durumlarının söylenmesi),

5. Açıktan günah işleyen isyankâr kimselerin bu tür davranışlarını anlatmak (böyle kimselerin gizli yaptıklarını anlatmak yine haram olan gıybet girer),

6. Bir kimseyi bilinen bir lakabıyla anmak (meselâ topal, âmâ gibi)¹¹⁵².

Gıybet cevap verilen bu durumlar, medya için de bir ölçü teşkil etmektedir. Bir kamu görevi üstlenen medya, zararlı kimselere karşı toplumu uyarmalı, fakat bunu yaparken yukarıda belirtilen hususları dikkate alarak biri hakkında yapılan bir haberde topluma yönelik bir maslahat olup olmadığını göz önünde bulundurmalıdır.

Bir hadiste “Faciri anmaktan çekiniyor musunuz? Onun her halini açıklayın ki, herkes onu bilsin. Onda olan haller ile onu anlatınız ki, insanlar ondan kendilerini korusunlar”¹¹⁵³ buyrulmaktadır. Hadisin ifadesinden, açıktan çirkin davranışta bulunanlara karşı halkın dikkatli olması ve onlardan gelecek zararlara karşı kendilerini korumaları için onların çirkin hallerinin anlatılmasında maslahat olduğu anlaşılmaktadır. Bu kimselerin diğer gizli hallerini anlatmak ise yine haram olan gıybet kapsamına girer.

Hadis geleneğinde de hadis âlimleri, Sünnet’in yalan veya şüphe karışmadan sonraki nesillere aktarılması için bu görevi üstlenenlerin vasıfları üzerinde titizlikle durmuşlardır. Bu sebeple hadis âlimleri, râvilerin gıybetinin meşruiyeti ve hükmünü ortaya koymuşlardır. Buna göre râvilerin gıybeti, dinî ve dünyevî maslahat gereği

¹¹⁵² Gazzâlî, *İhyâ*, III, 189-191; Nevevî, *Riyâzü's-sâlihîn*, II, 271-273.

¹¹⁵³ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, I, 375, (sahih).

mubah sayılmıştır¹¹⁵⁴. Münekkit hadisçiler, hadisleri (yani dini) korumak için yalancı ve zayıf râvîleri cerh etmeyi (kusurlarını ortaya koymayı) Allah, Resûlü ve müslümanlar için hayırhahlık (nasihat) olduğunda ittifak etmişler, râvilerin kusurlarını gizlemeyi de sahtekarlık saymışlardır¹¹⁵⁵. Hatta ihtiyaç hâsıl olduğunda râvilerin cerhi vacib kabul edilmiştir¹¹⁵⁶. Dini, koruma maksatlı yapılmayan cerh (gıybet) ise haram olan gıybet kapsamına girer, dolayısıyla bunu yapan kimse de günah işlemiş olur¹¹⁵⁷.

4. Koğuculuk Yapmak

Koğuculuk (nemîme), bir kimsenin birinden duyduğu sözü bozgunculuk maksadıyla başkasına nakletmesidir¹¹⁵⁸. Gazzâlî'nin tarifine göre nemîme, birinin aleyhinde konuşulan sözü ona ulaştırmaktır¹¹⁵⁹. Koğuculuk, kendisinden söz nakledilen ile kendisine söz ulaştırılan kimseler arasında soğukluğa sebep olur. Koğuculuk, kendisinden söz götürülen insanın şeref ve haysiyetine zarar vermekle kalmaz toplum fertleri arasında fitne ve fesada da yol açar. Günümüzde insanların başkaları hakkında neler dedikleri veya neler düşündüklerinin medya yoluyla ifşa edilmesi ise, fitnenin boyutlarını kat kat artırmaktadır. Kitle iletişim araçları olmadığı dönemde belli bir çevreyle sınırlı olan bu gibi ahlâk dışı olaylar, günümüzde sınırları bilinemeyecek kadar yaygınlık kazanmış bulunmaktadır.

Koğuculuk, Kur'an'da yerilen bir ahlâk ihlâlidir. Âyet-i kerîmede “*Koğuculuk yapana uyma (ona itibar etme)! ”*¹¹⁶⁰ buyrulurak koğuculuk yapmanın çirkin bir davranış olduğuna dikkat çekilmiştir.

Resûlullah, insanlar arasında laf taşıyan, dostların arasını açmaya çalışan ve temiz insanlarda kusur arayanların Allah katında en sevimsiz kimseler olduğunu bildirmektedir¹¹⁶¹. Bir hadiste لا يدخل الجنة قتات “Koğuculuk yapan cennete giremez”¹¹⁶²

¹¹⁵⁴ Hatîb, *el-Kifâye*, II, 160; Gazzâlî, *a.g.e.*, III, 190; Nevevî, *a.g.e.*, II, 272.

¹¹⁵⁵ Müslim, *Mukaddime*, 5; Nevevî, *a.g.e.*, a.y. Daha geniş bilgi için bkz. Âşıkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, s. 65-67.

¹¹⁵⁶ Nevevî, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁵⁷ Hatîb, *el-Kifâye*, II, 161.

¹¹⁵⁸ İbnü'l-Esir Mecdüddîn, *en-Nihâye*, V, 120; Cürçânî, *Mu'cemu't-ta'rifât*, s. 207.

¹¹⁵⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 194-195.

¹¹⁶⁰ Kalem (68), 11.

¹¹⁶¹ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 47, (zayıf); Ahmed b. Hanbel, VI, 459, (zayıf); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 101-102, (Bab: en-Nemmâm), (sahih). *El-Müsne'd* ve *el-Edebü'l-müfred*'de geçen rivâyetlerde koğucular “en şerli kimseler” olarak nitelendirilmektedir.

¹¹⁶² Buhârî, *Edeb*, 50; Müslim, 168-170; Tirmizî, *Birr*, 79; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 33; Ahmed b. Hanbel, V, 389.

buyrulmaktadır. Bu hadisi, koğuculuk yapanın cehennemdeki azabını çektikten sonra cennete gireceği veya koğuculuğun haram olduğunu bildiği halde onu helal sayanın asla cennete giremeyeceği biçiminde anlamak daha uygundur¹¹⁶³. Bir başka hadiste de bir müslümanı haksız yere rezil etmek için bir sözünü ifşa eden kimseyi Allah Teâlâ'nın bu günahı sebebiyle onu cehenneme atarak rezil edeceği bildirilmektedir¹¹⁶⁴. Yine koğuculuk, kabirde azaba sebep olan günahlardan biridir¹¹⁶⁵.

Hadislerde, koğuculuk yasaklandığı gibi, koğucunun sözlerinin dinlenmesi de yasaklanmıştır¹¹⁶⁶. Koğucuların şerrinden korunmak için İmam Gazzâlî'nin de belirttiği üzere onların sözlerini dinlememek veya sözlerine itibar etmemek gerekir. Çünkü onlar fasıktır, fasığın şehadeti ise merduttur¹¹⁶⁷.

5. Sû-i zanda Bulunmak

Su-i zan, araştırma sonucu elde edilmeyen ve kesin bir bilgiye dayanmayan; iyiliğe yorma ihtimali varken insanların davranışlarını kötüye yormak demektir. Tahkik edilmemiş bir bilgi ve insanların şeref ve haysiyetini zedelemeye götüren bir yol olması hasebiyle sû-i zan, İslâm'ın yasakladığı davranışlardandır.

Allah Teâlâ âyet-i kerimede “*Ey iman edenler! Zandan çok sakının. Çünkü zanların bir kısmı günahdır*”¹¹⁶⁸ buyurmaktadır. Burada mutlak zandan değil, zanda aşırıya gitmekten ve her zannolunana tabi olmaktan men vardır¹¹⁶⁹. Çünkü zannın da çeşitleri bulunmaktadır. Bunlardan hüsn-ü zan kısmı makbul olup mü'min kimse, Allah Teâlâ, Resûl-i Ekrem, mü'minler ve aksine ihtimal olmadıkça bütün insanlar hakkında iyi zan (hayır düşüncesi) beslemelidir¹¹⁷⁰. Günah olan zan ise, insanlar hakkında haksız yere su-i zan besleyip onlar hakkında iyi değil de kötü yönde yorumlar yapmaktır. Zandan kaçınmanın bir gereği de bir âyette¹¹⁷¹ ifade edildiği üzere, zannın gerçeğin yerini tutmamasıdır.

¹¹⁶³ Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 204.

¹¹⁶⁴ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 460-461, (sahih).

¹¹⁶⁵ Buhârî, *Vudu'*, 55, Cenâiz, 81, 88, Edeb, 46; Müslim, *Tahare*, 111.

¹¹⁶⁶ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, VIII, 172, (zayıf).

¹¹⁶⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 195.

¹¹⁶⁸ Hucurât (49), 12.

¹¹⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, V, 416.

¹¹⁷⁰ “Zann”ın diğer manaları için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 497; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXII, 215.

¹¹⁷¹ Yunus (10), 36: “...Halbuki zan asla gerçeğin yerini tutamaz...”

Resûlullah Hucurât Sûresi 12. âyette nehyedilen zan hakkında “Zandan sakının! Çünkü zan, sözün en yalanıdır”¹¹⁷² buyurmuştur. Burada Resûlullah’ın (s.a.s.) yasakladığı zan, hakkında zan yapılan kimseye zarar verecek, tahkik edilmemiş zandır. Hiçbir sebep yokken bir kimseyi töhmet altında bulundurmak da bu kapsama girer. Bir delil bulunmaksızın bir kimse hakkında kalbde ilk beliren zan, açığa vurulmadıkça bir mahzur teşkil etmez. Çünkü insanların bundan kaçınmaları zordur¹¹⁷³.

Resûl-i Ekrem’in zannı sözlerin en yalanı olarak ifade etmesi, üzerinde durulması gereken bir konudur. Aslında yalan açıktır, hiçbir dayanağı yoktur ve insanlar çirkinliğinden dolayı ondan uzak durmak ister. Fakat zanna gelince, zanda bulunan kimse bir delile dayandığı vehmine kapılır, sağlam bir mesnedi olmadığı halde bir hükümde bulunur ve böylece yanılgıya düşer¹¹⁷⁴.

İmam Gazzâlî, kalbin gıybeti olarak tavsif ettiği su-i zannın yasaklanmasını şöyle izah etmektedir: Herkesin kalbinde olanı sadece Allah bilir. Onun için gözle görüp te’vil kabul etmeyen kesin bir bilgiye sahip olmadıkça herhangi bir kimse için kötü düşünmek doğru değildir. Gözün görmeyip kulağın duymadığı hususlarda kalbe gelen şüpheler şeytandandır. Şeytanı ise tasdik değil, yalanmak gerekir¹¹⁷⁵.

Su-i zannın en kötüsü ise bazı insanların düşünce ve davranışlarını iyiye yorma ihtimali varken kötüye yorarak araştırma yapmadan ve kesin bilgiye ulaşmadan sırf zanna dayanarak fiiliyata geçmektir. Bu, iki şekilde olur; insan ya su-i zan yaptığı kimseye hep kötü nazarla bakıp tavırlarını ona göre ayarlar veya fiiliyata geçerek o insan hakkındaki tahkik edilmemiş zanna dayalı kanaatlerini etrafa yayar.

6. İftira Atmak

İftira yalanın türlerinden biri olup “bir kimseye asılsız olarak suç, günah, kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat etmek”¹¹⁷⁶ anlamında kullanılmaktadır. Bühtan, ifk ve kazf de iftira manasında olup aralarında bazı farklılıklar vardır. Bühtan,

¹¹⁷² Buhârî, Nikah, 45, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr, 28; Tirmizî, Birr, 56; Ebû Dâvûd, Edeb, 48.

¹¹⁷³ İbn Hacer, *a.g.e.*, X, 496; Aynî, *a.g.e.*, XXII, 214.

¹¹⁷⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, X, 497.

¹¹⁷⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 187.

¹¹⁷⁶ Çağrı, Mustafa, “İftira”, *DİA*, XXI, 522.

bir insanın yapmadığı bir fiili ona isnad etmek¹¹⁷⁷, inanılması güç, insanı hayrette bırakan iftira demektir¹¹⁷⁸. İfk, başkasının ortaya attığı iftirayı yaymaktır¹¹⁷⁹. Kazf ise, iffetli kadınlara zina isnadında bulunmak demektir¹¹⁸⁰.

İftira, insanın manevî şahsiyetine yapılan tecavüzün en kötü ve en çirkin olanıdır. Çünkü kişinin, şahsına atılan iftiralarından beri (masum) olduğunu ispat etmesi çok güçtür. İftira yoluyla insanın manevî şahsiyetinin zedelenmesi bazen onun maddî hayatına da zarar vermektedir. Bu yönüyle iftira, bir kimsenin malını çalmaktan daha ağır bir cürümdür. Nebî (s.a.s.), iftiranın daha berisinde sayabileceğimiz töhmete bile meydan verilmemesini istemektedir. Onun için Resûlullah, seferden gelen bir kocanın gece vakti ansızın evine girmesini hoş karşılamamıştır¹¹⁸¹.

Allah Teâlâ “Kim bir hata (küçük günah) veya büyük günah işler, sonra onu masum olan birinin üstüne atarsa, bir iftira ve pek kesin bir vebal yüklenmiş olur”¹¹⁸² ve “Mü’min erkek ve mü’min kadınlara haksız yere, yapmadıkları işlerden ötürü kötü söz ve hareketleriyle eziyet edenler, bir iftira ve aşikâr bir günah yüklenmişlerdir”¹¹⁸³ buyurmaktadır. Her iki âyette de müfterinin büyük bir vebal yüklendiği vurgulanırken ikinci âyette iftiranın mü’minlere eziyet edici yönüne dikkat çekilmektedir. Bir hadiste de bir mü’minde olmayan kötü bir davranış¹¹⁸⁴ ona izafe eden kimsenin, cehennem ehlinin vücudundan akan kan, irin ve cerahatin karışımından oluşan bir bataklıkta içinde bulunma cezasına çarptırılacağı bildirilmektedir¹¹⁸⁵. Bazı âlimler, bu kimse tevbe etmedikçe ve iftirada bulunduğu kimseden helallik almadıkça bu cezadan kurtulamaz; bazıları da bu kimse cehennemde kendisi için hazırlanan bataklıkta bu günahının cezasını çekecek kadar kalmadıkça oradan kurtulamaz, demektedir¹¹⁸⁶.

İftiranın en ağırı, iffetli kadınlara zina isnadında (kazf) bulunmaktır. Onun için İslâm, mü’minler içinde iffetli kadınların şeref ve haysiyetlerinin korunmasına ayrı bir

¹¹⁷⁷ Gazzâlî, *a.g.e.*, III, 180.

¹¹⁷⁸ İbnü’l-Esir Mecdüddîn, *en-Nihâye*, I, 165.

¹¹⁷⁹ Gazzâlî, *a.g.e.*, a.y.

¹¹⁸⁰ Feyyûmî, *el-Misbâh*, s. 256.

¹¹⁸¹ Buhârî, *Nikah*, 120.

¹¹⁸² Nisâ (4), 112.

¹¹⁸³ Ahzab (33), 58.

¹¹⁸⁴ Azîmâbâdî, *Avnû’l-Ma’bûd*, X, 5.

¹¹⁸⁵ Ebû Dâvûd, *Akdiye*, 14.

¹¹⁸⁶ Azîmâbâdî, *a.g.e.*, X, 6.

ehemmiyet vermiştir. Resûlullah kazfı, helak edici yedi günahdan biri saymış¹¹⁸⁷ âyet-i kerimde de bu suçu işleyenlere seksen değnek had cezası vurulması ve şehadetlerinin ebediyen kabul edilmemesi cezası verilmiştir¹¹⁸⁸. Zina isnadında bulunanların şehadetlerinin kabul edilmemesi, sosyal hayatta o kimselere uygulanan ciddi bir müeyyidedir. Allah Teâlâ onların artık güvenilir kimse olmadıklarını açıkça bildirmektedir. Bir başka âyette de namuslu kadınlara zina isnadında bulunanların hem dünyada hem de ahirette lanetlendikleri ve ahirette büyük bir azaba uğratılacakları ifade edilmektedir¹¹⁸⁹.

İbn Abbas'ın (ö. 68/687) rivâyetine göre, Resûl-i Ekrem, karısını zina yaparken yakaladığını söyleyen Hilal b. Ümeyye'ye ya dört şahit getirmesini ya da kendisine 80 değnek had cezası vurulacağını bildirdi. Hilal b. Ümeyye doğru sözlü olduğu konusunda ısrar etti. Tam o esnada Hz. Cebrâil "*Kendi eşlerini zina etmekle suçlayıp da buna dair kendileri dışında şahit bulamayan kocalar ise...*" cümlesiyle başlayan lian âyetlerini (Nur (24), 6-9) indirdi¹¹⁹⁰. Böylece Hilal b. Ümeyye, 80 değnek had cezasından kurtulmuş oldu.

İffetli kadınlara zina isnadında (kazf) bulunmayı yasaklamanın hikmeti, insanları, başkalarının cinsel ilişkileri ile ilgili dedikodulardan engellemek, toplumun ve fertlerin haysiyet ve şerefini korumaktır. Bu dedikodulardan en fazla zarar gören kadınları, böylesine koruyan başka hiçbir sistem mevcut değildir¹¹⁹¹.

İftiraya uğramak, insanları çok incitici ve şeref ve haysiyetlerini zedeleyici bir ahlâksızlıktır. Hz. Âişe'ye iftira atıldığında başta kendisi ve Resûl-i Ekrem olmak üzere

¹¹⁸⁷ Buhârî, Vesâyâ, 23, Hudûd, 44; Müslim, İman, 145.

¹¹⁸⁸ Nur (24), 4. Sonraki âyette "Ama bu iftira suçundan sonra tevbe edip halini düzelterler bu fâsıklık damgasından kurtulurlar. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir" buyrulmaktadır. Tevbe edenin şehadetinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Bazıları kabul edileceğini söylerken bazıları da kabul edilmeyeceğini söylemişlerdir. Bkz. Buhârî, Şehâdât, 8; *el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye*, XXVI, 224.

¹¹⁸⁹ Nur (24), 23.

¹¹⁹⁰ Buhârî, Tefsîru Sûrati'n-Nûr (24), 3. Liân: "karşılıklı lânetleşme" demektir. Fıkıh terimi olarak liân, karısının zina ettiğini veya doğan/doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin masum olduğuna aynı tarzda yemin etmesi demektir. Bir kimseyi zina suçuyla itham eden kişi iddiasını dört şahitle ispat etmek mecburiyetindedir. Bunu yapamadığı takdirde zina iftirası (kazf) suçunu işlemiş olur. Bunun tek istisnası, karısını zina yaparken gören veya evlilik içinde doğan/doğacak çocuğun kendisinden olmadığını bilen kocanın durumudur. Koca, hâkim huzurunda dört defa açık bir yeminle karısının zina yaptığını ileri sürer veya doğan/doğacak çocuğun kendisinden olmadığını söyler. Bu durumda kocaya kazf cezası verilmez. Kadın da aynı şekilde zina isnadını dört yeminle reddeder ve o da cezadan kurtulmuş olur. Aydın, M. Akif, "*Liân*", *DİA*, XXVII, 172.

¹¹⁹¹ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İzmir 2005, s. 349.

bütün müslümanlar büyük bir üzüntü yaşamışlardı. Nihayet Hz. Âişe'nin masum olduğunu bildiren âyet-i kerime¹¹⁹² indi ve böylece müslümanlar da büyük bir sevinç yaşadı¹¹⁹³.

İslâm, iftirayı haram kılmakla birlikte asılsız olması muhtemel haberlere doğruymuş gibi ilgi gösterme ve bunlara gerekli araştırmalar yapmadan inanmayı da yasaklamıştır¹¹⁹⁴. Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'de, Hz. Âişe'ye atılan iftira karşısında müslümanların durumunu değerlendirirken bütün mü'minlerin böyle bir habere inanmayıp iftira atılan kimseye hüsn-ü zanda bulunmaları gerektiğini vurgulamakta, bu tür asılsız iftiraların yayılmasından hoşlananların dünyada ve ahirette elim bir azapla cezalandırılmayı hak ettiklerini bildirmektedir¹¹⁹⁵.

İftira konusuyla ilgili önemli bir husus da, mahkemeye intikal etmiş meselelerde suçluluğu mahkemeye onaylanmamış kişilerin suçlu ilan edilmemesi gerektiğidir. Aksi takdirde iftira günahı işlenmiş olur. Çünkü İslâm hukukunun umumi prensiplerinden biri de “berâet-i asliye” yani “kişinin borçsuzluğu ve suçsuzluğunun asıl olması” ilkesidir. Berâet-i asliye, ceza hukukunda “kişinin suçsuzluğunun asıl olması”, borçlar hukukunda da “kişinin aksine bir delil bulununcaya kadar borçsuzluğunun asıl olması” anlamına gelir. Mecelle'de “Berâet-i zimmet asıldır”¹¹⁹⁶ şeklinde ifade edilen genel kaide de bilhassa bu son anlamdadır¹¹⁹⁷.

7. Çirkin Lakap Takmak

Aşağılayıcı bir davranış olan çirkin lakap takmak, insanları incitmenin yanında onların şeref ve haysiyetlerini de rencide eder. Onun için İslâmiyet bu tür ahlâksızlıkları hoş karşılamamış ve haram kılmıştır.

Allah Teâlâ Hucurât Sûresi'nde “*Birbirinize kötü lakaplar takmayın!*”¹¹⁹⁸ buyurarak katî surette bu ahlâksızlığı yasaklamıştır. Bir rivâyete göre bu âyetin Benî

¹¹⁹² Nur (24), 11, 16.

¹¹⁹³ Buhârî, Şehâdât, 15, Meğâzî, 34, Tefsîru Sûrati'n-Nûr (24), 6, 11; Müslim, Tevbe, 56.

¹¹⁹⁴ İsrâ (17), 36; Hucurât (49), 6.

¹¹⁹⁵ Nur (24), 12, 19.

¹¹⁹⁶ Ali Haydar Efendi, Hocaeminefendizâde Küçük, *Düreri'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Riyad 1423/2003, I-IV, I, 25-26.

¹¹⁹⁷ Bardakoğlu, Ali, “Berâet”, *DİA*, V, 471.

¹¹⁹⁸ Hucurât (49), 11.

Selime kabilesi hakkında indiği söylenmektedir. Bu kabiledaki insanların iki veya üç isimleri vardı. Resûlullah Medine'ye hicret ettiğinde onlardan birini, isimlerinden herhangi biriyle çağırdığı zaman, oradakiler “Yâ Resûlallah! O kimse, bu isimle çağrılmaktan hoşlanmaz” dediler. Bunun üzerine bu âyet indi¹¹⁹⁹.

Bazı âlimler de bu âyetin, müslümana “Ya fâsık”, “Ya münafık” veya “Ya kâfir” denilmesini yasakladığı görüşündedir¹²⁰⁰. Bu görüşlerden hangisi daha isabetli olursa olsun âyetteki yasaklama genel (mutlak) olup insanları, hoşlanmayacağı bir isim, bir sıfat veya bir lakapla çağırmak, İslâm'a göre doğru değildir¹²⁰¹.

8. Hicvetmek/Yermek

Hiciv, şiir yoluyla bir kimseyi ayıplamak, aşağılamak veya bir kimseye sövmek demektir¹²⁰². Tesirli ve mübalağaya açık olduğundan şiir yoluyla yapılan yermeler, daha çok rencide edici ve yaralayıcıdır.

İslâm dini, müslümanın hicvedilmesini doğru bulmaz. Bu yolla müslümanlara eziyet eden kimseler, günah işleyerek fıska girmekte, dolayısıyla şahitlik vasıfları da düşmüş bulunmaktadır. Müslümanı hicveden şiirler yazmak günah olduğu gibi böyle şiirleri okumak da günahıdır. Kâfiri hicvetmek ise caizdir. Bid'atçılar da bid'atlarına karşı insanları uyarmak için hicvedilebilir¹²⁰³.

Cahiliye döneminde Araplar en çok hicivden çekinirlerdi. Kabileler arasındaki muharebelerde bir şair esir düşünce kendilerini hicvetmeyeceğine dair taahhüt alındıktan sonra serbest bırakılırdı. Bazen de esir alınan şairin dili kayışla bağlanırdı¹²⁰⁴. Bu durum İslâmiyet geldikten sonra da devam etmiştir. Ebû Azze Amr b. Abdullah el-Cumahî, Bedir'de esir düşmüştü. Fakir biri olduğunu ve bakmakla yükümlü ailesi bulunduğunu Resûlullah'a arzetti. Bunun üzerine Resûlullah ondan fidye almadı, fakat (diliyle, yani şiirle) müslümanlar aleyhinde bulunmamak şartıyla onu serbest bıraktı. O

¹¹⁹⁹ Ebû Dâvûd, Edeb, 63. Ayrıca bkz. Tirmizî, Tefsîru Sûrati'l-Hucurât (49), 3.

¹²⁰⁰ Taberî, *a.g.e.*, XXI, 369-371.

¹²⁰¹ a.mlf., *a.g.e.*, XXI, 371.

¹²⁰² Feyyûmî, *el-Misbâh*, s. 327.

¹²⁰³ İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali, *ez-Zevâcîr an iktirâfi'l-kebâir*, Beyrut 1426/2005, I-II, (tek mücellled), II, 294-297.

¹²⁰⁴ Zeydan, *Târîhu't-temeddüni'l-İslâmî*, III, 31-32; Esad, *İslâm Tarihi*, s. 202-203.

da Resûlullah'ı öven güzel bir şiir söyledi¹²⁰⁵. Fakat daha sonra Ebû Azze, bedevileri şiirle Uhud Savaşı'na teşvik ederek Resûlullah'a verdiği ahdi bozdu¹²⁰⁶. Resûlullah onu Uhud Savaşı'nda esir aldı, hapse attı ve Ebû Azze orada öldü¹²⁰⁷. Yine Resûlullah, şiir yoluyla İslâm'a saldıran Ka'b b. Eşref'i öldürmüştü¹²⁰⁸, Abdullah b. Hatal'ı Mekke Feth'inde af dışı bırakmıştır¹²⁰⁹.

Bir sahâbî, cariyesini, Resûlullah'ı şiirleriyle hicvettiği için öldürmüştü. Resûlullah bu durumdan haberdar oldu ve bir mecliste cariyeyi öldürenin kim olduğunu sordu. Bunun üzerine cariyesini öldüren sahâbî ayağa kalkarak öldürme sebebini söyledi. Resûlullah bunun üzerine kendisini hicveden cariyenin kanını heder saydı, yani onu öldüren kişiye kısas uygulamadı¹²¹⁰.

Öte yandan Resûlullah şiiri, düşmanlarını hicvetmek maksadıyla etkili bir biçimde kullanmış; Hassan b. Sâbit, Abdullah b. Revâha ve Ka'b b. Eşref gibi sahâbîleri bu hususta istihdam etmiştir¹²¹¹. Resûlullah, şiirin düşmana karşı oktan daha tesirli olduğunu bildirmiş, Hassan b. Sâbit'in Kureyşli müşrikleri hicvetmesinden büyük bir memnuniyet duymuş¹²¹², Kureyza Günü ona "Şu müşrikleri hicvet (yaptıkları hıyanetleri birer birer say, dök)! Şüphesiz Cibril seninle beraberdir"¹²¹³ diyerek onu bu işe teşvik etmiştir. Yine Resûlullah, Mescid'de Hassan b. Sâbit için bir minber kor, Hassan da o minbere çıkar ve Resûlullah'ın aleyhine konuşanları hicvederdi. Bunun üzerine Resûlullah da şöyle buyururdu: "Muhakkak ki, Allah'ın Resulü'nü savunduğu sürece, Ruhü'l-kudüs Hassan ile beraberdir."¹²¹⁴

9. Sövmek

Bir kimseye çirkin ve ağır sözler sarfetmek anlamına gelen sövme, insanları rencide eden ve manevî şahsiyetlerini zedeleyen ahlâk dışı davranışlardan biridir.

¹²⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, II, 231.

¹²⁰⁶ a.mlf., *a.g.e.*, III, 34.

¹²⁰⁷ a.mlf., *a.g.e.*, III, 78-79.

¹²⁰⁸ Buhârî, Cihad, 158, Meğâzî, 15; Müslim, Lukata, 119.

¹²⁰⁹ Buhârî, Sayd, 18, Meğâzî, 48; Müslim, Hac, 450; Taberî, *Târîhu'l-ümme ve'l-mülûk*, III, 59.

¹²¹⁰ Ebû Dâvûd, Hudûd, 2; Nesâî, Tahrimü'd-dem, 16. Resûlullah'a söven kimse eğer müslüman ise öldürülmesi konusunda İslâm âlimleri fikir birliği içindedir; eğer zimmi ise öldürülmesi konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf vardır. Bkz. Azîmâbâdî, *Avnû'l-Ma'bûd*, XII, 16; Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*, XVII, 301.

¹²¹¹ Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 157.

¹²¹² Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 157; Tirmizî, Edeb, 70. Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıb, 16; Ahmed b. Hanbel, VI, 387.

¹²¹³ Buhârî, Meğâzî, 30.

¹²¹⁴ Tirmizî, Edeb, 70; Ebû Dâvûd, Edeb, 87.

Allah Teâlâ “Onların Allah’tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki, onlar da cahillik ederek hadlerini aşır Allah’a hakaret etmesinler!”¹²¹⁵ buyurmaktadır. Âyette “Allah’tan başka taptıkları tanrılar” ifadesinden onların itibar ettikleri veya sevdikleri devlet başkanları, dinî büyükleri veya inançlarını da anlamak mümkündür. Bunlara sövmemek gerekir. Çünkü insanlar, sevdiklerine dil uzatılmasını hoş karşılamaz.

Resûlullah, müslümana sövmenin fık olduğunu bildirmektedir¹²¹⁶. Fısk, dinin çizdiği sınırların dışına çıkmak demektir. Bazı hadislerde bir kimse, bir müslümanı fıska veyahut küfre isnad ederse (yani ona “fâsık” veya “kafir” derse), eğer o kimse fâsık veya kafir değilse bu sözün söyleyene döneceği belirtilmektedir¹²¹⁷. Resûlullah, birbirine söven kimseleri, birbirleriyle itişen ve birbirlerine yalan söyleyen iki şeytana benzetmiştir¹²¹⁸.

Resûl-i Ekrem, ölümlere sövülmesini de yasaklamıştır¹²¹⁹. Çünkü onlar hatalarıyla savaplarıyla (doğrularıyla) Allah’ın huzuruna gitmişlerdir. Ayrıca onların geride kalan akrabaları, onlar hakkında söylenen ağır ifadelerden incinebilirler¹²²⁰. Resûlullah, ashâbını, Bedir’de öldürülen müşriklerin aleyhinde kötü söz sarfetmekten menederek şöyle buyurmuştur: Onlara sövmeyiniz. Zira sizin söylediklerinizden onlara bir şey gitmeyecektir (onlara bir zarar dokunmayacaktır). Ancak geride kalan yakınlarına eza vermiş (üzmüş) olursunuz. İyi biliniz ki, kaba ve kötü söz mezmumdur¹²²¹.

Ebû Cehil’in oğlu İkrime müslüman olduğunda Resûlullah, ashâbına “İkrime aranızda katılıyor, onu gördüğünüzde babası Ebû Cehil’e sövüp hakaret etmeyin, çünkü ölüye yapılan hakaret, hayatta olanı incitir”¹²²² diyerek tenbihte bulunmuştur. Ayrıca “Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin. Ne mâlum? Belki alay edilenler edenlerden daha hayırlıdır...” âyetinin nüzûl sebeplerinden birinin

¹²¹⁵ En’am (6), 108.

¹²¹⁶ Buhârî, İman, 36, Fiten, 8, Edeb, 44; Müslim, İman, 116.

¹²¹⁷ Buhârî, Edeb, 44, 73.

¹²¹⁸ Ahmed b. Hanbel, IV, 162, (sahih).

¹²¹⁹ Buhârî, Cenâiz, 97, Rikak, 42.

¹²²⁰ Tirmizî, Birr, 51.

¹²²¹ Aynî, a.g.e., VIII, 332.

¹²²² İbn Sa’d, a.g.e., VI, 85-88.

de Ebû Cehil'in oğlu İkrime'yi inciten sözlerin sarfedilmesi olduğu rivâyet edilmektedir. İkrime, Medine'ye müslüman olarak geldiğinde, müslümanlar onu görünce “Bu ümmetin firavununun oğlu!” diye ağır sözler söylüyorlardı. İkrime bu durumu Resûlullah'a şikayet etti ve bunun üzerine bu âyet-i kerime nazil oldu¹²²³.

10. Lanet Etmek

Lanet, lanet edilen kimsenin (veya nesnenin) Allah'ın rahmetinden kovulmasını ve uzaklaştırılmasını istemek demektir¹²²⁴. “Allah'ın laneti üzerine olsun!” demek “Allah'ın rahmetinden uzak olsun!” manasına gelmektedir¹²²⁵.

Lanet, “Allah'ın rahmetinden uzak olsun!” veya “Allah'ın rahmetinden uzak oldu!” manasında beddua olduğu için ancak bunu hakedenler hakkında söylemek caizdir. Bunlar ise kafir, zâlim ve fâsık kimselerdir. Bunlardan başkasına lanet okumak caiz değildir. “Allah'ın rahmetinden uzak oldu” demek, Allah'ın bilgisi dahilinde olan gaybe dair bir hükümde bulunmak demektir. Gaybı ise sadece Allah bildiğine göre, lanet etmek suretiyle gayble ilgili bir hükümde bulunan kimse de günah işlemiş olmaktadır¹²²⁶. Küfür üzerine öldüğü kesin olarak bilinen kimseye lanet okunabilir, fakat bu, lanet okunan kimsenin hayatta olan müslüman yakınlarını üzecekse caiz değildir¹²²⁷.

Enes b. Mâlik, Resûlullah'ın ahlâkını anlatırken şöyle demiştir: “Resûlullah çirkin söz söyleyen, la'net eden, söven bir kimse değildi. O birini itab edeceği esnada “Ona ne oldu? Alnı toprak olasıca!” derdi.”¹²²⁸ Resûlullah, mü'minlere lanet edilmesini yasaklamış, “mü'mine lanet etmenin onu öldürmek gibi olduğu”nu ifade buyurmuştur¹²²⁹. Yine Resûlullah, mü'minin lanet edici bir kimse olmadığını¹²³⁰ bildirmiş ve Allah'ın lanetiyle, gazabıyla ve cehennemle lanetleşmekten nehyetmiştir¹²³¹.

¹²²³ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, XIX, 387. Ayrıca bkz. İbn Sa'd, *a.g.e.*, VI, 87-88.

¹²²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 154.

¹²²⁵ Aynî, *a.g.e.*, IV, 286.

¹²²⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, 154.

¹²²⁷ a.mlf., *a.g.e.*, 155.

¹²²⁸ Buhârî, *Edeb*, 38, 44.

¹²²⁹ Buhârî, *Edeb*, 44, 73; Müslim, *İman*, 116.

¹²³⁰ Tirmizî, *Birr*, 48; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 99-100, (Bab: Leyse'l-mü'minu bi't-ta'an), (sahih).

¹²³¹ Tirmizî, *Birr*, 48; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 45.

Resûl-i Ekrem bir hadiste “Bir kul bir şeyi lanetlediği zaman o lanet semaya yükselir. Semanın kapıları o lanete kapanır. Derken lanet yeryüzüne döner. Bu sefer yeryüzünün kapıları da kapanır. Sonra sağa-sola yönelir, gidecek yer bulamayınca lanet edilene varır. Eğer o kimse (veya nesne), lanete müstahaksa onda kalır, değilse lanet edene döner”¹²³² buyurmuştur. Lanetin ifade ettiği mana ve bu hadisin uyarısı, çok lanet okuyan kimselerin dikkat etmesi gereken önemli hususlardır. Akıl sahibi bir kimsenin, müstahak olmayan birine okuduğu lanetin kendisine döneceğini bile bile o çirkin ifadeleri söyleyeceği düşünülemez.

Resûl-i Ekrem, özellikle kadınları çok lanet ettikleri için uyarmıştır. Bir defasında O (s.a.s.) “Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Çünkü ben, siz kadınları, cehennem halkının çoğunluğu olarak gördüm” diyerek kadınlara nasihatte bulunmuştu. Bunun üzerine kadınlar “Yâ Resûlallah! Ne sebeple kadınlar cehennem halkının çoğunluğu olmuşlardır?” diye sordular. Resûlullah onlara “Sizler laneti çok söylersiniz, kocalarınıza karşı küfran-ı nimette bulunursunuz (nankörlük edersiniz)” diye cevap verdi¹²³³.

Abdullah b. Amr’ın (ö. 65/685) rivâyetine göre Resûlullah “Büyük günâhların en büyüğünden biri, kişinin anasına babasına lanet etmesidir” buyurdu. Orada bulunanlar tarafından kendisine “Yâ Resûlallah! İnsan anasına babasına nasıl lanet eder? diye soruldu. Resûlullah “O kimse bir başkasının babasına söver, o da karşılık olarak onun babasına söver; yine o kişi bir başkasının anasına söver, o da karşılık olarak onun anasına söver” buyurdu¹²³⁴.

Resûlullah, kendisine gelen lanet taleplerine “Ben lanetleyici olarak gönderilmedim, bilakis rahmetle gönderildim”¹²³⁵ diye cevap vermiş; Habbat b. Erett’in düşmanlara beddua etmesi talebi karşısında kıpkırmızı olmuş¹²³⁶; Tufeyl b. Amr ed-Devsî’nin İslâmiyet’i kabul etmeyen kabilesi Devs hakkında beddua talebi karşısında “Allahım! Devs halkına hidâyet ver de onları İslâm camiasına dâhil eyle” diyerek hayır duada bulunmuştur¹²³⁷.

¹²³² Ebû Dâvûd, Edeb, 45.

¹²³³ Buhârî, Hayz, 6; Zekat, 44.

¹²³⁴ Buhârî, Edeb, 4.

¹²³⁵ Müslim, Birr, 87.

¹²³⁶ Buhârî, Menâkibü’l-Ensâr, 29.

¹²³⁷ Buhârî, Cihad, 100, Meğâzî, 75.

Resûlullah, sadece insanları lanetlemeyi değil diğer varlıkları lanetlemeyi de yasaklamıştır. Seyir halindeyken bir parça duraklayan devesine lanet okuyan Ensar'dan birine Resûlullah “O deveden in! Lanetlenmiş bir binekle bize arkadaşlık etme!” dedikten sonra “Kendinize beddua etmeyiniz, çocuklarınıza beddua etmeyiniz, mallarınıza da beddua etmeyiniz. Zira bu durum dileklerin kabul edildiği bir zamana denk gelir de Allah bedduanızı kabul ediverir” buyurmuştur¹²³⁸. Yine bir sefer esnasında Ensar'dan bir kadın devesine kızarak onu lanetlemiş, bunun üzerine Resûlullah “Devenin üzerindeki alını ve onu salıverin. Çünkü o, lanetlenmiştir”¹²³⁹ buyurmuştur. Bir başka rivâyette de “Üzerinde lanet olan bir deve bizimle yolculuk etmesin!”¹²⁴⁰ buyurmuştur. Resûlullah'ın burada yaptığı uyarıdan maksadı, lanetlemenin doğru olmadığına dikkat çekmek, lanet okuyan kadını ve diğer insanları bu çirkin işten sakındırmaktır¹²⁴¹. Resûlullah, rüzgârın üzerindeki elbiseyi düşürmesinden dolayı rüzgârı lanetleyen bir başkasını da bu yaptığı işten nehyetmiştir¹²⁴².

Resûlullah'ın lanet okuduğu durumlar da olmuştur. Meselâ Hendek Savaşı'nda Resûlullah, düşman orduları için “Allah, düşmanların üzerine, evlerine ve kabirlerine ateş doldursun! Çünkü onlar bizi orta namazdan (ikinci namazı) alıkoydular, nihayet güneş battı”¹²⁴³ diye, hidayete davet için gönderdiği mektubunu yırtan Kısra hakkında “Parça parça olsunlar!”¹²⁴⁴ diye ve Mudar kabilesinin başına kıtlık gelmesi için beddua etmiştir¹²⁴⁵.

Resûl-i Ekrem, Kabe'de namaz kılarken secde anında Ebû Cehil başına deve işkembesi atınca üç defa “Allahım Kureyşi Sana havale ediyorum. Ebû Cehil b. Hişâm'ı, Utbe b. Rabîa'yı, Şeybe b. Rabîa'yı, Velid b. Utbe'yi, Ubeyy b. Halefî, Ukbe b. Ebi Muayt'ı Sana havale ediyorum!”¹²⁴⁶ demiştir. Fakat Allah Teâlâ, bu beddua

¹²³⁸ Müslim, Zühd, 74.

¹²³⁹ Müslim, Birr, 80-81.

¹²⁴⁰ Müslim, Birr, 82, 83. Resûl-i Ekrem'in “deveyi salıverin” veya “bizimle yolculuk etmesin” demesi, lanetlenmiş devenin yanlarında bulunmasını istememesinden ileri gelmektedir. Yoksa devenin Resûl-i Ekrem'in yanında onunla yolculuk yapılması dışındaki durumlarda üzerine binilmesi, kesilmesi, satılması gibi diğer tasarruflar caizdir. Bkz. Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 147-148.

¹²⁴¹ Nevevî, *a.g.e.*, XVI, 147.

¹²⁴² Tirmizî, Birr, 48, (Hadis, Tirmizî'ye göre “hasen garîb”, Albânî'ye göre “sahih”tir); Ebû Dâvûd, Edeb, 45.

¹²⁴³ Buhârî, Meğâzî, 29, Cihad, 98.

¹²⁴⁴ Buhârî, Meğâzî, 82, Cihad, 101.

¹²⁴⁵ Buhârî, Cihad, 98.

¹²⁴⁶ Buhârî, Cihad, 98.

üzerine Resûlû'nü “*Bu hususta sana ait bir iş yoktur: Allah ister onlara tevbe nasip edip bağışlar, ister nefislerine zulmettikleri için onları cezalandırır. Senin görevin sadece uyarıp irşat etmektir*”¹²⁴⁷ âyet-i kerimesiyle uyarmıştır¹²⁴⁸. Diğer taraftan âyet-i kerîme “Belki de onlar müslüman olurlar, mel’un olduklarını nereden biliyorsun?!” uyarısını ihtiva etmektedir¹²⁴⁹.

Resûlullah, bu saydıklarımızdan başka Kur’an’da yasaklanan fiilleri işleyenlere de lanet okumuştur. Meselâ, faiz yiyenlere¹²⁵⁰, Allah’tan başkasının adıyla kesim yapanlara¹²⁵¹ lanet etmiştir. Yine Resûlullah, Peygamberler’inin kabirlerini mescid haline getiren yahudi ve hristiyanlara¹²⁵², dinara, dirheme kul olanlara¹²⁵³, Allahın bahşettiği tabi hallerini bozanlara¹²⁵⁴ lanet etmiştir.

Özetle, mü’minlerin, Resûlullah’ın lanet etmeyi yasaklayan buyruklarına uyarak lanet okumaktan dillerini tutmaları en selametli yoldur. Zira hakeden kimseye lanet okumak kişiye sevap kazandırmaz. Lanetlenen kimsenin bunu hak etmediği durumda ise, kişi hem günah işlemiş olmakta hem de okuduğu lanet kendine dönmektedir.

Günümüzde dizi ve filmlerde “lanet”in çok sık kullanıldığı görülmektedir. “Lanet”in ifade ettiği mana ve ne kadar tehlikeli olduğunu bildiren hadisler dikkate alınarak kamu hizmeti veren medya organlarında bu tür çirkin ifadeler kullanılmamalı ve “lanet okuma”nın yaygınlaşmasına meydan verilmemelidir.

III. AYRIMCILIK

Ayrımcılık, kelime manası, ayırım yapmak, tefrikacılık, fark gözetmek, eşit muamele yapmamak demektir¹²⁵⁵. Terim manası ise, ırk, inanç, sosyal statü vb.

¹²⁴⁷ Âl-i İmrân (3), 128.

¹²⁴⁸ Buhârî, Meğâzî, 21, Tefsîru Sûrati Âl-i İmrân (3), 9; Müslim, Mesacid, 294; Taberî, *Câmiü’l-beyân*, VI, 43-48.

¹²⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 155.

¹²⁵⁰ Müslim, Mûsâkât, 106.

¹²⁵¹ Müslim, Edâhî, 43.

¹²⁵² Buhârî, Cenâiz, 61, Enbiya, 50.

¹²⁵³ Buhârî, Cihad, 70, Rikak, 10.

¹²⁵⁴ Buhârî, Libas, 84, 85, 87; Müslim, Libas, 120.

¹²⁵⁵ Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, I, 236.

açılardan fert, topluluk veya milletler arasında eşit muamelede bulunmamak; bazı insanları üstün, bazılarını da aşağı görmek demektir. Ayrımcılık, hayatın her alanında görülebildiği gibi medyada da sıkça görülen bir ahlâk ihlâlidir. Bu ihlâlê karşı basın ve yayın kuruluşlarının meslek ilkelerinde şu maddeler düzenlenmiştir:

“Gazeteci; başta barış, demokrasi ve insan hakları olmak üzere, insanlığın evrensel değerlerini, çok sesliliği, farklılıklara saygıyı savunur. Milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, dil, din, sınıf ve felsefî inanç ayrımcılığı yapmadan tüm ulusların, tüm halkların ve tüm bireylerin haklarını ve saygınlığını tanır. İnsanlar, topluluklar ve uluslar arasında nefreti, düşmanlığı körükleyici yayından kaçınır. Bir ulusun, bir topluluğun ve bireylerin kültürel değerlerini ve inançlarını (veya inançsızlığını) doğrudan saldırı konusu yapamaz.”¹²⁵⁶

“Yayınlarda hiç kimse; ırkı, cinsiyeti, sosyal düzeyi ve dinî inançları nedeniyle kınanamaz, aşağılanamaz.”¹²⁵⁷

“Gazeteciler ırk, cinsiyet, yaş, din, etnik kimlik, coğrafya, cinsel eğilim, sakatlık, fiziksel görünüm ya da toplumsal statüye ilişkin basmakalıp yargılardan kaçınmalıdır. İğrenç olduğunu düşünseler bile her türlü fikrin serbestçe dolaşımını desteklemelidirler.”¹²⁵⁸

“Gazeteci, yayınlarda ırkçılık ve taassup propagandası yapma, dinleri tahkir veya onlara karşı nefret oluşturma, başkalarının inançlarına dil uzatma veya toplumun herhangi bir kesimine ayrımcılık uygulama veya onları aşağılama gibi taraftarlık ifade eden davranışlardan uzak durmalıdır.”¹²⁵⁹

Gerek ülkemizde gerek uluslararası alanda ayrımcılığın tezahürlerinden biri, terör olaylarında eğer fail müslüman ise, medyada, bütün müslümanlar teröristmiş veya İslâm terörün kaynağıymış gibi bir ortam oluşturmak ve bu yolla müslümanları ve İslâm’ı karalamak amacıyla teröristin dinine vurgu yapılmaktadır. Fakat başka bir dinden olan teröristin haberlerde sadece ismine yer verilmekte, dinine ise vurgu

¹²⁵⁶ <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 01.08.2008).

¹²⁵⁷ http://www.basinkonsej.org.tr/lang_tr/pressOccupationPrinciples.asp, (i.e.t. 01.08.2008).

¹²⁵⁸ ABD Profesyonel Gazeteciler Derneği Etik İlkeleri. Bkz. Demir, *Medya Etiği*, s. 80.

¹²⁵⁹ http://www.minfo.gov.eg/AR_Agrements.aspx, (i.e.t. 26.10.2009).

yapılmamaktadır. Yapılan bir araştırmaya göre, Batı’da İslâm’ın şiddet ve terör olaylarıyla irtibatlandırılması şeklinde yanlış algılamının en önemli kaynağı, medyanın İslâm’ı sunuş yöntemidir¹²⁶⁰.

Ülkemiz medyasında da ayrımcılık bariz bir şekilde ve sıkça görülmektedir. Bilhassa dindarlar, inançlarından, hayat ve giyim-kuşam tarzlarından dolayı ayrımcılığa tabi tutulmaktadır¹²⁶¹.

İslâm dini, ırk, inanç ve sosyal statü gibi hususlarda insanlar arasında ayrımcılık gözetmeyi doğru bulmaz. İslâm dinine göre insanlar eşit olarak yaratılmış olup birinin diğerine nese, çevre vb. açılardan üstünlüğü yoktur; üstünlük sadece takvâdadır. Konuyla ilgili âyet-i kerimede Allah Teâlâ “*Ey insanlar! Biz sizi bir erkekle bir kadından yarattık. Birbirinizi tanıyıp sahip çıkmanız için milletlere, sülâlelere ayırdık. Şunu unutmayın ki Allah’ın nazarında en değerli ve en üstün olanınız, takvâda (Allah’ı sayıp haramlardan sakınmada) en ileri olanınızdır*”¹²⁶² buyurmaktadır.

Resûl-i Ekrem de ayrımcılığı reddederek insanların eşit yaratıldığını ifade buyurmuştur. Bu konuyla ilgili olarak O (s.a.s.) “Arabın Acem’e (Arap olmayan), Acem’in Arab’a, beyazın siyaha, siyahın beyaza takvâ dışında üstünlüğü yoktur”¹²⁶³, “İnsanlar tıraşın dişleri gibi eşittirler, üstünlük sadece takvâdadır”¹²⁶⁴ ve “Allah sizden Câhiliye kibrini ve neseple övünmeyi kaldırmıştır. Allah katında insanlar iki kısımdır:

¹²⁶⁰ Kaymakcan, Recep, “İslâm’ı Tebliğde İmaj Sorunu”, *İslâm’ın Güncel Sunumu*, s. 136-138. Ayrıca bkz. Gündüz, Şinasi, “Din ve Şiddet”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı*, (TDV 2005 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006, s. 151.

¹²⁶¹ Türk medyasında bunun pek çok örneğini görmek mümkündür. Biz bunlardan birkaç tanesini zikredeceğiz. İngiltere Kraliçesi Elizabeth ve Suudi Arabistan Kralı Abdullah’ın ülkemizi ziyaretleri bazı medya organlarında farklı şekillerde haber yapılmıştır. Meselâ İngiltere Kraliyeti’ne ait protokol kuralları, medyada eleştirilmesi bir yana adeta kutsal metin muamelesi görmüş, fakat Suud Kralı Abdullah’ın kalacağı otel ve kalabalık ailesine varıncaya kadar ziyaretiyle ilgili pek çok detay ise eleştiri konusu yapılmıştır. Konuyla ilgili başka bir örnek: İstanbul Büyükşehir Belediyesi eski başkanı Ali Müfit Görtuna’nın eşinin başörtüsünü çıkarması bazı medya organlarında övgüyle karşılanmış, milli voleybolcu Aysun Özbek’in örtünme tercihi ise saygıyla karşılanmayarak eleştirilmiştir. (Korucu, Bülent, “Suudi Kral ile İngiliz Kraliçe arasındaki fark”, *Zaman Gazetesi*, 17 Mayıs 2008). Yine konuyla ilgili diğer bir örnek de, kimi basın-yayın grupları, “İsmailağa Cemaati” diye isimlendirilen grubu, giyim-kuşamları, hayat tarzları hatta ellerinde olmayan ve mahalli yönetimin tercih ettiği sokak isimleri üzerinden çekiştirmektedir. Meselâ, ABD’de bu tarz yayınlar görülmemekte, örneğin Brooklyn’de yaşayan Yahudiler aleyhine yaşam tarzları ve giyim-kuşamları üzerinden haber yapılmamaktadır. (Dumanlı, Ekrem, “Ne Hakknız Var?”, *Zaman Gazetesi*, 8 Mayıs 2008).

¹²⁶² Hucurât (49), 13. İnsanların eşit olarak yaratıldığını ifade eden diğer âyetler için bkz. Yunus (10), 19; Nisâ (4), 1; A’raf (7), 189.

¹²⁶³ Ahmed b. Hanbel, V, 411, (sahih).

¹²⁶⁴ Deylemî, *Firdevs*, IV, 300, 301, (hadis no: 6882, 6883), (her iki hadis de zayıftır).

takvâ sahibi kimseler ve Allah yolundan sapmış kimseler (fâcirler). İnsanlar Âdem'in çocuklarıdır. Âdem de topraktan yaratılmıştır"¹²⁶⁵ buyurmuştur.

Bir başka hadislerinde Resûlullah "Allah suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, fakat kalplerinize ve amellerinize bakar"¹²⁶⁶ buyurmuştur. Bu hadiste, Allah karşısında hiçbir insanın gerek yaratılıştan gelen gerek sonradan kazandığı özellikler bakımından bir üstün yanının bulunmadığı açıkça ifade edilmektedir. "Suret" kelimesiyle insanın teni, rengi yani ırkı anlaşılabileceği gibi dış görünüşü de anlaşılabilir. "Mallarınıza bakmaz" ibaresiyle, Allah indinde salt zenginliğin bir değer taşımadığı ifade edilmektedir. Bunlar dışında Allah katında üstünlük ölçüsü olarak geriye sadece yapılan amel ve bu amelin ne niyetle yapıldığı kalmaktadır.

Resûlullah, "*Onlar arasında hükmettiğin zaman adaletle hükmet*"¹²⁶⁷ âyeti inince iki Yahudi kabilesi (Nadiroğulları ve Kureyzaogulları) arasında cari olan eşitsizliği ortadan kaldırarak adaleti tesis etmiştir¹²⁶⁸.

Eşitlikle ilgili burada ele aldığımız ve benzer daha pek çok âyet ve hadisler bir bütün olarak değerlendirildiğinde İslâm dininin, insanları pek çok açıdan birbirlerine eşit tuttuğu açıkça görülecektir. Meselâ, cinsiyet (kadın-erkek), ırk, hibe ve vasiyet (evlatlar arasında mal paylaşımı), murafta (mahkemede), şeref ve haysiyet, kan (can), zenginlik-fakirlik, cezâ müeyyide (aynı suçu işleyene aynı cezanın verilmesi) açılarından insanlar birbirleriyle eşittirler ve birinin diğerine üstünlüğü veya ayrıcalığı söz konusu değildir¹²⁶⁹.

İslâm, insanlar arasında eşitliği teoride bu şekilde ortaya korken pratikte de müslümanların bunu benimsemelerini teşvik etmektedir. Bazı ibadetlerin yapılış şekillerini buna örnek olarak verebiliriz. Meselâ hacda hiçbir kimsenin zengin-fakir, âmir-memur, yönetici-teb'a olmasına bakılmaksızın bütün müslümanlar tek tip elbiseyle aynı mekanlarda ibadet etmektedir. Burada yine namazın cemaatle kılınmasının teşvik

¹²⁶⁵ Tirmizî, Tefsîru Sûrati'l-Hucurât (49), 5, (Hadis, Tirmizî'ye göre "garîb", Albânî'ye göre "sahih"tir); Ebû Dâvûd, Edeb, 110-111.

¹²⁶⁶ Müslim, Birr, 34.

¹²⁶⁷ Mâide (5), 42.

¹²⁶⁸ Nadiroğulları'ndan biri öldürülürse kendilerine tam diyet ödeniyordu, Kureyzaogulları'ndan biri öldürülürse kendilerine yarım diyet ödeniyordu. Ebû Dâvûd, Akdiye, 10; Nesâî, Kasâme, 8-9.

¹²⁶⁹ Nadratü'n-Nâim, VII, 2796.

edilmesini de örnek olarak verebiliriz. Namaz için bir araya gelinen camilerde müslümanlar, aralarında hiçbir fark gözetilmeksizin aynı safta ibadet yapmaktadır.

Biz burada günümüz medyasında çok yaygın olan inanç, etnik köken ve sosyal statüden dolayı yapılan ayrımcılık konularını âyet ve hadislere göre ele alacağız.

A. Dinî Ayrımcılık

İslâm dini, diğer din mensuplarına inançlarından dolayı saldırıyı, zulmetmeyi, aşağılamayı ve kınamayı doğru bulmaz; aksine onlara iyi davranmayı, yumuşaklıkla (rıfk) muamele etmeyi tavsiye eder. Bu konuda “*Dininizden ötürü sizinle savaşmayan, sizi yerinizden, yurdunuzdan etmeyen kâfirlere gelince, Allah sizi, onlara iyilik etmekten, adalet ve insaf gözetmekten menetmez. Çünkü Allah âdil olanları sever. Allah, sizleri ancak din hususunda sizinle muharebede bulunmuş ve sizi yurdunuzdan çıkarmış ve sizin çıkarılmanıza yardım etmiş olan kimselere dostlukta bulunmanızdan nehyeder ve her kim onlara dostlukta bulunacak olursa işte onlardır zalimler, onlar*”¹²⁷⁰ âyet-i kerimesi, müslümanların diğer din mensuplarına karşı nasıl muamelede bulunmaları gerektiğini açık ve net bir şekilde bildirmektedir.

Ayrıca İslâm dini, zimmîlere (İslâm topraklarında yaşayan gayr-i müslimler) önemli haklar tanıyarak müslümanlarla birlikte insanca yaşama imkânları sunmuştur¹²⁷¹. Resûlullah (s.a.s.) bir zimmîyi haksız yere öldürenin ahirette büyük bir cezaya çarptırılacağını bildirerek şöyle buyurmuştur: Herhangi bir kişi anlaşmalı bir zimmîyi (haksız yere) öldürürse cennet kokusu kırk yıllık mesafeden duyulup hissedilir olduğu halde o kişi cennet kokusunu koklayamaz¹²⁷². Resûlullah bir başka hadislerinde “Kim bir zimmîye eziyet ederse ben kıyamet günü o kimsenin hasmı olurum”¹²⁷³ buyurmuştur.

Hız. Ömer, kendilerine tavsiyede bulunmasını isteyen mü'minlere şöyle demiştir: Sizlere Allah'ın zimmetini yerine getirmenizi tavsiye ediyorum. Çünkü bu, Peygamber'inizin zimmeti ve ailenizin rızkıdır (zimmîlerden alınan cizye ve haraç)¹²⁷⁴.

¹²⁷⁰ Mümtahine (60), 8-9.

¹²⁷¹ Zimmîlere tanınan haklar için bkz. *el-Mevsûâtü'l-fikhiyye*, VII, 127-133.

¹²⁷² Buhârî, Cizye, 5.

¹²⁷³ Ali el-Mütteki, *Kenzü'l-ummâl*, IV, 362.

¹²⁷⁴ Buhârî, Cizye, 3.

Yahudilerden biri Resûlullah'a gelerek Ensar'dan birinin kendisine tokat attığını söyledi. Resûlullah o kişiyi çağırarak "Böyle yaptın mı?" diye sordu. O da "Evet! Bu şahsın çarşıda "Musa'yı bütün beşer üzerine seçen Allah'a yemin ederim ki" dediğini işittim. Ben de "Ey habîs! Muhammed üzerine de mi?" dedim ve o sırada öfkelenip yüzüne bir tokat attım" dedi. Bunun üzerine Resûlullah şöyle dedi: Peygamberler arasında üstünlük açısından nisbet yapmayınız. Çünkü kıyamet gününde insanlar o günün şiddetinden bayılacaklar. Fakat kabrinden ilk çıkan kimse ben olacağım. O anda ben Musa ile karşılaşacak ve O'nu Arş'ın direklerinden bir direğe tutunmuş bulacağım. Bilmiyorum, Musa da bayılanlar içinde bulundu da benden evvel mi ayıldı, yoksa (Sina Dağı'ndaki) ilk bayılma ile mi hesap olundu? (o bayılmaya mukabil Allah burada O'nu bayıltmadı mı?)¹²⁷⁵.

Esmâ bint Ebî Bekr, Resûl-i Ekrem'e gelerek müşrike annesinin kendisini ziyarete geldiğini ve ona iyilikte bulunup bulunamayacağını sordu. Resûl-i Ekrem ona, annesine iyilikte bulunabileceğini söyledi¹²⁷⁶.

Burada zikrettiğimiz hadislerden anlaşıldığına göre Nebi (s.a.s.) diğer din mensuplarının inançlarına saygılı davranmış ve inançların kavga vesilesi yapılmasına meydan vermemiştir.

B. Etnik Ayrımcılık

Konumuzun başında geçen âyet ve hadislerin, insanların birbirleriyle eşit olduklarını açık ve net bir şekilde ortaya koyduğunu görmüştük. Konuyla ilgili bir hadislerinde de Resûlullah "İrkçılığa çağıran bizden değildir, ırkçılık uğrunda savaşan bizden değildir, ırkçılık uğrunda ölen bizden değildir"¹²⁷⁷ buyurarak kendi ırkını üstün görme düşüncesiyle hareket edenlerin İslâm ümmetiyle alakalarının olmadığını vurgulamıştır.

Resûl-i Ekrem'in uygulamalarında ırkçılığı reddeden pek çok örneğe rastlamak mümkündür. Biz bunlardan birkaçını misal olarak vereceğiz. Bir defasında Ebû Zer el-

¹²⁷⁵ Buhârî, Husûmât, 1, Enbiya, 31, 35, Tefsîru Sûrati'l-A'râf (7), 2.

¹²⁷⁶ Buhârî, Hibe, 29, Cizye, 18, Edeb, 7.

¹²⁷⁷ Ebû Dâvûd, Edeb, 111-112, (zayıf).

Gıfârî (r.a.) birine sövmüş ve onu anasından dolayı ayıplamıştı¹²⁷⁸. Resûlullah bunu öğrenince ona şöyle dedi: Ey Ebâ Zer! Onu sen anasından dolayı mı ayıplıyorsun? Demek ki sen, içinde hala câhiliye ahlâkı kalıntısı bulunan bir adamsın! Kardeşleriniz sizin hizmetçilerinizdir (إخوانكم خولكم). Allah onları size emanet etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi (hizmetçisi) bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçleri yetmeyecek zahmetli bir iş yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz onlara yardım ediniz.”¹²⁷⁹

Resûl-i Ekrem’in hanımlarından biri, Hz. Safiye’ye “Yahudi kızı” demiş, o da bu sözden çok kırılmış ve ağlamıştı. Durumu öğrenen Nebi (s.a.s.) ona “Sen bir nebinin kızıydın, amcan da bir nebi idi ve şu an bir nebinin nikahı altındasın!” diyerek teselli etmiştir¹²⁸⁰.

Bir gün Selman-ı Fârisî, Süheyb-i Rûmî ve Bilâl-i Habeşî’nin de aralarında bulunduğu bir grup Medineli müslüman oturup sohbet ederken Kays adında biri çıkageldi ve “Evs ve Hazrec’i anlarım, bu adamın (Resûlullah) yardımına koştular. Ya bunlara (İran, Rum ve Habeş asıllı şu yabancılara) ne oluyor!?” dedi. Orada hazır bulunanlardan Muaz b. Cebel, adamın yakasından tutup Resûlullah’a getirdi ve neler söylediğini haber verdi. Resûlullah kızgın bir şekilde Mescid’e geldi, ashâbını toplayarak bir konuşma yaptı. Allah’a hamd ve senâdan sonra şunları söyledi: “Ey insanlar! Rabb’iniz yalnız bir Rab’dır. Babanız yalnız bir babadır. Dininiz yalnız bir dindir. Araplık sizin ne babanız, ne de ananızdır. O, lisandan ibarettir. Her kim Arapça konuşuyorsa o Arap’tır.” Konuşma esnasında Muaz b. Cebel’in eli hala Kays’ın yakasındaydı. Muaz, konuşma bitince Resûlullah’a “Bu münafık için ne buyuracaksınız?” diye sordu. Resûlullah “Bırak onu! Cehenneme kadar yolu var!” buyurdu. Kays daha sonra dinden çıktı¹²⁸¹.

Resûlullah, hac ibadetinde Câhiliye döneminde uygulanan bir ayrımcılığı da ortadan kaldırmıştır. Câhiliye döneminde Kureyş kabilesi kendi üstünlüğünü iddia

¹²⁷⁸ Ebû Zer’in ayıpladığı kişinin Bilal-i Habeşî olduğu rivâyet edilmektedir. Ebû Zer ona يا ابن السوداء “Ey kara kadının oğlu” diye hakaret etmişti. Bkz. Aynî, *Umdetü’l-kârî*, I, 328-329.

¹²⁷⁹ Buhârî, İman, 22, Itk, 15; Müslim, Eymân, 40.

¹²⁸⁰ Tirmizî, Menâkıb, 63. Tirmizî’de geçen diğer bir rivâyette Resûlullah Hz. Safiye’ye “Sen de onlara “benim babam Harun, amcam Musa işte kocam da Muhammed’dir” deseydin ya!” diyerek teselli etmiştir. Tirmizî, Menâkıb, 63, (zayıf).

¹²⁸¹ İbn Asâkir, *Târihu Dimaşk*, XXIV, 224, 225, (İbn Asâkir, hadisin mürsel olduğunu belirtmiştir).

ederek Müzdelife’de kalır, diğer Arap kabileleriyle Arafat’a çıkmazdı. Resûlullah bu ayrımcılığı asla kabul etmedi. Peygamber olmadan önce de peygamber olduktan sonra da diğer Arap kabileleriyle birlikte Arafat’a çıktı¹²⁸². Mina’da kendisi için özel bir yer ayrılmasına ve bilhassa kendisi için orada bir gölgelik yapılmasına razı olmadı. Hz. Âişe’den gelen böyle bir teklif karşısında O (s.a.s.) “Kim önce gelirse o oturur” buyurdu¹²⁸³.

C. Sosyal Ayrımcılık

İslâm dini, insanlar arasındaki sosyal statü farklılıklarına itibar etmez, herkese eşit hak ve sorumluluklar tanır. Onun için efendi ile köle, zengin ile fakir, şehirli ile köylü bir olup takvâ dışında birinin diğerine üstünlüğü yoktur.

Toplumda ezilen, hor görülen kesimlerden biri de fakirlerdir. Allah Teâlâ, fakirleri ve yetimleri gözetmeyi ve onları hor görmemeyi emretmekte¹²⁸⁴; bunun aksini yapmayı ise, inanmayanların sıfatı olduğunu bildirmektedir¹²⁸⁵.

Resûl-i Ekrem, daima fakirleri görüp gözetmiş, onların hor-hakir görülmelerini engelleyerek toplumda ayrımcılığa tabi tutulmalarının önüne geçmiştir. Bir hadiste O (s.a.s.) “Zenginlerin davet edilip fakirlerin çağrılmadığı düğün yemeği ne fena bir yemektir”¹²⁸⁶ buyurarak fakirlerin toplumda ayrımcılığa tabi tutulmalarının doğru olmadığını açıkça vurgulamıştır.

*“Ey iman edenler! Sizden hiçbir topluluk bir başka toplulukla alay etmesin”*¹²⁸⁷ âyetinin nüzûl sebeplerinden biri olarak şu rivâyet nakledilmektedir: Benî Temîm heyeti, fakir sahâbîlerden Ammar, Habbâb, Bilâl, Suheyb, Selmân, Sâlim (Ebû Huzeyfe’nin azatlı kölesi) ve diğerlerini elbiselerinin eski püskü olmasından dolayı (رثاءة حالهم -hallerinin perişanlığından) onlarla alay ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi¹²⁸⁸.

¹²⁸² Ebû Dâvûd, Menâsik, 57.

¹²⁸³ Ahmed b. Hanbel, VI, 187, (zayıf).

¹²⁸⁴ Nisâ (4), 36; En’am (6), 52; Kehf (18), 28; Duha (93), 9.

¹²⁸⁵ Hud (11), 27; Şuarâ (26), 111; Mâûn (107), 1-3.

¹²⁸⁶ Müslim, Nikâh, 107.

¹²⁸⁷ Hucurât (49), 11.

¹²⁸⁸ Kurtubî, el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’ân, XIX, 386-387.

Toplumda sosyal statü ayrımcılığına tabi tutulan diğer bir kesim de kölelerdir. Onlar, bütün toplumlarda tarih boyunca ayrımcılığın en sert uygulandığı kesim olmuştur. Cahiliye döneminde de köleler, pazarlarda alınıp satılır, hayvandan daha aşağı muamele görür, efendileri tarafından dövülebilir, hatta işkence yapılabilirdi¹²⁸⁹. İslâmiyet, kölelere yapılan bu tür muamelelere son vermiştir¹²⁹⁰. Meselâ, kölesine söven ve anasından dolayı hakaret eden Ebû Zer’e Resûlullah: “...Kardeşleriniz sizin hizmetçilerinizdir (إخوانكم خولكم). Allah onları size emanet etmiştir. Her kimin eli altında kardeşi (hizmetçisi) bulunursa, ona yediğinden yedirsın, giydiğinden giydirsın. Onlara güçleri yetmeyecek zahmetli bir iş yüklemeyiniz. Şayet yüklerseniz onlara yardım ediniz”¹²⁹¹ ikazında bulunmuştur.

Resûl-i Ekrem kölelerle ilgili tavsiyelerinin birinde ashâbına, onlara köle olduklarını ihsas ettirici hitapta bulunmamalarını istemiş ve şöyle demiştir: Sizden herhangi biriniz kölesine “Efendine yemek hazırla, efendine abdest aldır, efendine su getir!” diye hitâp etmesin. Köle de “Efendim, velî nimetim!” desin. Yine sizden herhangi biriniz kölesine “Kulum, cariyem!” demesin, fakat “Yiğidim, kızım, oğlum!” diye hitâp etsin¹²⁹². Bir başka hadiste Resûl-i Ekrem (s.a.s.) “Birinize hizmetçisi yemeğini getirince, onu beraber yemek üzere oturtmayacaksa, hiç olmazsa bir iki lokma veya yiyecek bir iki şey versin. Zira yemeğin hararetini ve zahmetini o çekmiştir”¹²⁹³ buyurmuştur.

Diğer taraftan Resûl-i Ekrem, mevâlîyi (azatlı köleler) sosyal hayatta diğer insanlarla eşit tutmuş, onlara önemli görevler vermiş¹²⁹⁴, onlardan bazılarını sahâbenin ileri gelenleriyle kardeş ilan etmiştir¹²⁹⁵. Hatta “Selman bizdendir, yani Ehl-i

¹²⁸⁹ Çağrı, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 40-41; Kandemir, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, s. 21, 22-23.

¹²⁹⁰ Kölelik, İslâm’ın öngördüğü bir müessese değildir. İslâm geldiğinde zaten bu müessese mevcuttu. İslâmiyet, insanlar arasında eşitsizliğin bir ifadesi olan köleliği kaldırmak için her türlü fırsatı değerlendiriyordu.

¹²⁹¹ Buhârî, İman, 22, İtk, 15; Müslim, Eyman, 40, Elfaz, 15. Resûl-i Ekrem’in kölelere gösterdiği şefkatle ilgili örnekler için bkz. Şibli Nu‘mânî, *Sîretü’n-Nebî*, s. 646-648; Kandemir, *a.g.e.*, s. 66-69.

¹²⁹² Buhârî, İtk, 17.

¹²⁹³ Buhârî, Et’ime, 55; Tirmizî, Et’ime, 44.

¹²⁹⁴ Resûlullah (s.a.s.) hem köle hem de zenci olan Bilal-i Habeşî’ye müezzinlik görevi vermiştir. Bkz. İbn Sa’d, *a.g.e.*, I, 212. Yine Resûlullah (s.a.s.) kendi azatlı kölesi Zeyd b. Hârise’yi ve oğlu Usâme’yi ordu komutanı olarak tayin etmiştir. Bkz. Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe, 17; Müslim, Fezâilü’s-sahâbe, 63.

¹²⁹⁵ Resûlullah meselâ, Zeyd b. Hârise’yi Hz. Hamza ve Useyd b. Hudayr ile (İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 42), Bilâl-i Habeşî’yi Abdullah b. Abdurrahman ile (İbn Sa’d, *a.g.e.*, III, 215), Selmân-ı Fârisî’yi Ebu’d-Derdâ ile (Buhârî, Edeb, 67) kardeş ilan etmiştir.

Beyt'tendir"¹²⁹⁶ buyurarak onu kendi ailesinden bir fert olarak gördüğünü ifade etmiştir.

İslâm'a göre insanlar, hukuk önünde de birbirleriyle eşittir. Onun için kanunlar -ister toplumun önde geleni ister sıradan bir kimse olsun- herkese aynı derecede uygulanır. Bu konuyla ilgili bir olayda Resûlullah'ın kanun karşısında farklı uygulama talebini sert bir şekilde reddettiğini görmekteyiz. Hz. Âişe'nin naklettiğine göre Benî Mahzum kabilesinden bir kadın hırsızlık yapmıştı. Bu soylu kadının bağışlanmasını isteyenler, Resûlullah'ın çok sevdiği Usâme b. Zeyd'i O'na gönderdiler. Onun af ricası üzerine Resûlullah "Allah'ın koyduğu kanunlardan birini uygulamaktan vazgeçmemi mi istiyorsun?!" dedi ve halka bir hutbe vererek şunları söyledi: Sizden önceki milletlerin helakine sebep olan şu idi: Onlar, şerefli ve soylu biri hırsızlık ederse onu bağışlarlar, fakat zayıf biri hırsızlık ederse onu da cezalandırırlardı. Allah'a yemin ederim ki, kızım Fatıma hırsızlık yapacak olsa, tereddüt göstermeden onun da elini keserim!¹²⁹⁷.

Asr-ı saadette, eski ayrıcalıklarının devam etmesini isteyen bazı kimseler de vardı. Bunlardan biri Gassan Meliki Cebele b. Eyhem'di. O, Hz. Ömer'in hilafeti zamanında müslüman olmuştu. Bir defasında Kâbe'de tavaf ederken Fezâreoğulları'ndan biri farkında olmadan onun elbisesine (izar) bastı ve elbisesi omzundan düştü. Bunun üzerine Gassan Meliki, ona dönerek "Yazıklar olsun sana! Allah'ın haram saydığı mekanda elbiseme basıp onu düşürdün (ve böylece üzerim açılmış oldu). Adam "Bunu kasıtlı yapmadım, yanlışlıkla oldu" dediyse de Cebele adama şiddetli bir tokat vurdu. Bu tokatla adamın burnu kanadı ve dört tane de azı dışı kırıldı. Sonra o adam Hz. Ömer'e gelerek Gassan Meliki'ni şikayet etti. Hz. Ömer, Gassan Meliki'ni yanına çağırıp ona "O, senin din kardeşin olduğu halde neden tokat vurup burnunu kanattın ve dört azı dışını kırdın?" diye sordu. Melik Cebele de "O, ayağıyla elbiseme basıp üzerimin açılmasına sebep oldu. Eğer Allah'ın haram saydığı mekanda olmasaydık onu öldürürdüm" diyerek kendini savundu. Bunun üzerine Hz. Ömer ona "Sen de yaptığını ikrar etmiş oldun. Bu durumda ya tokat attığın adamı razı edeceksin veya sana kısas uygulanacak" dedi. Gassan Meliki buna şaşırarak "Kısas mı?!

¹²⁹⁶ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 25-26, (zayıf). Selmân-ı Fârisî, hak dini ararken kendisine hak peygamberin (Resûl-i Ekrem) gönderileceği müjdesi verilir. Onu aramaya koyulur ve bu arada esir edilir. Ardından Medine'de (bir köle gibi) bir yahudiye satılır. İbnü'l-Esîr, İzzuddin ibnü'l-Esîr Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdülmevcüd), Beyrut 1415/1994, I-VIII (8. cilt fihrist), II, 510-512; İbn Hacer, *el-İsâbe*, III, 113.

¹²⁹⁷ Buhârî, Hudûd, 11, 12, Fezâilü's-sahâbe, 18; Müslim, Hudûd, 8, 9.

Nasıl olur! Ben bir melikim o ise sıradan biridir” dedi. Hz. Ömer “İslâmiyet ikinizi de eşit tutar. Bir müslüman diğerinden ancak takvâ ile üstün olabilir” dedi¹²⁹⁸.

Buraya kadar ele aldığımız âyet ve hadislerden ve konuyla ilgili örneklerden anlaşıldığına göre İslâm, insanlar arasında eşitliğe büyük önem vermiştir. Allah katında bir insanın veya toplumun diğerlerine takvâ hariç hiçbir açıdan üstünlüğü yoktur. Buna göre medya organları, gerek haber gerek başka bir yapımda insanları ırk, inanç ve sosyal statü sebebiyle ayrımcılığa tabi tutmamayı yayın politikası olarak benimsemelidir. Ülke çapında hatta bütün dünyada barış, güven ve huzurun temin edilmesinin önemli unsurlarından biri, ayrımcılığa yer verilmemesi ve herkesin sahip olduğu değerlere saygı duyulmasıdır.

IV. MÜSTEHCENLİK

A. Kitle İletişim Araçları ve Müstehcenlik

Müstehcen kelime olarak edeb ve haya duyguları ile bağdaşmayan, edebe aykırı, açık saçık, ayıp anlamlarına gelmektedir¹²⁹⁹. Müstehcenlik ise, halkın ar ve edeb duygusunu inciten açık saçık ve yakışıksız durum¹³⁰⁰ diye tarif edilmektedir. Ahlâksız-edebsiz resim, görüntü, sahne ve bunların anlatımı da (tasvir) müstehcenlik kapsamına girmektedir. Gerçekte müstehcenliğin genel-geçer bir tarifi yapılabilmiş değildir. Bunda baş âminin, müstehcenlik anlayışının toplumdan topluma ve devirden devire değişiklik arzemesi olduğu söylenmektedir¹³⁰¹.

Müstehcenlik, kanunen¹³⁰² yasaklanmış olmakla beraber basın ve yayın meslek ilkeleri içinde öncelikli maddeler arasında yer almıştır. Buna göre kitle iletişim araçlarında (televizyon, radyo, internet, gazete, dergi) genel ahlâka aykırı, toplumun ar ve hayâ duygularını inciten, cinsî arzuları tahrik eden, aile-evlilik müessesesine zarar veren, bilhassa çocukların ve gençlerin ruhî, fizikî gelişimlerine menfî tesir eden

¹²⁹⁸ Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vakidî, *Fütûhü's-Şâm*, Beyrut t.y., I-II, I, 110.

¹²⁹⁹ Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, II, 2269.

¹³⁰⁰ *Ana Britanica Ansiklopedisi*, “Müstehcenlik”, XXIII, 263.

¹³⁰¹ a.g.e., a.g.m., a.y.

¹³⁰² *Türk Ceza Kanunu, Genel Ahlâka Karşı Suçlar, Müstehcenlik*, madde: 226, s. 143-144.

müstehcen görüntü ve tasvirlerle yer verilmemelidir¹³⁰³.

Müstehcen ve erotik görüntülerin izleyiciler üzerinde yıkıcı etkilerine ve bunları yayınlamanın etik açıdan doğru olmamasına rağmen kitle iletişim araçları, bu tür sahne, resim, anlatım ve tasvirleri yaygın bir şekilde kullanmaktadır. Hatta cinselliğin, dizilerin başarısında tek yöntem olduğu kanaatinde bulunanlar bile vardır¹³⁰⁴.

Cinsel içerikli yayınlar, toplumun genel ahlâk anlayışına ters düşmekte, aile ve evlilik müessesesine zarar vermekte, böylece toplum sistematik olarak duyarsız hale getirilmeye çalışılmaktadır. Bilhassa çocuklar ve gençler müstehcen yayınlardan daha fazla etkilenmektedir¹³⁰⁵. Psikologlara göre, dizilerde güzel kadınlar ve zengin erkeklerin büyümlü bir aşk atmosferinde ahlâkî değerleri yok sayarak bir araya gelmeleri ve evlilik dışı ilişkiler kurmalarının normalmiş gibi gösterilmesi, başta çocuklar olmak üzere birçok yetişkinin iç dünyasında çalkantılara sebep olmaktadır. Cinsel içerikli sahneleri ve yetişkinlerin yaşantılarına ait görüntüleri seyreden çocuklar, erken yaşta cinselliği keşfetmekte, bu da onların normal vaktinden önce ergenliğe girmelerine yol açmaktadır¹³⁰⁶. Halbuki cinsel gelişim, belli evrelerden geçilerek kavranır. Bu gelişimi göstermemiş bir çocuğun kavrayamayacağı seviyede cinsellikle karşılaşması, onun sağlıklı gelişimini çeşitli biçimlerde etkileyebilir. Onun için çocukların, cinselliğin açık biçimde sergilendiği, özendiriciliği yüksek ve fiiliyata geçmeyi cesaretlendiren filmleri seyretmeleri son derece sakıncalıdır¹³⁰⁷.

Bazı medya kuruluşları ve ilgili kurumlar, çocukları müstehcen ve erotik yayınların menfî tesirlerinden korumak için bu tür programları belli bir saatten (21.00) sonra yayınlama kararı almışlardır¹³⁰⁸. Bu durumda yetişkinlerin cinsel içerikli programları seyretmelerinde bir mahzur yok gibi düşünüldüğü anlaşıyor. Halbuki müstehcenlik, sadece çocuklar ve gençler değil, yetişkinler üzerinde de yıkıcı

¹³⁰³ Demir, *Medya Etiği*, s. 70; Bülbül, *İletişim ve Etik*, s. 219-221.

¹³⁰⁴ Chagall, David, "Televizyon-Hayali Gerçeklik", (*Siyaset Felsefesi Medya ve Ahlâk*, drl. Serdar Taşçı), İstanbul 2002, s. 225-226.

¹³⁰⁵ *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 43-44.

¹³⁰⁶ *Zaman Gazetesi*, 21 Aralık 2005, 5 Nisan 2006. Medyada müstehcen yayınlar, medya mensublarının dahi şikayetçi oldukları bir seviyeye ulaşmıştır. Demir, *a.g.e.*, s. 217.

¹³⁰⁷ *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 43-44.

¹³⁰⁸ *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, s. 80; Çaplı, *a.g.e.*, s. 206-209; Bülbül, *a.g.e.*, s. 192, 200, 209; *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 19, 43-44.

tahribatlara sebep olmaktadır¹³⁰⁹.

Öte yandan gazetelerde yarı çıplak kadın resimlerinin çıkması, ne gazetecilikle ne de habercilikle ilgisi vardır. Gazete sahipleri çıplak kadın resimlerini, tirajlarını artırmak, dolayısıyla daha fazla para kazanmak için yapmaktadır¹³¹⁰. Onlar için çıplak resimleri yayınlanan kadınların hayat hikayelerinin önemi olmadığı gibi, bir fert olmalarının da önemi yoktur. Onlar için önemli olan, bu kadınların en ince ayrıntısına kadar cinsellikleri yansıtılarak bir tüketim unsuru halinde resim ve görüntülerinin neşredilmesidir¹³¹¹.

Müstehcenliğin herkes tarafından kabul görecektir evrensel bir tarifinin yapılamamış olması da bu alanda önemli problemlerden biridir. Kiminin ahlâkî bulmadığı bir davranış veya görüntüyü, bir başkası normal kabul edebilmektedir¹³¹². Buna göre müstehcen kavramı da farklı şekillerde anlaşılmakta, neticede ortak bir ahlâk anlayışı geliştirilememektedir. Ortak ahlâk anlayışının olmaması ise ortak yayın politikasının oluşmasının önünde büyük bir engeldir. Bu da bir kesimin ahlâk dışı bulunduğu müstehcen yayınları, onları müstehcen bulmayan bir başka kesim tarafından yayınlanması demektir.

B. Din ve Müstehcenlik

Müstehcenlik, cinsellik, erotik görüntü, porno vb. ifadelerin dinî literatürde *fuhuş*'a karşılık geldiğini, buna bağlı olarak fuhuşla ilgili âyet ve hadislerde geçen uyarı, tavsiye ve yasakların onlar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz.

Dinî literatürde fuhuş, geniş ve dar kapsamlı olmak üzere iki şekilde tarif edilmektedir. Geniş anlamda fuhuş, aşırı derecede çirkin söz ve davranış, büyük günah, edeb ve ahlâka aykırı olup dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkinlik demektir¹³¹³. Dar anlamda fuhuş, bir kadının evlilik dışında meslek edinerek veya başta para olmak

¹³⁰⁹ Müstehcen yayınların yaygınlığına ve yoğunluğuna bağlı olarak her beş Amerikalı'dan birinin hepatit-b, frengi, bel soğukluğu, hiv gibi cinsel yolla bulaşan hastalıklara yakalandığı tesbit edilmiştir. Chagall, *a.mkl.*, s. 209. Başka bir araştırmaya göre 1960-1990 yılları arasında ABD'de televizyon seyretme alışkanlığının artışına paralel olarak gayr-i meşru doğum oranında da artış olduğu gözlenmiştir. Chagall, *a.mkl.*, s. 219-220.

¹³¹⁰ Stratford, Teresa, "*Kadınlar ve Basın*", (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998, s. 163-164.

¹³¹¹ Stratford, *a.mkl.*, s. 165; Çaplı, *Medya ve Etik*, s. 207.

¹³¹² Cereci, *Medya Etiği*, s. 47-48; Çaplı, *a.g.e.*, s. 207-208.

¹³¹³ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap*, "fhş" md., (VI, 325-326); Bozkurt, Nebi, "*Fuhuş*", *DİA*, XIII, 211.

üzere herhangi bir karşılık gözeterek vücudunu bir erkeğin cinsî tatminine sunması demektir¹³¹⁴.

İslâm dininin beş ana gâyesinden biri de nesilleri korumak ve böylece sağlıklı bir aile ve toplum oluşturmaktır. Onun için İslâm dini, fuhşu (zina) büyük günahlardan saymış¹³¹⁵, onu işleyenlere en ağır cezayı vermiş¹³¹⁶; fuhşa götüren bütün davranışları, zinaya yaklaştırdığı için haram kılmış¹³¹⁷; mü'min erkek ve kadınların gözlerini haramdan sakınmalarını emretmenin yanında kadınların tahrik edici bir şekilde giyinip süslenmelerini, erkeklerin cinsî duygularını uyandıracak şekilde yürümelerini, ziynet (kolye, bilezik, küpe gibi) takılan yerlerini kocaları ve kendilerine mahrem erkeklerden (baba, kayınbaba, oğul, üvey oğul, erkek kardeş, erkek ve kız kardeşlerin oğulları, elleri altında bulunanlar (köleler), erkeklikten kesilip kadınlara ihtiyaç duymayan hizmetçiler ve henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklar) başkasına göstermelerini yasaklamıştır¹³¹⁸.

Her cuma hutbesinde, hayâsızlığın ve çirkin işlerin yasaklandığını (وينهى عن الفحشاء)¹³¹⁹ ifade eden âyet-i kerîmenin okunması, bu tür ahlâksızlıkların sakınılması gereken kötü işler olduğunun vurgulanması açısından çok önemlidir. Kur'ân-ı Kerim'de "hayasız çirkin işlerden kaçınırlar"¹³²⁰ ifadesiyle mü'minlerin önemli bir vasfına işaret edilmekte, mü'minler arasında fuhşiyâtı yaymanın ahirette elim bir azapla cezalandırılacağı¹³²¹ vurgulanmaktadır.

İmam Buhârî (ö. 256/870) *Sahîh*'inde, "...fuhşiyâtın açığına da gizlisine de yaklaşmayın..."¹³²² âyetini başlık yaptığı babta şu hadise yer vermiştir: "Mü'minleri kötülüklerden Allah'tan daha çok koruyan hiç bir kimse yoktur. Bu sebeple Allah, açık-gizli bütün kötülükleri, çirkin işleri haram kılmıştır."¹³²³

¹³¹⁴ Tümer, Günay, "Fuhuş", *DİA*, XIII, 209.

¹³¹⁵ Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-Bakara (2), 3; Müslim, İman, 141, 142. Ayrıca bkz. *el-Mevsûâtü'l-fikhiyye*, XXIV, 19, 20.

¹³¹⁶ Nur (24), 2; Buhârî, Talak, 11, Hudûd, 22, 28; Müslim, Hudûd, 16, 23; *el-Mevsûâtü'l-fikhiyye*, XXII, 124-126, XXIV, 22.

¹³¹⁷ İsrâ (17), 32.

¹³¹⁸ Nûr (24), 30-31.

¹³¹⁹ Nahl (16), 90.

¹³²⁰ Şûrâ (42), 36.

¹³²¹ Nur (24), 19.

¹³²² En'am (6), 151.

¹³²³ Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-En'am (6), 7, Tefsîru Sûrati'l-A'râf (7), 1.

Resûlullah, çirkin söz söylemez ve sözde aşırılığa gitmezdi¹³²⁴. O (s.a.s.), mü'minin ahlâkını anlatırken “Mü'min ta'n edici, lanetleyici, kaba ve argo söz sarfedici (بذئى) değildir”¹³²⁵ hadisiyle müstehcenlikten uzak durmanın mü'minin önemli bir vasfı olduğunu vurgulamıştır.

Bir genç, Resûlullah'a gelerek zina etmek için izin istedi. Orada bulunanlar, o genci ayıpladılar, fakat Resûlullah onu yanına çağırıp tek tek sayarak: “Birinin senin annenle, kızınla, kız kardeşinle, halanla veya teyzenle zina etmesini ister misin?” diye sorunca genç her defasında “hayır” cevabını verdi. Onun “hayır” cevapları ardından Resûl-i Ekrem de her defasında “Diğer insanlar da birinin kendi anneleri, kızları, kız kardeşleri, halaları veya teyzeleriyle zina etmesini istemez”¹³²⁶ buyurdu. Resûlullah gence verdiği cevapla, zina etmek istediği kadının, birinin annesi, kızı, kız kardeşi, halası veya teyzesi olduğunu hatırlatarak o kadının bir insan ve toplumun bir ferdi olduğu gerçeğine dikkat çekmiş ve böylece onun da bir insanlık haysiyeti bulunduğunu ve onun korunması gerektiğini vurgulamıştır.

Müstehcen neşriyat/sahne/tasvire gelince bütün bunların insanlık onurunu ayaklar altına alan çirkin bir ahlâk ihlâli olduğu gayet açıktır. Şöyle ki, kadınların cinselliklerinin ön plana çıkarılarak yayınlanan müstehcen görüntü/sahne/resimleri, onlara bakanların/seyredenlerin sadece şehvî duygularına hitap etmektedir. Bunun dışında başka bir amaç olacağı pek düşünülemez. Bu durumda, ekranlarda veya gazete sayfalarında müstehcen görüntü ve resimleri çıkan kadınların, bir insan olduğu ve onların da anne-babaları, kardeşleri veya çocukları bulunduğu gerçeğinin düşünülmediği veya o kadınların ne maksatla vücutlarını teşhir ettiklerinin akla getirilmediği anlaşılmaktadır. İşte bu, insanlık onurunun çiğnenmesi, dolayısıyla Allah'ın yüce gâyeler için yarattığı insanın (kadının), cinsel meta' haline getirilmesi demektir.

1. Müstehceni Seyretmek

Fıkıh kitaplarında geçtiği üzere erkek ve kadınların birbirlerine karşı avret

¹³²⁴ Buhârî, Fezâilü's-sahâbe, 27, Edeb, 38.

¹³²⁵ Tirmizî, Birr, 48; Ahmed b. Hanbel, I, 416, (sahih); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 52-53, (sahih).

¹³²⁶ Ahmed b. Hanbel, V, 256, (sahih).

mahalleri şöyledir: Erkeğin erkeğe avreti, göbekte dizkapağı arasındır. Müslüman kadının müslüman kadına avreti, erkeğin erkeğe avreti gibidir. Kadının erkeğe avreti, yüz ve el (Hanefiler buna ayağı da dahil eder) hariç bütün bedenidir. Yalnız fitne korkusu varsa kadın yüz ve ellerini de gösteremez. Müslüman kadının müslüman olmayan kadına avreti, kadının erkeğe avreti gibidir¹³²⁷. Buna göre, bir erkeğin, başka bir erkeğin veya yabancı bir kadının avret mahalline bakması, yine bir kadının, başka bir kadının veya yabancı bir erkeğin avret mahalline bakması haramdır. İslâm âlimleri bu konuda fikir birliği içindedirler¹³²⁸.

Resûlullah (s.a.s.), göz, kulak, dil, el, ayak vd. azaların gayr-i meşru ilişkiye götüren fiil ve hareketlerini “zina” (kişinin nikahlısı olmayan biriyle cinsel ilişkide bulunması) olarak nitelendirmektedir. Konuyla ilgili hadiste Resûlullah şöyle buyurmaktadır: “Allah, Âdemoğlu üzerine zinadan nasibini yazmıştır. Âdemoğlu, ezelde takdir edilip yazılmış olan bu âkıbete muhakkak erişecektir. Gözün zinası yabancı kadına (kendisiyle evlenilmesi haram olmayan kadın, nâmahrem) şehvetle bakmaktır. Dilin zinası, konuşması helâl olmayan sözleri zevk alarak konuşmaktır. Nefis de zinayı temenni eder ve buna arzu duyar, bu da nefsin zinasıdır. Cinsiyet organı da bu organların hepsinin arzularını ya tasdik edip gerçekleştirir veya onların arzularını yerine getirmeyerek onları yalanlar.”¹³²⁹ Başka hadislerde kulakların, ellerin, ayakların ve dudakların da zinası olduğu bildirilmektedir¹³³⁰.

Şarihlerden bazıları, azaların işlediği günaha “zina” denmesinin mecâzî anlamda olduğunu söylemiş¹³³¹, bazıları da harama bakma ve onu anlatma (nazar ve kavı) gibi küçük günahların, büyük günah olan fercin zinasına götürmesi sebebiyle “zina” ile tabir edildiğini belirtmişlerdir¹³³². Buna göre, edebe aykırı biçimde açılıp saçılmak, müstehcen yayın ve resimleri neşretmek, müstehcen bir kadının canlı bedenine/resmine/ekrandaki görüntüsüne bakmak ve müstehcenlik edebiyatı yapmak haramdır.

¹³²⁷ *el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye*, XXXI, 44-51; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, I, 583-598.

¹³²⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 250.

¹³²⁹ Buhârî, İsti'zân, 12; Müslim, Kader, 20; Ebû Dâvûd, Nikah, 42-43.

¹³³⁰ Ebû Dâvûd, Nikah, 42-43; Ahmed b. Hanbel, I, 412, (sahih).

¹³³¹ Nevevî, *el-Minhâc*, XVI, 206.

¹³³² Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*, II, 422; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, XXII, 374; Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*, VI, 189.

Resûlullah, ansızın yabancı bir kadını görmeyi (نظرة الفجأة) soran Cerîr b. Abdullah'a "Gözünü, hemen o anda başka tarafa çeviriver"¹³³³, Hz. Ali'ye de "Ey Ali! Ard arda bakma. Çünkü önceki bakışın affedilmiştir. Sonraki bakışın ise bağışlanmış değildir"¹³³⁴ buyurmuştur.

Nebi (s.a.s.), ashâbına haramlara girme tehlikesi olduğu için yollarda oturmamalarını tavsiye etmiştir. Ashâb, yollarda işlerini hallettiklerini, bazı meseleleri konuştuklarını, yani bunun bir zaruret olduğunu söyleyince Resûlullah (s.a.s.) "Madem öyle, o halde yolun hakkını veriniz" buyurdu. Ashâb "Yolun hakkı nedir?" diye sorunca Resûlullah "Haramlara bakmamak, halka ezâ vermekten çekinmek, selâm verenin selâmını almak, iyilikle emretmek, kötülükten nehyetmektir" buyurdu¹³³⁵. Resûl-i Ekrem'in yollarda oturmaktan sakındırması, mü'minlerin fitneye düşmeleri, gelen giden yabancı kadınlara bakmak suretiyle haram işlemeleri endişesinden ileri gelmektedir. Yollarda oturmak bir ihtiyaç ise o zaman yolda oturma hakkını vermek gerekir. Eğer bu yapılamıyorsa kişinin yollarda oturmaması en iyisidir¹³³⁶.

Resûlullah, bir harama bakma olayına bizzat müdahale etmiştir. O, Veda Haccı'nda amcasının oğlu Fadl b. Abbas'ı bineğinde arkasına oturtmuştu. Fadl, güzel yüzlü, temiz giyimli bir genç idi. Resûlullah bir yerde, insanların kendisine sorup öğrenmeleri için bineğini durdurdu. Bu sırada Has'am kabilesinden güzel bir kadın Resûlullah'tan fetva istemek üzere geldi. Fadl, bu kadına bakmağa başladı. Kadının güzelliği Fadl'ı hayran etmişti. Fadl, o kadına bakarken Resûlullah Fadl'ın çenesini tuttu ve öbür tarafa çevirdi¹³³⁷. Resûlullah, fitneye maruz kalmasından endişe ettiği için Fadl'ın yüzünü başka tarafa çevirmiştir. Aslında Resûlullah, ilk anda böyle bir engelleme yapmamış fakat Fadl'ın kadının güzelliğinden etkilendiğini ve bu sebeple

¹³³³ Müslim, Âdâb, 45; Tirmizî, Edeb, 28; Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43. Âlimler, bu hadisten kadınların yüzlerini örtmelerinin vâcib olmadığı hükmünü çıkarmışlardır. O halde yüzü örtmek müstehap bir sünnet olmaktadır. Erkeklerin ise şer'i bir sebep (şâhitlik, alışveriş, evlilik, tedavi gibi) olmadıkça kadınlara bakması caiz değildir. (Kâdî İyaz, *İkmâlû'l-mu'lim*, VII, 37; Nevevî, *a.g.e.*, XIV, 139; Mubârekfûrî, *a.g.e.*, VIII, 60). Şerhlerde geçen bu açıklamalardan Resûlullah'ın kadınları ilk görmede bakılması yasak olan organın "yüz" olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre diğer uzuvlara (kollar, boyun gibi) bakılması evleviyetle haram olmaktadır. Kâdî İyaz, nehyedilen ve haram olan nazarın, bakışı devam ettirmek, şehvet ve lezzet duyarak kadının (yüz) güzelliğini düşünmek (teemmül) olduğunu belirtmektedir. Kâdî İyaz, *a.g.e.*, a.y.

¹³³⁴ Tirmizî, Edeb, 28; Ebû Dâvûd, Nikâh, 42-43.

¹³³⁵ Buhârî, Mezâlim, 22; İsti'zân, 22; Müslim, Libas, 114; Ebû Dâvûd, Edeb, 12; Tirmizî, İsti'zân, 30.

¹³³⁶ İbn Hacer, *Fethû'l-bârî*, XI, 13-14.

¹³³⁷ Buhârî, Hac, 1; İsti'zân, 2; Müslim, Hac, 407.

kadına bakmaya devam ettiğini görünce onun bakmasına mani olmuştur¹³³⁸.

2. Müstehceni Tasvir Etmek

İslâm dininde müstehcenlik haram olduğu gibi, müstehcenlik edebiyatı da haramdır. Buna göre, insanların ar ve haya duygularını inciten ve şehvî garizaları harekete geçiren müstehcen görüntülerin, açık saçıklığın, fuhşiyâtın anlatılması ve zihinlerde canlandırılacak şekilde tasvir edilmesi haramdır, dolayısıyla bunları yapan kimseler de günah işlemiş olmaktadır. Bu tür ahlâksızlıkları kitle iletişim araçlarında neşredenler ise, -yayınlar sayılamayacak kadar insana ulaştığı için- kat kat günah kazanmaktadır.

Nebi (s.a.s.) “Kadın kadına çıplak bedenini dokundurmasın. Sonra bu kadınlardan biri kendi kocasına, öbür kadının vasıflarını (vücudunun yumuşaklığını¹³³⁹), kocası onu seyredercesine anlatır da bir kötülüğe (fitneye) sebep olur” buyurmuştur¹³⁴⁰. Âlimlerin beyanına göre hadiste geçen “mübâşeret” kelimesi, iki kişinin bedenlerinin avret yerlerini birbirlerine dokundurmaları mânâsına gelmektedir¹³⁴¹. Hadis-i şerifte bir kadının, tenine dokunduğu kadının güzelliğini kocasına tasvir etmesi ihtimâline ve neticede aile facialarının meydana gelmesi tehlikesine dikkat çekilerek bu tehlikeden korunma yolları açık bir şekilde belirtilmektedir. Meselâ böyle bir durumda bir erkek, kendisine vafedilen kadın hoşuna gider de, kendi karısını boşayıp o kadınla evlenmeyi düşünebilir¹³⁴².

Resûl-i Ekrem, kendi huzurunda bir kadının vücut hatlarını tasvir eden bir muhannesi (hal ve tavırlarıyla kadına benzeyen, kadınsı davranan ve kadınlara cinsel ilgi duymayan erkek) kovmuş ve böyle kimselerin hanımlarının yanına girmesini yasaklamıştır. Söz konusu olay, Resûl-i Ekrem (s.a.s.), Ümmü Seleme’nin (r.anhâ) yanında iken cereyan etmiştir. Ümm-ü Seleme’nin rivâyetine göre, böyle biri, Ümmü Seleme’nin erkek kardeşi Abdullah b. Ebî Umeyye’ye hitaben: Allah yarın size Tâîf’in fethini nasip ederse, ben sana ganimet olarak Ğaylân’ın kızını almanı tavsiye ederim,

¹³³⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, XI, 12.

¹³³⁹ Azîmâbâdî, *Avnü’l-Ma’bûd*, VI, 187.

¹³⁴⁰ Buhârî, Nikah, 118; Tirmizî, Edeb, 38; Ebû Dâvûd, Nikah, 42-43.

¹³⁴¹ Azîmâbâdî, *a.g.e.*, a.y.; Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, VIII, 76.

¹³⁴² İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 250.

dedi ve kızın vücut hatlarını söyleyerek câzibedâr güzelliğini tavsif etti. Bunun üzerine Resûlullah “Bu, bir daha sizin yanınıza girmesin!” buyurdu¹³⁴³. Hadiste bahsi geçen muhannesin Abdullah b. Ebî Umeyye’nin kölesi Hît olduğu ve Resûlullah’ın onu Hama’ya sürdüğü rivâyet edilmektedir¹³⁴⁴.

Resûlullah, dinin doğru bulmadığı tarzda bir kadını tasvir eden bir başka muhannese de sürgün cezası vermiştir. Hz. Âişe, Enne adlı bir muhannesden, kardeşi Abdurrahman’ı evlendirmek için bir kız tavsiye etmesini istemiş, o da bir kız tavsiye ederken dinin tasvip etmediği bir tarzda onun cinselliğini anlatmıştı. Bu duruma vakıf olan Resûlullah Enne’ye hitaben “Ey Enne! Medine’den çık, Hamrâu’l-Esed’e yerleş, orada kendine bir ev edin” demiştir¹³⁴⁵.

Resûl-i Ekrem’in böyle kimselerin, kadınların yanına girmelerini yasaklaması, onların, kadınların çekici yanlarını erkeklere anlatmalarından dolayıdır. Aslında muhanneslerin -kendilerinde kadınlara yönelik bir ilgi olmadığı için- kadınların yanlarına girmelerinde bir mahzur yoktur. Fakat bu iki örnekte muhanneslerin, kadınların cazip yanlarını anlatmaları, onlarda kadınlara yönelik bir ilgi olduğunu göstermektedir. Bu durumda onlar da ‘ulî’l-irbe’den (kadınlara cinsî temayül duyan diğer erkeklerden) sayılmaktadırlar¹³⁴⁶. Resûlullah (s.a.s.), fitne ve fesada sebebiyet vermemeleri için onların kadınların yanına girmelerini yasaklamıştır¹³⁴⁷.

Bir hadiste geçtiği üzere, kişinin, günahlarını etrafındakilere anlatması doğru değildir. Ebû Hureyre’nin rivâyetine göre Nebi (s.a.s.) şöyle buyurmuştur “Ümmetimin hepsi affolunmuştur, günah işleyip de onu ifşâ edenler bundan müstesnadır. Günahını ifşâ etmek şu demektir: Bir kimse, geceleyin bir günah işler ve Allah onun işlemiş olduğu günahını örtmüş olarak sabahlar. Allah günahlarını örtmüş olduğu halde o tutup bir başkasına: Ey falanca, ben dün gece şöyle şöyle işler yaptım, der. Halbuki o, Rabb’i onun günâhını örtmüş olarak gecelemişti. Fakat bu kimse, Allah’ın örttüğü perdeyi

¹³⁴³ Buhârî, Nikah, 113; Ebû Dâvûd, Libâs, 33.

¹³⁴⁴ Aynî, *Umdetü’l-Kârî*, XX, 305.

¹³⁴⁵ a.mlf., *a.g.e.*, XX, 305-306.

¹³⁴⁶ Bkz. Nur (24), 31. Âyetteki konumuzu ilgilendiren kısım şöyledir “Mü’min kadınlara söyle ... erkeklikten kesilip kadınlara ihtiyaç duymayan hizmetçileri veya henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklar dışında kimseye edeb yerlerini göstermesinler...”

¹³⁴⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, IX, 345-348; Aynî, *a.g.e.*, XX, 307.

açarak sabaha çıkıyor fâsıklığını söyleyip i'lân ediyor.”¹³⁴⁸ Günümüzde ise günahını ifşâ etmeyi daha ileri götürenler vardır. Bunlar, günahlarının başkası tarafından anlatılmasına, yazıyla neşredilmesine, görsel iletişim araçlarıyla ifşâ edilmesine rıza göstermektedirler. Doğrusu bu kimseler de hadiste ifade edilen uyarıya doğrudan muhatap olmaktadır.

Buraya kadar ele aldığımız âyet ve hadislerden anlaşıldığına göre, İslâm dini, müstehcenliğin zararlarından fert ve toplumu korumak için iletişimin üç önemli unsuru olan kaynak, mesaj ve hedefe birtakım yasaklar koymuştur. İslâm dini, öncelikle fertlerin fuhuş, açık saçıklık ve müstehcenlikten uzak durmalarını emretmiştir. Bu, “kaynak”a getirilen bir yasaklamadır. İkinci olarak İslâm dini, işlenen günahların başkalarına anlatmayı veya halkın zihnini ifsat edici tasvirler yapmayı yasaklamıştır. Bu da “mesaj”ın içeriğine getirilen bir yasaklamadır. Üçüncü olarak İslâm dini, mesajın ulaştığı “hedef kitle”nin, bakılması haram olan şeylere bakmamasını veya bir yerde bir fuhşiyât işleniyorsa oradan uzak durmasını emretmektedir.

3. Mahrem Konuları Anlatma Üslûbu

Cinsel ilişki, büyük ve küçük ihtiyaçları giderme gibi mahrem konuları, sarîh (açık) ifadelerle anlatmak veya bu tür kelimeleri normal konuşmalarda kullanmak (بذاءة) İslâm dinince çirkin bulunup zemmedilmiştir¹³⁴⁹. Resûlullah, mü'minlerin bu çirkin ifadeleri kullanmayan kimseler olduğunu (ليس المؤمن بالطعان ولا اللعان ولا الفاحش ولا)¹³⁵⁰, Allah Teâlâ'nın da bu tür çirkin ifadeleri kullananlara buğz ettiğini belirtmiştir (فإن الله تعالى ليبغض الفاحش البذيء)¹³⁵¹.

Resûl-i Ekrem, mahrem konuları sarîh ifadelerle anlatmanın veya bu ifadeleri devamlı kullanmanın, nifak şubelerinden bir şube olduğunu bildirmiş (الحياء والعِي شعبةتان)¹³⁵², bir başka hadiste “Hayâ imandandır, iman da cennettir; iğrenç, çirkin, galiz ifadeleri kullanmak kabalıktır, kabalık da

¹³⁴⁸ Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 56.

¹³⁴⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 151-152.

¹³⁵⁰ Tirmizî, *Birr*, 48; Ahmed b. Hanbel, I, 416, (sahih); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 52-53, (sahih).

¹³⁵¹ Tirmizî, *Birr*, 62.

¹³⁵² Tirmizî, *Birr*, 80; Hâkim, *a.g.e.*, I, 47-48, (sahih). “ıyy” çok az konuşmak, “bezâ” günaha götürecek çirkin şeyler (fuhş) konuşmak, “beyan” lüzumundan fazla konuşmak demektir. Bkz. Tirmizî, *Birr*, 80.

¹³⁵³(الحياء من الإيمان والإيمان في الجنة والبذاء من الجفاء والجفاء في النار) cehennemdedir” buyurmuştur. Bu hadislerle göre Nebi (s.a.s.), mü'minlere, hayâlî olmayı, çirkin ve iğrenç kelimelerden uzak durmayı tavsiye etmektedir. Hadiste, iyi veya kötü işleri yapanların akıbetlerinin gösterilmesi terğîb ve terhîb maksatlıdır. Buna göre, mü'min, ağzından çıkacak tek bir kelimeye dahi dikkat etmelidir.

Kur'ân-ı Kerim'de mahrem konular, kinâye, remiz veya imâ yoluyla anlatılmıştır. Meselâ cinsel ilişkiyi ifade için dokunma (¹³⁵⁴مس, ¹³⁵⁵تماس, ¹³⁵⁶ملازمة), girme (¹³⁵⁷دخول), gelme (¹³⁵⁸إتيان), ifdâ (¹³⁵⁹إفشاء), sarıp bürüme (¹³⁶⁰تغشى); ihtiyaç giderme için “tuvaletten gelme” (¹³⁶¹أو جاء أحد منكم من الغائط) kelimeleri kullanılmıştır.

Resûl-i Ekrem de mahrem konuları anlatırken teşbih metodunu kullanmıştır. Evlendiği ikinci eşinden (cinsel yönden) memnun olmayıp birinci eşine dönmeyi isteyen bir kadına O (s.a.s.), ^{حتى تذوق عسيلته ويذوق عسيلتك} “Sen onun balcağızından, o da senin balcağızından tatmadıkça birinci kocana dönemezsin!” cevabını vermiştir¹³⁶².

Sahâbeden de bu konuda güzel örnekler vardır. Hz. Ali'nin, kendisinden çok mezi geldiği, fakat kızıyla evli olduğu için Resûlullah'a bunun fikhî hükmünü sormaktan utandığı ve biri vasıtasıyla bunu sordurduğu rivâyet edilmektedir¹³⁶³. Diğer bir örnek de Abdullah b. Amr'ın başından geçen olaydır. O, çok ibadet eden bir sahâbiydi. Babası Amr onu, asîl bir ailenin kızıyla evlendirdi. Amr, ara sıra gelinine hal ve hatırını sorardı. Evlilikten bir süre geçtikten sonra Amr bir gün gelinin yine böyle hal ve hatırı sorunca o ^{نعم الرجل من رجل لم يطأ لنا فراشا ولم يفتش لنا كنفاً منذ أتيناها} “Abdullah, erkekler içinde öyle güzel bir kocadır ki, biz ona geldiğimizden beri aile döşegimize ayak basmadı, örtülü eteğimizi araştırıp yoklamadı” diye cevap vermiştir¹³⁶⁴.

Burada ele aldığımız âyet ve hadisler, mahrem konuların anlatılmasında mü'minlere, edebe uygun bir yol göstermektedir. Toplumda önde gelenler ve yayınları

¹³⁵³ Tirmizî, Birr, 65; Hâkim, *a.g.e.*, I, 108, (sahih).

¹³⁵⁴ Bakara (2), 236, 237; Âl-i İmrân (3), 47; Meryem (19), 20.

¹³⁵⁵ Mücadile (58), 3, 4.

¹³⁵⁶ Nisâ (4), 43; Mâide (5), 6.

¹³⁵⁷ Nisâ (4), 23.

¹³⁵⁸ Bakara (2), 223.

¹³⁵⁹ Nisâ (4), 21.

¹³⁶⁰ A'raf (7), 189.

¹³⁶¹ Nisâ (4), 43; Mâide (5), 6.

¹³⁶² Buhârî, Şehâdât, 3, Talak, 4, 7, 37, Libas, 23, Edeb, 68; Müslim, Nikah, 111, 112; Nesâî, Nikah, 43, Talak, 9, 10, 12.

¹³⁶³ Buhârî, Vudu', 34, Gusûl, 63.

¹³⁶⁴ Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân, 34.

pek çok kimseye ulaşan kitle iletişim araçları da bu gibi konularda buradaki âyet ve hadislerin rehberliğinde hareket etmelidir.

V. ŞİDDET

İnsanlık tarihi boyunca bir olgu olarak var olan “şiddet”, asrımızda yaygınlık kazanan kitle iletişim araçlarında (gazete, dergi, televizyon, internet vd.) sıkça yer alması ve genelde toplumu olumsuz yönde etkilemesi sebebiyle daha çok gündeme gelmeye başlamıştır. Gerçek hayatta yaşanan şiddet olaylarının, bir ölçüye tabi tutulmadan haberlere konu olması, dizi ve filmlerde şiddet sahnelerine ağır bir biçimde yer verilmesi ve bunların başta çocuklar ve gençler olmak üzere toplumun bütün fertleri üzerinde az ya da çok etkili olması, dolayısıyla içtimâî hayatta birtakım olumsuzlukların meydana gelmesi¹³⁶⁵, bazı branşlardaki bilim adamlarını bu konu üzerine ciddi olarak eğilmeye sevk etmiş, buna bağlı olarak medyada yer alan şiddetin etkileri konusunda pek çok araştırma yapılmıştır.

Son yıllarda meydana gelen bazı şiddet olaylarının, medyada yer alış biçimi, İslâm dini ve müslümanları da yakından ilgilendiren önemli bir konudur. Çünkü kimi çevreler İslâm’ı ve müslümanları şiddet, terör ve intihar saldırılarıyla¹³⁶⁶ özdeşleştirme çabası içindedir. Onlar, bu konuda medyayı etkili bir araç olarak kullanmaktadır.

Biz burada “şiddet”in tanımını, medyada şiddet olgusunu, şiddetin medyada yer almasının etik açıdan doğru olup olmadığını, doğru ise hangi ilkelere uyulması gerektiğini ele almaya çalışacağız. Ardından hadislerde şiddet olgusuna yaklaşım,

¹³⁶⁵ Bazı araştırmalar, televizyonun yaygınlaşmasıyla birlikte toplumda şiddet olaylarının da arttığını göstermiştir. ABD, Kanada ve Güney Afrika’da 1945 ile 1970 arasında televizyonlu ev sayısı ve işlenen cinayet sayısı ile ilgili istatistiklere bakıldığında her ikisinin birbirine paralel olarak hızla yükseldiği görülür. 1945 ile 1970 yılları arasında ABD’deki cinayetlerde yüzde 92, Kanada’daki cinayetlerde yüzde 93’lük artış kaydedilmiştir. Güney Afrika’da 1975 yılında televizyon yasağı kaldırılmış ve bu tarihi takip eden sonraki 10 yıl içinde cinayetlerde yüzde 130’luk bir artış gerçekleşmiştir. 1950’lerin ortalarında ABD’de, televizyon cihazları pahalı olduğu için siyahlar beyazlardan yaklaşık 5 yıl sonra televizyon sahibi olabilmişlerdir. 1958’e gelindiğinde beyazların işlediği cinayet oranlarında aniden bir artış gözlenmiş, aradan 5 yıl geçtikten sonra bu kez siyahların cinayet oranında bir yükselme başgöstermiştir. Chagall, *a.mkl.*, s. 211-215; Dündar, Can, “Televizyon ve Şiddet”, *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, sy. 6-7, Kış-Bahar 1996, s. 385.

¹³⁶⁶ İslâm’ın şiddet, terör ve intihar saldırılarına bakışı, İslâm’ın bir sulh dini olduğu, İslâm’ın şiddet ve terör eylemleriyle özdeşleştirilmesinin birtakım medya gruplarının tezgahı olduğu konusuyula ilgili eserler için bkz. *Siyasî, Tarihî, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet*, (editör: Mümtaz’er Türköne), İstanbul, 2007; Özel, Ahmed, *İslâm ve Terör*, İstanbul 2007; Canan, İbrahim, *Anarşi, Sebepler, Tedbirler, Çareler*, İstanbul 2003.

şiddete karşı alınan önlemler ve bilhassa şiddetin anlatılması ve gösterilmesinin doğru olup olmadığını inceleyeceğiz.

A. Şiddetin Tanımı

Şiddet, “şdd” (شدد) fiilinden türemiş bir kelime olup sertlik, yumuşaklığın zıddı¹³⁶⁷; bir güç, hareket veya kuvvetin derecesi; tabîî halinden daha fazla olmak, aşırılık, fazlalık; meseleleri uzlaşma yoluyla değil de kaba kuvvet kullanarak halletmeye kalkışmak ve bunun için kullanılan kaba kuvvet; sıkıntı, zorluk, mihnet, meşakkat anlamlarına gelmektedir¹³⁶⁸.

Şiddetin terim anlamıyla ilgili pek çok tanım yapılmıştır, fakat üzerinde ittifak edilen bir tanım henüz ortaya konulamamıştır. Şiddetin terim anlamıyla ilgili yapılmış tanımlardan bazıları şöyledir:

“Karşılıklı ilişkiler ortamında taraflardan biri veya birkaçının, doğrudan veya dolaylı, toplu veya dağınık olarak, diğerlerinin bedensel veya törel (ahlâkî/moral/ manevî) bütünlüğüne, mallarına veya sembolik kültürel değerlerine, oranı ne olursa olsun zarar verecek şekilde davranmasına şiddet denir.”¹³⁶⁹

“Düşmanlık ve öfke duygularının, kişilere veya nesnelere yönelik fiilî, yıkıcı, fiziksel, zor yoluyla dile getirilmesine şiddet denir”.¹³⁷⁰

“Şiddet, gücün, kuvvetin hukuka aykırı olarak kullanılması demektir.”¹³⁷¹

Şiddeti dar ve geniş anlamda tarif edenler de olmuştur. Dar anlamda şiddet, kişilerin bedensel varlığına yönelik yapılan saldırılara ve acı verici fiillere denir. Geniş anlamda şiddet, kişinin fiziksel ve ruhsal varlığına yönelik yapılan her türlü saldırıya denir¹³⁷². İşsizlik, yetersiz sosyal güvenlik, düşük ücret vs. sebeplerle ekonomik baskı altında bulunmak (ekonomik şiddet); bir medya grubunun birilerinin aleyhine haber

¹³⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arap*, “şdd” md., (III, 232).

¹³⁶⁸ Ayverdi, *a.g.e.*, III, 2988.

¹³⁶⁹ Michaud, Yves, *Şiddet*, (trc. Cem Muhtaroglu), İstanbul t.y., İletişim yayınları, s. 8-9.

¹³⁷⁰ Budak, Selçuk, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2000, s. 716.

¹³⁷¹ Dönmezer, Sulhi, “Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafya Suçları”, *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, sy. 6-7, Kış-Bahar 1996, s. 215. Şiddet konusunda yapılmış diğer tanımlar için bkz. Öztop, İbrahim, *Hiz. Peygamber'in Şiddete Karşı Aldığı Tedbirler*, (yüksek lisans tezi, UÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Hadis), Bursa 2003, s. 6-11.

¹³⁷² *Medyada Şiddete Duyarlılık*, (Mehmet Yüksel'in konuşması), s. 39-40.

kampanyası yapması (manevî baskı); insanların umutlarını öldüren ve onları rahatsız eden ortamların oluşturulmasını da şiddet sayarak şiddetin kapsamını daha geniş tutanlar da vardır¹³⁷³.

Şiddet, Kur'an'da, güçlendirmek¹³⁷⁴, rüzgârın şiddeti¹³⁷⁵, demirin sert olması¹³⁷⁶ gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bazı âyetlerde şiddet, ism-i tafdil (اشد) sigasıyla gelerek kendinden sonraki kelimeye aşırılık ve fazlalık anlamı katar¹³⁷⁷. Hadislerde şiddet, güç, kuvvet, sertlik, bir işi kuvvetlice yapmak anlamlarında kullanılmıştır¹³⁷⁸.

Görüldüğü üzere, âyet ve hadislerde geçen şiddet kavramı, günümüzde yapılan tanımlardan farklı anlamlarda kullanılmıştır. İslâmî literatürde, günümüzde anlaşıldığı manada şiddet; fitne, fesat, zulüm, tuğyan (taşkınlık, haddi aşma), bağy (haddi aşma, azgınlık), hirâbe (haydutluk, yol kesicilik), i'tidâ (zulüm, saldırı, baskın), fîsk (fenalık) kelimeleriyle ifade edilmiştir.

Buraya kadar ele aldığımız tanımlarda şiddet, gayr-i meşru şiddet manasını ifade etmektedir. Devletin suçluları cezalandırması¹³⁷⁹, bir milletin veya ferдин kendisine yapılan saldırıya karşılık vermesi (nefsi müdâfaa)¹³⁸⁰ ise meşru şiddettir. Onun için yukarıda verilen şiddet tanımları içine girmemektedir.

B. Kitle İletişim Araçları ve Şiddet

Kitle iletişim araçlarında sıkça yer alması, sunuluş biçimi ve yıkıcı etkileri sebebiyle en çok tartışılan, üzerinde en çok araştırma yapılan¹³⁸¹, kitap yazılan,

¹³⁷³ Sürücü, M. İsmail, *Şiddetin Yazılı Basında Sunumu: 1 Mayıs 1996 Kadıköy Olaylarının İncelenmesi*, (yüksek lisans tezi, AÜSBE Gazetecilik Anabilim Dalı), Ankara 2004, s. 41-43.

¹³⁷⁴ Taha (20), 31; Kasas (28), 35; Sa'd (38), 20.

¹³⁷⁵ İbrahim (14), 18.

¹³⁷⁶ Hadid (57), 25.

¹³⁷⁷ Bakara (2), 74, 85, 165; Nisâ (4), 66, 77, 84; Mâide (5), 82; Tevbe (9), 69, 81; Meryem (19), 69; Kasas (28), 78; Rum (30), 9; Fâtır (35), 44; Muhammed (47), 13; Kaf (50), 36; Haşır (59), 13; Müzzemmil (73), 6.

¹³⁷⁸ İbnü'l-Esir Mecdüddin, *en-Nihâye*, II, 451-452.

¹³⁷⁹ Nur (24), 2: "İmdi, zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun. Eğer Allah'a ve âhirete iman ediyorsanız, Allah'ın hükmünü uygulama işinde sakın acıma hissi sizi etkisi altına alıp da uygulamayı engellemesin."

¹³⁸⁰ Hac (22), 39: "Kendilerine savaş açılan mü'minlere, savaşmaları için izin verildi. Çünkü onlar zulme mâruz kaldılar. Allah onlara zafer vermeye elbette kadirdir."

¹³⁸¹ McQuil, Denis, "Kitle İletişim Araçlarının Etkileri", (Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar, drl. Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya), Ankara 1983, s. 45-85; *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 21-39.

hakkında en çok panel ve sempozyum düzenlenen¹³⁸² ve günümüzde medyanın en çok eleştiri aldığı hususların başında “şiddet” gelmektedir.

Ticârî medya organları, daha çok reyting/tiraj elde etmek maksadıyla (veya daha çok reyting/tiraj getirdiği için), yaralama, öldürme, savaş, terör, işkence, intihar, idam, kavga, dövüş vb. şiddet olaylarına sıkça yer vermektedir. Haber programlarında şiddet içerikli olaylara (gerçek hayatta şiddet olayları yüksek oranda gerçekleşmediği halde) daha çok zaman ayrılmakta¹³⁸³, dizi ve filmlerde şiddet içerikli sahneler daha çok bulunmaktadır. Bu durum öyle bir seviyeye gelmiştir ki, insanlar normal hayatlarında görmedikleri veya çok nadir gördükleri şiddet olaylarının kat kat fazlasını gazete ve televizyonlarda görmektedir. Meselâ, bir televizyon izleyicisi, bir polisten daha çok cinayet, bir çekici şoföründen daha çok ciddi trafik kazası, bir kaza müfettişinden daha çok uçak kazası görür¹³⁸⁴.

Şiddetin televizyon programlarında ve gazetelerde yoğun bir biçimde yer alması, insanların gerçek hayata yönelik algılarında sapmalara da sebep olmaktadır. Bu konuda BBC’nin yaptığı bir araştırmaya göre İngiliz halkı, ülke nüfusunun yüzde 25’inin şiddet içeren suçların kurbanı olduğunu düşünmektedir. Halbuki gerçek istatistikî verilere göre bu oran yüzde 2 dolaylarındadır¹³⁸⁵.

Bedenen ve ruhen gelişme çağına olan ve gerçekle kurguyu birbirinden ayıramayan çocukların televizyon seyretme süreleri ve bu süre içinde seyrettikleri şiddet sahneleri, pek çok araştırmaya konu olmuştur. Uzmanlara göre çocuklar, televizyonda her gün ortalama 30, bir yılda ise 10 bini aşkın şiddet görüntüsü ile karşılaşmaktadır¹³⁸⁶.

¹³⁸² *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, (Sempozyum, 23 Mart 2002/Ankara), RTÜK yayını, Ankara 2003; *Medyada Şiddete Duyarlılık*, (Panel, 26 Kasım 2004/İstanbul), RTÜK yayını, Ankara 2005; *Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri*, (Panel, 6 Ocak 1997/İstanbul), RVD yayını, İstanbul 1997; *TV’de Şiddet ve Sorumluluklarımız*, (Panel, 8 Eylül 2006/İstanbul), RVD yayını, y.y., t.y.; *Televizyon Programlarındaki Şiddet İçeriğinin, Müstehcenliğin ve Mahremiyet İhlallerinin İzleyicilerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri*, RTÜK yayını, Ankara 2006; *Küresel Süreçte Medya ve Şiddet*, editör: Adem Solak, İstanbul t.y.

¹³⁸³ Radford, *Medya Nasıl Yanılıyor*, s. 85, 86, 93. University of Miami’dan bir profesör, haber yayın süresinin neredeyse yüzde otuzunun suç, mahkeme ve polis haberlerine harcandığını tesbit etmiştir. Syracuse University’den bir başka profesörün yaptığı araştırmaya göre de haber süresinin yaklaşık yüzde otuzunu suç ve mahkeme, yüzde onunu tabii felaketler, yüzde onbeşini hükümet ve politika, yüzde yedisini sağlık ve tedavi, yüzde birin altında bir süreyi de eğitim haberleri oluşturmaktadır. Bkz. Radford, *a.g.e.*, s. 85, 86. Ülkemizde de durum bundan farklı değildir. Bu konuda yapılan bir araştırmaya göre 5 büyük televizyon kanalının ana haberlerinde yer alan şiddet içerikli olayların yüzde otuzları geçtiği görülmüştür. Bkz. *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 37-38.

¹³⁸⁴ Radford, *a.g.e.*, s. 85; Çaplı, *Medya ve Etik*, s. 199.

¹³⁸⁵ Çaplı, *a.g.e.*, a.y.; *Medyada Şiddete Duyarlılık*, (Sevilay Çelenk’in konuşması), s. 89.

¹³⁸⁶ *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, (Sedat Nuri Kayış’ın konuşması), s. 10.

Bir başka araştırmaya göre çocuklar, 18 yaşına gelene kadar sadece televizyonda yaklaşık olarak 200 bin şiddet eylemi görmüş olmaktadır¹³⁸⁷.

Medyada şiddet olaylarının abartılı bir biçimde, tekrar tekrar ve sıkça verilmesi, başta çocuklar ve gençler olmak üzere bütün insanlar üzerinde az ya da çok birtakım menfî etkileri olmaktadır. Bu etkiler, insanların yetişme tarzları, psikolojik durumları, inançları, kültürleri ve eğitim seviyelerine göre farklılık arz etmektedir. Bu etkiler genel olarak: şiddet olaylarının model alınması¹³⁸⁸, taklit edilmesi¹³⁸⁹, meşru olarak görülmeğe başlanması¹³⁹⁰; suç sayılan davranışların normal kabul edilmesi¹³⁹¹; korku, endişe ve acı veren sahneler karşısında insanların bilinçli ya da bilinçsiz olarak duyarsızlaşması¹³⁹²; saldırgan davranışların sergilenmesi¹³⁹³ ve dünyanın kötülüklerle dolu bir yer olarak algılanması¹³⁹⁴ biçiminde kendini göstermektedir. Ayrıca terör olaylarının, terör gruplarının maksatlarına ulaştıracak biçimde yanlış sunumu da¹³⁹⁵ fert ve toplumu menfî yönde etkilemektedir. Çünkü, teröristler, yaptıkları şiddet olaylarıyla

¹³⁸⁷ *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 36. Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre çocukların en çok televizyon seyrettiği saatlerde (hafta içi 16.00-21.30, hafta sonu 9.00-21.30) beş özel televizyon kanalında yayınlanan filmlerde (80 film) şiddet oranının yüzde 33.1 olduğu; bunun yüzde 13.8'inin fiziksel şiddet (vurma, yaralama, öldürme), yüzde 10.9'unun sözel şiddet, yüzde 8.4'ünün ise psikolojik şiddet olduğu tesbit edilmiştir. *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, s. 36-37.

¹³⁸⁸ Oskay, *İletişimin ABC'si*, s. 54-55. Bilhassa çocuklar ve gençler mafya konulu dizilerden etkilenecek mafya babası olma eğilimi göstermektedir. Çünkü mafya babaları sorunları hemen hallediyor. Onlar, yasalardan da güçlü, çünkü yasaların yapamadığını onlar yapıyor. Öktem, Ferhunde, *"Anne-Babalar ve Çocuklar"*, *Radio ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, RTÜK yayını, s. 30. Bu konuda diğer bir örnekte intihar girişimlerinin yayınlanmasıdır. İntihar girişiminde bulunan kimsenin isteklerinin yerine getirilmesi ve bunun gazete ve televizyonlarda yayınlanması, seyircilerde "Demek ki, ben de intihar girişiminde bulunursam isteklerimi yaptırabilirim!" düşüncesi hâsıl etmektedir. *Medyada Şiddete Duyarlılık*, RTÜK yayını, (Bengi Semerci'nin konuşması), s. 51. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, s. 83.

¹³⁸⁹ Bir devlet başkanının idam görüntülerinin televizyonlarda yayınlanması üzerine pek çok çocuk idam sahnesinde gördüklerini taklit etmiş, bunlardan 7'si ölümle sonuçlanmıştır. Bkz.

<http://www.stargazete.com/politika/oyun-gibi-adam-asmaca-62783.htm>, (i.e.t. 01.01.2009);

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=209220>, (i.e.t. 01.01.2009).

¹³⁹⁰ Çaplı, a.g.e., s. 198.

¹³⁹¹ Oskay, a.g.e., a.y.

¹³⁹² *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 13, 19, 22; *Medyada Şiddete Duyarlılık*, RTÜK yayını, (Sevilay Çelenk'in konuşması), s. 88; Öktem, a.mkl., s. 32; Gürel, a.mkl., s. 121; Baltaş, Zuhale, *"Sağlık ve Şiddet"*, *TV'de Şiddet ve Sorumluluklarımız*, (Panel, 8 Eylül 2006/İstanbul), RVD yayını, y.y., t.y., s. 37. Uzun süre şiddet filmi seyreden çocuklar, ilk başlarda şiddete maruz kalarak acı çeken insan görüntüleri karşısında acıma duygusu işareti taşıyan mimikler gösterirken zamanla bu duygular yerini duyarsızlaşmaya bırakmakta, artık çocuklar şiddeti ve ölümü, basit olaylardan farklı görmemeye başlamakta, neticede çocuklar, acı çeken insanlara karşı artık acıma hissi duymamaktadır. *Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri*, (Acar Baltaş'ın konuşması), RVD yayını, s. 37-38.

¹³⁹³ Bu konuda pek çok örneğe rastlamak mümkündür: şiddet dolu bir filmde etkilenecek işlenen cinayetler için bkz. *Sabah Gazetesi*, 24 Temmuz 2008; Dündar, a.mkl., s. 385. İçinde cinayet sahnesi bulunan bir çizgi filmde etkilenecek cinayet işleyen çocuklar için bkz. *Televizyonun Toplum Üzerindeki Etkisi*, (Panel, Acar Baltaş'ın konuşması), RVD yayını, s. 26; Heper, Doğan, *"Medya ve Şiddet"*, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Medya özel sayısı), sy. 11, Eylül-Ekim 1996, s. 548.

¹³⁹⁴ Televizyonlardaki yoğun şiddetin, çocuklarda ve yetişkinlerde kötü bir dünya imajı oluşturduğuna dair bkz. *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 22, 31.

¹³⁹⁵ Dündar, a.mkl., s. 387.

toplumu korkuya sevketme, anarşi ve kargaşa duygularını yayma, güveni yıkkma, kendi popülerliğini artırma gibi maksatlarının gerçekleşmesini hedeflemektedir¹³⁹⁶.

Toplumbilimciler, televizyondaki şiddetin bazı izleyiciler üzerinde gerçek yaşamdaki saldırganlık eğilimlerini arttırdığı yönünde fikir birliği içindedir¹³⁹⁷. Amerika’da yapılan bir çalışmada, denekler 8 yaşından (1960) 30 yaşına kadar (1982) inceleme altında tutularak televizyonda şiddet izleme sıklığı ile saldırgan davranışlar arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çocukluk döneminde şiddet içeren programları izleyen çocukların yetişkinliklerinde suç işlemeye daha yatkın oldukları, çocuklarına daha fazla fiziksel cezalandırmada bulundukları, ortalamanın üzerinde saldırgan çocuklar yetiştirdikleri tesbit edilmiştir¹³⁹⁸. Şiddet sahnelerinden, gelişme çağındaki çocukların ve gençlerin daha çok etkilendiği düşünülse de aslında yetişkinler de etkilenmekte ve buna bağlı olarak saldırgan davranışlar sergilemektedir¹³⁹⁹.

Televizyonlarda gösterilen şiddet vak’alarının bazı insanlarca taklit edildiğine dair pek çok örnek vardır. Meselâ intiharlarla ilgili haberler üzerine sonraki günlerde benzer nitelikli intiharların gerçekleştiği¹⁴⁰⁰ ve suçların abartılı bir biçimde

¹³⁹⁶ Gündüz, Mustafa, *Basın ve Terör*, İzmir 1996, s. 89-91. Televizyon ve gazete başta olmak üzere kitle iletişim araçları, terör olaylarını haber yaparken teröristlerin ulaşmak istedikleri amaçlara dolaylı veya doğrudan asla hizmet etmemelidir.

¹³⁹⁷ Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, s. 124.

¹³⁹⁸ *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 18, 23-24, 29; *Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri*, (Zuhal Baltaş’ın konuşması), RVD yayını, s. 9; Chagall, *a.mkl.*, s. 211-212.

¹³⁹⁹ *Televizyon Programlarındaki Şiddet*, RTÜK yayını, s. 21, 22. Çocuklar, en çok kaçırılma, rehin alınma, terör, ateşli saldırı, kapkaç gibi şiddet olaylarından etkilendiklerini ifade etmişlerdir. Bkz. Ertürk, Yıldız Dilek ve Gül, Ayşen Akkor, *Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin*, Ankara 2006, s. 180-182.

¹⁴⁰⁰ Avşar, Zakir, “İntihar Haberleri-Medya ve RTÜK’ün Yaklaşımı”, *Radio ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, RTÜK yayını, s. 76; Güler, Dursun, “Radio ve Televizyonlarda İntihar Haberlerinin Sunumunun Toplum Üzerindeki Etkileri”, *Radio ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, RTÜK yayını, s. 90. Emniyet Genel Müdürlüğü’nün verilerine göre, 1992’de sadece 2 kişi Boğaziçi Köprüsü’nden atlayarak intihar etmiş. İntihar haberlerinin daha sık verilmesiyle beraber bu sayı 2000 yılında 11, 2001’de ise 20 kişiye çıkmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında 173 kişi de Boğaziçi Köprüsü ve Fatih Sultan Mehmet Köprüsü’nden atlayarak intihar etmeye teşebbüs etmiştir. Yener, Yücel, “Radio ve Televizyonlarda İntihar Haberlerinin Sunumunun Toplum Üzerindeki Etkileri”, *Radio ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, RTÜK yayını, s. 81. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti’nin konuyla ilgili ilkesi şöyledir: İntihar olayları hakkında haber çerçevesini aşan ve okuyucuyu veya izleyiciyi etki altında bırakacak nitelikte ve genişlikte yayın yapılmamalıdır. Olayı gösteren fotoğraf, resim veya film yayınlanmamalıdır. <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 25.10.2009). ABD’de gazetecilik eğitim kuruluşu Poynter Enstitüsü’nün kopya intiharları önlemek için intihar haberlerinin sunumuyla ilgili belirlediği bazı ilkeler şöyledir: İntiharın yapıldığı şekliyle ilgili detaylı bilgiler verilmemeli, intihar edenin fotoğrafı veya görüntüsü kullanılmamalı, intihar olayı romantik bir sunumla verilmemeli, “başarılı bir intihar girişimi” veya “başarısız bir intihar girişimi” türü başlıklar yerine “bir intihar girişimi” veya “bir intihar” demeli, intihar vak’alarını birinci haber olarak vermemeli, dinleyiciler/okuyucular özenilecek bir taraf bulmayacak biçimde haber düz bir ifadeyle verilmeli, intihar haberinin sonuna intihara eğilimli olanların psikolojik destek alabilecekleri merkezlerin telefonları verilmeli. Yener, *a.g.m.*, s. 83.

aktarılmasının, benzer nitelikli (kopya) suçların işlenmesine yol açtığı¹⁴⁰¹ tesbit edilmiştir.

Bazı araştırmalara dayanarak şiddet sahnelerini seyretmenin, insanlarda gerilimi boşalttığı ve rahatlama hâsıl ettiği ileri sürülse de¹⁴⁰² psikiyatride bunun böyle olmadığı belirtilmektedir. Meselâ aç olan bir insanın karnı doyduktan sonra ona yemek yedirmek güçtür. Cinsel arzularda da durum aynıdır. Fakat şiddette bunun tam tersi yaşanmakta, şiddet şiddeti doğurmakta, sözel şiddet bir süre sonra fiziksel şiddete dönüşebilmektedir¹⁴⁰³. Yapımcıların, filmlerdeki şiddet sahnelerine alışan izleyiciyi etkileyebilmek için şiddetin dozunu yükseltmeleri de bu gerçeği ispatlamaktadır.

Ne kadar yıkıcı olduğunun insanlar tarafından görülmesi için şiddet içerikli sahnelerin medyada yer alması gerektiğini savunanlar da vardır. Bu kimseler aynı zamanda medyada şiddetin sunuluş biçimine dikkat edilmesi gerektiğini de vurgulamayı ihmal etmemektedir¹⁴⁰⁴.

Medyayla ilgili kuruluşlar, şiddetin yukarıda bahsettiğimiz zararlarından ötürü yayın ilkeleri arasında konuyla ilgili bazı maddelere yer vermişlerdir. Meselâ, RTÜK'ün yayın ilkeleri arasında şiddetle ilgili şu maddeler yer almaktadır: Kadınlara, güçsüzlere, özürllülere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi, yayınların şiddet kullanımını özendirici veya ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte olmaması ve suç örgütlerinin korkutucu ve yıldırıcı özelliklerinin yansıtılmaması¹⁴⁰⁵. Türkiye Gazeteciler Cemiyeti de gazetecinin görev ve ilkeleri arasında şiddet konusuyla ilgili olarak şu maddeye yer vermektedir: Gazeteci, her türden şiddeti haklı gösteren, özendiren ve kışkırtan yayın yapamaz¹⁴⁰⁶.

¹⁴⁰¹ Radford, *a.g.e.*, s. 381-383.

¹⁴⁰² McQuil, *a.mkl.*, s. 70; Oskay, Ünsal, *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım*, İstanbul 2000, s. 371.

¹⁴⁰³ *Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri*, (Acar Baltaş'ın konuşması), RVD yayını, s. 35; Gürel, *a.mkl.*, s. 121.

¹⁴⁰⁴ *Medyada Şiddete Duyarlılık*, (Korkmaz Alemdar'ın konuşması), RTÜK yayını, s. 33, (Mehmet Yüksel'in konuşması), RTÜK yayını, s. 39, 40.

¹⁴⁰⁵ RTÜK Yayın İlkeleri (4. Madde), “u”, “v” ve “y” bendleri, http://www.rtuk.gov.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=5929dd1a-d261-48bf-b707-b123eaa7537f, (i.e.t. 01.01.2009).

¹⁴⁰⁶ <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 01.01.2009).

BBC yayın kuruluşu, öncelikle çocuklar için yapılmış programlarda çocuklar tarafından taklit edildiği takdirde zararlı ve tehlikeli olabilecek sözlü ya da fiziksel şiddete yer vermemeyi ve şiddet vak'alarını toplumu duyarsızlaştırmaya itecek tarzda yayın yapmamayı bir ilke olarak benimsediğini belirtmiştir¹⁴⁰⁷. Mısır Gazeteciler Cemiyeti de konuyla ilgili olarak basın ve yayın meslek ilkeleri arasında, işlenen suçların haber yapılmaması, zanlıların veya suçu mahkemece sabit olanların isimlerinin ve fotoğraflarının yayınlanmaması gerektiği hususuna yer vermektedir¹⁴⁰⁸.

Fert ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerine, bilimsel çevrelerden aldığı eleştirilere, medya etik kurallarına hatta birtakım ağır cezalara¹⁴⁰⁹ rağmen ne yazık ki, medyanın şiddeti özendirmesi, meşrulaştırması ve model almaya itici tarzda vermesinin önüne geçilememektedir.

C. Din ve Şiddet

1. Şiddete Karşı Koruyucu Önlemler

Günümüz kitle iletişim araçlarında var oluş biçimiyle yani “pek çok insana ulaşması ve az ya da çok onları etkilemesi” anlamındaki şiddetin, Asr-ı saadet'te bulunmadığı gayet açıktır. Çünkü o devirde kitle iletişim vasıtaları yoktu. Bununla beraber Nebi (s.a.s.)'in bazı söz, tavsiye ve uygulamalarından yola çıkarak bu konuda bir kanaate varmak da mümkündür.

Haksız yere bir insana veya başka bir canlıya şiddet uygulanmasını doğru bulmayan İslâm dini, şiddeti yermiş, onun mukabili olan rıfk¹⁴¹⁰, affetme¹⁴¹¹, öfkeye

¹⁴⁰⁷ BBC Yayın İlkeleri Klavuzu, s. 78-79. Suç haberlerini aktarma biçimiyle ilgili olarak 1996'da ABD'de bir TV kanalı, bu tür haberleri yayımlarken şu beş kriterden en az birinin bulunmasını şart koşmuştur: 1. Acil olarak ele alınması gereken bir haber mi? 2. Güvenliğe yönelik halihazırda bir tehdit var mı? 3. Çocuklara yönelik bir tehdit var mı? 4. İşlenen suçun topluma belirgin bir etkisi var mı? 5. Haber, benzer suçların engellenmesine yönelik bir değer taşıyor mu? Radford, *a.g.e.*, s. 394.

¹⁴⁰⁸ http://www.minfo.gov.eg/AR_Agrements.aspx, (i.e.t. 26.10.2009).

¹⁴⁰⁹ Avşar, *a.mkl.*, s. 75-79. RTÜK üyelerinden biri, 23 Mart 2002'de RTÜK'ün yaptığı bir sempozyumda, intihar haberlerinin medyada yanlış sunumunun önüne geçilememesi konusunda acı bir itirafta bulunmaktadır: “Ne yazık ki, ne yayın kuruluşlarımız bizim uyarılarımızı veya verdiğimiz cezaları bir karine olarak kabul etmekte, ne de genel olarak bir iyileşme sağlayabilmekteyiz.” Avşar, *a.mkl.*, s. 79.

¹⁴¹⁰ Ahmed b. Hanbel, VI, 159, (sahih); Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 135, 136, (Bab: er-Rıfk), (her iki hadis de sahihtir).

¹⁴¹¹ Mâide (5), 13; A'raf (7), 199; Hicr (15), 85; Nahl (16), 126; Nur (24), 22.

hâkim olma¹⁴¹² gibi hasletleri övmüş ve zayıf ve güçsüzleri şiddetten korumaya yönelik çok ciddi önlemler almıştır.

Resûl-i Ekrem, toplumun zayıf ve güçsüz kesimini oluşturan kadın, çocuk hizmetçi ve kölelerin şiddete karşı korunması hususu üzerinde önemle durmuştur. Hz. Âişe'nin ifadesiyle O (s.a.s.), Allah için yapılan savaş dışında ne bir kadına, ne de bir hizmetçiye kısacası hiçbir kimseye el kaldırmamış, haddi gerektiren bir günahından dolayı bir müslümana had uygulanması veya Allah'a ve Peygamberi'ne düşmanlıkta ileri gidenlerin cezalandırılması dışında sözlü ya da fiilî kötü davranışlarından dolayı hiçbir kimseden öç almamıştır¹⁴¹³. Nebi (s.a.s.), kendi şahsına ve ailesine yapılan çirkin saldırılara aynıyla mukabele yerine aff ve müsamaha yolunu seçmiş¹⁴¹⁴, canına kastedenleri cezalandırmayıp bağışlamış¹⁴¹⁵, düşmanlarına şiddetle karşılık vermek bir yana onlar için hayırla dua etmiştir¹⁴¹⁶.

Resûl-i Ekrem, kadınlara iyi davranmayı tavsiye etmiş¹⁴¹⁷ onları döven (şiddet uygulayan) erkeklerin hayırlı kimseler olmadıklarını bildirmiştir¹⁴¹⁸. Bununla birlikte

¹⁴¹² Âl-i İmrân (3), 134; Mâide (5), 8; Şûrâ (42), 37. Bir hadiste, gazaplandığında nefesine hâkim olan kimsenin gerçek pehlivan olduğu ifade edilmiş (Buhârî, Edeb, 76; Müslim, Birr, 106-108), bazı hadislerde de özellikle gazabını yenen kimselerin cennette elde edecekleri birtakım nimetlerin müjdesi verilmiştir (Tirmizî, Bir, 74, Kıyâme, 48; Ebû Dâvûd, Edeb, 3). Burada ayrıca insanı şiddet uygulamaya itebilecek öfkenin dizginlenmesi için Resûlullah'ın ifade buyurdıkları "Gazâb insanın kalbindeki bir kor parçası gibidir. Bu halde insanı görmez misiniz, gözleri kızarır, boyun damarları şişer. Her kim böyle bir durumla karşı karşıya kalırsa sırt üstü toprağa yatsın" (Tirmizî, Fiten, 26), "Sizden biriniz öfkelendiği zaman ayakta ise hemen otursun. Öfkesi geçerse ne ala, geçmezse hemen uzansın" ve "Öfke şeytandandır, şeytan da ateşten yaratılmıştır, ateş ise su ile söndürülmektedir; öyleyse biriniz öfkelenince hemen kalkıp abdest alsın" (Ebû Dâvûd, Edeb, 3) hadisleri, konumuz açısından dikkat çekicidir. Yine Resûlullah, öfkelenen kimsenin "İlâhî rahmetten kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım" اَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ demesi halinde öfkesinin geçeceğini ifade buyurmuştur (Buhârî, Bed'ü'l-halk, 11, Edeb, 44, 76; Müslim, Birr, 109, 110). Bu tavsiyelerden anlaşıldığına göre Resûl-i Ekrem, şiddetin ikinci bir şiddete sebebiyet vermemesini istemektedir. İslâm'ın şiddeti önlemeye yönelik aldığı tedbirlerle ilgili olarak bkz. Ateş, Abdurrahman, *Kur'an'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul 2002, s. 174-185.

¹⁴¹³ Müslim, Fezâil, 79; Ebû Dâvûd, Edeb, 4; İbn Mâce, Nikâh, 51; Ahmed b. Hanbel, VI, 31. Ayrıca bkz. Buhârî, Menâkıb, 23, Edeb, 80, Hudûd, 10, Hudûd, 42.

¹⁴¹⁴ Resûlullah'ın Tâifliler'i affetmesi: Ali el-Mütteki, *Kenzü'l-ummâl*, II, 698-699; Hz. Âişe'ye çirkin iftirayı atan münafıkların başı Abdullah b. Ubey b. Selûl'u cezalandırmaması: Buhârî, Şehâdât, 15, Meğâzî, 34, Tefsîru Sûrati'n-Nûr (24), 6, 11; Müslim, Tevbe, 56; yine Abdullah b. Ubey'i bir gazvede yaptığı ağır hakaretleri karşısında cezalandırmaması: Buhârî, Tefsîru Sûrati'l-Münâfikîn (63), 1, 2; Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 415-417; Mekkelî müşrikleri affetmesi: Ali el-Mütteki, *a.g.e.*, X, 498.

¹⁴¹⁵ Resûlullah'ın kendisini öldürme niyetiyle gelen Umeyr b. Vehb'i affetmesi: Ali el-Mütteki, *a.g.e.*, XIII, 563-566; yine kendisini öldürme teşebbüsünde bulunan Ğavres adında bir bedevîyi affetmesi: Buhârî, Cihad 84, Meğâzî, 31, 32; Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 311, Fezâil, 13; Ahmed b. Hanbel, III, 311, 364, 390; Sürâka'yı affetmesi: Buhârî, Menâkıb, 25, Menâkıbü'l-Ensâr, 45; Müslim, Eşribe, 91, Zühd, 75.

¹⁴¹⁶ Resûlullah'ın Mudar kabilesinin kılıktan kurtulması için dua etmesi: Buhârî, Tefsîr, u Sûrati'd-Duhân (44), 2, 5; Müslim, Kıyâme, 40; Devs kabilesinin hidayete ermesi için dua etmesi: Buhârî, Cihad, 100, Meğâzî, 75, Daavât, 59; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 197. Bu konularda daha fazla örnek için bkz. Şiblî, *Siretü'n-Nebi*, s. 624-629, 639-643.

¹⁴¹⁷ Buhârî, Nikâh, 80; Müslim, Rada', 60; Tirmizî, Rada', 11.

¹⁴¹⁸ Ebû Dâvûd, Nikâh, 41-42; İbn Mâce, Nikâh, 51.

İslâm dini, âyetle “nüşûz”¹⁴¹⁹, hadiste de “fâhişe-i mübeyyine”¹⁴²⁰ (فاحشة مبيينة) diye tabir edilen itaatsizlik, iffetsizlik gibi davranışlarından dolayı, kocaya, karısını te’dip etmeye yönelik birtakım uygulama ve yaptırım izni vermiştir. Bunlar sırasıyla nasihat etmek, nasihat fayda etmezse yatağını terketmek, o da fayda etmezse nihayet yaralayıcı olmamak şartıyla dövmek. Konuyla ilgili âyet ve hadisin genel muhtevası göz önünde bulundurulduğunda kadınların sebepsiz yere dövülmesi veya küçük bir kabahatinden dolayı ağır bir şiddete maruz bırakılması asla doğru değildir. Fakat kocaya itaatsizlik veya dinin hoş görmediği işleri yapma durumunda en son çare olarak dövme tavsiye edilmektedir. Yalnız o da yüze vurmamak, yaralayıcı olmamak, kaba yerlere vurmak ve en önemlisi te’dip maksadıyla olmak¹⁴²¹ şartlarıyla sınırlandırılmıştır.

Resûlullah, kölesini döven kimseleri uyarmış, işlemediği bir suçtan dolayı kölesini cezalandırmak maksadıyla dövmenin veya sebepsiz yere tokatlamanın keffaretinin o köleyi azat etmek olduğunu bildirmiştir¹⁴²². Resûlullah, kölesini döerken gördüğü Ebû Mes’ud’a “Ey Ebâ Mes’ud! Bilesin ki, Allah’ın gücü sana, senin bu köleye gücünün yettiğinden daha fazla yeter” demiş. Ebû Mes’ud da kölesini azat ettiğini söylemiş. Bunun üzerine Resûlullah “Eğer böyle yapmasaydın seni mutlaka ateş yakardı ya da cehennem ateşi seni sarardı” demiştir¹⁴²³.

Çocuklara yönelik şiddet konusunda Resûlullah’ın tutumunu öğrenmek için, çocuk yaşta hazerde ve seferde¹⁴²⁴ (mukîm iken ve yolculuk esnasında) 10 yıl¹⁴²⁵ hizmetinde bulunduğunu söyleyen Enes b. Mâlik’in sözlerine bakmak yeterlidir. Hz. Enes, Resûlullah’ın hizmetindeyken bazen işlerinin Resûlullah’ın arzu ettiği gibi olmadığını¹⁴²⁶, buna rağmen kedisine bir defa bile ne vurduğunu, ne kötü bir söz

¹⁴¹⁹ Nisâ (4), 34: “Dikbaşlılığından yıldığınız kadınlara gelince: Onlara evvela öğüt verin, vazgeçmezlerse yatakta yalnız bırakın ve bunlarla da yola gelmezlerse onları hafifçe dövin. Şayet size itaat ederlerse, onlara yüklenmek için bir sebep aramayın. Unutmayın ki üstünüzde çok yüce ve büyük olan Allah vardır.” Âyetle geçen “nüşûz”, kadının kocasına buğzetmesi, ona itaat etmemesi, başka bir erkekte gözünün olması anlamlarına gelmektedir. Râğib el-İsfehânî, *Müfredât*, “nşz” md., s. 493.

¹⁴²⁰ Tirmizî, Rada‘, 11; İbn Mâce, Nikâh, 3. Hadiste geçen “fâhişe-i mübeyyine”, nüşûz, huysuzluk, iffetsizlik anlamlarına gelmektedir. Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, IV, 326.

¹⁴²¹ *el-Mevsûâtü’l-fıkhiyye*, XL, 298-300.

¹⁴²² Müslim, Eymân, 30.

¹⁴²³ Müslim, Eymân, 35.

¹⁴²⁴ Buhârî, Vesâyâ, 25.

¹⁴²⁵ Tirmizî, Birr, 69.

¹⁴²⁶ Ebû Dâvûd, Edeb, 1.

söylediğini, ne azarladığını, ne surat astığını¹⁴²⁷, ne ayıpladığını¹⁴²⁸, hatta bir kere olsun “of be!” demediğini¹⁴²⁹, yaptıkları arasında hoşuna gitmeyen işler için “ne fena yaptın?!” demediğini veya yapılan bir şey için “bunu niye böyle yaptın?!” yapılmayan bir şey için de “onu niye yapmadın?!” diye hesaba çekmediğini¹⁴³⁰ söylemektedir.

Araştırmamızın “*İnsan Şeref ve Haysiyetine Saygısızlık*” başlığı altında da geçtiği üzere, Resûl-i Ekrem, sözlü ve psikolojik baskı unsuru olan kötü söz söyleme, ayıplama, lanet okuma gibi çirkin davranışlarda bulunmamış, müslümanları da bu hususlarda uyarmıştır.

Resûlullah, hayvanlara da şiddet uygulanmasını doğru bulmamış; bir serçeyi yeme maksadıyla değil de boş yere veya sırf eğlence için öldürmenin günah olduğunu ve ahirette Allah’ın bunun hesabını soracağını belirtmiş¹⁴³¹, hayvanları dövüştürmeyi yasaklamış¹⁴³², onları canlı hedef yaparak atış yapanlara lanet okumuştur¹⁴³³. Resûl-i Ekrem bir defasında yüzüne damga vurulmuş bir merkep gördü ve şöyle dedi: “Bu hayvanın yüzünü dağlayana Allah lanet etsin.”¹⁴³⁴ Resûlullah, hayvan boğazlanmadan, yani canlı iken bir uzvunun kesilmesini¹⁴³⁵ ve sapan taşı ile av yapılmasını da yasaklamıştır¹⁴³⁶. Çünkü her iki durumda da hayvanın acı çekeceği gayet açıktır.

Bir defasında Hz. Âişe, hırçın bir deveye binmişti. Hayvanı sakinleştirmek için onu sert bir şekilde ileri geri götürmeye başladı. Resûlullah Hz. Âişe’ye “Hayvana yumuşak davran!” buyurdu¹⁴³⁷. Yine Resûlullah, bir kadının bir kediye ölünceye kadar

¹⁴²⁷ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, I, 606, (hadisin râvilerinden Muhammed b. Hasen zayıftır).

¹⁴²⁸ Müslim, Fezâil, 53.

¹⁴²⁹ Tirmizî, Birr, 69.

¹⁴³⁰ Buhârî, Vesâyâ, 25, Edeb, 39; Müslim, Fezâil, 51-54; Tirmizî, Birr, 69. Mubârekfûrî, Resûlullah’ın, çocuğa müdahale etmemesini dünyalık işlerle alakalı emirlere muhalefetle ilgili olduğunu belirtmiştir. Dinî emirlere muhalefet sözkonusu olunca Resûlullah müdahale etmiştir. Mubârekfûrî, *Tuhfetü’l-ahvezî*, VI, 156. Ayrıca konuyla ilgili olarak bkz. Canan, İbrahim, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul 2000, s. 294-297. Çocuğa, te’dip ve terbiye maksadıyla uygulanabilecek yaptırımlarla ilgili olarak bkz. Canan, *a.g.e.*, s. 279-297.

¹⁴³¹ Nesâî, Sayd, 34, Dahâyâ, 42, (her iki hadis de zayıftır); Dârimî, Edâhî, 16, (ceyyid); Ahmed b. Hanbel, II, 166, (zayıf), IV, 389, (zayıf).

¹⁴³² Tirmizî, Cihâd, 30, (zayıf), (نهى رسول الله صلى الله عليه وسلم عن التحريش بين البهائم): Resûlullah (dövüştürmek maksadıyla) hayvanları birbirine kışkırtmayı yasaklamıştır; Ebû Dâvûd, Cihâd, 51, (zayıf).

¹⁴³³ Buhârî, Zebâih ve’s-sayd, 25; Müslim, Sayd, 59.

¹⁴³⁴ Müslim, Libâs, 107; Ebû Dâvûd, Cihâd, 52.

¹⁴³⁵ Tirmizî, Sayd, 12; Ebû Dâvûd, Sayd, 3.

¹⁴³⁶ Buhârî, Zebâih ve’s-sayd, 5.

¹⁴³⁷ Müslim, Birr, 79.

hapsettiği için cehenneme gittiğini¹⁴³⁸, bir fahişe kadının da susuz kalmış bir köpeğe kuyudan su çıkarıp onu helak olmaktan kurtardığı için affedildiğini bildirmiştir¹⁴³⁹.

Resûlullah, hayvanları boğazlarken dahi onlara eziyet edilmemesini, hayvanın acı çekmemesi için bıçağın iyice bilenmesini emretmektedir¹⁴⁴⁰. Resûlullah birini, hayvanı yatırdıktan sonra bıçağını bilemeye başladığını gördü ve ona “Hayvanı defalarca mı öldürmek istiyorsun? Onu yere yatırmadan önce bıçağını bilesen olmaz mıydı?” diyerek çıkışmıştır¹⁴⁴¹.

İslâm dini, savaşta bile aşırıya gitmeyi doğru bulmamıştır. Âyet-i kerimede “Sizinle savaşınlara karşı Allah yolunda savaşın, (ancak) aşırıya gitmeyin. Elbette Allah aşırıya gidenleri sevmez”¹⁴⁴² buyrulmaktadır. Buna bağlı olarak savaşta öldürülen düşmanların cesetlerinin parçalanması, kulak ve burunlarının kesilmesi, gözlerinin çıkarılması (müsle)¹⁴⁴³; çocuk, kadın¹⁴⁴⁴ ve kendini ibadete vermiş ruhanilerin (ashâbü’s-sevâmî‘) öldürülmesi; meyve ağaçlarının kesilmesi, sürülerin telef edilmesi yasaklanmıştır¹⁴⁴⁵. Muhammed Hamidullah’ın tesbitine göre Nebi (s.a.s.)’in 23 senelik nübüvvet döneminde savaş ve seriyyelerde müslümanlardan ölenlerin sayısı 150’den, düşmanlardan ölenlerin sayısı ise 250’den fazla değildir¹⁴⁴⁶.

2. Şiddetin Etkilerine Karşı Koruyucu Önlemler

Buraya kadar ele aldığımız hadislerde Resûlullah’ın “gayr-i meşru şiddet”e karşı olduğunu söz ve uygulamalarında görmüş olduk. Günümüzde medya yoluyla aksettirilmesi ve insanlar üzerinde etkili olması anlamında şiddetin Asr- saadet’te bulunmadığına daha önce değinmiştik. Yalnız burada bazı hadislerin ve yaşanan örneklerin bize ışık tutacağı kanaatindeyiz.

¹⁴³⁸ Buhârî, Müsâkât, 9; Müslim, Selâm, 151, Birr, 133, 135.

¹⁴³⁹ Müslim, Selâm, 153.

¹⁴⁴⁰ Müslim, Sayd, 57; Tirmizî, Diyât, 14; İbn Mâce, Zebâih, 3.

¹⁴⁴¹ Hâkim, a.g.e., IV, 358, 361, (hadisler sahihtir).

¹⁴⁴² Bakara (2), 190.

¹⁴⁴³ Buhârî, Meğâzî, 36; İbn Hişâm, es-Sîretü’n-Nebeviyye, III, 57.

¹⁴⁴⁴ Buhârî, Cihad, 147, 148; Ebû Dâvûd, Cihad, 111.

¹⁴⁴⁵ Ali el-Mütttekî, Kenzü’l-Ummâl, IV, 475, X, 579.

¹⁴⁴⁶ Hamidullah, Muhammed, Hz. Peygamber’in Savaşları, (trc. Nazire Erinç Yurter), İstanbul 2002, s. 13.

Resûl-i Ekrem, fitraten nazik yaratılan ve psikolojik olarak duygusallığın ağır bastığı kadınların, şiddet görüntülerini görmelerini hoş karşılamamıştır. Bu konuyla ilgili olarak Asr-ı Saadet'te bazı örneklere rastlamak mümkündür. Zübeyr b. Avvâm, başından geçen bir olayı şöyle anlatmaktadır: Uhud Savaşı'nın sonunda bir kadın, ölülerin bulunduğu yere doğru koşmaya başladı. Kadının ölüleri görmesine ramak kalmıştı. Resûlullah, kadının ölüleri görmesini hoş karşılamadığı için “Kadının önüne geçin!” diye seslendi. O sırada ben, kadına dikkatlice baktım ve onun, annem Safiye olduğunu anladım, ardından var gücümle koşarak ölüleri görmeden onun önüne geçtim. Bunun üzerine annem göğsüme vurdu. Kendisi güçlü bir kadındı. Bana “Kardeşimi görmeme engel olamazsın!” dedi. Ben de bunun Resûlullah'ın ricası olduğunu söyleyince annem olduğu yerde kaldı, elindeki iki elbiseyi (kefeni) bana uzatarak “Bunları kardeşim için getirmiştım. O'nun ölüm haberi bana ulaştı. Bunlarla onu kefenleyin” dedi¹⁴⁴⁷.

Konuyla ilgili bir başka örneğe de Hayber Savaşı'nda rastlıyoruz. Hayber'in fethi tamamlandığında Bilal-i Habeşî, Safiye binti Huyey ile amcasının kızını esir olarak Yahudi ölülerinin arasından geçirip Resûlullah'a getirdi. Safiye'nin amcasının kızı, ölüleri görünce feryat ederek ellerini yüzüne vurmaya başladı. Resûlullah, Bilal'in böyle yapmasından hoşlanmadı ve onu “Ey Bilal! Senden acıma duygusu sökülüp atıldı mı ki, bu kadıncağızları ölülerin arasından geçirdin!?” diye azarladı¹⁴⁴⁸.

Ayrıca Resûlullah, kadınların savaşa katılmalarının aslî görevleri arasında bulunmadığını da bildirmiştir. Hz. Âişe, cihada katılmak için Resûlullah'dan izin

¹⁴⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 165, (hasen). Aynı olay bazı farklılıklarla İbn Hişâm'ın *es-Sîre*'sinde de geçmektedir. Hz. Safiye, kardeşi Hamza'ya ne yapıldığını görmek için Uhud'a gelmişti. Resûlullah, oğlu Zübeyr'e “Annenin önüne geç. Kardeşine yapılmı görmesin!” dedi. Zübeyr annesine yetişip “Ey anacığım! Resûlullah geri dönmeni emretti” dedi. Safiye “Niçin geri döneceğim? Ben kardeşimin kesilip doğrandığını (müsle yapıldığını) zaten haber aldım. O, bu musîbete Allah yolunda uğradı. Zaten bizi de bundan başkası teselli etmezdi (onun başına gelene razıyım). İnşallah sabredip ecrini Allah'tan bekleyeceğim!” diyerek kardeşini görmek için ısrar etti. Zübeyr de annesinin dediklerini Resûlullah'a aktardı. Bunun üzerine Resûlullah “Öyleyse bırak kardeşini görsün” dedi. Hz. Safiye, kardeşi Hz. Hamza'nın cesedine baktı ve “*Innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn*” (*Biz Allah'a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz*) (Bakara (2), 156) dedi ve Hz. Hamza için Allah'tan rahmet ve mağfiret diledi. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 57-58. Bu rivâyette Hz. Safiye'nin, kardeşinin cesedini müsle yapılmış halde görmesi iddiamızı cerh etmemektedir. Bu rivâyette de Resûlullah'ın, kadınların, ölüleri görmelerini doğru bulmadığı gayet açıktır. Resûl-i Ekrem, Hz. Safiye'ye, ancak sabırlı olacağını söylemesi üzerine izin vermiştir.

¹⁴⁴⁸ İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 284-285; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, III, 195; Vâkîdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II, 673-674.

istemiş fakat Resûlullah “Sizin cihadınız hacdır” diyerek izin vermemiş, kadınların cihada katılıp katılamayacaklarını soran eşlerine “Hac ne güzel cihattır!” buyurarak onların cihada katılmaları gerekmediğini bildirmiştir¹⁴⁴⁹. Bununla birlikte kadınların, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde harbe iştirak ettiklerine dair rivâyetler de vardır. Ümmü Süleym, Resûl-i Ekrem’e savaşa katılmak istediğini belirtince O (s.a.s.) cihadın kadınlara farz kılınmadığını ifade buyurdu. Ümmü Süleym de yaralıları tedavi edebileceğini, göz ağrılarına ilaç yapabileceğini, mücahitlere su taşıyabileceğini söyledi. Bunun üzerine Resûlullah “O halde savaşa çıkmanız ne güzel olur!” buyurdu¹⁴⁵⁰. Bazı kadın sahâbîler, Resûlullah’ın bu iznine binaen savaşlarda yaralıları tedavi etmişler, su taşımışlar ve yemek yapmışlardır¹⁴⁵¹.

Resûlullah’ın savaşa katılma yaşını 15 olarak belirlediği görülmektedir. İbn Ömer, Uhud Harbi zamanında 14 yaşında olduğu için savaşa kabul edilmediğini, Hendek Harbi’nde ise 15 yaşını doldurduğu için orduya kabul edildiğini bildirmektedir¹⁴⁵². Resûlullah, Zeyd b. Harise, Berâ b. Âzib, Zeyd b. Erkam, Ebû Said el-Hudrî ve Câbir b. Abdillâh’ı da küçük bularak Uhud Harbi’ne katılmalarını kabul etmemiştir¹⁴⁵³.

Bazı şarihler, Resûlullah’ın, savaşa katılma yaşını 15 olarak belirlemesinde, savaşa katılanlarda düşmana karşı mukavemet gösterebilmeleri için bir güç ve kuvvet gözettiğini söylemektedir¹⁴⁵⁴. Bununla birlikte Resûlullah’ın, çocuk yaştakilerin, savaşta ölü ve yaralıları görmelerine dayanamayacaklarını ve psikolojik olarak savaş sahnelerinin tesirinde kalacaklarını hesaba kattığı da düşünülebilir.

Resûlullah, kötü davranışlara karşı müslümanları uyarırken aynı zamanda onların toplumda model alınarak hayata geçirilmesi ve böylece yaygınlık kazanmasına da fırsat vermemiştir. Bunun en güzel örneğini kendisine sihir yapılması hadisesinde

¹⁴⁴⁹ Buhârî, Cihad, 62, Hac, 4; Nesâî, Hac, 4.

¹⁴⁵⁰ Nureddin el-Heysemî, *Mecmau’z-zevâid*, V, 584. (Heysemî, hadisin râvilerinden Ca’fer b. Süleyman b. Hâcib’i tanımadığını, diğer râvilerin ise güvenilir olduğunu belirtmiştir).

¹⁴⁵¹ Buhârî, Cihad, 67, 68; İbn Mâce, Cihad, 37; Nureddin el-Heysemî, *a.g.e.*, a.y.

¹⁴⁵² Buhârî, Şehâdât, 18, Meğâzî, 6, 29.

¹⁴⁵³ İbn Hişâm, *a.g.e.*, III, 37; Hâkim, *el-Müstedrek*, II, 75. (sahih). Resûlullah, 15 yaşındaki Râfi b. Hadîc ve Semure b. Cündeb’e Uhud’a katılma izni vermişse de, bu izin onların iyi bir ok atıcısı oldukları içindir. (İbn Hişâm, *a.g.e.*, a.y.)

¹⁴⁵⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, V, 330; Aynî, *Umdetü’l-kârî*, XIII, 343. *Sünen-i Nesâî*’de geçen bir hadiste de “Yaşlıların, çocukların, zayıfların ve kadınların cihadı, hac ve umredir” buyrulmaktadır. Nesâî, Hac, 4.

görmekteyiz. Lebid b. A'sam adında biri, bir tarak, bir saç ve sakal tarantısı ve erkek hurmanın kurumuş çiçek yaprağı ile sihir yapıp Zervân kuyusuna atmıştı. Resûlullah, ashâbıyla o kuyuya gitti. Sihir kuyudan çıkarıldı. Daha sonra sihir kuyuya tekrar atıldı ve kuyu da tamamen kapatıldı. Hz. Âişe Resûlullah'a "Sihri çıkarsaydınız da insanlar görseydi" dedi. Bunun üzerine Resûlullah "Allah bana şifâ vermiştir. O sihri çıkarıp çözmekle halk arasında sihir şerrinin yayılmasından endişe ettim" dedi¹⁴⁵⁵.

Bu konuda diğer bir örnek de Enes b. Mâlik'in Haccâc b. Yusuf (Haccâc-ı zâlim)'e (ö. 95/714) rivâyet ettiği bir hadisten dolayı pişmanlık duymasıdır. Bu rivâyet şöyledir: Bir grup, müslüman olmak için Medine'ye geldi. Hasta ve yardıma muhtaç idiler. Onların ihtiyaçları giderildi ve nihayet sağlıklarına da kavuştular. Fakat bu sefer Medine'nin havası onlara ağır geldi. Bunun üzerine Resûlullah onları zekât develerinin bulunduğu Harre denilen araziye yerleştirdi ve onlara "Develerin sütlerini içiniz!" buyurdu. Onlar orada tam sağlıklarına kavuşunca çobanı öldürdüler ve develeri önlerine katıp götürdüler. Resûlullah bunu haber alınca arkalarından bir askeri birlik gönderip onları yakalattı. Resûlullah, suçları hırsızlık, adam öldürme, ihanet ve irtidat olan bu kimselerin kısas olarak çaprazvârî ellerini ve ayaklarını kestirdi, gözlerine de mil çektirip oydurdu. Sellâm b. Miskîn'in (ö. 167/783) naklettiğine göre, Haccâc-ı zâlim Enes'e "Peygamber'in tatbik ettiği en şiddetli cezayı bana anlat" demiş. Enes de ona bu hadisi anlatmıştır. Hasan el-Basrî bu olayla ilgili olarak "Enes'in bu hadisi Haccâc'a anlatmamasını arzu ederdim" demiştir¹⁴⁵⁶. Haccâc, bu hadisi duyduktan sonra minbere çıkıp "Enes bana rivâyet etti ki..." deyip hadisi zikrettikten sonra şunları söylemiştir: "Peygamber, Allah'a isyan edenlerin ellerini ve ayaklarını çaprazvârî kestirmiş ve gözlerini oydurmuştur. Allaha isyan edenlere karşı biz neden bu cezayı vermeyelim!?"¹⁴⁵⁷ Enes b. Mâlik de "Bu hadisi Haccâc'a rivâyet ettiğime üzüldüğüm kadar başka hiçbir şeye üzülmедim!" diyerek pişman olduğunu ifade etmiştir. Çünkü Haccâc, cezalandırmada dengesiz davranıyor (aşırıya gidiyor) (كان مسرفاً في العقوبة) ve en ufak bir şüphe dahi onun için bir karine teşkil ediyordu¹⁴⁵⁸.

¹⁴⁵⁵ Buhârî, Tıb, 49; Edeb, 56.

¹⁴⁵⁶ Buhârî, Tıb, 5. Muhammed b. Sîrîn, bu cezalandırmanın, hadlerle ilgili âyetlerin inmeden önce olduğunu bildirmektedir. Buhârî, Tıb, 6. Bu olaydan sonra Resûlullah, hiçbir suç için bu şekilde ceza vermemiş, bu tür cezaların verilmesini de yasaklamıştır. Bkz. Vâkidî, a.g.e., II, 570.

¹⁴⁵⁷ İbn Hacer, a.g.e., X, 149; Kastallânî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Nevevî'nin *Sahîh-i Müslim* şerhi ile birlikte), Bulak 1305, I-X, VIII, 364.

¹⁴⁵⁸ İbn Hacer, a.g.e., a.y.

Öte yandan Resûlullah, ders çıkarmak, ibret almak veya teselli bulmak gibi maksatlarla şiddet vak'alarını anlattığı veya anlattırdığı da olmuştur. Meselâ, Mekkeli müşriklerin işkencelerini arttırdıkları bir dönemde Habbab b. Eret, Resûlullah'a gelerek "Allah'ın nusreti ne zaman?" diye sormuş, Resûlullah da şu cevabı vermiştir: Önceki ümmetler içinde bir mü'min tutuklanır, kazılan bir çukura konulurdu. Sonra da bir testere ile başından aşağı ikiye biçilir, eti-kemiği demir tırmıklarla taranırdı. Fakat bütün bu yapılanlar onu dininden döndüremezdi. Yemin ederim ki Allah mutlaka bu dini hâkim kılacaktır. Öyle ki, yalnız başına bir atlı, Allah'tan ve sürüsüne kurt saldırmamasından başka hiç bir şeyden endişe etmeksizin San'a'dan Hadramut'a kadar emniyetle gidecektir. Ne var ki, siz sabırsızlanıyorsunuz¹⁴⁵⁹. Resûlullah, anlattığı bu olayla, Habbab b. Eret ve onun gibi düşünen sahâbîlere, geçmiş ümmetlerin başına daha büyük belâlar geldiğini ama yine de dinlerinden dönmediklerini ve şu an başlarına gelenleri sabırla karşılamaları gerektiğini vurgulamak istemiştir.

Bir adam, Resûlullah'a gelerek: Ey Allah'ın Resûlü! Bizler bir zamanlar cahiliye insanları idik, putlara tapar, çocuklarımızı öldürürdük. Benim de bir kızım vardı. Benim çağırmandan mutlu olacağı (gülüp eğleneceği) bir çağa gelmişti. Bir gün onu çağırdım, ardımdan beni takip edip geldi. Aileme uzak olmayan bir kuyunun yanına vardık. Orada kızımın elinden tutup kuyuya attım. Ondan hatırımda kalan son şey "Babacığım! Babacığım!" çığlıklarıdır. Bunun üzerine Resûlullah gözyaşları boşalınca kadar (وكف دمع عينيه) ağladı. Orada bulunanlardan biri, adama "Resûlullah'ı çok hüznlendirdin!" deyince Resûlullah "Bırak onu! Çünkü o, kendisini endişeye sevkeden bir olayı anlatmaktadır" dedi. Sonra adama "Olayı tekrar anlat" dedi. Adam, olayı tekrar anlattı. Resûlullah yine gözyaşları sakalını ıslatınca kadar ağladı. Sonra adama "Allah cahiliye döneminde yaptığınız kötülüklerden dolayı sizleri sorumlu tutmayacaktır. Fakat bundan sonraki amellerinize dikkat ediniz!" buyurdu¹⁴⁶⁰.

Diğer taraftan Resûlullah müslümanların, ibret alınacak hadiseler karşısında duyarsız davranmalarını doğru bulmamış, nitekim Tebuk Seferi'nde Semûd kavminin helak edildiği Hicr mevkiine vardığında ashâbına "Kendi nefislerine zulmettikleri için

¹⁴⁵⁹ Buhârî, Menâkıb, 25, İkraḥ, 1; Ebû Dâvûd, Cihad, 97.

¹⁴⁶⁰ Dârimî, Mukaddime, 1, (Hadisin râvîleri sikadır, fakat hadis mürseldir. Dârimî, bu hadisi rivâyetinde yalnız kalmıştır).

Allah'ın azabına uğrayan kavimlerin yurtlarına ancak ağlayarak giriniz. Eğer ağlamıyorsanız oraya girmeyiniz, yoksa onların başına gelen azap sizin başınıza da gelir”¹⁴⁶¹ buyurmuştur.

Kur'ân-ı Kerim'de önceki peygamberlerin ve mü'minlerin kıssalarının (başlarına gelen şiddet vak'alarının)¹⁴⁶² anlatılmasındaki hikmetlerden biri de Resûlullah'ın ve mü'minlerin manen takviye edilmesi ve onlara psikolojik destek sağlanmasıdır. Böylece Resûl-i Ekrem'in ve mü'minlerin, tebliğ ve irşat yolunda bir kısım sıkıntılara maruz kalabilecekleri, bunları sabırla karşılamaları gerektiği, böyle durumların sadece kendi başlarına gelmediği, bu gibi durumlarda çaresiz bırakılmayacakları, Allah'ın yardımının kendilerine ulaşacağı vb. mesajlar verilmiştir. Nitekim âyet-i kerimede “*Peygamberler'in haberlerinden, senin kalbini takviye edecek her şeyi sana anlatıyoruz. Bu sûrede de sana hak ve gerçek, müminlere de bir öğüt ve talimat gelmiştir*”¹⁴⁶³ buyrularak bu husus dile getirilmiştir. Resûl-i Ekrem'in, bir bedevinin çirkin sözleri karşısında Hz. Musa'yı anarak teselli bulması da bu hususu teyit eden güzel bir örnektir. Resûlullah, Huneyn Savaşı ganimetlerini dağıtırken bazı kimselere fazla vermişti. Bunun üzerine biri “Vallahi bu taksimde adalet edilmemiş, Allah'ın rızâsı da gözetilmemiştir!” dedi. Bu söz kendisine ulaştığında Resûlullah çok kızdı, yüzü kıpkırmızı oldu ve şunları söyledi: “Allah ve Resûlü de adâlet etmezse, hiç kimse adâlet etmez.” Daha sonra da şöyle buyurdu: “Allah, Mûsâ'ya rahmet etsin. O bundan daha ağır bir ithama maruz kalmıştı da sabretmişti.”¹⁴⁶⁴

Yine Kur'an'da Allah'ı inkâr eden, emirlerine başkaldıran ve peygamberlere eziyet eden önceki kavimlerin başlarına gelen belâ ve musibetlere yer verilerek insanların bu hadiselerden ibret almaları ve ders çıkarmaları istenmektedir. Meselâ, Firavun ve kavmine birtakım belâların gönderilmesi¹⁴⁶⁵ ve nihayet suda boğulmaları¹⁴⁶⁶,

¹⁴⁶¹ Buhârî, Enbiya, 17, Meğâzî, 80, Tefsîru Sûrati'l-Hicr (15), 2; Müslim, Zühd, 39.

¹⁴⁶² Hud (11), 38; Hz. Nuh'un, kavminin sataşmalarına maruz kalması; Enbiya (21) 68-69; Hz. İbrahim'in ateşe atılması; A'raf (7), 123-124; Firavun'un, Allah'a inanan sihirbazları işkence ederek öldürmesi; Bûrûc (85), 4-6; Ashâb-ı Uhdud'un, inananları ateş kuyularına atmaları, bu konuda vereceğimiz örneklerden sadece birkaçıdır.

¹⁴⁶³ Hud (11), 120. Burada “*O halde ey Resulüm! O üstün azim sahipleri olan peygamberler nasıl sabrettilerse, sen de öyle sabret. Onlar hakkında azap gelmesi için acele etme! Onlar, tehdit edildikleri azabı gördükleri gün, dünyada gündüzün, sadece bir saatinden daha fazla kalmadıklarını düşüneceklerdir. Bu bir duyurudur. Sözün kısıtı: Allah'ın yolundan çıkmış güruhtan başkası helâk edilmez*” (Ahkaf (46), 35) âyetini de hatırlamakta fayda vardır.

¹⁴⁶⁴ Müslim, Zekât, 140, 141. Ayrıca bkz. Buhârî, Edeb, 53.

¹⁴⁶⁵ A'raf (7), 133.

¹⁴⁶⁶ İsrâ (17), 103; Duhan (44), 24.

Karun'un sarayıyla birlikte yere batırılması¹⁴⁶⁷; Hz. Nuh'un kavminin su ile¹⁴⁶⁸, Semûd kavminin korkunç sesle¹⁴⁶⁹, Âd kavminin de azgın bir fırtına ile helak edilmesi¹⁴⁷⁰ bu konudaki örneklerden bazılarıdır.

Kur'ân-ı Kerim'de cehennem tasvirlerine yer verilmesinde de pek çok hikmetler (terhîb: korkutma gibi) vardır. Allah'ın gönderdiği Peygamber'e ve Kur'ân'a inanmayanları ahirette nasıl bir âkibetin beklediği pek çok âyet-i kerimde dehşet verici sahnelerle anlatılmaktadır. Meselâ *"Âyetlerimizi inkâr edenleri yarın cehenneme sokacağız. Derileri kızarıp yandıkça, yerine taze deri yaratacağız, ta ki cezaları olan azabı iyice tatsınlar. Şüphesiz ki Allah azîz ve hakîmdir (üstün kudret, tam hüküm ve hikmet sahibidir)"*¹⁴⁷¹, *"Yığılan bu altın ve gümüş, cehennem ateşinde kızdırılarak, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün onlara: İşte! denilecek, sizin nefisleriniz için yığıp hazineye tıktıklarınız! Haydi tadın bakalım o taktığınız şeyleri!"*¹⁴⁷², *"Resûller Allah'tan yardım ve zafer istediler. Neticede her inatçı, zorba zalim hüsrana uğradı. İş bununla bitmeyecek, ardından cehenneme girecek. Orada kendisine kanlı irinli su içirilecek, yutmaya çalışacak ama boğazından geçiremeyecek. Ölüm her yandan ona geldiği halde yine de ölmeyecek. Bunun arkasından da pek şiddetli bir azap daha vardır"*¹⁴⁷³, *"Gâşiye'nin, dehşeti her tarafı saracak olan o felâketin mahiyeti hakkında elbet sen de bilgi sahibi oldun. Yüzler vardır o gün yere eğilmiştir, zelildir. Yorgundur, bitkin mi bitkindir! Kızgın ateşe girerler. Susayınca kaynar su kaynayan bir çeşmeden içerler. Yiyecekleri sadece bir dikenden ibarettir. Bu diken ne besleyicidir, ne de açlığı giderir"*¹⁴⁷⁴ âyetleri bu konuda verilecek örneklerden sadece birkaçıdır. Bu âyetlerin genel muhtevasına bakıldığında, şiddet vak'alarının, düşündürücü ve ibret verici olması şartıyla ve belli ölçüler dâhilinde insanlara aktarılmasında mahzur bulunmadığı, aksine faydalı olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır.

¹⁴⁶⁷ Kasas (28), 81.

¹⁴⁶⁸ Enbiya (21), 77; Mü'minûn (23), 27; Furkan (25), 37.

¹⁴⁶⁹ Hud (11), 66-68; Hakka (69), 5.

¹⁴⁷⁰ Hakka (69), 6.

¹⁴⁷¹ Nisâ (4), 56.

¹⁴⁷² Tevbe (9), 35.

¹⁴⁷³ İbrahim (14), 15-17.

¹⁴⁷⁴ Gâşiye (88), 1-7.

VI. ÜZÜCÜ OLAYLARIN SUNUMUNDA AHLÂKÎ PROBLEMLER

A. Medyada Üzücü Olayların Sunumu

İnsanlar bazen sel, deprem, hortum, tsunami gibi tabi âfet ve musîbetlerle veya kaza, yangın, savaş, bombalama, intihar saldırıları, cinayet vb. insanların sebep olduğu birtakım üzücü olaylarla karşılaşır. Üzücü olaylar; yaralama, ölüm ve maddî-manevî kayıplara da sebebiyet vererek hayatın normal akışını değiştirir. Genel olarak insanlar, bu tür olayların nasıl meydana geldiğini, kimlere zarar verdiğini merak eder ve bunları öğrenmek için de kitle iletişim vasıtalarına yönelir. Ayrıca olayın cereyan şekli, olaydan etkilenenler (yaralı ve ölümler), yardıma ihtiyaç olup olmadığı gibi konularda kamuoyunun bilgilendirilmesi açısından kitle iletişim araçlarının yeri ve önemi çok büyüktür. Ancak şu kadar var ki, medya organlarının çoğunluğu (bilhassa ticarî olanlar), bu tür olayları seyirci/okuyucu sayısını (reyting/tiraj) artıran seyirlik malzeme olarak görmektedir¹⁴⁷⁵. Dahası medya, dram, savaş, kavga, doğal âfet ve ayaklanmaları, dikkat çekici, ilginç, akıl almaz, aksiyona uyumlu, mazlum ve mağdur portrelerinin çokça bulunduğu en önemli haberler olarak görmekte; bu tür olayları, seyirciyi/okuyucuyu etkileme gücüne sahip “şov haber” türü olarak kabul etmekte, bu sebeple onlara öncelik tanıyarak daha uzun süre ayırmaktadır.¹⁴⁷⁶ Üzücü olayların bu karakteristik özelliği, sinema sektörünün de ilgisini çekmiş ve bu alanda (savaş, tabi âfetler) pek çok film çevrilmiştir.

Yine üzücü olaylar, normalin dışına çıkan durumlar olduğundan haber yapmak için en elverişli cazip haberler olarak görülmektedir. Sıradan meydana gelen olaylar, hatta iyi gelişmeler bile, kötü durumlar kadar medyanın ilgisini çekmemektedir. Konuyla ilgili olarak “iyi haber haber değildir” ve “kötü haber iyi haberi kovar” gibi yanlış anlayışlar günümüz medyasında hâkim bir düşünce haline gelmiştir¹⁴⁷⁷.

¹⁴⁷⁵ Bostancı, Naci, “Hepimize Dokunan O Acıklı Haberler”, *Zaman Gazetesi*, 3 Şubat 2010; Radford, a.g.e., s. 251. Felaket ve bunalım haberleri, reyting/tiraj için medyanın can simidi gibidir. Medyanın bu tür haberleri nasıl kâra dönüştürdüğü ile ilgili örnekler için bkz. Radford, a.g.e., s. 191, 251-262.

¹⁴⁷⁶ Koç, Selma, *1923-2000 Yılları Arasında Türkiye’de Doğal Âfetler: 1999 Marmara Depremleri Hakkında Haber Söylemleri ve Kamuoyu Araştırması*, (doktora tezi, İÜSBE Gazetecilik Anabilim dalı), İstanbul 2004, s. 68-69, 94, 104; İlal, a.g.e., s. 72.

¹⁴⁷⁷ Koç, a.g.e, s. 94; Radford, a.g.e., s. 92-98; Çaplı, a.g.e., s. 81.

Üzücü olaylarda duygusallığı öne çıkan, ağlayıp sızlayan, acı çeken, birilerini protesto eden kimseler ekrana/gazete sayfalarına daha çok yansıtılırken öte taraftan metanet ve sabır göstererek trajediyle başa çıkanlar arka planda tutulur veya onlardan hiç bahsedilmez. Muhabirin haber mantığına göre, üzücü olaylar bir trajedidir ve halkın tepkisi hikayenin bir parçasıdır, ancak trajediye verilen her tepkinin haber değeri yoktur¹⁴⁷⁸.

Her ne kadar medya ev yangınları, araba kazaları, kapkaç, banka soygunları, cinayet gibi olayları abartarak ve daha trajik hale getirerek seyircilerin/okuyucuların ilgisini çekmeye çalışsa da gerçekte bu tür pek çok haberin genel izleyici/okuyucu için bir faydası bulunmamaktadır. Eğer bu tür olaylar yakınımızda cereyan etmişse veya bizi az ya da çok ilgilendiriyorsa zaten onlardan haberdar oluruz.

Medya bazen üzücü olaylarda birtakım düşmanlar icat ederek toplumda duygu boşalmalarına zemin hazırlar. Büyük felaketlerin öncesinde ve sonrasında üzerine düşen görevi yapmayan veya tam yapamayan devlet veya sivil toplum kuruluşları düşman ilan edilir. Böylece üzücü olayların sorumluları deşifre edilmiş olur ve halk da kızgınlığını o tarafa yöneltir ve rahatlar. Aslında bu durum, olayların hakiki boyutlarının örtülmesi, gerçeklerin olduğu gibi yansıtılmaması ve kamuoyunun gerçek gündeminin saptırılması gibi neticelere yol açmaktadır.

Medya bazen âfet ve felaketlere yol açan tabii unsurları (su: sel, tsunami; toprak: deprem; hava: fırtına) düşman ilan ederek işin inanç boyutunu örseleyecek durumlara sebebiyet vermektedir. Meselâ “kar” için “beyaz âfet” tabirinin kullanılması ve insanların ruhlarını kabzetmekle görevli Azrail (a.s.)’ın kötü imajla sunulması, hatta çirkin karikatürlerle tasvir edilmesi bu hususta verilecek örneklerden bazılarıdır.

Ticarî amaçla kurulan medya organları yukarıda belirtilen yöntemlerden başka -yine seyirci/okuyucu sayısını (reyting/tiraj) artırmak maksadıyla- felaket olaylarını dramatikleştirme (öyküleştirme), magazinleştirme ve toplumda korku ve paniğe yol

¹⁴⁷⁸ Radford, *a.g.e.*, s. 197.

açacak biçimde (sansasyonel)¹⁴⁷⁹ sunma gibi yöntemler de kullanarak haberi gerçekte olduğundan daha farklı ve daha ilginç hale getirir.

Dramatikleştirme tarzı haber sunumunda muhabir, sanki felaketzedenin felaketten önceki ve sonraki hallerini biliyormuşçasına hikayesini anlatır. Bu esnada görüntü ve ses efektleriyle hikâyeye daha da zenginleştirilir¹⁴⁸⁰. Felaketler zatında dramatik ve trajik olaylardır ve felakete uğrayanların halleri de yürek parçalayan karelerle doludur. Bu hüznü sahnelerin acıklı müzikler, lirik şiirler, yavaş çekim hareketler eşliğinde daha da dramatik ve trajik bir biçimde sunulması¹⁴⁸¹ felaketlerin seyirciler üzerindeki etkisini daha çok artırmakta, buna bağlı olarak insanlar psikolojik yönden büyük bir sarsıntıya maruz kalmaktadır. Bilhassa çocuklar, bu tür haberlerden daha çok etkilenmektedir. Bir araştırmaya göre, çocuklar en çok kaçırılma, rehin alınma, terör, ateşli saldırı, kapkaç vb. şiddet olaylarıyla ilgili haberlerden etkilenmektedir. İkinci derecede ise tsunami, deprem gibi tabii felaketler gelmektedir¹⁴⁸².

Magazinleştirme tarzı anlatımda haberciler, magazin dünyasının önde gelenleriyle ve meşhur kimselerle görüşerek onların felaketi nasıl yaşadıklarını ekrana yansıtır. Meşhur birinin felakette yaralanması veya ölümü diğer yaralılarından ve ölümlerden daha öncelikli ve uzun süre ayrılarak haber yapılır¹⁴⁸³.

¹⁴⁷⁹ Timisi, Nilüfer ve Dursun, Çiler, *Medya ve Deprem 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili*, RTÜK yayını, Ankara 2003, s. 29, 41-42, 100-101; Koç, *Türkiye’de Doğal Afetler*, s. 96; Mutlu, *Televizyon ve Toplum*, s. 148.

¹⁴⁸⁰ Timisi ve Dursun, *a.g.e.*, s. 30-33.

¹⁴⁸¹ Timisi ve Dursun, *a.g.e.*, s. 29-30; Benjamin Radford, bir İngiliz Prensesi’nin kaza sonucu ölümüyle ilgili haberlerin medyada yeralış biçimini şöyle eleştirmektedir: “Haber medyasının izleyicileri manipüle etmesi ve gözyaşlarını boşaltırması gerçekten halkın yararına mı?...haftalarca yayınlanan üzüntü boşalmalarının kimseye bir faydası yok. Bir hayat kaybedilmesindeki trajedi, o hayatın ne kadar çok fotoğraflandığından ve belgelendirildiğinden bağımsızdır. Bütün bu yüzeysel manipülasyonun gerçekten bir amacı var mı? Haber yayınlarında cenazenin bu denli aşırı verilip dünyadaki yarım milyar insanın kendini daha da kötü hissetmesi başarılıncı gazetecilik ya da halka hizmet alanında bir tür gelişme mi sağlanmış oluyor?” Bkz. Radford, *a.g.e.*, s. 163. Yine Radford, idam edilen bir kimsenin son saniyelerini bütün ayrıntılarıyla gazete sayfalarında anlatmanın, insanlara hiçbir fayda sağlamadığını, halkı bilgilendirmediğini, kamu çıkarına hizmet etmediğini belirtmektedir. Radford, *a.g.e.*, s. 204-205.

¹⁴⁸² Ertürk ve Gül, *Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin*, s. 180-182.

¹⁴⁸³ Timisi ve Dursun, *a.g.e.*, s. 35-36. Timisi ve Dursun’un yaptığı araştırmaya göre, 17 Ağustos 1999’da Marmara Bölgesi’nde meydana gelen depremle ilgili haberlerde kullanılan metodların dağılımı şöyledir: dramatik ve trajik (öyküleştirme) yoğunluklu haberler % 24, sansasyonel haberler % 11.5, magazin haberler % 5.4. Bkz. Timisi ve Dursun, *a.g.e.*, s. 30, 34, 36.

Sansasyonel anlatım tarzında felaket daha da abartılır, muhtemel durumlar olmuş gibi aksettirilir ve böylece halkta panik ve korku havası oluşturulur¹⁴⁸⁴.

Ancak şu kadar var ki, felaketlerin gerçekte olduğundan daha fazla abartılarak ve uzun süre gündemde tutularak haber yapılması, seyircilerde korku ve paniğe yol açmaktadır. Meselâ bir uçak kazasının veya tren kazasının bütün detaylarına kadar ve günlerce haber yapıldığı bir ortamda izleyiciler bu vasıtalarla yolculuk yapmaktan korkmaya başlayacaktır. Halbuki havayolu ve demiryolu taşımacılığı, karayolu taşımacılığından daha güvenlidir¹⁴⁸⁵. Buna benzer bir durum, felaket sonrası, felaketin halkın üzerindeki etkileriyle ilgili yapılan haberlerde göze çarpmaktadır. Büyük oranda hayat normale dönmüş olmasına rağmen medya, daha çok olayların etkisini üzerinden atamayanları haber yaparak, trajedinin devam ettiğini öne sürer ve böylece toplumda panik havasını canlı tutmaya çalışır¹⁴⁸⁶.

Başkalarının maruz kaldığı acı olayların en çarpıcı görüntülerle sunumu kimi insanlarda çaresizlik, güçsüzlük ve suçluluk, kimi insanlarda da duyarsızlık hâsıl etmektedir. Öyle ki, medyanın meydana getirdiği “*gösteri toplumu*”, ölüm gibi hayata dair sahici bir olguyu tepkisiz, suskun ve biraz da zevkle izler hale gelmiştir¹⁴⁸⁷.

Medya organlarında üzücü olayların, halka zarar verici biçimde sunulmasına karşı alınan önlemler, ne yazık ki, meslek ilkelerinde belirtilen maddelerden¹⁴⁸⁸ öteye geçememiştir. Bu konu, en az diğer ilkeler kadar önem arz etmektedir. Onun için üzerinde daha çok durulmalı ve ciddî önlemler alınmalıdır.

¹⁴⁸⁴ Timisi ve Dursun, *a.g.e.*, s. 34-35; Radford, *a.g.e.*, s. 80; Koç, *a.g.e.*, s. 73-74. 17 Ağustos 1999’da Marmara Bölgesi’nde meydana gelen depremde Tüpraş’da çıkan yangın haberi, bir televizyonun ana haber programında şu ifadelerle verilmiştir: “*Rüzgâr yön değiştirdi. Tüpraş yangınından kaynaklanan zehirli gazın kokusu buraya kadar geliyor. İnsanların çok dikkatli olmasını istiyorum. Kesif bir zehir kokusu var. Bunun sonuçlarını önümüzdeki saatlerde öğreneceğiz.*” (Show TV, 19 Ağustos 1999). Bkz. Timisi ve Dursun, *a.g.e.*, s. 35. Sansasyonel tarzda haber sunumuna dikkat çekici bir örnek de medyadaki sağlık haberleridir. İzleyiciler medyada yer alan sağlık haberlerini geçerli bir bilgi olarak algılamaktadır. Medyanın sağlıkla ilgili gelişmeleri, endişe ve hayal kırıklığı oluşturarak çaresizliğe itecek veya yanlış çarelere yönlendirecek tarzda haber yapması neticesinde, insanların önce ruhsal ve sosyal sağlıklarının, ardından bedensel sağlıklarının bozulmasıyla ilgili pek çok örneğe rastlanmaktadır. Kuru, Bekir, “*Medya ve Sağlık*”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etik*, Ocak 1999, sy. 117, s. 92-95.

¹⁴⁸⁵ Radford, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁴⁸⁶ Radford, *a.g.e.*, s. 103-105.

¹⁴⁸⁷ Koç, *a.g.e.*, s. 104.

¹⁴⁸⁸ Meselâ, *Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluklar Bildirgesi* ve *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*’na göre, üzücü olaylar, hem mağdurların yakınlarının hem de diğer insanların (seyirci/okuyucu) vereceği tepkiler hesaba katılarak haber yapılmalıdır. Gazeteci/muhabir, olaya insani olarak yaklaşmalı, gizliliklere uyarak duygu sömürsünden kaçınmalıdır. <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 01.02.2009); *BBC Yayın İlkeleri Klavuzu*, s. 53-55, 110.

B. Dinin Üzücü Olaylara Yaklaşımı

Asr-ı saadette meydana gelen üzücü olaylar genel olarak savaş, normal ölümler, musibetler ve birtakım hastalıklardan oluşmaktaydı. Bu tür durumlarda Resûlullah (s.a.s.) üzücü olaylardan etkilenenlerle (ölenlerin yakınları ve yaralıları) çok yakından ilgilenmiş, onları teselli etmiş, evlerine ziyarette bulunmuş, acılarını paylaşmış ve zor durumda olanlara yardım etmeyi, müslümanın müslüman kardeşine karşı bir vecibesi olduğunu bildirmiştir.

Allah Teâlâ, insanların başlarına gelen her türlü felaketin bir imtihan olduğunu ve bunlara karşı ecrini Allah'tan bekleyerek sabredenlerin kurtuluşa ereceklerini bildirmektedir. Nitekim âyet-i kerîmede *“Biz mutlaka sizi biraz korku, biraz açlık, yahut mala, cana veya ürünlere gelecek noksanlıkla deneriz. Sen sabredenleri müjdele! Sabırlılar o kimselerdir ki başlarına musibet geldiğinde: “Biz Allah’a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O’na döneceğiz” derler. İşte Rab’leri tarafından bol mağfiret ve rahmete mazhar olanlar onlardır. Hidâyete erenler de ancak onlardır”*¹⁴⁸⁹ buyrulmaktadır. Bir başka âyet-i kerîmede Allah Teâlâ, sıkıntı ve hastalık hallerinde sabretmeyi (والصابرين فى البأساء والضراء), imanlarında samimi olan ve her türlü fenalıktan korunan takvâ sahiplerinin özellikleri arasında saymaktadır¹⁴⁹⁰.

Resûlullah, felakete uğrayan kimseleri daha fazla üzmemek, hayattan koparmak, karamsarlığa atmak, ruhen çöküntüye uğratmak yerine onların acılarını hafifletmek, sabır ve tahammül güçlerini artırmak, ruhen dayanıklı kılmak ve zorluklarla mücadele etme azmi kazandırmak için büyük çaba sarfetmiştir. Resûlullah, musibetlerin ne için gönderildiğini, insanların onu nasıl karşılaması gerektiğini ve ondan nasıl kazançlı çıkacaklarını bir bir açıklamıştır.

Resûlullah bir hadiste “musibetlere en çok maruz kalanların başta Peygamberler, sonra salih kullar, sonra da sırasıyla Allah indindeki derecelerine göre diğer insanlar olduğunu” bildirmektedir¹⁴⁹¹. Buna göre, üzücü olaylara maruz kalanlar, kendi durumlarını -hadiste belirtildiği üzere- Peygamberler ve salih kulların maruz

¹⁴⁸⁹ Bakara (2), 155-157.

¹⁴⁹⁰ Bakara (2), 177.

¹⁴⁹¹ Tirmizî, Zühd, 57; İbn Mâce, Fiten, 23; Ahmed b. Hanbel, I, 172, (hasen).

kaldıkları meşakkatlere kıyaslamalıdır. Böyle bir kıyaslamayı yapan kimse, Peygamberler'in ve salih kulların daha çok meşakkate maruz kaldıklarını ve kendi başlarına gelenlerin daha hafif olduğunu görecektir ve teselli olacaklardır. Bunun yanında musibetlere maruz kalmak kişinin dinindeki sağlamlığını gösterir. Hadisin ifadesine göre, dini sağlam olanlara daha çok musibet gönderilir¹⁴⁹². Ayrıca musibetler, mü'minlerin günahlarının silinmesine de vesile olur¹⁴⁹³. Resûlullah, işte bu çerçevede hâdiseleri karşılayan, musibetleri ve sıkıntıları sabırla göğüsleyen mü'minlerin halinin gıpta ve hayranlığa değer (عجبا لامر المؤمن) olduğunu belirtmektedir¹⁴⁹⁴.

Resûlullah bir hadiste "Mü'minler birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada ve birbirlerini korumada bir vücuda benzer. Vücudun bir uzvu hasta olduğu zaman, diğer uzuvlar da bu sebeple uykusuzluğa ve ateşli hastalığa tutulur"¹⁴⁹⁵ buyurmaktadır. Resûlullah'ın bu beyanına göre, felaket ve kazalarda medyanın bilgilendirici rol üstlenerek haber yapması yerinde bir görevdir fakat felakete uğrayanları, onların yakınlarını ve diğer insanları karamsarlığa itici, acıları artırıcı ve sansasyonel tarzda haber yapması doğru değildir.

1. Savaşlar

Savaşlarda yaralılar ve ölenlerin yakınları olmak üzere iki grup daha çok etkilenmektedir. Resûlullah, savaşlarda yaralananlarla yakından ilgilenmiş, onların tedavilerini yaptırmış ve ziyaretlerine giderek onların acılarını paylaşmıştır. Resûlullah, şehitler için gözyaşı dökerek onların yakınlarının acılarına ortak olmuş, çocuklarına ve eşlerine sahip çıkmış ve onlara daha fazla ihtimam göstermiştir. Bu hususlarla ilgili olarak hadis ve siyer kitaplarında pek çok örnek göstermek mümkündür. Biz burada bazı örneklerle temas ederek konumuzu işleyeceğiz.

Câbir b. Abdullah'ın anlattığına göre, babası Abdullah b. Amr Uhud Savaşı'nda şehit edilmiş, burnu ve kulakları kesilmişti. O, bu haliyle Resûlullah'ın önüne konuldu, üzerinde de bir bez vardı. Câbir örtüyü kaldırıp babasının cesedine bakmak istedi fakat

¹⁴⁹² İbn Mâce, Fiten, 23, (بیتلى العبد على حسب دينه فان كان في دينه صلبا اشتد بلاؤه وان كان في دينه رقة ابتلى على حسب دينه); Ahmed b. Hanbel, I, 172, (hasen).

¹⁴⁹³ Buhârî, Merdâ, 1, 3; Müslim, Birr, 46-52.

¹⁴⁹⁴ Müslim, Zühd, 64.

¹⁴⁹⁵ Buhârî, Edeb, 27; Müslim, Birr, 66.

akrabaları engel oldu. İkinci kez bakmak istediğinde yine akrabaları engel olmak istedi, fakat bu sefer Resûlullah örtünün açılmasına müsaade etti. Bu esnada bir kadın çığlığı duyuldu. Resûlullah, o kadının kim olduğunu sordu. Oradakiler Amr'ın kızı (veya kız kardeşi) olduğunu söylediler. Bunun üzerine Resûlullah “Bu kadıncağız niçin ağlıyor? (veya -ona söyleyin- ağlamasın!) Çünkü o aziz şehidi melekler, cenazesi kaldırılınca kadar kanatlarıyla gölgelemeye devam ettiler” buyurdu¹⁴⁹⁶.

Bedir Savaşı'nda henüz çocuk yaştaki Hârise b. Surâka el-Ensârî¹⁴⁹⁷, havuzdan su içerken Hibbân b. Araka¹⁴⁹⁸ tarafından atılan bir okla vurularak şehit oldu. Akabinde annesi şehit çocuğunu Resûl-i Ekrem'e getirip şöyle dedi “Yâ Resûlallah! Oğlum Hârise'yi ne kadar çok sevdiğimi bilirsiniz. Eğer oğlum Hârise cennette ise ölümüne sabreder ve sevabımı Allah'tan beklerim. Şayet oğlum cehennemde ise ne yapacağımı görürsün!”¹⁴⁹⁹ Bunun üzerine Resûlullah: “Yazık sana! Sen aklını mı kaçırdın? Bir tek cennet mi var? Şüphesiz birçok cennetler vardır. Ve şüphesiz senin oğlun Hârise, Firdevs cennetindedir” buyurdu¹⁵⁰⁰. Bu diyalogdaki ifadelere göre, Hârise'nin annesinin son derece üzgün olduğu, adeta kendini kaybettiği anlaşılmaktadır. Resûlullah da “Yazık sana! Sen aklını mı kaçırdın? Bir tek cennet mi var? Şüphesiz birçok cennetler vardır. Ve şüphesiz senin oğlun Hârise, Firdevs cennetindedir” diyerek onun psikolojik durumuna uygun bir üslûpla cevap vererek onu teskin ve teselli etmiştir.

Uhud Savaşı'nda Hint bint Amr b. Haram'ın, kocası Amr b. Cemûh, oğlu Hallâd b. Amr ve kardeşi Abdullah b. Amr şehit olmuşlardı. Resûlullah Hint bint Haram'a şu müjdeyi verdi: Ey Hint! Kocan şehit edildiği andan itibaren melekler kanatlarıyla üzerine gölgelik yaptılar ve nereye defnedilecek diye bakıp durdular. Ey Hint! Cennette Amr b. Cemuh, oğlun Hallâd ve kardeşin Abdullah bir araya gelecek ve arkadaş olacaklar. Bu müjde üzerine Hint kocası ile ebedî hayatta da beraber olmayı arzularak: “Yâ Resûlallah! Ne olur Allah'a dua et, beni de onlarla bir araya getirsin” diye yalvardı¹⁵⁰¹.

¹⁴⁹⁶ Buhârî, Cenâiz, 34; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 129.

¹⁴⁹⁷ Hârise'nin, Uhud Savaşı'na savaşçı olarak değil gözcü olarak katıldığı nakledilmektedir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, III, 272; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, VI, 33; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XIV, 150, XVII, 126.

¹⁴⁹⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, VI, 32; Aynî, *a.g.e.*, XIV, 150.

¹⁴⁹⁹ Buhârî, Cihad, 14'de geçen rivâyette Hârise'nin annesi “Eğer oğlum cehennemde ise var gücümle ağlarım!” demiştir.

¹⁵⁰⁰ Buhârî, Cihad, 14, Meğâzî, 9, Rikak, 51; Ahmed b. Hanbel, III, 272.

¹⁵⁰¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, I, 265-266.

Kebşe bint Ubeyd'in (Evs Kabilesi'nin lideri Sa'd b. Muaz'ın annesi) Uhud Savaşı'nda oğlu Amr'la birlikte on iki yakını şehit olmuştu. Resûlullah Kebşe'ye onların cennette arkadaş olduklarını ve onlara, yakınlarına şefa'at etme hakkı verildiğini müjdeledi. Kebşe, bu müjde üzerine "Böyle bir müjdeden sonra kim ağlar artık!" diyerek duygularını ifade etti ve bir de Resûlullah'tan şehitlerin geride bıraktıkları yakınları için dua etmesini istedi. Resûlullah da: "Allahım! Onların kalplerindeki üzüntüyü ve başlarına gelen musibeti gider. Şehitlerin geride bıraktıklarını kendileri hakkında hayırlı eyle!"¹⁵⁰² diye dua etti.

Beşir b. Akrabe'nin babası Uhud'da şehit olmuştu. Beşir, ağlayarak Resûlullah'a geldi. Resûlullah: "Ey sevgilicik! Sen ne diye ağlıyorsun? Sus Ağlama! Senin baban ben olsam, annen de Aişe olsa razı olmaz mısın?" buyurdu. Beşir: "Anam, babam sana feda olsun ya Resûlallah, razı olurum" dedi¹⁵⁰³.

Resûlullah, Mûte Savaşı'nda Ca'fer b. Ebî Tâlib'in şehadet haberini duyunca hemen onun evine koşmuş, gözyaşları içinde çocuklarını bağrına basmış, ardından yasları sebebiyle Ca'fer ailesine yemek hazırlanmasını emretmiştir¹⁵⁰⁴. Resûlullah bundan sonra da Hz. Ca'fer'in çocuklarıyla yakından ilgilenmiş, onlara hep sevgi ve şefkat göstermiştir¹⁵⁰⁵.

2. Ölüm

Resûlullah, normal yolla ölen kimselerin yakınlarına taziyede bulunmuş, onlara sabır tavsiye etmiş, ölenlerin Allah indindeki yerlerini söyleyerek onları teselli etmiş; bilhassa çocuğu ölenlere müjdeli sözler söylemiş ve böylece onların acılarını hafifletmeye çalışmıştır.

Kutsî bir hadiste, çok sevdiği bir dostunu kaybeden kimsenin sabredip ecrini Allah'tan beklemesi karşılığında cenneti kazanacağı bildirilmektedir¹⁵⁰⁶. Farklı yerlerde geçen hadislerde de bir kimsenin, henüz ergenlik çağına gelmemiş üç çocuğu ölürse, bu

¹⁵⁰² a.mlf., *a.g.e.*, I, 315-316.

¹⁵⁰³ Ali el-Mütttekî, *Kenzü'l-ummâl*, XIII, 298.

¹⁵⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, IV, 15; Ahmed b. Hanbel, I, 205, (hasen).

¹⁵⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 205, (hasen); Hâkim, *el-Müstedrek*, III, 698, (sahih); İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV, 48.

¹⁵⁰⁶ Buhârî, Rikak, 6.

çocukların kendisini cehennemden koruyacağı ve cennete girmesine vesile olacağı müjdesi verilmektedir¹⁵⁰⁷.

Bir kadın yanında çocuğuyla beraber Resûlullah'ın huzuruna gelerek “Bu çocuk için dua ediniz, daha önce üç çocuğumu defnettım” dedi. Resûlullah “Üç çocuğunu mu!” diye hayretini izhar etti. Kadın “evet” deyince Resûlullah “Öyleyse sen ateşten (cehennem) kuvvetli bir mani ile korundun” müjdesini verdi¹⁵⁰⁸.

Ebû Hassan, Ebû Hureyre'ye “Benim iki oğlum öldü. Onlardan dolayı duyduğumuz acıyı dindirecek ve bize teselli verecek Resûlullah'tan rivâyet edebileceğiniz bir hadis var mı?” diye sordu. Ebû Hureyre “evet” dedi ve şu hadisi rivâyet etti: Onların ölen küçük çocukları cennetin kurtçuklarıdır (دعائم: suda yaşayan kurtçuklar). Biri babasına -yahut annesine ve babasına- rastlar da benim şu senin elbisenin kenarından tuttuğum gibi elbisesinden -yahut elinden- tutar. Allah kendisiyle birlikte babasını cennete koyuncaya kadar bırakmaz¹⁵⁰⁹.

Resûlullah'ın oğlu Kasım küçük yaşta vefat etmişti. Hz. Hatice bu sebeple çok üzölmüştü. Bir defasında Resûlullah'a gelerek “Ya Resûlallah! Kâsım'ın sütü taşı. Keşke Allah, süt çağını tamamlayıncaya kadar ömrünü uzatsaydı!” diye temennide bulundu. Bunun üzerine Resûlullah “O süt dönemini cennette tamamlayacak” dedi. Buna çok sevinen Hz. Hatice “Şayet bunu bilseydim ya Resûlallah, onun ölümü bana daha hafif gelirdi” dedi¹⁵¹⁰.

Bir hadiste Allah Teâlâ ile melekler arasında geçen diyalog, çocuğu ölenler için onların acılarını dindirecek bir müjde özelliğı taşımaktadır. Bir kulun çocuğu öldüğü zaman Allah Teâlâ meleklerine hitaben “Kulumun çocuğunun ruhunu mu aldınız!” buyurur. Melekler “Evet ya Rabbi” derler. Allah Teâlâ “Onun gönöl meyvesini mi kopardınız!” buyurur. Melekler “Evet ya Rabbi” derler. Allah Teâlâ “Peki kulum ne dedi?” buyurur. Melekler “O sana hamdetti ve biz Allah için varız, O'na döneceğiz,

¹⁵⁰⁷ Buhârî, İlim, 35, Cenâiz, 6, 91, İ'tisam, 9, Eymân, 9; Müslim, Birr, 150-154. Bu rivâyetlerin çoğunda Resûlullah'ın, iki çocuğu ölen için de aynı müjdeyi verdiği belirtilmektedir. Müslim, Birr, 151'de “Allah'tan sevabını umarsa” فتحتسبه kaydı yer almaktadır.

¹⁵⁰⁸ Müslim, Birr, 155.

¹⁵⁰⁹ Müslim, Birr, 154. Ayrıca bkz. Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, s. 60-61, (Bab: Fadlu men mâte lehû'l-veled).

¹⁵¹⁰ İbn Mâce, Cenâiz, 27, (zayıf).

diyerek yalnız sana iltica etti” dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Kulum için cennette bir ev inşa edin ve adını da Beytü’l-Hamd (Hamd evi) koyun” buyurdu¹⁵¹¹.

Resûlullah, oğlu İbrahim’in ölümüne ağlamasını taaccüple karşılayan Abdurrahman b. Avf’a “Ey İbni Avf! Bu gördüğün gözyaşları rahmet ve şefkat eseridir” cevabını verdi. Sonra şunları ilave etti: “Göz yaşarır, kalp hüzünlenir. Biz ancak Rabbimiz’in razı olacağı sözleri söyleriz. Ey İbrahim! Seni kaybetmekten dolayı gerçekten üzgünüz”¹⁵¹² buyurmuştur. Resûlullah, ölmek üzere olan torunu kucağına verildiğinde de ağlamış ve bunu taaccüple karşılayan Sa’d b. Ubâde’ye “Bu, Allah’ın, kullarının kalbine koyduğu rahmet duygusudur. Allah ancak kullarından merhametli olanlara merhamet eder”¹⁵¹³ demiştir. Öte yandan Resûlullah ölen birinin arkasından yüze vurmayı, yaka-paça yırtmayı ve cahiliye dönemindeki gibi ağıtlar yakmayı yasaklamıştır¹⁵¹⁴. Buna göre medyanın, üzücü olayları sabırla ve metanetle karşılayanlardan daha çok üzücü olaylarda kendinden geçercesine ağlayan, bayılan, cinnet getiren, etrafa saldıran, birilerini protesto eden, Allah’a isyan içeren sözler sarfederek aşırılığa gidenleri ekrana yansıtması doğru değildir.

Resûlullah vefat ettiği zaman mü’minler büyük bir üzüntü yaşadılar. Hatta Hz. Ömer “Allah’a yemin ederim ki, Muhammed ölmedi” diyordu. Bu sırada Ebû Bekir “Dikkat edin! Kim Muhammed’e tapıyorsa, bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim Allah’a ibâdet ediyorsa, bilsin ki, Allah ölmeyecek olan diridir. Yüce Allah O’na: *“Şüphesiz sen öleceksin ve muhakkak ki, onlar da öleceklerdir”*”¹⁵¹⁵ buyurdu. Yine Allah Teâlâ: *“Muhammed, sadece resuldür, elçidir. Nitekim ondan önce de nice resuller gelip geçmiştir. Şayet o ölür veya öldürülürse siz hemen gerisin geriye dinden mi döneceksiniz? Kim geri döner dinden çıkarsa, bilsin ki Allah’a asla zarar veremez. Ama Allah hidâyetin kadrini bilip şükredenleri bol bol mükâfatlandıracaktır”*”¹⁵¹⁶ buyurdu¹⁵¹⁷. Hz. Ebû Bekir’in bu sözleri, Peygamber bile vefat etse mü’minlerin tavrının nasıl olması gerektiğini göstermesi bakımından manidardır.

¹⁵¹¹ Tirmizî, Cenâiz, 36.

¹⁵¹² Buhârî, Cenâiz, 43; Müslim, Fezâil, 62.

¹⁵¹³ Buhârî, Cenâiz, 32.

¹⁵¹⁴ Buhârî, Cenâiz, 35; Müslim, İman, 165.

¹⁵¹⁵ Zümer (39), 30.

¹⁵¹⁶ Âl-i İmrân (3), 144.

¹⁵¹⁷ Buhârî, Fezâilü’s-sahâbe, 5, Meğâzî, 83.

3. Belâ ve Musibetler

Allah Teâlâ, belâ-musibet ve birtakım zorlukların yaratılmadan önce bir kitapta yazılı olduğuna ve onları kendisinin yarattığına dikkatleri çekmektedir¹⁵¹⁸. Böylece musibetzedelerin, ruhi bunalımlara sürüklenmeden ve çaresizlik sarmalına girmeden onları yaratan Allah'a sığınıp başlarına gelenleri sabırla karşılamaları tavsiye edilmektedir. Bu tavsiye, musibetzedelere psikolojik destek vermekte, ümitlerini yitirmeyip Allah'tan yardım dileyerek zorluklarla başa çıkma yolunu göstermektedir. Zira âyetin devamında *"Böylece elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız. Çünkü Allah, kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez"*¹⁵¹⁹ buyrulurak bu husus pekiştirilmektedir.

Resûlullah musibete uğrayan kimselere sabır tavsiyesinde bulunmuş, sabırlarına karşılık büyük ecirlere nail olacaklarını, uğradığı musibetten dolayı ölen kimselerin şehit hükmünde¹⁵²⁰ sayılacaklarını belirtmiştir.

Kutsî bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: Ben kullarımdan herhangi birine, bedeninde, malında veya evladında bir musibet verdiğim vakit, onu güzel bir sabırla karşılasa kıyamet günü onun için mizan ve hesap kurmaktan haya ederim¹⁵²¹. Resûlullah'ın beyanlarına göre musibet, yüzlerin karardığı günde kendisine sabredenlerin yüzünü ağartacak¹⁵²², ahirette musibet ehline sevapları verildiğinde sıhhatli yaşamış olanlar, dünyada derilerinin makaslarla doğranmış olmasını isteyeceklerdir¹⁵²³.

Resûlullah kendi döneminde de meydana gelmiş olan taun salgınıyla ilgili olarak mü'minleri rahatlatıcı ve bu salgınla başa çıkma azmini güçlendirici müjdeler

¹⁵¹⁸ Hadid (57), 22: ما اصاب من مصيبة في الارض ولا في انفسكم الا في كتاب من قبل ان نبرأها ان ذلك على الله يسير

¹⁵¹⁹ Hadid (57), 23: لكي لا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم والله لا يحب كل مختال فخور

¹⁵²⁰ Vebadan, karın ağrısından ölenler, suda boğulanlar ve yıkıntı altında kalarak ölenler şehit sayılmıştır. Bkz. Buhârî, Ezan, 32, Cihad, 30; Müslim, İmâre, 164; Tirmizî, Cenâiz, 65. Bunlardan başka zulüm ve işkence yapılarak öldürülen, yol kesiciler tarafından öldürülen, gurbette ölen, zatü'l-cenb hastalığından ölen, yanarak ölen, ilim tahsil ederken ölen, karnında çocukla veya doğum esnasında ölen kadınlar da şehit sayılmıştır. Bunlara ahiret şehidi denilir ve yıkayıp kefenlenerek defnedilir. Bkz. *el-Mevsûâtü'l-fıkhiyye*, XXVI, 273; Kandemir, M. Yaşar, Çakan, İ. Lutfi ve Küçük, Raşit, *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, İstanbul 1421/2001, I-VIII (8. cilt fihrist), VI, 118.

¹⁵²¹ Ali el-Mütttekî, *a.g.e.*, III, 282.

¹⁵²² Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*, III, 11, (zayıf); Ali el-Mütttekî, *a.g.e.*, III, 296.

¹⁵²³ Tirmizî, Zühed, 59.

vermiştir. Resûl-i Ekrem, ilk önce böyle salgının mü'minler için hayır olduğunu belirtmiş, daha sonra buna sabreden, ecrini Allah'tan bekleyen ve bu hastalığın yalnız Allah'ın takdir edip yazdığı kimselere ulaşacağına inananlara, bulundukları beldeye kaldıkları takdirde¹⁵²⁴ muhakkak şehit sevabı verileceğini müjdelemiştir.”¹⁵²⁵

Resûlullah, mü'minlerin belâ ve musibetlerden kurtulmaları için istiğfara devam etmelerini¹⁵²⁶, bulundukları kötü durumlardan çıkıp iyi hallere sahip olmaları için bazı duaları okumalarını tavsiye etmiştir. Bu dualardan bazıları şunlardır: “Ey Allah'ım! Ben senin kulunum. Geleceğim senin elindedir. Benim hakkımda verdiğin karar gerçekleşti. Senin kendini isimlendirdiğin veya yaratıklarından birine öğrettiğin, kitabında indirdiğin, gayb bilgisiyle kendine ayırdığın isimlerle senden istiyorum. Kur'ân'ı kalbimin baharı kıl, göğsümün aydınlığı (نور صدري) kıl, üzüntümü gideren, kederimi yok eden eyle.” Resûlullah, Allah Teâlâ'nın bu duayı yapanlardan üzüntü ve kederleri gidereceğini ve gönüllerini ferahlatacağını bildirmiştir¹⁵²⁷.

Ümmü Seleme'nin rivâyet ettiği bir hadiste Resûlullah (s.a.s.) “Musibete uğrayan kimse “Biz Allah'a âidiz ve ancak O'na döneceğiz. Allahım! Bana bu musibetten dolayı ecir ver ve bana bundan daha hayırlısını ihsan eyle!” (إنا لله وإنا إليه راجعون. اللهم أجرني في مصيبتى وأخلف لي خيرا منها) diye dua ederse Allah o musibeti alır ve mutlaka daha hayırlısını verir” buyurmuştur. Ümmü Seleme, kocası Ebû Seleme vefat ettiğinde bu duayı yaptığını ve Allah Teâlâ da ona Resûlullah'a eş olmayı nasip ettiğini bildirmektedir¹⁵²⁸.

Rüzgâr, fırtına gibi tabîî olaylar bazen felaketlere dönüşebilir. Resûlullah böyle durumlarda Allah'ın memuru olan rüzgâr vb. tabiat cereyanları hakkında kötü

¹⁵²⁴ Hadiste bahsedilen şartları hâiz bir kimse, taun sebebiyle ölürse hükmen şehit sayılır, ölmezse kendisine bir şehit sevabı verilir. İbn Hacer, *Fethü'l-bâri*, X, 204; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, XXI, 388-389.

¹⁵²⁵ Buhârî, Kader, 15, Tıb, 31.

¹⁵²⁶ Ebû Dâvûd, Vitir, 26, (zayıf).

¹⁵²⁷ Ahmed b. Hanbel, I, 391, (zayıf). Resûlullah da sıkıntılı anlarda “Azîm Halîm olan Allah'dan başka ilâh yoktur. Büyük arşın Rabbi olan Allah'dan başka ilâh yoktur. Göklerin Rabbinden, yerin Rabbinden ve kıymetli arşın sahibi olan Allah'dan başka ilâh yoktur” (لا إله إلا الله العظيم. لا إله إلا الله رب السموات ورب الأرض) derdi. Bkz. Buhârî, Daavât, 27; Müslim, Zikir, 83.

¹⁵²⁸ Müslim, Cenâiz, 3. 17 Ağustos 1999 Marmara Depremi üzerine yapılan psiko-sosyolojik bir incelemede, insanların depremin getirdiği maddî-manevî bütün zorluklarla başa çıkmalarında Allah ve ahiret inancının, ibadetlerin ve duanın ne denli etkili olduğu örnekleriyle ortaya konulmuştur. Bkz. Küçükcan, Talip ve Köse, Ali, *Doğal Afetler ve Din Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İSAM yayını, İstanbul 2000, s. 80-83, 143-146, 150-152.

konusmayı yasaklamış ve onların şerrinden korunmak için Allah Teâlâ'ya dua etmeyi tavsiye etmiştir¹⁵²⁹. Resûlullah, rüzgârın üzerindeki elbiseyi düşürmesinden dolayı rüzgârı lanetleyen bir başkasını da bu yaptığı işten nehyetmiştir¹⁵³⁰. Buna göre Resûlullah, tabîî olayların Allah'ın bir memuru olduğunu ve Allah tarafından gönderildiğini belirtmek suretiyle onlara düşman nazarıyla bakmanın doğru olmadığını belirtmiştir. Buna bağlı olarak medyanın maddî-manevî yıkımlara sebep olan rüzgâr, deprem, tsunami gibi tabî felaketleri sorumlu göstererek hava, toprak ve su unsurunu düşman ilan etmesi, onlardan kin ve nefret duyulacak biçimde haber yapması doğru değildir.

Resûlullah zor durumda olan kimselere de sabır tavsiye etmiş, Allah'ın onları bolluk ve ferahlık zamanlarına ulaştıracağını müjdeleyerek ümit vermiş, böylece onların karamsarlığa kapılarak çaresizlik içinde kıvranmalarının önüne geçmiştir. Adiy b. Hâtim'in anlattığına göre biri Resûlullah'ın yanına gelerek fakirlikten şikayet etmiş. Sonra bir başkası gelerek o da yol kesicilerden şikâyet etmiş. Bunun ardından Resûlullah, hevdeci içinde bir kadının Hîre¹⁵³¹ denilen mevkiden Allah'tan başka hiç kimseden korkmayarak Kâbe'ye gelip tavaf yapacağını, Kisrâ'nın hazinelerinin ele geçirileceğini ve böylece müslümanların zengin olacağını ve hatta kendisine zekât verilecek bir fakir kimsenin dahi bulunamayacağını haber vermiştir¹⁵³². Böylece Resûlullah, Allah'ın bolluk, bereket ve güven dolu günler vaad ettiğini haber vererek müslüman toplumun mevcut sıkıntılar karşısında ümitsizliğe düşmelerine engel olmuştur.

Habbâb b. Eret de İslâm'ın ilk günlerinde müşriklerden gördükleri eziyetler karşısında Resûlullah'a gelerek Allah'tan nusret (yardım, zafer) talep etmesini istemiş, Resûlullah da ona, kendilerine yapılanlara sabırla tahammül etmelerini, yakında emniyet ve huzur dolu günlerin geleceğini haber vermiş¹⁵³³ ve böylece Habbâb ve onun gibi olanları teselli etmiştir.

¹⁵²⁹ Müslim, İstiskâ, 15.

¹⁵³⁰ Tirmizî, Birr, 48; Ebû Dâvûd, Edeb, 45.

¹⁵³¹ Hîre: Kûfe'ye üç mil uzaklıkta bir şehir. Hamevî, Yakut, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-buldân*, Beyrut 1397/1977, I-V, II, 328.

¹⁵³² Buhârî, Menâkıb, 25.

¹⁵³³ Buhârî, Menâkıb, 22, Menâkıbü'l-Ensâr, 29.

4. Hastalıklar

Resûl-i Ekrem (s.a.s.) hasta olan kimseleri ziyaret etmiş, onlara sabır tavsiyesinde bulunmuş ve çektikleri acılara karşılık Allah'ın, onların günahlarını affedeceğini ve onları cennetle mükafatlandıracağını müjdelemiştir. Bir hadiste geçtiği üzere, bir kul hastalandığında Allah Teâlâ ona iki meleğini gönderir ve “Bakın bakalım! Kendisine gelen ziyaretçilere ne diyor!” der. Melekler, kulun, kendisini ziyarete gelenlere, hastalığına mukabil Allah'a hamd ve senâ ettiğini Allah'a bildirirler. Bunun üzerine Allah Teâlâ da “Bu haldeki kulumun eğer canını alacak olursam onu cennetime koymak, şifa verecek olursam etini daha hayırlı bir etle, kanını daha hayırlı bir kanla değiştirmek üzerime vacip olur” buyurur¹⁵³⁴.

Kutsî bir hadiste, maruz kaldığı belâ karşısında Allah'a hamdeden ve sabırla mukabelede bulunan kimsenin, hasta yatağından anasından doğduğu gün gibi günahsız olarak kalkacağı bildirilmektedir¹⁵³⁵. Ayrıca sağlıklı iken yaptığı ibadetlerini, hastalık süresince yapamayan kimselere de aynı sevabın yazılacağı beyan edilmiştir¹⁵³⁶. Hatta bir hadiste hastanın iniltilerinin bile -sabretmesi şartıyla- kendisine sevap olarak yazılacağı bildirilmektedir¹⁵³⁷. Bir başka kutsî hadiste Allah Teâlâ şöyle demiştir: Kulumu, iki gözünü kör etmekle imtihan ettiğim zaman sabrederse, gözlerine karşılık olarak ona cenneti veririm¹⁵³⁸. Resûlullah da saralı bir kadına, sabretmesi karşılığında kendisine cennetin verileceğini müjdelemiştir¹⁵³⁹.

Kutsî bir hadiste geçtiği üzere Allah Teâlâ, hasta bir kulu ziyaret etmeyi kendisini ziyaret etme olarak kabul etmesi¹⁵⁴⁰, Resûlullah'ın da “Müslüman, müslüman kardeşine hasta ziyaretinde bulunduğu vakit cennet bahçelerinde meyve topluyor demektir” (إن المسلم إذا عاد أخاه المسلم، لم يزل في خرفة الجنة حتى يرجع)¹⁵⁴¹ beyanı, hasta

¹⁵³⁴ İmam Mâlik, Ayn, 5.

¹⁵³⁵ Ahmed b. Hanbel, IV, 123, (sahih li-gayrihi).

¹⁵³⁶ Buhârî, Cihad, 134; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1; Ahmed b. Hanbel, IV, 123, (sahih li-gayrihi). Yalnız bu ibadetler, nafile ibadetlerdir, farzlar hastalık sebebiyle düşmez. Bkz. İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, VI, 159.

¹⁵³⁷ Ali el-Müttakî, *a.g.e.*, III, 311, (zayıf).

¹⁵³⁸ Buhârî, Merdâ, 7; Tirmizî, Zühd, 58.

¹⁵³⁹ Buhârî, Merdâ, 6.

¹⁵⁴⁰ Müslim, Birr, 43.

¹⁵⁴¹ Müslim, Birr, 39-42; Tirmizî, Cenâiz, 2.

ziyaretinde bulunmanın mükâfâtına dikkatleri çekmektedir. Ayrıca hasta ziyaretinde bulunma (iyadetü'l-marîz), Resûlullah'ın beyanlarına göre mü'minin mü'min üzerine bir vecibesidir¹⁵⁴². Resûlullah Sa'd b. Ubâde'yi¹⁵⁴³, Sa'd b. Muaz'ı¹⁵⁴⁴ ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı¹⁵⁴⁵ hastalandıkları vakit ziyaret etmiştir. Resûlullah Sa'd b. Ubâde'yi ziyaretinde, onun durumunu görünce ağlamıştı. Bunu taaccüple karşılayan sahâbeye “Bilmez misiniz, gerçekten Allah, gözyaşı ve kalbin elemi sebebiyle kişiye azap etmez. Fakat -dilini işâret ederek- bunun yüzünden azap eder veya bağışlar” demiştir¹⁵⁴⁶.

Resûlullah'ın hasta ziyareti müslümanlarla sınırlı değildi. O (s.a.s.), münafıkların başı Abdullah b. Übey'i¹⁵⁴⁷ ve kendisine bazı hizmetlerde bulunan bir yahudi çocuğunu da hastalıklarında ziyaret etmişti. Resûlullah, ölüm döşeğindeki yahudi çocuğa müslüman olması telkininde bulunmuş, o sırada çocuk yanındaki babasına bakmış, babası Resûlullah'a itaat etmesini söylemiş, bunun üzerine o da müslüman olmuştur. Resûlullah da bu durum karşısında Allah'a hamdederek memnuniyetini izhar etmiştir¹⁵⁴⁸.

Resûlullah'ın beyanına göre humma (ateşli hastalıklar), cehennemden bir körüktür. O, mü'minin cehennem ateşinden nasibidir¹⁵⁴⁹. Resûl-i Ekrem, Ensar kadınlarından Ümmü'l-A'lâ'yı hasta iken ziyaret etmiş ve ona: “Ey Ümmü'l-A'lâ! Sana müjdeler olsun! Nasıl ki, ateş altın ve gümüşün pasını giderirse, bir müslümanın hastalığı da onun günahlarını giderir”¹⁵⁵⁰ buyurmuş; hummaya kötü söz söyleyen Ümmü Sâib'e de “Hummaya sövme! Çünkü o, ateş demirin pasını giderdiği gibi âdemoğlunun günahlarını giderir” buyurmuştur¹⁵⁵¹.

¹⁵⁴² Buhârî, Cenâiz, 2, Mezâlim, 5, Merdâ, 4; Müslim, Libas, 3, Selâm, 4.

¹⁵⁴³ Müslim, Cenâiz, 13.

¹⁵⁴⁴ Buhârî, Meğâzî, 30.

¹⁵⁴⁵ Buhârî, Merdâ, 13.

¹⁵⁴⁶ Buhârî, Cenâiz, 44, Talak, 24; Müslim, Cenâiz, 12.

¹⁵⁴⁷ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1, (zayıf); Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 484, (Müslim'in şartına göre sahihtir); İbn Kesîr, İmâdüddin Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Cîze 1418/1997, I-XXI (21. cilt fihrist), VII, 218.

¹⁵⁴⁸ Buhârî, Cenâiz, 79; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 2; Ahmed b. Hanbel, III, 175.

¹⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 264, (hasen li-gayrihi).

¹⁵⁵⁰ Ebû Dâvûd, Cenâiz, 1.

¹⁵⁵¹ Müslim, Birr, 53.

Resûlullah da bir defasında şiddetli sıtmaya tutulmuştu. İbn Mes'ud kendisini ziyarete gelmiş ve hastalığının şiddetini görünce “Ey Allah'ın Resûlü! Gerçekten şiddetli bir sıtma nöbetine tutulmuşsunuz” demiş. Resûlullah “Evet, sizden iki kişinin çekebileceği kadar ızdırap çekmekteyim” diye cevap vermiş. İbn Mes'ud “Herhalde bu iki kat sevap kazanmanız içindir” deyince Resûlullah “Evet, öyledir. Allah, ayağına batan bir diken veya başına gelen daha büyük bir sıkıntıdan dolayı müslümanın günahlarını bağışlar. O müslümanın günahları ağaç yaprakları gibi dökülür”¹⁵⁵² demiştir.

Hiz. Âişe'nin naklettiğine göre müslümanlar Medine'ye hicret ettiklerinde Hiz. Ebû Bekir ve Bilal-i Habeşî sıtmaya tutulmuşlardı. Ebû Bekir, kendisini sıtma nöbeti tuttuğunda şu beyti söylerdi: Her insan kendi ailesi içinde mutlu olarak sabahlamıştır. Halbuki ölüm insanoğluna ayakkabısının bağcığundan daha yakındır (كل امرئ مصبح فى (اهله والموت ادنى من شراك نعله). Bilâl-i Habeşî de humma nöbetinden sıyrılınca, şu beyitleri söylerdi: “Ah bilebilseydim! Mekke vadisinde etrafımı ızdır ve celil otları sarmış olduğu hâlde bir gece olsun geceler miyim? Bir gün gelip de Micenne sularının başına varır mıyım? Şâme ve Tafil dağları acaba bir kere daha bana görünürler mi?” Yine Bilâl-i Habeşî “Ey Allahım! Şeybe b. Rebîa'ya, Utbe b. Rebîa'ya ve Umeyye b. Halef'e la'net et! Nitekim onlar bizleri yurdumuzdan çıkardılar da veba arazisine gelmeye mecbur ettiler” diye beddua ederdi. Resûlullah bunları işittikten sonra: “Ey Allahım! Bizlere Mekke'yi sevdirdiğin gibi Medine'yi de sevdire. Hatta daha fazla sevdire. Ey Allahım! Medine'nin müdd ve sa' ölçüleri için bereket ihsan eyle! Ey Allahım! Medine'nin havasını bizim için iyi hale getirerek hastalıklardan uzak kıl! Hummasını ve sıtmasını da Cuhfe'ye¹⁵⁵³ naklet!” diye dua buyurdu¹⁵⁵⁴.

Bu örnekte de görüldüğü üzere muhacirler, hicret sonrası Medine'ye alışmakta zorlandılar. Çünkü Medine, Mekke'ye nisbetle soğuk bir iklime sahipti. Medine'nin havasından muhacirlerin hastalanması, Hicret Diyarı'nın zihinlerde kötü bir hatıra olarak

¹⁵⁵² Buhârî, Merdâ, 3, 13, 16; Müslim, Birr, 45.

¹⁵⁵³ Cuhfe: Şam ve Mısır'dan Kızıldeniz yoluyla gelerek Medine'ye uğramaksızın Mekke'ye hac için gidenlerin ihrama girdikleri yer. Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, II, 111.

¹⁵⁵⁴ Buhârî, Fezâilü'l-Medine, 12, Menâkibü'l-Ensâr, 46, Merdâ, 8.

yer etmesine ve oraya nefret duyulmasına sebebiyet verebilirdi. Resûlullah'ın, yaptığı duasıyla bunun önüne geçmek istediği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

“*Hadislerde İletişim Ahlâkı*” adlı araştırmamızda, Kur’ân-ı Kerîm başta olmak üzere Hz. Peygamber’in söz ve uygulamalarına göre “iletişim ahlâkı ilkeleri”ni tesbit etmeye ve bu ilkeler çerçevesinde günümüz kitle iletişim araçlarının fert ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerine karşı çözümler bulmaya çalıştık.

Araştırmamızda ortaya koyduğumuz hadislere göre iletişim ahlâkı ilkelerinin temeli ve kaynağı Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Resûlillah’tır. Bu ilkelerin her zaman ve zeminde uygulanabileceği, insan fitratına uygun olduğu ve evrensel bir hüviyete sahip bulunduğu, tezimizde ulaştığımız en önemli sonuçlardan birkaçıdır. Hadislere göre iletişim ahlâkı ilkeleriyle, gerek yabancı ülkeler gerekse ülkemizde şimdiye kadar basın ve yayın etiğiyle ilgili belirlenen ilkeler arasında büyük benzerlikler vardır. İslâm dininin ciddiyetle üzerinde durduğu meselâ doğruluk, dürüstlük, aldatmama, yalan söylememe, mahremiyete, insan şeref ve haysiyetine saygı gibi ilkeler, günümüz basın ve yayın meslek ilkeleri arasında da önemli bir yere sahiptir. Yalnız burada ahlâk konusuna yaklaşım ve ahlâkî ilkelerin uygulanmasında çok ciddi farklılıklar olduğunu müşahade ettik. Örneğin, İslâm’da ahlâkî ilkeler, uygulama bakımından diğer dinî emirler gibi bağlayıcı ve zorunludur. İslâm’da ahlâkî ilkeleri, Yüce ve Aşkın Varlık Allah belirler. Onun için bu ilkeler, zamana, mekana ve topluma göre değişiklik arz etmez. Yine İslâm, ahlâkî ilkelerin uygulanmasında çok ciddi maddî ve manevî yaptırımlar vaz’etmiştir. Yaptırımların başında Allah’a ve ahiret gününe iman gelir. İslâm’a göre insan her yaptığı iradî işten sorumludur. Bu iş, yüz binlerce insanı ilgilendiren bir iş ise İslâm, bunun mesuliyetinin çok daha büyük olduğunu belirtir.

Yine İslâm, ahlâkî esasların uygulanmasında, manevî yaptırımların yanında maddî yaptırımlar da öngörmüştür. Meselâ İslâm, yalancı birinin şâhitliğini reddetmiş ve fâsık birinin getirdiği haberin tahkik edilmesini emretmiştir. Hadisçiler de yalancı râvilerin rivâyetlerini almamışlar ve ilmi uydurma rivâyetlerden, toplumu da bu rivâyetlerin zararlarından korumak için yalancı râvileri teşhir ederek onlara karşı ciddi bir sosyal yaptırım uygulamışlardır. Bu açıdan İslâm, haber naklinde bulunan kişilerin vasıflarına çok dikkat eder. Buna göre bir olaya şâhitlik eden ve bir haberi nakleden kimsede bazı şartlar arar.

Günümüz iletişimde ise “ahlâkî ilkeler”, tavsiye ve öneri niteliğinde görüldüğü için uygulama bakımından bağlayıcılık ve zorunluluk özelliği taşımamaktadır. Bu alanda hâkim olan anlayışa göre, ahlâkî ilkelerin uygulanıp uygulanmaması konusunda özdenetim ve değerlendirme yapacak tek mercii vicdanlardır. Diğer taraftan basın ve yayın etik ilkeleri için toplumun ahlâk anlayışı esas alınmakta, buna bağlı olarak ahlâkî ilkelerin, zaman, mekan ve topluma göre değişebileceği görüşü kabul edilmektedir. Ayrıca günümüz iletişimi, meslek etik ilkelerinin uygulanmasında ciddi bir yaptırım gücü de ortaya koyamamaktadır.

Hadislere göre iletişim ahlâkî ilkelerinin Asr-ı Saadet’te ve sonraki asırlarda uygulama zemini bulması, onların pratik ve uygulanabilir ilkeler olduğunu gösterir. Yani bu ilkeler, ütöpik, toplum gerçeklerinden uzak, iyi niyet ve temennî ifadesi ilkeler değildir.

Resûlullah’ın iletişimde vaz’ettiği ilke ve esaslar ve iletişim ihlâlleri karşısında aldığı koruyucu önlem ve yasaklamaların her biri, toplum içinde sağlıklı bir iletişim kurulmasında önemli derecede etkili olmuştur. Bu açıdan O’nun getirdiği iletişim ahlâkî ilkeleri, ayrı bir değer ve önemi haizdir. Kendi içinde sağlam ve tutarlı bir yapıya sahip olan bu ilkeler, o dönemde örnek bir toplumun oluşmasında büyük rol oynamıştır. Onun için günümüz iletişiminin, bu ilkelerden istifade edeceği pek çok yön vardır.

Araştırmamızda, iletişimde ahlâkî ilkelerden önce iletişime bakış açısı mevzuunun önemli bir husus olduğunu; ahlâkî ilkelerin, değerini ve uygulanabilirliğini bu bakış açısından aldığını gördük. Bu konuda İslâmî bakış açısı, iletişimi ve onun işleyişini temelde Kur’ân ve Sünnet perspektifiyle değerlendirmek demektir. Bu bakış açısında “inanç boyutu” büyük önem taşır. Her şeyi gören, bilen, her şeye gücü yeten, insanları imtihan etmek üzere dünyaya gönderen, onlara birtakım imkân, güç, fırsat veren, bu nimetlerden onları sorumlu tutan “Aşkın Varlık Allah” inancı; dünya hayatında iradi olarak yapılan her işten sorguya çekileceği, inanan ve iyi işler yapanların ebedi saadet yurdu olan Cennet’e gireceği, inanmayan ve kötü işler yapanların da ebedî hüsrân yeri olan Cehennem’e gireceği “Ahiret Günü” inancı, iletişimde ahlâkî ilkelerin vaz’ında ve uygulanmasında temel faktördür.

Günümüzde iletişime hâkim olan bakış açısı ise liberal, rasyonalist ve faydacı bakış açısıdır. Bu bakış açısında dinî anlamda “inanç boyutu” bulunmamaktadır. Basın ve yayın mesleği için oluşturulan etik ilkelere ve sosyolog, psikolog ve psikiyatrların araştırmalarına ve bu alanda işin uzmanlarınca yapılan çok ciddi eleştirilere hatta kanuni yaptırımlara rağmen medya organlarının yayın politikalarında arzu edildiği seviyede bir iyileşmenin olmaması, hatta bazı konularda kötüye gidişin arkasında bu bakış açısı bulunmaktadır.

Biz, araştırmamızın pek çok yerinde, bir taraftan bu bakış açısına göre faaliyet gösteren medyanın yayın politikalarına ve fert-toplum üzerindeki olumsuz etkilerine; diğer taraftan da medyanın, mutlak surette insanlığın faydasına kullanılması ve zararlarından korunulması için onun İslâmî bakış açısıyla ele alınmasının ne kadar önemli olduğunu belirttik.

İletişimde mesajın kendisi kadar (konu, muhteva) sunumu da (üslûp) büyük bir önem arzetmektedir. Hatta rahatlıkla diyebiliriz ki, mesaj, gerçek değerine ancak yerinde ve doğru bir üslûpla kavuşabilir. Onun için araştırmamızda bu konuyu birkaç başlık altında genişçe ele aldık. Resûl-i Ekrem, iletişimde üslûp meselesine azami önem vermiş; mesajlarının anlaşılır, yararlı, etkili olması, kabule şayan bulunması ve muhatablarda arzu edilen müsbet değişimi gerçekleştirmesi için üslûp unsurlarının hepsini dikkate almıştır. O (s.a.s.), mesajlarını iletirken muhatabın durumuna, zaman ve mekânın uygunluğuna dikkat eder; mesajın maksadına ulaşması için en doğru ve yerinde yöntemler (tekrar, soru sorma, ses tonu, beden dili, görsel unsurlar vs.) kullanmaya titizlikle riayet ederdi.

Araştırmamızda haberin nakliyle ilgili doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık gibi ahlâkî esaslara temas ettik fakat Hadis Usûlü geleneğinde râvilerin özellikleriyle ilgili zengin muhtevayı ele alamadık. Çünkü tezimizin konusu ve hacmi buna müsait değildi. Günümüz iletişiminde haber toplayan, nakleden ve sunan kimselerin özellikleri ve Hadis Usûlü geleneğine göre râvinin sahip olması gereken vasıflarla ilgili olarak bir doktora veya en azından bir yüksek lisans çalışması lüzumlu görülmektedir. Böyle bir konu Hadis Usûlü konularının güncelleştirilmesi veya güncele de hitap ettiğinin gösterilmesi bakımından ehemmiyet arzetmektedir.

Araştırmamızda özelde hadisler genelde de İslâm'ın umumi prensipleri dikkate alınarak ulaştığımız sonuçlar itibariyle uyulması gereken ahlâkî ilkeleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Medya mensupları, medyaya İslâmî perspektiften bakmalı, yaptıkları işin büyük bir mesuliyeti olduğunun şuurunda olmalı, uygulama bakımından ahlâkî ilkeleri bağlayıcı ve zorunlu kabul ederek bu ilkeleri benimseyip yerine getirmelidir.

2. Medya mensupları, mesleklerinde ilk önce Allah'a ve Resûlü'ne karşı, sonra halka karşı sorumludur.

3. Kitle iletişim araçları, mü'minlerin inançlarını korumalı, diğer insanlara da İslâm dininin güzelliklerini göstermelidir.

4. Kitle iletişim araçları, insanların yaratılış gâyesi olan Allah'a kulluk vazifelerini yerine getirme yönünde insanlara yardımcı olmalı, onları bilgilendirmeli, teşvik etmeli, böylece bir bilgi ve irfan kaynağı olarak vazife görmelidir.

5. Yayınlar, halkın beden, ruh ve vicdan selâmetini korumaya yönelik olmalıdır.

6. Yayınlar, toplumsal barışı, huzuru ve güveni kurmaya, geliştirmeye, insanlar arası yardımlaşmayı ve dayanışmayı teşvik etmeye, eğitim ve öğretimi özendirmeye, dinî ve ahlâkî değerleri yüceltmeye yönelik olmalıdır.

7. Kitle iletişim araçları, siyasî, iktisadî ve içtimâî alanlarda meydana gelen olayları halka iletmeli, onların isabetli, doğru ve yerinde görüşlere sahip olmalarını sağlamalıdır.

8. Medya organlarında çalışan her bir fert, sadece meslekte değil, normal hayatlarında da doğruluğu, dürüstlüğü ve hakkaniyeti bir karakter haline getirmeli, kendi aleyhlerinde bile olsa gerçekleri ve doğruları yayınlama konusunda asla taviz vermemelidir.

9. Muhabirler, ulaştıkları veya kendilerine gelen haberlerin doğruluğunu mutlaka teyit etmeli, bunun için ne gerekiyorsa yapmalı, doğruluğundan emin olmadıkları veya bazı şüpheler barındıran haberleri asla yayınlamamalıdır.

10. Haber, haberi oluşturan bilgilerde (yer, zaman gibi) hiçbir eksiltme, ekleme, yorum ve çarpıtma yapılmadan nakledilmelidir.

11. Yayınlarda şahsî ve kurumsal çıkar gözetilmemelidir.

12. Basın ve yayın organları, hatalı bilgi, haddi aşan veya yanlış anlaşılan haberlerle ilgili gelen cevap ve düzeltmeleri yayınlama olgunluğuna sahip olmalıdır.

13. Kitle iletişim araçları, faydasız ve gereksiz bilgi vermekten kaçınmalı, kamuoyunu boş ve asılsız haberlerle meşgul etmemelidir.

14. Kitle iletişim araçları, fert ve toplumun zaman israfına yol açmamalıdır. Yayınlar (bilhassa televizyon yayınları), ibadet ve iş hayatının gerekleri, fertlerin uyku ve dinlenme düzenleri dikkate alınarak planlanmalıdır. Yalnız burada yayın kuruluşlarının sorumluluğu olduğu kadar seyircilerin de hedef kitle olarak sorumluluğu vardır.

15. Yayınlar, fuhuş, gayr-i meşru ilişkiler ve mahremiyeti ihlâl gibi ahlâk dışı davranışları özendirmemeli, bunları normalmiş gibi gösterme eğiliminde olmamalıdır. Aksine, bu davranışların çirkinliği anlatılmalı, bunlarla ilgili dramalar yapılmalıdır. Müstehcenlik konusunda hassasiyetle durulmalı, ahlâkî sınırlara dikkat edilmeli, gerek yazılı gerek sesli-görüntülü yayınlarda müstehcenliği çağrıştıracak yayınlara asla yer verilmemelidir.

16. İnsanların mahremiyetleri, kamu yararı hariç ifşa edilmemelidir. Bu konuda çok titiz davranılmalı, hakkaniyet ve adalet esas alınarak mahremiyetle ilgili haberlerde kamu yararının olup olmadığı iyi tahkik edilmelidir. Kamu ve devlet güvenliğini ihlâl edecek gizli belgeler yayınlanmamalı, ancak bu ilkenin arkasına sığınarak hukuka aykırı davranışlara da göz yumulmamalıdır.

17. Mahkemeye intikal etmiş veya mahkemece kesinleşmiş suçlar ve bu suçları işleyen kimselerle ilgili haber yapılırken kişilik hakları dikkate alınmalıdır. Bu tür haberler yayınlanmadan önce suçu işleyen kimsenin onur ve haysiyetinin zedelenmemesi ve o kimseyi halkın bilmesi bakımından kamu yararı olup olmadığı hususları mutlaka değerlendirilmelidir.

18. Eleştiri ve yorumlarda belli sınırlara riayet edilmeli, insanların şeref ve haysiyetleri rencide edilmemeli, iftira, gıybet, alay, sövme, lanet gibi çirkin davranışlara asla yer verilmemelidir. İnsanlar haksız ve mesnetsiz bir biçimde suçlanmamalı, mahkemeye intikal etmiş davalarda mahkeme kararı kesinleşmeden insanlar suçlu gösterilmemelidir.

19. İnsanlar, ırk, din, cinsiyet, sosyal statü vb. herhangi bir özelliklerinden dolayı asla ayrımcılığa tabi tutulmamalıdır.

20. Şiddet içerikli yayınlar, ciddi bir şekilde gözden geçirilmeli, bu konuda uzman kişilerin belirlediği esaslara riayet edilmelidir. Şiddet içerikli yayınlar, şiddeti meşrulaştırıcı, özendirici ve insanları duyarsızlaştırmaya itici olmamalıdır.

21. Felaket, âfet, kaza, savaş, terör ve intihar haberlerinde detaylara girilmemeli ve bu tür haberler devamlı gündemde tutulmamalı, habere konu olan kimselerin ve yakınlarının psikolojik halleri de hesaba katılmalıdır. Üzücü olaylar haber yapılırken itikadı zedeleyici sunumlardan şiddetle kaçınılmalıdır. Terör olaylarında ise haberler verilirken, teröristlerin panik, korku ve güvensizlik havası oluşturma amaçlarına hizmet edilmemelidir.

22. Medya organları, yayın türlerinin hiçbirinde kötü hal, olay ve insanları iyi olarak göstermemelidir. Habere konu olan kötü olaylar ve kötü kimseler, seyirciler tarafından taklit edilecek biçimde (model rol) sunulmasından şiddetle kaçınılmalıdırlar.

23. Toplumun eğlenme ihtiyacını karşılayacak kadar eğlence ve müzik programları yapılmalıdır. Eğlence programlarında, bedenlen, ruhen rahatlayarak diğer ağır mükellefiyetleri yerine getirmeye hazırlıklı olma gibi faydalılık mülahazası gözetilmelidir.

24. Reklâmlarda ölçülü ve dengeli davranılmalı, doğruluk esas alınmalı, seyirciler aldatılmamalı ve tüketimi körükleyici bir politika izlenmemelidir.

EKLER

EK 1 TÜRKİYE GAZETECİLER CEMİYETİ - TÜRKİYE GAZETECİLERİ HAK VE SORUMLULUK BİLDİRGESİ

GİRİŞ

Aşağıda tanımı yapıldığı üzere her gazeteci ve basın-yayın organı, gazetecinin haklarını savunmalı ve meslek ilkelerine uymalı, uyulmasını gözetmelidir. Basın-yayın organlarında, gazeteci olmadıkları halde çeşitli biçimlerde gazetecilik faaliyetine katılanlar ile dışarıdan Türkiye'ye ve Türkiye'den dışarıya dönük yayın yapanlar da bu sorumluluklar kapsamındadır. Basın ve yayın organları yöneticileri; genel yayın yönetmeni yahut müdürü, yazı işleri müdürleri yahut sorumlu müdürler, sıfatları ne olursa olsun, kuruluşlarında görevli gazeteciler ile yayınların meslek ilkelerine uygun olmasını gözetir. Gazetecinin hakları, halkın haber alma hakkının ve ifade özgürlüğünün, meslek ilkeleri ise dürüst ve doğru iletişimin temelidir. Meslek ilkeleri gazetecinin ve basın-yayın organlarının özdenetimini öngörür ve değerlendirme mercii öncelikle vicdanlardır.

A. İnsan ve yurttaş hakkı: Herkes, bilgi edinme, haber alma, özgür düşünce, ifade ve serbest eleştiri hakkına sahiptir. Düşünce ve ifade özgürlüğünün kullanılmasının başlıca yolu olan basın ve yayın özgürlüğü temel insan haklarından. Bu hakların demokratik hukuk devletinde anayasal güvence altında olması esastır.

B. Gazeteci tanımı: Düzenli bir şekilde, günlük yahut süreli bir yazılı, görüntülü, sesli, elektronik veya dijital basın ve yayın organında kadrolu, sözleşmeli ya da telif karşılığı haber alma, işleme, iletme veya görüş, fikir belirtme görevi üstlenen ve asıl işi ile başlıca geçim kaynağı bu olup çalıştığı işletme ile ilgili yasalar karşısındaki konumu bu tanıma uygun olanlar gazetecidir. Basın ve yayın alanındaki her işletme, çalıştırdıkları gazetecileri, yasaların gazetecilere tanıdığı haklardan yararlandırmak zorundadır.

C. Gazetecinin sorumluluğu: Gazeteci, basın özgürlüğünü, halkın doğru haber alma, bilgi edinme hakkı adına dürüst biçimde kullanır. Bu amaçla her türlü sansür ve otosansürle mücadele etmeli, halkı da bu yönde bilgilendirmelidir. Gazetecinin halka karşı sorumluluğu, başta işverenine ve kamu otoritelerine karşı olmak üzere, öteki tüm sorumluluklardan önce gelir. Bilgi ve haber ile özgür düşünce, herhangi bir ticarî mal ve hizmetten farklı olarak toplumsal bir nitelik taşır.

Gazeteci, ilettiği haber ve bilginin sorumluluğunu üstlenir ve paylaşır. Gazetecinin özgürlüğünün içeriğini ve sınırlarını, öncelikle sorumlulukları ile meslek ilkeleri belirler.

D. Gazetecinin hakları:

1. Gazeteci tüm bilgi kaynaklarına serbestçe ulaşma ve kamu yaşamını belirleyen, halkı ilgilendiren tüm olayları izleme, araştırma hakkına sahiptir. Gazetecinin karşısına çıkarılacak

gizlilik ve sır gibi engeller kamusal işlerde yasaya, özel işlerde açık ve ikna edici gerekçelere sahip olmalıdır.

2. Gazeteci, çalıştığı basın ve yayın organının kendisiyle yaptığı sözleşmede de kaydedilmiş olması gereken temel çizgisini dikkate alır. O temel çizgi dışındaki ve onunla çelişen veya orada açıkça belirtilmemiş olan tüm telkin, öneri, istek ve talimatları reddetme hakkına sahiptir.

3. Gazeteci, inanmadığı bir görüşü savunmaya veya meslek ilkelerine aykırı bir iş yapmaya zorlanamaz.

4. Gazeteciler, özellikle de yazı işleri çalışanları, basın-yayın işletmesinin işleyişini belirleyen, etkileyen önemli kararlardan haberdar edilmeli ve gereğinde kararların alınmasına katılmalıdır.

5. İşlevi ve sorumlulukları ışığında, gazeteciler örgütlenme hakkının yanı sıra görevinin maddî ve manevî güvencesini sağlayan kişisel sözleşme yapma hakkına sahiptir. Gazeteci ekonomik bağımsızlığını garanti eden toplumsal rolüne ve emeği ile yeteneğine uygun bir ücret almalıdır.

6. Gazeteci, kaynakların gizliliği ilkesi uyarınca, kaynağını açıklamaya ve tanıklık yapmaya zorlanamaz. Kaynağı izin verdiği taktirde gizlilik ortadan kalkabilir. Kaynağı tarafından açıkça yanıltıldığı durumlarda gazeteci kaynağını açıklayabilir.

E. Gazetecinin temel görevleri ve ilkeleri:

1. Halkın bilgi edinme hakkı uyarınca, gazeteci, kendi açısından sonuçları ne olursa olsun, gerçeklere ve doğrulara saygı duymak ve uymak zorundadır.

2. Gazeteci; bilgi ve haber alma, yorum yapma ve eleştirme özgürlüklerini ne pahasına olursa olsun savunur.

3. Gazeteci; başta barış, demokrasi ve insan hakları olmak üzere, insanlığın evrensel değerlerini, çok sesliliği, farklılıklara saygıyı savunur. Milliyet, ırk, etnisite, cinsiyet, dil, din, sınıf ve felsefî inanç ayrımcılığı yapmadan tüm ulusların, tüm halkların ve tüm bireylerin haklarını ve saygınlığını tanır. İnsanlar, topluluklar ve uluslar arasında nefreti, düşmanlığı körükleyici yayından kaçınır. Bir ulusun, bir topluluğun ve bireylerin kültürel değerlerini ve inançlarını (veya inançsızlığını) doğrudan saldırı konusu yapamaz. Gazeteci; her türden şiddeti haklı gösterici, özendirici ve kışkırtan yayın yapamaz.

4. Gazeteci; kaynağını bilmediği bilgi ve haberleri yayınlamaz; kaynak açık olmadığında, yayınlamaya karar verdiği durumlarda da kamuoyuna gerekli uyarıları yapmak zorundadır.

5. Gazeteci; temel bilgileri yok edemez, görmezlikten gelemmez ve metinlerle belgeleri değiştiremez, tahrif edemez. Yanlış, yanıltıcı ve tahrif edilmiş yayın malzemesi kullanmaktan uzak durur.

6. Gazeteci, bilgi, haber, fotoğraf, görüntü, ses, belge elde etmek için yanıltıcı yöntemler kullanamaz.

7. Gazeteci, kamuya mal olmuş bir şahsiyet bile olsa, halkın haber alma, bilgilenme hakkıyla doğrudan bağlantılı olmayan hiç bir amaç için, izin verilmedikçe özel yaşamın gizliliği ilkesini ihlâl edemez.

8. Gazeteci, yayınlanmış her yanlış en kısa sürede düzeltmekle yükümlüdür. Gazeteci, istismar edilmemesi, kötüye kullanılmaması ve kabul edilebilir boyutlar ile biçimde yapılması kaydıyla, cevap hakkına saygılı olmalıdır.

9. Gazeteci, kendisine güvenilerek verilmiş bilgilerin, belgelerin kaynaklarını, kendileri izin vermediği sürece, mesleki gizlilik ilkesi uyarınca, hiç bir şekilde açıklamaz.

10. Gazeteci, çalıntı, iftira, hakaret, lekeleme, saptırma, manipülasyon, söylenti, dedikodu ve dayanaksız suçlamalardan kesinlikle uzak durur.

11. Gazeteci, bir bilginin, haberin yayını ya da yayınlanmaması karşılığı hiçbir maddî veya manevî avantajın peşinde olamaz. Gazeteci, devlet başkanından milletvekiline, iş adamından bürokratına kadar haber kaynağı olarak da kabul edilen kişi ve kurumlarla iletişimini ve ilişkisini meslek ilkelerini gözeterek yürütür.

12. Gazeteci, mesleğini, reklâmcılıkla, halkla ilişkilerle veya propagandacılıkla karıştıramaz. İlan-reklâm kaynaklarından herhangi bir telkin, tavsiye alamaz, maddî çıkar sağlayamaz.

13. Gazeteci, hangi konuda olursa olsun elde ettiği bilgileri geniş biçimde yayın konusu yapmadan kendi yararına kullanamaz. Mesleğini, ne şekilde olursa olsun, (yasaların ve yönetmeliklerin kendisine tanıdığı hakların dışında) ayrıcalıklar kazanmak amacıyla kullanamaz.

14. Gazeteci, her ne amaçla olursa olsun tehdit ve şantaj gibi yollara başvurmaz. Gazeteci bu şekilde baskılara da karşı koyar.

15. Gazeteci her türlü baskıyı reddeder ve çalıştığı basın-yayın organındaki yöneticileri dışında kimseden işiyle ilgili talimat alamaz.

16. Gazeteci sıfatını taşımayı hak eden herkes meslek ilkelerine en yüksek seviyede uymayı taahhüt eder. Ülkesindeki yasalara saygılı olmakla birlikte, hükümet ve benzeri kurumların müdahalelerine kapalıdır. Mesleki olarak yalnızca meslektaşlarının ve kamuoyunun değerlendirmeleri ile bağımsız yargı organlarının kararlarını dikkate alır.

17. Gazeteci, devleti yönetenlerin belirlediği ulusal ve uluslararası politika konularında önyargılara değil, halkın haber alma hakkına dayanır. Onu, mesleğin temel ilkeleri ve özgürlükçü demokrasi kaygıları yönlendirir.

GAZETECİNİN DOĞRU DAVRANIŞ KURALLARI

Haber-Yorum: Haber ile yorum ve görüş ayrımı açık yapılmalı, okurun ve izleyicinin neyin haber, neyin yorum olduğunu kolayca seçebilmesi sağlanmalıdır.

Fotoğraf-Görüntü: Fotoğraf ve görüntünün güncel olup olmadığı açık biçimde belirtilmeli, canlandırma görüntülerde de bu, izleyicinin farkedebileceği biçimde ifade edilmelidir.

Haber-İlan (Reklâm): Haber ve yorum metinleri veya görüntüleri ile ilan-reklâm amaçlı metinlerin ayrımı hiç bir karışıklığa yer bırakmayacak ölçüde yapılmalıdır.

Yargı: Hazırlık soruşturması sırasında soruşturmayı zaafa uğraticı, yönlendirici biçimde haber ve yorumdan kaçınılmalıdır. Yargılama sürecinde de haberler her türlü ön yargıdan uzak ve kesinlikle doğruluğundan emin olunarak sunulmalıdır. Gazeteci yargı sürecinde taraf olmamalıdır. Yargı kararı kesinleşmedikçe, bir sanık suçlu ilan edilmemelidir. Haberlerde ve yorumlarda suçluymuş gibi değerlendirmeler yapılmamalıdır.

Çocuk: Çocuklarla ilgili suçlarda ve cinsel saldırılarda sanık, tanık ya da mağdur (maktul) olsun, 18 yaşından küçüklerin açık isimleri ve fotoğrafları yayınlanmamalıdır. Çocuğun kişiliğini ve davranışlarını etkileyebilecek durumlarda, gazeteci, bir aile büyüğünün veya çocuktan sorumlu bir başkasının izni olmaksızın çocukla röportaj yapmamalı veya görüntüsünü almaya çalışmamalıdır.

Cinsel saldırılar: Cinsel saldırı mağdurlarının fotoğrafları, görüntüleri veya kimlikleri, açık kamu yararı olmadıkça yayınlanmamalıdır.

Kimlik veya özel durum: Açık kamu yararı olmadıkça ve olayla doğrudan ilgisi, bağlantısı bulunmadıkça, bir insanın davranışı veya işlediği suç, onun ırkına, milliyetine, dinine, cinsiyetine, cinsel eğilimine, hastalığına veya fiziksel, zihinsel özürli olup olmamasına dayandırılmamalıdır. Kişinin bu özel durumu, alay, hakaret, önyargı konusu yapılmamalıdır.

Sağlık: Sağlık konusunda sansasyondan kaçınmalı, insanları umutsuzluk veya sahte umut verecek yayın yapılmamalıdır. Tıbbi alandaki araştırmalar kesinleşmiş sonuçlar gibi yayınlanmamalıdır. İlaç tavsiyesinde mutlaka uzmana danışılmalıdır. Hastanelerde araştırmalar yapan, bilgi ve görüntü almaya çalışan gazeteci, kimliğini belirtmeli ve girilmesi yasak bölümlere ancak yetkililerin izniyle girmelidir. Yetkilinin, hastanın veya yakınının izni olmaksızın hastane ve benzeri kurumlarda hiç bir yolla ses ve görüntü alınmamalıdır.

Hediye: Yayın öncesi kararlarla ve yayınlarla ilgili önyargı, kuşku yaratacak her cinsten kişisel hediye ve maddî menfaat reddedilmelidir.

Müessese Çıkarı: Gazetecinin bir basın-yayın organındaki işlevini “Hak ve Sorumluluk Bildirgesi”ndeki hakları, sorumlulukları ve görevleri belirler. Gazeteci, bu mesleki çerçeve ile yayın organının çizgisi dışında, müessese çıkarı söz konusu olsa dahi, hiçbir faaliyete gönüllü olarak veya zorla katılmamalıdır.

Özeleştir: Gazeteci ile basın-yayın organları, tekzip ve cevap hakkı gibi zorunlulukların dışında da yanlışları düzeltmeli ve özeleştir yapmalıdırlar.

Taraf olma: Gazeteci ve yayın organı, her ne nedenle ve her ne biçimde olursa olsun, taraf oldukları bir olaydaki konumlarını kamuoyuna açıkça belirtmelidir. Yayın organı yahut yorumcu, siyasi, ekonomik ve toplumsal tercihlerinin doğrultusunda yayın yapabilir. Bu durumda bu tavır açıkça ortaya konulmalı, ayrıca yorum ile haber-olay ayrımı kesin biçimde yapılmalıdır.

Özel hayat: Asıl olan kamu yararıdır. Özel hayatın gizliliğinin geçersiz sayılabileceği başlıca durumlar şöyle sıralanabilir:

- a) Büyük bir suç yahut yolsuzluk üstüne araştırma ve yayın,
- b) Toplumı kötü etkileyici bir tutumla ilgili araştırma ve yayın,
- c) Toplumun güvenliğinin veya sağlığının korunması,
- d) İlgili kişinin sözleri yahut eylemleri sonucu halkın yanıltılmasının, yanıltılmasının veya yanlış yapmasının engellenmesi.

Bu durumlarda dahi, özel hayatın kamuya açılan kesiti mutlaka konuyla doğrudan ilgili olmalı veya ilgili kişinin özel hayatının onun kamusal faaliyetini de etkileyip etkilemediği gözetilmelidir.

Bilgi-Belge: Doğrudan kamu yararı olmadıkça, sahibinin izni dışında belge, fotoğraf, ses yahut görüntü alınmamalıdır. Kamu yararı söz konusu olduğunda dahi, yukarıdakilerin başka hiçbir şekilde elde edilmeyeceğine kesin kanaat getirilmiş olması gerekir.

Haber için para: Gazeteci belge veya görüntü sağlamak amacıyla, bir suçla ilgili sanık, tanık veya onların yakınlarına para teklif etmemeli ve vermemelidir.

Sarsıcı durumlarda: Üzüntü, sıkıntı, tehlike, yıkım, felaket ya da şok halindeki insanlar söz konusu olduğunda gazetecinin olaya yaklaşımı ve araştırması insani olmalı ve gizliliklere uyularak duygu sömürsünden kaçınılmalıdır.

Suçlu yakınları: Gazeteci, sanıkların ve suçluların akrabalarını, yakınlarını, olayla ilgileri olmadıkça veya olayın doğru anlaşılması için gereği bulunmadıkça teşhir etmemelidir.

İntihar olayları: İntihar olayları hakkında haber çerçevesini aşan ve okuyucu veya izleyiciyi etki altında bırakacak nitelikte ve genişlikte yayın yapılmamalıdır. Olayı gösteren fotoğraf, resim veya film yayınlanmamalıdır.

Ekonomik, mali bilgi: Yasalarla yasaklanmış olmasa dahi, gazeteci, elde ettiği ekonomik-mali bilgileri geniş biçimde yayınlanmadan önce kendisinin yahut yakınlarının çıkarları için kullanmamalıdır. Gazeteci, kendisinde ve yakınlarında bulunan hisse senedi ve benzeri mali araçlar konusunda, yayın organındaki sorumluları bu menkul kıymet sahipliği hakkında doğru bilgilendirmediği sürece yayın yapmamalıdır. Gazeteci, hakkında haber ve yorum yazdığı ya da yazmayı tasarladığı taşınır ve taşınmaz kıymetlerin doğrudan veya dolaylı alım satımını yapmamalıdır.

Ambargo: Önceden görme-Off the record: Gazeteci, kendi çabasıyla elde etmedikçe bir kaynağın verdiği bilgi veya belgenin yayınlanma tarihi konusundaki isteğe uymalıdır. Gazeteci, röportaj, haber, yorum veya görüntü, yayın şekli ne olursa olsun, hazırlığını yayın organındaki sorumlular dışında, kaynağı da dahil kimseye denettirmekle yükümlü değildir. Gazeteci, açıklanmaması kaydıyla (off the record) verilen bilgiyi ve sarfedilen sözleri yayınlamamalıdır.

Rekabet: Gazeteci, rekabet nedeniyle de olsa, bir başka gazeteciye bilinçli ve açık, mesleki zarar vermekten kaçmalıdır. Bir meslektaşının yayını engelleyici davranışlarda bulunmamalıdır.

Kaynak gösterme: Gazeteci, başta haber ajansları olmak üzere, bir meslektaşının ve herhangi bir yayının sunduğu bilgileri kullandığında mutlaka kaynağı belirtmelidir.

Gazeteci olmayanlar: Bir yayın organında, sürekli veya zaman zaman, gazetecilik kapsamına giren alanlarda faaliyet gösterenlerin asıl sıfatları, asli işleri uygun şekilde belirtilmeli, kamuoyu onların temel konumu hakkında bilgilendirilmelidir.

Özdeşleşme: Gazeteci, uzmanlık alanı ne olursa olsun öncelikle gazetecidir. Polis muhabiri, polis veya sözcüsü; spor muhabiri, kulüp yöneticisi veya sözcüsü; herhangi bir partiden sorumlu muhabir, onun üyesi veya sözcüsü gibi davranmamalı ve bu yönde yayın yapmamalıdır.¹⁵⁵⁵

EK 2 BASIN KONSEYİ - BASIN MESLEK İLKELERİ

İletişim Özgürlüğünü ülkemizde insanca yaşamının, saydam bir yönetime kavuşmanın ve demokratik sistemin temel koşulu sayan biz gazeteciler;

¹⁵⁵⁵ <http://www.tgc.org.tr/bildirge.html>, (i.e.t. 24.05.2009).

Kanun koyucunun veya öteki kurum ve kişilerin, İletişim Özgürlüğünü kısıtlamalarına, her zaman ve her yerde karşı çıkacağımıza kendi özgür irademizle söz vererek;

İletişim Özgürlüğünü, **Halkın Gerçekleri Öğrenme Hakkı**'nın bir aracı sayarak;

Gazetecilikte temel işlevin, gerçekleri bulup bozmadan, abartmadan kamuoyuna yansıtmak olduğunu göz önünde tutarak;

Basın Konseyi'nin kendi çalışmaları üzerinde hiçbir dış müdahaleye izin vermeme kararlılığını vurgulayarak;

Yukarıdaki bölümü de içeren **Basın Meslek İlkeleri**'ne uymayı, sözünü ettiğimiz temel inançlarımızın bir gereği saydığımızı, kamuoyu önünde açıklarız.

1. Yayınlarda hiç kimse; ırkı, cinsiyeti, yaşı, sağlığı, bedensel özü, sosyal düzeyi ve dinî inançları nedeniyle kınanamaz, aşağılanamaz.

2. Düşünce, vicdan ve ifade özgürlüğünü sınırlayıcı; genel ahlâk anlayışını, din duygularını, aile kurumunun temel dayanaklarını sarsıcı yada incitici yayın yapılamaz.

3. Kamusal bir görev olan gazetecilik, ahlâka aykırı özel amaç ve çıkarlara alet edilemez.

4. Kişileri ve kuruluşları, eleştiri sınırlarının ötesinde küçük düşüren, aşağılayan veya iftira niteliği taşıyan ifadeler yer verilemez.

5. Kişilerin özel yaşamı, kamu çıkarlarının gerektirdiği durumlar dışında, yayın konusu olamaz.

6. Soruşturulması gazetecilik olanakları içinde bulunan haberler, soruşturulmaksızın veya doğruluğundan emin olmaksızın yayınlanamaz.

7. Saklı kalması kaydıyla verilen bilgiler, kamu yararı ciddi bir biçimde gerektirmedikçe yayınlanamaz.

8. Bir basın organının dağıtım süreci tamamlanmadan o basın organının özel çabalarla gerçekleştirdiği ürün, bir başka basın organı tarafından kendi ürünüymüş gibi kamuoyuna sunulamaz. Ajanslardan alınan özel ürünlerin kaynağının belirtilmesine özen gösterilir.

9. Suçlu olduğu yargı kararıyla belirlenmedikçe hiç kimse “suçlu” ilan edilemez.

10. Yasaların suç saydığı eylemler, gerçek olduğuna inandırıcı makul nedenler bulunmadıkça kimseye atfedilemez.

11. Gazeteci, kaynaklarının gizliliğini korur. Kaynağın kamuoyunu kişisel, siyasal ekonomik vb. nedenlerle yanıltmayı amaçladığı haller bunun dışındadır.

12. Gazeteci görevini, taşıdığı sıfatın saygınlığına gölge düşürebilecek yöntem ve tutumlarla yapmaktan sakınır.

13. Şiddet ve zorbalığı özendirici, insani değerleri incitici yayın yapmaktan kaçınılır.

14. İlan ve reklâm niteliğindeki yayınların bu nitelikleri, tereddüde yer bırakmayacak şekilde belirtilir.

15. Yayın tarihi için konan zaman kaydına saygı gösterilir.

16. Basın organları, yanlış yayınlardan kaynaklanan cevap ve tekzip hakkına saygı duyarlar.¹⁵⁵⁶

EK 3 RADYO TELEVİZYON ÜST KURULU YAYIN İLKELERİ

Madde 4 – (Değişik: 15.5.2002-4756/2 md.)

Radyo, televizyon ve veri yayınları, hukukun üstünlüğüne, Anayasa'nın genel ilkelerine, temel hak ve özgürlüklere, millî güvenliğe ve genel ahlâka uygun olarak kamu hizmeti anlayışı çerçevesinde yapılır. Yayınların Türkçe yapılması esastır. Ancak, evrensel kültür ve bilim eserlerinin oluşmasına katkısı olan yabancı dillerin öğretilmesi veya bu dillerde müzik veya haber iletilmesi amacıyla da yayın yapılabilir. **(Değişik dördüncü cümle: 15.7.2003-4928/14 md.)** Ayrıca, kamu ve özel radyo ve televizyon kuruluşlarınca Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. **(Ek hükümler: 3.8.2002-4771/8 md.)** Bu yayınlar, Cumhuriyetin Anayasa'da belirtilen temel niteliklerine, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne aykırı olamaz. Bu yayınların yapılmasına ve denetimine ilişkin usûl ve esaslar, Üst Kurulca çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir.

Radyo, televizyon ve veri yayınlarında uyulması gereken yayın ilkeleri şunlardır:

a) Türkiye Cumhuriyeti Devletinin varlık ve bağımsızlığına, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Atatürk ilke ve inkılâplarına aykırı yayın yapılmaması.

b) Toplum şiddete, teröre, etnik ayrımcılığa sevk eden veya halkı sınıf, ırk, dil, din, mezhep ve bölge farkı gözeterek kin ve düşmanlığa tahrik eden veya toplumda nefret duyguları oluşturan yayınlara imkân verilmemesi.

c) Yayıncılığın, gerek yayın organı, gerekse hisse sahipleri ve üçüncü derece dahil olmak üzere üçüncü dereceye kadar kan ve sıhrî hısımları veya bir başka gerçek veya tüzel kişinin haksız çıkarları doğrultusunda kullanılmaması.

d) İnsanların dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle hiçbir şekilde kınanmaması ve aşağılanmaması.

e) Yayınların toplumun millî ve manevî değerlerine ve Türk aile yapısına aykırı olmaması.

f) **(Değişik: 3.8.2002-4771/8 md.)** Özel hayatın gizliliğine saygılı olunması.

¹⁵⁵⁶ http://www.basinkonseyi.org.tr/lang_tr/pressOccupationPrinciples.asp, (i.e.t. 10.09.2008).

g) Türk millî eğitiminin genel amaçlarının, temel ilkelerinin ve millî kültürün geliştirilmesi.

h) Türkçenin; özellikleri ve kuralları bozulmadan konuşma dili olarak kullanılması; millî birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak çağdaş kültür, eğitim ve bilim dili halinde gelişmesinin sağlanması.

ı) Kişilerin manevî şahsiyetlerine eleştiri sınırları ötesinde saldırıda bulunulmaması, cevap ve düzeltme haklarına saygılı olunması, soruşturulması basın meslek ilkeleri çerçevesinde mümkün olan haberlerin soruşturulmaksızın veya doğruluğuna emin olunmaksızın yayınlanmaması, saklı kalması kaydıyla verilen bilgilerin kamu yararı ciddî bir biçimde gerektirmedikçe yayınlanmaması.

j) Yayıncılığın haksız bir amaç ve çıkara alet edilmemesi ve haksız rekabete yol açılmaması, ilân ve reklâm niteliğindeki yayınların bu niteliklerinin şüpheye yer bırakmayacak şekilde açıklanması, bir basın organının özel çabalarla yarattığı ürünün kendi ürünüymüş gibi sunulmaması, ajanslardan veya başka bir medya kaynağından alınan haberlerin kaynağının belirtilmesine özen gösterilmesi.

k) Suçlu olduğu yargı kararı ile kesinleşmedikçe hiç kimsenin suçlu ilân edilmemesi veya suçluymuş gibi gösterilmemesi; kişileri suç işlemeye yönlendirecek veya korku salacak yayın yapılmaması.

l) Haberlerin yayınlanmasında tarafsızlık, gerçeklik ve doğruluk ilkelerine bağlı olunması; özgürce kanaat oluşumunun engellenmemesi; haber kaynaklarının kamuoyunun yanıtılmasının amaçlandığı haller dışında gizliliğinin korunması.

m) Halkı aldatacak, yanıltacak veya haksız rekabete yol açacak reklâm yayınlarına yer verilmemesi.

n) Siyasî partiler ve demokratik gruplar arasında fırsat eşitliği sağlanması; tek yönlü, taraf tutan yayın yapılmaması; seçim dönemlerinde belirlenen seçim yasaklarıyla ilgili ilkelere aykırı davranılmaması.

o) (Değişik:3.3.2004-5101/5 md.) Yayınlarda, eser ve bağlantılı hak sahiplerine 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile tanınan hakların ihlâl edilmemesi.

p) Bilgi iletişim telefonları yoluyla yarışma ve benzeri yöntemlere başvurulmaması ve bunların sonucunda dinleyici ve seyircilere ikramiye verilmemesi veya ikramiye verilmesine aracılık edilmemesi, lotarya yapılmaması, bilgi iletişim telefonları yoluyla yapılacak anket ve kamuoyu yoklamalarının, hazırlık aşamasından sonuçlarının ilânına kadar noter nezaretinde gerçekleştirilmesi.

r) Televizyonda bölünür ekran yoluyla ana program ile ilgili veya ilgisiz bilgiler veren konuları işleyen yayınların yapılmaması, çerçeveler veya alt yazı tekniği kullanılarak sürekli

yayın yapılmaması, haberde konu ile ilgili olmayan görüntülerin verilmemesi, haberle benzerlik arz eden görüntülerin arşiv niteliğinin belirtilmesi¹⁵⁵⁷.

s) Program hizmetlerinin bütün unsurlarının insan onuruna ve temel insan haklarına saygılı olması.

t) Yayınların müstehcen olmaması.

u) (Değişik: 1.7.2005-5378/37 md.) Kadınlara, güçsüzlere, özürlülere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi.

v) (Değişik: 3.8.2002-4771/8 md.) Yayınların şiddet kullanımını özendirici veya ırkçı nefret duygularını kışkırtıcı nitelikte olmaması.

y) Suç örgütlerinin korkutucu ve yıldırıcı özelliklerinin yansıtılmaması.

z) Gençlerin ve çocukların fiziksel, zihinsel ve ahlâkî gelişimini zedeleyecek türden programların, bunların seyredilebileceği zaman ve saatlerde yayınlanmaması.¹⁵⁵⁸

EK 4 AVRUPA KONSEYİ PARLAMENTERLER MECLİSİ BASIN MESLEK İLKELERİ

ÖZET:

Çağımızda bilgilendirme ve iletişim, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimin temel faktörleri haline gelmiştir. Ayrıca bu tanımlar, içinde yaşadığımız yüzyılın ayırt edici özellikleridir. Gerçek anlamda iletişim, temel olarak sosyal boyutları olan bir kavramdır.

İletişim ve bilgilendirme olmadan, demokrasiler tam manasıyla var olamazlar. Gelişmek isteyen demokrasiler halkının devlet işlerine katılımını sağlamak zorundadır. Kişi ve kuruluşlar ihtiyaç duydukları bilgiyi edinmedikçe, problemlerini açıkça ifade edemedikçe bu katılım sağlanamaz.

Avrupa Parlamenterler Asamblesi, gazeteciliğin ahlâkî kurallarını, uluslararası alanda pratik uygulamalar bakımından, yetersiz ve sınırlı kalması konusu üzerine yeni çözüm önerileri getirmektedir. Bu çerçevede Asamble, bilgilerin doğruluğunu araştırarak uluslararası bir mekanizma kurulmasını önermektedir.

I. ÇÖZÜM TASARILARI

Parlamenterler Asamblesi, Avrupa çapında profesyonel gazetecilerin uygulaması gereken mesleklerine dair ahlâkî kuralları şu şekilde belirledi:

¹⁵⁵⁷ Anayasa Mahkemesi'nin 21.9.2004 tarihli ve E.:2002/100, K.:2004/109 sayılı Kararı ile; bu bentte yer alan "... ana program ile ..." ibaresinden sonra gelen "... ilgili ..." ve bundan sonra gelen "...veya..." sözcükleri iptal edilmiş olup, iptal hükmünün Resmi Gazete'de yayım tarihi olan 4/8/2006'dan başlayarak altı ay sonra yürürlüğe girmesi hüküm altına alınmıştır.

¹⁵⁵⁸ http://www.rtuk.org.tr/sayfalar/IcerikGoster.aspx?icerik_id=5929dd1a-d261-48bf-b707-b123eaa7537f, (i.e.t. 24.05.2009).

HABERLER VE YORUMLAR

1. Günümüzde, demokratik yaşamın çok önemli parçaları olan bilgilendirme ve iletişim kavramları konusunda medyanın, topluma karşı ahlâkî sorumlulukları vardır. Bu sorumluluklar, kişisel davranışların, demokratik hayatın ve toplum bilincinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır.

2. Gazetecilik mesleği hak, yükümlülük, özgürlük ve sorumluluk gibi birçok kavramı içinde barındırır.

3. Gazeteciliğin temel ahlâkî prensiplerinden biri de; haber ile yorum arasındaki belirgin ayrımın çizilmesi ve bunların karıştırılmasının önlenmesidir. Haber gerçeklere ve verilere dayalı bilgilendirmedir. Yorum ise yazarın, yayınlayanın veya medya şirketlerinin düşüncelerini, inançlarını, kişisel yargılarını içerir.

4. Haber yayını gerçeklere dayandırılmalı ve doğruluğu ispatlanabilir olmalıdır. Haberin sunumunda ve betimlemelerde tarafsız davranılmalıdır. Haber başlıkları ve özetleri mümkün olduğunca doğruları ve eldeki verileri yansıtmalıdır.

5. Yorumlar, genel düşünceler veya günlük olaylar üzerine yapılabilir. Yorum sübjektif olduğu için doğruluğu üzerine eleştiri yapılamaz. Bunun yerine yorumların dürüst ve ahlâklı olmasını sağlamalıyız.

6. Bazı kişi ve kuruluşlarla ilgili olaylar üzerine yapılan yorumlar, gerçekleri ve verileri çarpıtmamalı ve gizlememelidir.

BİLGİ EDİNME TEMEL İNSAN HAKKIDIR

7. Medyanın temel işlevi insanlara bilgi sağlamaktır ve sahip olduğu haklar, halkın bilgi edinme hakkı ile bağlantılıdır.

8. Bilgi, Avrupa Komisyonu ve İnsan Hakları Mahkemesi'nin Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi'nin 10. maddesine, Avrupa Transfrontier Televizyonu bildirgesinin 9. maddesine ve tüm demokratik yasal düzenlemelere göre temel bir insan hakkıdır. Bu hakkın sahibi halktır. Halka bu hakkı sağlayan gazetecilerdir. Gazeteciler, bilgi iletirken, haberlerin doğruluğunu, yorumların dürüstlüğünü temin eder ve hiçbir devlet ya da özel otoritenin müdahalesine izin vermez.

9. Devlet otoriteleri, bilgilendirme hakkının kendine ait olduğunu düşünmemelidir. Bu otoriteyi temin edenler, medya içinde çoğulculuğu, serbest ifade özgürlüğünü, bilgilendirme hakkını sağlar ve sansürü ortadan kaldıran düzenlemeleri yapar. Avrupa Bakanlar Komitesi, bu gerçeğin farkında olduğunu 29 Nisan 1992 yılında, Anlatım ve Bilgilendirme Özgürlüğü üzerine yayınladığı deklarasyon ile ispatlanmıştır.

10. Medyanın, editör, muhabir ve mal sahibi gibi aralarındaki farkın iyi belirlenmesi gereken kişilerden oluştuğu göz önünde tutularak, medyanın özgürlüklerinin korunması yanında medya içindeki özgürlüklerin de iç baskılardan korunması gerekir.

11. Haber kurumları kendilerinin, bilgi edinme temel hakkının sağlanması şartıyla sınırlandırılmış sosyo-ekonomik kurumlar olduklarını göz önünde bulundurmalarıdır.

12. Haber kurumları medya içindeki mal sahipleri ve yöneticilerinin kimliklerini ve medya içindeki ekonomik kazançlarının boyutlarını halka açıkça göstermelidirler.

13. Haber kurumları, muhabirler, editörler ve mal sahipleri ile ayrılmaz bir bütündür. Bu bağlamda eğer insanların temel hakkı olan bilgi edinme hakkına saygı gösteriyorsak, yayıncı ve mal sahibinin yasal sınırlar içindeki ideolojik fikirlerine de saygı gösterilir.

14. Gazetecilerin, mutlak haber alma kaynaklarımız olduğunu göz önünde bulundurarak onların ifade özgürlüklerini korumalıyız. Daha genişlemiş bir Demokratik Avrupa’da “haber kaynaklarının gizliliği” ve “mesleki gizlilik” kavramlarını yasal olarak her ülkedeki yasal düzenlemelerle bütünleştirip yaymalıyız.

15. Ne editörler ne de muhabirler haberleri kendilerine ait bir mal gibi görmemeli, halkın temel bir hakkı olarak algılamalıdır. Bunun sonucu olarak medya, haberin içeriği ve kalitesini, reklâm gelirlerini veya okuyucu sayısını artırıcı bir etken olarak kullanmamalıdır.

16. Eğer bilgiyi ahlâkî kurallar içinde yaymak istiyorsak, hedefimizin belirli bir kitle değil, bir birey olduğunu göz önünde bulundurmalıyız.

GAZETECİLİĞİN FONKSİYONU VE AHLÂKÎ ETKİSİ

17. Modern teknolojinin yardımıyla, gazetecilerin yerine getirdiği iletişim ve bilgilendirme işlevleri, kişi ve toplumların gelişmesinde önemli bir rol oynar. Bu işlevler demokratik yaşamın ayrılmaz parçalarıdır. Eğer demokrasiler gelişmek istiyorlarsa halkın devlet işlerine katılımını sağlamak zorundadır. Eğer halk devlet işleriyle ilgili ihtiyaç duyduğu bilgiyi edinemezse bu katılım sağlanamaz.

18. Bilgilendirmenin özellikle kültürel ve eğitici bakımdan önemi, Parlamenter Asamblesi’nin 1067 sayılı tavsiyesinde belirtilmiştir.

19. Bu önemli rolden, medyanın halkın fikirlerini yansıttığı veya devlet otoritesini temsil eden okul gibi kültürel ve eğitici kurumların yerini aldığı fikrini çıkarmak yanlış olur.

20. Medya, eğitsel ve kültürel konularda halkın ve devlet kurumlarının yapması gereken görevleri yapmaya kalkarsa, bir otorite şekline dönüşür ve birçok özel konuda ahkâm kesmeye başlar.

21. Gazeteciler, doğru tarafsız haberleri veya dürüst yorumları değiştirmemeli veya bunları kendi çıkarları doğrultusunda kesinlikle kullanmamalıdır ve halkın düşüncelerini şekillendirmeye çalışmamalıdır. Bütün bunların yasal olarak yapılmaması; kişilerin temel haklarına ve demokratik değerlere saygının etkisidir. Bu yüzden; araştırmacı gazetecilik, doğru haber ve yorum ilkeleri ile sınırlandırılmıştır.

22. Gazetecilikte haber ve yorumların içeriğindeki kişilerin masumiyeti ihtimali gözden kaçırılmamalı ve yargılanmakta olan kişiler üzerinde kişisel yargılamalar yapılmamalıdır.

23. Kişilerin özel hayatlarını gizli tutma hakkına saygı gösterilmelidir. Devlet ile ilgili işlerde görevli insanlar, özel hayatlarını devlet işlerini etkilemediği sürece gizli tutma hakkına sahiptirler. Bu gibi işlerle görevli insanlar sırf bu yüzden özel hayatlarını gizli tutma hakkından mahrum kalamazlar.

24. Özel hayatın gizliliğine saygı ve ifade özgürlüğü kavramları arasındaki denge Avrupa İnsan Hakları Bildirgesi'nin özel hayatın gizliliği ile ilgili 8. ve ifade özgürlüğü ile ilgili 10. maddelerine belirtilerek kurulmuştur.

25. Gazetecilik mesleğinde, haber elde edilirken yasalara ve genel ahlâka saygılı olunmalıdır.

26. Hatalı veya yanlış haber, başlık veya yorum ile ilgili kişilerin endişe ve isteklerine saygının gereği olarak, medya bu tip haber başlığı veya yorumu otomatikman ve hızla doğrulamalı veya düzeltilmelidir. Bu konuda da devlet yasal yaptırımları mutlaka sağlamalıdır.

27. Bu hakkın uygulanması için, Avrupa Konseyi'ne üye ülkeler arasında 2 Temmuz 1974 tarihinde karara bağlanan 26 nolu “cevap verme hakkı-basına karşı kişilerin durumu” konulu çözüm önerisinin hayata geçirilmesi gerekir.

28. Gazetecilerin işlerini iyi ve bağımsız olarak yapabilmeleri için onlara iyi ücret almaları ve iyi çalışma şartlarına sahip olmaları garanti altına alınmalıdır.

29. Her türlü devlet otoritesi ve ekonomik güce sahip kişi ve kurumlar, gazetecilerin bağımsız ve tarafsız olarak işlerini yapma özgürlüklerine herhangi bir etki yapmaktan kaçınmalıdırlar.

30. Gazetecilikte bilgi sağlama aracı olan makaleler, sansasyonel ve tartışılabilir tarzda yapıp bilgi sağlanan toplumun esas konuyla ilgili öğeler konusunda kafasını karıştırmamalıdır. Gazeteciler; mesleki görevlerini prestij veya kişisel nüfuz kazanmak gibi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmamalıdırlar.

31. Gazeteciler, yeni teknolojilerin kullanımı ile hız kazanan ve güç bir süreci olan bilgi iletme görevlerini yaparken mesleki gerekliliklerine bağlı kalmalıdırlar.

EDİTÖR KADROSUNUN YÖNETİM KURALLARI

32. Gazetecilik işinde, yayıncı, gazete sahibi ve muhabirler içice yaşarlar. Bunun sonucu olarak editör kadrosu, kendi içinde, muhabir, yayıncı, mal sahibi arasındaki

profesyonel ilişkileri, sendikal haklardan ayrı olarak bir düzene sokmalıdır. Bu kurallar, ayrıca editör vasfını taşıyanlar için de geçerli olmalıdır.

ÇATIŞMA VE ÖZEL KORUMA ŞARTLARI

33. Toplumlarda, savaş, terörizm ve azınlıklara karşı ayırım gibi durumlarda tansiyon ve fikir ayrılıkları artar. Böyle durumlarda medya, demokratik hakları ve insanî değerleri koruma görevi üstlenmelidir. Medya problemlerin çözümü için toleranslı ve barışçı yolları savunmalı, şiddete, kültürel, cinsel veya dinsel herhangi bir ayrıma karşı çıkmalıdır.

34. Hiç kimse demokratik değerlerin korumasından geri kalmaz. Bunun sonucu olarak medya, Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'nin eski Yugoslavya'da yaptığı gibi, farklı gruplar arasındaki karşılıklı anlayış, güven ve toleransı cesaretlendirici bir rol oynamalıdır.

35. Medyanın, özellikle televizyon kanallarının göz önünde tutması gereken bir nokta da, çocuklar ve gençler üzerinde etkili olan erotik, şiddet içeren ve ülkenin dilini yanlış kullanan programların yayınından kaçınması gerekliliğidir.

GAZETECİLİĞİN AHLÂKİ VE İÇ DÜZENİ

36. Medyanın dikkat etmesi gereken şartlar ve temel ilkeler yukarıda sıralandı. Medya, ahlâkî kuralların iradesinde serbest yayın hakkı, doğru ve dürüst bilgi ileterek insanların temel hakkını garanti altına alma görevini üstlenmelidir.

37. Gazeteciliğin temel prensiplerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için; gazetecilik ile ilgili fakültelerden, yargı organlarından, yayıncılardan, muhabirlerden ve medya kuruluşları temsilcilerinden oluşan bir kontrol mekanizması kurulmalıdır. Bu mekanizma gazeteciliğin ahlâkî kurallarından sorumlu olmalı ve bilgi edinme hakkına sahip olan halkın, gazetecilerin yaptığı işler konusunda pozitif veya negatif yargılarının oluşmasına yardımcı olmalıdır.

38. Bu şekilde kurulan kendi kendini kontrol mekanizmaları, her sene basının yayınladığı bilgilerin doğruluğunu araştırmak için bu bilgileri gerçeklerle karşılaştırarak sonuçları yayımlayabilirler. Bu uygulama halkın, medyanın ahlâkî standartları konusunda bilgi edinmesini sağlayacaktır. Uygun, doğru bir mekanizma medyanın yanlış hareketlerini hemen düzeltme konusunda yardımcı olabilir.¹⁵⁵⁹

EK 5 ABD PROFESYONEL GAZETECİLER DERNEĞİ ETİK İLKELERİ

Profesyonel Gazeteciler Derneği üyeleri, kamuyu aydınlatmanın, adaletin öncelikli ve demokrasinin temeli olduğuna inanırlar. Gazetecinin görevi, gerçeği arayarak ve olaylarla sorunlar hakkında adil ve kapsamlı açıklamalar sağlayarak bu amacı gerçekleştirmektir. Bütün medya kuruluşları ve özel nitelikli yayın organlarındaki vicdanlı gazeteciler, kusursuz

¹⁵⁵⁹ Demir, *Medya Etiği*, s. 273-277.

ve dürüst davranarak kamuya hizmet etmeye çabalarlar. Derneğin üyeleri etik davranışa bağlılığı paylaşırlar ve aşağıdaki ilkeleri benimserler.

GERÇEĞİ ARA VE AKTAR

Gazeteciler enformasyon toplarken, aktarırken ve bu enformasyonu yorumlarken dürüst, adil ve cesaretli olmalıdırlar. Gazeteciler;

- Tüm kaynaklardan elde edilen bilgilerin doğruluğunu araştırmalı ve dikkatsizlikten kaynaklanan hatalardan kaçınmak için çaba göstermelidirler. Bilinçli çarpıtmalara asla izin verilemez.

- Haberlere konu olan kişilere, kendilerine ilişkin suçlamalara yanıt verme fırsatı sağlamak için gayretli bir şekilde ulaşmaya çalışmalıdırlar.

- Kaynakları mümkün olduğunca belirtmelidirler. Kamuoyu, kaynakların güvenilirliği konusunda bilgi edinme hakkına sahiptir.

- Kaynağı gizleme sözü vermeden önce kaynağın gerçek niyetini daima sorgulamalıdırlar. Bilgi karşılığında yapılan vaadlere ilişkin şartları açıklığa kavuşturmalıdırlar. Verdikleri sözlere sadık kalmalıdırlar.

- Haber başlık ve duyurularının, promosyon materyallerinin, fotoğrafların, görüntülerin, seslerin, grafiklerin ve alıntılarının doğruları temsil ettiğinden emin olmalıdırlar. Olayları bağlamlarının dışına çıkarmamalı veya basitleştirmemelidirler.

- Haber fotoğraflarının veya görüntülerinin içeriğini asla çarpıtmamalıdırlar. Teknik berraklık açısından görüntüyü büyültmek hoş görülebilir. Montajlar ve resimli betimlemeler açıkça belirtilmelidir.

- Aldatıcı canlandırmalardan veya kurmaca haberlerden kaçınmalıdırlar. Eğer bir olayı anlatmak için canlandırma gerekliyse, canlandırma olduğunu belirtmelidirler.

- Kamu açısından hayatî değere sahip enformasyonu geleneksel yöntemlerle elde etmek mümkün olduğu sürece, kimlik gizlemek veya diğer hileli yöntemlere başvurmadan kaçınmalıdırlar. Bu tür yöntemler kullanmışlarsa haberde bunun nedenini açıklamalıdırlar.

- Asla aşırma yapmamalıdırlar.

- Genel kabul görmese bile habere konu olan insanî deneyimleri tüm boyutlarıyla ve başkalıklarıyla birlikte cesaretle söylemelidirler.

- Kendi kültürel değerlerini sorgulamalı ve bu değerleri başkalarına empoze etmekten kaçınmalıdırlar.

- Irk, cinsiyet, yaş, din, etnik kimlik, coğrafya, cinsel eğilim, sakatlık, fiziksel görünüm ya da toplumsal statüye ilişkin basmakalıp yargılardan kaçınmalıdırlar. İğrenç olduğunu düşünseler bile her türlü fikrin serbestçe dolaşımını desteklemelidirler.

- Sessizlerin sesi olmalıdırlar; resmî ve gayr-i resmî enformasyon kaynakları eşit derecede geçerli kaynak olabilirler.

- Haberi ve destekleyici yorumu birbirinden ayırmalıdırlar. Analiz ve yorumlar açıkça belirtilmeli ve bunlar gerçeği veya bağlamı çarpıtmamalıdırlar.

- Haberleri reklâmlardan ayırmalı ve ikisi arasındaki çizgiyi bulanıklaştıran haber-reklâmlardan kaçınmalıdırlar.

- Kamusal işlerin usûlüne uygun yürütüldüğünü ve hükümet kayıtlarının denetime açık olduğunu sağlamanın görevleri arasında bulunduğunu unutmamalıdırlar.

ZARARI EN AZA İNDİR

Etik değerlere bağlı gazeteciler, kaynaklara, haberlere konu olan kişilere ve meslektaşlarına saygılı davranırlar. Gazeteciler;

- Haberlerden olumsuz biçimde etkilenebilecek kişilere karşı sevecen olmalıdırlar. Çocuklar ve deneyimsiz kaynaklar ya da kişilere ilişkin haberlerde özel duyarlılık göstermelidirler.

- Bir faciadan veya kazadan etkilenen kişilerle röportaj yapmak veya bu kişilerin fotoğrafını çekmek gerektiğinde duyarlı olmalıdırlar.

- Haber toplama ve aktarmanın zarara ya da rahatsızlığa yol açabileceğini bilmelidirler. Haber takip etmek küstahlık yapmaya ruhsat vermez.

- Özel kişilerin, kendilerine ilişkin bilgiler üzerinde, kamu görevlilerinden ve iktidara talip olan, etkide bulunmak isteyen ya da dikkat çekmeye çabalayan kişilerden daha fazla denetim hakkına sahip olduklarını kabul emelidirler. Bir kişinin özel yaşamına müdahale, sadece çok önemli bir kamusal çıkar söz konusu olduğunda haklı görülebilir.

- İyi niyetli olmalıdırlar. Sansasyon yaratma meraklarını gidermeye çalışmamalıdırlar.

- Çocuk yaştaki sanıkların ve tecavüz kurbanlarının kimliklerini açıklamaktan özenle kaçınmalıdırlar. Suçlamalar öncesinde suç sanıkların kimliklerini belirtirken dikkatli olmalıdırlar.

- Sanıkların adil yargılanma hakkını, halkın bilgilenme hakkıyla dengelemelidirler.

BAĞIMSIZ DAVRAN

Gazeteciler, kamunun bilme hakkı dışında hiçbir çıkara karşı yükümlü olmamalıdırlar. Gazeteciler;

- Her tür çıkar çatışmalarından kaçınmalıdırlar.

- Dürüstlüklerini tehlikeye sokacak veya güvenilirliklerine zarar verebilecek ilişkilerden ve etkinliklerden kaçınmalıdırlar.

• Armağanları, iyilikleri, biletleri, bedava gezileri ve özel muameleleri reddetmeli, gazeteci dürüstlüğü zedeleyebilecek ikinci iş, siyasal bağlantı, kamu görevi ve sivil toplum örgütlerinde hizmet gibi işlerden kaçınmalıdırlar.

- Kaçınılması mümkün olmayan çatışmaları açıklamalıdırlar.
- İktidara sahip olanları sorumlu tutma konusunda uyanık ve cesaretli olmalıdırlar.
- Reklâmcıların ve özel çıkar çevrelerinin kendi lehlerinde haber beklentilerini reddetmeli, bunların haberler üzerinde etkide bulunmalarına karşı koymalıdırlar.
- Para ya da iyilik karşılığı bilgi önerenlerden sakınmalıdırlar; haber için açık artırmaya girmekten kaçınmalıdırlar.

SORUMLU OL

• Gazeteciler okurlarına, dinleyicilerine, izleyicilerine ve birbirlerine karşı sorumludurlar. Gazeteciler; haber süreçlerini aydınlatmalı ve açıklamalı, gazetecilik davranışı konusunda kamuyu tartışmaya davet etmelidirler.

- Kamuyu, medyadan duydukları rahatsızlıkları dile getirmeye teşvik etmelidirler.
- Hatalarını kabul etmeli ve bunları derhal düzeltmelidirler.
- Gazetecilerin ve medyanın etik dışı pratiklerini sergilememelidirler.
- Başkalarını sorumlu tuttıkları aynı yüce ilkelere kendileri de uymalıdırlar.¹⁵⁶⁰

EK 6 MISIR GAZETECİLER CEMİYETİ - BASIN VE YAYIN MESLEK İLKELERİ

26 Mart 1998 tarihinde Gazetecilik Cemiyeti Yüksek Kurulu'nun yayınlanmasına onay verdiği **Mısırlı gazetecinin onur sözleşmesi**¹⁵⁶¹:

Biz Mısırlı gazeteciler; itibarını toplumun vicdanıyla irtibatından alan, şerefini gerçeğe sadakatinden ve Mısır toplumunun millî ve ahlâkî değerlerine sınımsız bağlılığından kazanan meslekî bir aileyiz.

Mısır basın ve yayınının, çağdaş tarihimiz boyunca ülkenin özgürlüğü, bağımsızlığı ve hakimiyetinin müdafaası ve yine ülkenin hakları, menfaatleri (مصالح) ve yüce hedeflerinin korunmasında lider bir role sahip olduğunu ve başta basın özgürlüğü olmak üzere düşünce, ifade ve yayın özgürlüğü gibi genel hürriyetlerin ve toplumun kazanılmış haklarının muhafazasına katkıda bulunduğunu vurgulayarak,

Bu özgürlüğün desteklenmesi ve korunmasının, ülke binasının selametinin kendisiyle güç kazandığı demokratik sürecin devamiyetinin olmazsa olmaz garantisi olduğuna ve

¹⁵⁶⁰ Demir, *a.g.e.*, s. 79-82.

¹⁵⁶¹ http://www.minfo.gov.eg/AR_Agrements.aspx, (i.e.t.: 26.10.2009).

ülkemizde siyasi, iktisadi ve içtimâî gelişmelerin hepsinin basın yoluyla gerçekleşeceğine inanarak,

Basın yayın ve gazetecilerin misyonunu düzenleyen anayasa maddeleriyle uyum içinde olarak,

Toplumun temel değerleri çerçevesinde kamuoyunun sesini ifade ederek,

Özellikle İnsan Hakları Genel Beyannamesi'nin 19. maddesindeki uluslararası sözleşmelerin ihtiva ettiği gazetecilik misyonunun hedeflerine, haklarına ve yüce yükümlülüklerine bağlı kalarak,

Olayların nabzını ve farklı görüşleri doğru ve emin bir şekilde aksettiren ve vatandaşların, gazetecinin neşrettiklerini yorumlama hakkını koruyan ve yine teşhir, iftira, şantaj veya kişilerin şahsını hedef alan karalamalar karşısında vatandaşların hakkını muhafaza eden objektif gazetecilikte okuyucunun birtakım haklara sahip olduğunu kabul ederek,

İster yönetici ister yönetilen olsun basın ailesinin fertleri arasında baskı, zorlama, ayrımcılık veya yaralamaya meydan vermeden her hak sahibinin hakkını koruyan dürüst meslekî ilişkilerin gereklerinin ve meslektaşlık vazifelerinin şuurunda olarak,

Meslektaşlarımızla ve diğer insanlarla olan her türlü ilişkilerimizde aşağıdaki sözleşmeye bağlı kalacağımızı, ona saygı duyacağımızı ve her şeyiyle onu tatbik edeceğimizi ilan ediyoruz.

1. GENEL İLKELER

• **Basın özgürlüğü vatan özgürlüğündendir:** Gazetecilerin basın özgürlüğünü ve bağımsızlığını her türlü vesayet, sansür, manipüle (توجيه) ve kuşatmadan korumaları millî ve meslekî mukaddes bir görevdir.

• **Hürriyet mesuliyetin esasıdır:** Özgür basın, hakikî mesuliyeti ve kamuoyunun sağlam temeller üzerine yönlendirilmesi görevini tek başına yüklenme liyakatine sahiptir.

• **Halkın bilgi edinme hakkı:** Bu hak, gazetecilik faaliyetinin cevherini (özünü) ve gâyesini oluşturmakta ve olaylar hakkındaki bilgilerin daha hızlı ve özgürce akışının garanti altına alınmasını ve gazetecinin haberi kaynağından elde etmesi, yayınlaması ve üzerine yorum yapmasına mani olan her türlü engelin ortadan kaldırılmasını gerekli kılmaktadır.

• **Gazetecilik, diyalog (حوار) ve paylaşma (مشاركة - görüşlerin paylaşılması) misyonudur (gazetecilik, diyalog ve paylaşma ortamları hazırlar):** Diyalog ortamını, diyalog esaslarını ve ilkelerini korumak, eleştirel yorum, tekzip ve düzeltme gibi okuyucu haklarına riayet etmek ve insanların özel hayatlarına ve şeref ve haysiyetlerine saygı duymak gazetecilerin üzerlerine düşen görevlerdir.

• **Genel ahlâk kuralları:** İnsan, kadın, aile, çocuk, azınlıklar ve fikrî mülkiyet haklarının korunması konusunda gazetecilerin özel sorumlulukları vardır.

• **Meslek onuru, ilkeleri ve sırları:** Bütün bunlar gazetecilerin yükümlülüğündedir. Gazeteciler iş esnasında veya iş sebebiyle ortaya çıkan ihtilafların giderilmesinde meslektaşlığın gereklerine bağlı kalmakla sorumludurlar.

• **Gazeteciler Cemiyeti:** Cemiyet, mesleği ve sahip olduğu hakları korumak için gazetecilerin gayretlerinin bir araya geldiği meşru bir çerçeve ve meşru hakların elde edilmesi ve üyeler arasındaki anlaşmazlıkların çözüme kavuşturulması için tabi bir alandır.

• **Cemiyetin öncelikleri içinde:** Meslekî geleneğe, ahlâkî ilke ve kurallara bağlılığın gözetilmesi; gazetecinin onur sözleşmesinin uygulanması ve sözleşmeye aykırı davranışların Cemiyetçilik (Sendikacılık) Kanunu ve Gazetecilik Düzenleme Kanunu'nda belirlenen maddeler uyarınca sorgulanması görevleri yer almaktadır.

2. YÜKÜMLÜLÜKLER VE HAKLAR

Gazeteci aşağıda belirtilen görevlerle yükümlüdür:

• Gazeteci, yayınlarda toplumun ideallerini ve değerlerini korumak, vatandaşların haklarından herhangi bir hakkı çiğnememe veya onların hürriyetlerine hâlel vermeme hususunda onur, emanet ve doğruluğun gereklerine uymakla yükümlüdür.

• Gazeteci, yayınlarda ırkçılık ve taassup propagandası yapma, dinleri tahkir veya onlara karşı nefret oluşturma, başkalarının inançlarına dil uzatma veya toplumun herhangi bir kesimine ayrımcılık uygulama veya onları aşağılama gibi taraftarlık ifade eden davranışlardan uzak durmalıdır.

• Gazeteci, olayları haber yaparken gerçekleri çarpıtma, eksik bırakma ve doğruluğundan emin olunmayacak şekilde tasvir etme veya uydurma yoluna gitmemelidir.

• Gazeteci, bilgilerin doğrulanmasında, sözlerin ve fiillerin mümkün oldukça veya şartlar elverdikçe bilinen kaynaklarına dayandırılmasında iyi niyetin hâkim olduğu sağlam meslekî ilkelere uyarak ciddi bir şekilde araştırma yoluna gitmelidir.

• Gazeteci, mesnetsiz bir şekilde vatandaşları itham etme, onların özel hayatlarını teşhir etme, itibarlarını zedeleme veya hangi türden olursa olsun şahsî menfaat temin etme yollarına tevessül etmemelidir.

• Gazeteci, yaptığı haberlerde bir yanlış görür görmez hemen düzeltilmelidir. Cevap ve düzeltme hakkı, -gazetecinin yorum hakkı mahfuz- gazetecinin ele aldığı konunun sınırlarını aşmamalı ve kanunen suç teşkil eden veya genel ahlâk kurallarına aykırı düşen davranışlar hakkında olmamalıdır.

• Gazetecinin reklâm toplaması veya yayınlanmasına izin vermesi (edit etmesi) doğru değildir. Yine gazetecinin ister doğrudan ister dolaysız herhangi bir karşılık veya imtiyaz temin etmek için reklâmları edit etmesi, gözden geçirmesi, yayınlaması veya reklâmın altına imza atması da doğru değildir.

• Toplumun değerleri, genel ahlâk kuralları veya gazetecilik misyonuyla çelişen reklâmların yayınlanması doğru değildir. Yayından sorumlu kimseler (yayın editörleri), reklâmcılık ve editörlük işini açık ve net bir şekilde birbirinden ayırmakla ve editörlük işinin (yani haberin) aleyhine olmak üzere, reklâmların gazetede kaplayacağı yerle ilgili uluslararası standartların dışına çıkmamakla yükümlüdürler.

• Gazetecinin, mesleğini kullanarak ülke içinden veya dışından, ister doğrudan ister dolaylı olsun hibe, yardım veya özel imtiyaz edinmesi mahzurludur.

• Gazeteci, sorgu makamlarına (tahkik komisyonu, savcılık) veya mahkemelere intikal etmiş cezâî veya medenî davalarla ilgili olarak sorgulamanın veya mahkemenin seyrini değiştirecek tarzda haber yapmaktan uzak durur. Gazeteci, işlenen suçlarla ilgili haberleri, zanlıların veya suçu mahkemece sabit olanların isimlerini ve fotoğraflarını yayınlamamakla yükümlüdür.

• Gazeteci, hangi eser veya neşir olursa olsun, iktibasta bulunduğu kaynağı belirterek telif sahibine saygı göstermelidir.

• Gazeteciler ister yönetici ister yönetilen olsun ferdî ve toplu olarak mesleğin itibarını, sırlarını ve güvenilirliğini (مصادقية) korumakla mesuldürler. Buna bağlı olarak gazeteciler, mesleğe zarar veren veya şahsî menfaat temin etme yolunda kalemlerini kullanan meslektaşlarını saklamamakla (ortaya çıkarmakla) yükümlüdürler. Yine onlar, meslektaşlarının haklarını çiğnemek veya meslekî vicdana aykırı davranmak suretiyle bir kısım güç veya nüfûz vesilelerini kullanarak kişilerin şahıslarına yönelik karalamalarda bulunmamak ve maddî veya manevî zarar vermemekle yükümlüdürler.

• Gazeteciler meşru meslekî menfaatlerini (مصالح) ve kanunlarca belirlenmiş meşru haklarını korumak için birbirlerine destek olmakla (واجب التضامن) yükümlüdürler.

Gazeteci, diğer tarafların ona saygı duyması gereken yükümlülükler olması itibariyle aşağıdaki haklara sahip çıkar:

• Gazetecinin, kendi güvenliğini tehlikeye atacak görüşlerini veya doğru bilgileri yayınlaması doğru olmadığı gibi, gazetecinin bilgi kaynaklarını ifşâ etmeye zorlanması da doğru değildir. Ayrıca bütün bunlar kanunlarda belirlenmiş hususlardır.

• Gazetecinin, meslekî vicdana muarız olarak herhangi bir yayın yoluyla tehditte bulunması, şantaj yapması, yolsuzluk yapması veya herhangi bir yolla herhangi bir şahsın özel ihtiyaçlarını gidermesi doğru değildir.

• Gazeteci, bilgileri ve haberleri kaynağından elde etme, araştırdığı bilgiler, istatistikler ve haberler konusundaki sorulara cevap alma ve mahzurlu olmayan her türlü resmî belgeye ulaşma hakkına sahiptir.

- Gazetecinin, haksız bir şekilde işini yapmasına ve yazmasına engel olunması, gazetecilik dışında bir meslekte çalıştırılması veya kurum içinde (basın ve yayın kurumu) maddî haklarını ve kazanılmış edebî haklarını (kariyerini) etkileyecek biçimde başka bir işte çalıştırılması doğru değildir.

- Gazetecinin, kapalı veya kanun hükmüyle gizli olmadıkça mitinglere veya açık oturumlara katılmasına engel olmak ve -gazetecilik özgürlüğüne ve halkın bilgi edinme hakkına saldırı olması hasebiyle- gazeteciye saldırıda bulunmak doğru değildir.

- Savaşlarda, âfet bölgelerinde ve olayların vuku bulduğu mahallerde görev yapan gazetecinin koruma önlemleri artırılarak emniyetinin sağlanması gerekir.

- Gazeteci, haber ve bilgilerde sahtekârlık yapan haber kaynaklarını ve verdikleri bilgiyi inkar edenleri -o kimselerin o tür haber ve bilgilerden doğacak sorumluluğu yüklenmeleri için- ortaya çıkarma (açıklama) hakkına sahiptir.

3. YÜRÜTMEYLE İLGİLİ UYGULAMALAR

- Mısırlı gazetecilere gazetecinin onur sözleşmesini dikte ettiren hür iradedden hareketle ve sözleşmenin gerektirdiği yükümlülüklerle ve eşit haklara bağlı ve vefalı kalarak, sorumlu meslekî davranışlarda bulunurken ve gazetecilik misyonunu eda ederken bu sözleşmenin hükümlerine ahlâk anayasası (دستور أخلاقي) mesabesinde itibar edeceğimizi taahhüt ediyoruz. Bütün bu yükümlülüklerin yerine getirilmesi için aşağıda belirtilen maddeleri onaylıyoruz:

- Bu sözleşmenin hükümlerine her türlü aykırı davranış, gazetecilik mesleğinin onurunu çiğnemek ve 1970 senesinde yürürlüğü giren Gazeteciler Cemiyeti (Sendikası) Kanunu'nun 76. maddesinde ve 1996 yılında yürürlüğe giren Gazetecilik Düzenleme Kanunu'nun 96. maddesinde belirtilen görevleri ihlâl etmek sayılır.

- Gazeteciler Cemiyeti, gazetecilerin onur sözleşmesine veya Cemiyetçilik (Sendika) Kanunu'nda veya Gazetecilik Düzenleme Kanunu'nda belirtilen görevlere aykırı davranışlarla ilgili şikayetlere bakmayı üstlenir. Gazeteciler Cemiyeti, bu şikayetler hakkında Cemiyetçilik (Sendika) Kanunu'nun 75 ila 88 arasında var olan disiplinle alakalı hükümleri ve uygulamaları tatbik eder.

EK 7 HİNDİSTAN BASIN ETİK YASASI

ÖNSÖZ

Basın, demokratik bir devletin en başta gelen organlarından olması, iletişimi sağlamak ve kamuoyu oluşturmak için hayatî bir öneme sahip bulunması hasebiyle, gazeteciler görevlerini halkın yararına kutsal bir iş olarak yerine getirmelidir. Buna göre, basın olayları anlaşılır bir şekle sokarak, doğru dürüst ve güvenilir olarak yansıtmak zorundadır; toplumu

oluşturan her tabakayı yansıtacak bir görüntü sergilemelidir; yorum ve eleştirilere yer vermek ve toplumun temel değerlerini ve amaçlarını açıklığa kavuşturarak toplumsal görevlerini yerine getirmelidir.

Amaçlarımız Hindistan halkının iradesini belirleyen Anayasanın önsözünde yazılıdır. Anayasa bütün yurttaşlara şu güvenceleri verir: Toplumsal, ekonomik ve siyasal adalet, düşünme, konuşma, inanç ve ibadet özgürlüğü, toplumsal ve meslekî ilerlemede eşit şans, insan onurunda ve ülkenin bütünlüğünde tek güvence olan insanlar arasında kardeşlik.

Görevini tam olarak yerine getirmesi için basının manevî davranışı elbette bütün toplumun etik değerlerini yansıtması gerekir. Eleştiriler için de aynı şeyler geçerlidir.

MADDELER

Bu amaçla ve toplumsal sorumlulukların bilincinde olarak basın, aşağıdaki meslek etik kurallarını uygular:

1. Görevlerini yerine getirmede gazeteciler, insan ve toplumun temel haklarına gereken değeri vermelidir. İlettikleri ve eleştirdikleri olayların iyi niyet ve adaletle verilmesini mesleklerinin bir gereği olarak ele almalıdırlar.

2. Gazeteciler ve basın kuruluşları devletin ulusal birliği, dayanışması, bütünlüğü ve ekonomik ve toplumsal gelişmesini kuvvetlendirmek için yaptığı bütün girişimleri gün ışığına çıkartmalı ve tanıtmalıdır.

3. Gazeteciler ve basın organları, yurttaşlık haklarıyla ilgili karışıklıklar, isyanlar ve ayaklanmalara yol açacak gerginlikleri arttıracak yorum ve röportaj yapmaktan kaçınmalıdırlar. Şiddet, her yerde ve her zaman kınanmalıdır.

4. Gazeteciler ve basın organları, yayınlayacakları haberlerin ve olayların gerçeğe uygun ve tahrif edilmemiş olmasına, doğruyu yansıtmayan ya da doğruluğundan şüphe edilen hiçbir haberi yayınlamamaya dikkat etmelidirler.

5. Gerçeği belirtmek endişesinden çok, bir skandal amacı taşıyan kasıtlı raporlar yayınlanmamalıdır. Raporda ya da yorumda gerçeğe uymayan herhangi bir şey varsa bu fark edilir edilmez gerektiği yerde düzeltme yapılmalıdır.

6. Meslek sırrı ve gizli haberin kaynağı açıklanmamalıdır.

7. Gazeteciler mesleklerine veya yaptıkları araştırmaya aykırı düşecek biçimde gazetecilik mesleğini kötüye kullanmamalılar ve kişisel çıkarlarını mesleklerinden üstün tutmamalıdır.

8. Bir gazetecinin bir haber ya da bir yorumu yayınlamak ya da sessizlikle geçiştirmek gücünü kullanarak bir ödül ya da para istemesi ya da kabul etmesinden daha küçültücü bir şey olamaz.

9. Gazeteciler ve basın kuruluşları, kamuoyunu ilgilendirmeyen konularda kişisel kavgalardan kaçınmalıdırlar.

10. Gazeteciler ve basın kuruluşları, halkın merakını söylentiler, dedikodular ve hatta kişilerin özel hayatlarıyla ilgili -doğrulanabilir bile olsa- olaylarla tahrik etmemelidirler.

11. Basın organları müstehcen nitelikte ya da suça veya meşru olmayan eylemlere teşvik edecek reklâm niteliğinde ilan ya da makale yayınlamaktan kaçınmalıdırlar.

12. Gazeteciler ve basın organları daima ulusal ideal doğrultusunda demokrasinin, laikliğin, sosyalizmin hizmetinde olmalıdırlar.

13. Gazeteciler ve basın organları, kastla, etnik veya dinsel gruplar, dil bakımından oluşan sınıf veya azınlıklar tarafından gerçekleşen toplumsal hareketlerle ilgili haberleri kasıtlı olarak yayınlamaktan kaçınmalıdırlar. Resmi izinleri olmadıkça bu karışıklıklara karışan grupların kimliklerini açıklayamaz, sayıları üzerinde ve yaptıkları hakkında ayrıntılı bilgi veremezler.

14. Gazeteciler ve basın organları, Hindistan'ın egemenliğine ve bütünlüğüne, devletin güvenliğine ve diğer ülkelerle olan dostluk ilişkilerine zarar verecek herhangi bir haberi veya bilgiyi yayınlamaktan kaçınmalıdırlar¹⁵⁶².

EK 8 JAPONYA NİHON SHINBUN KYOKAI GAZETECİLER ŞARTI

Günlük Haberler ve Yorumlar

Gerek habercilik gerekse yorumlama konusundaki basın özgürlüğü, basın etiği bakımından mutlaka uyulması gereken bazı zorlayıcı hükümlere tabidir:

1. Habercilikte ana kural olayları doğru ve sadık bir biçimde yansıtmaktır,
2. Gazeteci bir haber verdiğinde, kişisel görüşünü bu habere katmamalıdır,
3. Yorumlanan haberin propaganda aracı olabileceği tehlikesi unutulmamalı ve bu konuda özel bir dikkat gösterilmelidir,
4. Herhangi bir kişiyi eleştirirken, onun yüzüne karşı da söylenebilecek uyarılarla yetinmek gerekir,
5. Gerçekleri bile bile saptıran taraflı bir yorum, gazetecilik onurunu ve ruhunu zedeler.

Başyazarın Rolü

Başyazı bir gazete veya dergi yönetiminin genel yönelimini yansıtan bir makaledir. Başyazarın rolü, düşündüğünü ve inandığını, dalkavukluk etmeden, açık ve cesur bir biçimde ifade etmektir. Bu tür bir makale kaleme alan gazeteci, kendisinden başka seslerini duyuracak

¹⁵⁶² Bülül, *İletişim ve Etik*, s. 149-150.

hiçbir aracı olmayan insanların adına konuştuğunu unutmamalıdır. Gazetenin esas görevi kamuoyunun organı olmaktır. Bu görevin saygınlığı en iyi biçimde başyazılarda kendini gösterir.

Tarafsızlık

Kişi onuru, diğer temel ve değişmez haklar ile aynı ölçüde saygı görmeli ve korunmalıdır. Eleştirilmesi düşünülen kişilere kendilerini savunma fırsatı verilmelidir. Bu tür tartışmaya neden olabilecek bir makalede yapılmış herhangi bir yanlışın üzerine dikkat çekildiği takdirde, bu yanlış gazeteci tarafından derhal kabul edilmeli ve düzeltme yoluna gidilmelidir.

Hoşgörü

Kişisel ve karşıt düşünce özgürlüğünün tanınması ve düşünce ayrılıklarının gazete yorumlarında açıklıkla yer alması, demokrasinin temel ilkesidir. Kınadığı politikalar kadar onayladığı düşüncelere de yer veren bir gazetenin gösterdiği hoşgörü, demokratik basının temel özelliklerindendir.

Öneriler, Sorumluluk, Gurur

Basın kuruluşlarını öteki ticarî kuruluşlardan ayıran en önemli özellik, gazetelerin verdikleri haberlerle ve yaptıkları günlük yorumlarla kamuoyu üzerinde derin etki bırakmalarıdır. Halk, toplumsal yaşamda meydana gelen olaylar ve günlük sorunlar üzerinde yapacağı yorumların temeli ve haber kaynağı bakımından basına bağımlıdır. Bu ayrım, basın kuruluşlarına halk hizmeti yapan bir kurum niteliği verdiği gibi, gazetecilere de toplum içinde belli ayrıcalıklar tanır. Gazetecilerin yüklenecekleri sorumlulukların bilincinde olmaları gerekir. Bundan gurur duymaları ve toplumsal bir statüye sahip olmaları tabiidir. Özellikle bu iki nokta, her gazetecinin belleğinde yer almalıdır.

Meslek Onuru

Gazete ve gazetecilerin halka karşı yüksek görev duygusu beslemeleri, kamuoyu üzerinde bıraktıkları etkiden ileri gelmektedir. Belirlenen ilkelere sadık kalındıkça meslek onuru var olacaktır. Buna karşın gazeteciler, bu ilkelerden uzaklaştıkları takdirde kamuoyu tarafından kınanacak ve tüm basının sözbirliği sonucunda yazma ve yayınlama işlevinden uzaklaştırılacaktır. Mesleklerinde daha yüksek bir etik ideali sürdürmek amacıyla tüm basın birliği üyeleri, bu dayanışmayı göstererek, haber alma unsurlarına serbest ulaşımı güvence altına alarak ve gazetelerin yayınlanmasında karşılıklı yardımlaşma sağlayarak işbirliği içinde çalışacaklardır. Bu sayede Japon Gazetecilik İlkelerine Bağlı kalan Japonya Gazeteciler Birliği, Japon basının dünya basını düzeyine ulaşması için çalışarak Japonya'da demokrasinin doğuşunu hızlandıracak ve güvence altına alacaktır¹⁵⁶³.

¹⁵⁶³ Bülül, *a.g.e.*, s. 150-152.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*

Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (thk. Habîburrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, I-XII (12. cilt fihrist).

Acâc el-Hatîb, *Edvâün ale'l-i'lâm fî sadri'l-İslâm*

Muhammed Acâc el-Hatîb, *Edvâün ale'l-i'lâm fî sadri'l-İslâm*, Beyrut 1407/1987.

Acar, “Bir Bozma Biçimi: Türk Sinemasında Hoca Tiplerleri”

Esmâ Acar, “Bir Bozma Biçimi: Türk Sinemasında Hoca Tiplerleri”, *Hayal Perdesi Dergisi*, (“Sinema ve Din” konulu sayı), sy. 11, Mart-Nisan 2007.

Açıköz, *Etkili İletişim*

Hacı Mustafa Açıköz, *Etkili İletişim*, Ankara 2005.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*

Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned*, (ta'lik: Şuayb el-Arnaûd ve dğr.), Beyrut 1416/1995-1421/2001, I-L (46-50. ciltler fihrist).

Ahmed Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*

Babanzâde Ahmed Naîm, *İslâm Ahlâkının Esasları*, İstanbul 1992.

_____, *Tecrîd Mukaddimesi*

Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime), Ankara 1979.

Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*

Ahmed Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı*, (sd. Ali Arslan Aydın), İstanbul 2006.

Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber*

Ali Akyüz, *Yaşayan Kur'an Hazreti Peygamber*, İstanbul 2005.

Alemdar, “RTÜK'e ve RTÜK Üzerinden Uygulanan Şiddete İlişkin Düşünceler”

Korkmaz Alemdar, “RTÜK'e ve RTÜK Üzerinden Uygulanan Şiddete İlişkin Düşünceler”, *Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri*, RTÜK, (Sempozyum, 23 Mart 2002/Ankara), Ankara 2003.

Algül, *Peygamberimizin Şemâili*

Hüseyin Algül, *Peygamberimizin Şemâili Ahlâk ve Âdâbı*, İzmir 2006.

Ali el-Mütttekî, *Kenzü'l-ummâl*

Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kâdı Han el-Mütttekî el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, Beyrut 1405/1985, I-XVIII (17 ve 18. ciltler fihrist).

Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*

Hocaeminefendizâde Küçük Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm Şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Riyad 1423/2003, I-IV.

Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*

Hayrani Altıntaş, *İslâm Ahlâkı*, Ankara 1999.

Altschull, *Agents of Power*

J. Herbert Altschull, *Agents of Power The Media and Public Policy*, New York 1995.

Ana Britanica Ansiklopedisi

Ana Britanica Ansiklopedisi, I-XXXII.

Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*

Servet Armağan, *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara 2004.

Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*

Emin Âşıkkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, İstanbul 1997.

Ateş, *Kur'ân'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*

Abdurrahman Ateş, *Kur'ân'a Göre Dinde Zorlama ve Şiddet Sorunu*, İstanbul 2002.

Avcı, *Enformatik Cehalet*

Nabi Avcı, *Enformatik Cehalet*, İstanbul 1999.

Avşar ve Demir, *Medyada Denetim*

B. Zakir Avşar ve Vedat Demir, *Düzenleme ve Uygulamalarla Medyada Denetim*, Ankara 2005.

Avşar ve Elden, *Reklâm ve Reklâm Mevzuatı*

B. Zakir Avşar ve Müge Elden, *Reklâm ve Reklâm Mevzuatı*, Ankara 2004.

Aydın, *“Liân”*

M. Akif Aydın, “*Liân*”, *DİA*, XXVII, 172.

Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*

Mehmet S. Aydın, *Tanrı-Ahlâk İlişkisi*, Ankara 1991.

Aynî, *Umdetü'l-kârî*

Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut 1421/2001, I-XXV.

Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*

İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2008, I-III.

A'zamî, *Menhecü'n-nakd*

Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn neş'etühû ve târîhuhû*, Riyad 1410/1990.

Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd*

Ebu't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-Ma'bûd Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd maa Şerhi'l-Hafız İbn Kayyım el-Cevziyye*, Medine 1388/1968, I-XIV.

Bardakoğlu, *“Berâet”*

Ali Bardakoğlu, “*Berâet*”, *DİA*, V, 470.

BBC Yayın İlkeleri Klavuzu

BBC Yayın İlkeleri Klavuzu, y.y. 2005.

Belsey, “Mahremiyet, Aleniyet, Siyaset”

Andrew Belsey, “Mahremiyet, Aleniyet, Siyaset”, (Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998.

Belsey ve Chadwick, “Medyada Etik ve Siyaset: Kalite Arayışı”

Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, “Medyada Etik ve Siyaset: Kalite Arayışı”, (Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998.

Bertrand, Ahlâk Felsefesi

Alexis Bertrand, *Ahlâk Felsefesi*, (trc. Salih Zeki, sd. Hayrani Altıntaş), Ankara 2001.

Beyhakî, el-Cami‘ li-Şuabi’l-îmân

Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Beyhakî, *el-Câmi‘ li-Şuabi’l-îmân*, (thk. Abdü’l-Alî Abdü’l-Hamîd Hâmid), Riyad 1423/2003, I-XIV (14. cilt fihrist).

_____, *es-Sünenü’l-kübrâ*, (thk. Muhammed Abdülkadir Atâ), Mekke 1424/2003, I-XI (11. cilt fihrist).

Bilgen, Hadis Rivâyetlerinin Tarih Kaynağı Olarak Değeri (Hz. Peygamber Dönemi),

Osman Bilgen, *Hadis Rivâyetlerinin Tarih Kaynağı Olarak Değeri (Hz. Peygamber Dönemi)*, (doktora tezi, AÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Hadis), Ankara 2008.

Bozkurt, “Eğlence”

Nebi Bozkurt, “Eğlence”, *DİA*, X, 483.

_____, “Fuhuş”, *DİA*, XIII, 211.

_____, *Hadis’te Folklor Eğlence*, İstanbul 1987.

Budak, Psikoloji Sözlüğü

Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2000.

Buhârî, el-Câmiu’s-sahîh

Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî el-Cu‘fî, *el-Câmiu’s-sahîh*, (thk. Muhibbüddin el-Hatîb, terkîm: Muhammed Fuad Abdülbâkî, y.hzl. Kusay Muhibbüddin el-Hatîb), Kahire 1400, I-IV.

_____, *el-Edebü’l-müfred*, (Harekeleme ve tahriç: Halid Abdurrahman el-‘Ak), Beyrut 1424/2003.

Bülbül, İletişim ve Etik

A. Rıdvan Bülbül, *İletişim ve Etik*, Ankara 2001.

Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*

Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, (thk. Dervîş Cüveydî), Beyrut 1427/2006, I-III (tek mücellet).

Cârim ve Emin, *el-Belâğatü'l-vâdîha*

Ali Cârim ve Mustafa Emin, *el-Belâğatü'l-vâdîha*, İstanbul t.y.

Canan, *Hadis Ansiklopedisi*

İbrahim Canan, *Hadis Ansiklopedisi*, y.y. t.y., I-XVIII (18. cilt fihrist).

_____, *“Hadislere Göre Reklâm”*, *Sur Dergisi*, sy. 107, Haziran 1980.

_____, *İslâm'da Zaman Tanzimi*, İzmir 2008.

_____, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, İstanbul 2000.

_____, *Peygamberimizin (s.a.s.) Tebliğ Metotları*, İzmir 2007.

Carey, *“Gazeteciler Sadece Terkeder: Kural Tanımaz Bir Mesleğin Ahlâk Sistemi”*

James Carey, *“Gazeteciler Sadece Terkeder: Kural Tanımaz Bir Mesleğin Ahlâk Sistemi”*, (*Siyaset Felsefesi Medya ve Ahlâk*, drl. Serdar Taşçı), İstanbul 2002.

Cebeci, *Dinî İletişim*

Suat Cebeci, *Öğrenme ve Öğretme Süreçlerinde Dinî İletişim*, İstanbul 2003.

Cereci, *Büyülü Kutu*

Sedat Cereci, *Büyülü Kutu Büyülenmiş Toplum*, İstanbul 1992.

_____, *Medya Etiği*, İstanbul 2003.

Cevherî, *es-Sihah*,

Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah*, (thk. Ahmed Abdülğafûr Atâr), Beyrut 1404/1984, I-VI.

Chagall, *“Televizyon-Hayali Gerçeklik”*

David Chagall, *“Televizyon-Hayali Gerçeklik”*, (*Siyaset Felsefesi Medya ve Ahlâk*, drl. Serdar Taşçı), İstanbul 2002.

Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*

Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî, *Mu'cemu't-ta'rîfât*, Kahire t.y.

Çağrı, *“Ahlâk”*

Mustafa Çağrı, *“Ahlâk”*, *DİA*, II, 1.

_____, *Anahatlarıyla İslâm Ahlâkı*, İstanbul 2006.

_____, *“İftira”*, *DİA*, XXI, 522.

_____, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 2006.

_____, *“İstihzâ”*, *DİA*, XXIII, 347.

Çakan, *Hadis Edebiyatı*

İ. Lutfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1989.

_____, *Hadis Usûlü*, İstanbul t.y.

Çaplı, Medya ve Etik

Bülent Çaplı, *Medya ve Etik*, Ankara 2002.

Çelik, Öztürk ve Kaya, Üsve-i Hasene Kullukta Ahlâkta Âdâbda

Ömer Çelik, Mustafa Öztürk ve Murat Kaya, *Üsve-i Hasene Kullukta Ahlâkta Âdâbda En Güzel İnsan -sallallahu aleyhi ve sellem-*, İstanbul 1424/2003.

_____, Üsve-i Hasene Tebliğde, Terbiyede, Muâmelede

Üsve-i Hasene Tebliğde, Terbiyede, Muâmelede En Güzel İnsan -sallallahu aleyhi ve sellem-, İstanbul 1427/2006.

Çilingir, Ahlâk Felsefesine Giriş

Lokman Çilingir, *Ahlâk Felsefesine Giriş*, Ankara 2003.

Dârimî, Sünen

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdîrahmân ed-Dârimî, *Sünen*, (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), Riyad 1421/2000, I-IV.

Demir, Medya Etiği

Vedat Demir, *Medya Etiği*, İstanbul 2006.

Deylemî, Firdevs

Ebû Şuca' Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-me'sûri'l-hitâb (el-Firdevsü'l-ahbâr)*, (thk. Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406/1986, I-VI (6. cilt fihrist).

Dimeyrî, es-Sahâfe fî dav'i'l-İslâm

Mustafa İbrahim ed-Dimeyrî, *es-Sahâfe fî dav'i'l-İslâm*, Mekke 1408/1987-1988.

Doğan, Büyük Türkçe Sözlük

Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, Ankara 2001.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, İstanbul 1989, I-XIV.

Dölek, Hadislerde Teşbih ve Temsiller

Âdem Dölek, *Hadislerde Teşbih ve Temsiller*, İzmir 2006.

Dönmezer, “Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafia Suçları”

Sulhi Dönmezer, *“Çağdaş Toplumda Şiddet ve Mafia Suçları, Cogito Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, sy. 6-7, Kış-Bahar 1996.*

_____, Sosyoloji, Ankara 1982.

Draz, Düstûrü'l-Ahlâk fî'l-Kur'ân

Muhammed Abdullah Draz, *Düstûrü'l-ahlâk fî'l-Kur'ân dirâsetün mukârinetün li'l-ahlâki'n-nazariyyeti fî'l-Kur'ân*, (Fransızca'dan Arapça'ya trc. ve thk. Abdussabûr Şâhîn), Müessesetü'r-risâle ve Dârü'l-buhûsi'l-ilmîyye, y.y. t.y.

Durmuş, “Muhammed-Hitabet ve Fesahati”

İsmail Durmuş, “Muhammed-Hitabet ve Fesahati”, *DİA*, XXX, 428.

Dündar, “Televizyon ve Şiddet”

Can Dündar, “Televizyon ve Şiddet”, *Cogito Dergisi*, Yapı Kredi Yayınları, sy. 6-7, Kış-Bahar 1996.

Ebû Dâvûd, *Sünen*

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî, *Sünen*, (ta‘lik: Muhammed Nâsirüddin el-Albânî), Riyad t.y.

Sünen, (thk. es-Seyyid Muhammed Seyyid, Abdulkadir Abdulhay ve Seyyid İbrahim), Kahire 1420/1999, I-V (5. cilt fihrist).

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*

Süleyman b. Dâvûd b. el-Cârûd Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, (thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî), Cîze (Kahire) 1420/1999, I-IV.

Edgar, “Nesnellik, Yanlılık ve Hakikat”

Andrew Edgar, “Nesnellik, Yanlılık ve Hakikat”, (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998.

Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1982, I-X.

Erkelli, *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol*

Neşe Erkelli Kızıl, *İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol*, İstanbul 1998.

Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*

Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul 1970.

Ertürk ve Gül, *Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin*

Yıldız Dilek Ertürk ve Ayşen Akkor Gül, *Çocuğunuzu Televizyona Teslim Etmeyin*, Ankara 2006.

Erul, “Hz. Peygamber ve Beden Dili”

Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber ve Beden Dili”, *Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslâm’ın Güncel Sunumu*, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006.

Eryılmaz, “Gazeteci Kendine de Sormalı”

Tuğrul Eryılmaz, “Gazeteci Kendine de Sormalı”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etiki*, sy. 117, Ocak 1999.

Esad, *İslâm Tarihi*

Mahmud Esad, *İslâm Tarihi İslâmiyet Öncesi Araplar*, (sd. ve y.hzl. Ahmed Lutfi Kazancı ve Osman Kazancı), İstanbul 1983.

Esslin, *Televizyon Çağı TV Beyaz Camın Arkası*

Martin Esslin, *Televizyon Çağı TV Beyaz Camın Arkası*, İstanbul 2001.

Fayda, “Ömer”

Mustafa Fayda, “Ömer”, *DİA*, XXXIV, 44.

Feyyûmî, *el-Misbâh*

Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyûmî, *el-Misbâhü 'l-münîr*, Beyrut 1425/2004.

Gazzâlî, *İhyâ*

Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî Huccetü'lislâm, *İhyâ ulûmi 'd-dîn*, (thk. Abdullah el-Hâlidî), Beyrut t.y., I-V (5. cilt mülhak ve fihrist).

Geray, “Yeni İletişim Teknolojilerinde Eğilimler: İnternet, GII ve Türkiye”

Haluk Geray, “Yeni İletişim Teknolojilerinde Eğilimler: İnternet, GII ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Medya özel sayısı), sy. 11, Eylül-Ekim 1996.

Girgin, *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i*

Atilla Girgin, *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i*, İstanbul 2003.

Goodwin ve Smith, *Groping Ethics in Journalism*

Gene Goodwin ve Ron F. Smith, *Groping Ethics in Journalism*, Iowa State University Press, Ames 1994.

Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş*

Orhan Gökçe, *İletişim Bilimine Giriş*, Ankara 2002.

Gölcük ve Toprak, *Kelâm*

Şerafettin Gölcük ve Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya 1991.

Güç, “Konfüçyüsçülük”

Ahmed Güç, “Konfüçyüsçülük”, *DİA*, XXVI, 167.

Güler, *Hz. Peygamber, Toplum ve Aile*

Zekeriya Güler, *Hz. Peygamber, Toplum ve Aile*, İstanbul 2007.

———, “*Tebliğin Mahiyeti ve Sınırları*”, *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu*, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006.

Gündüz, *Basın ve Terör*

Mustafa Gündüz, *Basın ve Terör*, İzmir 1996.

Gündüz, “Din ve Şiddet”

Şinasi Gündüz, “Din ve Şiddet”, *Dinin Dünya Barışına Katkısı*, (TDV 2005 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006.

Gürel, “Postemperyalizmin Silahı Televizyonun Bireyin Sosyalleşmesindeki Yeri”

K. Tolga Gürel, “Postemperyalizmin Silahı Televizyonun Bireyin Sosyalleşmesindeki Yeri”, (*İletişim ve Ötesi*, editör: Bilal Arık ve Mustafa Şeker), Konya 2007.

Hâkim, *Marifetü ulûmi'l-hadis*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî, *Marifetü ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1424/2003.

_____, ***el-Müstedrek***

el-Müstedrek ala's-Sahihayn, Kahire 1417/1997, I-V.

Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*

Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemü'l-buldân*, Beyrut 1397/1977, I-V.

Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*

Muhammed Hamîdullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, (trc. Nazire Erinç Yurter), İstanbul 2002.

_____, ***İslâm Peygamberi***, (trc. Mehmet Yazgan), İstanbul 2004, I-II (tek mücellet).

Hamza, *el-İ'lâm fî sadri'l-İslâm*

Abdüllatif Hamza, *el-İ'lâm fî sadri'l-İslâm*, Kahire t.y.

Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk*

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer b. Sehl el-Harâitî, *Mekârimü'l-ahlâk ve meâlihâ ve mahmûdi tarâikihâ*, (thk. Abdullâh b. Beccâs b. Sabit el-Hımyerî), Riyad 1427/2006, I-IV.

Harris, “*Gazeteciler İçin Davranış Kodları*”

Nigel G.E. Harris, “*Gazeteciler İçin Davranış Kodları*”, (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998.

Hatîb, *el-Cami'*

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Cami' li-ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, Beyrut 1424/2003.

_____, ***el-Kifâye***

el-Kifâye fî usûli ilmi'r-rivâye, (thk. Ebû İshak İbrahim b. Mustafa Âl-i Bahbah ed-Dimyâtî), Mektebetü İbn Abbas, y.y. t.y., I-II.

_____, ***Şerefu ashâbi'l-hadis***, Beyrut 1423/2003.

Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen*

Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhim el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen (Şerhu Süneni Ebî Dâvûd)*, Beyrut 1418/1997, (y.hzl. İzzet Ubeyd ed-De'as ve Âdil es-Seyyid), I-V.

Heper, “*Medya ve Şiddet*”

Doğan Heper, “*Medya ve Şiddet*”, *Yeni Türkiye Dergisi*, (Medya özel sayısı), sy. 11, Eylül-Ekim 1996.

<http://arsiv.sabah.com.tr>
<http://tr.wikipedia.org>
<http://unesdoc.unesco.org>
<http://webarsiv.hurriyet.com.tr>
<http://www.basinkonseyi.org.tr>
<http://www.bbc.co.uk>
<http://www.diyamet.gov.tr>
<http://www.milliyet.com.tr>
<http://www.minfo.gov.eg>
<http://www.ntvmsnbc.com>
<http://www.radikal.com.tr>
<http://www.rok.org.tr>
<http://www.rtuk.gov.tr>
<http://www.rtukisaretler.gov.tr>
<http://www.sanayi.gov.tr>
<http://www.stargazete.com>
<http://www.tgc.org.tr>
<http://www.tsk.mil.tr>
<http://www.yenisafak.com.tr>

Hürriyet Gazetesi

Işık, Kitle İletişim Sistemleri

Metin Işık, *Dünya ve Türkiye Bağlamında Kitle İletişim Sistemleri*, Konya 2002.

İbn Abdilber, Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihî

Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî, *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihî*, (thk. Abdülhamîd Muhammed), Beyrut 1428/2007.

_____, el-İstîâb

el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb, Ammân 1423/2002.

İbn Asâkir, Târihu Dimaşk

Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh İbn Asâkir, *Târihu Medîneti Dimaşk*, (thk. Muhibbüddin Ebû Saîd Ömer b. Ğarâme el-Amrevî), Beyrut 1417/1996, I-LXXX (75-80. ciltler fihrist).

İbnü'l-Cevzî, Mevzûât

Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer İbnü'l-Cevzî, *Kitabü'l-Mevzûât min ehâdisi'l-merfûât*, (thk. Nureddin b. Şükrî b. Ali Boyacılar), Riyad 1418/1997, I-IV.

İbn Ebi'd-Dünya, *el-Ğıybetü ve'n-nemîme*

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd b. Süfyân b. Ebi'd-Dünya el-Kuraşî, *el-Ğıybetü ve'n-nemîme*, (thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ), Beyrut 1413/1993.

_____, *es-Samt ve âdâbü'l-lisân*

es-Samt ve âdâbü'l-lisân, (thk. Mustafa Abdülkadir 'Atâ), Beyrut 1414/1993.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*

Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvâme), Beyrut 1427/2006, I-XXVI (22-26. ciltler fihrist).

el-Musannef, (thk. Ebû Muhammed Usâme b. İbrahim b. Muhammed), Kahire 1429/2008, I-XV (14 ve 15. ciltler fihrist).

İbnü'l-Esîr İzzuddin, *Üsdü'l-ğâbe*

İzzuddin İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, (thk. Ali Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, I-VIII (8. cilt fihrist).

İbnü'l-Esîr Mecdüddîn, *en-Nihâye*

Ebu's-Saadât el-Mubârek b. Muhammed İbnü'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Tâhir Ahmed ez-Zâvî), Beyrut t.y., I-V.

İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*

Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-İmâm Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî*, (thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd), Riyad 1421/2001, I-XIII.

_____, *el-İsâbe*

el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe, Beyrut t.y., Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, I-IX (9. cilt fihrist).

_____, *el-Metâlibü'l-âliye*

el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânîdi's-semâniye, (thk. Sa'd b. Nâsır b. Abdilazîz eş-Şeserî), Riyad 1419/1998, I-XIX (19. cilt fihrist).

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Müessesetü'r-risâle, y.y. t.y.

İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*

Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir*, Beyrut 1426/2005, I-II (tek mücellet).

İbn Hibbân, *Sahîh*

Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî, *Sahîh*, (*Sahîhu İbn Hibbân bi-tertib-i İbn Belbân*), (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1414/1993, I-XVIII (17 ve 18. ciltler fihrist).

İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*

Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Hımyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut 1424/2003, I-IV (iki mücellet).

İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*

Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Medenî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut 1424/2004, I-II (tek mücellet).

İbn Kayyım, *Zâdü'l-meâd*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Kayyım el-Cevziyye, *Zâdü'l-meâd fî hedyi Hayri'l-ibâd*, (thk. Şuayb el-Arnaûd ve Abdulkadir el-Arnaûd), Beyrut 1415/1994, I-VI (6. cilt fihrist).

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*

İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Cîze 1418/1997, I-XXI (21. cilt fihrist).

_____, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut t.y., I-IV.

_____, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (thk. Mustafa Seyyid Muhammed ve dğr.), Kahire 1421/2000, I-XV (15. cilt fihrist).

İbn Mâce, *Sünen*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen*, (ta'lik: Muhammed Nâsırüddin el-Albânî), Riyad t.y.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*

Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî el-İfrikî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arap*, Beyrut 1410/1990, I-XV.

İbn Receb, *Şerhu 'İlel*

Ebu'l-Ferec Zeynüddin Abdurrahman b. Ahmed b. Receb, *Şerhu 'İleli't-Tirmizî*, (thk. Subhî es-Sâmerrâî), Beyrut 1416/1996.

İbn Sa'd, *et-Tabakât*

Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zuhrî, *Kitabü't-tabakâti'l-kübrâ*, (thk. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001, I-XI (11. cilt fihrist).

İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*

Ebû Amr Takıyyuddin Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, (thk. Nureddin İtr), Dimaşk 1427/2006.

İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*

Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, (thk. Fehîm Muhammed Şeltût), y.y. t.y., I-IV.

İlal, *İletişim, Yığinsal İletim Araçları ve Toplum*

Ersan İlal, *İletişim, Yığinsal İletim Araçları ve Toplum*, İstanbul 2007.

İmam Mâlik, *Muvatta'*

Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Esbahî el-Medenî, *el-Muvatta'*, (tashih, terkîm, tahriç ve ta'lik: Muhammed Fuâd Abdalbâkî), Beyrut 1406/1985, I-II.

İmam, *Usûlü'l-i'lâmi'l-İslâmî*

İbrahim İmâm, *Usûlü'l-i'lâmi'l-İslâmî*, Kâhire t.y.

İnceoğlu, *Uluslararası Medya*

Yasemin Giritli İnceoğlu, *Uluslararası Medya*, İstanbul 2004.

İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*

Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, İstanbul 2002.

İrvan, “*Medya Etiki ve Meşrûluk Sınırları*”

Süleyman İrvan, “*Medya Etiki ve Meşrûluk Sınırları*”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etiki*, sy. 117, Ocak 1999.

Kâdı İyaz, *eş-Şifâ*

Ebu'l-Fadl İyaz b. Musa b. İyaz el-Yahsubî, *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Emîn), Beyrut 1422/2002, I-II (tek mücellet).

_____, ***İkmâlû'l-mu'lim***

İkmâlû'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim, (thk. D. Yahya İsmail), Mansûra (Mısır) 1419/1998, I-IX (9. cilt fihrist).

Kallek, “*Hisbe*”

Cengiz Kallek, “*Hisbe*”, *DİA*, XVIII, 133.

Kandehlevî, *Hayatü's-Sahâbe*

Muhammed Yusuf Kandehlevî, *Hayatü's-Sahâbe*, Kahire 1427/2006, I-III (tek mücellet).

Kandemir, Çakan ve Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*

M. Yaşar Kandemir, İ. Lutfi Çakan ve Raşit Küçük, *Riyâzü's-Sâlihîn Peygamberimizden Hayat Ölçüleri*, İstanbul 1421/2001, I-VIII (8. cilt fihrist).

_____, ***Örneklerle İslâm Ahlâkı***, İstanbul 2005.

Kara, *Kur'an'da Beden Dili*

Necati Kara, *Kur'an'da Beden Dili*, İstanbul 2004.

Karacabey, Hz. Peygamber'de Nebvî ve Beşerî Bilgi

Salih Karacabey, *Hz. Peygamber'de Nebvî ve Beşerî Bilgi*, İstanbul 2002.

Karadeniz, *Basın Yayın ve Gazetelerin İçyüzü*

Yener Karadeniz, *Basın Yayın ve Gazetelerin İçyüzü*, İstanbul t.y.

Karaman, *Hayatımızdaki İslâm*

Hayrettin Karaman, *Hayatımızdaki İslâm*, İstanbul 2006.

_____, ***Helaller ve Haramlar***

Günlük Hayatımızda Helaller ve Haramlar, İstanbul 2007.

Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitâbının Tabiatı*

Durmuş Ali Karamanlı, *Tarihsellik ve Evrensellik Bağlamında Kur'an Hitâbının Tabiatı*, (doktora tezi, AÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Tefsir), Ankara 2008.

Karataş, Hz. Peygamberin Beden Dili

Mustafa Karataş, *Hz. Peygamberin Beden Dili ve Davranış Modelleri*, İstanbul 2007.

Kastallânî, *İrşâdü's-sârî*

Ebu'l-Abbas Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *İrşâdü's-sârî li-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, (Nevevî'nin *Sahih-i Müslim* şerhi ile birlikte), Bulak 1305, I-X.

Kaymakcan, “İslâm'ı Tebliğde İmaj Sorunu”

Recep Kaymakcan, “İslâm'ı Tebliğde İmaj Sorunu”, *Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslâm'ın Güncel Sunumu*, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006.

Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*

Muhammed Abdülhay b. Abdülkebir b. Muhammed el-Kettânî, *et-Terâtübü'l-idâriyye*, (Hz. Peygamberin Yönetimi, trc. Ahmed Özel), İstanbul 2003, I-II.

Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*

Recep Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, Ankara 1992.

Kitle İletişiminde Etik

Kitle İletişiminde Etik, (Panel, 25 Kasım 1997/İstanbul), RVD yayını, İstanbul 1998.

Koç, *Türkiye'de Doğal Âfetler*

Selma Koç, *1923-2000 Yılları Arasında Türkiye'de Doğal Âfetler: 1999 Marmara Depremleri Hakkında Haber Söylemleri ve Kamuoyu Araştırması*, (doktora tezi, İÜSBE Gazetecilik Anabilim dalı), İstanbul 2004.

Koçyiğit, *Hadis Usûlü*

Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, Ankara 1987.

Köylü, *Dinî İletişim*

Mustafa Köylü, *Psiko-Sosyal Açıdan Dinî İletişim*, Ankara 2003.

Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an ve'l-mübeyyinü limâ tadammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Turkî), Beyrut 1427/2006, I-XXIV (23 ve 24. ciltler fihrist).

Kuru, “*Medya ve Sağlık*”

Bekir Kuru, “*Medya ve Sağlık*”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etiki*, sy. 117, Ocak 1999.

Kutsal Kitap Eski Antlaşma (Tevrat ve Zebur) Yeni Antlaşma (İncil), İstanbul 2001.

Kutup, *Fî zılâli'l-Kur'ân*

Seyyit Kutup, *Fî zılâli'l-Kur'ân*, Kahire 1412/1992, I-VI.

Küçükcan ve Köse, *Doğal Âfetler ve Din*

Talip Küçükcan ve Ali Köse, *Doğal Âfetler ve Din Marmara Depremi Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme*, İSAM yayını, İstanbul 2000.

Lazar, *İletişim Bilimi*

Judith Lazar, *İletişim Bilimi*, Ankara 2001.

Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile*

Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdulhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşereti'l-kâmile*, (Birlikte: *et-Ta'likâtü'l-hâfile ale'l-ecvibeti'l-fâzile*, Abdülfettah Ebû Gudde), Kahire 1417/1997.

Macit, *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)*

Yusuf Macit, *İletişimde Model Olarak Hazreti Muhammed (s.a.s.)*, İzmir 2006.

Mâverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*

Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Mâverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-dîn*, Beyrut 1405/1985.

McBride, *Many Voices One World*

Sean McBride ve dğr., *Many Voices One World Communication and Society Today and Tomorrow*, UNESCO, Newyork 1980.

McQuil, *"Kitle İletişim Araçlarının Etkileri"*

Denis McQuil, *"Kitle İletişim Araçlarının Etkileri"*, (*Kitle İletişiminde Temel Yaklaşımlar*, drl. Korkmaz Alemdar ve Raşit Kaya), Ankara 1983.

Medyada Şiddete Duyarlılık

Medyada Şiddete Duyarlılık, (Panel, 2004/İstanbul), RTÜK yayını, Ankara 2005.

Medyakronik

Medyakronik Hakiki Örneklerle Medya Eleştirisi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003.

Merill, *"Daha Ahlâkî Bir Basın Gereği"*

John C. Merill, *"Daha Ahlâkî Bir Basın Gereği"*, (*Siyaset Felsefesi Medya ve Ahlâk*, drl. Serdar Taşçı), İstanbul 2002.

Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*

Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, (trc. Kurul: Muhammed Han Kayanî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal ve Hamdi Aktaş), İstanbul 1986, I-VII.

el-Mevsûâtü'l-fikhiyye

el-Mevsûâtü'l-fikhiyye, *Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye*, Kuveyt 1404/1983-1427/2006, I-XLV.

Mevsûâtü'l-hadîsi's-şerîf el-Kütübü's-sittetü, (*Sahîhu'l-Buhârî, Sahîhu Müslim, Sünenü Ebî Dâvûd, Câmiu't-Tirmizî, Sünenü'n-Nesâî, Sünenü İbn Mâce*), (y.hzl. Sâlih b. Abdilazîz b. Muhammed b. İbrahim Âlû's-Şeyh), Dârü's-Selâm, Riyad t.y.

Meydânî, Mecmaü'l-emsâl

Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed el-Meydânî, *Mecmaü'l-emsâl*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Kahire 1979, I-IV (iki mücellet).

Mısırlı, Genel ve Teknik İletişim

İrfan Mısırlı, *Genel ve Teknik İletişim*, Ankara 2004.

Michaud, Şiddet

Yves Michaud, *Şiddet*, (trc. Cem Muhtaroglu), İstanbul t.y.

Milliyet Gazetesi

Miras, Sahîh-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîh tercemesi

Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî muhtasarı Tecrîd-i sarîh tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara t.y., I-XIII (13. cilt fihrist).

Mubârekfûrî, er-Rahîku'l-mahtûm

Safiyyurrahman el-Mubârekfûrî, *er-Rahîku'l-mahtûm*, Mansûra (Mısır) 1429/2008.

Mubârekfûrî, Tuhfetü'l-ahvezî

Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim el-Mubârekfûrî, *Tuhfetü'l-ahvezî bi-şerhi Câmiu't-Tirmizî*, (thk. Abdurrahman Muhammed Osman), Dârü'l-fîkr, y.y. t.y., I-X.

Muhammed, el-Mes'ûliyyetü'l-i'lâmiyye fî'l-İslâm

Muhammed Seyyid Muhammed, *el-Mes'ûliyyetü'l-i'lâmiyye fî'l-İslâm*, Kahire 1403/1983.

Mutlu, İletişim Sözlüğü

Erol Mutlu, *İletişim Sözlüğü*, Ankara 1994.

_____, *Televizyon ve Toplum*, TRT yayınları, Ankara 1999.

Münâvî, Feyzü'l-kadîr

Zeynüddin Muhammed Abdürraûf b. Tacilarifin b. Ali el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr Şerhu'l-Câmiu's-sağîr*, Beyrut 1391/1972, I-VI.

Müslim, el-Câmiu's-sahîh

Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, *el-Câmiu's-sahîh*, (thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî), Kahire 1412/1991, I-V (5. cilt fihrist).

Nadratü'n-Naîm

Nadratü'n-Naîm fî mekârimi ahlâki'r-Resûli'l-kerîm sallallahu aleyhi ve sellem, (*Ahlâk Ansiklopedisi*), Cidde 1418/1998, I-XII (12. cilt fihrist).

Necib, *el-İ'lâm fî dav'i'l-İslâm*

İmâra Necib, *el-İ'lâm fî dav'i'l-İslâm*, Riyad 1400/1980.

Nesâî, *Sünen*

Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî, *Sünen*, (ta'lik: Muhammed Nâsirüddin el-Albânî), Riyad t.y.

Nevevî, *el-Minhâc*

Ebû Zekerîyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mûrî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, Kahire 1347/1929, I-XVIII.

_____, ***Riyâzü's-salihîn***

Riyâzü's-salihîn (Nüzhetü'l-müttekîn şerhi), Beyrut 1412/1991, I-II.

Nureddin el-Heysemî, *Mecmau'z-zevâid*

Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Buğyetü'r-râid fî tahkîki Mecmai'z-zevâid ve menbai'l-fevâid*, (thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Beyrut 1414/1994, I-X.

Oskay, *İletişimin ABC'si*

Ünsal Oskay, *İletişimin ABC'si*, İstanbul 2001.

_____, ***Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri***

XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım, İstanbul 2000.

Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*

Ahmed Önkal, *Rasûlullah'ın İslâm'a Davet Metodu*, Konya 2006.

Özağşar, “İslâm'da Haber Konsepti ve İletişim Ahlâkı”

Mehmet Emin Özağşar, “İslâm'da Haber Konsepti ve İletişim Ahlâkı”, *İslâm Ahlâkı ve Sevgi*, (TDV 2006 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2007.

Özbalıkçı, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*

Reşit Özbalıkçı, *Asr-ı Saadet ve Râşit Halifeler Döneminde Hitâbet*, İzmir 2006.

Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*

Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, İstanbul 1994.

Özek, *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*

Ali Özek ve dğr., *Hadislerle Ahlâkî Davranışlar*, İstanbul 1987.

Özel, “Cihad”

Ahmet Özel, “Cihad”, *DİA*, VII, 527.

_____, ***İslâm ve Terör***, İstanbul 2007.

Özgen, *Gazetecinin Etik Kimliği*

Murat Özgen, *Gazetecinin Etik Kimliği*, İstanbul 2006.

Özkaya, “Medyada Etik İlkelerin Kurumsallaşması”

Bedriye Işık Özkaya, “Medyada Etik İlkelerin Kurumsallaşması: Gazetecilere Etik İlkeler mi, Kanunlar mı Yol Göstermelidir?”, *Ekev Akademi Dergisi*, sy. 13, Güz 2002.

Öztop, Hz. Peygamber’in Şiddete Karşı aldığı tedbirler

İbrahim Öztop, Hz. Peygamber’in Şiddete Karşı aldığı tedbirler, (yüksek lisans tezi, UÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Hadis), Bursa 2003.

Polat, Mürsel Hadisler

Selahattin Polat, *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Ankara 1985.

Postman, Çocukluğun Yokoluşu

Neil Postman, *Çocukluğun Yokoluşu*, (trc. Kemal İnal), Ankara 1995.

Radford, Medya Nasıl Yanılıyor

Benjamin Radford, *Medya Nasıl Yanılıyor*, İstanbul 2004.

Radikal Gazetesi

Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri

Radyo ve Televizyonlarda Şiddet ve İntihar Haberleri, (Sempozyum, 23 Mart 2002/Ankara), RTÜK yayını, Ankara 2003.

Râğıb el-İsfahânî, Müfredât

Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed b. Mufaddal Râğıb el-İsfahânî, *Müfredâtü elfazi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Beyrut t.y.

_____, ez-Zerîa

Kitâbü 'z-zerîa ilâ mekârîmi 'ş-şerîa, Kahire 1428/2007.

Rahte, “2006’da Şikayet Rekoru Kırıldı”

Muharrem Rahte, “2006’da Şikayet Rekoru Kırıldı” (Reklâm Kurulu Başkanı Özcan Pektaş’la yapılan röportaj), *Mediacat*, Aylık Pazarlama İletişimi Dergisi, sy. 144, Ocak 2007.

Raşvân, Hadîsü'l-ifk mine'l-manzûri'l-i'lâmî

Ali Mahmud Raşvân, *Hadîsü'l-ifk mine'l-manzûri'l-i'lâmî*, y.y. 1410/1994.

Râzî, el-İ'lâmü'l-İslâmî

Semîr b. Cerîr Râzî, *el-İ'lâmü'l-İslâmî Risâle ve hedef*, Mekke 1417.

Rigel, Rüya Körleşmesi

Nurdoğan Rigel, *Rüya Körleşmesi*, İstanbul 2000.

Sabah Gazetesi

Sabaz, *İlk Üç Asırda Hadisçilerin Devlet Adamları İle Münasebetleri*

Emrullah Sabaz, *İlk Üç Asırda Hadisçilerin Devlet Adamları İle Münasebetleri*, (yüksek lisans tezi, DÜSBE Temel İslâm Bilimleri-Hadis), İzmir 2005.

Said b. Mansûr, *Sünen*

Said b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, *Sünen*, (thk. Habiburrahman el-A'zamî), Beyrut 1405/1985, I-II.

Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd*

Halil Ahmed es-Sehârenfûrî, *Bezlü'l-mechûd fî hall-i Ebî Dâvûd*, Beyrut t.y., I-XX.

Sehâvî, *el-İ'lân*

Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî, *el-İ'lân bi't-tevbîh limen zemme ehle't-te'rîh*, (thk. Franz Rosenthal), (Arapça'ya trc. Salih Ahmed Ali), Beyrut 1407/1986.

_____, *Fethu'l-muğîs*

Fethu'l-muğîs bi-Şerhi Elfîyeti'l-hadis, (thk. Abdülkerim b. Abdillâh b. Abdirrahman el-Hudayr ve Muhammed b. Abdillâh b. Fühayd Âl-i Fühayd), Riyad 1426, I-V (5. cilt fihrist).

Selâme, *el-İ'lâmü'l-İslâmî*

Muhammed b. Abdillâh es-Selâme, *el-İ'lâmü'l-İslâmî ve müteğayyirâtü'l-asr*, Riyad 1424/2003.

Siebert, Peterson ve Schramm, *Four Theories of the Press*

Fred S. Siebert, Theodore Peterson ve Wilbur Schramm, *Four Theories of the Press*, University of Illinois Press, Urbana and Chicago 1984.

Siyasî, Tarihî, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet

Siyasî, Tarihî, Dinî ve Kültürel Boyutlarıyla İslâm ve Şiddet, editör: Mümtaz'er Türköne, İstanbul, 2007.

Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*

Jo Durden Smith, *Budizm Gizli Öğretisi*, (trc. Tolga Bakanay), İstanbul 2006.

Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*

Mehmet Sofuoğlu, *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, İstanbul 1987, I-XVII (17. cilt fihrist).

Stratford, *“Kadınlar ve Basın”*

Teresa Stratford, *“Kadınlar ve Basın”*, (*Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, drl. Andrew Belsey ve Ruth Chadwick, trc. Nurçay Türkoğlu), İstanbul 1998.

Suyûtî, Câmiü'l-ehâdis

Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Câmiü'l-ehâdis (el-Câmiü's-sağîr ve zevâidühû ve'l-Câmiü'l-kebîr)*, (Cem ve tertib: Abbas Ahmed Sakr ve Ahmed Abdülcevâd), Beyrut 1414/1994, I-XXI.

_____, **Tedrîb**

Tedrîbü'r-râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, (thk. Muhammed Eymen b. Abdillâh eş-Şebrâvî), Kahire 1425/2004.

Sürücü, Şiddetin Yazılı Basında Sunumu

M. İsmail Sürücü, *Şiddetin Yazılı Basında Sunumu: 1 Mayıs 1996 Kadıköy Olaylarının İncelenmesi*, (yüksek lisans tezi, AÜSBE Gazetecilik Anabilim Dalı), Ankara 2004.

Şâkir, el-Bâisü'l-hasîs

Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisü'l-hasîs şerhu İhtisârî Ulûmi'l-hadis*, Beyrut 1425/2004.

Şâmî, Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd

Muhammed b. Yusuf es-Salihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, (thk. Mustafa Abdolvâhid ve dğr.), Kahire 1418/1997, I-XII.

Şâtıbî, Muvâfakât

Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Gırnatî eş-Şâtıbî, *el-Muvâfakât fî usûli's-şerîa*, Beyrut t.y., I-IV.

Şeker, "Film Tadında Haber"

Mustafa Şeker, *"Film Tadında Haber"*, (İletişim ve Ötesi, editör: Bilal Arık ve Mustafa Şeker), Konya 2007.

Şiblî, Sîretü'n-Nebî

Mevlânâ Şiblî Numânî, *Sîretü'n-Nebî (Son Peygamber Hz. Muhammed)*, trc. Yusuf Karaca), İstanbul 2005.

Taberî, Câmiu'l-Beyân

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 1422/2001, I-XVI (25 ve 26. ciltler fihrist).

_____, **Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk**, Beyrut t.y., I-XI.

Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-âsâr

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut 1415/1994, I-XVI (16. cilt fihrist).

Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması

Televizyon İzleme Eğilimleri Araştırması, RTÜK yayını, Ankara 2006.

Televizyon Programlarındaki Şiddet

Televizyon Programlarındaki Şiddet İçeriğinin, Müstehcenliğin ve Mahremiyet İhlâllerinin İzleyicilerin Ruh Sağlığı Üzerindeki Etkileri, RTÜK yayını, Ankara 2006.

Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri

Televizyonda Şiddet ve Çözüm Önerileri, (Panel, 6 Ocak 1997/İstanbul), RVD yayını, İstanbul 1997.

Televizyonun Toplum Üzerindeki Etkisi

Televizyonun Toplum Üzerindeki Etkisi ve Reklâmverenlerin Sorumluluğu Paneli, (Panel, 30 Temmuz 1996/İstanbul), RVD yayını, İstanbul 1996.

Tılıç, “Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kısacasında Türk Medyası: Bazı Ahlâkî Sorunlar”

L. Doğan Tılıç, “Milliyetçilik ve Yeni Sahiplik Yapısı Kısacasında Türk Medyası: Bazı Ahlâkî Sorunlar”, *Birikim Dergisi-Medya ve Etiki*, sy. 117, Ocak 1999.

Timisi ve Dursun, Medya ve Deprem

Nilüfer Timisi ve Çiler Dursun, *Medya ve Deprem 17 Ağustos 1999 Depreminin Medyada Temsili*, RTÜK yayını, Ankara 2003.

Tirmizî, eş-Şemâil

Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye ve'l-hasâilü'l-Mustafaviyye*, Beyrut 1427/2006.

_____, **Sünen**

Sünen, (ta‘lik: Muhammed Nâsırüddin el-Albânî), Riyad t.y.

Tokgöz, Temel Gazetecilik

Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*, Ankara 2003.

Topçu, Ahlâk Nizamı

Nureddin Topçu, *Ahlâk Nizamı*, İstanbul 1999.

Tümer, “Budizm”

Günay Tümer, “Budizm”, *DİA*, VI, 352.

_____, **“Fuhuş”**, *DİA*, XIII, 209.

_____, **ve Küçük, Dinler Tarihi**

Günay Tümer ve Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 1988.

Türk Ceza Kanunu

Türk Ceza Kanunu, Adalet Yayınevi, Ankara 2008.

Türkçe Sözlük

Türkçe Sözlük, TDK yayınları, Ankara 1998, I-II.

Türkmen, İslâm İletişim Hukuku

Ali Türkmen, *İslâm İletişim Hukuku*, Samsun 1996.

TV’de Şiddet ve Sorumluluklarımız

TV’de Şiddet ve Sorumluluklarımız, (Panel, 8 Eylül 2006/İstanbul), RVD yayını, y.y. t.y.

Uğur, Hadis Terimleri

Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992.

Ulutürk, Kur’an’da Temsilî Anlatım

Veli Ulutürk, *Kur’an’da Temsilî Anlatım*, İstanbul 1995.

Usluata, İletişim

Ayseli Usluata, *İletişim*, İstanbul 1990.

Uysal, Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme

Muhittin Uysal, *Peygamber Günlerinde Giyim Kuşam ve Süslenme*, Konya 2004.

Üçal ve Malcolm, Ahlâk Kutsal Kitab’a Göre Etik

Rev. Turgay Üçal ve Derek Malcolm, *Ahlâk Kutsal Kitab’a Göre Etik*, İstanbul 2003.

Vâkidî, Fütûhü’ş-Şâm

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vakidî, *Fütûhü’ş-Şâm*, Beyrut t.y., I-II (tek mücellet).

_____, *Kitâbü’l-Meğâzî*, (thk. Marsden Jones), Beyrut 1404/1984, (London Oxford University Press 1966 baskısından ofsettir), I-III.

Veşelî, el-İ’lâmü’l-İslâmî

Abdullah Kasım el-Veşelî, *el-İ’lâmü’l-İslâmî fî muvâceheti’l-i’lâmi’l-muasır bi-vesâilihi’l-muâsıra*, San’a 1414/1993-1994.

Yavuz, “Peygamber”

Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, XXXIV, 257.

Yeni Şafak Gazetesi

Yeniel ve Kayapınar, Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme ve Şerhi

Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar, *Sünen-i Ebû Dâvûd Terceme ve Şerhi*, İstanbul 1991, I-XVI.

Yıldırım, Canan ve dğr., Kur’ân’ın Mûcizevî Korunması

Suat Yıldırım, İbrahim Canan ve dğr., *Kur’ân’ın Mûcizevî Korunması*, (Yeni Ümit Kitaplığı-3), İzmir 2006.

Yıldırım, Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli

Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meâli*, İzmir 2005.

Yiğit ve Küçük, *Siyer-i Nebî*

İsmail Yiğit ve Raşit Küçük, *Hazreti Muhammed Siyer-i Nebî*, İstanbul 2007.

Weir, “*Cahiliye*”

T.H. Weir, “*Cahiliye*”, *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yayını, I-XIII.

Zaman Gazetesi

Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*

Ebû Feyz Murtezâ Muhammed ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, (thk. Ali Şîrî), Beyrut 1414/1994, I-XX.

Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl*

Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed Muavvad ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1416/1995.

Zerkeşî, *el-İcâbe*

Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır b. Abdillâh ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi me’sedrekethu Âişe ala’s-sahâbe* (Hz. Âişe’nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler, trc. Bünyamin Erul), Ankara 2002.

Zeydan, *Târîhu’t-temeddüni’l-İslâmî*

Corci Zeydan, *Târîhu’t-temeddüni’l-İslâmî*, Beyrut t.y., I-V.

Zeydan, *Usûlü’d-da‘ve*

Abdulkerim Zeydan, *Usûlü’d-da‘ve*, Beyrut 1430/2009.

Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*

Merih Zıllıoğlu, *İletişim Nedir?*, İstanbul 2003.

Zorlu, “*Tebliğde Öncelik ve Tadrîcilik*”

Cem Zorlu, “*Tebliğde Öncelik ve Tadrîcilik*”, Hz. Peygamber’in Tebliğ Metodu Işığında İslâm’ın Güncel Sunumu, (TDV 2003 yılı Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara 2006.

Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*

Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî ve edilletuhû*, Dımaşk 1405/1985, I-VIII.